

วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล
The Early Ayudhya Poetry : Characteristics and Influence

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต
Cholada Ruengruglikit

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Department of Thai , Faculty of Arts
Chulalongkorn University

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล

The Early Ayudhya Poetry : Characteristics and Influence

กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

๕๙๑ หน้า

๘๙๕.๙๑๐๙

ISBN : ๙๗๔ - ๓๔๖ - ๙๓๐ - ๓

ลิขสิทธิ์ของโครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๕๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๔๔

ผู้ประสานงาน : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ณัฐมา พงศ์ไพโรจน์ (โทรศัพท์ ๒๑๙ - ๔๘๘๘)

ภาพปก

ได้รับความอนุเคราะห์จากศิลปินแห่งชาติผู้วาดภาพ

ภาพเขียนสีน้ำมัน ฝีมือ จักรพันธุ์ ไปษยกฤต
มหาเวสสันดรชาดก นิมพานต์กัณฑ์

895.9109

๕ ๒๒๑/๖

๒๖.๑

เวสสันดร ราชา

อันว่าพระเวสสันดรสุริยราชวงศ์

พระกรซ้ายทรงจับวงกบขรรค์โยธา

พระกรขวาทรงอุทกวารีกุณทีทอง

ท้าวเธอก็ร้องประกาศ

แก่อมรเทวราชทุกห้องฟ้า

ให้ช่วยอนุโมทนาคชาพาน

ม.ร.ว. อัจฉรีเพราพรรณ วรรณพฤกษ์ เจ้าของภาพ

กล่าวนำ

ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีความยินดี และภาคภูมิใจที่ได้ร่วมกับโครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จัดพิมพ์ผลงานวิจัยอันทรงคุณค่า เรื่อง “วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล” ของรองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

ผลงานวิจัยนี้ นับเป็นการรังสรรค์ตำราเล่มสำคัญให้แก่การศึกษาวรรณคดีไทย ผู้วิจัยได้ พยายามอธิบายความเป็นมาและความสำคัญของวรรณคดีอยุธยาตอนต้น โดยการวิเคราะห์ด้วยบท (text) ของวรรณคดีอยุธยาตอนต้นที่สำคัญถึง 8 เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่าย โคลงต้น มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

การวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีอย่างละเอียดรอบด้านทำให้ผู้วิจัยสามารถชี้ลักษณะเด่นของ วรรณคดีกลุ่มนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ลักษณะทางฉันทลักษณ์ที่มีการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อย โคลง ฉันท์ และกาพย์ ลักษณะทางภาษาและสำนวนโวหารที่มีการใช้คำไทยโบราณ คำเขมร คำ อัฒกาส และใช้สำนวนโวหารที่คล้ายคลึงกัน หรือกลวิธีการแต่งที่มีลีลาแบบเดียวกัน เช่น การใช้ ภาพพจน์ การใช้คำซ้ำในลักษณะต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดเป็นคำประพันธ์ชนิดกลบทอันหลากหลาย การบรรยายบทอัศจรรย์อย่างตรงไปตรงมา และการสะท้อนความคิดความเชื่ออันได้รับอิทธิพล จากพุทธ ฮินดู และพราหมณ์ ลักษณะเหล่านี้เป็นการยืนยันความเป็นวรรณคดีอยุธยาตอนต้น อย่างมีหลักฐานแจ่มชัดจากตัวบทประพันธ์ และนำไปสู่การสรุปลักษณะร่วมของวรรณคดีกลุ่มนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกลุ่มนี้กับวรรณคดีไทยที่อยู่ก่อนหน้าในอาณาจักรสุโขทัยและ อโยธยา และอิทธิพลของวรรณคดีกลุ่มนี้ต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยในสมัยหลังสืบต่อมา

วรรณคดีอยุธยาตอนต้นที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษานับเป็นวรรณคดีอันเป็นต้นแบบชั้นครู เป็นสมบัติวัฒนธรรมอันมีค่าสูงยิ่ง การที่ผู้วิจัยได้สังสมความรู้และความเชี่ยวชาญและนำมา วิเคราะห์วิจัยวรรณคดีเหล่านี้อย่างกระจ่างชัดเป็นทั้งการรวบรวมประเมินสถานภาพของการ

ศึกษาวรรณคดีอยุธยาอันมีความซับซ้อนต่อเนื่องมานาน และเป็นการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่อันช่วยให้นักวิชาการวรรณคดีปัจจุบันมีความเข้าใจอันถูกต้องแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

ถ้าเราเชื่อว่าความเข้าใจนำไปสู่การเห็นคุณค่าและทำให้เกิดความความรักอันมั่นคงแล้ว วิริยะอุตสาหะของผู้วิจัยที่สร้างตำราอันเป็นงานวิจัยนี้ถือได้ว่าประสบผลสำเร็จในขั้นต้นอย่างดีแล้ว เพราะผู้วิจัยสามารถจุดประกายความเข้าใจและความรักต่อวรรณคดีของชาติได้อย่างงดงาม

ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จักรังษิยณินิตีที่ได้ช่วยเผยแพร่ผลงานสำคัญนี้ และหวังว่าจะช่วยให้เกิดดวงประทีปแห่งปัญญา เกิดความรัก และความเข้าใจต่อวรรณคดีสำคัญของชาติ อันเป็นประจักษ์ตณะแห่งวัฒนธรรมไทยและความเป็นไทย สังคมโลกปัจจุบันนี้เป็นประจักษ์โลกไร้พรมแดน สมบัติวัฒนธรรมของแต่ละชาติจะสามารถถ่ายทอดรับรู้ร่วมกันได้อย่างกว้างขวาง การรักษาส่งเสริมสมบัติวัฒนธรรมของแต่ละชาติจึงเป็นการร่วมโอปอ้อมรักษาสมบัติวัฒนธรรมของมนุษยชาติอย่างสร้างสรรค์

ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทยเชื่อมั่นว่าการเผยแพร่ผลงานสำคัญเล่มนี้ จะเป็นการสืบทอดพันธุกิจอันงดงามสมควรแก่ภาระหน้าที่ของศูนย์ในฐานะศูนย์แห่งความเป็นเลิศทางวิชาการที่มุ่งส่งเสริมวิชาการเพื่อส่งเสริมความเป็นเลิศด้านปัญญาของมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้งาม

จิตติมา กวสกันต์วิกรม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตติมา จงสถิตย์วัฒนา)

รองผู้อำนวยการศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓

คำนำ

หนังสือเรื่อง **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น** : ลักษณะร่วมและอิทธิพล เล่มนี้ ผู้เขียนมีจุดประสงค์สำคัญ ๒ ประการ คือ

ประการแรก ผู้เขียนต้องการเสนอความคิดเห็นว่า คำว่า “วรรณคดีอยุธยาตอนต้น” นี้ น่าจะมีความหมายมากกว่าการแบ่งสมัยของวรรณคดีโดยเพียงแต่ใช้ลำดับเวลาทางด้านประวัติศาสตร์เท่านั้นเหมือนดังที่มีนักวิชาการหลายคนตั้งข้อสงสัย การศึกษาลักษณะเด่นของวรรณคดีแต่ละเรื่องและการศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึง **การจัดรวมวรรณคดีกลุ่มนี้เข้าด้วยกันอย่างมีเหตุผลชัดเจนมากขึ้น** และขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นจารีตนิยมทางวรรณคดีของยุคสมัยนี้ได้อย่างชัดเจน

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างวรรณคดีไทยเรื่องเด่น ๆ ในสมัยแรกเริ่มของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาจำนวนทั้งสิ้น ๘ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงดั้นมหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงดั้น ก่าสรวลโคลงดั้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ และนำมาศึกษาวิเคราะห์เพื่อพิสูจน์ให้เห็นความคิดของผู้วิจัยตามสมมุติฐานที่ได้วางไว้ข้างต้น

ประการที่สอง ผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นกับวรรณคดีไทยในอาณาจักรไทยอื่น ๆ ทั้งที่อยู่ร่วมยุคสมัยเดียวกัน และที่อยู่ในสมัยหลังสืบมา

ผู้เขียนหวังว่าหนังสือเล่มนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยทำให้การศึกษาภาษาและวรรณคดีไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแจ่มกระจ่างขึ้นเท่านั้น แต่ยังจะสามารถใช้เป็นแนวทางให้แก่การศึกษาลักษณะร่วมกันหรือลักษณะประจำยุคของวรรณคดีไทยในยุคสมัยอื่นได้อีกด้วย

หนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ปรับปรุงขึ้นจากผลงานวิจัยเรื่อง **วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น** ซึ่งได้เขียนขึ้นในคราวที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้อนุมัติให้ผู้เขียนลาไปปฏิบัติราชการเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการเป็นเวลา ๑ ปี นับแต่วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๐ จนกระทั่งถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๑ ในโอกาสนี้ผู้เขียนใคร่ขอขอบคุณคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสผู้เขียนผลิตผลงานวิชาการชิ้นนี้ขึ้นมาได้สำเร็จ

ผู้เขียนมีความเห็นว่าหนังสือเล่มนี้สามารถนำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนได้หลายระดับ ทั้งระดับปริญญาบัณฑิต ปริญญาโทบัณฑิต และปริญญาดุษฎีบัณฑิต ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การนำไปใช้ให้เหมาะสมแก่แต่ละระดับ ผู้เขียนหวังว่าผลงานเรื่องนี้จะมีส่วนช่วยจุดประกาย ความคิดให้ผู้สนใจวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้ศึกษาค้นคว้าวรรณคดีไทยสมัยนี้ให้ กว้างขวางและลุ่มลึกยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีกต่อไปในอนาคต

ผู้เขียนใคร่ขอกราบขอบพระคุณศิลปินแห่งชาติ คุณจักรพันธ์ โปษยกฤต ผู้กรุณา อนุเคราะห์ภาพเขียนสีน้ำมัน พระเวสสันดรพระราชาหน้างบปัจฉิมศักราชแห่งพราหมณ์ ในวรรณคดี ไทยเรื่องมหาเวสสันดรชาดก หิมพานต์กัณฑ์ ซึ่ง ม.ร.ว. อัจฉรีเพราพรรณ วรรณพฤษ เป็น เจ้าของภาพแก่ผู้เขียน เพื่อให้เป็นภาพหน้าปกของหนังสือเล่มนี้

ขอขอบคุณ ผศ.ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา รองผู้อำนวยการศูนย์ภาษาและวรรณคดี ไทย คณะอักษรศาสตร์ ที่ได้เขียนคำ "กล่าวนำ" ให้แก่หนังสือเล่มนี้

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณ นางสาวลลิตา อริยวิหารสกุล นิสิตปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ ที่ช่วยจัดหน้าต้นฉบับหนังสือเล่มนี้ด้วยความอุตสาหะ วิริยะ

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

บทที่		หน้า
๑	บทนำ	๑
	๑. ขอบเขตของการศึกษา	๑
	๒. สังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนต้น	๔
	๓. การสร้างและการเสพวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น	๒๔
๒	วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น	๓๕
	๑. ลิลิตโองการแช่งน้ำ	๓๖
	๒. ยวนพ่ายโคลงตัน	๕๙
	๓. มหาชาติคำหลวง	๗๗
	๔. ทวาทศมาสโคลงตัน	๑๒๖
	๕. กำสรวลโคลงตัน	๑๔๗
	๖. ลิลิตพระลอ ✓	๑๖๕
	๗. สมุทรโฆษคำฉันท์ ✓	๑๗๒
	๘. อนิรุทธคำฉันท์ ✓	๒๑๑
๓	ลักษณะร่วมของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น	๒๕๙
	๑. ฉันทลักษณ์	๒๕๙
	๒. ภาษาและสำนวนโวหาร	๒๙๒
	๓. กลวิธีการแต่ง	๓๒๓
	๔. ความคิดและความเชื่อ	๓๒๖
๔	ร่องรอยของสุโขทัยในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น	๓๓๑
	๑. ฉันทลักษณ์	๓๓๒
	๒. ภาษาและสำนวนโวหาร	๓๔๐
	๓. กลวิธีการแต่ง	๔๑๖
	๔. ความคิดและความเชื่อ	๔๔๔

บทที่

หน้า

๕

อิทธิพลของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นต่อวรรณคดีสมัยหลัง

๔๕๗

๑. ฉันทลักษณ์

๔๕๗

๒. ภาษาและสำนวนโวหาร

๔๕๙

๓. กลวิธีการแต่ง

๕๐๐

๔. เนื้อหา

๕๔๒

๖ บทสรุป

๕๔๕

บรรณานุกรม

๕๗๖

ภาคผนวก

๕๘๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

ในบทนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงหัวข้อต่าง ๆ ๓ หัวข้อ ได้แก่

- ✳ ขอบเขตของการศึกษา
- ✳ สังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนต้น
- ✳ การสร้างและการเสพวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

๑. ขอบเขตของการศึกษา

ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยามีระยะเวลายาวนานถึง ๔๑๗ ปี คือนับตั้งแต่ปีเริ่มรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ในปี พ.ศ.๑๘๘๓ จนกระทั่งถึงปีสิ้นสุดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศในปี พ.ศ.๒๓๑๐

นักประวัติศาสตร์ได้จัดแบ่งสมัยของกรุงศรีอยุธยาที่มีช่วงระยะเวลายาวนานนี้ออกเป็นสมัยย่อย ๆ ได้ ๓ สมัย โดยมีระยะเวลาสืบเนื่องกันตลอดทั้ง ๔๑๗ ปีอย่างไม่ขาดตอน อันได้แก่ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง และสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ทั้งนี้โดยมีเกณฑ์การแบ่งยุคสมัยย่อย ๆ ด้วยการพิจารณาเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชสมัยและแต่ละช่วงเป็นสำคัญ แม้กระนั้นในหมู่ของนักประวัติศาสตร์ด้วยกันเองก็อาจมีเส้นแบ่งหรือเกณฑ์การแบ่งสมัยย่อย ๆ เหล่านี้แตกต่างกันไปบ้าง ขึ้นอยู่กับว่าจะยึดเหตุผลของการแบ่งแต่ละยุคสมัยอย่างไร

ตัวอย่างเช่นการแบ่งสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แม้นักประวัติศาสตร์จะมีความเห็นตรงกันตรงจุดเริ่มของยุคสมัย คือนับตั้งแต่ปีเริ่มรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แต่ก็มีกำหนดระยะเวลาสิ้นสุดไม่ตรงกัน คือกำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็มี กำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราชก็มี หรือกำหนดที่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรก็มี

ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ นักประวัติศาสตร์ศิลป์ได้แบ่งสมัยของศิลปะในยุครุงศรีอยุธยาออกเป็นช่วง ๆ โดยพิจารณาลักษณะหรือรูปแบบรวมทั้งวิวัฒนาการของศิลปะแต่ละช่วงสมัยเป็นสำคัญ เช่น น. ณ ปากน้ำได้แบ่งศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาออกเป็น ๓ ช่วง ได้แก่

๑. ศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น นับแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ.๑๘๘๓-พ.ศ.๒๐๘๙)

๒. ศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง นับแต่สมัยสมเด็จพระยอดฟ้าจนถึงปลายรัชสมัยสมเด็จพระศรีสุทรมราชา (พ.ศ.๒๐๘๙-พ.ศ.๒๑๙๙)

๓. ศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เริ่มตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้นไปจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พ.ศ.๒๑๙๙-พ.ศ.๒๓๑๐)

สำหรับการแบ่งสมัยอยุธยาของนักวรรณคดี มีผู้แบ่งออกเป็นสมัยย่อย ๆ โดยให้มีระยะเวลาต่อเนื่องกันรวม ๔๑๗ ปีอย่างไม่ขาดตอนแบบนักประวัติศาสตร์ แต่ก็มิได้ระบุเกณฑ์การแบ่งยุคสมัยไว้แต่อย่างใด ได้แก่

๑. วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีระยะเวลาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ไปจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระอาทิตย์วงศ์ (พ.ศ.๑๘๘๓-พ.ศ.๒๑๗๒)

๒. วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง มีระยะเวลาดังแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๗๒-พ.ศ.๒๒๓๑)

๓. วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีระยะเวลาดังแต่สมัยสมเด็จพระเพทราชา จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พ.ศ.๒๒๓๑-พ.ศ.๒๓๑๐)

แม้จะมีผู้กล่าวว่าแต่เดิมไทยมีวรรณคดีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่วรรณคดีไทยเหล่านั้นก็ถูกทำลายและสูญหายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ.๒๓๑๐ ไปเป็นจำนวนมากประการหนึ่ง และการเขียนบทละครของคนไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่ทำให้ไม่สามารถเก็บรักษาต้นฉบับวรรณคดีไว้ได้ยาวนานอีกประการหนึ่ง ทำให้มีวรรณคดีเหลือตกทอดมาถึงสมัยปัจจุบันน้อยมาก

ตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ ผู้เขียนพบว่ามีวรรณคดีไทยอยู่ห่างกัน ๕ ช่วง และแต่ละช่วงมีระยะเวลาไม่ต่อเนื่องกัน ดังนี้

๑. ช่วงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ.๑๘๘๓-พ.ศ.๑๙๑๒)

๒. ช่วงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ-สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

(พ.ศ.๑๙๑๑-พ.ศ. ๒๐๗๒)

๓. ช่วงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.๒๑๕๓-พ.ศ.๒๑๗๑)

๔. ช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙-พ.ศ.๒๒๓๑)

๕. ช่วงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ.๒๒๗๕-พ.ศ.๒๓๐๑)

จากข้อมูลข้างต้น ผู้เขียนมีความเห็นว่าการแบ่งยุคสมัยของวรรณคดีอยุธยาไม่จำเป็นต้องแบ่งโดยคำนึงถึงระยะเวลาที่ต่อเนื่องกันโดยตลอดอย่างยาวนานถึง ๔๑๗ ปี เพราะไม่มีหลักฐานทางวรรณคดีเหลืออยู่ในทุกรัชสมัย ดังนั้นการแบ่งยุคสมัยทางด้านวรรณคดีเท่าที่มีหลักฐานเหลืออยู่ในเวลานี้ควรจัดแบ่งเฉพาะรัชสมัยที่มีวรรณคดีปรากฏเป็นหลักฐานอยู่เท่านั้น

หากนำระยะเวลาทั้ง ๕ ช่วงข้างต้นมาจัดแบ่งเป็นสมัยย่อย ๆ โดยพิจารณาลักษณะร่วมของวรรณคดีในแต่ละรัชสมัยและแต่ละช่วงเป็นเกณฑ์ จะสามารถแบ่งได้กระชับขึ้น ดังนี้

๑. วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนกระทั่งถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ.๑๘๙๓-พ.ศ.๒๐๗๒) ช่วงนี้มีวรรณคดีปรากฏอยู่ ๓ รัชสมัย คือ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ.๑๘๙๓-พ.ศ.๑๙๑๒) ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๑๙๑๑-พ.ศ.๒๐๓๑) และในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ.๒๐๓๑-พ.ศ.๒๐๗๒)

๒. วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ถึงในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๓๓-พ.ศ.๒๒๓๑) ช่วงนี้มีวรรณคดีปรากฏอยู่ ๓ รัชสมัย คือ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.๒๑๓๓-พ.ศ.๒๑๔๘) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.๒๑๕๓-พ.ศ.๒๑๗๑) และในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๗๙-พ.ศ. ๒๒๓๑)

๓. วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ.๒๒๗๕-พ.ศ.๒๓๐๑)

การแบ่งวรรณคดีสมัยอยุธยาตามที่ปรากฏข้างต้นของผู้เขียนนี้แบ่งโดยคำนึงถึงลักษณะร่วมของวรรณคดีในแต่ละช่วงสมัยและจารีตนิยมของกวีแต่ละยุคสมัยเป็นเกณฑ์ หากได้อ่านรายละเอียดในหนังสือเล่มนี้แล้วจะเข้าใจได้ชัดเจนทีเดียว

อย่างไรก็ดี ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนมุ่งที่จะศึกษาวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นสำคัญ อันได้แก่ วรรณคดีที่แต่งขึ้นตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เท่านั้น (พ.ศ.๑๘๙๓-พ.ศ.๒๐๗๒) ส่วนวรรณคดีสมัยอื่นจะกล่าวถึงแต่เฉพาะเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาหลักที่ต้องการนำเสนอเท่านั้น

ในการคัดข้อความ จะคงคำสะกดตามต้นฉบับเอาไว้ ดังนั้น คำเดียวกันจึงอาจจะสะกดไม่เหมือนกันในตำราเล่มนี้

๒. สังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนต้น

เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและสามารถมองเห็นภาพรวมของสังคมและวัฒนธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมไทยในรัฐหรืออาณาจักรอื่น ๆ ของไทยทั้งที่มีอายุร่วมสมัย และมีอายุอยู่ก่อนหน้านั้น ตลอดจนรัฐดั้งเดิมเก่าแก่ในภูมิภาคที่แม้จะไม่ใช้รัฐของชนชาติไท แต่ก็ส่งอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมแก่รัฐของไทยในระยะต่อมารวมทั้งแคว้นแคว้นอย่างอยุธยาอยู่มา

ในการเสนอเนื้อหาสาระของหัวข้อนี้ ผู้เขียนขอแบ่งเป็นหัวข้อย่อย ๒ หัวข้อ ได้แก่

✧ สังคมและวัฒนธรรมก่อนสมัยอยุธยา

✧ สังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนต้น

สังคมและวัฒนธรรมก่อนสมัยอยุธยา

ก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จะสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในดินแดนตอนกลางของลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นที่อยู่ของชนชาติหลากหลายชาติพันธุ์และหลากหลายภาษารวมทั้งชนเผ่าไทมานานแล้ว

ตามหลักฐานของพงศาวดารเหนือและพระราชพงศาวดารกรุงสยามพื้นที่ในบริเวณนี้ที่อยู่ระหว่างเชียงใหม่ปัจจุบันกับอ่าวไทยเป็นที่อยู่ของชนหลากหลายภาษาและหลากหลายเผ่าพันธุ์ที่รวมกันอยู่เป็นชุมชนขนาดเล็ก และเป็นอิสระจากกัน ชุมชนเหล่านี้มีการติดต่อกันทั้งในภูมิภาคเดียวกันและระหว่างภูมิภาค ชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลและสามารถติดต่อกับคนภายนอกได้จะเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และรับวัฒนธรรมอันหลากหลายจากนอกภูมิภาค

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ มีการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการเดินเรือในการติดต่อค้าขาย ส่งผลให้เมืองอู่ทอง (ซึ่งร่วมสมัยกับรัฐพุนนอันเป็นศูนย์กลางสำคัญของขอมตรงดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง) ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำจะเข้สามพันในลุ่มน้ำท่าจีนเติบโตขึ้น กลายเป็นเมืองท่าชายฝั่ง และเปลี่ยนระบบผู้นำจากหัวหน้าชนเผ่ามาเป็นระบบกษัตริย์ที่อิงคติฮินดู ส่วนศาสนาของชุมชนนั้นเป็นศาสนาพุทธ การเปลี่ยนแปลงเส้นทางการเดินเรือดังกล่าว นอกจากจะทำให้เมืองอู่ทองเติบโตขึ้นแล้ว ยังมีผลให้เกิดเมืองใหม่ขึ้นที่นครปฐมซึ่งอยู่ใกล้ฝั่งทะเลอ่าวไทยมากยิ่งขึ้น เมืองนครปฐมนี้ต่อมามีอำนาจครอบคลุมถึงเมืองคูบัวในลุ่มน้ำแม่กลอง เมืองนครปฐมนี้เองที่จะกลายเป็นศูนย์กลางการติดต่อทางทะเลแห่งใหม่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑

หลังอาณาจักรพูนล้มสลาย มีการเชื่อมโยงอาณาบริเวณของกลุ่มน้ำ
ท่าจีนกับกลุ่มน้ำแม่กลองเข้าด้วยกันทำให้เกิดฐานที่แข็งแกร่งทั้งทางด้านเกษตรกรรมและ
เศรษฐกิจการค้าของกลุ่มเมืองอู่ทอง นครปฐม และคูบัว ที่รวมกันเป็นอาณาจักรทวารวดีอันเป็น
บ้านเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเมืองโบราณทั้งหลายในประเทศไทยก่อนสมัยกรุงศรี
อยุธยา^{๑๐} โดยมีเมืองนครปฐมเป็นเมืองศูนย์กลางทั้งทางด้านการเมือง ศาสนา และความเชื่อใน
พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒

สังคมทวารวดีประกอบด้วยชน ๒ กลุ่ม ได้แก่ ชนชั้นปกครองกลุ่ม
หนึ่ง และชนชั้นที่ถูกปกครองอีกกลุ่มหนึ่ง

ชนชั้นปกครองประกอบด้วย กษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนาง และผู้นำ
ชุมชนพื้นเมือง และนักบวช (มีทั้งนักพรต พระสงฆ์ และพราหมณ์ พระสงฆ์เป็นปฎิญาเขตต
ทำหน้าที่สืบต่อพุทธศาสนา และอบรมความรู้ทางอักษรภาษาแก่ชุมชน ส่วนพราหมณ์เป็น
ผู้ประกอบพิธีเพื่อความมงคลและความอุดมสมบูรณ์ และมีพราหมณ์บางคนทำหน้าที่ประกอบพิธี
ในราชสำนัก)^{๑๑}

ส่วนชนชั้นถูกปกครองประกอบด้วย ชาวเมือง พ่อค้า ชาวไร่ ชาวนา
ผู้ชำนาญการผลิตเฉพาะด้าน (เช่น นักร้อง นักดนตรี ช่างฟ้อน ช่างฝีมือ) นักรบ ข้าราชการ
มีหลักฐานว่าคนไทยที่มอญเรียกว่าไตหรือสามมียู่ในสังคมทวารวดีนี้แล้ว คนไทน็อยู่ปะปนกับ
ประชาชนในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นทาสอยู่ตามศาสนสถาน^{๑๒} ในกลุ่มชนชั้น
ที่ถูกปกครองนี้ ชาวเมืองและพ่อค้าที่มีความสนิทสนมกับผู้นำทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมชน ๒
ชั้นเข้าด้วยกัน^{๑๓}

แม้ประชาชนของรัฐทวารวดีจะมีหลากหลายชาติพันธุ์และหลาก
หลายภาษา แต่เมื่ออยู่รวมกันนานเข้าก็มีบูรณาการในสังคมจนเกิดมีวัฒนธรรมร่วมกัน สื่อสาร
กันด้วยภาษามอญแทนที่ภาษาบาลีและสันสกฤตที่ใช้กันในระยะแรก ส่วนภาษาจารึกนั้นใช้
ภาษาบาลีเป็นภาษาในพุทธศาสนา ส่วนภาษาสันสกฤตใช้ในการประกาศพิธีกรรม ประชาชน
นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท มีการสร้างศาสนสถานและวัตถุสัญลักษณ์ที่แสดงความเชื่อแบบ
เดียวกัน เช่น พระพุทธรูป ธรรมจักร พระพนัสบดี^{๑๔} ฯลฯ และมีธรรมเนียมทางวัฒนธรรมแบบ
เดียวกัน คือนิยมปั้นรูปสัตว์ เด็ก และผู้หญิง

ผู้ปกครองของอาณาจักรทวารวดีไม่มีการเก็บส่วยอากรจาก
ประชาชน แต่ประชาชนก็ให้ตามความสมัครใจ ผู้ปกครองเป็นคณริเริ่มชี้้นำประชาชนให้ทำบุญ
เช่น ถวายข้าวของเครื่องใช้ และผลผลิตทางเกษตรกรรมแต่พระภิกษุ

การทำบุญเป็นลักษณะเด่นของสังคมทวารวดีและเป็นอุดมการณ์ร่วมกันของคนในสังคมทั้งฝ่ายผู้ปกครองและฝ่ายผู้ถูกปกครองโดยมีความคิดพื้นฐานร่วมกันในเรื่องของการสั่งสมบุญญาบารมี ด้วยเหตุนี้การทำบุญจึงแฝงความหมายของความมั่งคั่งที่จะเกิดตามมา ถือว่าเป็นการลงทุนอย่างหนึ่ง สิ่งที่น่ามาถวายเป็นเครื่องหมายของพลังอำนาจ ความมั่งคั่งและแสดงฐานะของผู้ให้

การทำบุญเป็นวิธีการสร้างสมบุญญาบารมี ผู้ที่ทำบุญได้มากกว่าจะมีโอกาสสร้างบารมีได้สูงกว่าผู้อื่น ชนชั้นปกครองที่มีความมั่งคั่งกว่าจึงได้เปรียบเพราะสามารถทำบุญที่ยิ่งใหญ่กว่าได้ เช่น สร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ สร้างวัด สถูป และพระพุทธรูป ฯลฯ ด้วยทัศนะเช่นนี้ กษัตริย์ทวารวดีจึงสามารถสั่งสมบุญญาบารมีได้ถึงขั้นสูง มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ที่จะได้อุบัติเป็นพระศรีอาริยเมตไตรยในอนาคตกาล เพื่อนำพาชาวโลกให้ข้ามพ้นวิภวสังสารต่อไป เมื่อมีความเชื่อเรื่องกษัตริย์มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ นิทานชาดกซึ่งเน้นเรื่องการสร้างบารมีจึงมีความสำคัญและแพร่หลายอยู่ในสังคมทวารวดีเป็นอย่างมาก (ความเชื่อนี้มีผลต่อสังคมสุโขทัยในสมัยหลัง เพราะมีการสลักภาพเล่านิทานชาดกเรื่องต่าง ๆ ที่วัดศรีชุม แสดงว่านิทานชาดกเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมสมัยสุโขทัย นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวยังมีปรากฏในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นด้วย ดังมีหลักฐานว่ามีการหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ พระชาติในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในปี พ.ศ.๒๐๐๑^๕ และมีการแต่งมหาชาติคำหลวงซึ่งมีจำนวน ๑๓ กัณฑ์ในรัชสมัยเดียวกันในปี พ.ศ.๒๐๒๕^๖ เรื่องมหาชาติคำหลวงนี้เป็นพระชาติหนึ่งในจำนวน ๕๐๐ พระชาติข้างต้น คือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะอุบัติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ในส่วนของประชาชนสามารถทำบุญและตั้งจิตอธิษฐานเพื่อขอเกิดในยุคพระศรีอาริยเมตไตรยได้ การทำบุญจึงเป็นการเชื่อมโยงชนชั้นปกครองเข้ากับชนชั้นที่ถูกปกครองได้ดี ทั้งยังช่วยสร้างเสริมความมั่นคงให้แก่ผู้ปกครองได้อีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ ในสังคมทวารวดียังมีประเพณีเฉลิมฉลองหรือประเพณีการรื่นเริงหลังการทำบุญ แสดงให้เห็นความปลื้มปิติอันเกิดจากการทำบุญร่วมกัน ประเพณีนี้เข้ากับค่านิยมของประชาชน ทำให้พุทธศาสนาแพร่หลายไปได้อย่างกว้างขวางและฝังรากลึกอยู่ในสังคม

อนึ่ง ในสังคมทวารวดียังมีความเชื่อเรื่องกษัตริย์เป็นพระจักรพรรดิ-ราชผู้ทรงธรรม กษัตริย์ทำหน้าที่แผ่ธรรมานุภาพไปพร้อม ๆ กับการทำสงครามขยายอาณาเขต กษัตริย์เป็นผู้หมั่นห่วงแห่งธรรม ความคิดนี้ก่อให้เกิดมีความนิยมในการสร้างธรรมจักร (ก่อน

หน้านี้ก็มีการสร้างธรรมจักรเพราะได้รับอารยธรรมอินเดียแล้ว แต่ธรรมจักรของทวารวดีจะมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นและมีลักษณะลอยตัว) และนิยมสร้างพระพุทธรูปปางที่แสดงความเกี่ยวข้องกับธรรมจักร ได้แก่ พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา^{๓๓} ปางยมกปาฏิหาริย์^{๓๔} และปางเสด็จลงจากดาวดึงส์^{๓๕} ความนิยมเรื่องธรรมจักรยังมีปรากฏในการสร้างศาสนสถาน เช่น สถูปเจดีย์ ด้วย กล่าวคือสร้างเป็นรูปกงล้อแห่งธรรม

ความคิดเรื่องกษัตริย์คือพระจักรพรรดิราชมีส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาทและฐานะของกษัตริย์ กล่าวคือ กษัตริย์ต้องทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก สร้างวัดกุฎและศาสนสถาน ส่งเสริมความรู้ทางการศาสนา เผยแผ่ศาสนาในพระสูตร เช่น คาถาเย ธมฺมา และทรงสร้างเสริมศรัทธาว่าวมกับประชาชนในการประกอบกรบุญต่าง ๆ ทั้งความเชื่อเรื่องกษัตริย์มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์และความเชื่อเรื่องกษัตริย์คือพระจักรพรรดิราชของชนชั้นปกครอง และความเชื่อเรื่องการทำบุญที่สัมพันธ์กับการสร้างบารมีของชนชั้นที่ถูกปกครอง ส่งอิทธิพลไปถึงสังคมสุโขทัยและสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาในสมัยหลังต่อมา

นอกจากอาณาจักรทวารวดีจะเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาในสมัยนั้นแล้ว ยังเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ มีทางออกสู่ทะเลและทำการค้าทางทะเลได้ข้อได้เปรียบประการหลังเป็นแบบอย่างให้แก่อาณาจักรอยุธยาได้นำไปใช้ประโยชน์^{๓๖}

ในด้านศิลปะ ศิลปะทวารวดีแผ่อิทธิพลไปอย่างกว้างขวาง มีร่องรอยของศิลปะ-วัดกุฎและสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ของศิลปะทวารวดีเหลือให้เห็นตามเมืองต่าง ๆ ในปัจจุบัน เช่น ที่อยุธยา ลพบุรี นครปฐม กาญจนบุรี ราชบุรี และสุพรรณบุรี

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรทวารวดีเสื่อมอำนาจลง เมืองนครปฐมและเมืองอุทองถูกทิ้งร้าง เมืองสุพรรณบุรีซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยามีบทบาทความสำคัญขึ้นมาแทนที่เมืองทั้งสองเพราะมีกำลังคนมากและตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าที่สำคัญทำให้สุพรรณบุรีขยายอาณาเขตไปทางใต้และมีอิทธิพลเหนือเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากเมืองสุพรรณบุรีแล้วยังเกิดเมืองศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่งที่ละโว้ซึ่งในระยะหลังต่อมามีสามารถแผ่อิทธิพลไปถึงเมืองหริภุญไชยในทางเหนือได้ นอกจากเมืองสุพรรณบุรีและละโว้แล้วเมืองอื่น ๆ ที่มีความสำคัญขึ้นมาในระยะนี้มีเพชรบุรีและราชบุรี ฯลฯ

อนึ่ง ในช่วงเวลานี้เองที่เกิดอาณาจักรขอมและพุกามขึ้นในดินแดนที่อยู่ใกล้เคียงกับประเทศไทย อาณาจักรทั้งสองขยายอิทธิพลเข้ามาในแดนของไทย อาณาจักรขอมขยายอิทธิพลด้านการเมืองและวัฒนธรรมเข้ามายังดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยมีเมืองละโว้เป็นเมืองศูนย์กลางของศิลปะวัฒนธรรมขอมในดินแดนประเทศไทยใน

ศตวรรษที่ ๑๗ อิทธิพลขอมนี้ได้ดำรงต่อมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับผู้นำแบบเทวราชาตามคติฮินดูของขอมแพร่หลายและฝังรากลึกอยู่ในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาและสืบทอดอิทธิพลไปยังอาณาจักรอยุธยาในสมัยหลังอย่างเห็นได้ชัดเจน

ในช่วงเวลานี้เอง ปรากฏว่าคนไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยามีโอกาสเข้ามาปะปนกับชนชั้นผู้ปกครอง

สำหรับภาษาจารึกที่ใช้กันอยู่ในสมัยนี้ นอกจากใช้ภาษาจากอินเดียแล้วยังใช้ภาษาของภูมิภาค ได้แก่ ภาษามอญ และขอม ทั้งยังมีการใช้ภาษาไตบางคำแทรกปะปนอยู่ด้วย เป็นต้นคำให้เห็นร่องรอยความสำคัญของภาษาไตที่เริ่มมีมากขึ้น และจะกลายเป็นภาษาหลักในอีกหนึ่งศตวรรษต่อมา คือในพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อิทธิพลขอมเริ่มเสื่อมลง เมืองละโว้เป็นอิสระจากขอมและมีความเข้มแข็งขึ้น พร้อมกันนี้เกิดมีรัฐสำคัญของชนเผ่าไทขึ้นทางเหนือของประเทศและในภาคกลางตามลำดับ

เมืองสุโขทัยเคยเป็นเมืองหน้าด่านของขอม เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลง พ่อขุนศรีนาวนำถมเป็นกษัตริย์ปกครองในฐานะเมืองอิสระ พ่อขุนศรีนาวนำถมมีโอรส ๒ พระองค์ โอรสพระองค์หนึ่งในจำนวน ๒ พระองค์ คือพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองรัต ซึ่งเป็นเมืองอยู่ในเขตแคว้นเมืองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองได้บิดาของกษัตริย์ขอมเป็นชายา

หลังจากพ่อขุนศรีนาวนำถมสวรรคต ขุนนางขอมคือขอมสบาดโขลญลำพงได้ยกกำลังมายึดเมืองสุโขทัยไว้ได้ พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองรัต จึงร่วมมือกับสหยาที่มีนามว่าพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง ขับไล่ขอมและยึดเมืองสุโขทัยกลับคืนมาได้ หลังจากนั้นพ่อขุนผาเมืองได้เชิญพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัยซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของรัฐไทแห่งแรก พร้อมทั้งถวายพระขรรค์ไชยศรีที่ได้รับพระราชทานจากกษัตริย์ขอมและถวายพระนามของพระองค์คือ "ศรีอินทราทิตย์" ที่ได้รับพระราชทานจากกษัตริย์ขอมแต่พ่อขุนบางกลางหาวด้วย หลังจากนั้นพระองค์ก็เสด็จกลับไปครองเมืองรัตดังเดิม พ่อขุนบางกลางหาวจึงได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัยซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของอาณาจักร ทรงพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์มาตั้งแต่นั้นคือ พ.ศ. ๑๗๘๑ หลังรัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์มีพ่อขุนบานเมือง พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พญาไสสงคราม พญาเลอไท พญาจ้วนนำถม พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) พระมหาธรรมราชาที่ ๒ พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไท) และพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมपाल) ซึ่งสิ้นสุดในปี พ.ศ. ๑๘๘๑ เพราะตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

ความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดของอาณาจักรสุโขทัยมีอยู่ในช่วงระยะเวลาสั้น คือในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ.๑๘๒๑-พ.ศ.๑๘๓๙) มีอาณาเขตกว้างขวางมาก มีอำนาจครอบคลุมเมืองหลายเมือง ได้แก่ สระหลวง (พิจิตร) สองแคว (พิษณุโลก) แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี รวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราชที่อยู่ทางใต้ด้วย แต่มีข้อน่าสังเกตว่าในเวลานั้นสุโขทัยไม่มีอำนาจเหนือเมืองละโว้และเมืองบริวารของละโว้เลย เพราะไม่มีชื่อเมืองละโว้และเมืองที่อยู่ใต้อิทธิพลละโว้รวมอยู่ในกลุ่มเมืองที่อยู่ในอำนาจของอาณาจักรสุโขทัยในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเลยแม้แต่น้อย

รูปแบบการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยแตกต่างไปจากเมืองที่ได้รับอิทธิพลของอินเดียและขอม กล่าวคือเป็นแบบพ่อปกครองลูก เมื่อประชาชนมีความทุกข์ร้อนใจ สามารถร้องทุกข์ต่อผู้ปกครองได้ ประชาชนค้าขายได้โดยเสรี ไม่ต้องเสียภาษีให้แก่ผู้ปกครองซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่ปรากฏในสังคมทวารวดี ในสังคมของอาณาจักรสุโขทัยนี้นิยมทำบุญและมีประเพณีการเฉลิมฉลองหลังการทำบุญอันเป็นจารีตนิยมแบบเดียวกับที่เคยปรากฏในสังคมทวารวดีมาแล้ว ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำชาติ พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายคามวาสีซึ่งมีหน้าที่ศึกษาพระไตรปิฎกนิยมอยู่ในวัดใกล้เมือง และฝ่ายอรัญวาสี ซึ่งเน้นการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรภาวนาและมักอยู่ในวัดไกลเมืองหรือวัดป่า เช่น วัดอรัญญิก เป็นวัดจำพรรษาของพระมหาสามีสังฆราช ภิกษุชาวสิงหลที่พ่อขุนรามคำแหงนิมนต์มาจากเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อสอนศาสนาแก่พระสงฆ์และคนทั่วไป มีข้อน่าสังเกตว่าในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ทรงสอนธรรมแก่ประชาชนด้วยพระองค์เองด้วยลักษณะเช่นนี้ชวนให้คิดว่าพระองค์น่าจะทรงมีพระดำริว่าพระองค์คือพระพุทธเจ้าหรือพระจักรพรรดิราช แม้ว่าความคิดนี้จะไม่เด่นชัดเท่ากับความคิดของพญาลิไทยในสมัยหลังต่อมาก็ตาม

ความคิดเรื่องกษัตริย์มีบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์และความคิดเรื่องกษัตริย์คือพระจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรมก็น่าจะได้รับอิทธิพลสืบทอดมาจากสังคมทวารวดี แม้จะเห็นได้ไม่ชัดเจนนักในช่วงต้นของอาณาจักร แต่ในรัชสมัยพญาลิไทยกลับเห็นได้ชัดเจนมากดังมีหลักฐานปรากฏในเรื่องเตภูมิกถาซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ที่สำคัญของพระองค์

นอกจากนี้พญาลิไทยยังเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ผนวชระหว่างครองราชย์ ประเพณีนี้จะส่งผลสืบทอดไปถึงกษัตริย์ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาจึงจะเห็นได้อย่างชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ส่วนทางด้านวัฒนธรรม สมัยนี้เน้นความเป็นไทสูงมาก เห็นได้ชัดเจนในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง เป็นรัฐแรกที่ใช้ภาษาไตเป็นภาษาทางการ นอกจากนี้พ่อขุนรามคำแหงยังทรงประดิษฐ์อักษรไทยแบบใหม่ขึ้นใช้ในปีพ.ศ.๑๘๒๖ มีการนำอักษรแบบนี้มาจารึกพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหงและเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นด้วยตัวอักษรแบบใหม่ที่คิดประดิษฐ์ขึ้นลงบนแท่งศิลาในปี พ.ศ.๑๘๓๕ และหลังจากนั้นก็มีการจารึกเรื่องราวลงบนศิลาอีกหลายครั้งในสมัยหลัง อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่าสมัยพญาลิไทยมีการรับวัฒนธรรมขอมและวัฒนธรรมอินเดียอย่างเห็นได้ชัด

ในเวลานั้นเกิดมีเมืองสำคัญขึ้นหลายแห่งทางตอนเหนือของไทยที่อยู่เหนือสุโขทัยขึ้นไป เช่น เมืองพะเยา เมืองเชียงราย และเมืองเชียงแสน

เมืองพะเยาเป็นเมืองใหญ่ มีพญางำเมืองเป็นเจ้าเมือง เมืองพะเยานี้เป็นศูนย์กลางการรวมตัวของบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำอิงอันเป็นที่ตั้งของเมืองหลายเมือง ได้แก่ เวียงลอ เวียงเทิง เวียงเชียงคำ และเวียงเชียงของ

เมืองเชียงราย มีพญามังรายปกครอง

ส่วนเมืองเชียงแสน มีนั้ดดาของพญามังราย คือพญาแสนภูปกครองอยู่

ต่อมาพญามังรายได้ขอความร่วมมือจากพญางำเมืองซึ่งมีอำนาจครอบคลุมนเมืองหลายเมืองอยู่ในเวลานั้นขยายอำนาจข้ามเทือกเขาดอยสะเก็ดไปยึดเอาเมืองหริภุญไชย แล้วสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองศูนย์กลางของรัฐคืออาณาจักรล้านนาไทยอันเป็นรัฐหรืออาณาจักรของชนชาติไทในทางตอนเหนือของประเทศ เมื่อปี พ.ศ.๑๘๓๙

เมื่อสิ้นสมัยพญามังราย อาณาจักรล้านนาถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน แต่ก็กลับมารวมกันได้อีกครั้งหนึ่งในสมัยพระเจ้าแสนภูผู้สร้างเมืองเชียงแสนและเป็นนั้ดดาของพญามังราย กษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าแสนภู คือ พระเจ้าคำฟู พระเจ้าผายุ และพระเจ้ากือนาตามลำดับ ในสมัยของพระเจ้างือนานี้เองที่ล้านนามีความสัมพันธ์ด้านพุทธศาสนากับอาณาจักรสุโขทัยในสมัยของพญาลิไทย หลังรัชสมัยพระเจ้างือนา อาณาจักรล้านนาเกิดเหตุวุ่นวายเพราะการแย่งชิงราชสมบัติกัน นั้ดดาของพระเจ้างือนาคือพระเจ้าสามฝั่งแกนได้ครองราชสมบัติ ต่อมาโอรสของพระองค์คือพระเจ้าติโลกราชก็ครองราชย์สืบต่อมาระหว่าง พ.ศ.๑๘๘๕-พ.ศ.๒๐๓๐ และในสมัยนี้เองที่มีการทำสงครามระหว่างพระเจ้าติโลกราชกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

ส่วนทางด้านลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีเจ้าชายพระองค์หนึ่ง อพยพมาจาก
ตอนเหนือ และได้แต่งงานกับธิดาเจ้าเมืองอุททอง แล้วต่อมาได้เป็นเจ้าเมืองอุททองนั้นสืบต่อจาก
พระสัสสุระ (พ่อตา) และมีพระนามอย่างเดียวกันกับพระสัสสุระว่า พระเจ้าอุททอง ต่อมาเมื่อให้
ต้องทิ้งเมืองเนื่องจากเกิดโรคระบาดหรือเนื่องจากแม่น้ำจะระเซ้สามพันที่อยู่หน้าเมืองเกิดเปลี่ยน
เส้นทางเดิน พระเจ้าอุททองจึงทิ้งเมืองอุททองและพาราษฎรอพยพมาอยู่ที่เมืองอโยธยาซึ่งขณะนั้น
เป็นเมืองร้างไปแล้ว หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าขณะนั้นอาณาจักรอโยธยาได้เสื่อมลงไปแล้ว^{๖๐}
โดยทรงตั้งพระตำหนักครั้งแรกที่ตำบลเวียงเหล็ก ระหว่างรอสร้างกรุงใหม่ที่ตำบลหนองโสนที่
ต่อมารู้จักกันในนามว่ากรุงศรีอยุธยา

เมืองอโยธยา^{๖๑} อยู่ทางใต้ของเมืองสุโขทัยและอยู่ทางตะวันออกของ
กรุงศรีอยุธยาที่สร้างขึ้นในภายหลัง ตั้งอยู่ในจุดที่มีแม่น้ำใหญ่ ๓ สายมาบรรจบกัน ได้แก่
แม่น้ำป่าสัก ลพบุรี และเจ้าพระยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงสันนิษฐานว่าขอมที่ปกครองละโว้เป็นผู้สร้างเมืองอโยธยาขึ้น แต่เดิมเป็นเพียงเมืองเล็ก ๆ
และเป็นเมืองหน้าด่านของละโว้ แต่จะมีชื่อเดิมในภาษาขอมว่าอย่างไรไม่มีใครทราบ

จากหลักฐานในพระราชพงศาวดารเหนือและทำให้การชาวกรุงเก่า
สรุปได้ว่า เมืองอโยธยาเป็นเมืองเก่า มีชื่อว่าเมืองวัดเดิม เมืองอโยธยานี้มีกษัตริย์ปกครองมา
ตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๖๘๒ มีพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์เป็นปฐมกษัตริย์ กษัตริย์อโยธยาปกครองเมืองนี้มา
อย่างสืบเนื่อง จนกระทั่งถึงสมัยพระอินทราชา พระอินทราชาได้สร้างพระพุทธรูปพันธุเชิงขึ้น
ในปี พ.ศ.๑๘๖๗ สิ้นรัชสมัยพระอินทราชา เมืองอโยธยากลายเป็นเมืองร้าง

ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปรากฏหลักฐานในศิंहิงคณิทานว่า
เมืองอโยธยาอยู่ติดเขตแดนทางใต้ของสุโขทัย และเป็นเมืองเก่าแก่ มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพ่อขุน
รามคำแหง ในช่วงพุทธ-ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ เมืองอโยธยาเป็นศูนย์กลางการศึกษาศิลปวิทยา
และวิชาการด้านอักษรศาสตร์ และเป็นศูนย์กลางการศึกษาด้านพุทธศาสนาแทนที่ลพบุรี แม้
พ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัยและพญาเง้าเมืองแห่งพะเยาขณะเป็นเจ้าชายก็ได้ลงมาศึกษา
ศิลปวิทยาที่สำนักอาจารย์เมืองละโว้ในเขตอโยธยา อนึ่ง ยังปรากฏในตำนานพระธาตุดอยสุเทพ
ว่าเจ้าชายสมณะจากเมืองสุโขทัยมาบวชเป็นภิกษุที่เมืองอโยธยาแล้วจึงเดินทางกลับไปสุโขทัย
ดังเดิม นอกจากนี้ในตำนานมูลศาสนายังระบุว่าปี พ.ศ. ๑๘๗๕ พระสมณเถระและพระอโณมทัสสี
ได้พากันเดินทางมาศึกษาพระไตรปิฎกในเมืองอโยธยานี้ ความเจริญของเมืองอโยธยาเห็นได้ชัด
จากศิลปวัตถุที่มีเหลืออยู่ให้เห็นทั่วอยุธยาในปัจจุบันอันเคยเป็นเขตแดนของอาณาจักรอโยธยา
มาก่อน เช่น วัดร้างเก่าแก่ที่เกาะมหาพราหมณ์ วัดธรรมิกราช วัดโปรดสัตว์ วัดกุฎีดาว และ

วัดมเหยงคณ์ วัดเหล่านี้สะท้อนให้เห็นเทคโนโลยีขั้นสูงในการก่อสร้าง และความประณีตในการประกอบศิลปะ^{๒๓} นอกจากนี้ยังเห็นได้จากพระพุทธรูปขนาดใหญ่โตมากที่สุดสร้างขึ้นที่วัดพนัญเชิง ในปี พ.ศ.๑๘๖๗ ในรัชสมัยพระอินทราชา

เหตุผลสำคัญที่พระเจ้าอู่ทองเลือกมาอยู่ที่เมืองอโยธยาระหว่างรอการสร้างกรุงศรีอยุธยาจะเป็นเพราะเมืองนี้อุดมสมบูรณ์เนื่องจากมีแม่น้ำพิตพาเอาดินมาทับถม ในคำให้การชาวกรุงเก่าก็กล่าวไว้ว่าดินแดนนี้มีปลาอุดมสมบูรณ์^{๒๔} ประกอบกับมีที่ตั้งติดทะเล สามารถทำการค้าทางทะเลได้ ทั้งพระเจ้าอู่ทองก็มีความสัมพันธ์กับชาวจีนซึ่งเป็นนักเดินเรือ ทำให้เมืองอโยธยาเป็นเมืองท่าค้าขายขนาดใหญ่ ส่งผลให้พระเจ้าอู่ทองมีอำนาจทางทะเล นำความมั่งคั่งมาสู่พระองค์ นอกจากนี้เมืองอู่ทองยังเป็นแหล่งบรรจบของลำน้ำใหญ่ทั้งสาม คือ ลำน้ำสัก ลำน้ำลพบุรี และลำน้ำเจ้าพระยา จึงเป็นปากน้ำและช่องทางที่จะเดินทางขึ้นไปเมืองทางเหนือนับแต่เมืองสุโขทัยจนกระทั่งถึงเมืองเชียงใหม่ ท่าเลแห่งนี้จึงเป็นทำเลที่ดีในการแผ่ราชอาณาจักร^{๒๕} นอกเหนือจากนี้เมื่อพระเจ้าอู่ทองมาอยู่ที่อโยธยาก็ได้แต่งงานกับเจ้าหญิงแห่งเมืองอโยธยา เจ้าหญิงเมืองละโว้ และเจ้าหญิงเมืองสุพรรณบุรีซึ่งเป็นเมืองคู่แข่ง การแต่งงานมีผลให้พระเจ้าอู่ทองมีอำนาจครอบคลุมตอนกลางของลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ทั้งหมด

อโยธยาเป็นนครที่มีความเจริญมาก มีระเบียบการปกครองที่มั่นคง กล่าวคือมีการออกกฎหมายบังคับใช้แก่คนในสังคมหลายฉบับ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายเก่าที่มีอายุเก่าแก่ก่อนปี พ.ศ. ๑๙๙๓ อันเป็นที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

จากการศึกษากฎหมายเก่าในกฎหมายตราสามดวงพบว่ามีกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ปี พ.ศ. ๑๘๘๖ กฎหมายลักษณะทาส ปี พ.ศ. ๑๘๙๐ และกฎหมายลักษณะกัณฑ์ ปี พ.ศ. ๑๘๙๑ ฯลฯ ทั้งยังมีการใช้ภาษาที่มีความเก่าแก่เทียบเท่ากับภาษาในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง

นอกจากจะมีระเบียบแบบแผนจนถึงกับมีการออกกฎหมายใช้บังคับหลายฉบับแล้ว ยังสังเกตได้ว่าการใช้คำราชาศัพท์อยู่ในสังคมนี้แล้ว เพราะในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ปี พ.ศ. ๑๘๙๔ มีบทบังคับว่าด้วยการใช้คำราชาศัพท์อยู่ นอกจากนี้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ปี พ.ศ. ๑๘๘๖ ซึ่งอยู่ก่อนหน้าสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการใช้ราชาศัพท์อย่างมากมายจนเห็นได้ชัดเจนแล้ว

การมีคำราชาศัพท์ใช้อย่างเป็นนิจจะลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์ของอโยธยาจะต้องทรงสถานภาพสูงส่ง เวลาสื่อสารจะต้องใช้ภาษาที่เป็นแบบเฉพาะ

แตกต่างจากภาษาสามัญที่คนทั่วไปใช้ ซึ่งเมื่อเปลี่ยนไปยังอาณาจักรใหม่ที่กรุงศรีอยุธยา จะเห็นสถานภาพของกษัตริย์ที่สูงสุดถึงขั้นสมมุติเทวราชทีเดียว

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเมืองและรัฐแคว้นแคว้นสำคัญเกิดขึ้นในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนี้แล้ว ปรากฏทั้งตอนเหนือของประเทศ และตอนกลางของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา อาณาจักรที่เกิดขึ้นและมีส่วนสำคัญในการวางรากฐานความมั่นคงทางการเมืองการปกครองและความเป็นปึกแผ่นของสังคมให้แก่อาณาจักรอยุธยา ได้แก่ อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านนา และกรุงอโยธยา อาณาจักรที่ตั้งขึ้นใหม่อย่างกรุงศรีอยุธยาจึงสามารถพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วมากและกลายเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาภายในระยะเวลาอันสั้น หลังการก่อตั้งเพียงไม่กี่ปีเท่านั้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานกว่า ๔๐๐ ปี

เมืองอโยธยาที่มีอายุอยู่ก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยามากที่สุด เพราะมีพระเจ้าอยู่ทองซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้เป็นปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเป็นกษัตริย์ครองสืบเนื่องกันมา เมืองที่มีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับเมืองอโยธยาอย่างมากมีอยู่ ๒ เมือง ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี (ซึ่งผู้ครองเมืองเป็นพี่เลี้ยงของพระเจ้าอยู่ทอง) และเมืองละโว้ (ที่เจ้าเมืองมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเมืองอโยธยา) สุพรรณบุรีเป็นเมืองที่มีกำลังคนมาก เป็นศูนย์กลางของกำลังทหาร และสามารถติดต่อค้าขายกับนานาประเทศได้ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมืองสุพรรณบุรีตกเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง แต่ก็ในช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้น เพราะเมื่อถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สุพรรณบุรีก็เป็นอิสระจากขอม มีอิทธิพลเหนือดินแดนตอนล่างของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ส่วนเมืองละโว้นั้นเริ่มมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาในบริเวณกลุ่มน้ำเจ้าพระยา เมื่อตกอยู่ใต้อิทธิพลขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ก็รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูของขอม ทำให้คติฮินดูมีความสำคัญในเขตกลุ่มน้ำเจ้าพระยามาก ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้าที่ขอมจะแผ่อิทธิพลเข้ามา วัฒนธรรมฮินดูก็ตั้งมั่นอยู่ในดินแดนนี้แล้ว แต่ก็มีได้มีความสำคัญเท่ากันกับตอนที่ขอมมีอำนาจ กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ละโว้เป็นอิสระจากขอม และมีอิทธิพลครอบงำดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงของของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ดังนั้นจึงไม่แปลกใจเลยว่าเหตุใดเมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ทั้งเมืองสุพรรณบุรีและเมืองละโว้ยังคงมีความสำคัญต่อความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยาอยู่มาก

สังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนต้น

พระเจ้าอู่ทองได้สร้างกรุงศรีอยุธยาซึ่งอยู่ตรงข้ามฝั่งแม่น้ำกับเมืองเก่า (คือเมืองอโยธยา) ขึ้นเป็นราชธานีในช่วงระยะเวลาที่กำลังทหารของอาณาจักรสุโขทัยที่อยู่ทางเหนือ กับอำนาจของอาณาจักรขอมทางด้านตะวันออกอ่อนแอลง (ตรงกับรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพญาลิไทยของอาณาจักรสุโขทัย) การก่อตั้งอาณาจักรอยุธยาขึ้นครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากเมืองละโว้และเมืองสุพรรณบุรีที่พระเจ้าอู่ทองมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วย เมืองอโยธยา ละโว้ และสุพรรณบุรีจึงเป็นแกนอำนาจของอาณาจักรอยุธยาโดยมีพระเจ้าอู่ทองผู้สร้างราชธานีของอาณาจักรแห่งใหม่เป็นผู้นำ การสร้างกรุงแห่งใหม่นี้ใช้เวลาทั้งสิ้น ๒-๓ ปี เมื่อถึงปี พ.ศ.๑๘๙๓ พระเจ้าอู่ทองโปรดให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหามุนีศรีอยุธยาเจ้าอยู่หัว กรุงเทพมหานครบรรพบุรุษราชวงศ์ศรีอยุธยามหาดีลกษัตริย์รัตนราชธานีบุรีรมย์^{๒๒} ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ และทรงขนานนามพระนครโดยทรงนำชื่อแคว้นทวารวดีมาแทรกไว้ด้วย คือ "กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา"^{๒๓}

อยุธยาเป็นอาณาจักรพุทธศาสนา คือกษัตริย์ทรงนับถือศาสนาพุทธ หลังจากที่สร้างพระนครเรียบร้อยแล้ว ทรงโปรดให้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นเพื่อเป็นการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้ทรงอาราธนาพระสังฆราชผู้รู้พระปริยัติธรรมแตกฉานมาอยู่ในพระอารามหลวง ตำบลวัดท่าทราย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระนคร แล้วทรงตั้งพระสังฆราชนั้นให้เป็นประธานสงฆ์ และสอนพระปริยัติธรรมไตรปิฎกแก่พระภิกษุทั้งหลาย นอกจากนี้ยังทรงโปรดฯให้สร้างพระอารามหลวงขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลจระเข้ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระนคร และทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถและวิหารต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก^{๒๔} นอกเหนือจากนี้หลังจากปีที่ทางกรุงศรีอยุธยาตีเมืองพระนครหลวงของเขมรได้ในปี พ.ศ.๑๘๙๖ และพระองค์ทรงเสด็จกลับจากเขมรแล้ว โปรดฯให้สร้างวัดขึ้นที่ตำบลเวียงเล็กหรือเวียงเหล็กอันเป็นบริเวณที่ตั้งตำหนักที่ประทับระหว่างรอสร้างกรุงใหม่ พระราชทานชื่อว่า วัดพุทธไสสวรรคย์^{๒๕} แสดงว่าพุทธศาสนาในรัชสมัยนี้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่มากทีเดียว

อย่างไรก็ดี ปรากฏว่าในรัชสมัยนี้มีการประกอบพิธีกรรมตามแบบลัทธิฮินดูในราชสำนักด้วย คติฮินดูนี้น่าจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากความยาวนานของอารยธรรมขอมที่ดำรงอยู่ในตอนกลางของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนหน้าที่จะเกิดอาณาจักรอยุธยาขึ้น กษัตริย์มีสถานภาพเป็นสมมติเทวราช ตอนต้นรัชสมัยพระองค์ได้ส่งทูตไปประเทศอินเดีย ขอพรจากพรหมณ์ราชพิธี ๘ คนจากเจ้าเมืองพาราณสีมาทำพิธีบรมราชาภิเษกให้แก่พระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงมี

พราหมณ์เข้ามาอยู่ในราชสำนักของอยุธยา ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมตามแบบคติฮินดูในราชสำนัก เช่น ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา^{๑๐} เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่ประเพณีการถือน้ำสาบานตัวเป็นประเพณีที่แพร่หลายอยู่ในหมู่คนไทยมาก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แล้ว^{๑๑} ในอาณาจักรอโยธยาก็มีการประกอบพระราชพิธีนี้มาก่อน^{๑๒} นอกจากกลุ่มพราหมณ์ที่ได้ทรงขอมมาจากประเทศอินเดียแล้ว ในกรุงศรีอยุธยายังมีกลุ่มพราหมณ์ที่มาจากชวาและนครศรีธรรมราชอีกด้วย พราหมณ์กลุ่มนี้เองที่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นผู้แต่งวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำขึ้น การที่มีพราหมณ์เข้ามานี้เป็นเหตุให้มีเทวสถานตามลัทธิฮินดูอยู่ในกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังปรากฏหลักฐานว่ามีเทวสถานพระอิศวร และพระนารายณ์ตั้งอยู่ทางด้านเหนือ ริมลำน้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ในรัชสมัยนี้ยังมีการเสี่ยงทายตามแบบพิธีพราหมณ์กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างพระมหาปราสาท ๓ องค์ในตอนต้นรัชกาล มีการตั้งพานทอง ๘ พานบนอิฐทั้ง ๘ แผ่นที่วางเรียงรายกันไปตามเสาปราสาท ปรากฏว่าแม้เวลาจะผ่านไปหลายวันแต่หญ้าแพรกเสี่ยงทายในพานทองทั้ง ๘ พานนั้นกลับยังคงอยู่ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครเอาน้ำประพรม เป็นนิมิตหมายว่าพระนครที่สร้างใหม่นี้จะรุ่งเรืองสุขไสเป็นสุขสืบไปในภายภาคหน้า^{๑๓} จากที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมของฮินดูในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ มีอยู่ในสังคมไทยอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนักของกรุงศรีอยุธยา

คติฮินดูมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อยแม้ในสมัยหลังต่อมา ดังจะเห็นได้ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อมีการแต่งวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายโคลงดั้น กวีได้กล่าวเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่ามีเทพเจ้าของฮินดูถึง ๑๑ พระองค์มาอุปติเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

อนึ่ง ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้นยังมีการนับถือเทพเจ้าชั้นรองในศาสนาฮินดูที่ชาวไทยรู้จักในนามว่า ศรีพรหมรัศมียักษกุมาร ดังมีหลักฐานปรากฏในวรรณคดีสมัยนี้หลายเรื่องทีเดียว เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ และลิลิตพระลอ

อย่างไรก็ดี ในขณะที่วัฒนธรรมฮินดูมีอยู่ในสังคมไทยสมัยนี้ วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ฝังลึกอยู่ในธรรมชาติ และวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธ-ศาสนา ก็มีปรากฏอยู่ไม่น้อยในสมัยเดียวกัน

วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมมีปรากฏอยู่ในวรรณคดีหลายเรื่องของยุคสมัยนี้ กวีกล่าวถึงเรื่องการบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ การนับถือผีประจำภูเข และ การนับถือผีป่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในสังคมสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คือ ชุดได้รูปเทพารักษ์ ๒ องค์ ในคลองบริเวณที่คลองลำโรงกับคลองทับนางเชื่อมต่อกัน มีการทำพิธี

พลีกรรมบวงสรวง แล้วรับรูปเทพารักษ์นั้นออกมาปลุกศาล แล้วเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ เมืองพระประแดง ซึ่งในเวลานั้นอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา^{๓๔}

สำหรับวัฒนธรรมความเชื่อด้านพุทธศาสนามีมาตั้งแต่ต้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ และมีมาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ หลังจากที่พระองค์ทรงสร้างพระนครฝ่ายราชอาณาจักรแล้ว โปรดฯให้สร้างพระพุทธรูปปางค์ พระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูปปฏิมากร และพระอารามต่าง ๆ ขึ้น ในการนี้โปรดฯให้สร้างพระอารามหลวงขึ้น ๒ แห่ง คือทางข้างทิศตะวันออกของพระนครแห่งหนึ่ง และทางข้างทิศตะวันตกของพระนครอีกแห่งหนึ่ง แล้วนิมนต์พระสังฆราชผู้รู้พระปริยัติธรรมแตกฉานมาอยู่ในพระอารามหลวงข้างทิศตะวันออกเพื่อสอนศาสนาแก่ภิกษุสงฆ์ เป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนา^{๓๕} ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงอุทิศพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยาแล้วโปรดฯให้สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นเพื่อแผ่ผลบุญถวายแด่พระราชมารดาในปี พ.ศ.๑๙๙๑ ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๐๐๑ พระองค์โปรดฯให้หล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ พระชาติ ในปี พ.ศ.๒๐๐๕ ปรากฏหลักฐานว่ากรุงศรีอยุธยาเล่นการมหรสพฉลองพระอย่างใหญ่โต ครั้นพระองค์ได้ทรงย้ายไปประทับที่พิษณุโลกแล้ว ในปี พ.ศ.๒๐๐๗ โปรดฯให้สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี ปี พ.ศ.๒๐๐๘ ทรงพระผนวชที่วัดแห่งนี้ ในครั้งนั้นมีผู้บวชโดยเสด็จเป็นพระสงฆ์ถึง ๒,๓๓๘ รูป ทรงผนวชเป็นเวลา ๘ เดือน ปี พ.ศ.๒๐๐๙ โปรดเกล้าฯ ให้พระโอรสคือพระเยาวราชเจ้าซึ่งขณะนั้นมีพระชนม์ ๑๒ ชันษา เสด็จพร้อมราชบัณฑิตไปยังเกาะลังกานิมนต์พระลังกาเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ปี พ.ศ.๒๐๑๐ โปรดฯให้พระบรมราชาเจ้าขณะมีพระชนม์ ๒๐ พรรษาผนวชเป็นภิกษุ และโปรดฯให้พระเยาวราชเจ้าขณะมีพระชนม์ ๑๓ ชันษาบรรพชาเป็นสามเณรในคราวเดียวกัน พระเยาวราชเจ้าได้ผนวชต่อมาจนได้ผนวชเป็นภิกษุ ในปี พ.ศ.๒๐๒๕ นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวง รวม ๑๓ กัณฑ์ตามที่ได้รับพระบรมราชโองการจบบริบูรณ์ และในปี พ.ศ.๒๐๒๗ สมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าและโอรสของพระบรมราชาเจ้าผนวชเป็นสามเณรทั้ง ๒ พระองค์ ส่วนในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ในปี พ.ศ.๒๐๔๐ โปรดฯให้สร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ และหล่อพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์^{๓๖} จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลสูงมากในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

อาณาจักรอยุธยาประกอบด้วยเมืองลูกหลวง เมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช เมืองลูกหลวงในสมัยนั้นมีส่วนสำคัญยิ่งในการขยายเขตแดนของอาณาจักร เมืองลูกหลวง ๔ เมืองอยู่ตามทิศทั้ง ๔ ได้แก่ เมืองละโว้ทางเหนือ เมืองสุพรรณบุรีทางตะวันตก เมืองพระประแดงทางใต้ และเมืองนครนายกทางตะวันออก เมืองลูกหลวงเหล่านี้มีโอรสกษัตริย์

ไปครอง จากรายชื่อเมืองลูกหลวงเหล่านี้เห็นได้ว่าเมืองละโว้และสุพรรณบุรียังคงความสำคัญอยู่มาก สมัยนี้พระเจ้าอยู่ทอสงพระราเมศวรผู้เป็นโอรสไปครองเมืองละโว้เพราะเมืองละโว้ในเวลานั้นไม่มีผู้สืบทายาทเป็นชาย และพระราเมศวรมีมารดาเป็นเจ้าหญิงละโว้ อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่าอำนาจการปกครองของอยุธยาเหนือเมืองลูกหลวงเหล่านี้ยังคงเป็นลักษณะการปกครองแบบเก่าที่ยังอิงความสัมพันธ์ทางครอบครัวเป็นหลัก เพราะอำนาจของผู้ปกครองเมืองลูกหลวงยังมีอยู่มาก ความมั่นคงของอาณาจักรอยุธยาจึงขึ้นอยู่กับความจงรักภักดีของเมืองลูกหลวงเหล่านี้ ส่วนเมืองพระยามหานครเป็นเมืองใหญ่ที่อยู่ทางชายเขตแดน เช่น นครราชสีมา จันทบุรี นครศรีธรรมราช ส่วนเมืองประเทศราชเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักร ความเติบโตของอาณาจักรขึ้นกับความเข้มแข็งของกษัตริย์ ความสามารถในการควบคุมเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรให้อยู่ในอำนาจ และระบอบการปกครองที่สามารถควบคุมกำลังคนที่มีอยู่ในอาณาจักรเอาไว้ได้ ไม่ให้หนีไปอยู่ที่อื่น รวมทั้งเพิ่มเติมกำลังคนเข้ามา เช่น จับพวกเชลยศึกให้เข้ามาอยู่ในอาณาจักร

ด้วยเหตุที่กำลังของกรุงศรีอยุธยาจาก ๓ เมืองใหญ่ ๆ คือ อโยธยา ละโว้ และสุพรรณบุรี และด้วยเหตุที่มีความจำเป็นในการควบคุมเมืองต่าง ๆ ให้อยู่ในอำนาจ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาขึ้น เพื่อผูกมัดเจ้าเมืองและขุนนางด้วยคำสาบานว่าจะจงรักภักดีต่อพระองค์ เป็นวิธีการสร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักรที่สถาปนาขึ้นใหม่ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเร่งแต่งวรรณคดีเรื่อง ลิลิตโองการแช่งน้ำขึ้นในรัชสมัยนี้

ตลอดรัชสมัยพระเจ้าอยู่ทอสงสามารถเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างละโว้กับสุพรรณบุรีได้ดี ในคราวทำสงครามกับอาณาจักรขอมเป็นครั้งแรก แม้กองทัพจากอยุธยาจะเสียที แต่ก็ขอกำลังทัพจากสุพรรณบุรีมาช่วยไว้ได้ ความเข้มแข็งของเมืองลูกหลวงช่วยให้พระเจ้าอยู่ทอสงสามารถขยายเขตแดนได้กว้างขวาง ทิศเหนือจดเมืองชัยนาท ทิศตะวันออกจดจันทบุรี ทิศใต้จดนครศรีธรรมราช และทิศตะวันตกจดเขตแดนพม่า ส่วนการควบคุมกำลังคนของอยุธยา นั้น ทำให้มักมีปัญหาในเรื่องการแย่งกำลังคนเมื่อสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาแล้ว โดยสุโขทัยพยายามดึงข้าพระและทาสไปยังเมืองสุโขทัย

ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นี้ กรุงศรีอยุธยาตีเขมรได้ถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๑๘๙๖ และครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๑๙๐๑ ในการทำสงครามครั้งที่ ๒ นี้ ไทยได้กวาดต้อนคนไทยที่อยู่ในเขมรและครัวเขมรมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๕๐,๐๐๐ คน^๗ แสดงว่ามีคนเขมรเข้ามาอยู่ในสังคมกรุงศรีอยุธยาไม่น้อยทีเดียว ด้วยเหตุนี้วัฒนธรรม

เขมรจึงเข้ามาปะปนอยู่ในวัฒนธรรมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมากที่สุดทีเดียว ~~ดังจะเห็นได้~~
จากวรรณคดียุคนี้ว่ากวีได้ใช้ภาษาเขมรปนอยู่มาก

หลังจากที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงตีเขมรครั้งหลังได้นั้น กิตติศัพท์ความเข้มแข็งของทัพกรุงศรีอยุธยา ก็เลื่องลือไปทั่วทั้งดินแดนแหลมทอง กษัตริย์ต่าง ๆ ได้พากันมาอ่อนน้อมขอสวามิภักดิ์ ในครั้งนั้นได้อาณาจักรต่าง ๆ มาไว้ในอำนาจหลายอาณาจักร เช่น อาณาจักรล้านนา (รัชสมัยพระเจ้ากือนา) อาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรจามปา ฯลฯ^{๑๕} การติดต่อสัมพันธ์กันดังกล่าว น่าจะทำให้เกิดการถ่ายเทวัฒนธรรมต่างอาณาจักรกันขึ้นบ้าง ไม่มากนักน้อย

ในปี พ.ศ.๑๙๐๕ นี้เองที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงให้ตรากฎ มณฑลเทศาภิบาลขึ้น และทรงตั้งพระราชโอรสคือพระราเมศวรดำรงตำแหน่งรัชทายาทลำดับที่ ๑ และทรงตั้งโอรสพระองค์ใหญ่ในพระราเมศวรเป็นรัชทายาทลำดับที่ ๒ ทั้งยังทรงลดฐานะของ เมืองสุพรรณบุรีโดยให้เป็นเมืองชั้นในของกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับเมืองเพชรบุรีและเมืองลพบุรี ทั้งที่แต่เดิมเป็นเมืองที่มีพระมหากษัตริย์ปกครอง^{๑๖} การดำเนินการครั้งนี้เพื่อมิให้เกิดปัญหาเรื่อง การแย่งชิงราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

หลังสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เกิดปัญหาเรื่องการแย่งชิง ราชสมบัติขึ้น เพราะสุพรรณบุรีเป็นพี่มเหสีของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ มีกำลังเข้มแข็งจึงชิง ราชสมบัติไปครอง นับเป็นการเริ่มทำสงครามชิงราชสมบัติระหว่างราชวงศ์อู่ทอง (ละโว้-อโยธยา) กับราชวงศ์สุพรรณบุรีหรือสุพรรณ-ภูมิผู้สืบเชื้อสายจากสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวง พะงั่ว) การชิงราชสมบัติดังกล่าวจะมีขึ้นอีกหลายครั้งในสมัยต่อมา จนมาสิ้นสุดราชวงศ์อู่ทองใน สมัยพระบรมราชา หลังจากนั้นก็เป็น การครองอยุธยาของกษัตริย์ในราชวงศ์สุพรรณภูมิและ ราชวงศ์สุโขทัยตลอดช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน ช่วงนี้ได้ตามสมควร ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก่อน

หลังสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตในปี พ.ศ.๑๙๑๒ พระราเมศวร ผู้เป็นราชโอรสเสด็จมาจากละโว้และขึ้นครองราชย์ประมาณ ๑ ปี ขุนหลวงพะงั่วซึ่งเป็นเจ้าเมือง สุพรรณบุรีก็ยกทัพมายึดราชสมบัติ แล้วตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ.๑๙๑๓ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ และให้พระราเมศวรกลับไปครอง ละโว้ตามเดิม เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สวรรคตในปี พ.ศ.๑๙๓๑ โอรสของขึ้นขึ้นเป็น กษัตริย์ได้เพียง ๗ วัน พระราเมศวรผู้เป็นโอรสพระเจ้าอู่ทองก็เสด็จมาจากละโว้ยึดราชสมบัติไว้ ได้ แล้วขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งที่ ๒ ตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๓๑-๑๙๓๘ เมื่อสมเด็จพระ

พระรามศวรสวรรคต พระรามราชาผู้เป็นโอรสได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๙๓๘-๑๙๕๒ ในช่วงปลายรัชกาลเกิดมีข้อขัดแย้งกับเจ้าเสนาบดีซึ่งเป็นผู้นำกองทัพคนหนึ่ง เจ้าเสนาบดีหนีไปเมืองสุพรรณบุรีและกลับมาอยุธยาพร้อมกองทัพของพระอินทราชาแห่งสุพรรณบุรี (นัดดาสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑) พระอินทราชายึดราชสมบัติและขึ้นเป็นกษัตริย์ พระนามว่าสมเด็จพระอินทราชาธิราช ในปี พ.ศ.๑๙๕๒-๑๙๖๗ นับเป็นการทำลายราชวงศ์อู่ทองจนหมดสิ้น เมื่อสมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคต โอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้าอ้ายพระยากับเจ้ายี่พระยาซึ่งราชสมบัติกันและสิ้นพระชนม์ทั้งสองพระองค์ เจ้าสามพระยาได้ครองราชสมบัติตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๙๖๗-๑๙๙๑ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เสด็จสวรรคต พระโอรสราเมศวรเสด็จขึ้นเป็นกษัตริย์สืบต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต โอรส ๒ พระองค์คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ และสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ได้ครองราชย์สืบต่อมาตามลำดับ กล่าวคือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงครองราชย์ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๓๔ ส่วนสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ทรงครองราชย์ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๐๓๔-๒๐๗๒

หากเรียงลำดับรายพระนามพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๑ จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ จะได้ดังต่อไปนี้

ลำดับที่	พระนามพระมหากษัตริย์	ราชวงศ์	ระยะเวลาครองราชสมบัติ
๑	สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๑ (อู่ทอง)	อู่ทอง	พ.ศ.๑๘๙๓-๑๘๑๒
๒	สมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ ๑)	อู่ทอง	พ.ศ.๑๙๑๒-๑๙๑๓
๓	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พะงั่ว)	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๑๙๑๓-๑๙๓๑
๔	พระเจ้าทองลัน (ถูกปลงพระชนม์)	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๑๙๓๑ (ครอง ๗ วัน)
	สมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ ๒)	อู่ทอง	พ.ศ.๑๙๓๑-๑๙๓๘
๕	สมเด็จพระรามราชา (ถูกถอด)	อู่ทอง	พ.ศ.๑๙๓๘-๑๙๕๒
๖	สมเด็จพระอินทราชา (เจ้านครินทร์)	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๑๙๕๒-๑๙๖๗
๗	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๑๙๖๗-๑๙๙๑
๘	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑

ลำดับที่	พระนามพระมหากษัตริย์	ราชวงศ์	ระยะเวลาครองราชสมบัติ
๙	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๓๔
๑๐	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	สุพรรณภูมิ	พ.ศ.๒๐๓๔-๒๐๗๒

จากรายพระนามข้างต้นเห็นได้ว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีความแปรปรวนทางการเมืองการปกครองสูงมาก มีการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างราชวงศ์ที่อยู่ท้องกับราชวงศ์สุพรรณภูมิอยู่เสมอ ๆ และราชวงศ์สุพรรณภูมิได้ครองราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาช่วงต้นนี้มากกว่าราชวงศ์ที่อยู่ท้อง พระมหากษัตริย์ที่ครองราชสมบัติยาวนานที่สุด ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครองราชสมบัติอยู่ ๔๑ ปี

สำหรับนโยบายในการขยายเขตแดนของอาณาจักรอยุธยาชัดเจนมากคือต้องการปราบอาณาจักรขอม แผ่ขยายอำนาจครอบคลุมอาณาจักรสุโขทัย และแข่งอำนาจกับอาณาจักรล้านนา

ในสมัยพระเจ้าอยู่ท้อง พระองค์ยึดพิษณุโลกจากสุโขทัยในปี พ.ศ.๑๘๙๗ แต่ต่อมาเจรจาสงบศึกและไม่ตรีกับสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หลังจากนั้นก็ได้ทำศึกกับอาณาจักรขอม โดยยกทัพไปตีนครธมได้สำเร็จเพราะความช่วยเหลือของขุนหลวงพะงั่วเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีสามารถตีขอมได้อีกครั้งหนึ่ง ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ สามารถตีนครธมซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรขอมได้ ครั้งนั้นได้กวาดต้อนขุนนาง บรรดาพราหมณ์ และยึดข้าวของและเชลยศึกมาเป็นจำนวนมาก ชัยชนะของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในการปราบขอมลงได้นำความภาคภูมิใจมาสู่คนไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นอันมาก

ส่วนการขยายอิทธิพลครอบงำอาณาจักรสุโขทัยนั้น แม้จะเริ่มมาแล้ว ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือทรงยึดพิษณุโลกของสุโขทัยได้ แต่ต่อมาก็ได้เจรจาเป็นไมตรีต่อกัน แล้วสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้คืนพิษณุโลกให้แก่สุโขทัย ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ กรุงศรีอยุธยาได้เริ่มรุกขึ้นไปทางเหนือเพื่อชิงความเป็นใหญ่ในดินแดนทางเหนือแข่งกับอาณาจักรสุโขทัยโดยได้กำหนดเขตแดนของเมืองลูกหลวงให้รุกขึ้นไปทางเหนือมากขึ้น คือตั้งเมืองชัยนาทเป็นเมืองลูกหลวงแทนเมืองละโว้ และรบกับสุโขทัยและได้ชัยชนะในปี พ.ศ.๑๙๒๑ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ของสุโขทัยถูกบังคับให้ถือน้ำสาบานยอมเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรอยุธยา นอกจากนี้อาณาจักรอยุธยายังทำลายความเข้มแข็งของอาณาจักรสุโขทัยด้วยการแบ่งอาณาจักรสุโขทัยออกเป็น ๒ ส่วน คือ อาณาจักรทางด้านตะวันตกกับอาณาจักรทาง

ด้านตะวันออก อาณาจักรทางด้านตะวันตกยังคงมีเมืองสุโขทัยเป็นศูนย์กลาง มีพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ปกครองดั้งเดิม ส่วนอาณาจักรทางด้านตะวันออกมีศูนย์กลางที่เมืองกำแพงเพชร มีเจ้าชายสุโขทัยที่ยกให้เป็นราชบุตรบุญธรรมของกษัตริย์อยุธยาปกครอง อาณาจักรทั้งสองส่วนนี้เป็นอิสระแก่กัน และต่างก็ขึ้นกับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาโดยตรง นับเป็นการสิ้นสุดของรัฐอิสระสุโขทัยในปี พ.ศ. ๑๙๒๑ นี้ และเปิดโอกาสให้อาณาจักรอยุธยาได้ทำสงครามกับเชียงใหม่ต่อไป

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีเป็นโอรสสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ครองกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงทำศึกกับอาณาจักรขอม จึงทรงผูกมิตรกับสุโขทัยโดยทรงทำสัตย์สาบานกับสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒ แห่งสุโขทัยในปี พ.ศ. ๑๙๓๓ ว่าต่างฝ่ายจะไม่ทรงรุกรานกัน ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีไทยรบชนะขมอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๑๙๓๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๙๔๓ พระมหาธรรมราชาที่ ๓ แห่งสุโขทัยประกาศตัวเป็นอิสระและยึดเมืองนครสวรรค์ซึ่งเป็นเมืองชายแดนทางเหนือของอยุธยาไว้ได้ หลังจากที่พระมหาธรรมราชาที่ ๓ เสด็จสวรรคต พระโอรส ๒ พระองค์แย่งชิงราชสมบัติกัน พระอินทราชาแห่งอยุธยาทรงไกล่เกลี่ยและแบ่งอาณาจักรสุโขทัยออกเป็น ๒ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง และสุโขทัยยอมเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ อาณาจักรสุโขทัยถูกบังคับให้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่พิษณุโลกในปี พ.ศ. ๑๙๗๓ (ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ของอยุธยา) หลังจากพระมหาธรรมราชาที่ ๔ สวรรคตในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ อาณาจักรอยุธยาถือโอกาสยึดอาณาจักรสุโขทัยรวมเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงส่งพระราชโอรสรามาศรรมาครองพิษณุโลกเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในอาณาจักรสุโขทัยกับคนในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเข้าด้วยกันเพราะพระรามศรรมทรงมีความสัมพันธ์ทางครอบครัวกับคนในทั้งสองอาณาจักรนี้ กล่าวคือ ทรงมีพระมารดาเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย (คือพระมารดาของพระองค์เป็นพระธิดาในพระมหาธรรมราชาที่ ๔) พระรามศรรมประทับที่พิษณุโลก ๒ ปีโดยมีพระราชมารดาเสด็จมาประทับอยู่ด้วย เมื่อพระราชบิดาเสด็จสวรรคต พระรามศรรมก็ได้เสด็จกลับมาครองกรุงศรีอยุธยา ช่วงแรกของการเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงให้ราชวงศ์สุโขทัยดูแลเมืองทางเหนือ เป็นเหตุให้เจ้าชายยุธิษฐิระแห่งสุโขทัยพยายามจะตั้งตัวเป็นอิสระโดยขอความช่วยเหลือจากเชียงใหม่ ท้าเชียงใหม่และเจ้าชายยุธิษฐิระรุกรานอยุธยาโดยยึดชัยนาทได้ในปี พ.ศ. ๑๙๘๙ และในปี พ.ศ. ๒๐๐๓ ราชวงศ์สุโขทัยย้ายพลเมืองของสุโขทัยไปยังเชียงใหม่ ทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องสูญเสียกำลังคน ปี พ.ศ. ๒๐๐๖ อยุธยาทำศึกกับเชียงใหม่และในปีนี้เองที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงย้ายราชธานีจากอยุธยามาอยู่ที่เมืองพิษณุโลก แล้วให้โอรสของพระองค์ครองกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองลูกหลวง การย้ายราชธานีทำให้พระองค์ได้เปรียบ

ในการต่อต้านข้าศึกทางเหนือ ทั้งยังทำให้ราชวงศ์สุโขทัยพอใจที่ดินแดนของอาณาจักรสุโขทัยได้รับยกย่องให้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรอยุธยา ปีพ.ศ.๒๐๑๗ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงชนะศึกเชียงใหม่ และทรงรวมสองอาณาจักรคือสุโขทัยและอยุธยาเข้าด้วยกัน ช่วงเวลาที่พระองค์ย้ายราชธานีมาอยู่ที่พิษณุโลกได้ทรงรับวัฒนธรรมของทางเหนือไว้มาก เช่น ทรงผนวชระหว่างครองราชสมบัติตามแบบอย่างของพญาลิไทยแห่งอาณาจักรสุโขทัย นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้สร้างวัดในกลุ่มพระราชวัง และโปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวง รวม ๑๓ กัณฑ์ขึ้นเพื่อ “ให้สัปบุรุษได้อ่าน “สูกันฟัง” เวลาไปทำบุญให้ทานในเทศกาลเข้าพรรษาดำเนินตามแบบอย่างของอาณาจักรล้านนาที่พระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้มีธรรมเนียมการอ่านเรื่องเวสสันดรชาดก เพราะก่อนหน้านั้นทั้งอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยามีแต่การสวดคาถापันเท่านั้น” มีผู้กล่าวว่าในครั้งนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพรด้วย” ต่อมาในอาณาจักรสุโขทัยคงได้นำมหาชาติคำหลวงทั้ง ๑๓ กัณฑ์ของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยานี้ไปสวดแทนสวดคาถापันสำนวนเดิมที่ใช้กันอยู่ เพราะนักประวัติศาสตร์บางคนกล่าวว่ามหาชาติคำหลวงสำนวนนี้ได้มีการนำไปใช้ในหมู่ภิกษุแทนสำนวนเดิมที่ใช้กันอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย” ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นอำนาจของอาณาจักรอยุธยาที่รุกคืบเข้าไปในดินแดนดั้งเดิมของอาณาจักรสุโขทัยด้วย

ในเรื่องการแข่งอำนาจกันระหว่างอาณาจักรกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรล้านนาในช่วงต้นกรุงศรีอยุธยานั้น เห็นได้ชัดเจนในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อเจ้าชายยชิษฐิระแห่งราชวงศ์สุโขทัยพยายามจะตั้งตัวเป็นอิสระโดยขอความช่วยเหลือจากอาณาจักรล้านนาหรือเชียงใหม่ แล้วรุกรานเข้ามาในเขตกรุงศรีอยุธยาโดยยึดเมืองชัยนาทไปในปี พ.ศ.๑๙๙๙ นอกจากนี้ราชวงศ์สุโขทัยยังย้ายชาวเมืองสุโขทัยไปยังเชียงใหม่ทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องสูญเสียกำลังคนไปในปี พ.ศ.๒๐๐๓ ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๐๐๖ เกิดสงครามระหว่างอาณาจักรกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรล้านนา และสงครามคราวนี้เองที่เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเสด็จไปประทับที่พิษณุโลกเพื่อป้องกันเขตแดนทางเหนือ ในปี พ.ศ.๒๐๑๗ เกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับล้านนาและกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายชนะศึก

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เจ้าสุริยวงษ์ภิกษุหรือสมเด็จพระเยาวราชเจ้าในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้อัญเชิญพระแก้วขาวจากเชียงใหม่มายังกรุงศรีอยุธยา ทางเชียงใหม่มีพระราชสาธมาทวงถาม สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ยังมีทันทรงตอบพระราชสารก็สวรรคตก่อน ครั้นเปลี่ยนแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงตอบว่าได้ทรงให้สืบหาแล้วแต่ไม่ได้ความ ทางเชียงใหม่จึงส่งกองทัพหลวงมาตีกรุงศรี

อยุธยา บังคับให้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คินพระแก้วขาวให้เชียงใหม่ (ขณะนั้นพระยาอดเชียงรายเป็นกษัตริย์ของล้านนา) ช่วงกลางรัชกาลพระเมืองแก้วซึ่งเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ในเวลานั้นได้ยกทัพหลวงมาตีเมืองสุโขทัย แต่ตีไม่ได้เลิกทัพกลับไป ในปี พ.ศ.๒๐๕๙ หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าขายกับโปรตุเกสและโปรตุเกสจะต้องช่วยกรุงศรีอยุธยาทำสงคราม สืบเนื่องจากสัญญาฉบับนี้ที่ปรึกษาฝ่ายทหารชาวโปรตุเกส ทหารโปรตุเกสได้เดินทางมาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา และนำอาวุธต่าง ๆ รวมทั้งปืนใหญ่^๔ เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ทำให้เกิดการรบแบบใหม่ขึ้นในดินแดนนี้ กรุงศรีอยุธยาได้ทำศึกกับเชียงใหม่โดยได้รับความช่วยเหลือจากทหารโปรตุเกส ในครั้งนั้นรบกันอย่างดุเดือด และทางล้านนาแตกพ่ายสงครามครั้งนี้เป็นสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับล้านนาในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้

ในด้านกรปกครอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงจัดวางรูปแบบการบริหารการปกครองขึ้นใหม่โดยทรงนำหลักการและวิธีการของขอมมาดัดแปลงใช้กับอาณาจักรไทยที่ค้ำล้มเติบโตขึ้น ความคิดเรื่องกษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ตามแนวพุทธศาสนา หินยานเข้ากันได้ดีกับลัทธิเทวราชของขอม ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระมหากษัตริย์จะรับพระสวามีประจําราชสำนักอัญเชิญเทพเจ้าของศาสนาฮินดูโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระศิวะให้ลงมาสถิตในองค์พระมหากษัตริย์ที่กำลังจะขึ้นครองราชย์ในขณะที่ประชาชนและพระภิกษุสงฆ์นับถือกษัตริย์ในฐานะพระโพธิสัตว์ พิธีกรรมของฮินดูสร้างบรรยากาศในราชสำนักให้ดุ๊กดิ๊กและน่าเกรงขามเท่ากับเสริมอำนาจกษัตริย์ไทยให้เข้มแข็งขึ้น นอกจากนี้ ในการสื่อสารมีการใช้ภาษาราชาศัพท์ซึ่งส่วนหนึ่งได้มาจากเมืองอโยธยา อีกส่วนหนึ่งได้มาจากเขลยชนนางเขมรในคราวที่กำลังของกรุงศรีอยุธยาตีนครธมได้ ชุณหางเหล่านี้ทำหน้าที่ถวายน่าปรึกษาแต่พระองค์ ระบอบการปกครองสมัยนี้จึงไม่ใช่แบบพ่อกับลูกแต่เป็นแบบนายกับบ่าว หรือที่เรียกว่าระบบมูลนายกับไพร่ และใช้ระบบศักดินากับชุณหางไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทหารหรือพลเรือน ในสมัยนี้มีข้าพระอยู่รับใช้พระตามวัด และมักจะมีประชาชนมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดด้วย จึงเป็นการควบคุมกำลังไพร่พลของบ้านเมืองได้ดีวิธีหนึ่ง ด้วยเหตุนี้สมัยอยุธยาตอนต้นจึงมีการสร้างหรือบูรณะวัดกันมาก เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถวายน่าปรึกษาพระราชวังสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ ฯลฯ การสร้างหรือบูรณะวัดดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะเป็นการควบคุมกำลังไพร่พลของบ้านเมืองแล้วยังเป็นการสร้างสมบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์อีกทางหนึ่งตามแบบอย่างที่เคยถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีวัฒนธรรมฮินดูเข้ามามีอิทธิพลอยู่มากตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอู่ทองซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของอาณาจักร และยังเข้มข้นขึ้นอีกเมื่อไทยตีเมืองนครธมของอาณาจักรขอมได้ เพราะมีการนำพราหมณ์และขุนนางขอมเข้ามารับใช้ในราชสำนัก รวมทั้งนำระบอบการปกครองของขอมเข้ามาใช้กับการปกครองของอาณาจักรอยุธยาด้วย นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งเข้ากันได้ดีกับลัทธิเทวราชาตามคติฮินดู กษัตริย์จึงนิยมทำบุญโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด อึ้ง ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงรับวัฒนธรรมทางเหนือไว้มาก ด้วยมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย และได้เสด็จไปประทับที่พิษณุโลกซึ่งต่อมาได้ตั้งให้เป็นราชธานีแทนที่อยุธยาซึ่งเป็นเมืองหลวงดั้งเดิม สมัยนี้เป็นสมัยที่อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาสามารถรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้โดยที่ทางสุโขทัยไม่คิดที่จะแยกตัวเป็นอิสระอีกเลย

สังคมและวัฒนธรรมมีส่วนสัมพันธ์กับวรรณคดีที่มีการแต่งขึ้นในแต่ละยุคสมัย เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดเจนขึ้นเมื่อผู้เขียนได้กล่าวถึงวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นแต่ละเรื่อง

๓. การสร้างและการเสพวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

ไม่ว่าจะเป็นการสร้างหรือการเสพวรรณคดีจำต้องอาศัยภาษาเป็นวัสดุอุปกรณ์ในการส่งสารและรับสาร วรรณคดีนั้นมีทั้งแบบมุขปาฐะที่สืบทอดกันด้วยการเล่าปากต่อปาก และแบบลายลักษณ์ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร วรรณคดีมุขปาฐะเป็นแบบดั้งเดิมที่เกิดขึ้นก่อนแบบลายลักษณ์ เราสามารถพบวรรณคดีมุขปาฐะได้แม้ในหมู่ชนชาติที่ไม่มีตัวอักษรหรือภาษาที่เป็นลายลักษณ์

คนไทยมีเลียดศิลปินและเป็นนักสร้างสรรค์ภาษามาตั้งแต่สมัยโบราณ กล่าวคือสามารถนำคำในภาษามาจัดเรียงกันให้มีความไพเราะ น่าฟัง ด้วยวิธีการเรียงลำดับคำให้มีความเกี่ยวเนื่อง คล้องจองกันบ้าง ด้วยวิธีการซ้ำคำ หรือด้วยวิธีการใช้คำที่มีความหมายตรงกันข้าม ทำให้เกิดจังหวะของกลุ่มคำอันสืบเนื่องมาจากการแบ่งช่วงคำหรือแบ่งจำนวนคำให้มีความสมดุลกัน และขณะเดียวกันก็เป็นการเน้นย้ำความหมายที่ต้องการสื่อสารไปในคราวเดียวกันด้วยลักษณะเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในภาษาพูดที่ใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคำ ๔ พยางค์ที่คนไทยนิยมใช้ เช่น สัมสูกุลกไม้ สมบัติพิสดาน ยากดีมีเงิน กินบ้านกินเมือง ความคิดความอ่าน ได้หน้าลืมหลับ หน้าไหว้หลังหลอก

บางครั้งก็จะเป็นกลุ่มคำ ๔ พยางค์จำนวน ๒ กลุ่มที่พูดต่อเนื่องกัน เช่น นอนหลับไม่รู้
นอนคู่มิเห็น กินอยู่กับปาก อยากอยู่กับท้อง คนยากกว่าผี ผู้ดีว่าศพ เสียน้อยเสียยาก เสียมาก
เสียง่าย

การใช้ภาษาเช่นนี้พบได้ทั้งในประเพณีการสื่อสารแบบมุขปาฐะและแบบลายลักษณ์

ในการสื่อสารแบบมุขปาฐะเกิดขึ้นในหมู่ประชาชนทั่วไปและในราชสำนัก

ในหมู่ประชาชนใช้คำคล้องจองร้องลำเป็นทำนองเพลงในการทักทายเข้าแห่กัน (ดังที่
มีชาวต่างชาติบางคนตั้งข้อสังเกตว่า “ผู้ที่เที่ยวไปทางเรือ พบใครผ่านไปมาก็ร้องเพลงเข้าแห่
ส่วนผู้ผ่านไปมาก็ร้องตอบได้ในทำนองเพลงอย่างเดียวกัน” และมีการร้องเพลงสดแสดงการต่อสู้
กันทางสติปัญญาไหวพริบด้วย^{๕๕}) นอกจากนี้ในโอกาสที่ชนชาวไทยทำงานร่วมกันก็มีการร้อง
เพลงเพื่อให้จังหวะในการทำงานพร้อม ๆ กัน หรือเพื่อความเพลิดเพลินบันเทิงใจด้วย เช่น
เห่เรือ เกี่ยวข้าว ฯลฯ หรือใช้ประกอบการขับลำในโอกาสที่มีงานเทศกาลและการละเล่นต่าง ๆ
นอกจากนี้ยังแสดงปฏิภาณในการสนทนากันของผู้มีความสามารถในการคิดกลอนสด (ดังใน
บทสนทนาที่สุนทรภู่ตอบอาจารย์เมื่อเห็นลมบ้าหมูเกิดขึ้นตรงหน้าว่า “แต่ลมยังเป็นบ้าสุกรพัด
ไฉนสัตว์จะไม่หลงในสงสาร”^{๕๖}) และในคำสนทนาโต้ตอบระหว่างสุนทรภู่กับภรรยาในขณะที่
สุนทรภู่กำลังคิดแต่งกลอนตอนกำเนิดสินสมุทรว่า “สินสมุทรสุดที่รักของพ่อเอ๋ย ทองสักหนักก็ไม่
ติดตัวมาเลย พ่อทราชมะเขยเกิดมาเวลาจน”^{๕๗})

ในราชสำนักมีการทักทายกันเป็นคำคล้องจอง (ดังปรากฏในเรื่องเล่าว่าศรีปราชญ์
ได้ตอบกับนายประตูเป็นโคลงสด) และในการเล่นต่อสัทวากลอนสดระหว่างพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และสุนทรภู่^{๕๘} รวมทั้งการขับลำถวาย
พระเจ้าแผ่นดิน ดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาลว่าในเวลาหกทุ่มมีการขับเสภาถวาย
พระเจ้าแผ่นดิน ฯลฯ^{๕๙}

ส่วนในประเพณีการสื่อสารแบบลายลักษณ์ แม้จะไม่อาจพบหลักฐานได้แน่ชัดในหมู่
ประชาชนเนื่องจากนิยมสื่อสารกันแบบประเพณีมุขปาฐะ แต่ในกฎมณเฑียรบาลก็มีข้อห้ามมิให้
ชาวบ้านร้องเรือหรือร้องเพลงเรือใกล้เขตพระราชฐาน^{๖๐} แสดงว่าสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
มีการร้องเพลงเรืออยู่แล้ว นอกจากนี้ในหมู่ประชาชนชาวบ้านยังมีการเล่นเพลงพื้นบ้านและมีเพลง
กล่อมเด็กในวิถีชีวิตของชาวบ้านในทุกภาคด้วย

สำหรับในราชสำนักมีการใช้ภาษาคำคล้องจองปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจน พบว่ามีการ
ใช้กลุ่มคำคล้องจองแทรกเป็นบางตอนในผลงานร้อยแก้ว ดังเช่นที่พบในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของ
พ่อขุนรามคำแหงมหาราชว่า

ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว

คนใต้ซึ่งมาหา พาเมืองมาสู่ ช่วยเหลือเพื่อกู้
และในกฎหมายเก่าก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาจำนวนมากมายหลายฉบับ เช่น
เด็กเจ็ดเข้าเก้าเจ็ดสิบ
เรือกสวนยวนยาง
ฝ้ายเหนือฝ้ายใต้สุดหล้าฟ้าเขียว
ชาวพระทวารด่านทาง
ทำน้ำจะเอาปลา ทำนาจะเอาข้าว

ในกฎหมายสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น พระไอยการลักษณะโจร ลงศักราช พ.ศ.๑๙๓๐ ก็
มีการใช้ภาษาบางตอนคล้องจองกันแบบร้อยด้วย ดังนี้

อนึ่งมีพระราชบัญญัติไว้ แก่อธิบดี
ศรีนครบาล ผู้บริหารพิจารณา บันดาความโจรทั้ง
ปวงไซ้รั จงมีใจซื่อตรง คงในเบญจศีลห้า คืออย่า
ให้ฆ่าสัตว์ อย่ากำหนดในทรัพย์ท่าน อย่าทำทุราจาร
ล่วงประเวณี ..^{๕๑}

และ

เหตุว่าเรือนท่านเคยอยู่ อยู่ท่านเคยนอน
หมอนท่านเคยเรียง เสบียงท่านเคยกิน

ลักษณะการใช้ภาษาคคล้องจองกันที่แต่งแทรกอยู่ในงานร้อยแก้วเป็นระยะ ๆ ดังที่
ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย และปรากฏในกฎหมายเก่าของไทยโบราณก่อนหน้าที่จะมีการ
ก่อตั้งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขึ้น ได้พัฒนาต่อไปจนมีการใช้ภาษาที่มีสัมผัสคล้องจองต่อเนื่อง
กันโดยส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคหน้าไปยังคำใดก็ได้ในวรรคถัดไป ก่อให้เกิดรูปแบบทาง
ฉันทลักษณ์ที่เรียกว่าร้อย (ระยะแรกเป็นร้อยโบราณ และพัฒนาต่อไปเป็นร้อยสุภาพ ร่ายสั้น
และร้อยยาว ในช่วงต่อมา) ลักษณะเช่นนี้พบได้ในสุภาษิตพระร่วง ฉันทลักษณ์ประเภทรายนี
เองที่ต่อมาได้พัฒนาต่อไปเป็นโคลง โคลงเป็นฉันทลักษณ์ที่เกิดจากลักษณะเด่นอีกประการหนึ่ง
ของภาษาชนชาติไทที่เป็นภาษามีเสียงวรรณยุกต์ โคลงที่แต่งกันในระยะแรกบังคับับแต่ระดับเสียง
เอกโทเป็นสำคัญ และเป็นโคลงชนิดปลอดสัมผัส คือไม่บังคับสัมผัส^{๕๒} ระยะแรกเป็นโคลงสี่ตัน
ที่มีจำนวนคำไม่แน่นอนตายตัว ต่อมาวิวัฒนาการมาเป็นโคลงสี่สุภาพที่เพิ่มคำสัมผัสมากขึ้น

พร้อมทั้งเริ่มมีจำนวนคำที่แน่นอน ส่วนการบังคับรูปวรรณยุกต์เอกโทเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายหลัง^{๕๓}

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่าฉันทลักษณ์ที่เรียกว่ากลอนก็น่าจะเกิดขึ้นในระยะเวลาไล่เลี่ยกันกับการเกิดร้ายและโคลงในภาษาของชนชาติไทย เพราะเน้นที่สัมผัสคล้องจองอันเป็นลักษณะเด่นของภาษาที่นิยมใช้กันอยู่ในหมู่ของชนชาติไทยอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังพบว่าคนไทยมีการเล่นเพลงแบบใช้กลอนหัวเดียวและเพลงกล่อมเด็กกันมาช้านานแล้ว

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าฉันทลักษณ์ที่ชนชาติไทยสร้างขึ้นมีส่วนสัมพันธ์กับลักษณะเด่นของภาษากล่องจองและภาษามีเสียงวรรณยุกต์ที่ชนชาติไทยใช้กันอยู่อย่างแนบแน่น ส่วนฉันทลักษณ์นอก-เหนือจากนี้เป็นการรับมาจากวัฒนธรรมภายนอก ได้แก่ รับฉันทลักษณ์มาจากอินเดีย และรับกาพย์มาจากเขมร

ก่อนสมัยอยุธยาชนชาติไทยคุ้นเคยกับการเล่นรื่นเริงหลังการทำบุญตามแบบอย่างที่ปรากฏในรัฐทวารวดีอันเป็นรัฐเก่าแก่ที่สุดในดินแดนของประเทศไทยที่ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๕ และเสื่อมลงในศตวรรษที่ ๑๑ ในฐานะที่เป็นคนส่วนหนึ่งในประชาชนชาติผสมของชาวทวารวดี เช่น จาริกฐานพระยืน ที่วัดข่อย บ้านเช่า จังหวัดลพบุรี ที่บันทึกว่ามีการสร้างพระพุทธรูปและมีงานฉลองที่แสดงความปิติในการได้ทำบุญร่วมกัน และในจารึกที่ถ้ำนารายณ์ เขาวง สระบุรี บันทึกเรื่องพ่อลุงสินายชะพร้อมชาวเมืองทำพิธีขับร้องฟ้อนรำเพื่อเป็นการฉลองสิ่งสำคัญทางศาสนาซึ่งได้ประดิษฐานไว้แล้ว^{๕๔} นอกจากนี้การแพร่หลายของเรื่องชาดกและศาสนนิทานในรูปแบบของภาพจำหลักในรัฐทวารวดี^{๕๕} เป็นเครื่องยืนยันได้ดีว่าในรัฐทวารวดีแห่งนี้มีการสร้างและเสพวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาแล้ว

ต่อมาในอาณาจักรสุโขทัยก็มีหลักฐานว่าชนชาติไทยยังคงมีการฉลองหรืองานรื่นเริงหลังการทำบุญของประชาชน เช่น หลังจากออกพรรษาแล้ว อันเป็นประเพณีการสร้างและเสพวรรณคดีแบบมุขปาฐะที่คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในรัฐทวารวดี นอกจากนี้วรรณคดีมุขปาฐะประเภทสุภาษิตก็น่าจะมีการสร้างและการเสพอยู่ในหมู่ประชาชนของรัฐสุโขทัยด้วย ทำให้พ่อขุนรามคำแหงทรงสามารถรวบรวมภาษิตเหล่านี้เข้าไว้ด้วยกันและเรียบเรียงขึ้นเป็นสุภาษิตพระร่วงอันเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติและสิ่งที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติแก่ประชาชนทั่วไปในอาณาจักรของพระองค์ สมัยหลังต่อมาพระมหาธรรมราชาลิไทยได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีลายลักษณ์เรื่องเตภูมิกถาขึ้นเพื่อใช้เป็นวรรณคดีมุขปาฐะ คือ ใช้เทศน์ถวายพระมารดาและขณะเดียวกันก็มีเนื้อหาสอนใจประชาชนด้วย ส่วนวรรณคดีประเภทบันทึกประวัติศาสตร์และเฉลิมพระเกียรติอย่างศิลาจารึกมีการเรียบเรียงขึ้นใน

สมัยพ่อขุนรามคำแหงและในรัชสมัยของกษัตริย์พระองค์อื่นที่ครองราชสมบัติสืบต่อจากพ่อขุนรามคำแหง

สรุปได้ว่าการสร้างและเสพวรรณคดีในสมัยสุโขทัยมีทั้งแบบมุขปาฐะและแบบลายลักษณ์ และเกิดทั้งในราชสำนักและในหมู่ประชาชน เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็มีเนื้อหาที่เป็นคำสอน และเนื้อหาที่เป็นการบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์สำคัญของยุคสมัยนั้นอีกด้วย

จากการพิจารณารูปแบบฉันทลักษณ์ของวรรณคดีในราชสำนักสุโขทัย เห็นได้ว่านิยมแต่งเป็นร้อยแก้ว ร้อยแก้วมีร้อยกรองแทรกบางตอน และร้อยโบราณ

ส่วนประเพณีการสร้างและการเสพวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั้นมีการสืบเนื่องประเพณีการสร้างและการเสพแบบมุขปาฐะของสมัยก่อนหน้านี้อยู่ ทั้งยังมีร่องรอยที่แสดงให้เห็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะมีการพัฒนาไปเป็นขนบลายลักษณ์ซึ่งผู้เขียนจะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดในส่วนที่เป็นเนื้อหา วรรณคดีเรื่องประกาศแข่งน้ำโคลงห้า ยวนพ่ายโคลงตันลิลิตพระลอ และมหาชาติคำหลวง แม้จะมีการสร้างแบบลายลักษณ์ แต่ยังคงเสพกันแบบวัฒนธรรมมุขปาฐะ คือ มีการขับหรือสวดให้ฟัง ดังปรากฏหลักฐานในเรื่องลิลิตพระลอ ดังนี้

สรวลเสียงขับอ่านอ้าง

ใดปาน

ฟังเสนาะใดปุ่น

เปรียบได้

เกลากลอนกล่าวกลการ

กลกล่อม ใจนา

ถวายน่าเรอทำวให้

อิราชผู้มีบุญ

ส่วนเรื่องทวาทศมาสโคลงตันและกำสรวลโคลงตัน เห็นได้ชัดว่าเป็นวัฒนธรรมการสร้างและการเสพแบบลายลักษณ์แล้ว เพราะตอนท้ายของเรื่องทวาทศมาสกล่าวถึงประเพณีการเกลากลอนอันเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นเฉพาะในการสร้างวรรณคดีแบบลายลักษณ์เท่านั้น และในตอนท้ายของเรื่องกำสรวลโคลงตันปรากฏหลักฐานว่า

สารนี้หุขแนบไว้

ในหมอน

อย่าม่ออย่าควรเอา

อ่านเหลน

สรุปได้ว่าการสร้างและการเสพวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นมีทั้งแบบมุขปาฐะและแบบลายลักษณ์ การสร้างวรรณคดีแบบมุขปาฐะน่าจะมีแพร่หลายในหมู่ประชาชนทั่วไปซึ่งโดยมากอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ แต่มีปฏิภาณในการแต่งคำประพันธ์ในรูปของกลอนสวด ส่วนในราชสำนักมีการนำวรรณคดีมุขปาฐะมาแต่งเป็นลายลักษณ์เพื่อเก็บไว้เป็นต้นแบบ แต่ยังคงเสพด้วยวัฒนธรรมมุขปาฐะ นอกจากนี้ยังมีการสร้างและเสพวรรณคดีเป็นแบบลายลักษณ์ด้วย

ส่วนฉันทลักษณ์นั้นแม้จะมีการใช้ร้อยโบราณเหมือนในอาณาจักรสุโขทัย แต่ก็มีรายละเอียดที่แสดงความซับซ้อนมากกว่า และลดความสำคัญของฉันทลักษณ์ชนิดนี้ลงไปกว่าที่ปรากฏในอาณาจักรสุโขทัย กล่าวคือ ในอาณาจักรของกรุงศรีอยุธยานิยมใช้ฉันทลักษณ์ที่เป็นโคลงฉันท์และโคลงสุภาพ รวมทั้งกาพย์ และฉันท์ แต่ก็ได้หมายความว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้ไม่มีฉันทลักษณ์ที่เป็นกลอน เพราะมีปรากฏแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน แต่ไม่เป็นที่นิยมในราชสำนัก จึงไม่มีการนำมาแต่งเป็นวรรณคดี ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้มีรูปแบบทางด้านฉันทลักษณ์ที่เรียกว่าร้อย โคลง ฉันท์ กาพย์ และกลอนอยู่ครบถ้วน เพียงแต่ไม่มีการนำฉันทลักษณ์ประเภทกลอนมาแต่งวรรณคดีในราชสำนักสมัยนี้ อย่างไรก็ตามก็สันนิษฐานว่ามีการแต่งกลอนอยู่ในหมู่ชาวบ้าน คือมีการร้องเพลงเข้าแห่กัน ร้องเพลงในการทำงานร่วมกัน ร้องเพลงเรือและเพลงกล่อมเด็ก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแบบมุขปาฐะ จึงไม่มีหลักฐานเหลือมาให้เห็นได้ชัดเจน

เมื่อพิจารณาฉันทลักษณ์ที่ใช้แต่งวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเท่าที่ปรากฏเหลือหลักฐานมาจนถึงทุกวันนี้ พบว่ามีฉันทลักษณ์ที่ใช้แต่งวรรณคดีเพียง ๔ ประเภทเท่านั้น ได้แก่ ร้อย โคลง ฉันท์ และกาพย์ เห็นได้ชัดเจนว่าวิสัยนี้ชำนาญการแต่งกาพย์มาก แต่แม้กระนั้นก็มีร่องรอยให้หายังคงมีการทดลองแต่งกาพย์กันอยู่ คือยังไม่เป็นที่ยุติตายตัว การทดลองแต่งคำประพันธ์ทั้ง ๔ ประเภทมีปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เป็นการแสวงหารูปแบบที่ยังไม่มีการกำหนดให้แน่นอนตายตัวในยุคสมัยนี้ ทำให้มีการพัฒนารูปแบบของฉันทลักษณ์ดังกล่าวต่อมาอีกในสมัยหลังจนกระทั่งลงรูปแบบที่แน่นอนตายตัวอย่างที่เราได้เห็นกันในปัจจุบันนี้

เชิงอรรถบทที่ ๑

^๑ สัมภาษณ์ปียนาถ บุนนาค เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๐.

นักประวัติศาสตร์ผู้นี้ให้เหตุผลว่าหลังรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ไทยเริ่มติดต่อกับต่างชาติ คือโปรตุเกสเริ่มเข้ามาในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา.

^๒ อ่าน Chamvit Kasetsiri. *The Rise of Ayudhya* A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries (Bangkok : Duang Kamol Book House, 1976).

^๓ สัมภาษณ์สุเนตร ชุตินธรานนท์ เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๐.

นักประวัติศาสตร์ผู้นี้ให้เหตุผลของการกำหนดระยะเวลาสิ้นสุดสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า หลังสมัยสมเด็จพระนเรศวรคือในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ไทยมีการติดต่อกับต่างชาติอย่างเป็นกิจจะลักษณะ และมีการเก็บภาษีการค้าต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก.

^๔ น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๘๓-๑๓๒.

^๕ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗. (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๘๖.

^๖ ปาลเลกัว ระบุไว้ใน "เล่าเรื่องกรุงไทยหรือกรุงสยาม" ที่ สันต์ ท.โกมลบุตร ได้นำมาแปลเป็นภาษาไทยว่า "...วรรณคดีที่ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้นไม่ว่าจะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองมีอยู่กว่าสองพันเล่ม..." และอธิบายต่อมาว่าวรรณคดีเหล่านี้สูญหายไปนคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เป็นจำนวนมาก.

นอกจากนี้ใน จินตามณี ซึ่งเป็นตำราแบบเรียนของไทยที่แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้กล่าวถึงวรรณคดีสมัยโบราณหลายเรื่อง ได้แก่ "อุบาทวาทศ คำสวรสมุทรมุขมโฆษ พระนนท-กษัตริสังวาส ศรีอุมาธิการย พระยศรราชาพิลาป" ซึ่งวรรณคดีเหล่านี้ มีบางเรื่องคล้ายกับวรรณคดีที่เหลืตกทอดมา เช่น คำสวรสมุทรมุขมโฆษ แต่ก็ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าเป็นเรื่องเดียวกันหรือสำนวนเดียวกันกับเรื่องกำสรวลโคลงต้นและเรื่องสมุทรมุขมโฆษคำฉันทหรือไม่ และบางเรื่อง เช่น ศรีอุมาธิการย ไม่เป็นที่รู้จักของนักวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีไทยแต่อย่างใดเลย.

^๗ อย่างไรก็ตามก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีการแต่งวรรณคดีในช่วงเวลาดังกล่าว เพราะเป็นไปได้เช่นกันว่าเคยมีการแต่งวรรณคดีในช่วงเวลานี้ แต่ได้สูญหายไปแล้ว.

เปลี่ยน ฌ นคร ได้แบ่งสมัยวรรณคดีสมัยอยุธยาไว้ สมัยอยุธยาตอนต้นแบ่งไว้ไม่ตรงกับผู้เขียน เพราะผู้เขียนกำหนดระยะเวลาไว้ตั้งแต่ต้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) จนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่ เปลี่ยน ฌ นคร ได้กำหนดระยะเวลาไว้ไม่เท่ากัน แม้ว่าจะมีจุดเริ่มต้นเหมือนกันก็ตาม กล่าวคือ กำหนดระยะเวลาสิ้นสุดไว้ตรงสิ้นสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ส่วนช่วงเวลาที่ ๒ ไม่ได้กำหนดเรียกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางเหมือนผู้เขียน แต่เรียกว่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งหากพิจารณาอย่างผิวเผินก็ไม่ถึงกับขัดแย้งกัน เพียงแต่ช่วงระยะเวลาของผู้เขียนจะยาวกว่า เพราะได้รวมเอารัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไว้ด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะ เปลี่ยน ฌ นคร จัดเอาวรรณคดีหลายเรื่องที่เป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นในทัศนะของผู้เขียน เช่น ลิลิตพระลอ ไว้ในช่วงนี้ด้วย ส่วนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายนั้นผู้เขียนกำหนดระยะเวลาไว้ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเท่านั้น แต่ เปลี่ยน ฌ นคร กำหนดไว้ตั้งแต่ต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์.

ธิดา สารยา. (ศรี)ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๒), หน้า ๙๕-๙๙.

^{๑๐} เรื่องเดิม, หน้า ๘-๙.

^{๑๑} เรื่องเดิม, หน้า ๑๘๕.

^{๑๒} เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๕-๑๖๗.

^{๑๓} เรื่องเดิม, หน้า ๑๘๐.

^{๑๔} พระพนัสบดี คือ พระพุทธรูปที่ประทับบนสัตว์ประหลาดที่รวมเอาลักษณะของสัตว์ที่เป็นพาหนะทรงของพระเป็นเจ้าสูงสุดทั้งสามพระองค์ในศาสนาฮินดูเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือสัตว์ประหลาดนี้มีขาเหมือนโคนนทิ (พาหนะทรงพระอิศวร) มีปีกเหมือนครุฑ (พาหนะทรงของพระนารายณ์) และมีงอยปากเหมือนหงส์ (พาหนะทรงของพระพรหม)

พระพนัสบดีเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าในสังคมทวารวดีมีความเชื่อหลากหลาย แต่คนในสังคมมีวิธีหลอมละลายความเชื่อที่ต่างกันเข้าไว้ด้วยกัน โดยแสดงความเชื่อหลักของคนในสังคมไว้เหนือกว่าอีกความเชื่อหนึ่ง ในกรณีของพระพนัสบดีแสดงให้เห็นทั้งความเชื่อทางศาสนาพุทธและความเชื่อทางศาสนาฮินดู แต่เนื่องจากสังคมทวารวดีเป็นสังคมพุทธศาสนา จึงให้ความเชื่อทางศาสนาพุทธอยู่เหนือความเชื่อทางศาสนาฮินดู คือให้อำนาจบารมีของพระพุทธรูปอยู่เหนืออำนาจบารมีของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามในศาสนาฮินดู.

^{๑๔}พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์" คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๔๘.

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๑.

^{๑๗}พระหัตถ์ขวา จีบนิ้วชี้และนิ้วหัวแม่มือเป็นวงกลม อันเป็นเครื่องหมายธรรมจักร.

^{๑๘}เป็นพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท มีดอกบัวรองรับพระบาท หัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา ส่วนหัตถ์ขวายกขึ้นและจีบนิ้วพระหัตถ์เป็นท่าแสดงธรรม.

^{๑๙}เป็นพระพุทธรูปยืนหรือลีลา จีบนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองข้างเป็นท่าแสดงธรรม.

^{๒๐}Charvit Kasetsiri. *The Rise of Ayudhya* p. 19.

^{๒๑}น. ณ ปากน้ำ ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๖.

^{๒๒}ใน พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยาภาคแรก ที่พระบริหารเทพธานี เรียบเรียง หน้า ๒๐ มีข้อความระบุว่าเมืองอโยธยานี้เดิมมีชื่อว่า เมืองวัดเดิม พระนารายณ์ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าจันทโชติได้ทรงเปลี่ยนชื่อจากเมืองจาก วัดเดิม เป็น อโยธยา เมื่อครั้งที่ได้เสด็จจากเมืองละโว้ แล้วมาปกครองเมืองนี้.

^{๒๓}น. ณ ปากน้ำ, เรื่องเดิม, หน้า ๕๙.

^{๒๔}คำให้การชาวกรุงเก่า ภาคที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องราชพงศาวดาร" คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๒.

^{๒๕}ทวิช สุภาภรณ์ (รวบรวมและเรียบเรียง) ประวัติศาสตร์ไทย-ขอม-เขมร (พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๕๔-๕.

^{๒๖}"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)" ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๒.

^{๒๗}ทวิช สุภาภรณ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕๖.

ทวิช สุภาภรณ์ อธิบายนามพระนครกรุงศรีอยุธยาว่า "กรุงเทพ" มีความหมายว่าเป็นราชธานี "ทวารวดี" เป็นชื่ออาณาจักรเดิม "ศรีอยุธยา" เป็นชื่ออาณาจักรใหม่ที่แก้ไขมาจากคำว่า "อโยธยา"

ในเรื่อง พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก ที่พระบริหารเทพธานี เรียบเรียงขึ้น ในหน้า ๒๘ มีข้อความอธิบายว่าชื่อที่แท้จริงคือ กรุงเทพราวดี แต่คนมักเรียกโดยใช้ชื่อว่า กรุงศรีอยุธยา.

^{๒๘} "คำให้การชาวกรุงเก่า", หน้า ๕๗.

^{๒๙} พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง) พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก หน้า ๒๗.

^{๓๐} จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวไว้ในเรื่อง โองการแข่งหน้า และ "ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา" ว่า ชื่อพิธีกรรมนี้ ขอมเรียกว่า พระพัทธปรดิชญา มีความหมายว่าผูกมัดด้วยคำสาบาน เมื่อไทยยืมมาใช้ในช่วงแรกน่าจะใช้ได้ถูกต้อง เพราะในกฎหมายตราสามดวง ก็เรียกพระราชพิธีนี้ว่า ถือน้ำพระพัทหรือถือน้ำพระพิพัท มาในระยะหลังจึงเรียกชื่อเพี้ยนไปเป็น พระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งทำให้ความหมายไกลไปจากคำเดิมในภาษาขอมหรือเขมร.

^{๓๑} ชลธิรา กลัดอยู่ และ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร. "วิวัฒนาการวรรณกรรมสมัยอยุธยา" วิวัฒนาการของวรรณกรรมไทย (พระนคร : อักษรสยาม, ๒๕๑๗), หน้า ๓๔ และ ๓๕.

^{๓๒} พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง) พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก หน้า ๑๙ ระบุว่าพระราชพิธีนี้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๑๕๖๗ ในรัชสมัยพระเจ้าสินธพอมรินทร์.

^{๓๓} "คำให้การชาวกรุงเก่า", หน้า ๕๖.

^{๓๔} พระบริหารเทพธานี, เรื่องเดิม, หน้า ๑๑๓.

^{๓๕} "คำให้การชาวกรุงเก่า", หน้า ๕๗.

^{๓๖} พระบริหารเทพธานี, เรื่องเดิม, หน้า ๗๗-๑๐๙.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๔๐} พระบริหารเทพธานี กล่าวว่าใช้อ่าน แต่ในตำนานส่วนใหญ่ว่าใช้สวด ผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะใช้สวด คือ อ่านหรือว่าเป็นทำนอง เลียนแบบการอ่านมหชาติในล้านนา และสวดแทนการเทศน์คาถาพันซึ่งเดิมเป็นภาษาบาลี.

^{๔๑} พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง) พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยาภาคแรก พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระบริหารเทพธานี (เฉลิม กาญจนาคม) วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๑๔, หน้า ๑๐๒.

^{๔๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๔๓}Charnvit Kasetsiri. *The Rise of Ayudhya* p. 140.

^{๔๔}ปีนใหญ่นี้มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตีเมืองมะละกาได้ ก็ได้ปีนใหญ่มาหลายกระบอก และในสมัยนั้นไทยก็สามารถหล่อปืนใหญ่ขึ้นใช้เองได้ เพียงแต่ไม่ประณีตเท่าโปรตุเกสที่นำวิทยาการนี้เข้ามาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เท่านั้น.

^{๔๕}Francois Henri Turpin, 2530, p. 73 อ้างถึงใน ดวงมน จิตรจันทน์ คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖.

^{๔๖}พ. ณ ประมวลมารค. ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยาอินเตอร์เนชั่นแนล หจก., ๒๕๑๙), หน้า ๗๖.

^{๔๗}ฉันทน์ ขาววิล. ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕๒.

^{๔๘}พ. ณ ประมวลมารค. เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๒.

^{๔๙}กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๑.

^{๕๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕ และ ๗๘.

^{๕๑}ธนิธ อยุโพธิ์. “เมื่อนักศึกษาวรรณคดีอ่านหนังสือกฎหมายเก่า” ศิลปากร ปีที่ ๕ เล่ม ๕ (๒๕๐๕), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๕๒}จิตร ภูมิศักดิ์. “โองการแข่งน้ำ และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา” (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๔), หน้า ๒๘๘.

^{๕๓}ประคอง นิมมานเหมินท์. “มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาวิเคราะห์” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

^{๕๔}ธิดา สารระยา. (ศรี)ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๒), หน้า ๒๒๒.

^{๕๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

บทที่ ๒

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

เมื่อบทที่แล้วผู้เขียนได้จำกัดขอบเขตไว้แล้วว่า จะศึกษาเฉพาะวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่แต่งขึ้นตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คือวรรณคดีที่แต่งขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๙๓ - ปี พ.ศ. ๒๐๗๒ เท่านั้น เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าวรรณคดีในยุคนี้มีลักษณะร่วมกันที่ทำให้สามารถจัดรวมกลุ่มด้วยกันได้อย่างมีเหตุผล กล่าวคือ เป็นวรรณคดีที่เกาะเกี่ยวกันด้วยจารัตินิยมทางวรรณคดีอันเป็นการสะท้อนค่านิยมแห่งยุคสมัย

ในการศึกษาวิเคราะห์ ผู้เขียนจะนำวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจำนวน ๘ เรื่อง มาศึกษาวิเคราะห์ ได้แก่

- * ลิลิตโองการแช่งน้ำ
- * ยวนพ่ายโคลงดั้น
- * มหาชาติคำหลวง
- * ทวาทศมาสโคลงดั้น
- * กำสรวลโคลงดั้น
- * ลิลิตพระลอ
- * สมุทรโฆษคำฉันท์
- * อนิรุทธคำฉันท์

วรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องข้างต้น ส่วนใหญ่มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เรื่องที่ไม่มีปัญหาดังกล่าวนี้นี้เพราะระบุผู้แต่งและสมัยที่แต่งไว้ชัดเจนในวรรณคดีที่แต่งขึ้นมีอยู่เพียงเรื่องเดียว ได้แก่ เรื่องมหาชาติคำหลวง ทั้งยังมีหลักฐานจากเอกสารประวัติศาสตร์สนับสนุนด้วย เรื่องนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวอย่างละเอียดต่อไปในภายหลัง หลักฐานเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่งของวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวงนี้มีส่วนสำคัญยิ่งในการช่วยวิเคราะห์สมัยที่แต่งวรรณคดีที่เหลืออีก ๗ เรื่องในกลุ่มวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้

การศึกษาวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะศึกษาลักษณะร่วมหรือความเหมือนคล้ายของจารัตินิยมทางวรรณคดีของวรรณคดีกลุ่มนี้

เพื่อแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีกลุ่มนี้จัดรวมกลุ่มกันได้โดยมีเหตุผล ไม่ใช่รวมกลุ่มกันเพราะการแบ่งสมัยทางประวัติศาสตร์ตามที่เข้าใจกันมาแต่เดิมนั้น

ในบทนี้ ผู้เขียนขอเสนอผลการศึกษารวบรวมของค้ประกอบต่าง ๆ ของวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องตามหัวข้อย่อต่อไปนี้

- ✳️ผู้แต่ง
- ✳️สมัยที่แต่ง
- ✳️เนื้อหา
- ✳️ฉันทลักษณ์
- ✳️ภาษาและสำนวนโวหาร
- ✳️ความคิดและความเชื่อ

ต่อไปผู้เขียนจะเสนอผลการศึกษารวบรวมของค้ประกอบต่าง ๆ ของวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องโดยเรียงลำดับเรื่องตามที่ปรากฏในตอนต้นบท

๑. ลิลิตโองการแช่งน้ำ

ก. ผู้แต่ง ในวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำไม่มีการระบุชื่อผู้แต่งไว้ แต่เมื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ของการแต่งว่าพราหมณ์ในราชสำนักอยุธยาnaliลิลิตโองการแช่งน้ำไปอ่านในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ หรือที่เขียนเพี้ยนไปเป็น พระพิท^๓ หรือที่เรียกกันในสมัยหลังว่า ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาซึ่งกำหนดให้บรรดาข้าราชการทั้งหลายได้ดื่มน้ำสาบานตนว่าจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์^๔ จึงสันนิษฐานว่าผู้แต่งเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำน่าจะเป็นพราหมณ์ซึ่งเป็นข้าราชการในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นี้เอง ข้อสันนิษฐานนี้มีความเป็นไปได้อยู่มาก เพราะในสมัยนี้มีพราหมณ์จากเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองไชยาเดินทางเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก^๕ และในสมัยนี้เน้นการประกอบพระราชพิธีที่ถูกต้องตามแบบแผนของอินเดีย ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้มีพระราชสาสน์ไปยังเจ้าเมืองพาราณสีขอเจริญพระราชไมตรีและขอพระราชทานพราหมณ์ราชพิธีจำนวน ๘ คน “อันเป็นเผ่าพงศ์พราหมณ์แท้แต่อุกโตสุชาติมากระทำการราชพิธีราชาภิเษกให้เป็นสิริสวัสดิพิพัฒน์มงคล และเป็นแบบอย่างราชประเพณีไว้ในประเทศสยามสืบไปภายหน้าสืบกาลช้านาน”^๕ การประกอบพระราชพิธีอย่างถูกต้องตามแบบแผนดั้งเดิมหรือตรงตามตำรับถือว่ามีค่ามาก เพราะจะทำให้เกิดผลอันศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชาวโลกยอมรับพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาว่ามีอยู่เหนือกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ^๖

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่าผู้แต่งเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้าจะเป็นพราหมณ์จากเมืองนครศรีธรรมราชหรือไชยาที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยามากกว่าที่จะเป็นพราหมณ์จากอินเดียที่เดินทางเข้ามาตอนต้นรัชกาล เพราะเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้าแต่งเป็นภาษาไทยและเมื่อนำมาอ่านในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ก็อ่านเป็นภาษาไทย อีกประการหนึ่งเมื่อผู้เขียนพิจารณาเนื้อหาของรายบพที่ ๒ ที่กล่าวสรรเสริญพระอิศวร พบว่าผู้แต่งยังมีความรู้เกี่ยวกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดูได้ไม่แจ่มชัดถูกต้องนัก ทั้งความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ในราชสำนักก็ยังคงคลุมเครืออยู่ (ผิดกับในราชสำนักสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่กวีในราชสำนักมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวในศาสนาฮินดูดีมาก) จึงมีเนื้อความบางส่วนไม่ถูกต้อง ผิดวิสัยของพราหมณ์ชาวอินเดียผู้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องพระผู้เป็นเจ้าเป็นอย่างดี เพราะในรายบพดังกล่าวนำเอาเรื่องราวของพระอินทร์มาเป็นเรื่องราวของพระอิศวร เรื่องนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวอย่างละเอียดในภายหลังเมื่อก้าวถึงหัวข้อที่ว่าด้วยเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้าต่อไป อย่างไรก็ตาม พราหมณ์ชาวอินเดียน่าจะมีหน้าที่ควบคุมการประกอบพระราชพิธีให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องตรงตามแบบแผนของทางอินเดีย

ข. สมัยที่แต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่าวรรณคดีเรื่องนี้ น่าจะมีมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา แล้วมีการคัดลอกต่อ ๆ กันมาจากเมืองที่ถือไสยศาสตร์ จิตร ภูมิศักดิ์ ก็มีความเห็นว่าวรรณคดีเรื่องนี้ อาจมีก่อนหน้าการสถาปนากษัตริย์อยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๑๘๙๔ เพราะเต็มไปด้วยสำนวนแบบไทยโบราณ และเมื่อเปรียบเทียบการใช้ภาษาในเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า กับการใช้ภาษาในโองการดำน้ำและลุ่มเพลิงที่แต่งขึ้นในตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือในปี พ.ศ. ๑๘๙๔ และกับการใช้ภาษาในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งตราขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๙๖ ก่อนที่จะมีการสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในดินแดนดั้งเดิมของอาณาจักรอยุธยาและทวารวดี ก็จะพบว่าแม้จะใช้คำไทยโบราณเหมือนกัน แต่ภาษาในโองการดำน้ำลุ่มเพลิง และในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จใช้คำไทยโบราณที่มีลักษณะใหม่กว่า และใช้คำภาษาสันสกฤตและเขมรมากกว่า ภาษาในลิลิตโองการแข่งหน้าส่วนมากเป็นคำไทยแท้ดั้งเดิม แสดงว่าเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า น่าจะแต่งขึ้นก่อนปี พ.ศ. ๑๘๙๖ หรือก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียอีก คือในสมัยแรก ๆ ที่กษัตริย์ปรารถนาจะเป็นพญาธรรมิกราชคือปกครองด้วยธรรมะ^{๑๐} ผู้เขียนเห็นด้วยในข้อที่ว่าวรรณคดีเรื่องเกี่ยวกับแข่งหน้า น่าจะมีมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพราะปรากฏว่ามีประเพณีการถือน้ำสาบานตัวแพร่หลายอยู่ในหมู่คนไทยมาก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แล้ว^{๑๑} อย่างไรก็ตาม แม้ผู้เขียนจะมีความเห็นว่าวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการแข่งหน้าจะมีมาแล้วก่อนหน้าที่จะมีการสถาปนากษัตริย์อยุธยา

เป็นราชธานี แต่เมื่อนำมาใช้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก็ไม่น่าจะเป็นการคัดลอกของเก่ามาทั้งหมด เชื่อว่าน่าจะมีการปรับปรุง หรือดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะแก่ยุคสมัยที่นำมาใช้ด้วย เมื่อพิจารณาฉันทลักษณ์ในเรื่องลิลิต โองการแข่งน้ำเทียบกับฉันทลักษณ์ในกฎหมายลักษณะโจรที่ตราขึ้นในต้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือในปี พ.ศ.๑๙๐๓ พบว่ามีความใกล้เคียงกันมาก คือเป็นร้อยโบราณที่ยังมี จำนวนคำในวรรคไม่แน่นอนตายตัว หนึ่ง ในเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องดังกล่าว กล่าวถึงพระนาม ของพระมหากษัตริย์ว่าคือ “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมมทาจกรพรรดิศร...” ถึง ๒ แห่ง พระนามนี้ตรงกับพระนามสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ที่ชื่อพราหมณ์ถวาย คือ “สมเด็จพระรามา ธิบดีศรีสินทรมมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหาธิลกภพ นพรัตนราชธานีบรมย์”^๒ และยังคงคล้ายคลึงกับพระนามที่ปรากฏเรียกในกฎหมายตราสามดวง ในการกล่าวถึงกฎหมาย “พิสูทดำน้ำพิสูทลุลยเพลิง” ซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ.๑๙๙๙ ซึ่งตรงกับรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือ “พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี ศรีสินทรมมจักรพรรดิศรบรร ธรรมิกมหาราชาราชเจ้า”^๓ นอกเหนือจากนี้ เมื่อพิจารณาฉันทลักษณ์ สำนวนภาษา และ ความคิดความเชื่อ ในวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ กับที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ใน สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จะพบว่ามีจารีตวรรณคดีหรือขนบวรรณคดีเหมือนกับ วรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพียงแต่มีลักษณะบางอย่างที่เก่าแก่กว่า เรื่องนี้ผู้อ่านจะเข้าใจได้ชัดเจนเมื่อผู้เขียนได้วิเคราะห์วรรณคดีแต่ละเรื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนต้นต่อไป

อนึ่ง ผู้เขียนมีความเห็นว่า ชื่อพระราชพิธีถือน้ำในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ไม่น่า จะใช้ว่าพระราชพิธีถือน้ำ “พระพิพัฒน์สัตยา” แต่น่าจะใช้ชื่อว่า พระราชพิธีถือน้ำ “พระพิพัทธ์” ซึ่ง ดัดมาจากชื่อเต็มๆ ทางขอมเรียกว่า พิธี “พระพิพัทธ์ประดิษฐาน” และในกฎหมายตราสามดวง ก็ เรียกชื่อพิธีนี้ว่า พิธี “ถือน้ำพระพิพัทธ์”^๔ หรือในกรณีที่มีการเพิ่มคำอื่นก็ใช้ว่า “ถือน้ำพระพิพัทธ์”^๕ ซึ่งก็มีความใกล้เคียงกับชื่อเรียกในภาษาขอม

ค. เนื้อหา เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ แบ่งออกได้เป็น ๖ ส่วน โดย เรียงไปตามลำดับดังนี้ คือ

๑) การกล่าวบวงสรวงหรือสรรเสริญเทพเจ้าสามพระองค์ของศาสนาฮินดู ได้แก่ พระ-นารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม

๒) กำเนิดจักรวาล กำเนิดพระมหากษัตริย์ และสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์

๓) การกล่าวขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาเป็นพยานและลงโทษผู้คิดคดทรยศในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

๔) คำสาปแช่งและโทษของผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์จะได้รับ

๕) คำกล่าวสรรเสริญผู้ที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และรางวัลที่ผู้ซื่อสัตย์และจงรักภักดีจะได้รับเป็นการตอบแทน

๖) คำกล่าวถวายพระพรพระมหากษัตริย์

เนื้อหาส่วนที่ ๑ ที่เป็นการกล่าวสรรเสริญเทพเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ในศาสนาฮินดูนั้น เห็นได้ชัดเจนว่าเมื่อกกล่าวสรรเสริญพระอิศวรซึ่งอยู่ในรายบทที่ ๒ กวีมีความสับสนคือนำเอาเรื่องของพระอิศวรกับพระอินทร์มาปนกัน ความคิดที่ปะปนกันเช่นนี้อาจเป็นเพราะคนไทยโบราณไม่คุ้นเคยกับศาสนาฮินดูประการหนึ่ง และมักเรียกพระอิศวรว่า พระอินศวร หรือบางทีก็เขียนว่า อินสวาน อีกประการหนึ่ง การเรียกเช่นนี้ทำให้ใกล้เคียงกับคำเรียก พระอินทร์ เพราะคำว่า "อินทร์" กับ "อินศวร" หรือ "อินสวาน" เสียงเหมือนกัน ในหนังสือเก่า ๆ บางเล่มเขียนคำเรียกพระอิศวร ว่า "พระอินทร์ศวร" ก็มี^๖ ดังนั้นในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ เมื่อกวีเอ่ยถึงพระอิศวร จึงได้เปลือเอาเรื่องของพระอินทร์เข้ามาปนไว้ในเนื้อหาส่วนนี้ กล่าวคือ ในตอนที่กล่าวว่พระอิศวรประทับอยู่บน "ผาหลวง" ผาหลวงในที่นี้แปลตามตัวอักษรว่าเขาใหญ่ หมายถึง เขาพระสุเมรุซึ่งเป็นภูเขาใหญ่ที่เป็นหลักโลก เรื่องนี้เห็นได้ชัดจากตอนที่มีเนื้อหากล่าวเชิญเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาเป็นพยานในพิธี มีการกล่าวเชิญเจ้าผาหลวงและเจ้าผาเผือก เจ้าผาหลวง คือ พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งเขาพระสุเมรุ ส่วนเจ้าผาเผือก คือพระอิศวรผู้เป็นใหญ่แห่งเขาไกรลาส นอกจากนี้ในรายบทเดียวกันเมื่อกกล่าวถึงอาวุธของพระอิศวร ก็กล่าวว่เป็น "เพชรกล้า" อันที่จริง "เพชรกล้า" นี้ หมายถึง วัชระ หรือสายฟ้าของพระอินทร์ ไม่ใช่อาวุธของพระอิศวร ส่วนอาวุธของพระอิศวรคือตรีศูล ไม่ใช่วัชระหรือ "เพชรกล้า" อย่างที่กวีกล่าวไว้ในเรื่องนี้

เนื้อหาส่วนที่ ๒ ที่กล่าวถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดพระมหากษัตริย์ และสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ เป็นเนื้อความที่ได้มาจากอัครคัมภีร์ในพระไตรปิฎก กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายกำเนิดของโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ กำเนิดมนุษย์ กำเนิดข้าวที่มนุษย์บริโภค และความจำเป็นที่ต้องเลือกคนที่เข้มแข็งขึ้นเป็นกษัตริย์เพื่อจัดขั้ววิวาทของคนในชุมชนและป้องกันอันตรายของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก นอกจากนี้ยังกล่าวถึง การสืบสายของกษัตริย์ นับแต่อดีตกาลจนกระทั่งถึงสมัยที่มีการประกอบพระราชพิธีนั้นว่าเป็น

ไปอย่างถูกต้องเที่ยงธรรม ในประเด็นนี้กล่าวสรุปได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นทนายของพระมหาสมมุติราชาผู้เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกตามคติพุทธศาสนา

เรื่องกำเนิดของมหาสมมุติราชาตามความคิดที่ปรากฏในอัครคัมภีร์นี้ยังมีปรากฏในตำนานมูลศาสนา^{๑๑} ไตรภูมิภค^{๑๒} และในจารึกสุโขทัยบางหลักด้วย เช่น หลักที่ ๒ และ ๕^{๑๓} เป็นต้น

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าในเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้านี้มีเนื้อความในส่วนที่พราหมณ์ผู้อ่านโองการบอกบทแก่พราหมณ์เจ้าหน้าที่อื่นในพระราชพิธีด้วย เช่น

ตอนท้ายร้อยบทที่ ๑ กล่าวว่า แทงพระแสงศรปลั้ววาด

ตอนท้ายร้อยบทที่ ๒ กล่าวว่า แทงพระแสงศรอัคนิวาด

ตอนท้ายร้อยบทที่ ๓ กล่าวว่า แทงพระแสงศรพรมหาศ

ตอนท้ายโคลงบทที่ ๑๓ กล่าวว่า "ย่าเฮย" เพื่อให้พราหมณ์ผู้

ประกอบพระราชพิธีตีฆ้อง

เนื้อหาส่วนที่ ๓ ที่กล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาเป็นพยานในพิธีถือน้ำ และลงโทษผู้คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น พบว่ามีทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย คือ ผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำธรรมชาติต่าง ๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางความเชื่อฝ่ายศาสนาฮินดู คือ เทพเจ้าต่าง ๆ รวมทั้งตัวละครในวรรณคดีสันสกฤต และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฝ่ายความเชื่อทางพุทธศาสนา คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ แสดงให้เห็นว่ามีความเชื่อเรื่องผี พราหมณ์ และพุทธปะปนกัน

เนื้อหาส่วนที่ ๔ เป็นส่วนที่ผู้แต่งต้องการชี้ให้เห็นที่คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดินหวาดกลัว ทั้งเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นคำแข่งเนื่องด้วยการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป อันเป็นลักษณะเด่นของคำแข่งดั้งเดิมของคนไทย เหมือนดังที่ปรากฏในคำแข่งที่ขุนบุญลมแข่งโอรส ต่างไปจากคำแข่งทางพุทธ-ศาสนา ที่มักแข่งไม่ให้เกิดทันได้พบพระศรีอารีย์หรือพบพระพุทธเจ้า แสดงว่าเนื้อหาส่วนนี้ยังคงเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยโบราณ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเนื้อหาดั้งเดิมที่มีใช้เป็นการแต่งใหม่ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นี้ ส่วนโทษที่จะได้รับคือตกนรกนั้น อาจจะได้ตีมาจากคำแข่งของขอม ในคำประกาศโองการแข่งหน้าที่ใช้ในพระราชพิธีตีม้ำสาบานของขอมที่มีชื่อเรียกว่า ททวล ทีก สมบถ ในปี พ.ศ.๑๕๕๔ ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ อันเป็นสมัยพระนครหลวง^{๑๔}

เนื้อหาส่วนที่ ๕ เป็นคำกล่าวสรรเสริญผู้ที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และรางวัลที่จะได้รับพระราชทานจากพระองค์ สิ่งที่จะได้รับมีทั้งคำกล่าว

สรรเสริญยกย่อง ยศถาบรรดาศักดิ์ และข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งสัตว์ที่มีเครื่องทองประดับ เช่น ควายที่มีทองคำประดับที่ขา ดังที่ปรากฏในเนื้อความว่า "ใครซื้อรางควายทอง" มีข้อน่าสังเกตว่าความนิยมเรื่องการนำทองมาประดับตกแต่งร่างกายของสัตว์นี้มีมาถึงสมัยหลังสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ด้วย กล่าวคือ ในเรื่องลิลิตพระลอ ตอนพระเพื่อนพระแพงกราบทูลพระลอบว่า นางทั้งสองปรารถนาจะให้พระลอเสด็จมาหา และได้กล่าวบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ดลบันดาลให้สำเร็จสมความปรารถนา เมื่อสมประสงค์แล้วก็จะถวายข้าวของต่าง ๆ หนึ่งในบรรดาข้าวของเหล่านั้นที่ทั้งสองนางกล่าวถึง คือ ข้างประดับทองคำที่ขา ดังปรากฏในเนื้อความว่า "สารสอดงาทองควาย ผีอกผู้" ผู้เขียนคิดว่าการนำทองคำมาประดับตกแต่งร่างกายของสัตว์นั้นเป็นการประกาศสถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้เป็นเจ้าของได้ดียิ่งอย่างหนึ่ง

เนื้อหาส่วนที่ ๖ ที่เป็นคำกล่าวถวายพระพรพระมหากษัตริย์ในตอนท้ายน่าจะเป็นส่วนที่แต่งขึ้นใหม่ เป็นร้อยบทสั้น ๆ มีลักษณะเป็นร้อยโบราณ ๕ วรรค และยังระบุพระนามพระมหากษัตริย์ในสมัยที่แต่งเรื่องนี้ด้วยว่าเป็น "สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหจักรพรรดิศรราช"

จากการพิจารณาเนื้อหาของลิลิตโองการแช่งน้ำ พบว่ามีทั้งเนื้อหาที่มาจากพุทธศาสนา และจากศาสนาฮินดู รวมทั้งเนื้อหาที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทย

เนื้อหาที่มาจากทางพุทธศาสนา ได้แก่ กำเนิดจักรวาลและพระมหาสมมุติราชา รวมทั้งกล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ รวมทั้งเทพยดาในสวรรค์ต่าง ๆ มาเป็นพยานในการประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ส่วนเนื้อหาที่มาจากศาสนาฮินดูนั้น ได้แก่การกล่าวสรรเสริญเทพเจ้าสูงสุด ๓ พระองค์ ได้แก่ พระ-นารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม การกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าสูงสุดทั้ง ๓ พระองค์ และเทพบริวารต่าง ๆ รวมทั้งตัวละครสำคัญ ๆ ในวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นพยานในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ส่วนเนื้อหาที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทยก่อนที่จะมีการนับถือศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ ได้แก่ เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับผีประจำธรรมชาติต่าง ๆ

เมื่อนำเนื้อหาขึ้นมาพิจารณาประกอบพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่าเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำเป็นเรื่องของประเทศที่ถือไสยศาสตร์ ไม่ใช่พุทธศาสนากับความเห็นชนิดตรงกันข้ามของ พ. ณ ประมวญมารคที่ว่าเป็นเรื่องของพุทธศาสนาโดยแท้ ไม่ใช่เรื่องของขอม (ซึ่งหมายถึงฮินดู) และรายนำเรื่อง ๓ บทแรกที่กล่าวสรรเสริญเทพเจ้าใน

ศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนที่มีการแต่งเติมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๑} ทำให้เห็นว่าความคิดข้างต้นนี้ยังไม่ถูกต้อง

ผู้เขียนมีความเห็นคล้ายตาม จิตร ภูมิศักดิ์ ที่ระบุว่าไทยน่าจะได้อิทธิพลเรื่องการประกอบพิธีแข่งน้ำสาบานมาจากพิธีกระทำสัตย์สาบานของข้าราชการขอมโบราณ เพราะมีหลักฐานเป็นจารึกคำกระทำสัตย์สาบานที่กรอบประตูศิลาด้านทิศตะวันออกของโบราณสถานพิมานอากาศในเมืองนครธม^{๒๒} นอกจากนี้เมื่อพิจารณาชื่อของพิธีจะเห็นว่ามีคล้ายคลึงกันมาก กล่าวคือ ขอมเรียกพิธีนี้ว่า “วระ วทฐปรดิชญา” หรือเขียนเป็นไทยว่า พระพิทฐประติชญา ส่วนไทยเรียกพิธีนี้ว่า “ถือน้ำพระพิท ถือน้ำพระพิพัท” ในสมัยแรกๆ และ “ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ในสมัยหลัง ส่วนความเห็นของ พ. ณ ประมวญมารค ที่ว่ารายต้นเรื่อง ๓ บทมีการแต่งเติมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ผู้เขียนไม่เห็นด้วย เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักวิชาการและนักค้นคว้า ย่อมจะไม่ทรงมีพระราชานุญาตให้พราหมณ์อ่านโองการที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดูอย่างไม่ถูกต้องในราชสำนักเป็นแน่

ผู้เขียนเห็นด้วยกับ สุเนตร ชุตินทรานนท์ ว่า ในการแต่งลิลิตโองการแข่งน้ำครั้งนี้ผู้แต่งน่าจะเลือกรับเนื้อหาความเชื่อจากแหล่งต่าง ๆ แล้วนำความเชื่อนั้นมาประสมประสานกันและเรียบเรียงขึ้นจนเป็นเนื้อหาที่มีความขลัง ทำให้ผู้ฟังประกาศหรือคำอ่านนี้ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยายอมรับอำนาจของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นอำนาจอันชอบธรรม และเกิดความเกรงกลัวที่จะได้รับโทษทัณฑ์จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายหากคิดไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์^{๒๓}

กล่าวโดยสรุป แม้ผู้เขียนจะเห็นด้วยว่าวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการแข่งน้ำและพิธีกรรมแข่งน้ำนี้น่าจะมีมาก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชอาณาจักร แต่ลิลิตโองการแข่งน้ำเรื่องนี้น่าจะเป็นเรื่องที่พราหมณ์ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แต่งขึ้นโดยเลือกรับเนื้อหาจากแหล่งต่าง ๆ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่การประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในสมัยนั้น

ง. จินตลักษณ์ แม้นักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่าจินตลักษณ์ของวรรณคดีเรื่องนี้เป็นลิลิต แต่ก็มักไม่ระบุให้แน่ชัดว่าเป็นลิลิตสุภาพหรือลิลิตดั้น

ผู้เขียนมีความเห็นว่าเรื่องนี้เป็นลิลิตดั้น ประกอบด้วยรายโบราณ ๙ บท และโคลงสี่ด้นบาทกฤษร ๒๙ บท ดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ เป็นรายโบราณตอนต้นเรื่อง ๓ บท โคลงสี่ด้นบาทกฤษร ๒๙ บท และรายโบราณในตอนท้ายเรื่องอีก ๖ บท

รายโบราณทั้ง ๙ บทนี้ จำนวนคำในวรรคส่วนใหญ่มี ๕-๖ คำ มีบ้างที่มีวรรคละ ๓ คำ หรือ ๔ คำ หรือมากถึง ๑๒ คำ ประเภทที่มีวรรคละ ๓ หรือ ๔ คำมักแต่งแทรกอยู่ในรายที่มีวรรคละ ๕-๖ คำ ดังตัวอย่างในรายบทที่ ๔ ดังนี้

ผีดงผีหมื่นถ้ำ ลำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก
 ตกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า
 ทั้งเหง้าภูติพนศบตี ศรีพรหมรักษ์ยักษ์กุมาร หลาย
 บ้านหลายท่า ล้วนผีหาผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า หน้าเท่า
 แผง แรงไทยเอาขวัญ ครั้นมาถึงกับเสียงเยี่ยชระแรง
 ชระแรง แผงชาวอินเยี่ยชระวางชระวาง รวงซางจูปปาก
 เยี่ยจเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลิ้นเยี่ยละลาย
 ละลาย ทรายมีในฟ้าในดิน บินมาเยี่ยพพลุ่ง จุ่งมาสูบ
 เอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียจกาย ว่าย
 กระทุ่ฟาดพัด ความแควนมัดศอก หอกดินเต้าเท้า
 ถก หลกทำให้ไปมิทันตาย หงายระงมระงม ยมบาล
 ลากไป ไฟนรกปลาบปลิ้นดินพलग เขาวงเหนืออพิจี
 ผู้บ่ตีบชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถแก่เจ้า ผู้ผ่านเกล้า
 อยุรยา สมเด็จพระรามาริบัติ ศรีสินทรบรมมหา
 จักรพรรดิศรราชธาธาฯ ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณอเนกา
 อันอาศัยร่ม แลอาจข่มชั๊ก หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วย
 ฤทธาภาพ บาบเบียนตนพันธุ้พวกพ้องญาติกามาใส่
 ไชว้ใจจอด ทอดใจรัก ชักเกลอสหาย ดนทั้งหลาย
 มาเพื่อจะทำขบถ ทดโทรหแก่เจ้าตนใส่ร้ จงเทพยุดา
 ผุ้งนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้
 เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิเมื่อใด ฯ

(หน้า ๕๒)

รายโบราณนี้จะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคถัดไป ดังตัวอย่างในรายบทที่ ๑ ซึ่งรับคำสัมผัสตรงคำที่ ๑ ๒ หรือ ๓ ดังนี้

โอมสิทิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอาจูเป็น
 แทน แก้วนกลิ่นฟ้ากลิ่นดิน บินเอาครุฑมาชี สีมือถือ

สังข์จักรคทาธรณี ภิรูอวตาร อสุรแลงลาญทัก ทักคินี
จรรยา ๗ (แห่งพระแสงศรปลั้ววาท)

(หน้า ๔๖)

คำรับส่งสัมผัสนี้บางคำเป็นเสียงเดียวกัน ได้แก่ "อสุรแลงลาญทัก ทักคินีจรรยา"
(หน้า ๔๖) หรือเป็นคำเสียงสระสั้นยาวต่างกันก็มี เช่น "ล้วนผีท่าผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า" (หน้า ๕๒)
และ "อานมลิ้นเยี่ยละลายละลาย ตราบมีไฟในดิน" (หน้า ๕๒)

เมื่อพิจารณาร้อยในลิลิตโองการแข่งน้ำ เปรียบเทียบกับร้อยที่ใช้กันในสมัยนี้ เช่น
กฎหมายพิสูจน์ดำเนินน้ำลุยเพลิง ซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ.๑๘๘๙ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
ปรากฏร้อยที่อาลักษณ์อ่านคำสัจจาธิฐาน^{๒๔} ร้อยดังกล่าวมีลักษณะแบบเดียวกับร้อยที่ปรากฏใน
ลิลิตโองการแข่งน้ำ คือเป็นร้อยโบราณที่มีจำนวนคำไม่แน่นอนตายตัว และมีคำรับส่งสัมผัส
หลากหลายแบบเดียวกัน ดังจะขอคัดมาให้เห็นชัดเจน ดังนี้

ศรีสวัสดิบังคมคัล อภิวันทรัดนไตรยางค์
โดยปัญญาจก-สโมสร ยอกรอภิวาท ในบางบาทยุค
วิมลเรณู มฤตสุณธรา-ลักษณ บวรอัคสาศดา อันกอปร
ด้วยทวดดั้งขมหาบุรุษลักษณา และอสีตียานุเพียญชนะ
แปดสิบทัต ขอถวายนมัสพระธรรมคำภีร์ แปดหมื่นสี่
พันพระธรรมชั้นธ คือสุตันตะอภิธรรมวินยา แล้ว
วันทาแห่งพระสงฆ มีองค์อริยะทั้งแปดเป็นประธาน
แลโอรสยา-จารย์ชินโรส อันครองพจนโอวาท แล้วขอ
ประกาศไหว้เทเวศ ท้าวตรีเนตรพรหมโศพศ ท้าว
ทรรฐวิรุพหกรวิรุพักขกเวรราช อิศรานารถอุมา มี
ฤทธาวรรณารายณ์ ทั้งพระพายฤทธิเดช วิศนุเวศท้าว
นาคา ยมราชาท้าวเวสุวัณ ระวิจันทรอังการ พุท
ชิวารสุกระนั้น เสาร์นพระเกษราหู นพเคราะห์ผู้ทรง
สิทธิศักดิ์ ภูมารักษอัคนีเวศ วรุทธะเดชครุฑกุมภภัณฑ
เทวาชั้นฉะกามา นางเมขลาเจ้าแดนสมุทร จงประมุข
บริรักษ์ ธรณีอัคเทพี เจ้าคีรีแลถ้ำเถื่อน เทวาเลื่อน
ถ้วนแสนโกฏิ จักระวาพโสตผู้สบบรร วันทนาการสัพ
เสารจ์ สำเร็จท้าวอนันตจักรวาท แล้วนมัสการถวาย

เครื่องสังสรรพ อันโจทจำเลยเคยปฏิบัติแต่โบราณ
คือพร้าวดาลมธรรต กล้วยอ้อยสดแลถ่วงงา อีกรูปว่าต้ม
แดงขาว ตั้งเป็นราวดูตระการ สุราบานเครื่องพลี
กรรม ไก่ปิ้งมันขอบูชา แลเครื่องสุคนธารวยรด แระ
และสดแบ่งจรงจันท์น อีกร้าน้ำมันหอมชวยโชด เข้าน้ำ
โกชนสุปเพี้ยญ์ หมากพลูเทียนโดยยะถา รตมาลา
ดอกไม้ถววย สิ่งทั้งหลายขอบูชา แก่เทวาผู้สิทธิศักดิ์
ภูมอารักขพยาบาล นัที่ธารแลรุกชชาติ มรควาศเจดีย์
ในคิริแลนัคครา ทุกถวานอันตักดิลิทธิ เสือเมืองฤทธผู้
วิเศศ ขอส่งเนตรพร้อมเลงญาน รัปพลีการเครื่อง
บูชา อันแต่งมาตั้งเหนือสาร ดูตระการบันจงถววย
เชิญภูบายโดยสุพจิตร โจทจำเลยประดิดแกล้งบังคม
โดยนียมข้าสุพา ขอถววยคำสัจตามท้องสำนวนญ

มีข้อนำสังเกตว่า ร่ายโบราณบางวรรคในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำขาดสัมผัสระหว่าง
วรรคของร่าย เช่นในร่ายบทที่ ๓ ดังนี้

... มหากฤตราไตร อมไต่ยโลเกศ จงตรีศักดิ์ท่าน (หน้า ๔๖)

และ

... ประถมบุญการดิเรก เสวยพรหมาณท์ไชน้อย (หน้า ๔๖)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่าวรรคสุดท้ายไม่ปรากฏคำรับสัมผัส

มีข้อสังเกตว่า ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคของร่ายนั้น บางครั้งรับสัมผัสที่คำสุดท้าย
ของวรรค ดังเช่นที่ปรากฏในร่ายบทที่ ๕ ดังนี้

... ฟ้ากระทุ่มทับลง แล่งแผ่นดินปลงเอาชีฟไป อยากินเข้าเพื่อไฟ จนตาย
(หน้า ๕๒)

นอกจากนี้มีการรับสัมผัสที่คำสุดท้ายของวรรคอยู่จำนวนหนึ่งที่มีปรากฏในกรณีที่เป็น
ส่วนลงท้ายของร่ายในบทนั้น ๆ ลักษณะเช่นนี้พบในร่าย ๓ บท (ในจำนวนทั้งสิ้น ๙ บท) คือพบ
ในร่ายบทที่ ๓ บทที่ ๖ และบทที่ ๙ ดังนี้

ร่ายบทที่ ๓

โอมไชยะไชย ไชโสฬสพรหมญาน ...
พิญาณปรมาธิเบศ ไทธเรศสุรสิทธิพ้อ ประถมบุญ

ภารดีเรก เสวยพรหมาณท์ใช้น้อย บุปภพบุรีศรีร้อย
 ก่อมา ฯ^{๒๔} (แต่งพระแสงศรพรหมาศ)

(หน้า ๔๖)

ร่ายบทที่ ๖

จรเข้ริบเสือกัด หมี่แรดถัดแสนงขนาย ...
 ตายตำหน้ายังดิน นรินทรหยาบหลายหล้า ไครกวิน
 ซื่อแท้ผ่านฟ้า ป้าอวยพร

(หน้า ๕๒)

ร่ายบทที่ ๗

สมเด็จพระรามาริบัติ ศรีสินทรบรมมหา
 จักรพรรดิศรราชเรื่อยหล้า สุขผ่านฟ้า เบิกสมบุรณ์ฟ้อ
 สมบุรณ์

(หน้า ๕๓)

การลงท้ายร่ายด้วยการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสมาไว้ที่ท้ายวรรค หรือ
 คำสุดท้ายของวรรค เป็นการส่งสัญญาณให้ผู้ฟังทราบว่าร่ายบทดังกล่าวหรือเรื่องและผู้ฟังกำลังฟัง
 อยู่ นั้นกำลังจะสิ้นสุดลง ลักษณะเช่นนี้น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากการเล่นเพลงซึ่งเป็นวรรณกรรม
 แบบมุขปาฐะของชาวบ้าน เพราะในการเล่นเพลงชนิดต่าง ๆ ของชาวบ้านเมื่อจะจบเพลงก็จะให้
 สัญญาณแก่ผู้ฟังด้วยการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสแบบเดียวกันนี้ เช่น ตอนจบท้ายเพลงสงค
 ลำพวน และเพลงพวงมาลัย มีการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสในแต่ละท่อนจากท้ายคำกลอนมา
 เป็นท้ายวรรคหน้า ดังนี้

เพลงสงคลำพวน

๔. สงคลำพวนเอ๋ย ลำพวนก็ลำไ
 ว่าลูกเมียกะไรที่อยู่ข้างหลัง ทำไมจะเด่นเป็นหนึ่งหน้าไฟ
 ถึงว่าลูกเมียก็อยู่เต็มดัก จะให้พี่น้องรับรัก เห็นอย่างไร
- (รับ) ซ้อเจ้าเอ๋ยดอกไม้ ยอมน้อยถอยไปนะนวลเอ๋ย
๕. สงคลำพวนเอ๋ย ลำพวนก็ลำไ
 จะมารักหรือไม่รัก ฉันก็สมัครก็สมาน พี่คะพี่ขานึกว่าสงสารกรุณาได้ไหม
 ว่าพี่จะพี่จำนึกสมเพช เกอะพี่ยาจะเป็นไหงไป
- (รับ) โอ้แม่เอ๋ยดอกไม้ ถอยเอ๋ยถอยไปนะนวลเอ๋ย^{๒๕}

เพลงพวงมาลัย

๑. เอ้อระเหยลอยมา ลอยมาแต่โพเดี้ย (ลูกคู่ซ้ำ)
 มาจกตอกมันไม่เป็นเส้น ขมกเขมันจะมีเมีย
 หนุ่มน้อยโพเดี้ย มันไม่ได้เมียชะแล้วเอย
 (ลูกคู่) หนุ่มน้อยโพเดี้ย มันไม่ได้เมียชะแล้วเอย
๒. เอ้อระเหยลอยมา ลอยมาแต่เตาอิฐ (ลูกคู่ซ้ำ)
 ไอ้น้องจะหาเมียให้ มันเป็นแม่มายลูกติด
 ลอยมาเตาอิฐ ลอยมาสามคนเอย (ลูกคู่ซ้ำ)^{๒๗}

วิธีการเช่นนี้นอกจากจะพบในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำนี้แล้ว ยังพบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเรื่องอื่น ๆ อีก ดังที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงต่อไปในภายหลัง

ลักษณะการลงท้ายร้ายแบบนี้ต่อมาจะมีการพัฒนาไปเป็นโคลงสองและโคลงสามต่อไป เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นเมื่อผู้เขียนกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในเรื่องมหาชาติคำหลวง

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า การลงท้ายร้ายด้วยการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสมาไว้ท้ายวรรคนี้ มักมีคำสร้อยตามมาด้วย คำสร้อยดังกล่าวทำหน้าที่เสริมเนื้อความให้ครบถ้วน ทั้งยังเป็นการเน้นย้ำอีกชั้นหนึ่งว่าร้ายได้ดำเนินมาถึงจุดจบอย่างแท้จริง การใช้คำสร้อยปิดท้ายบทประพันธ์ จัดได้ว่าเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

คำสร้อยในรายบทที่ ๓ ได้แก่ ก่อมา

คำสร้อยในรายบทที่ ๖ ได้แก่ ป่าวอวยพร

คำสร้อยในรายบทที่ ๙ ได้แก่ สมบูรณ์

นอกจากจะปรากฏคำสร้อยท้ายบทประพันธ์ซึ่งเห็นได้ว่ามีจำนวน ๒-๓ คำแล้ว ยังมีคำสร้อยท้ายวรรคที่เป็นคำคำเดียวกันซึ่งเรียกว่า "สร้อยสลั้บวรรค" อีกด้วย กล่าวคือ คำว่า "จนตาย" ปรากฏในรายบทที่ ๕ ถึง ๕ แห่ง ดังนี้

จงไปเปนเปลวปล่อง น้ำคลองกลอกเปนพิช
 ...อย่ากินเข้าเพื่อไฟ จนตาย อย่าอาศัยแก่น้ำ จน
 ตาย นอนเรือนคำรนคา จนตาย ลืมตาหงายสู่ฟ้า
 จนตาย ก้มหน้าลงแผ่นดิน จนตาย สีลองกินไฟต่าง
 วัน ๆ

นอกจากจะมีคำสร้อยท้ายบทประพันธ์ และคำสร้อยท้ายวรรคที่เรียกว่า "สร้อยสลับวรรค" แล้ว ยังมีคำเสริมหน้าวรรคอีกด้วย ปรากฏในร้อยบทที่ ๘ คือคำว่า "ใครชื่อ" ถึง ๗ แห่งด้วย ดังนี้

อย่ารู้ว่าอันตราย ขจายขจอรเนกบุญ มีตรี
บุญพอก่อเศกเหง้า ใครชื่อ เจ้าเดิมนาง ใครชื่อ ราง
ควายทอง ใครชื่อ ฟ้าสองย่าวเร่งยิน ใครชื่อ สิน
เกตรา ... ใครชื่อ ใครรักเจ้าจยศ ใครชื่อ เทพายศ
ลมฟ้า ใครชื่อ ได้ใจกล้ำดังเพชร ฯ

(หน้า ๕๓)

ลักษณะของคำสร้อยท้ายวรรคและคำเสริมหน้าวรรคนี้ ในมหาชาติคำหลวงก็มี แม้ว่าจะมีลักษณะแตกต่างกันบ้างก็ตาม

ส่วนฉันทลักษณ์ที่เป็นโคลงสี่ด้นั้น ได้แก่ ส่วนที่เหลือจากรายทั้งหมด ผู้เขียนเห็นด้วยกับพระบรมราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าโคลงเหล่านี้เป็นโคลงกลบท แต่ไม่เห็นด้วยที่พระองค์ทรงจัดเป็นโคลงกลบทชนิดโคลงต้นจิตรลดากลบท (คือคำสุดท้ายของบาทแรกส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๔ ของบาท ๓ และคำสุดท้ายของบาทที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๔ ของบาท ๔) เพราะคำรับส่งสัมผัสในโคลงหลายบทของวรรณคดีเรื่องนี้มิได้มีลักษณะเช่นนี้ นอกจากนี้ผู้เขียนยังไม่เห็นด้วยที่พระองค์ทรงจัดโคลงบางบทเป็นโคลงสามและโคลงสามด้น เนื่องจากผู้เขียนมีความเห็นว่าไม่ใช่โคลงสามหรือโคลงสามด้น แต่เป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษ

นอกเหนือจากนี้ ผู้เขียนยังไม่เห็นด้วยที่ทรงจัดข้อความที่เป็นคำแข่งซึ่งเริ่มตั้งแต่ "ผู้ใดเภทจงคต ... ปล้ำเงี้ยวรอรูญรุงค์" เป็นร้อย โดยที่ทรงพยายามจัดรูปแบบใหม่ให้เข้าสัมผัสกัน เพราะการจัดลำดับเนื้อความเช่นนั้นทำให้ใจความไม่เป็นเอกภาพ ไม่มีความต่อเนื่องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่กำลังถึงพระสงฆ์ ของเดิมกล่าวไว้ว่า "อเนกถ่องพระสงฆ์ ช่วยดู เขียวจรรยาอิงได้" ทั้งการจัดลำดับใหม่ของพระองค์ไปแยกเนื้อความออกจากกัน ทำให้มีเนื้อความไม่สอดคล้องกัน นอกจากนี้เมื่อจัดลำดับเช่นนี้แล้วยังทำให้มีเนื้อความตอนหนึ่งในส่วนที่กล่าวถึงรางวัลของผู้จงรักภักดีว่าตายทันทีไปยังสวรรค์ชั้นฟ้า เนื้อความที่ว่าให้ตายไปทันทีนี้ มักปรากฏในคำแข่งมากกว่าที่จะเป็นคำอวยพรหรือให้รางวัลแก่ผู้ทำดี ดังจะเห็นได้จากคำสาปแข่งในจารึกสุโขทัยหลายหลัก

ผู้เขียนเห็นด้วยกับ พ. ณ ประมวญมารค ที่ว่า โคลงในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำไม่สมบูรณ์ กล่าวคือ มีเนื้อความบางส่วนตกหล่นหายไป และโคลงดังกล่าวน่าจะเป็นโคลงสี่ด้น

บาทกฤษร ที่ผู้เขียนเห็นด้วยเพราะพิจารณาจากสัมผัสระหว่างบทที่มีถึง ๒ แห่งคล้ายลักษณะสัมผัสของโคลงสี่ด้นบาทกฤษร แม้ว่าตำแหน่งคำรับสัมผัสจะมีความยืดหยุ่นอยู่มากก็ตาม กล่าวคือคำรับสัมผัสระหว่างบทอาจเป็นคำใดคำหนึ่งในวรรคหน้าของบทที่ ๑ และ บทที่ ๒ ในโคลงบทถัดไปก็ได้ นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเห็นด้วยกับ ประคอง นิมมานเหมินท์ ที่มีความเห็นว่าโคลงสี่ด้นบาทกฤษรในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นชนิดกลบทเก็บบาทหรือเก็บขาด^{๒๔} กล่าวคือเล่นคำซ้ำปลายบาทหน้ากับต้นบาทหลัง

จากการพิจารณารูปแบบของโคลงสี่ด้นบาทกฤษรจำนวน ๒๙ บทในวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ สรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. มีการร้อยสัมผัสระหว่างคำประพันธ์ชนิดร้ายกับโคลง และชนิดโคลงกับร้าย กล่าวคือ คำ "กอมมา" ซึ่งเป็นคำสุดท้ายของร้ายบทที่ ๓ ส่งสัมผัสไปยังคำ "นานา" ซึ่งเป็นคำแรกในโคลงบทที่ ๑ ส่วนคำ "ราญรงค์" ซึ่งเป็นคำสุดท้ายในโคลงบทที่ ๒๙ ก็ส่งสัมผัสไปยังคำว่า "ดง" ซึ่งเป็นคำที่ ๒ ในร้ายบทที่ ๔

๒. มีการร้อยสัมผัสระหว่างโคลงทุกบท ในจำนวนโคลงทั้งสิ้น ๒๙ บทมีโคลง ๑๖ บทที่ปรากฏคำร้อยสัมผัสระหว่างบทถึง ๒ แห่งแบบโคลงสี่ด้นบาทกฤษร (คือคำท้ายบาท ๓ ส่งสัมผัสไปยังคำในวรรคแรกของบาท ๑ และคำท้ายบาท ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำในวรรคแรกของบาท ๒) มีเพียง ๒ บทเท่านั้นที่มีคำสัมผัสระหว่างบทเพียงแห่งเดียวซึ่งทำให้คล้ายกับโคลงสี่ด้นวิริยมาลี (ได้แก่ ระหว่างโคลงบทที่ ๑๑-๑๒ คงสัมผัสระหว่างบาทคู่ คือบาท ๔ กับบาท ๒ ไว้ตรงคำว่า เจ้าแผ่นดิน-ธรณินทร ส่วนระหว่างโคลงบทที่ ๑๔-๑๕ คงสัมผัสระหว่างบาทคู่ คือบาท ๓ กับบาท ๑ ไว้ คือคำว่า เทเวศ-เภท ส่วนระหว่างโคลงบทที่ ๑๐-๑๑ เนื่องจากโคลงบทที่ ๑๐ มีเนื้อความหายไปเ็นบาท ๓ ทำให้เหลือสัมผัสเพียงแห่งเดียว)

๓. สัมผัสในโคลงแต่ละบทมี ๒ แห่งแบบโคลงสี่ด้น คือ บาทคู่สัมผัสกับบาทคู่ (คำสุดท้ายของบาทที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำในวรรคหน้าของบาทที่ ๓) และบาทคู่สัมผัสกับบาทคู่ (คำสุดท้ายของบาทที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำในวรรคหน้าของบาทที่ ๔) คำรับสัมผัสในบาทที่ ๓ ส่วนใหญ่รับตรงคำที่ ๕ รองลงมาคือรับสัมผัสที่คำที่ ๔ (มีจำนวนครั้งหนึ่งเมื่อเทียบกับกลุ่มที่รับสัมผัสตรงคำที่ ๕) และมีบ้างที่รับสัมผัสตรงคำที่ ๓ ของบาท ส่วนคำรับสัมผัสในบาทที่ ๔ นิยมรับสัมผัสตรงคำที่ ๔ หรือ ๕ ในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน

มีข้อน่าสังเกตว่าคำรับส่งสัมผัสในลิลิตโองการแช่งน้ำ บางคำเป็นสระต่างเสียงกัน เช่น คำว่า "ขึ้น-ดิน" ในโคลงบทที่ ๗ หรือเป็นเสียงสระสั้นยาวต่างกัน เช่น "เปลว-เร็ว" ในโคลงบทที่

๔. ความนิยมใช้คำสร้อยในการแต่งโคลง เมื่อพิจารณาโคลงสี่ดั้นในเรื่องนี้ พบว่ามีทั้งที่มีคำสร้อย และที่ไม่มีคำสร้อย ข้อที่น่าสังเกตคือไม่มีคำสร้อยท้ายบทโคลงในบาทที่ ๔ เลย ในจำนวนโคลงทั้งสิ้น ๒๙ บท มีโคลงที่ไม่ปรากฏคำสร้อยเลย ๑๖ บท มีคำสร้อยท้ายบาท ๑ และ ๓ จำนวน ๗ บท ที่มีคำสร้อยเฉพาะท้ายบาท ๑ มีจำนวน ๓ บท และที่มีคำสร้อยเฉพาะท้ายบาท ๓ จำนวน ๑ บท มีบางบทที่จำแนกไม่ได้เพราะมีเนื้อความไม่สมบูรณ์

ในกรณีที่มีคำสร้อยทั้งท้ายบาท ๑ และ ๓ จะมีลักษณะเป็นคำสร้อยคำเดียวกัน คือ “ช่วยดู” ลักษณะเช่นนี้เมื่อเทียบกับคำสร้อยสลับรรณในร้อยแล้ว อาจจัดเป็นคำสร้อยสลับรรณได้

๕. ตำแหน่งคำโทคู่ในบาทที่ ๔ กวีให้ความสำคัญแก่เรื่องคำคู่ไม่มากนัก เพราะกว่าครึ่งหนึ่งของโคลงที่แต่งขึ้นไม่มีคำโทคู่ มักมีคำโทเพียงคำเดียว อาจเป็นคำที่ ๔ หรือคำที่ ๕ ในบาท ส่วนในกรณีที่มีคำโทคู่ นั้น ปรากฏความนิยมใช้คำโทคู่ในตำแหน่งของคำที่ ๓ และ ๔ ในบาท พอ ๆ กับในตำแหน่งคำที่ ๔ และ ๕ ในบาท ส่วนคำเอกโทในตำแหน่งอื่นในโคลงดูเหมือนกวีไม่ใคร่ให้ความสนใจเท่าใดนัก

๖. จำนวนคำในแต่ละบาท ส่วนใหญ่จะตรงตามข้อบังคับ คือ มี ๗ คำ หรือ ๙ คำ (ในกรณีที่มีคำสร้อย) แต่ก็มียุบบ้างที่มีบาทละ ๖ คำ หรือมากกว่าบาทละ ๗ คำในกรณีที่ไม่มีคำสร้อย ทำให้ต้องอ่านรวบคำบ้าง แต่ก็พบน้อย

๗. จำนวนของการเก็บบาทในโคลง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าโคลงสี่ดั้นบาทกฤษรในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นกลบท ซึ่งตรงกับชื่อเรียกคำประพันธ์ชนิดนี้ในสำนวนว่า “กลบทเก็บบาทหรือเก็บขาด” กล่าวคือ มีการข้ามคำท้ายบาท กับคำในต้นบาทถัดไป จำนวนการเก็บบาทนี้มีตั้งแต่ ๑-๔ แห่ง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างโคลงที่เก็บบาทเพียง ๑ แห่ง

นานาอเนกน้าว	เดิมกัลป์
จักรำจักรวาท	เมื่อใหม่
กล่าวถึงตระวันเจด	อันพลุ่ง
อันพลุ่งน้ำแล้งไซ้	ขอตหาย
	(หน้า ๔๖)

ตัวอย่างโคลงที่เก็บบาท ๒ แห่ง

สามรรถญาณนครเพราะเกล้า ครองพรหม

ฝูงเทพนองบนปาน

เบียดแบ่ง

เบียดแบ่งสรลมเต็ม

พระสุธาวาส แห่งหัน

แห่งหันฟ้าแจจจอด

นิโรโธ

(หน้า ๔๗)

ตัวอย่างโคลงที่เก็บบาท ๓ แห่ง

ยมราชเกี่ยว

ตาดาว ช่วยดู

ช่วยดูทุกพี

ตัวโตรด

ตัวโตรดลมฝนฉาว

น้ำฟ้า ช่วยดู

ช่วยดูฟ้าจรโลด

ลิวหวาน

(หน้า ๕๑)

ตัวอย่างโคลงที่เก็บบาท ๔ แห่ง หมายความว่า บาทแรกเก็บบาทจากบาทสุดท้ายของ
โคลงที่อยู่ก่อนหน้าด้วย ดังนี้

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....ห้วยชั้นฟ้า

คู่แมน

คู่แมนมารเพียดไท

ทศพลพระ ช่วยดู

ทศพลพระไตรแดนจักร

อยู่ค้อย

อยู่ค้อยธรรมารคะ

ประเคยก ช่วยดู

ประเคยกหาร้อยเทียร

แมนเดี่ยว

แมนเดี่ยวอเนกถ่อง

พระสงฆ์ ช่วยดู

พระสงฆ์เขี้ยวจรรยา

ยิ่งได้

ยิ่งได้ขุนหงษ์ทอง

เกล้าสี่ ช่วยดู

ช่วยดูชราฟ้าได้

แผ่นหงาย

(หน้า ๔๙)

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าฉันลักษณะในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำคือ ลิลิตต้น
ประกอบด้วยร้อยโบราณ ๙ บท และโคลงสี่ด้นบาทกฤษณชริดกลบทเก็บบาท ๒๙ บท และมี

บางส่วนที่มีเนื้อความขาดหายไป ในการแต่งมีการร้อยสัมผัสระหว่างร่ายกับโคลงหรือโคลงกับร่าย ร่ายในเรื่องนี้มักมีจำนวนคำในวรรค ๕-๖ คำ ในจำนวนนี้มีร่าย ๓ บทที่มีวิธีการเฉพาะในการจบบทร่ายที่แต่งด้วยการกำหนดคำรับสัมผัสไว้ที่คำสุดท้ายของวรรค นอกจากนี้ในการแต่งร่ายยังมีคำเสริมหน้าวรรค คำสร้อยสลับวรรค และคำสร้อยท้ายบทด้วย ส่วนโคลงสี่ด้นบาทกฤษณรแบบกลบทเก็บบาท มีการร้อยสัมผัสระหว่างโคลงแต่ละบทซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายโคลงสี่ด้นบาทกฤษณร มีอยู่ไม่กี่บทที่มีสัมผัสระหว่างบทแบบโคลงสี่ด้นวิวิธมาลี การเก็บบาทในโคลงมีตั้งแต่ ๑-๔ แห่ง มีความยืดหยุ่นในเรื่องตำแหน่งคำรับสัมผัสอยู่บ้าง และไม่เคร่งครัดเรื่องคำโทคู่ อันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่ด้นมากนัก ส่วนเรื่องคำสร้อยในโคลง พบว่าโคลงส่วนใหญ่ไม่ปรากฏคำสร้อย ที่เห็นได้เด่นชัดก็คือไม่มีคำสร้อยในบาทที่ ๔ เลย หากจะมีก็มีท้ายบาท ๑ และบาท ๓ ที่เป็นคำสร้อยสลับบาท นอกจากนี้ยังมีโคลงบางบทที่มีคำสร้อยเฉพาะท้ายบาท ๑ หรือท้ายบาท ๓ เท่านั้น

อนึ่ง แม้กรมศิลปากรจะได้พยายามจัดรูปแบบทางฉันทลักษณ์ของวรรณคดีเรื่องนี้ไว้ในหนังสือชื่อ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑ และต่อมาราชบัณฑิตยสถานจะพยายามจัดรูปแบบฉันทลักษณ์ของเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำไว้ โดยดำเนินการตามพระบรมราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนที่เริ่มต้นว่า "ผู้ใดเภทจงคต ... ปล้ำเงี้ยวรอรญาญรงค์" แต่ผู้เขียนก็ไม่เห็นด้วย

ผู้เขียนจึงขอเสนอวิธีการจัดฉันทลักษณ์ในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำตามความคิดเห็นของผู้เขียนไว้ในภาคผนวกของตำราเล่มนี้

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร มีข้อสังเกตว่าภาษาและสำนวนโวหารในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำมีความเก่าแก่มาก และเชื่อว่าคงไม่มีการดัดแปลงแก้ไข เพราะถือว่าเป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่จะแตะต้อง แก้ไข หรือละเมิดมิได้^{๒๕} แม้ในคราวที่มีการประกอบพระราชพิธีถือน้ำในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงให้คงของเก่าไว้ แม้การเอ่ยพระนามพระมหากษัตริย์ว่า สมเด็จพระรามาธิบดีก็ทรงมิให้เปลี่ยนแปลง ด้วยทรงถือว่าเป็นของเก่า^{๒๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ก็ทรงเคยกล่าวถึงความเก่าแก่และความบริสุทธิ์ของภาษาในวรรณคดีเรื่องนี้ว่า "... โคลงห้านี้มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ไม่มีแก้ไขอันใด"

ความเก่าแก่ของเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ เห็นได้จากการใช้ภาษาและสำนวนในเรื่องที่น้อยคนในปัจจุบันจะสามารถอ่านและเข้าใจความหมายของคำที่ใช้ได้อย่างแจ่มแจ้ง เพราะเป็นคำไทยโบราณที่ไม่ใช่กันแล้วในปัจจุบันหรือเป็นคำที่คนสมัยปัจจุบันไม่รู้จักคุ้นเคยเสียแล้ว จึง

ทำให้คนสมัยนี้อ่านวรรณคดีเรื่องนี้แล้วไม่มีใครเข้าใจ มีผลให้ไม่อยากอ่านเพราะอ่านแล้วไม่รู้เรื่อง
วรรณคดีเรื่องนี้จึงไม่แพร่หลายในสังคมไทยปัจจุบันเท่าที่ควร แม้ในวงการศึกษาด้วยกันเองก็หา
คนอ่านเข้าใจได้ยาก พท.แต่เล่าเข้าวิชาฯ เนษ .

ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้วแต่ต้นว่าภาษาในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำมีความเก่าแก่กว่า
ภาษาที่ปรากฏใช้ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้น กล่าวคือ ภาษาในเรื่องนี้
ส่วนใหญ่เป็นคำไทยง่าย ๆ และเป็นคำไทยโบราณมากกว่าที่จะเป็นคำภาษาสันสกฤตบาลีและ
ภาษาเขมร ต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นที่อยู่ร่วมสมัยที่มักใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรมากกว่า
อย่างเห็นได้ชัดเจน นอกจากคำไทยโบราณแล้ว ในวรรณคดีเรื่องนี้มีคำภาษาเขมรและบาลีปน
อยู่บ้าง หากนำภาษาในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำไปเปรียบเทียบกับภาษาที่ปรากฏในกฎหมาย
ลักษณะเบ็ดเสร็จที่ตราขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๑๘๘๖ อันเป็นปีก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานีจะพบว่าภาษาในลิลิตโองการแช่งน้ำนี้มีความเก่าแก่กว่าอีก เพราะในกฎหมายลักษณะ
เบ็ดเสร็จนี้ปรากฏการใช้คำภาษาบาลีแพร่พรวามมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด^{๑๑} แสดงว่าในระยะ
เวลาดังแต่ปี พ.ศ.๑๘๘๖ เป็นต้นมา ภาษาบาลีและสันสกฤตแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับใช้
ในราชสำนักของไทยเราแล้ว การที่มีคำไทยโบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้คำไทยเรียกเทพเจ้า
ต่าง ๆ ในวรรณคดีเรื่องนี้น่าจะเป็นเพราะผู้แต่งลิลิตโองการแช่งน้ำได้นำเนื้อหาเก่าที่เป็นเรื่อง
เกี่ยวกับเทพเจ้าต่าง ๆ เหล่านี้ที่มีมาก่อนหน้าที่จะแต่งลิลิตโองการแช่งน้ำมาใส่ไว้ในเรื่องที่แต่ง
ขึ้น เป็นการคัดเลือกเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ทั้งหลายที่เป็นความเชื่อของคนในสังคมมารวมกันเอา
ไว้เพื่อให้เกิดบรรยากาศศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพระราชพิธีและทำให้ผู้ฟังประกาศแช่งน้ำเกิด
ความกลัวจนไม่กล้าคิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ ระยะเวลาที่มีการแต่งเรื่องราวเกี่ยวกับ
เทพเจ้าเหล่านี้น่าจะเป็นช่วงเวลาที่คนไทยส่วนใหญ่ยังไม่คุ้นเคยกับคำภาษาบาลีและสันสกฤต^{๑๒}
จึงมีการแปลชื่อภาษาบาลีและสันสกฤตออกเป็นคำไทยง่าย ๆ ในชื่อเฉพาะที่ใช้เรียกเทพเจ้า

เทพยดา บุคคล และสถานที่ต่าง ๆ เช่น

เรียกพระพรหมว่า เจ้าคลีบัวทอง ขุนแผน ขุนหงส์ทองเกล้าสี

เรียกพระอิศวรว่า เจ้าผาเผือก

เรียกพระอินทร์ว่า เจ้าผาหลวง

เรียกพระขันทีกุมารว่า ขุนกล้าแก่กล้วยขี้ขุย

เรียกทศกัณฐ์ว่า สิบหน้าเจ้าอสูร

เรียกเขาคันธมาทน์ว่า เขดหวานหอม

เรียกเขาจิตรกูฎว่า ผาลาย

เรียกเขตรัฐที่มีสามยอดว่า เขาสามเส้า

ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำไทยอื่น ๆ เช่น

ใช้คำ ชุน เจ้า ท้าว	ในความหมายว่า	ผู้เป็นใหญ่
ใช้คำ น้ำฟ้า	ในความหมายว่า	น้ำฝน
ใช้คำ ผยอง	ในความหมายว่า	เหาะ
ใช้คำ พลุ	ในความหมายว่า	เผา
ใช้คำ พุง	ในความหมายว่า	ท้อง
ใช้คำว่า เพาะ	ในความหมายว่า	กระเพาะ
ใช้คำว่า เยอ	ในความหมายว่า	ใหญ่
ใช้คำว่า รวงซาง	ในความหมายว่า	สวยงาม
ใช้คำ รุง	ในความหมายว่า	เหยี่ยว
ใช้คำ เล้า	ในความหมายว่า	นรก
ใช้คำ หล้า	ในความหมายว่า	โลก
ใช้คำว่า หาว	ในความหมายว่า	ท้องฟ้า
ใช้คำ อาย	ในความหมายว่า	กลืน
ใช้คำว่า แอ่น	ในความหมายว่า	ลอย ค้าง

เมื่อพิจารณาชื่อต่าง ๆ ข้างต้นนี้เทียบกับชื่อที่ใช้เรียกในกฎหมายและวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นพบว่าเรียกด้วยคำภาษาบาลีสันสกฤตกันแล้ว เช่น ในกฎหมายลักษณะพยาน ปี พ.ศ.๑๘๙๔ ในเนื้อความที่เป็นคำสาปแช่งพยานเท็จมีคำว่า พระอินท พระพรหม พระยมราช ท้าวจตุโลกบาล พระจันทร์ พระอาทิตย์ ภูมอารักษ์ ฯลฯ นอกจากนี้ชื่อเรียกเทพเจ้าและเทพยดาต่าง ๆ เป็นคำภาษาบาลีและสันสกฤตยังมีปรากฏในโองการลูยเพลิงซึ่งตราขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๑๘๙๙ และในวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงในภายหลังอย่างชัดเจน

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น จึงมีโอกาสมิเป็นไปได้มากที่ผู้แต่งลิลิตโองการแช่งน้ำในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่๑ นี้จะคัดลอกโองการแช่งน้ำฉบับอื่นที่มีมาก่อนหน้าแล้วแต่สมัยโบราณแล้วนำมาดัดแปลงแก้ไขเพื่อให้เหมาะสมแก่ยุคสมัยที่นำมาใช้ จึงมีเค้าของภาษาโบราณหลงเหลืออยู่ก่อนข้างเด่นชัด^{๓๓}

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังพบว่าในวรรณคดีเรื่องนี้มีคำภาษาเขมรอันเป็นภาษาที่ปรากฏ
ในวรรณคดีไทยยุคต้นอยุธยาหลายคำ คือ กำรุ ขนาย ซา เต้า ถวัด บาน เบิก ลอง เลอ
สี แสนง คำเขมรเหล่านี้เป็นคำสามัญทั่วไป ไม่ใช่คำศัพท์เฉพาะ ชวนให้สันนิษฐานว่าสมัยนี้
คนไทยน่าจะใช้ภาษาเขมรพูดกันในชีวิตประจำวันด้วย

อนึ่ง มีการใช้คำภาษาบาลีในรูปคำแจกวิภัตติอยู่บ้าง เช่น นิโรโธ เตโธ
การใช้คำอักษรมีปรากฏอยู่หลายคำ เช่น พพลุง จเจียว
มีการใช้คำซ้อนหลายคำ เช่น เหน้ภาฎติ เพาะพุง เกลอสหาย ขบถทตโทรท ฐูเงี้ยว
มีข้อสังเกตว่า ในวรรณคดีเรื่องนี้นิยมใช้คำซ้ำเป็นการเน้นย้ำความหมายดังที่ปรากฏทั้ง
ในร้อยและโคลง ในลักษณะของคำเสริมหน้าวรรค คำสร้อยท้ายวรรค และคำซ้ำท้ายบาท
ตัวอย่างคำซ้ำที่เป็นคำเสริมหน้าวรรคในร้อยบทที่ ๘ ดังนี้

... ใครชื่อ เจ้าเติมนาง ใครชื่อ รางควายทอง ใคร
ชื่อ ฟาสองย้าวเร่งยิน ใครชื่อ สิ้นเกตรา ... ใครชื่อ
ใครรักเจ้าจงยศ (ใครชื่อ) เทพายศล่มฟ้า (ใครชื่อ)
ได้ใจกล้าดังเพชร ฯ

(หน้า ๕๓)

ตัวอย่างคำสร้อยท้ายวรรคที่เรียกว่า คำสร้อยสลบวรรค มีปรากฏในร้อยบทที่ ๕ ดังนี้

จงไปเปนเปลวปล่อง ... แล่งแผ่นดินปลง
เอาชีพไป อย่ากินเข้าเพื่อไฟ จนตาย อย่าอาศัยแก่
น้ำ จนตาย นอนเรือนคำรนคา จนตาย ลืมตาหงายสู่
ฟ้า จนตาย ก้มหน้าลงแผ่นดิน จนตาย สีสองกินไฟ
ต่างจัน ฯ

(หน้า ๕๒)

ตัวอย่างคำซ้ำท้ายบาทของโคลง ดังที่ปรากฏในโคลงตั้งแต่บทที่ ๑๗ ต่อเนื่องกันไป
หลายบท เช่นที่พบโคลงบทที่ ๒๐ ดังนี้

กามภูมิฟ้าจรแรง	หกคลวง ช่วยดู
ช่วยดูครุมคลองแผ่น	ข้างเผือก
ข้างเผือกฝีกกลางหา	หารแอน ช่วยดู
ช่วยดูเสียงเงือกงูวาง	ขึ้นลง

(หน้า ๕๐)

นอกจากคำซ้ำในลักษณะคำเสริม คำสร้อย และคำซ้ำของคำท้ายบาทโคลงแล้ว ยังมีคำซ้ำในลักษณะอื่นอีก เช่น คำซ้ำท้ายวรรคร่าย ดังปรากฏในร่ายบทที่ ๔ ได้แก่

ครั้นมาถึงกับเสียงเยี่ยชระแรงชระแรง แฝง
 ขาวยินเยี่ยชระรางชระราง รางซางจูปากเยี่ยจเจียว
 จเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลิ้นเยี่ยละลายละลาย
 ตราบมีในฟ้าในดิน ... หงายระงมระงม ...

(หน้า ๕๒)

อนึ่ง ยังมีการเล่นคำซ้ำในร่ายในลักษณะซ้ำคำหน้า คือซ้ำคำที่ ๑ กับคำที่ ๓ ส่วนคำหลัง คือคำที่ ๒ กับคำที่ ๔ อาจเป็นคำที่ใช้เสียงพยัญชนะเดียวกัน หรือเสียงพยัญชนะต่างกันก็ได้ จัดเป็นการเล่นคำในวรรคของร่ายที่แต่งขึ้น เช่น ตัวอย่างในร่ายบทที่ ๔ ดังนี้

ผีดงผีหมื่นถ้ำ ... มาหน้าหน้าหนบ ...
 แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ ... หลายบ้านหลายท่า ล้วนผี
 ห่าผีเหว ... ตราบมีในฟ้าในดิน ... ผู้บดบชื้อ
 ... ท่านมีอำนาจมีบุญ

(หน้า ๕๒)

นอกจากนี้ มีการเล่นคำซ้ำต่างวรรคของร่ายด้วย เช่น ท้ายร่ายบทที่ ๔ มีดังนี้

... จงเทพยดาผู้นี้ให้ตายในสามวัน อย่า
 ให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มี
 สุขสวัสดิ์เมื่อใด ฯ

(หน้า ๕๒)

นอกเหนือจากนี้ยังนิยมการซ้ำความ เช่นเมื่อกล่าวถึงโทษที่ผู้คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดินจะได้รับ ดังปรากฏในร่ายบทที่ ๔ ดังนี้

ผีดงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหน้าหน้าหนบ
 ตกนอกขอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า
 ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี ศรีพรหมรักษย์ยักษ์กุมาร หลาย
 บ้านหลายท่า ล้วนผีห่าผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า หน้าเท่า
 แฝง แรงไทยเอาขวัญ ครั้นมาถึงกับเสียงเยี่ยชระแรง
 ชระแรง แฝงขาวยินเยี่ยชระรางชระราง รางซางจูปาก
 เยี่ยจเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลิ้นเยี่ยละลาย

ละลาย ทรายมีในฟ้าในดิน บินมาเย็บพหลุ่ง จุ่งมา
 สูดเอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคุด ขบถเกียจกาย
 ว่ายกระทู้ฟาดฟัด ความแควนมัดศอก หอกดินเด้าเท้า
 ถก หลกเท้าให้ไปมิทันตาย หงายระงมระงม
 ยมบาลลากไป ไฟนรกปลาบปลิ้นดินพलग เขาวาง
 เหนืออพิจี ผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคุด ขบถแก่เจ้า ผู้
 ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระรามาริบัติ ...

(หน้า ๕๒)

ลักษณะการซ้ำความเพื่อเป็นการเน้นย้ำเช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในสมัย
 กรุงศรีอยุธยาตอนต้นด้วย และจัดว่าเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของวรรณคดียุคนี้

ภาษาแบบจินตภาพก็เป็นการใช้ภาษาอีกลักษณะหนึ่งที่มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ คือ
 ใช้คำที่พรรณนาภาพได้ชัดเจนโดยไม่ต้องใช้ภาพพจน์หรือภาษาเปรียบเทียบ เป็นการพรรณนา
 ภาพที่ชวนให้สยองขวัญ ทำให้ผู้ฟังกลัว ไม่ต้องการให้ภาพนี้เกิดขึ้นกับชีวิตของตน ปรากฏใน
 ตอนพรรณนาโทษที่ผู้คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดินจะได้รับจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังปรากฏในราย
 บทที่ ๔ ดังนี้

... ทรายมีในฟ้าในดิน บินมาเย็บพหลุ่ง จุ่ง
 มาสูดเอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคุด ขบถเกียจกาย
 ว่ายกระทู้ฟาดฟัด ความแควนมัดศอก หอกดิน
 เด้าเท้าถก หลกเท้าให้ไปมิทันตาย หงายระงม
 ระงม ยมบาลลากไป ไฟนรกปลาบปลิ้นดินพलग
 เขาวางเหนืออพิจี ...

(หน้า ๕๒)

ฉ. ความคิดและความเชื่อ ความคิดความเชื่อในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ มีดังต่อไปนี้

๑) ความเชื่อเรื่องการทำสัตย์สาบานซึ่งมีปรากฏในสังคมไทยอื่นที่อยู่ร่วมสมัย
 ด้วย เช่น ในอาณาจักรสุโขทัยมีความเชื่อเรื่องการทำสัตย์สาบานในจารึกหลายหลัก

๒) ความเชื่อเรื่องการทำสัตย์สาบานด้วยการถือน้ำหรือดื่มน้ำอันศักดิ์สิทธิ์
 เป็นความเชื่อที่นำมาใช้เพื่อประโยชน์ของการปกครอง เพื่อรวมกำลังเข้าไว้ในหมู่หรือพวกของ
 คนโดยไม่กล้าคิดคดทรยศ แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วการทำพิธีถือน้ำก็ไม่ได้ศักดิ์สิทธิ์อย่างที่มุ่งหวัง
 ไว้เท่าใดนัก อย่างไรก็ตามก็มีความเชื่อเช่นนั้นนอกจากจะมีถือปฏิบัติในสมัยสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๑

แล้วยังพบในสังคมล้านนาตามที่ปรากฏในชินกาลมาลีด้วย ทั้งความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ยังมีผู้ถือปฏิบัติ สืบต่อมาในสมัยหลังอีกยาวนานด้วย กล่าวคือเพิ่งเลิกไปเมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง

๓) ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ เป็นการผสมผสาน ความเชื่อของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจ ๖ ประการเข้าไว้ด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความขลังและ ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธี ทั้งยังทำให้การประกอบพระราชพิธีเป็นที่รวมแห่งพลังอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ เหล่านี้ด้วย ความคิดเกี่ยวกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๖ ประการนี้ ได้แก่

๓.๑) อำนาจเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ทั้งเทพเจ้าที่มีอำนาจสูงสุด ๓ พระองค์ (ได้แก่ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม) และเทพเจ้าชั้นรององค์อื่น ๆ (ได้แก่ ท้าวจตุโลกบาล พระยม พระราหู เทพเจ้าประจำเขากาลกฏู เทพเจ้าประจำเขาจิตรภูฏ และ เทพเจ้าประจำเขาตรีภูฏ) ผู้ที่สืบสายมาจากเทพเจ้าหรืออวตารของเทพเจ้า (ได้แก่ ทศกัณฐ์ พระราม พระลักษมณ์) รวมทั้งบริวารของเทพเจ้า (ได้แก่ ศรีพรหมรักษ์ยักษกุมาร ครุฑ นาค หนุมาน)

๓.๒) อำนาจเทพยดา และผู้มีอำนาจในพุทธศาสนา (ได้แก่ ท้าว จตุโลกบาล และเทพยดาในสวรรค์หกชั้นแรก)

๓.๓) อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการผสมผสานความเชื่อของศาสนา ฮินดูกับความเชื่อในพุทธศาสนา (ได้แก่ พระพนัสบดี)

๓.๔) อำนาจพระรัตนตรัย (ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์)

๓.๕) อำนาจผี (ได้แก่ ผีป่า ผีประจำถ้ำ ผีประจำภูเขา)

๓.๖) อำนาจผู้ปกครองบ้านเมือง

อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๖ ประการนี้แสดงความคิดเห็นความเชื่อของคนในสังคมยุคนั้นว่าเป็น ความคิดและความเชื่อแบบผสมผสานระหว่างศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และความเชื่อดั้งเดิม ของชาวไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาฮินดูนั้น เห็นได้ชัดเจนว่าเชื่อถืออำนาจสูงสุดของเทพเจ้า ๓ พระองค์ซึ่งเรียกว่าคัตติตรีมูรติ อันได้แก่เชื่อถืออำนาจของพระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม นอกจากนี้ยังเชื่ออำนาจของเทพเจ้าชั้นรองในศาสนาฮินดูอีกด้วย เช่น พระขันฑกุมาร ซึ่งเป็น โอรสของพระอิศวร รวมทั้งเชื่อถืออำนาจของบริวารเทพเจ้า เช่น ศรีพรหมรักษ์ยักษกุมาร ซึ่งเป็นบริวารของพระอิศวรด้วย

ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพุทธ คือ เชื่ออำนาจของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา เช่น ท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา เป็นต้น

สำหรับความเชื่อดั้งเดิม เชื่อเรื่องผี เชื่ออำนาจของผีหรือเทพยดาประจำธรรมชาติ เช่น ผีเจ้าป่าเจ้าเขา ผีแม่น้ำ ผีภูเขา เป็นต้น

ส่วนอำนาจผู้ปกครองบ้านเมืองมีส่วนสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์และความสุขสงบของชุมชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าวรรณคดีเรื่องโองการแข่งน้ำแดงด้วยคำประพันธ์ชนิด ลิลิตต้น คือ ร่ายโบราณ และโคลงสี่ด้นบาทกฤษณินดกลบทเก็บบาทและกลบทอมเขม็อบทาง ในสมัยนี้ยังไม่เคร่งครัดในเรื่องฉันทลักษณ์ ดังจะเห็นได้จากจำนวนคำที่มีจำนวนไม่สม่ำเสมอทั้งในร่ายและโคลง คำรับสัมผัสก็ไม่มีตำแหน่งแน่นอนตายตัว บางตำแหน่งขาดสัมผัสระหว่างวรรค หรือระหว่างบทไปบ้าง นิยมใช้คำสร้อยในร่าย มีทั้งคำสร้อยหน้าวรรคและคำสร้อยท้ายวรรค ส่วนคำสร้อยในโคลงไม่เป็นที่นิยมมากนัก แต่ก็พอมืออยู่บ้าง และมีคำสร้อยสลับบาท การใช้ภาษานั้นนิยมใช้คำไทยโบราณง่าย ๆ มีการใช้คำอัพภาส คำซ้ำ และเล่นคำซ้ำทั้งภายในวรรค และต่างวรรค นอกจากนี้ยังนิยมใช้ความซ้ำ เป็นการเน้นย้ำความหมายของการสื่อสาร ทั้งยังนิยมพรรณนาภาพที่ชวนสยดสยองด้วย

๒. ยวนพ่ายโคลงด้น

ก. ผู้แต่ง ไม่ได้มีการกล่าวไว้ในเรื่องอย่างชัดเจน นักวิชาการส่วนใหญ่ เช่น สมเด็จ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๓๔} ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์^{๓๕} และ สิทธิฯ พินิจ กูดล^{๓๖} เป็นต้น มีความเห็นที่ไม่ทราบแน่ชัดว่าผู้แต่งเป็นใคร

อย่างไรก็ดี ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าผู้แต่ง “เป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญทั้งในทางภาษาและแบบแผนขนบธรรมเนียมมรดกการ คงเป็นกวีที่เป็นคนสำคัญในสมัยเมื่อแต่งหนังสือเรื่องนี้”^{๓๗} “เป็นผู้รู้เห็นเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วยตนเอง จึงได้แต่งยกพระเกียรติและบรรยาย ความต่าง ๆ ไว้อย่างถี่ย้น”^{๓๘} และแต่งหลังปี พ.ศ. ๒๐๔๖ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะในโคลงบทที่ ๖๕ ของยวนพ่ายโคลงด้น กล่าวถึงการสร้างสถูป และ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ตีความว่าการสร้างสถูปนี้ตรงกับเหตุการณ์ในปี จ.ศ. ๘๕๔ ที่มีการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐ ที่มีเนื้อความว่าในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระองค์โปรดฯ ให้

ประดิษฐานมหาสถูปพระบรมธาตุสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพระบรมธาตุสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า^{๑๕}

ในทัศนะของผู้เขียน การสร้างสถูปที่ปรากฏในโคลงบทที่ ๖๕ ที่ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กล่าวถึงนั้น ไม่ใช่สถูปเดียวกันกับที่มีการสร้างในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะเนื้อความในโคลงบทนี้กล่าวต่อจากเนื้อความในโคลงบทที่ ๖๔ กล่าวคือ เมื่อพระราชบิดา คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคตระหว่างเสด็จไปทำศึกสงคราม สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้รับพระศพมา และหลังจากนั้นได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุพระราชบิดา สถูปดังกล่าวนี้จึงเป็นสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ไม่ใช่สถูปเดียวกันกับที่มีการบันทึกไว้ว่ามีการสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนจะขอคัดโคลงบทที่ ๖๔ และบทที่ ๖๕ ในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นมาไว้ให้เห็นชัดเจน ดังนี้

แกลงปางนฤนารถไถ่	สวรรคต
ยังมิ่งเมืองบณปี	ยศเย้า
แกลงปางปิ่นเอารส	ศัลยโสภ
ยอพระศพพระเจ้า	เจษฎา
แกลงปางพระลัยโลก	ครองธรรม์
เกษมโยททายาง	ยิงฟ้า
แกลงปางพระศรีสรร	เพชญโพธิ
แสดงสถูปพระเจ้าหล้า	ข่าวขจร
	(หน้า ๓๑๘)

ข้อความในโคลง ๒ บทนี้มีเนื้อความว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เสด็จสวรรคต ณ เมืองพิษณุโลก คำว่า “เมืองบณ” หมายถึงเมืองเหนือ สมเด็จพระรามาธิบดีได้นำพระศพมายังอยุธยา และครองอยุธยาต่อมาทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แล้วโปรดให้สร้างพระสถูปบรรจุพระธาตุพระราชบิดา

อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการหลายคนพยายามสืบค้นหาผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น เช่น วิชา กงกะนันทน์^{๑๖} สันนิษฐานว่าผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นเป็นผู้หญิง คือ อาจเป็นพระมารดาในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ หรืออาจเป็นผู้หญิงเมืองเชียงขึ้น คือ “นางเมือง” ภรรยาของหมื่นนคร โดยอ้างเนื้อความในโคลงบทหนึ่งที่พรรณนาพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “มาสืบสีมาข้า ช่มเข็ญ” (หน้า ๓๐๖) โดยตีความคำว่า “ข้า” ว่าหมายถึงข้าพเจ้า มาสืบสีมาข้า หมายถึง มาสืบชีวิตบ้านเมืองของข้า นอกจากนี้นักวิชาการคนเดียวกันนี้

ยังสันนิษฐานสืบต่อไปว่าผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นเป็น “เจ้านายสตรีชั้นผู้ใหญ่เชื้อพระวงศ์ ลุโขทัยในเมืองเซลิยง และเป็นพระญาติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ”^{๕๑}

ในทัศนะของผู้เขียน คำว่า “ข้า” ที่วิภา กงกะนันทน์ นำมาตีความนี้ น่าจะเป็นคำว่า “มา” แต่เพราะต้องการคำโท จึงเขียนสะกดเช่นนี้ ดังนั้นตามความเห็นของผู้เขียน ยังไม่เห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานของ วิภา กงกะนันทน์ แต่อย่างใดว่าผู้แต่งจะเป็นภรรยาของเจ้าเมือง เชียงขึ้นที่ครองเมืองหลังจากสามีเสียชีวิตลงแล้ว ทั้งข้อความในบริบทที่ปรากฏตลอดทั้งเรื่องก็มีได้ชวนให้คิดเช่นนั้นได้

พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัณย์ เกษมศรี^{๕๒} ได้เสนอความเห็นว่าผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นน่าจะ ได้แก่พระภิกษุผู้มีนามว่า พระปัญญาพิศาล โดยกล่าวอ้างข้อความบาทหนึ่งจากโคลงต้นเรื่อง บทหนึ่งว่า

सारसयामाकायप्रोङ्ग	กลกานท นีฤา
คือคู่มาลาสวรรค์	ช่อช้อย
เบญญาพิศาล แสดง	เดอมกยรติ พระฤา
คือคูใหม่แสงร้อย	กึ่งกลาง
	(หน้า ๓๑๗)

โดยกล่าวเพิ่มเติมว่าในเนื้อความของโคลงอีกบทหนึ่งที่อยู่ก่อนหน้าโคลงบทนี้ กวีได้กล่าวถ่อมตนว่ามีปัญญาน้อยโดยใช้ถ้อยคำว่า

ไชแรงข้ารู้กล่าว	กลบท บอกรพอ
อัลปเบญญูเยาว	ยิ่งผู้
จักแสดงพระยศรื้อ	ถึงถ้วย ไส้แฮ
นักปราชญ์ใดเรีงรู้	ช่ยวชาญ
	(หน้า ๓๑๗)

หาก “เบญญาพิศาล” มีชื่อเฉพาะ ข้อความทั้งสองแห่งก็จะมีเนื้อความขัดแย้งกันเอง กล่าวคือ ข้อความในตอนแรกกล่าวถ่อมตนว่ามีปัญญาน้อย แต่ข้อความในตอนหลังกลับกล่าวอย่างภาคภูมิใจว่าเป็นผู้มีปัญญามากล้น

นี่ยะดา เหล่าสุนทร^{๕๓} ก็มีความเห็นคล้ายตามข้อเสนอของ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัณย์ เกษมศรี ที่ว่าผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นคือ “พระปัญญาพิศาล” และเพิ่มเติมว่า พระปัญญาพิศาล “ไม่ได้ร่วมเข้าไปในการทำสงครามครั้งนี้”^{๕๔} คือไม่ได้ไปในกองทัพด้วย แต่บันทึกเหตุการณ์จากคำบอกเล่าหรือจากบันทึกลายลักษณ์อักษรอีกทอดหนึ่ง

นักวิชาการอีกคนหนึ่งคือ พระบริหารเทพธานี^{๕๕} มีความเห็นว่าผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นเป็นพระภิกษุเช่นเดียวกับข้อเสนองของ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวรัญญ์ เกษมศรี แต่มิได้เชื่อว่าเป็น “พระปัญญาพิศาล” พระบริหารเทพธานีสันนิษฐานว่าผู้แต่งคือ “พระสุริยวงษ์” ซึ่งก็คือพระยาวราชเจ้าผู้เป็นโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเป็นพระเชษฐาในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ที่ประสูติแต่พระสนม ในปี พ.ศ.๒๐๐๙ เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ ๑๓ ชันษา ได้เสด็จไปยังเกาะลังกาพร้อมกับราชบัณฑิตตามพระบรมราชโองการในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพื่อนิมนต์พระลังกาเข้ามายังพระนครกรุงศรีอยุธยา และในปีเดียวกันนั้นเองได้บรรพชาเป็นสามเณร พร้อมกับที่สมเด็จพระบรมราชาเจ้าทรงพระผนวชเป็นภิกษุ นับแต่เมื่อพระยาวราชบรรพชาได้อยู่ในพระศาสนาจนกระทั่งได้ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ และได้ทรงลาผนวชระหว่างที่ทรงพระผนวชนั้น มีพระฉายานามว่า *สุริยวงษ์* ดังมีปรากฏในพงศาวดารโยนกและในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น^{๕๖} ในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น มีฉายานามนี้ปรากฏในโคลงบทที่ ๑๓ ดังนี้

ทวิบททวิชาติเชื้อ	สุริยวงษ์ ท่านฤ
ทวิคุณาธิกธรรม์	เลิศล้ำ
ทวิพิธทวิธารทรง	สุรยเสพย ใสแฉ
เทวภาพเทวหกพัน	แฉ่นไว

(หน้า ๓๐๗)

นอกจากนี้ พระบริหารเทพธานียังกล่าวว่าผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นเป็นกวีคนเดียวกันกับที่แต่งเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วย^{๕๗}

ในทัศนะของผู้เขียน ผู้เขียนเห็นด้วยกับความคิดเห็นของพลตรี ม.ร.ว.ศุภวรัญญ์ เกษมศรี และความเห็นของพระบริหารเทพธานีที่ว่าผู้แต่งยวนพ่ายน่าจะเป็นพระภิกษุ ผู้เขียนได้พิจารณาโคลงบทที่ ๒๙๔ ในตอนท้ายเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น พบว่ากวีกล่าวถึงตนเองว่าเป็นผู้ที่ “เรื่องรสรธรรม” ซึ่งชวนให้คิดว่าน่าจะอยู่ในสมณเพศ ดังนี้

กษัตริย์สุรราชเรื่อง	รสรธรรม์
บรรหารยศยอยวน	พ่ายฟ้า
สมการปราบไป ^{๕๘} กัลป์	ทุกทวิป
ร้อยพิภพเหลือมหล้า	อยู่เย็น

(หน้า ๓๕๑)

และมีการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ว่า "บพิตร" ซึ่งเป็นคำที่พระสงฆ์ใช้เรียกพระมหากษัตริย์
ดังนี้

บพิตรอ้ายดั่งเงี้ยว	กลหวง
จयरจากหญววไป	จากหล้า
พระยารำพึงหลง	สนเทห์ เลอยพ้อ
จักแกล่อยาได้ซ้า	ช่ยวมือ ฯ
	(หน้า ๓๒๔)

นอกจากนี้ ท้ายเรื่องยังปรากฏใช้คำนี้ในตอนสรรเสริญพระเดชานุภาพของสมเด็จพระ
บรมไตร-โลกนาถว่า

ชยชยศโยคเจ้า	จักรี
ไตรเทพศรีสาคร	เฟื้องหน้า
ชยชยเมื่อพุลศรี	นางนาฏ
ชยบพิตรพันฟ้า	เฟื้องมา
	(หน้า ๓๔๐)

ด้วยหลักฐานที่ผู้เขียนได้นำมาเสนอ ประกอบกับความคิดเห็นของพระบริหารเทพธานี
ที่ว่าพระเยวราชคือผู้แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงตัน และแต่งในขณะที่ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ
สงฆ์ทำให้ผู้เขียนมีความเห็นคล้อยตามพระบริหารเทพธานี เพราะพระเยวราชเจ้าบรรพชาและ
ผนวชอยู่ในพระศาสนาเป็นระยะเวลายาวนาน น่าจะมีความเชี่ยวชาญและรอบรู้เกี่ยวกับเรื่องราว
ทางพุทธศาสนา สมดังที่ปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงตัน ทั้งยังมีความรอบรู้เกี่ยวกับเรื่องราว
ภายในราชสำนักเป็นอย่างดี น่าที่จะมีความใกล้ชิดกับทางราชสำนัก พระเยวราชเจ้าก็เป็น
พระโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ย่อมที่จะทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ได้เป็นอย่างดี
ทีเดียว

อย่างไรก็ดี มีผู้เสนอความเห็นว่าการพรรณนาการทำศึกสงครามระหว่างอยุธยา (คือ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) กับเชียงซิ่นนั้นค่อนข้างรวบรัดมากเกินไป อาจเป็นไปได้ว่ากวีมิได้
เดินทางไปร่วมทำศึกสงครามครั้งนี้ด้วย แต่แต่งขึ้นตามคำบอกเล่าในภายหลัง เรื่องนี้ผู้เขียนมี
ความเห็นว่ามีทางเป็นไปได้

ข. สมัยที่แต่ง มีนักวิชาการหลายคนสันนิษฐานสมัยที่แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นไว้ เช่น

พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒย์ เกษมศรี สันนิษฐานว่าเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นน่าจะแต่งขึ้นก่อนช่วงเวลาที่จะมีการแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น เพราะในเนื้อความที่พรรณนาพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไม่มีการกล่าวถึงเรื่องที่ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงอันเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มสำคัญของยุคนี้ขึ้นแต่อย่างใดเลย จึงได้สันนิษฐานว่าเรื่องนี้น่าจะแต่งขึ้นระหว่างปี พ.ศ.๒๐๑๖ - ปี พ.ศ. ๒๐๒๕^{๕๐} (ปี พ.ศ.๒๐๑๖ เป็นปีที่อยุธยาทำสงครามกับเชียงใหม่ และปี พ.ศ.๒๐๒๕ เป็นปีที่แต่งมหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์) แสดงว่า พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒย์ เกษมศรี เชื่อว่าเรื่องนี้แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

วิภา กงกะนันทน์ ก็มีความเห็นอย่างเดียวกันกับ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒย์ เกษมศรี คือ แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ระหว่างปี พ.ศ.๒๐๑๗-๒๐๒๕^{๕๑}

อนึ่ง ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ สันนิษฐานว่าเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นน่าจะแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยอ้างโคลงบทหนึ่งในตอนที่เรียกว่าสูตรสถานี่ที่กล่าวถึงการประดิษฐานพระสถูปบรรจุพระธาตุ^{๕๒} เรื่องนี้ผู้เขียนได้อธิบายไว้ในตอนต้นแล้วว่า พระธาตุนี้มีใช้พระธาตุของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าอย่างที่คุณสันนิษฐานเข้าใจ แต่เป็นพระธาตุของพระราชบิดาในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต่างหาก เพราะข้อความของโคลงบทที่มาก่อนหน้านั้นก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าพระบรมชนกนาถในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต

ผู้เขียนมีความเห็นว่าเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นนี้น่าจะแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะจากเนื้อความในเรื่องมีการกล่าวถึงพระนามพระมหากษัตริย์ที่ทรงยกทัพไปปราบเหตุร้ายทางเหนือว่าเป็น สมเด็จพระไตรภพนารถ ซึ่งก็น่าจะได้แก่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้เอง และเห็นพ้องด้วยว่าเรื่องนี้น่าจะแต่งหลังเสร็จศึกเชียงใหม่และก่อนที่จะมีการแต่งมหาชาติคำหลวง อย่างที่พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒย์ เกษมศรี ได้เสนอความเห็นไว้

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังมีความเห็นเพิ่มเติมว่า หากเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นแต่งหลังจากสมัยนี้คือหลังรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังที่ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้เสนอความเห็นไว้ เหตุใดจึงไม่มีข้อความใดกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต ทั้ง ๆ ที่เหตุการณ์ตอนประสูติก็ยังได้มีการบันทึกไว้ในตอนต้นเรื่องมาแล้ว

ค. เนื้อหา เนื้อหาของเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นแบ่งออกได้เป็น ๖ ส่วน ดังนี้

๑. บทนมัสการ คือ ใหว้พระพุทธเจ้าผู้มีพระมหากรุณาธิคุณ และทรงไว้ซึ่งมหาปฐิส ลักษณะ ๓๒ ประการอันประกอบด้วยอัสติยานุพยุชณะหรือลักษณะสำคัญย่อย ๆ อีก ๘๐ ประการ ทรงมีลายพระบาท ๑๐๘ อย่าง ทรงมีฉัพพิชพรณรังสีตั้งพระอาทิตย์และพระจันทร์

๒. บทเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเนื้อความกล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าของทั้ง ๓ พระองค์ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ทรงเห็นว่าเกิดยุคเข็ญในโลก และทรงมีพระกรุณาแก่โลกมนุษย์ จึงทรงเอากำเนิดแห่งพระเป็นเจ้าของทั้งแปดประการมารวมกันเป็นองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อปราบอริราชศัตรู ปกครองโลกทั้งสามให้ร่มเย็นเป็นสุข ไม่ให้มีความเดือดร้อน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงพระเกียรติคุณเป็นที่เลื่องลือไปทั้งดินและฟ้า นอกจากนี้เทพดาทั้ง ๑๑ พระองค์ อันได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระอิศวร พระอินทร์ พระยม พระมารุต พระวรุณ พระอัคนี พระกัเวร พระสุริยะ พระจันทร์ ได้แบ่งภาคมารวมกันเป็นองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงขจัดความทุกข์ให้แก่ประชาชน มาบำรุงพระรัตนตรัยให้รุ่งเรือง และทรงเป็นที่เคารพบนอบแก่เจ้าเมืองอื่น ๆ หลังจากนั้นเนื้อความยกย่องพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงแตกฉานในเรื่องของศาสตร์ต่างๆ และธรรมะในพุทธศาสนา

๓. กวีกล่าวถึงตนเองและผลงานที่แต่งขึ้นโดยเปรียบว่าเป็นพวงมาลาสวรรค์ หรือเป็นสร้อยที่สวยงามเกินกว่าจะเปรียบเทียบกับสิ่งใดได้ควรแก่การนำไปประดับหู และขอให้ผลงานคงอยู่ตลอดไป แม้สิ้นโลกแล้วก็ขอให้ผลงานยังคงอยู่

๔. เป็นเนื้อความคร่าว ๆ ที่เรียกว่า "สูตรสถานี" คือพระราชประวัติโดยสังเขปของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสังเขปเหตุการณ์สำคัญในสมัยของพระองค์ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประสูติที่ตำบลพระอุทัยซึ่งได้แก่ทุ่งหันตราในปัจจุบันในขณะที่พระราชบิดากำลังเคลื่อนทัพไปตีกรุงยโสธรหรือเขมร ต่อมาพระราชบิดาได้มอบราชสมบัติให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระราชบิดาสวรรคต ทรงจัดการพระศพ และสร้างสถูปบรรจุพระธาตุ หลังจากนั้นทรงให้นิมนต์พระสงฆ์มาจากลังกา หลังจากนั้นกล่าวถึงพระยาอุชเชฐะยกทัพมาตีชัชนาทคือพิษณุโลก ทัพไทยไล่ทัพลาวที่แม่น้ำลืออันได้แก่แม่น้ำลือ และตีทัพลาวแตกพ่ายไป สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงยกทัพเรือไปรบกับทัพเชียงใหม่ เมื่อทรงชนะศึกทรงพระราชทานทรัพย์ทำทานอย่างละร้อย ๆ ทรงส่งทัพไปตีเมืองสุโขทัยได้ ตีเมืองเชียงใหม่จากทัพเชียงใหม่ได้ หลังจากนั้นพระมารดาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงให้โอรสเสด็จไปลังกานิมนต์พระสงฆ์มา พระองค์ทรงพระผนวช พระโอรสขอให้ทรงลาผนวชเพื่อช่วยป้องกันภัยจากศัตรู พระองค์โปรดให้สร้างวัดพุทธไสสวรรคย์ ทรงให้ก่อ

กำแพงเมืองพิษณุโลก (ประเสริฐ ฒ นคร. กล่าวว่า เมืองพิษณุโลก เดิมเรียกชื่อว่า ชัยนาท ต่อเมื่อมีการสร้างกำแพงเมืองจึงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นพิษณุโลก)^{๕๓}

๕. เห็นเหตุการณ์เรื่องการทำสงครามเชียงขึ้น สงครามครั้งนี้สืบเนื่องมาแต่พระยา
 ยุธิษฐิระ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ครองเมืองชัยนาท(คือพิษณุโลก) คิดกบฏเพราะ
 ไม่พอใจที่ไม่ได้ขึ้นครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้นำเมืองชัยนาทไปขอออกต่อพระเจ้าติโลกราช ใน
 ปี พ.ศ.๑๙๙๔ แล้วนำทัพพระเจ้าติโลกราชมาตีเมืองชัยนาทเพื่อตัดหัวเมืองทางเหนือออกจาก
 อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงยกทัพไปต้าน แต่ยังไม่ทันได้สู้รบกัน
 ทัพพระยาอุธิษฐิระถอยหนี ทัพไทยไปทันทัพล้านนาที่น้ำลิบ (หมายถึง แม่น้ำ ลีลับถิ่น ที่เมือง
 ลำพูน) ทัพพระยาอุธิษฐิระแตกที่นั่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงไล่ตามตีเข้าศึกเลยเมือง
 ชัยนาทขึ้นไปอีกโดยไม่ทรงเกรงกลัวอำนาจของพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ พระราชทาน
 รางวัลแก่ไพร่พล ตั้งพระยาราชวังเมือง สมุหกลาโหมเป็นเจ้าเมืองชัยนาทคนใหม่แทนพระยา
 อุธิษฐิระ แล้วเสด็จกลับอยุธยา พระยาเซลิียงได้นำเมืองไปขึ้นต่อเชียงใหม่ พระเจ้าติโลกราชจึง
 ให้เปลี่ยนชื่อเซลิียงเป็นเชียงขึ้น ต่อมาพระมารดาในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตที่
 ชัยนาท สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จไปยังชัยนาทเพื่อปลงพระศพพระมารดา ได้อุทิศ
 พระราชวังให้เป็นวัดแล้วออกผนวช จำพรรษาที่วัดจุฬามณี หลังจากผนวชได้ ๓ เดือน ๑๕ วันก็
 ลาผนวชตามคำเชิญของพระโอรสเพื่อครองราชย์และป้องกันศัตรูต่อไป จากนั้นพระองค์ก็โปรด
 ให้บูรณะวัดพุทธโธสวรรย์และเมืองชัยนาท ทรงให้ก่อสร้างกำแพงเมืองชัยนาท (และทรงเปลี่ยนชื่อ
 เมืองเป็นพิษณุโลกในครั้งนั้นด้วย) เพื่อให้สะดวกแก่การป้องกันศัตรูคือพระเจ้าติโลกราช ต่อมา
 ทรงส่งกองทัพไปตีเอาเมืองสุโขทัยคืนมาได้ พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ทรงให้ประหารโอรส
 บุญเรืองเพราะเกรงว่าจะชิงราชสมบัติของพระองค์ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสามารถยึด
 เมืองสุโขทัยได้ ทางพระเจ้าติโลกราชเกิดความกลัวจึงส่งหมื่นดงนครมาปกครองเมืองเชียงขึ้น
 (คือเมืองสวรรคโลก) เพื่อป้องกันไม่ให้ทัพอยุธยาบุกรุกาน ต่อมาพระเจ้าติโลกราชเกิดความ
 หวาดระแวงหมื่นดงนครว่าจะเข้ากบฏอยุธยา จึงทรงทำอุบายเรียกตัวหมื่นนครผู้เป็นเจ้าเมือง
 เชียงขึ้นให้ขึ้นไปเฝ้า แล้วทรงกล่าวโทษว่าเอาใจออกหาก แล้วให้แสนฟ้าเรือประหารชีวิต
 หมื่นนคร นางเมืองซึ่งเป็นภรรยาหมื่นนครแค้นใจจึงไม่ยอมสวามิภักดิ์อีกต่อไปและแข็งเมืองต่อ
 เจ้าเมืองเชียงใหม่ นางเมืองลอบให้ทาสส่งสารกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่ง
 ขณะนั้นประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกให้เสด็จมาช่วย โดยปิดประตูเมืองอย่างแน่นหนา ขณะที่
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังเสด็จมาไม่ถึง พระเจ้าติโลกราชยกทัพเชียงใหม่ แพร่ และน่าน
 มาตีเชียงขึ้น พันมโนราชเป็นกบฏเปิดประตูเมืองเชียงขึ้นให้ข้าศึกเข้าเมือง พระเจ้าติโลกราชให้

หมื่นแคว้นซึ่งเป็นเจ้าเมืองแจ่มหรือแจ่มเป็นเจ้าเมืองเชียงขึ้น และให้ตระเตรียมป้องกันเมือง แล้วพระองค์รีบเสด็จกลับเมืองเชียงใหม่

ฝ่ายนางเมืองและทหารกลุ่มหนึ่งแตกหนีออกมาจนได้พบกองทัพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและรายงานว่ามีนายทหารชื่อโตติดตามนางมาบ้าง

ในปีเดียวกันนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จยกทัพเรือจากเมืองชัยนาทไปตีเมืองเชียงขึ้น ทัพเรือไปทางลำแม่น้ำน่าน แล้วเดินบกจากท่าสพายพรวนไปตามลำน้ำยม มีกองทัพของพระยาสุโขทัยและเจ้าเมืองกำแพงเพชรมาสมทบ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตีเมืองเชียงขึ้นได้โดยเข้าทางเขาแพง ทัพของทั้งสองฝ่ายเข้าสู้รบกันอย่างดุเดือด และทัพฝ่ายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถชนะข้าศึก ฝ่ายเชียงขึ้นเสียเมืองแก่ไทย หมื่นแคว้นซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงขึ้นถูกฆ่า ทางเมืองเชียงขึ้นเสียสนมกำนัล อาวุธ ทหาร ช้าง ม้า เชลย และเสียค่าปรับสงครามเป็นทองแห่งจำนวนกว่าร้อย ทหารไทยมัดพวกเชลยลากมากับม้า บางรายก็ขายเชลยแลกเหล้าในระหว่างทาง

๖. บทเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าติโลกราชโดยสามารถตีเมืองเชียงขึ้นมาได้ มีเมืองต่าง ๆ ขออ่อนน้อมต่อพระองค์

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาดังกล่าวนี้คือเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั่นเอง ถ้าตรวจสอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะพบว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงครองราชย์เมื่อพระชนมายุ ๑๗ พรรษา ครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยาได้ ๑๕ ปี หลังจากพระราชมารดาเสด็จสวรรคต พระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก (ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๐๐๖) เป็นเวลา ๒๕ ปี ระหว่างที่ประทับที่เมืองพิษณุโลก ได้ทรงพระผนวชอยู่ช่วงหนึ่งคือในปี พ.ศ.๒๐๐๘ คือผนวชที่วัดจุฬามณีที่ทรงโปรดให้สร้างขึ้นที่เมืองพิษณุโลก ต่อมาพระโอรสและไพร่พลได้กราบทูลให้ทรงลาผนวชเพื่อจะได้ป้องกันข้าศึก พระองค์เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.๒๐๓๑ ณ เมืองพิษณุโลกนั่นเอง

๗. ฉันทลักษณ์ ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วย ร่ายฉันท์ ร่ายสุภาพ และ โคลงสี่ด้น

๑. ร่ายฉันท์ เป็นร่ายนำเรื่อง มีเพียง ๑ บทเท่านั้น มีลักษณะเป็นร่ายโบราณที่มีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ มีตั้งแต่ ๔ คำขึ้นไปจนกระทั่งถึง ๑๐ คำ ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคมีได้ตั้งแต่คำที่ ๑ ๒ ๓ หรือ ๔ ร่ายบทนี้จบด้วยบาท ๓ และบาท ๔ ของโคลงสี่ด้น มีหลายวรรคที่นอกจากมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะแล้ว ยังเล่นเสียงสัมผัสสระด้วย เช่น เอกภูธรกรกช โขติสหัสชัชวาล สุญภพสปลิง

๒. ราชสุภาพมียอยู่ ๑ บท อยู่ตอนท้ายเรื่อง ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นการแต่งแทรกเข้าไปในส่วนที่เป็นโคลงต้นเพื่อเป็นสัญญาณแจ้งให้ผู้อ่านทราบว่ตรงนั้นมีเนื้อความบางตอนขาดหายไป ด้วยเหตุนี้ ฉันทลักษณ์ของวรรคคดีเรื่องนี้จึงไม่ใช่ลิติด เพราะมิได้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยและโคลงสลับกันอย่างที่ปรากฏในเรื่องลิติดโองการแข่งน้ำหรือลิติดพระลอ เรื่องนี้จึงควรเรียกว่า *ยวนพ่ายโคลงต้น* ไม่ใช่ลิติดยวนพ่าย

ราชสุภาพนี้มีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ ลงท้ายด้วยโคลงสองสุภาพตามแบบแผนของการแต่งราชสุภาพ มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระแบบเดียวกับที่ปรากฏในรายต้นต้นเรื่อง

๓. โคลงสี่ต้น มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๙๕ บท ระหว่างโคลงบทที่ ๒๖๖ กับบทที่ ๒๖๗ มีราชสุภาพบทสั้น ๆ ๑ บทคั่นอยู่

ระหว่างรายต้นต้นเรื่องกับโคลงสี่ต้นบาทกฤษร มีการร้อยสัมผัส ดังจะขอแสดงให้เห็นชัดเจนด้วยการปรับปรุงแบบตอนท้ายของรายให้เป็นรูปแบบของบาท ๓ และบาท ๔ ของโคลงต้นดังนี้

ชยชยนฤเบนทรา	ทรงเดช
ภากล่งดินฟ้าฟุ้ง	ชาวขจร
พรหมพิษณุปรเมศรเจ้า	จอมเมรุ มาศแฮ
ยเมศมารุตอร	อาศนม้า
.....
.....

(หน้า ๓๐๕)

ในจำนวนโคลงสี่ต้น ๒๕๖ บทนี้ เป็นโคลงสี่ต้นบาทกฤษร ๒๕๑ บท และเป็นโคลงสี่ต้นวิวิธมาลี ๕ บท ได้แก่ บทที่ ๗ (หน้า ๓๐๖) บทที่ ๒๒ (หน้า ๓๑๐) บทที่ ๓๑ (หน้า ๓๑๓) บทที่ ๕๙ (หน้า ๓๑๗) และบทที่ ๒๒๒ (หน้า ๓๔๑)

โคลงทั้ง ๒๕๖ บทนี้มีการร้อยสัมผัสระหว่างโคลงทุกบทด้วย

ในจำนวนโคลงเหล่านี้ มีอยู่ ๖ บทที่มีวรรคสุดท้าย ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ ซึ่งนักวิชาการบางคนเรียกว่า *โคลงสี่ต้นมหาบาทกฤษร* เพราะลงท้ายด้วยวรรคที่ประกอบด้วยคำ ๔ คำ แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่าน่าจะได้อิทธิพลจากโคลงสี่สุภาพซึ่งเริ่มมีการแต่งและเริ่มนิยมกันบ้างแล้วในเวลานั้น โคลงทั้ง ๖ บท ได้แก่

บทที่ ๕ ลงท้ายด้วยวรรค	ไผ่เห็นขอเห็น (หน้า ๓๐๖)
บทที่ ๗๔ ลงท้ายด้วยวรรค	จึงเข้าเขาแพง (หน้า ๓๑๙)
บทที่ ๗๘ ลงท้ายด้วยวรรค	ผนวชฟ้าดินยอ (หน้า ๓๒๐)
บทที่ ๑๐๒ ลงท้ายด้วยวรรค	โทษร้ายเหลือตรา (หน้า ๓๒๓)
บทที่ ๑๓๐ ลงท้ายด้วยวรรค	ป้าขึ้นเอา (หน้า ๓๒๗)
บทที่ ๒๕๖ ลงท้ายด้วยวรรค	เผือกผ้ายลילה (หน้า ๓๔๕)

หากพิจารณาจำนวนคำในวรรคของโคลงสี่เหล่านี้ พบว่ามีการใช้คำเกินจำนวนอยู่บ้าง เช่น ในบทที่ ๑๐๒ (หน้า ๓๒๓) วรรคหน้ามีคำเกิน ๕ คำ คือ “ความผิดแห่งตนบยล” และในบทที่ ๘๐ (หน้า ๓๒๐) มีคำในวรรคหลังเกิน ๒ คำ ได้แก่ “พิศณุโลกย”

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่ามีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรคหน้านี้หลายวรรค เช่น

ทุกเทศทุกท้าวไท้	นอบเนื่อง (หน้า ๓๐๕)
ทึบทั้งท่งหลวงหลวม	หามแห่ (หน้า ๓๓๙)
วงเงียดดินงาอน	เงียดฟ้า (หน้า ๓๓๙)
งยงวงจจจจจจจ	หรรษา (หน้า ๓๔๐)
ทุกสารเรรวรรครู้	รอบเของ ขึ้นแฮ (หน้า ๓๔๑)
หูหางฟพายงา	วงง่า งามแฮ (หน้า ๓๔๑)

คำวรรคหลังของแต่ละบาท มักนิยมใช้คำเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ เช่น เกื่อนกล่ำ แก่นเกือ เกลศไกล ช่มเขญ ขวีนไขว่ ง่องงาม ง่างาม จ่อมจั้ง คลีคล้อย คล่าคล้อย คล่าวคลอ จวบแจ้ง เจอดนิน ช่างไซ้ ชาญชย ขึ้นไชย ชื่อชี้ ดาลเดช ดาษแดน ตรองตรัส ถ่องถ้วน ที่ทยม เทศไท้ ท่งท้าง เน่งนอน โปรดปราบณ ผ่านเผ้า แผ่นแผ้ว พรอกพร้อง เพรอศพราย ฟ้ายพัง เมืองมอบ เมามัน มัวโม้ท ยงยวด ย่างยาว วยบรยง รุมรอบ ร่วงโรย ลวงไล่ แวนไว สิบสร้าง หาญแห่ หามแห่ เป็นต้น

ส่วนคำรับสัมผัสของโคลงเหล่านี้ พบว่า มีการรับสัมผัสของคำที่มีเสียงสระสั้นยาวไม่เท่ากัน (เช่น อี-อิ ดังเช่นคำว่า ทวีป-ติพร ระหว่างโคลงบทที่ ๗๖-๗๗ ในหน้า ๓๑๙-๓๒๐) คำรับสัมผัสของคำที่มีเสียงพยัญชนะสะกดต่างกัน (เช่น คยด-สัยง ระหว่างโคลงบทที่ ๑๐๙-๑๑๐ ในหน้า ๓๒๔ คำว่า กษัตร์-รักษ ในโคลงบทที่ ๑๒ หน้า ๓๐๗ คำว่า ตักติ-ตรัส ในโคลงบทที่ ๑๕ หน้า ๓๐๘) หรือคำรับสัมผัสของคำคำเดียวกัน หรือออกเสียงคำเหมือนกัน (เช่น ถ่อง-ถ่อง ระหว่างโคลงบทที่ ๑๕-๑๖ หน้า ๓๐๘ คำว่า โทมร-หมอน ในโคลงบทที่ ๒๔๘ หน้า ๓๔๔) ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นที่แต่งในยุคสมัยเดียวกัน

หากพิจารณาดำแหน่งคำรับสัมผัสในบาท พบว่านิยมรับสัมผัสตรงคำที่ ๕ มากที่สุดทั้งในบาท ๓ และบาท ๔ รองลงมาคือรับสัมผัสตรงคำที่ ๔ ไม่ว่าจะ เป็นบาท ๓ หรือบาท ๔ ส่วนรับสัมผัสที่คำอื่นนอกเหนือจากนี้ก็มีบ้าง แต่น้อยมาก

ในจำนวนโคลงเหล่านี้ มีที่แต่งเป็นโคลงกลบทหลายบทด้วยกัน ดังนี้

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบท เช่น เล่นคำว่า “พระมา” ตั้งแต่บทที่ ๓-๘ (หน้า ๓๐๕-๓๐๖)

เล่นคำ “กลางสาร” ในบทที่ ๒๔๐ และ ๒๔๑ (หน้า ๓๔๓)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาททุกบาท ได้แก่ คำว่า “เอก” “ทวิ” “ไตร” “จตุร” เบญจ” “ษฏฐ” “สัปต” “อัฐ” “นพ” และ “ตศ” ตั้งแต่บทที่ ๑๒-๓๑ (หน้า ๓๐๗-๓๑๓) ซ้ำคำว่า “พระ” ในบทที่ ๓๒-๓๖ (หน้า ๓๑๓-๓๑๔) ซ้ำคำว่า “กล” ในบทที่ ๔๐ (หน้า ๓๑๔) ซ้ำคำว่า “เซอง” ในบทที่ ๔๑ (หน้า ๓๑๔) ซ้ำคำว่า “ลวง” ในบทที่ ๔๒ และ ๔๓ (หน้า ๓๑๕) ซ้ำคำว่า “พัน” ในบทที่ ๑๔๕ (หน้า ๓๓๐) ซ้ำคำว่า “สยง” ในบทที่ ๑๙๖ (หน้า ๓๓๗) ซ้ำคำว่า “ลาง” ในบทที่ ๒๓๘ (หน้า ๓๔๓)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๒ ได้แก่ คำว่า “ใคร” ในบทที่ ๕๒ (หน้า ๓๑๖) ซ้ำคำว่า “ใด” ในบทที่ ๕๗ (หน้า ๓๑๗) ซ้ำคำว่า “พัน” ในบทที่ ๑๔๖ (หน้า ๓๓๐) ซ้ำคำว่า “หลาย” ในบทที่ ๑๖๒ (หน้า ๓๓๒) ซ้ำคำว่า “เรือ” ในบทที่ ๑๙๓ และ ๑๙๔ (หน้า ๓๓๖-๓๓๗) ซ้ำคำว่า “พราย” ในบทที่ ๒๔๕ (หน้า ๓๔๔)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๑ กับบาทที่ ๓ ได้แก่ คำว่า “พระมา” ในบทที่ ๓ ๔ ๖ ๗ และ ๘ (หน้า ๓๐๕-๓๐๖) ซ้ำคำว่า “แกลงปาง” ในบทที่ ๖๒ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๗ ๗๘ ๗๙ (หน้า ๓๑๗-๓๒๐) ซ้ำคำว่า “ปาง” ในบทที่ ๘๐ (หน้า ๓๒๐) ซ้ำคำว่า “ลาง” ในบทที่ ๑๕๒ (หน้า ๓๓๑)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๒ กับ ๓ ได้แก่ คำว่า “พระ” ในบทที่ ๑๘๑ (หน้า ๓๓๕)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๒ กับ ๔ ได้แก่ คำว่า “พัน” ในบทที่ ๑๔๔ (หน้า ๓๒๙) ซ้ำคำว่า “เมอล” ในบทที่ ๒๑๘ (หน้า ๓๔๐)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๓ กับ ๔ ได้แก่ คำว่า “ใคร” ในบทที่ ๕๑ (หน้า ๓๑๖) ซ้ำคำว่า “พัน” ในบทที่ ๑๔๒ (หน้า ๓๒๙) ซ้ำคำว่า “ลาง” ในบทที่ ๒๔๒ (หน้า ๓๔๓) ซ้ำคำว่า “เมอล” ในบทที่ ๒๕๓ (หน้า ๓๔๕)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๓ และซ้ำคำต้นบาท ๒ กับบาท ๔ ได้แก่ คำว่า “กลางสาร” (บาท ๑ กับ ๓) และ “กลางสำ” (บาท ๒ กับ ๔) ในบทที่ ๒๔๐ (หน้า ๓๔๓) ซ้ำคำว่า “ชยชย” (บาท ๑ กับ ๓) ในบทที่ ๒๘๘-๒๙๓ (หน้า ๓๕๐-๓๕๑)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๑ ๒ และ ๓ ได้แก่ คำว่า “ขอ” ในบทที่ ๖๐ (หน้า ๓๑๗) ซ้ำคำว่า “คือ” ในบทที่ ๘๖ (หน้า ๓๒๑) ซ้ำคำว่า “ลาง” ในบทที่ ๑๔๐ (หน้า ๓๒๙) ซ้ำคำว่า “พระ” ในบทที่ ๑๙๐ (หน้า ๓๓๖)

มีกลบทซ้ำคำต้นบาท ๑ ๒ และ ๔ ได้แก่ คำว่า “หมิ่น” ในบทที่ ๑๔๓ (หน้า ๓๒๙) ซ้ำคำว่า “สยง” ในบทที่ ๒๕๙ (หน้า ๓๔๖)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๑ ๓ และ ๔ ได้แก่ คำว่า “พล” ในบทที่ ๒๖๑ (หน้า ๓๔๖)

มีกลบทที่ซ้ำคำต้นบาท ๒ ๓ และ ๔ ได้แก่ คำว่า “ลาง” ในบทที่ ๒๓๙ (หน้า ๓๔๓)

กลบทแบบใช้คำซ้ำเช่นนี้เป็นลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ และเป็นลักษณะที่มีปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย

หากพิจารณาการใช้คำสร้อยในโคลงฉันท์เหล่านี้ พบว่าคำสุดท้ายของคำสร้อยมักเป็นคำว่า “แฮ” นอกนั้นมีคำว่า ฤฯ นา พ่อ เลย ดี สังเกตได้ว่า ชอบใช้คำสร้อย “กิติ” บางทีใช้ซ้ำทั้งบาท ๑ และบาท ๓

ส่วนความนิยมใช้คำสร้อยในการแต่งโคลง พบว่าในจำนวนโคลงทั้งสิ้น ๒๙๕ บท มีความนิยมเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้

นิยมใช้คำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ มากที่สุด คือจำนวน ๘๔ บท เท่ากับ ๒๘%

ใช้คำสร้อยเฉพาะท้ายบาท ๑ จำนวน ๗๓ บท เท่ากับ ๒๔%

ใช้คำสร้อยเฉพาะท้ายบาท ๓ จำนวน ๖๘ บท เท่ากับ ๒๓%

ไม่ใช้คำสร้อยท้ายบาท จำนวน ๗๐ บท เท่ากับ ๒๓%

จากข้อมูลข้างต้น กวีที่แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์นิยมใช้คำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ มากที่สุด ส่วนความนิยมใช้คำสร้อยท้ายบาท ๑ หรือบาท ๓ เพียงบาทเดียวมีพอ ๆ กัน ไม่แตกต่างกันนัก และความนิยมที่จะไม่ใช้คำสร้อยเลยมีพอ ๆ กับความนิยมใช้คำสร้อยในบาท ๑ หรือบาท ๓ เท่านั้น

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาและสำนวนโวหารในวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์มีดังต่อไปนี้

๑) มีการใช้คำไทยโบราณหลายคำ เช่น กล แกล้ง แกล้ว แก่วน ชี ขุน เข้า(คือ ข้าว) เขียว หรือขยว ขัว(คือ สะพาน) ครยว ตระง่อง ตาว ตู ถ่อง ทายเท้า(คือ เท้า) เท้ง เทื่อ เน่ง ป่าว แพน แฝ้ว พรอก เพรง มล้าง มลาย แมน ย่าง ย่านหรือย่าน ไหง้ว สิน(คือ ดัด) สู แล้ง หว่าแด

๒) ใช้คำไทยง่าย ๆ เรียกเทพเจ้าหรือเทพยดาทำนองเดียวกันกับที่มีปรากฏในเรื่องลิลิต
โองการแข่งน้ำ เช่น

เรียกพระอินทร์ว่า เจ้าจอมเมรุมาศ

เรียกพระพรหมว่า สี่หน้า

เรียกพระนารายณ์ว่า เจ้าฟ้าสี่มือ

๓) มีการใช้คำบาลีและสันสกฤต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสันสกฤตนั้นเห็นว่ามียุ่่มากพอ
สมควร เช่น เกลศ สงเชป ชยัคตุมงคล ทศ เทศ ไพศรพ เมรุมาศ โลเกษ ศุข โศก
ลับต สุรยวงษ อศภ อาศน

๔) มีการใช้คำเขมร หรือการใช้คำที่มีการสร้างคำแบบภาษาเขมรอยู่พอสมควร แม้จะ
พบน้อยกว่าในมหานาคาคำหลวง กำสรวลโคลงฉันท์ หรืออนิรุทธคำฉันท์ เช่น โฉลจุล ดล
เต้า (คือ ไป) เทา (คือ ไป) เมอล (ลูก) ลยว (เลิศ) นิ ชรอำ ชรงง โชรม ทรนงทรนง
สรพรั้ง สรพรัอม

๕) มีการสร้างคำศัพท์ขึ้นใช้อย่างอลังการแบบเดียวกับที่มีปรากฏในเรื่องมหานาค
คำหลวง เช่น ทสนัษสมุชลิต นิลามพุชาติ พระบาทมพุช มหานาคทชยาศรย อัครดัษโฏษตร
เอกทยาศรย เป็นต้น

๖) มีการใช้คำโดยเขียนแยกคำหลายคำมาก เช่น ชม-พูทวีป เคา-รพย ธรรมา-ศรย
ปี-ยศ ไพ-ริศ ไพ-โรจ ภูมิ-ศวรรราช รม-ยา ลัง-กาทวีป ศรีสรร-เพชญ สมา-ชิ
ปราชณีย์ อา-กาศ อินทร-นุภาพ เป็นต้น

๗) มีการใช้คำต่างเสียงวรรณยุกต์ เช่น แขงแข่ง เข้าเขา เทาเท่า ฟังฟัง ม่วยม้วย
รอร่องร้อง ล้ายล้าย

๘) มีการใช้คำต่าง ๆ ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน หรือที่เรียกว่า คำหลาก เช่น ชำนิ
ชำนัญชานัญ กล้าแก้วนหาญ ดยรดาษ(ดิน)เหลือหลาม สรรวญศรัพท

๙) ใช้คำที่มีการสร้างคำแบบ ศ เข้าลิลิต หลายคำ เช่น กุญชรศ จตุโรบายศ ชนนิ
ศรชลธิศ ชยศ เบญเจนทริยศ ธรรมิศร ไพริศ ภูเบศ เวหาศ โสภาค อาภาศ อินทราศ

๑๐) ใช้คำว่า "ศรี" ประกอบคำอื่น เช่น ศรีสาว ศรีสมร ศรีสรรเพชญ สิ่งศรี เป็นต้น
นอกจากนี้ยังใช้คำนี้เรียกกษัตริย์ เช่น ตอนพระสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ มอบราชสมบัตแก่
โอรสซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กวีใช้คำว่า "เศกศรี"

๑๑) นอกจากจะใช้คำเรียกกษัตริย์ว่า "ศรี" "สมเด็จ" (เช่น สมเด็จพระศรีสรรเพชญ)
ยังเรียกโดยใช้คำ "กรุง" (เช่น กรุงลาว หมายถึง พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่)

๑๒) มีข้อสังเกตว่านิยมใช้กลุ่มคำซ้ำ ๆ และใช้อย่างเป็นระเบียบแบบแผน เช่น

๑๒.๑) ใช้กลุ่มคำซ้ำกลุ่มเดิมในวรรคหน้าของบาท ๒ ได้แก่ "ตามต้อยไพร่..." ในบทที่ ๖๘ และ ๘๗ คือ

ตามต้อยไพร่เรื่อง ร่อนเกล้า (หน้า ๓๑๘)

ตามต้อยไพร่ฟัง พายสำน (หน้า ๓๒๑)

๑๒.๒) ใช้กลุ่มคำซ้ำกลุ่มเดิมในวรรคหลังของบาท ๒ ได้แก่

คำว่า "ปลั่งแปล้" ในบทที่ ๔๖ และ ๕๐ (หน้า ๓๑๕ และ ๓๑๖)

คำว่า "พ้อล้ง" ในบทที่ ๗ และ ๑๗ (หน้า ๓๐๖ และ ๓๐๘)

คำว่า "ส้าเกล้า" ในบทที่ ๒๐๒ และ ๒๐๖ (หน้า ๓๓๘)

๑๒.๓) ใช้กลุ่มคำซ้ำกลุ่มเดิมในวรรคหลังของบาท ๓ ได้แก่ คำว่า "กลแก้ว" ในบทที่ ๓๙ และ ๔๔ (หน้า ๓๑๔ และ ๓๑๕)

๑๒.๔) ใช้กลุ่มคำซ้ำกลุ่มเดิมในวรรคหลังของบาท ๔ ได้แก่

คำว่า "ถี่แถลง" ในบทที่ ๒๑ ๒๘ ๔๕ และ ๘๒

คำว่า "ถ่องกล" ในบทที่ ๔๗ และ ๕๑

คำว่า "หนั้นหนา" ในบทที่ ๑๕๘ ๑๖๙ ๑๙๓ และ ๒๕๗

คำว่า "หมู่หมาย" ในบทที่ ๑๗๒ ๑๘๖ และ ๒๐๓

นอกจากนี้ ยังชอบใช้คำซ้ำที่เป็นคำสร้อย "กิติ" เช่น ปรากฏท้ายบาท ๓ ในบทที่ ๒๐ ๒๑ ๒๕ ๒๖ ๔๑ ๔๒ ๔๘ ๔๙ ๕๒ เป็นต้น บางครั้งใช้ทั้งท้ายบาท ๑ และ ๓ ก็มี เช่น ในบทที่ ๕๒ นอกจากคำว่า "กิติ" แล้ว ยังมีคำ "ใส่แฮ" ท้ายบาท ๓ ในบทที่ ๒ ๔ ๕ ๘ ๑๒ ๑๓ เป็นต้น คำสร้อย "เสบอยแฮ" ท้ายบาท ๓ ในบทที่ ๓ และ ๖

๑๓) มีการใช้ภาษาจินตภาพ คือพรรณนาภาพโดยไม่ใช้ความเปรียบ แต่เลือกใช้คำที่ให้ภาพได้อย่างชัดเจน และน่าสังเกตว่ามีธรรมเนียมที่จะเสนอภาพที่ให้ความรู้สึกน่าสยดสยอง เช่น ตอนพรรณนาการทำสงครามระหว่างทหารไทยกับทหารของเชียงใหม่ในบทที่ ๒๗๓ ดังนี้

ลาวหัวขาดต้อยติด

คอสาร

ฟุ้งเลือดหลามไหลจร

จวบจั้ง

พระเทพประหารหัก

โหมเกลือ

เขนแนบเขนดาวตั้ง

ต่อตาย

(หน้า ๓๔๘)

และในโคลงบทที่ ๒๕๐

หันเด็จพระหัวได้หัว

ถั่งถวาย (หน้า ๓๔๙)

นอกจากนี้ ยังมีการพรรณนาให้เห็นภาพของคนที่ตกใจกลัวเป็นอย่างมาก ปรากฏในโคลงบทที่ ๙๖ กวีบรรยายความตกใจของทหารเชียงใหม่ที่รบแพ้โดยใช้คำว่า “หน้าไขขาว”

อนึ่ง กวียังให้ภาพของคนที่ถูกบังคับขู่เข็ญจนคางลายพร้อยเนื่องจากถูกทรมาน โดยใช้คำว่า “เค้นคางลาย” ปรากฏในโคลงบทที่ ๖๙ ดังนี้

ปางเอาแสนโทรหเค้น

คางลาย

แปรออกไปเปนพร

پایหล้า (หน้า ๓๑๘)

ด้านการใช้สำนวนโวหาร มีดังนี้

๑) สำนวน “มัดสอก” คล้ายกับที่มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ เป็นการจับผู้ทำผิดหรือคนโทษโดยมัดมือไขว้ไว้ข้างหลัง เรียกว่า มัดสอก

๒) สำนวน “อ่าองค์” หมายถึง อวดดี ปรากฏในโคลงบทที่ ๗๘ ที่กล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชที่วัดจุฬามณีที่พิษณุโลก ข้าศึกของกรุงศรีอยุธยาจึงกลับกำเริบเสิบสานขึ้น ดังนี้

แถลงปางถ่วยบรรทรี

ทำอ่า องค์นา

เพราะเพื่อพระเจ้าได้

ผนวชฟ้าดินยอ (หน้า ๓๒๐)

๓) สำนวน “เสียดสนธิ์” หมายถึง เสียดชีวิต ปรากฏในโคลงบทที่ ๗๕ เมื่อกล่าวถึงพระราชมารดาในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต ดังนี้

ปางพระชนนิศรสิ้น

เสียดสนธิ์ (หน้า ๓๑๙)

๔) สำนวน “เมืองบน” หมายถึง เมืองเหนือ ในตอนที่กล่าวถึงพระราชบิดาในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต ณ เมืองพิษณุโลก ในโคลงบทที่ ๖๔ ใช้ว่า

แถลงปางนถนารถให้

สวรรคต

ยังมิ่งเมืองบนปี

ยศเย้า (หน้า ๓๑๘)

๕) สำนวน “ขยาดหน้าตาตายคราก” ใช้บรรยายใบหน้าของคนตกใจกลัว

ด้านสำนวนความเปรียบ มีดังนี้

๑) กวีเปรียบผู้ปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขว่าเหมือนดังชูแผ่นดินให้หายขึ้น และไม่ทำให้แผ่นดินฟ้าคว่ำลง

๒) กวีเปรียบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าคือพระพุทธเจ้า โดยใช้คำเรียกพระองค์ว่า “พระศรีสรรเพชญ์”

๓) กวีนิยมเปรียบเทียบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับตัวละครสำคัญ ๆ ในวรรณคดี สันสกฤต เช่น ทรงมีฤทธิ์อำนาจดังพระราม ทรงเชี่ยวชาญการใช้คทาตั้งพระกิมะ ทรงรบ เชี่ยวชาญกว่าพระอรชุน ทรงรอบรู้กลอุบายในการทำศึกตั้งพระกฤษณะ ทรงมีความยุติธรรมดัง พระยม เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถชนะข้าศึกและเสด็จกลับเมืองทรงงามสง่าราวกับเจ้าชาย ปาณฑพ

๔) กวีเปรียบเทียบเก่งกล้าว่าเหมือนดังพญาไกรสรที่เก่งกล้า เช่น กล่าวเปรียบเทียบ สมเด็จพระ-บรมไตรโลกนาถในโคลงบทที่ ๓๕ ว่า

พระแก้วนกลไกรสร

แก้วนกล้ำ (หน้า ๓๑๔)

๕) กวีเปรียบเทียบที่เจ็บใจว่าราวกับมีหนามเหน็บใจอยู่ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๐๕ ว่า

กลางแดดจุกหนามเหน็บ

หนึบอยู่ (หน้า ๓๒๔)

๖) กวีเปรียบเทียบที่เอาใจไปฝากฝังกับศัตรูว่าเหมือนดังเถาว์ลัยที่มักเลื้อยพันกิ่งไม้ที่อยู่ ใกล้ตัว ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๒๕ ว่า

มิ่งคือวัลเฝือแฝง

มิ่งไม้ (หน้า ๓๒๗)

๗) กวีเปรียบผู้ที่ขยาด ไม่อาจเผชิญหน้ากับผู้เก่งกล้ากว่าว่าเหมือนดังช้างที่กลัว ราชสีห์ หรือเหมือนดังนาคที่กลัวครุฑ หรือเหมือนท้าวเวปจิตติที่เกรงกลัวพระอินทร์ ดังปรากฏ ในโคลงบทที่ ๘๖ ดังนี้

คือคชกลับกลอกจั่ง

จญสีห์

คือนาคจญครุฑสร้ง

วังเว็น

คือไวปจิตติ

สุรราช

หนึสุรราชปรีน

ราวจหลัง

(หน้า ๓๒๑)

๘) กวีเปรียบเทียบกองทัพไทยที่มีไพร่พลจำนวนมากและถือกลิ้งกลคนัตรมากมายว่าทำให้ ท้องฟ้ามืดมิด คือราวกับเอาฉัตรและกลิ้งกลคนั้นบดบังท้องฟ้าไว้ ปรากฏในโคลงบทที่ ๒๖๕ ว่า

ชรอ้ออับอัมพร

เกือบกั้ง (หน้า ๓๔๗)

๙) กวีเปรียบเทียบความโกรธว่าเหมือนไฟที่ลุกกลมได้งาย ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๒๓ ว่า

กรุงลาวกรยงโกรธฟุ้ง

ไฟลาม สู่แฮ (หน้า ๓๒๖)

๑๐) กวีเปรียบเทียบที่รวมกันเป็นจำนวนมากว่าราวกับคลื่น ดังปรากฏในบทที่ ๑๓๘ ว่า

พลเมืองสรรพราดพร้อม	ใจหาญ
ขุนขี้กัญชรมาย	ผาดฆ่า
ปรทัมปรทันทาน	คือตั้ง คลื่นแฮ
น่านแพร่ทำแกลั่วกล้า	เกลื่อนพล

(หน้า ๓๒๙)

จ. ความคิดและความเชื่อ ความคิดและความเชื่อที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ มีดังนี้

๑) มีความคิดยกย่องผู้จงรักภักดีต่อเจ้านาย ดังปรากฏเนื้อความในโคลงบทที่ ๑๑๙ ๑๒๐ และ ๑๒๑ ดังนี้

ข้าไทริเบศผู้	ใดใด ก็ดี
ตายเพื่อภักดีโดย	ชื่อขร้อม
คือคนอยู่เปนใน	อิธโลกย
บรโลกยนางฟ้าล้อม	เลิศอินทร์
ทวยใดเจ้าเกื้อโภคภูลมี	มั่งนา
ครั้นบถวิลภักดี	แต่เจ้า
ชื่อยืนอยู่แสนปี	เป็นคู่ ตายนา
ตายก็ดีได้เข้า	ช่วงน่านรกาหนต์
บควรคิดอยู่ยั้ง	ควรครยว
นบนอบภูบาลบุญ	ผ่านแผ้ว
ชิสาท่านกัลยว	ลาญชีพ ก็ดี
ล้วนชื่อแก่เจ้าไว้	ข่าวขจร

(หน้า ๓๒๖)

๒) มีความคิดว่า การติดนิ้ว เกิดขึ้นภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว เมื่อต้องการสื่อความว่าได้สิ่งใดมาอย่างรวดเร็ว ก็จะใช้คำว่า "กลติดนิ้ว" เช่น ในโคลงบทที่ ๒๕๐ ใช้ว่า

หมวกทองลูกเล่นเข้า	ขบพัน ต่อนา
เข้าประทะได้กล	ติดนิ้ว (หน้า ๓๔๙)

๓) มีความคิดว่าพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีมากเหลือเกิน ต่อให้มี
 ล้นถึง ๑,๐๐๐ ล้นก็ไม่สามารถกล่าวเทิดพระคุณได้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๘๒ ว่า

แลศรศแลศรศพัน

ชีวห กิติ

ถาร้ายศไท้ถ้วน

ถี้ถลลง (หน้า ๓๒๐)

๔) มีความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ และเรื่องสันโลกหรือสันกัลป์ แม้เมื่อกล่าวขอให้ผลงาน
 เรื่องนี้คงอยู่ ก็แสดงความคิดเช่นนี้ไว้ในโคลงบทที่ ๕๙ ว่า

จงคงคู่กัลปา

ยีนโยค

หายแผ่นดินฟ้าใหม่

อย่าหาย (หน้า ๓๑๗)

๕) มีความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง มีแม่น้ำสี่พันตรทั้ง ๗
 แวดล้อมเขาสัตตบริภณห์ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๒๕ ดังนี้

สับदनค์สับดฟ้าพร้อง

สับดสินธุ

สับดสี่พันตรแจง

แจกแจ้ง

สับดทักขินยล

บัตเรนศ กิติ

สับดวิสุทท์ไท้ถลั้ง

ก้อผล

(หน้า ๓๑๑)

๓. มหาชาติคำหลวง

เรื่อง "มหาชาติ" คือ เรื่องเวสสันดรชาดก หรือมหาเวสสันดรชาดกที่มีความสำคัญกว่า
 ชาดกเรื่องอื่น ๆ เพราะปรากฏพระบารมีของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร
 ครบถ้วนทั้ง ๑๐ ประการ จึงเรียกกันว่า มหาชาติ^{๕๕} มีนักวิชาการบางคนเสนอความเห็นที่อาจ
 เรียกว่า "มหาชาติก" ซึ่งหมายถึง ชาดกเรื่องยิ่งใหญ่ก็ได้^{๕๖} การที่เราเรียกเวสสันดรชาดกว่า
 "มหาชาติ" นั้น น่าจะมีเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย และไม่เรียกชาดกเรื่องอื่น ๆ ว่า
 มหาชาติเลย^{๕๗} ชาดกเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเวสสันดรชาดกที่เน้นการบำเพ็ญทาน
 บารมีของพระโพธิสัตว์เป็นที่รู้จักในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว เพราะ
 สังคมทวารวดีมีค่านิยมในเรื่องการสร้างสมบุญญาบารมี^{๕๘}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าการเทศน์
 มหาชาติน่าจะมิมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ส่วนเรื่องมหาชาตินั้นเดิมแต่งไว้เป็นภาษาบาลี แต่ไม่
 ปรากฏชื่อผู้แต่ง และมีการแปลเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว แต่ต้นฉบับสูญหายไป^{๕๙}
 การเทศน์เป็นภาษาบาลีนั้นเรียกกันว่าเทศน์คณาพัน ถ้าเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวได้

ถือว่าได้ผลานิสงส์มาก และเป็นศิริมงคลสูงสุด การแปลเรื่องเวสสันดรชาดกในสมัยสุโขทัยนั้นคงจะไม่ได้แต่งเป็นคำประพันธ์ และคงแปลไว้ไม่ยาวนาน จึงไม่มีคำแปลในครั้งนั้นเหลือตกทอดมา^{๕๕}

พระบริหารเทพธานีมีความเห็นตรงกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่าการเทศน์มหาชาติในสมัยสุโขทัยมีแต่สวดคาถापันเท่านั้น แม้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องมหาชาติคำหลวงขึ้นนั้นก็ยังมีแต่สวดคาถापันเช่นกัน^{๕๖} ซึ่งหมายความว่าสวดเป็นภาษาบาลี และไม่มีฉบับแปลเป็นภาษาไทย

ต่อมามีการแต่งเรื่อง มหาชาติ ขึ้นใหม่ในราชสำนักอยุธยา เรียกชื่อว่า มหาชาติคำหลวง โดยที่ทางกรุงศรีอยุธยารับธรรมเนียมการอ่านเวสสันดรชาดกมาจากล้านนาที่พระเจ้าติโลกราชจัดให้มีขึ้น เพื่อให้สัปบุรุษได้อ่านให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในโอกาสทำบุญให้ทานในเทศกาลเข้าพรรษามาตามแบบอย่างทางเชียงใหม่^{๕๗}

ก. ผู้แต่ง ผู้แต่งเรื่องมหาชาติคำหลวงคือกลุ่มนักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนักอยุธยาซึ่งมีคำเรียกอย่างยกย่องในตอนท้ายของกัณฑ์ทศพรว่า “ผู้ปรีชา” ดังนี้

ทสรวรณภณนา นิภูจिता บรรพบริบูรณ์ คำหลวง
เลือกแล้วผู้ปรีชานิพนธ์ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถโน้น ๙ ๑๙ ๙^{๕๘}

แต่ไม่มีการระบุชื่อผู้แต่งไว้แต่อย่างใด ในการแต่งครั้งนี้สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งตามพระบรมราชโองการในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อสร้างต้นฉบับสำหรับพระนครขึ้น มีข้อน่าสังเกตการใช้คำในพระราชพงศาวดารฉบับนี้คือใช้ว่า “พระราชนิพนธ์” ทำให้ชวนคิดว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถน่าจะมีส่วนร่วมในการแต่งมหาชาติคำหลวงครั้งนี้ด้วย

พระบริหารเทพธานีกล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

พ.ศ.๒๐๒๘ มหาราชขอมาเป็นไมตรี เพราะ
ทางล้านนาพระเจ้าติโลกราชให้ประชุมพระเถรานุเถระ
มีพระธรรมทิณมหาเถรเจ้าอวาสวัดป่าตาลเป็นประธาน
กระทำสังคายนาพระไตรปิฎก ณ โภธารามวิหาร ปี
หนึ่งจึงสำเร็จ นับเป็นอัฐมะสังคายนาลำดับที่แปด
พระไตรปิฎกที่จารขึ้นครั้งนี้จารด้วยตัวอักษรขอมที่ใช้
กันอยู่แพร่หลายทั้งในเมืองเหนือ เมืองใต้ และปากใต้
ในครั้งนั้น กรุงศรีอยุธยาก็ได้รับมาปฏิบัติด้วย เพราะ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชศรัทธารับ
ธรรมเนียมการอ่านเวสสันดรชาดก โปรดให้ประชุมสงฆ์
และนักปราชญ์ราชบัณฑิต แต่งมหาชาติคำหลวงพิศดาร
รวม ๑๓ กัณฑ์ ส่วนพระองค์เองได้ทรงพระราช
นิพนธ์กัณฑ์ทศพรขึ้น พ.ศ.๒๐๒๕ ...^{๖๓}

ข้อสันนิษฐานที่ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมหาชาติคำหลวง
กัณฑ์ทศพรนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานชัดเจน แต่ก็เป็นไปได้ เมื่อพิจารณาจากบท
ยอพระเกียรติในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นที่ว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ทำนองกลอนได้เป็นเลิศ^{๖๔}
ทั้งยังทรงรอบรู้เรื่องราวทางพระพุทธศาสนา^{๖๕} “สนพระราชหฤทัยในการแก้กระทู้ธรรม ได้ทรง
โต้ตอบกับพระเจ้าธรรมเจดีย์กษัตริย์มอญแห่งกรุงหงสาวดี”^{๖๖}

ในการแต่งใช้วิธีแปลแต่ง คือตั้งภาษาบาลีข้างหน้า แล้วแปลแต่งเป็นภาษาไทยเป็น
คำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ร่าย โคลง ฉันท์ และกาพย์ โดยพยายามให้มีใจความใกล้เคียงกับ
ภาษาบาลีเดิมให้มากที่สุด ให้ความชัดเจนมากที่สุด จึงมีการแต่งเนื้อความเพิ่มเติมในส่วนที่
ไม่มีในภาษาบาลีบ้าง นอกจากนี้ยังพยายามใช้คำในการแต่งให้ดีที่สุด เพราะในการแต่งครั้งนี้
“คงจะเป็นการแต่งประกวดกันให้ไพเราะ”^{๖๗} และเรื่องมหาชาติคำหลวงนี้ “นับถือว่าแต่งดีอย่าง
เอกมาแต่ครั้งกรุงเก่า”^{๖๘}

ข. สมัยที่แต่ง มีหลักฐานปรากฏในวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง ทำกัณฑ์ทศพร^{๖๙}
และในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่าเรื่องมหาชาติคำหลวงแต่งใน
รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในพระราชพงศาวดารมีข้อความดังนี้

ศักราช ๘๔๔ ขาลศก (พ.ศ.๒๐๒๕) ท่านให้
เล่นกรมทรศพ ๑๕ วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้ว
จึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์^{๗๐}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่าเรื่องมหาชาติ
คำหลวงฉบับนี้จะสูญหายในครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาที่กัณฑ์และมีการแต่งขึ้นแทนที่จำนวนก็กัณฑ์
ก็ไม่อาจทราบได้ เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปี พ.ศ.๒๓๑๐ นั้น ต้นฉบับหนังสือมหาชาติ
คำหลวงสูญหายไป ๖ กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์
สักกรบรรพ และกัณฑ์ฉกษัตริย์ ต่อมามีการแต่งซ่อมกัณฑ์เหล่านี้ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๘^{๗๑} อย่างไรก็ตาม ในสมัยต่อมา
พบสำนวนเดิมของอยุธยาเพิ่มขึ้น เช่น หอสมุดแห่งชาติได้กัณฑ์มัทรีมา และสมเด็จพระเจ้า

บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงรับรองความเก่าแก่ของกัณฑ์นี้^{๗๒} ม.ร.ว.สุขุมชาติ
สวัสดิกุล มีความเห็นว่า กัณฑ์ฉกษัตริย์มีคำโคลงเก่า ๆ อยู่ น่าจะเป็นกัณฑ์เก่า^{๗๓} ชลธิรา
กลัดอยู่ กล่าวว่าในกัณฑ์จุลพนและทานกัณฑ์มีสำนวนแต่ครั้งกรุงเก่า^{๗๔} น่าจะเป็นกัณฑ์เก่า
เช่นกัน ทำให้มีกัณฑ์เก่าในสมัยอยุธยาเพิ่มมากขึ้นกว่าที่ปรากฏในคำอธิบายเดิมของสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้องกับนักวิชาการข้างต้น แต่ก็มีข้อเคลงใจอยู่บ้างเกี่ยวกับ
ทานกัณฑ์ เพราะฉันทลักษณ์บางส่วนใหม่กว่าฉันทลักษณ์ที่มีปรากฏอยู่ในเรื่องเดียวกัน ทั้งตอน
ท้ายกัณฑ์ก็มีระบุไว้ชัดเจนว่า พระรัตนมุนี แห่งวัดราชสิทธิารามแดงถวาย เมื่อปี พ.ศ.๒๓๕๗
(หน้า ๙๐) ทำให้ผู้เขียนมีความเห็นว่าทานกัณฑ์เป็นผลงานของกวี ๒ สมัย คือมีผลงานของกวีใน
สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และของกวีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ปะปนกันอยู่

ด้วยเหตุนี้ ต้นฉบับเรื่องมหาชาติคำหลวงที่เราศึกษากันอยู่ในปัจจุบันนี้จึงเป็นผลงาน
ของกวี ๒ สมัย คือ กวีสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและกวีสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย

ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องมหาชาติคำหลวง ผู้เขียนจะศึกษาแต่เฉพาะกัณฑ์เก่าที่แต่ง
ขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจำนวน ๑๐ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชูชก จุลพน
มหากุญชร มัทรี มหาราช ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ รวมทั้งทานกัณฑ์ ที่มีสำนวนเก่า
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นผสมกับสำนวนใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
รวมทั้งสิ้นจำนวน ๑๑ กัณฑ์ ซึ่งเรียงตามลำดับได้ ดังนี้ คือ ทศพร ทานกัณฑ์ วนประเวศน์
ชูชก จุลพน มหากุญชร มัทรี มหาราช ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ เว้นกัณฑ์หิมพานต์และ
กัณฑ์สักการบรรพ อันเป็นกัณฑ์ที่มีการแต่งซ่อมขึ้นใหม่

ค. เนื้อหา เนื้อหาของมหาชาติคำหลวงคือเรื่องราวของพระเวสสันดรที่พระพุทธเจ้า
ทรงเทศนาโปรดเหล่าบรรดาสาวก เรื่องของพระเวสสันดรหรือที่เรียกกันว่าเวสสันดรชาดกเป็น
พระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยมีเนื้อหารวมทั้งสิ้น ๑๓ กัณฑ์ ในตอนต้นของกัณฑ์แรกคือกัณฑ์ทศพร
นั้นมีเนื้อหากล่าวถึงมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าจะทรงเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกอยู่ด้วย กล่าวคือ เมื่อ
พระพุทธองค์เสด็จไปเทศนาธรรมโปรดพระราชบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์นั้น พระญาติพระวงศ์ที่มา
เข้าเฝ้าพระองค์ที่นิโครธารามในกรุงกบิลพัสดุ์ยังมีทิฐิมานะ มีความกระดากกระเดื่องที่จะแสดง
ความเคารพพระองค์ บรรดาพระญาติพระวงศ์ที่มีอาวุโสกว่าพระพุทธเจ้าจึงให้พระญาติพระวงศ์

ที่มีพระชนมายุน้อยขึ้นหน้า พระพุทธองค์ใคร่จะทำลายทิฐิมานะของพระญาติเหล่านั้นจึงทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลง ผู้ใดต้องการให้เปียกก็เปียก ผู้ใดมิต้องการให้เปียกก็ไม่เปียก เป็นที่อัศจรรย์ใจแก่ผู้พบเห็น บรรดาสาวกจึงกราบทูลถามเรื่องฝนโบกขรพรรษ พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่าฝนนี้เคยมีมาก่อนแล้วแต่ในอดีตชาติที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร บรรดาสาวกจึงกราบทูลอาราธนาให้พระองค์ทรงเทศนาโปรดพวกตน พระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าเรื่องราวของพระเวสสันดรอย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่พระราชมารดาเมื่อครั้งยังอยู่ในวิมานของพระอินทร์ แล้วจุดลงมาเกิดในโลกมนุษย์ แต่งงาน ให้กำเนิดพระเวสสันดร การมีครอบครัวของพระเวสสันดร พระเวสสันดรขึ้นครองราชย์ การทำงานของพระเวสสันดร พระเวสสันดรถูกขับออกจากนครเชตุตร พระเวสสันดรและครอบครัวไปอยู่ในป่าที่เขาวงกต ชูชกของสองกุมาร พระอินทร์ขอพระนางมัทรี สองกุมารพบพระอัยกาและนางกองทัพมารับพระเวสสันดรกลับไปครองนครดั้งเดิม ตอนท้ายพระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงการกลับชาติของตัวละครต่าง ๆ ในเรื่องเวสสันดรชาดก

ต่อไปผู้เขียนจะกล่าวถึงเนื้อหาที่ปรากฏใน ๑๑ กัณฑ์ที่จะนำมาศึกษาอย่างละเอียด

กัณฑ์ทศพร มีเนื้อหาวาดด้วยท้าวสักกะหรือพระอินทร์ทรงทราบว่าคุณสุคติเทพกัญญาผู้เป็นชายจะต้องจุดิจจากดาวดึงส์ไปเกิดในโลกมนุษย์ จึงให้พระนางขอพรได้ ๑๐ ข้อ พรทั้ง ๑๐ ประการที่พระนางขอมีดังนี้

๑. ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีของพระราชานางกรุงสีพี
๒. ขอให้มิพระเนตรด่างามประดุจตากวางที่มีอายุได้ ๑ ปี
๓. ขอให้มิคิ้วด่างามดังดอกอัญชัน
๔. ขอให้มิพระนามว่าสุคติ หรือสบรรษดี
๕. ขอให้มิโอรสที่มีพระเกียรติยศชื่อเสียงลือเลื่องไปทั่วหล้า
๖. ขอให้มิห้องแบบนราภ
๗. ขอให้มิถันตั้ง ไม่คล้อยตก
๘. ขอให้มิมีผมหงอกหรือขนขาว
๙. ขอให้มิผิวพรรณผุดผ่อง
๑๐. ขอให้มิโอกาสได้ให้ชีวิตเป็นทานแก่นักโทษที่มีโทษถึงตาย

ทานกัณฑ์ มีเนื้อหาวาดด้วยพระนางสุคติทรงทราบว่าพระเจ้ากรุงสมุทชัยจะขับพระเวสสันดรออกจากพระนครในตอนเช้าวันรุ่งขึ้นก็ตกพระทัยและเสด็จไปเข้าเฝ้าเพื่อขอพระราชทานโทษแก่พระเวสสันดร แต่พระเจ้ากรุงสมุทชัยไม่พระราชทานโทษให้ พระเวสสันดร

ทรงบำเพ็ญสัตตคัมภาทาน แล้วทรงราชรถออกจากพระนครพร้อมพระนางมัทรีและสองกุมาร ระหว่างทางมีพราหมณ์ขอพระราชทานม้าและราชรถ พระองค์ก็ทรงบริจาคให้ หลังจากนั้น พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงอุ้มสองกุมารเดินทางต่อไป

กัณฑ์วนประเวศน์ มีเนื้อหาวาดด้วยกษัตริย์ทั้งสี่ คือพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติ และพระกัณหา พวกเขาเดินทางเข้าป่าจนกระทั่งเดินทางมาถึงเมืองของกษัตริย์เจตราช กษัตริย์เจตราชพากันมาเข้าเฝ้า และกราบทูลอัญเชิญให้ครองเมืองเจตราช แต่พระเวสสันดร มิทรงรับ เจ้าเจตราชจึงส่งเสด็จพระเวสสันดรไปยังเขาวงกต และตั้งพรานเจตบุตรเป็นนายด่าน รักษาประตูป่ามิให้ผู้ใดเข้าไปรบกวนกษัตริย์ทั้งสี่ได้ ฝ่ายกษัตริย์ทั้งสี่เสด็จมาถึงอาศรมที่ ท้าวสักกะได้ให้พระวิษณุกรรมเนรมิตเตรียมไว้ ได้อาศัยอยู่ในอาศรมนั้น โดยที่พระเวสสันดร ทรงเพศเป็นดาบส พระนางมัทรีทรงเพศเป็นดาบสินี

กัณฑ์ชูชก มีเนื้อหาวาดด้วยพราหมณ์ชูชกได้นำเงิน ๑๐๐ กษาปณ์ที่ได้เที่ยวขทานมา ได้ไปฝากเพื่อนไว้ แล้วออกเดินทางขทานต่อไป เพื่อนของชูชกเห็นว่าชูชกหายไปเป็นเวลานานแล้วก็นำเงินที่ชูชกฝากไว้ไปจับจ่ายใช้สอยจนหมด เมื่อชูชกมาทวงเงินแล้วไม่ได้ เพื่อนของชูชกจึงยกนางอมิตดาผู้เป็นบุตรสาวให้เป็นภรรยาของชูชก ชูชกพานางอมิตดามาอยู่ในหมู่บ้าน ทุนวิฐซึ่งอยู่ชิดเมืองกาลิงคราษฎร์ นางอมิตดาปรนนิบัติชูชกอย่างดีโดยมิได้รังเกียจว่าชูชก แก่เฒ่า เป็นเหตุให้พราหมณ์หนุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้านนั้นพากันไม่พอใจภรรยาของตน อยากจะให้ ภรรยาของตนปรนนิบัติตนเหมือนที่นางอมิตดาปรนนิบัติชูชกบ้าง จึงทำร้ายภรรยา เหล่านางพราหมณ์เฝ้าใจนางอมิตดาจึงรุมกันด่าว่านางอมิตดา นางอมิตดาจึงขอให้ชูชกเดินทางไปขอ พระชาติและกัณหาให้มาเป็นข้าทาสของนาง ชูชกจำใจต้องออกเดินทางไปขอสองกุมารตาม ความประสงค์ของนางอมิตดา และเดินทางมาจนถึงเขตแดนที่พรานเจตบุตรเฝ้าอยู่ ชูชกลงพรานเจตบุตรว่าตนเป็นทูตของพระเจ้ากรุงสญชัยมาเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับไปครองนคร ดั่งเดิม พรานเจตบุตรหลงเชื่อเชิญชูชกขึ้นเรือนและยกอาหารมาให้ชูชกรับประทาน

กัณฑ์อุลพน มีเนื้อหาวาดด้วยพรานเจตบุตรจัดเตรียมเสบียงให้ชูชกรับประทานระหว่าง ทาง และพรรณนาพรรณไม้ที่มีอยู่ในป่าหิมพานต์ให้ชูชกฟัง พร้อมทั้งบอกเส้นทาง การเดินทาง แก่ชูชก พรานเจตบุตรบอกชูชกว่าเมื่อชูชกเดินทางไปได้ครึ่งหนทางก็จะพบพระอจตุตถาภิ ชูชก จึงออกเดินทางไปยังเขาวงกตและได้พบพระอจตุตถาภิตามคำของพรานเจตบุตร

กัณฑ์มหาพน มีเนื้อหาวาดด้วยชูชกลงพระอจตุตถาภิว่าตนเป็นทูตของพระเจ้า กรุงสญชัยจะมาเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับไปครองนคร พระอจตุตถาภิหลงเชื่อจึงให้ชูชกพักที่

อาศรม วันรุ่งขึ้นพระจตุตถฤษีได้บอกทางไปเขาวงกตแก่ชูชก พร้อมทั้งพรรณนามูสัตว์และพรรณไม้ที่มีอยู่ในบริเวณนั้นให้ชูชกฟัง

กัณฑ์กุมาร มีเนื้อหาวาด้วยชูชกเดินทางมาถึงสระโบกขรณีใกล้อาศรมของพระเวสสันดรในตอนพลบค่ำ ด้วยความรอบคอบชูชกจึงยังไม่เข้าไปขอพระราชทานสองกุมาร เพราะคิดว่าเวลานั้นใกล้เวลาที่พระนางมัทรีกลับจากหาผลไม้ในป่า แม้ชูชกจะขอพระราชทานสองกุมารได้ พระนางมัทรีก็อาจจะทัดทานทำให้ตนเสียประโยชน์ จึงตัดสินใจพักแรมที่เนินผาใกล้อาศรมนั้นเพื่อรอเวลาที่ขอสองกุมารในเช้าวันรุ่งขึ้นหลังจากที่พระนางมัทรีเดินทางเข้าป่าไปแล้ว ครั้นถึงเวลาใกล้รุ่งพระนางมัทรีฝันว่าถูกชายร่างกำยำซึ่งมีผิวดำ นุ่งผ้าแดงเพียงเข่า และมีดอกไม้แดงทัดหูทั้งสองข้างถือดาบตรงเข้ามาอยู่ที่พระนางบรรทมอยู่ ดึงพระเกศาและผลักให้พระนางนอนหงายลง แล้วควักพระเนตรไปทั้งสองข้าง มีหน้าซ้ำยังตัดพระหัตถ์ขาดออกทั้งสองข้าง และผ่าพระอุระออกเป็นสองส่วน เชือดเอาดวงพระทัยไป เมื่อพระนางตกพระทัยตื่นจากบรรทมก็ขอให้พระเวสสันดรทรงทำนายฝันให้ พระเวสสันดรทรงรู้แจ้งแต่ปลอบพระทัยพระนางมัทรีว่าไม่มีเหตุร้ายอันใด หลังจากพระนางมัทรีเข้าป่าแล้ว ชูชกได้เข้ามาขอพระราชทานสองกุมาร สองกุมารหนีไปซ่อนตัวในสระ พระเวสสันดรทรงเรียกสองกุมารขึ้นจากสระน้ำ และพระราชทานสองกุมารแก่ชูชกพร้อมทั้งกำหนดค่าตัวของสองกุมารไว้ด้วย ชูชกเอาเถาวัลย์มัดข้อมือสองกุมารพาเดินไป เมื่อชูชกหกล้ม สองกุมารหนีกลับมาหาพระเวสสันดร พระเวสสันดรโกรธชูชกที่ทำร้ายสองกุมาร ต่อมาทรงตัดอาลัยได้ ชูชกจึงพาสองกุมารจากไป

กัณฑ์มัทรี มีเนื้อหาวาด้วยพระนางมัทรีจะเดินทางกลับอาศรมหลังจากหาผลไม้ไม่ได้แล้ว พบพญาเสือโคร่งซึ่งเป็นร่างแปลงของเทพदानอนขวางทางไว้ พระนางตกพระทัย ทรงอ้อนวอนขอให้พญาเสือโคร่งหลีกทางให้ เมื่อพญาเสือโคร่งยอมหลีกทางให้แล้ว พระนางมัทรีก็กลับมายังอาศรม แต่ไม่เห็นสองกุมารออกมาต้อนรับพระนางตามปรกติ ก็ถามหาสองกุมารกับพระเวสสันดร พระเวสสันดรทำอุบายตัดพ้อพระนางมัทรีด้วยความหึงหวงเพื่อให้พระนางมัทรีคลายโศกเศร้า เมื่อพระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารไม่พบก็สลดลง พระเวสสันดรทรงช่วยให้พระนางฟื้นขึ้นและตรัสเล่าความจริงให้ฟัง พระนางมัทรีร่วมอนุโมทนาในปิยบุตรทาน

กัณฑ์มหาพรต มีเนื้อหาวาด้วยชูชกพาสองกุมารเดินทางกลับเมืองทุนวิฐู ดูกำชูชกผูกเปลนอนเหนือค้ำคบไม้ ปล่อยให้สองกุมารนอนตรงพื้นดิน เทพदानแปลงร่างเป็นพระนางมัทรีมาแก้มัดสองกุมาร ให้สองกุมารเสวยอาหารทิพย์ และปรนนิบัติอื่น ๆ จนใกล้รุ่งก็จากไปและมัดสองกุมารไว้ดังเดิม ชูชกพาสองกุมารหลงเข้าไปยังเขตแดนของนครเชตุรถอันเป็นนครหลวงของแคว้นสีพี และผ่านมายังหน้าทีหนึ่ง พระเจ้า-กรุงสมุทัยทอดพระเนตรเห็นจึงให้นำชูชกเข้าเฝ้า ทรง

ไถ่ตัวสองกุมาร ต่อมาซุชกทอ้งแตกตาย พระเจ้ากรุงสุโขทัยให้พระชาลีนำทางพระองค์และไพร่พล ไปรับพระเวสสันดรกลับนคร

กัณฑ์ฉกษัตริย์ มีเนื้อหาวาดด้วยพระชาลีนำทางพระเจ้ากรุงสุโขทัยและไพร่พลมาและตั้งค่ายพักที่สระมุจลินท์ พระเวสสันดรได้ยินเสียงอีกทีก็ของไพร่พลเข้าพระทัยว่าเป็นข้าศึกศัตรูก็ตกพระทัยพาพระนางมัทรีหนีไปจากอาศรม พระเวสสันดรเสด็จขึ้นเขา ทอดพระเนตรเห็นไพร่พลเป็นจำนวนมากก็ยิงตกพระทัย ฝ่ายพระนางมัทรีทอดพระเนตรแล้วเข้าพระทัยดีว่าน่าจะเป็นไพร่พลที่มาเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับนคร เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ทรงพบกันก็เกิดความเศร้าโศกจนหมดสติ พวกไพร่พลก็พากันโศกเศร้าจนสิ้นสติไปทุกคน ท้าวสักกะจึงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลง ผู้ใดต้องการให้เปียกก็เปียก ผู้ใดไม่ต้องการให้เปียกก็ไม่เปียก เป็นเหตุให้กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์และไพร่พลทั้งสิ้นพินาศสิ้นขึ้น บรรดาไพร่พลและชาวเมืองเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับไปครองนครดังเดิม

นครกัณฑ์ มีเนื้อหาวาดด้วยพระเวสสันดรทรงรับคำเชิญและทรงลาผนวช พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงประกอบพระราชพิธีอภิเษกพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัยแล้วกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์พร้อมไพร่พลเสด็จกลับนครเชตุศร รวมระยะเวลาที่พระเวสสันดรทรงจากบ้านเมืองไป ๑ ปีกับ ๑๕ วัน

ตอนท้ายกัณฑ์มีเนื้อหากล่าวถึงการกลับชาติของตัวละครในเรื่องเวสสันดรชาดก และเห็นว่าผู้ใดปรารถนามนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนฤพานสมบัติ ให้ฟังเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเพื่อให้เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธองค์

ง. **ฉันทลักษณ์** ฉันทลักษณ์ของมหาชาติคำหลวงทั้ง ๑๑ กัณฑ์ที่นำมาศึกษานี้ส่วนใหญ่เป็นคำประพันธ์ชนิดร้อย ที่เป็นคำประพันธ์ชนิดอื่น ได้แก่ โคลง ฉันท์ และกาพย์ แต่ก็มีเพียงจำนวนน้อย คือ เป็นส่วนประกอบจำนวนเล็กน้อยที่แทรกอยู่กับร้อยเท่านั้น

หากจะแบ่งมหาชาติคำหลวงทั้ง ๑๑ กัณฑ์ตามชนิดของคำประพันธ์ สามารถจัดแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑) กลุ่มที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร้อยเท่านั้น มีอยู่ ๕ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์ซุชก กัณฑ์กุมาร และนครกัณฑ์

๒) กลุ่มที่มีคำประพันธ์ชนิดอื่นแต่งแทรกอยู่ในคำประพันธ์ชนิดร้อย มีทั้งสิ้น ๖ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์มหาพรหม และกัณฑ์ฉกษัตริย์ดังมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑) ทานกัณฑ์ มีโคลงสี่ที่มีลักษณะคล้ายโคลงสี่สุภาพในเรื่องลิลิตพระลอ และมีโคลงสองและโคลงสาม ที่พัฒนามาจากร่าย มีภาพยยานีและภาพยฉับัง

๒.๒) กัณฑ์จุลพน มีโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่ ภาพยยานีและภาพยฉับัง

๒.๓) กัณฑ์มหาพน มีโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่ (ในจำนวนนี้มีโคลงสี่ที่มีคำภาษาบาลีรวมอยู่ในคำภาษาไทยด้วย) มีฉันท ๔ ชนิด ได้แก่ อินทรวิเชียรฉันท วัสน์ตติลฉันท สัททูลวิกิพิตฉันท และมาลินีฉันท มีภาพยฉับังและภาพยสร้างคนางค์

๒.๔) กัณฑ์มัทรี มีโคลงสี่สุภาพ ภาพยยานีและภาพยสร้างคนางค์

๒.๕) กัณฑ์มหาราช มีโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่

๒.๖) กัณฑ์ฉกษัตริย์ มีโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่ ภาพยยานี ภาพยฉับัง และภาพยสร้างคนางค์

หากศึกษาฉันทลักษณ์โดยพิจารณาคำประพันธ์แต่ละชนิดที่มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง ๑๑ กัณฑ์ มีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

๑) ร่าย เป็นร่ายบทสั้น ๆ ที่แปลจากภาษาบาลีแล้วแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดร่าย วิธีการแปลแต่งมี ๒ วิธี คือ

๑.๑) แปลแต่งจากภาษาบาลีที่เป็นคำ ๆ หรือคราวละคำหรือคราวละช่วงสั้น ๆ เช่น

... สักกบพิตรไทเทเพนทรผ่านผ้า เกล้าสุรโลกเมาลี
อิสสร อนนเปนอชิบดีศรีอัษร สพพภูตานั แห่ง
ภูตคณนิกรอมรแมนเมืองฟ้า ตูว์ อันว่าเจ้าข้าผู้เป
นจอมนารถ เจ อโท ผิไทก็จะประสาทประสิทธิ ตั วร
พรพิพิธมงคล ทสวิธ ประการดลสิบสิ่ง...

(หน้า ๓๘)

๑.๒) แปลแต่งจากภาษาบาลีที่เป็นประโยค เช่น

เสสจนทนจุนุณานิ คนุชกุญญิ วิกิริตวา อันว่า
จันทนอนนเสศ เจ้าผู้เชษฐาก็ประพรหม ในกุญญุดม
เสาวคนธนันน ภนุเต อนาคเต กาลे ตุมหาทิสสุส
พุทฺธสฺส มาตา ภเวยฺยนฺติ ปฏฺฐนุ กตฺวา คาถมาห
เอสา ะเปย คเตติย นางจึงปรารถนาต่งนี้ ข้าแต่
พระชินศรี ข้าขอเปนชนนี้ แต่พระพุทฺธ อันอุดมต่ง

เจ้าข้า ในกาลอนนจะมาภายภาคหน้า ด้วยผลตุ
 ฆ้อนนรต์ แห่งบุชาจันทรนุรณนี้

(หน้า ๓๔)

ร่ายในมหาชาติคำหลวงเป็นร่ายโบราณที่ยังมีจำนวนคำไม่แน่นอน บางวรรคมี ๓ คำ บางวรรคมี ๕-๖ คำ และบางวรรคมีจำนวนคำมากกว่า ๑๐ คำก็มี ลักษณะของร่ายชนิดนี้พบในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำดังที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงไปแล้ว และยังพบในกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ อีกด้วย ดังที่ปรากฏในถ้อยคำที่อาลักษณ์อ่านคำสั่งจาธิฐานใน "พิธีสูทดำน้ำ พิสูทลุลยเพลิง" ในกฎหมายตราสามดวง^๕ ร่ายดังกล่าวนี้มีจำนวนคำในวรรคไม่แน่นอนแบบร่ายโบราณในมหาชาติคำหลวง และมีตำแหน่งคำรับสัมผัสไม่แน่นอนตายตัวเช่นกัน คือ ในกฎหมายตราสามดวง คำรับสัมผัสมีได้ตั้งแต่คำที่ ๑-๕ ดังตัวอย่าง

ภูมารักษอัคนิเวศ วรุทธะเดชครุทธกุมภันท
 เทวาชั้นณะกามา นางเมขลาเจ้าแดนสมุทร จง
 ประมุทธรบริรักษ ธรณีอัคเทพี เจ้าศิริแลถ้ำเถื่อน
 เทวาเลื่อนถ้วนแสนโกฏิ จักรวาทโสตผู้สปร
 วันทนาการสัพเสรจ์ สำเรจทวอนันตจักรวาท แล้ว
 หมัสการถววยเครื่องสิ่งสรรพ อันโจอทจำเลยเคย
 ปรฏิบัติแต่โบราณ คือพร้าวตาลมธรรค กล้วยอ้อยสด
 แลถ่วงา ... เชิญภูกบายโดยสุพจิตร โจอทจำเลย
 ประดิศแกล้งบังคม โดยนิยมข้าสุพา ขอถววยคำ
 สัจจตามทอ่งสำนวนญ

(หน้า ๑๑๕-๑๑๖)

ร่ายโบราณในเรื่องมหาชาติคำหลวง แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ร่ายโบราณธรรมดา และร่ายโบราณที่มีลักษณะเป็นกลบท

๑.๑) **ร่ายโบราณธรรมดา** บทหนึ่งจะมีกัวรรคก็ได้ รับสัมผัสได้ตั้งแต่คำแรกถึงคำสุดท้ายของวรรค เช่น

... ดั่งจริง ในเมื่อได้แก้สิปเอ็ดกลับ แต่ภัท
 กลับนี้ไปหนหลง กาลกำบงงเสร์จสุต ...

(หน้า ๓๓)

นางจึงปรารถนาดั่งนี้ ข้าแต่พระชินศรี ข้าขอ
เป็นชนนี้แต่พระพุทฺธ อันอุดมดั่งเจ้าข้า ใน
กาลอนนจะมาภายภาคหน้า ด้วยผลตูข้าอนรรตฺ แห่ง
บูชาจันทนจฺรณนี้

(หน้า ๓๔)

อันว่านางสปรษตฺนนั้น ชันนไต้ยินพระสาสน แห่ง
อินทราธิราช เจ้าไตรตฺริงชันน ...

(หน้า ๓๘)

... ประการคลสิปลิง แก่ข้าผู้เปนนางน้องมิ่งเมียรตฺน
อนนจะเสยสวรรคส์ปัติ พลัดพระองค์พระบาทนี้

(หน้า ๓๘)

เหตุการณนั้นน อันว่าผูกคาถา พระผู้ตติตฺนหา
โกษย กล่าวแก่พินัยศึกษา คือพระธรรมเสนา ดั่งนี้

(หน้า ๗๖)

... อันตบนั้นน อันว่าพระผู้เผาศรีสัมพุทฺธาทิตฺย ธิก
ปฺลิตเอาลูกไม้จากศายยอันทำนวย อวยแต่พระราช
กุมารทงสอง โสตแล ฯ ... อันว่าเจ้ามัทรีผู้งามพิเสศ
ครันนแลทอดพระเนตรแยงยลกลอานุภาพ พระผู้ปราบ
พลมารดั่งนั้นน ก็ชันนกล่าวสรรเสริญเยอนยศษจรรย
อันบ่ท่อนเห็นแลมาเห็นเปนปรากฏดั่งนี้ ...

(หน้า ๙๕-๙๖)

ดูกรพราหมณเแก่ อันว่าชายผู้เต้าแต่หลังมา ครันนแลถึง
วัดวาวงกฎ แห่งพญาผู้ทรงพรตแพศยันตร ก็มีไต้ยู่
รอนทึจะอยากหน้า คล้าทึจะอยากเข้า ก็มีไต้ค้ำนึ่งถึง
ลูกเต้าเยาเรือน แม้ชื้อยู่ชั้วปีฤาเดือนนเป้านันนก็ได้
ด้วยเดชทานให้ผ่านเผ้าเจ้าใจหวาน สรรพอาหารจะกินก็
เหลือเหลือแล ...

(หน้า ๑๕๑)

... อันว่าน้ำตาพระราชกุมารทั้งสอง ก็ตกลงเหนือ
 หลงสองพระบาท พยงบัวมาศบานรองอยู่นั้น ...

(หน้า ๑๖๙)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการสัมผัสตรงคำที่ ๑ คำที่ ๒ คำที่ ๓ คำที่ ๔ คำที่ ๕
 คำที่ ๗ และคำสุดท้ายของวรรค

ประเภทที่รับสัมผัสตรงคำสุดท้ายของวรรค ปรากฏในตัวอย่างที่ ๓ และ ๕ ใน
 ตัวอย่างที่ ๓ จบด้วยคำ ๔ คำ ส่วนในตัวอย่างที่ ๕ จบด้วยคำ ๒ คำ

มีข้อสังเกตว่าในตัวอย่างที่ ๑ มีการสัมผัสด้วยคำคำเดียวกัน คือ “กลับ” ใน
 ตัวอย่างที่ ๒ ก็มีลักษณะคล้ายกัน คือสัมผัสคำว่า “ข้า-ข้า” เพียงแต่มีคำ “หน้า” มาคั่นอยู่
 เท่านั้น และในตัวอย่างที่ ๘ มีการรับสัมผัสด้วยคำคำเดียวกัน คือ “สอง”

นอกจากนี้ บางแห่งรับสัมผัสด้วยคำต่างเสียงสระกันก็มี เช่น อี-อี หรือ อี-อี
 เป็นต้น ดังตัวอย่าง

... ในเมื่อเก้ายิบเอ็ดกัลปวายววง นางก็ได้เป็นพุทธ
 มาदानามทยพิธิ ศิริมหามายาบพิตรแล

(หน้า ๓๕)

... เหตุการณ์นั้น อันว่าพระผู้มีญาณยอดเยี่ยม จึง
 บนนทูลคาถาดังนี้ ...

(หน้า ๙๗)

ลักษณะเช่นนี้พบในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำด้วย

บางครั้งก็เป็นคำที่มีสระเสียงเดียวกัน แต่เสียงตัวสะกดไม่ตรงกันก็มี เช่น มารค-ราช
 ดังปรากฏในตัวอย่าง

... ฝิแลคนผู้ใดใครใครก็ดีแลมา โดยปรัชญาคมา
 มารคในทางราชลีลา ...

(หน้า ๙๕)

นอกจากนี้ มีบางวรรคที่ขาดสัมผัสระหว่างวรรค เช่น

... ดูกรเจ้ามัทที นางมารศรีทรงลักษณ รื่นน้ำจันทน
 คันธา

(หน้า ๗๙)

จากตัวอย่างข้างต้น วรรคที่ ๒ กับ ๓ ขาดคำสัมผัสระหว่างวรรค

อนึ่ง การรับสัมผัสที่คำสุดท้ายของวรรคในการแต่งรายโบราณนี้มีอยู่มากพอสมควร บ้างก็ปรากฏในส่วนที่ไม่ใช่ตอนท้ายของรายที่แต่ง บ้างก็ปรากฏในตอนท้ายของรายแต่ละตอน เช่น

... บัดนี้ ผิแลพระผู้ผ่านผ้ำ บตามคำเราตู่ข้า จะ
เป็นมทิสรา บเอื้อเอาคำเรา สี่พีดังนี้ ฯ

(หน้า ๕๒)

... โอ้เปนสุขหนักหนา หาศุขอื่นอันจะเปรียบปานมิได้
เท่า เว้นไว้แต่สุขในนฤพาน เมื่อใดฤใต้ตรัสแต่
สรรเพชดาญาณก็จะลุลากแล

(หน้า ๑๐๗)

... ดูกรเจ้าเจตบุตรนายพราน อันว่าพราหมณาจารย์
ผู้เป็นสารพิชัย แลคนผู้กรโตรู้จักหน้า อันมีในแหล่ง
หล้า รู้ว่าข้าท้าวพญามหาราช ...

(หน้า ๑๒๒-๑๒๓)

... อันว่าสัตว์ผู้แสวงหาทาน ข้ามกันดารเขามา แห่ง
ยากทุกพรรณ ก็ปรากฏในวอนนี้ แลนาลูก แห่งพ่อผู้จะ
หวังปลุกประชาชน ให้เอาตนสู่ฟ้า ดุจดำเนอรถวัน
หน้า แห่งยากอันตกดินมา เหลือแล

(หน้า ๑๖๐)

... ครันนค้ำนึ่งราราช ก็จะทำให้หิวสวาดิวนนคิน ฤ
ถอยเลอย แลล่องไฉลิ่งโลจ เพราะบมิเห็นสร้อย
สาโรช แก้วกัณหาพีนี้ ...

(หน้า ๑๗๕)

... เจ้าชาติก็ให้รำไรไปมา ด้วยเจ้ากัณหา อนนเปน
น้องพงาดน เท่าตงงนนั้น ฯ ... อันว่าโสแกนล
พหลด้วยกำลังอนนเสนห แก่สองพงาเอารสรัดน ก็
เกอดแก่พระโพธิสัตว์ มากแล ... อันว่าพระโพธิสัตว์ ก็
มีองค์อนนสนนด้วยโสภสาหศ ดุจคชอนนตกมนน แล

ราชสีหบรรพชาได้ ครั้นนคาบไว้ด้วยดี ผิบบิดุจพระ
จันทร์ อนนอำไพรุ แลเข้าไปกราบทูล โสดแล ...

(หน้า ๑๗๗)

... ถัดนั้นนายเนื่องคลื่น ทกหมื่นหมั่นน ใจเพชร
พิเศษนั้นน พลสมเด็จเด็ดเกล้า ไพรีศรีรามหิมา ...

(หน้า ๒๗๔)

ผู้เขียนมีความเห็นว่า การรับสัมผัสที่คำสุดท้ายของวรรคนี้ส่วนมากมักเกิดขึ้นใน
ตอนที่ใกล้จะจบตอนแต่ละตอน ลักษณะเช่นนี้เป็นการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสให้ผิดไปจาก
ที่ปรากฏมาตั้งแต่ต้น ลักษณะเช่นนี้จะได้อิทธิพลมาจากการเล่นเพลงพื้นบ้าน เพราะในกลอน
เพลงพื้นบ้าน ก็จะมีการเปลี่ยนตำแหน่งคำรับสัมผัสในตอนท้ายเพลงเช่นกัน กลอนพื้นบ้านนี้มี
มาตั้งแต่สมัยโบราณแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่ามีอยู่แล้ว
เพราะในกฎหมายตราสามดวงซึ่งมีการตราขึ้นไว้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีกฎหมาย
ข้อหนึ่งห้ามชาวบ้านมาหยุดเรีอร้องเพลง หรือร้องเพลงเรือในเขตพระราชฐาน^๖

ตัวอย่างคำรับสัมผัสท้ายวรรคของร้อยโบราณในส่วนที่เป็นตอนท้ายของร้อย เช่น

... อันว่าพระผู้ทรงทิพจักษ์ ก็เห็นลักษณะพระญาติ
ด้วยอำนาจพระญาณ ดั่งงั้นน ๕ อันว่าพระญาติท้าว
ไท้ บมิหวังไหว้พระตถาคต ใจแลไปกรรรษ บารณี ๕

(หน้า ๓๑)

... อันว่าสวภาพตาเพราพรรณพรอง เป็นพระพร
คำรบสอง สิ่งแล ๕ ... อันว่าสวภาพทรงนามสุบรรษดี
ยอดไท้ ข้าขอได้ถ้วนถึ เป็นพรคำรบสี่ สิ่งแล ๕ ... อัน
ว่าสวภาพสุขุมฉวี กัลยาณีศรีสุบรรณศร่า เป็นพรคำรบ
เก้า สิ่งแล ๕ ... อันว่าสวภาพข้าขอโปรด ผุ่หนักโทษ
ทงหลาย อันจะล้มตายฉิบ เป็นพรคำรบสิบ สิ่งแล ๕

(หน้า ๔๐)

... อันว่ากูผู้ฉลยวงลาดในพนาลี ถ้องพิถิงกาจล ก็
จะบอกดำบลบมินาน ที่ธสถิตยสถานประเทศ แก่ท่านผู้
จะไปอัญเชอญพระนเรศ ท้าวธเมื่อเมือง ท่านนั้นน ๕

ชูชกปพฺพํ นิฏฐิตํ อัมปะระดับปะระดา ด้วยพระ
 คาถา ๗๙ พระคาถา คณนาในชูชกบรพ พระ
 สรรเพชญ์บันทูล บริบูรณ์พระธรรม เท่านั้นแล

(หน้า ๑๒๔)

อันว่าอรรถจุตฤาษี ครั้นได้ยินชื่พราหมณ์ทูลท้าว กล่าว
 คำมคต พระดาบศก็เชื่อแล ดูกรพราหมณ์ อันว่า
 ความชบอภแก่กฐนี้ ก็ฟังท่านแล ที่แท้ก็จะบอก
 อาศรมบท ที่ท้าวทรงพรตเสด็จ อยู่ณนห วันนี จงช
 พราหมณ์อย่าพาไป อยู่อาไศรยในศาลากฐนี้ ก่อนเทอญ
 แต่มูลผลอันตระการ ก็จะทำให้เป็นอาหาร แก่พราหมณ์
 โสตแล ฯ

(หน้า ๑๔๑)

... ก็ทรงพระโสมนัสยินดีด้วย ธิก็ช่วยอนุโมทนา ซึ่ง
 สองเสนาหาบุตรทาน เพื่อพระโพธิญาณอนนวิเสศ แห่ง
 พระเพศยันดรภัสดา ด้วยประการดั่งนี้ อันว่าพระมัทรี
 สรรเสริญพระทานบารมีดุจหนหลง ก็นิสันทสโมสร
 ด้วยพระแพศยันดร นันนแล

มทุทีปพฺพํ นิฏฐิตํ

๙๐ พระคาถาบริบูรณ์

(หน้า ๒๐๗-๒๐๘)

ผู้เขียนมีความเห็นว่า การรับคำสัมผัสที่คำสุดท้ายของวรรคในการแต่งร่ายนี้จะพัฒนา
 ต่อไปเป็นโคลงสองด้น ในกรณีที่ลงท้ายด้วยคำ ๒ คำ และเป็นโคลงสองสุภาพในกรณีที่ลงท้าย
 ด้วยคำ ๔ คำ (ไม่นับคำสร้อย) และจากโคลงสองด้นและโคลงสองสุภาพก็พัฒนาเป็นโคลงสามด้น
 และโคลงสามสุภาพต่อไป

อย่างไรก็ตาม ร่ายบางบทที่ปรากฏคำสร้อยสลับวรรคคั่นระหว่างวรรคในตอนจบท้าย
 ของร่าย แม้ลักษณะคำประพันธ์ในตอนท้ายนั้นจะมีลักษณะคล้ายโคลงสองด้นหรือโคลงสอง
 สุภาพ ผู้เขียนจะไม่จัดเป็นร่ายสุภาพ ดังตัวอย่าง

แม่เหล็กนกทนาย แลนา เห็นรงตายเปล่าปล่ยว แลนา
 ผอมเหลืองห่วยแห้งเข้า แลนา เหตุบเห็นลูกเศรำ
 ชุ่นหน้าจนนใด ก็ดี

(หน้า ๖๙)

๑.๒) **ร่ายโบราณที่มีลักษณะเป็นกลบท** เป็นร่ายโบราณที่มีข้อบังคับพิเศษบางประการ เช่น มีการเล่นสัมผัสสระกลางวรรคทุกวรรค มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะเสียงเดียวกันอย่างน้อย ๓ คำในวรรค และมีการเล่นคำแบบกลบทสะบัดสะบั้ง เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างร่ายโบราณที่มีการเล่นสัมผัสสระกลางวรรคทุกวรรค ปรากฏในตอนท้ายของ ทานกัณฑ์ มีจำนวนถึง ๔๖ วรรค ส่วนมากรับสัมผัสตรงคำที่ ๓ ของวรรค มีบ้างที่รับสัมผัสที่คำที่ ๒ หรือคำที่ ๑ หรือคำที่ ๔

ร่ายโบราณที่มีลักษณะเป็นกลบทแบบนี้เริ่มตั้งแต่

กูเดือนแต่แม่มีทรี ศรีสไปให้หูฟัง ยงพจพ้อต่อ
 ความบอก รักอรออกดอกจิงพร้อง ... อาไศรยได้
 ไกล้วารี ศานามนทีศีสิตสวโดมพ์ ฯ

(หน้า ๗๙-๘๐)

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบลักษณะของร่ายกลบทข้างต้นกับร่ายโบราณตอนอื่นที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง เห็นได้ว่าร่ายลักษณะนี้ดูแปลกและน่าจะเป็นของแต่งขึ้นใหม่ภายหลัง ไม่น่าจะเป็นผลงานของกวีสมัยอยุธยาแต่อย่างใด ยิ่งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับร่ายในกัณฑ์เดียวกันคือทานกัณฑ์ที่ระบุว่าเป็น “กลบทเก่า” จะพบว่ามีรายละเอียดดังกล่าวนี้อยู่เพียงวรรคเดียวเท่านั้น ได้แก่ “ค่างวนวอกรอกครองครวญ” (หน้า ๘๑) ทำให้ผู้เขียนค่อนข้างจะแน่ใจว่าร่ายโบราณที่มีการเล่นสัมผัสสระกลางวรรคเป็นผลงานของกวีสมัยหลังที่แต่งช่อมหาชาติคำหลวง ไม่ใช่ผลงานของกวีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแต่อย่างใด

ตัวอย่างร่ายโบราณที่มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะเสียงเดียวกันอย่างน้อย ๓ คำในวรรค เห็นได้ชัดในส่วนที่เรียกว่า “กลบทเก่า” ในทานกัณฑ์ เทียบได้กับกลบทอักษรล้วน ดังตัวอย่าง

โถมนางเมืองเมื่อเมื่อป่า จะซ่าสำสรรพ
 มฤค โคกทิงถิกท่ยวถ้อง ทุกแห่งห้องหิมพานต์ ...
 แสรกสยงแซดขอแซ นกจ้อแจจับร้อง

(หน้า ๘๑)

อนึ่ง มีหลายแห่งที่เล่นสัมผัสพยัญชนะเสียงเดียวกันในวรรค แต่จะไม่แต่งไว้หลายวรรคต่อเนื่องกัน เพียงแต่แต่งแทรกไว้ประปรายตามที่ต่าง ๆ เช่น

แสรกเสียงแซดขอแซ นกจอบแจจับร้อง ก็ก
ก้องไม้ไพรพรยก ดูจรัรยกเราท่าน

(หน้า ๘๑)

นางโนเนหนักันท์ ... หเหอยหวหฬาย ผวเว้าร้าย
รูปถางาม

(หน้า ๑๑๕)

ด่งดรุณีเนื้อน้อย อยากนมละห้อยหาแม่แม่มาดล
อภิชาวีสุ แล่นเสือกสลนลิวโลด โดดดักดินดินโดย
โดย แม่แล

(หน้า ๒๕๖)

ตัวอย่างร้อยโบราณที่มีการเล่นคำแบบกลบทสะบัดสะบั้ง มักปรากฏในรูปคำซ้ำในคำแรกและคำที่ใช้พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันแต่มีเสียงสระต่างกัน คำหลัง นอกจากนี้ คำแรกและคำหลังอาจเป็นพยัญชนะเสียงเดียวกันหรือไม่ใช่พยัญชนะเสียงเดียวกันก็ได้ การเล่นคำแบบกลบทสะบัดสะบั้งนี้อาจเป็นการเล่นคำภายในวรรคเดียวกัน หรือเป็นการเล่นคำต่างวรรคกันก็ได้ จากลักษณะนี้เห็นได้ชัดว่าเป็นการเล่นเสียงพยัญชนะอันเป็นลักษณะเด่นที่พบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั่นเอง ในมหาชาติคำหลวงจะพบการเล่นคำเป็นพิเศษในกัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มหาราช เป็นต้น

ตัวอย่างการเล่นคำแบบกลบทสะบัดสะบั้ง

เจ้าอย่ากริ้วอย่าโกรธ แม่อย่าโรธอย่าร้อน ...

(หน้า ๑๑๖)

กรเบาสำลอสรลั ตรแบกลมตรบิดโบย ... ลออง
โอชสาโรชศคนธ์ ขจรจรุงจรลบทจรเลศตรหลบอบ
อาย ... รำพายรำเพยรศมาลย์

(หน้า ๑๓๑)

लगหมู้ดฐระตะสรเต็น लगหมู้ดฐयीนรยงง งาสรพร่ง
สรพรวด ... लगหมู้ชธัดชรแอน ... เห็นคคสิ้น
คคลับ ... มีหมู้ด่างหมู้แดง ย่อมม้าแรงม้าเร็ว

หมู่ม้าเหล้าม้าเลือก หมู่ม้าเฟือกม้าผ่อง ... หมู่ม้าปลั่งม้าปลอด ตีนคอกขอดคอกขด หมู่ม้าหมด ม้าหม่น ... หมู่ม้าหล่อม้าเหลือง ดูเมื่องมลาก หมู่ม้าหน้าคม้าหนีล จบทุกดินทุกดาน หมู่ม้ากาลม้า แก้ว โฉมดูแพรวดูพราย หมู่ม้าซ้ายม้าแซม ... หมู่ม้าฝ่ายม้าฝุ่น ... อัจครตรงค์ ... ม้า ยรรยงยรรยง ... ดูตรหมนนตรหมิ่น ดูรยีนรยัด ดูลขัลดขิ่น ... ย่อมพลลานพลเลือก ย่อมพลสัก เจือกสักกู ... ย่อมพลขอบพลขันธ์ ย่อมพลสรนห พลสระ ย่อมพลชระพลเชรอด ย่อมพลเจอดพล ฉาน ย่อมพลชาญพลช่ยว ย่อมพลร่ยวพลแรง ย่อมพลแขงพลเข้ม ...

(หน้า ๒๓๗)

...ความข้เลาะกนนั้นก็แจรก ความประกกกนนั้นก็จรีน...

(หน้า ๑๐๑)

... ดยรทประไพบบก บูรโณทกบบาง ...

(หน้า ๑๐๓)

ตัวอย่างร้ายที่เล่นคำซ้ำกลางวรรค พบในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ดังนี้
... ดูราพทธาราส พิริยบำเพ็ญพรตพรหมจรรยา อันว่า
สองพงาเหง้ากระษัตริย์ สุขุโสรัตติโดยกนนมามาแม่
ไกล ยลอ่อนไ้ท้าวผู้แม่แท้ ถนัดแน่แลเห็นเห็นแต่
ไกล ปวนใจร้องรำคำลย์ เล่นมามาพลนนสู่มารดา
ดาบสนี้ ด่งครุณีเนื้อน้อย อยากนมละห้อยหาแม่แม่
มาดล เล่นเสือกสลนลิวโลด โดดดักตั้นตั้นโดยโดย
แม่แล

(หน้า ๒๕๖)

อนึ่ง ร้ายโบราณที่มีวรรคละ ๓ คำบ้าง ๔ คำบ้าง มักจะพบแทรกอยู่ในรายชนิดที่มี จำนวนคำในวรรคมากกว่า และรับสัมผัสที่คำแรกของวรรค เพื่อให้เห็นได้ชัดเจน ผู้เขียนจะขอ แยกเป็นชนิด ๆ ดังตัวอย่าง

ร้อยโบราณชนิดที่มีวรรคละ ๓ คำ

... อุฏฐเหที กตเต ตรมาโน เหวยนักการเอ้ย เร่ง
รุกเร็วบัดนี้พลัน คนดูวา เวสสนุดรี วท จงแสดง
ทุกข์แห่งโอรส ให้ปรากฏโดยคติ ลิวโย เทว เต กุฑธา
ว่าบัดนี้ หมูสีฟ้างโทษ โกรธจอมธรรม ๕

(หน้า ๕๓)

... ปูเรตวา ก็ให้น้ำเต็มเต้า เข้าเต็มไห ไฟเต็ม
หม้อ ชื่อว่ากล้อ ก็บมิให้พร่องเลย ...

(หน้า ๑๑๘)

... อันว่า น้ำตาพระมหาสัตว์ไหลหลั่ง ถั่งงเปน
เลือด เดือดดูแดง แครงตกลงจากพระเนตรทั้งอง
บมิขาดโสด ๕

(หน้า ๑๘๔)

มีร้อยโบราณวรรคละ ๓ คำอยู่จำนวนหนึ่งที่แต่งต่อเนื่องกันเป็นจำนวนหลายวรรค คือ
ประมาณ ๕๐-๖๐ วรรค ปรากฏในช่วงต้นของกัณฑ์มหาพน ดังนี้

... ดูกรพราหมณ์ ความบใช้ ได้แก่กู ดูทุก
ประการ อโถ พุรุเม อนามย รำคาญทุกข์ ชุก
ความยาก ภาคกงวล กลบมี อโถ อุณฺเณน ยาเปมิ
ปรีดีมะนะ สะควาโมไร ได้ลี้ยงตน ผลอาหาร อโถ
มูลผลา พหู การหลายภาค รากพฤษผล กล
รบด ทดความแคลน อโถ ไซสา มกสา จ แสน
เหลือบดิน รินขบแขง แครงครวญสวาดี ดาษ
ทงดง อปปเมว ลีรีสปา ยงแยงงัยว ชัยวพิศเข็น
เปนลำบาก ยากทุกวัน วเนวาพมิกากิณฺเณ
พรรณมฤค ถึกเถื่อนเกลอง เรองอำนาจ อาจทุก
ตัว หีสา มยหํ น วิชชติ กลั้วบขบ ดอดพธา
หาความคยด จยจจรจงาย พหุณี วสุสฺสุคานิ
หลายปีอยู่ คู่เสื่อสีห มีในป่า ล่าเลมไพร ...

(หน้า ๑๓๙)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ในกลบทศรวิบูลกิติ์ก็มี เรียกว่า "คุณบท" และจัดเป็น กลอนกลบท แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่าไม่ใช่กลอน เพราะมีสัมผัสเกี่ยวเนื่องกันแบบร้อย โดยรับสัมผัสตรง คำที่ ๑ ของวรรคถัดไป

ร้อยโบราณชนิดที่มีวรรคละ ๔ คำ พบในกัณฑ์ชุก เช่น

... อยู่ทุเชว ปราชิตอ ไปทันปามปะศึก มาละศึก
 ด่วนกลววแกลน หอกไปติดแพน แหลนไปติดด้าง
 ช้างไปถึงงา แลมีงมาต่วนระอาราถอย ดงงนี้

(หน้า ๑๑๗)

มีข้อสังเกตว่า ร่ายในมหาชาติคำหลวงมีคำสร้อยปรากฏอยู่มาก มีทั้งคำสร้อยเสริมหน้าวรรค และคำสร้อยท้ายวรรค ทั้งแบบคำสร้อยท้ายวรรคธรรมดาและแบบคำสร้อยสลับวรรค คำสร้อยลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำด้วย ตัวอย่างคำสร้อยในมหาชาติคำหลวง เช่น

บัดนี้ เราขอทุเลาท่าน ในราตรีกาลมนิควร
 จักชักชวนเขยชม กับนารถภิรมย์ มเหสีก่อนแล

(หน้า ๕๓)

อนนว่า ชายแก่แลหนุ่มฝูงใด กิติ ชายกิ่งวัย
 ไตฝูงโสด กิติ นันนยกแขนขึ้นโรทรำหา เมื่อมหินทร
 ธิราชเสด็จออก ผู้พระพรธราษฏรขอกสิพี ทงงเพนน
 อนนว่า แม่มดท้าวเหล่าขันธ์ กิติ ศรีอิษฏาการคัลราช
 กิติ เลอกพาหาคทวนให้ เมื่อท่านไ้ชเนษกรม ผู้จเรอญ
 รมยาราชฏรสิพี ทงงเพนน ...

(หน้า ๗๔)

ตัวอย่างข้างต้น มีคำเสริมหน้าวรรค ได้แก่ อนนว่า มีคำสร้อยสลับวรรค ได้แก่ คำว่า กิติ และมีคำสร้อยท้ายวรรค ได้แก่ ทงงเพนน

ฮาเพื่อนเฮอย หยิงใดแดงถาดหน้า แล
 มาตกตำข้าชองชีพรหมณนี้ ... รอยเขาลวงสม่อม
 แลมาให้แก่ปากค่อมขวลทรรป ฤาชอบนา ...

(หน้า ๑๑๕)

ในตัวอย่างข้างต้น คำเสริมหน้าวรรคราย ได้แก่ ฮาเพื่อนเฮอย ส่วนคำสร้อยท้ายวรรค ได้แก่ ฤชอบนา

อนึ่ง มีการใช้คำสร้อยท้ายวรรคที่มีความหมายเหมือนกัน เพียงแต่ใช้คำต่างกันก็มี เช่น อันว่าทานภายใน ควรเราจะให้ตามผู้ใดจะมาขอ เราก็จะขอยกให้ ตามใจมัน ๆ แม้ผู้ใดจะปรารถนา จะมาขอซึ่งดวงใจ เราก็จะให้ ดังใจมัน ๆ ถ้าผู้ใดจะมาอาเพศ ขอไฉนเนตรเรา ก็จักเอาให้ ดังใจจง ๆ

(หน้า ๔๘)

คำสร้อยเหล่านี้สังเกตว่ามีจำนวนคำ ๒-๔ คำ

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ารายใหม่หาชาติคำหลวงนี้มีระเบียบข้อบังคับของรายก่อนข้างยี่ดหฺย่น โดยเฉพาะในเรื่องของจำนวนคำในวรรค ตำแหน่งคำรับสัมผัส และคำรับสัมผัส

๒) โคลง โคลงในเรื่องมหาชาติคำหลวงส่วนใหญ่เป็นโคลงสี่สุภาพที่ยังมีลักษณะของโคลงต้นผสมอยู่ ที่เป็นโคลงสี่สุภาพก็มีอยู่บ้างแต่น้อยมาก นอกจากโคลงสี่แล้ว ก็มีโคลงสามและโคลงสองที่พัฒนามาจากรายอยู่บ้างเล็กน้อย

๒.๑) โคลงสี่สุภาพที่ยังมีลักษณะของโคลงต้นผสมอยู่ เป็นโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่ท้ายวรรคหน้าในบาทที่ ๔ มีปรากฏในทวนกัณฑ์ ๑ บท กัณฑ์จุลพน ๑ บท กัณฑ์มหาพน ๓ บท กัณฑ์มหาธาต ๑ บท และกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒ บท ดังจะขอคัดมาให้เห็นดังนี้

ทวนกัณฑ์

เมื่อเมื่อผู้ข้าปน	พระบรรณ บารณี
ลูกท่านไทบมาน	โทษแท้
ฉิขับลูกสงสาร	ชัดมิ่ง เมืองพ่อ
ข้าใส่ใจข้าแล้	รอดถ้าเปนตน เล่าเลอย

(หน้า ๗๑)

กัณฑ์จุลพน

สตุดูเต้าเถื่อน	ถือมา
เคล้าคลุกมธุราเอม	โอชอ้อย
แม่นางมิ่งมิตดา	ผดุงแต่ง
เชือขอบใจข้อยให้	แก่เจ้าจงเอา กินเทิญ

(หน้า ๑๓๓)

กัณฑ์มหาวง (๓ บทแต่งต่อเนื่องกัน)

โกนโต ข้าช้อยแต่	ฤาษี
ยี่ ทินน์ ไตดี	แก่งแก้ง
อาหารเครื่องกินมี	เอมโธษ
อนิโกชนหวานแจ่งข้า	ขอบไว้เหนื่อหว
ให้ท้าวฤโษษข้า	ขัณฑ์
ลูกราชสีพิกลว	ไพรีฟ้า
พลเมืองบดุดี	ดลคยด
ดรอยดลบัลหัน	อยู่สร้างแสงบุญ
ข้าเก่าบอยดถ้อย	มาถึง
เพราะทันทึงเห็นขุน	ชีเกล้า
ธเห็นที่ธสิ่ง	สังวาศ
ประกาศแก่ข้าเก่า	ท่านรำพระเอย
	(หน้า ๑๔๐)

กัณฑ์มหาราช

เมื่อนั้นพระบาทให้	จอมจักร
จะไถ่หลานรักสนอง	ช่วงไซ้
ทองพนนสิ่งสินชัก	ประสาท
แลสิ่งแลร้อยให้	แก่เจ้าชูชก โสดแล
	(หน้า ๒๓๓)

กัณฑ์ณษัตริย์ (๒ บท แต่งไม่ต่อเนื่องกัน)

ต่งจริงตุโสตไซร์	สมมุติ
เปนณษีศีลสุทธิ	สืบสร้าง
ใครหอนหากประทุษฐ์	ทำโทษ
คือคู่ค่นไม้มล้าง	ลู้มทับตน มนนแล
	(หน้า ๒๔๙)

และ

เมื่อนั้นนรนาารถไ้	ทั้งสอง
เปรมศุขสนองคำชม	ขึ้นหน้า
พระภาคย์ฟ้างเพี้ยทอง	ปทุมมาศ
อาบอบายน้ำฟ้า	เฟื่องฟุ้งจรบล บานแล
	(หน้า ๒๕๔)

หากพิจารณาโคลงทั้ง ๘ บทนี้จะเห็นว่าโคลง ๗ บท (ยกเว้นโคลงในทานกัณฑ์ที่มีลักษณะแตกต่างออกไป) มีลักษณะอย่างเดียวกัน คือ ตั้งแต่บาท ๑-๓ มีจำนวนคำ ๗ คำเท่ากัน คือวรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ และ**ไม่ปรากฏคำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ เลย** ส่วนบาท ๔ มี ๙ คำ คือวรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๔ คำอันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่สุภาพ และอาจมีคำสร้อยท้ายบทโคลงได้อีก ๒ คำ ดังตัวอย่างในทานกัณฑ์ กัณฑ์มหาราช และกัณฑ์ฉกษัตริย์

ส่วนโคลงที่มีลักษณะแตกต่างไปจากนี้ที่อยู่ในทานกัณฑ์นั้น มีคำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ บาทละ ๒ คำ ลักษณะนี้คล้ายกับโคลงสี่สุภาพที่แต่งกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ลักษณะเช่นนี้จะ**เป็นโคลงที่มีอายุใหม่กว่าโคลง ๗ บทข้างต้น**

หากพิจารณาสัมผัสระหว่างบทของโคลงเหล่านี้ พบว่ามี ๒ แห่งแบบโคลงสี่ต้น บาทกฤษรดังสังเกตได้จากโคลงในกัณฑ์มหาพนที่แต่งต่อเนื่องกัน ๓ บท กล่าวคือคำสุดท้ายของบาทที่ ๓ สัมผัสไปยังคำที่ ๔ ของบาทแรกในบทถัดไป และคำสุดท้ายของบาท ๔ สัมผัสไปยังคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ ในบทถัดไป

ส่วนสัมผัสในบทนั้นเป็นแบบโคลงสี่สุภาพ คือมีสัมผัสในบทในวรรคหน้าของบาทสองด้วย โดยรับสัมผัสที่คำที่ ๓ หรือ ๔ หรือ ๕ ส่วนคำรับสัมผัสในบาท ๔ อาจเป็นคำที่ ๔ หรือ ๕ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นว่าตำแหน่งคำรับสัมผัสค่อนข้างยืดหยุ่น ทำให้มีลักษณะคล้ายโคลงตรีพิภพธรรม (ในกรณีที่รับคำสัมผัสตรงคำที่ ๓ ในบาท ๒) หรือโคลงจัตวาทัศนี (ในกรณีที่รับสัมผัสตรงคำที่ ๔ ในบาท ๒)

อนึ่ง โคลงทั้ง ๓ บทในกัณฑ์มหาพนปรากฏ**สัมผัสพิเศษ**ในบทโคลงอีก ๑ แห่ง เข้าใจว่ากวีต้องการแสดงฝีมือการแต่งโคลงที่มีข้อบังคับเพิ่มมากขึ้นกว่าทั่วไป คือเพิ่มสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของบาท ๓ กับคำที่ ๒ ในบาท ๔ ดังตัวอย่าง

อาหารเครื่องกินมี	เอมโอช
อนิโชนหวานแจ้งข้า	ขอบไว้เหนือหว

และ

พลเมืองบดู้ตี	ดาลคยด
ตรलयดลัปลี่หน้า	อยู่สร้างแสงบุญ ^{๗๗}

รวมทั้ง

เห็นที่ธสิ่ง	สังวาส
ประกาศแก่ข้าเถ้า	ท่านร่ำพระเอย

(หน้า ๑๔๐)

นอกจากนี้ยังทดลองแต่งโคลงสี่สุภาพโดยใช้คำบาลีปนกับคำภาษาไทย ดังปรากฏใน
บาทแรก และบาทที่ ๒ ของโคลงบทที่ ๑ ในกัณฑ์มหาพน ดังนี้

โกนุโต ข้าช้อยแต่	ฤาษี
ยี่ ทินุหนั ไคตี	แกล่แกล่ง

(หน้า ๑๔๐)

การใช้คำบาลีเป็นส่วนหนึ่งในวรรคของการแต่งคำประพันธ์ในโคลงสี่สุภาพนี้ คล้ายคลึง
กับกลบทสิงหพาวท ที่มีข้อบังคับให้ใช้คำบาลีปนกับคำไทยในการแต่งคำประพันธ์ มีปรากฏใน
เรื่องศิริวิบุลกิตติ^{๗๘}

โคลงสี่ทั้ง ๓ บทในกัณฑ์มหาพนนี้จึงมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากโคลงสี่สุภาพอื่น ๆ
ในวรรณคดีไทยทั้งในเรื่องมหาชาติคำหลวงเอง และในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะเช่นนี้น่าจะเป็นการทดลองแต่ง แต่ไม่ได้รับความนิยม จึงไม่พบ
ในโคลงอื่นอีกไม่ว่าจะเป็นการแต่งโคลงในสมัยเดียวกันหรือในสมัยหลังต่อมา สมัยกรุงศรีอยุธยา
ตอนปลายมีการนำคำบาลีมาแต่งปนกับคำไทยในการแต่งกลอนในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ พบในเรื่อง "ศิริวิบุลกิตติ" ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

หากพิจารณาคำเอกคำโทในโคลงทั้ง ๘ บทนี้ พบว่าจำนวนคำเอกคำโทยังไม่แน่นอน
ตายตัว ถ้าเปรียบเทียบกับปัจจุบันที่กำหนดแบบแผนไว้แน่นอนว่าโคลงสี่สุภาพบทหนึ่งมีคำเอก
๗ คำ และคำโท ๔ คำ นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่าคำเอกในคำที่ ๖ และคำโทในคำที่ ๗ ของบาท
๔ ตรงกับลักษณะของโคลงสี่สุภาพ ส่วนคำโทคู่ในคำที่ ๔ และ ๕ ของบาท ๔ นั้นตรงกับ
โคลงสี่ตัน

หากพิจารณาคำสร้อยในโคลง พบว่าโคลงทั้งหมด ยกเว้นโคลงในทานกัณฑ์ไม่มี
คำสร้อยท้ายบาทที่ ๑ และ ๓ แต่ *นิยมคำสร้อยท้ายบท* คือปรากฏท้ายบาท ๔ เพราะมีถึง ๕
บทในจำนวนทั้งสิ้น ๘ บท คำสร้อยนี้มีจำนวนคำ ๒ คำ

สรุปได้ว่าโคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะโคลงสี่ต้นผสมอยู่ทั้ง ๘ บทนี้ มีคำโทคู่แบบโคลงสี่ต้น และมีสัมผัสระหว่างบท ๒ แห่งแบบโคลงสี่ต้นบาทกฤษณฺร แสดงว่าน่าจะเป็นโคลงสี่สุภาพในระยะเริ่มแรกที่พัฒนาการแต่งมาจากโคลงสี่ต้นนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีการทดลองแต่งโคลงสี่สุภาพโดยเพิ่มคำสร้อยท้ายบาท ๑ และท้ายบาท ๓ อีก ๒ คำ ลักษณะเช่นนี้จะมีปรากฏให้เห็นในโคลงของเรื่องลิลิตพระลอในสมัยหลังต่อมา นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการทดลองแต่งโคลงของกวีที่แต่งกัณฑ์มหาพน คือ เพิ่มสัมผัสพิเศษระหว่างคำสุดท้ายของบาท ๓ มายังคำที่ ๒ ของบาท ๔ ในบทเดียวกัน และมีการนำคำภาษาบาลีมาแต่งปนกับคำภาษาไทย อย่างไรก็ตาม การทดลองแต่งทั้ง ๒ ลักษณะนี้ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะไม่เป็นที่นิยมของกวีอื่น ดังจะเห็นได้ว่าไม่มีลักษณะเช่นนี้ปรากฏในโคลงอื่น ๆ เลย

๒.๒) โคลงสี่สุภาพที่ไม่มีลักษณะของโคลงสี่ต้นผสมอยู่ พบในมหาชาติคำหลวง ๓ บท กล่าวคือ อยู่ในทหานกัณฑ์ ๒ บท และอยู่ในกัณฑ์มัทรี ๑ บท ดังนี้

ทหานกัณฑ์ (๒ บท แต่แต่งไม่ต่อเนื่องกัน)

ช่างแต่งม้าแต่งเรื่อง	รถระดับ แต่งแฮ
นางแลนางกระษัตริย์	แต่งไว้
วรวณนทาสสาวกับ	ทาสสาว เล่านา
เจ็ดเจ็ดร้อยให้	ชื่อให้สิบตศก อนนเลศแล
	(หน้า ๗๓)

แม่เออยอ้มแก่นแก้ว	กรรณา เทอญแม่
ลูกลูกชินา	นาฏน้อง
พี่รับพี่พงา	ชาลีส เล่าแฮ
หนักกว่าลูกตัดท้อง	พี่อ้อมเอาภาร
	(หน้า ๘๙)

กัณฑ์มัทรี

ปางไตรเทพท้าว	จรัส
หลีกจากมรรควิถี	เร่งเร้า
โฉมนาฏราชมัทรี	ปราโมทย์
เก็บผลรีบไต่เต้า	จู่เข้าอาศรม
	(หน้า ๑๙๕)

มีข้อสังเกตว่าในโคลงสี่สุภาพ ๓ บทนี้ โคลงในกัณฑ์มัทรีไม่มีคำสร้อยเลย ส่วนใน
 ทานกัณฑ์มีคำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ และมีบทหนึ่งที่มีคำสร้อยท้ายบทอีก ๓ คำด้วย
 คือ "อนนเลศแล" สำหรับสัมผัสระหว่างบทไม่สามารถพิจารณาได้ เนื่องจากไม่มีการแต่งต่อเนื่อง
 กัน ส่วนสัมผัสในบทนั้นเห็นได้ชัดว่าค่อนข้างลงรอยเป็นรูปแบบเดียวกัน คือรับสัมผัสคำที่ ๕ ของ
 บาทแบบโคลงสี่สุภาพในปัจจุบันนี้ ทั้งยังมีตำแหน่งคำสัมผัสตรงกับโคลงสี่สุภาพที่แต่งกันในสมัย
 ปัจจุบันทุกประการ จำนวนคำเอกคำโทก็ตรงกับปัจจุบันคือคำเอก ๗ คำและคำโท ๔ คำ
 สันนิษฐานว่าเป็นโคลงที่ตั้งใจถึงลักษณะเด่นของโคลงต้น เป็นการจำแนกลักษณะของโคลงสี่ต้น
 กับโคลงสี่สุภาพได้อย่างชัดเจน

๒.๓) โคลงสามและโคลงสองระยะแรกเริ่มที่พัฒนามาจากร่าย ดังที่ผู้เขียนได้
 กล่าวไว้แล้วว่ามีย่ายโบราณจำนวนหนึ่งที่ได้รับสัมผัสตรงคำสุดท้ายของวรรคและได้ยกตัวอย่างไว้
 ให้ดูแล้ว ถ้าตัดร่ายเหล่านี้แยกออกมาจะทำให้มีลักษณะเป็นโคลงสองต้น (ในกรณีที่ยกท้าย ๒ คำ
 ไม่นับคำสร้อย) หรือโคลงสองสุภาพทันที (ในกรณีที่ยกท้าย ๔ คำ ไม่นับคำสร้อย) ในทานกัณฑ์
 มีการแยกคำประพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นบท ๆ ทำให้มีลักษณะเป็นโคลงสองต้นในระยะเริ่มแรกที่เห็น
 ได้ชัดว่าตัดแยกมาจากส่วนที่เป็นร่ายที่มีคำรับสัมผัสตรงคำท้ายวรรค ทั้งยังมีคำเอกคำโทยังไม่
 ลงตัวอย่างโคลงสองต้น คำโทคู่ที่ควรจะปรากฏท้ายวรรคสองก็มักมีคำเดียว ได้แก่

ภักซ์พิศม์แม่มรณ้อ	ดีกว่าเปนลูกข้า	ขับเสียด
ทอดตนตกเหวห้วย	ม้วยแม่ม้วยเทอญม้วย	อยู่ไย
กรรแสงสรวมคอหิ้ว	ตายบั่นลัดนิ้ว	หนึ่งดี

(หน้า ๖๔)

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้เขียนจึงยังไม่สนใจที่จะเรียกคำประพันธ์ชนิดนี้ว่าโคลงสองต้น ขอ
 เรียกว่าโคลงสองต้นระยะแรกที่มีพัฒนาการมาจากร่าย ความเห็นข้อนี้ดูต่างไปจาก
 นักวิชาการบางคนที่คิดว่าโคลงสองมีพัฒนาการมาจากโคลงสี่ คือตัดเอาวรรคหน้าในบาทแรก
 ของโคลงสี่มารวมกับบาทสุดท้ายของโคลงสี่

ในทานกัณฑ์มีโคลงสองสุภาพระยะแรกเริ่มที่พัฒนามาจากร่ายอยู่บทหนึ่ง ลักษณะ
 คล้ายโคลงสองต้นระยะแรกเริ่ม แต่ยกท้าย ๔ คำ (ไม่นับคำสร้อย) ดังนี้

นฤโทษท้าวลูกเจ้า	ชาวเมืองหมู่ข้าเจ้า
ขับได้ดั่งฤ	เล่าแล ฯ

(หน้า ๖๖)

มีข้อสังเกตว่ามีคำโทคู่ในท้ายวรรค ๒ แบบโคลงสองต้นอย่างชัดเจน

ส่วนโคลงสามต้นในระยะแรกเริ่มนี้มีอยู่ ๒ บทแต่งต่อเนื่องกันในกัณฑ์เดียวกันนี้ อยู่ต่อจากโคลงสองต้นในระยะแรกเริ่ม มีลักษณะเหมือนโคลงสองต้นระยะแรกเริ่ม เพียงแต่เพิ่มวรรคหน้าเข้าไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่าโคลงสามต้นดังกล่าวนี้พัฒนามาจากโคลงสองต้นในระยะแรกเริ่มนี้เอง ในโคลงสามต้นดังกล่าวมีข้อสังเกตว่า ระหว่างวรรคที่ ๑ กับวรรคที่ ๒ มีคำรับส่งสัมผัสแบบร้อย ดังนี้

ลูกกูกูอยู่ยงนयर	ทูลโทษทรทเอาเผ้า
การณฤาแรงเมืองเจ้า ลูกกู	
ลูกกูรู้ตรัยเพท	ทานบเดศวรบีได้ส่อน
การณฤาแรงเมืองต่อน ลูกกู	

(หน้า ๖๕-๖๖)

มีข้อสังเกตว่าโคลงสามต้นระยะแรกเริ่ม ๒ บทนี้ใช้กลุ่มคำเดียวกันในการขึ้นต้นบท และเป็นคำลงท้ายแต่ละบท รวมทั้งมีการ ซ้ำคำท้ายบทกับคำต้นบทถัดไป ลักษณะเช่นนี้เป็นการแต่งแบบกลบท คล้ายคลึงกับการแต่งกลบทเก็บบาทในการแต่งโคลงสี่ต้นบาทกฤษณในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ กำสรวลโคลงต้น และลิลิตพระลอ ฯลฯ ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยเดียวกัน ผู้เขียนจะขอคัดโคลงสามต้นที่มีการซ้ำคำท้ายบทกับคำต้นบทถัดไปมาให้เห็นชัดเจน ดังนี้

ลูกกูกูอยู่ยงนयर	ทูลโทษทรทเอาเผ้า
การณฤาแรงเมืองเจ้า ลูกกู	
ลูกกูรู้ตรัยเพท	ทานบเดศวรบีได้ส่อน
การณฤาแรงเมืองต่อน ลูกกู	

(หน้า ๖๕-๖๖)

อนึ่ง มีโคลงสามต้นระยะแรกเริ่มอีก ๓ บทที่แต่งต่อเนื่องกับโคลงสามต้น ๒ บทข้างต้น มีลักษณะคล้ายโคลงสามต้นระยะแรกเริ่มข้างต้น เพียงแต่มี คำสร้อยเสริม เพิ่มเข้าไปอีก ๑ วรรค ระหว่างวรรคที่ ๒ กับวรรคที่ ๓. และคำสร้อยเสริมนี้ไม่มีการรับส่งสัมผัสกับคำในวรรคที่อยู่ก่อนหน้าหรือคำในวรรคถัดไปแต่อย่างใดทั้งสิ้น ทำให้มีนักวิชาการบางคนเรียกโคลงสามต้นที่มีลักษณะพิเศษเช่นนี้ว่า โคลงสามต้นพิเศษ และกล่าวว่าโคลงสามต้นพิเศษนี้ตรงกับลักษณะคำประพันธ์ทางภาคเหนือที่เรียกว่า “กระงน้อย”^{๑๕} โคลงสามต้นที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ไม่เคยมีปรากฏในวรรณคดีไทยที่แต่งก่อนหน้านี้อันและหลังจากเรื่องมหาชาติคำหลวงอีกเลย ทำให้ผู้เขียนแน่ใจว่าการแต่งโคลงสามต้นแบบนี้ในมหาชาติคำหลวงยังอยู่ในระยะแรกเริ่มของการประดิษฐ์

คิดค้นของกวีไทยที่ยังไม่ลงตัวเป็นแบบแผนที่แน่นอน ผู้เขียนจะขอยกโคลงสามต้นระยะแรกเริ่มที่มีลักษณะพิเศษมาให้เห็นชัดเจน ดังนี้

เมืองออกอ่อนโหงว้วยด	กยรติศโยคยั้งล้ำ
ลูกแพทยันดรแม่	นฤชดข้าขับค้ำ เหตุไฉน
แม่พ่อลี้ยงสืบสาย	เยี้ยย่าแยงท่านเถ่า
เสียดายดวงใจแม่	นฤชดข้าขับเจ้า เหตุไฉน
ประโยชน์ให้ทั้งเผ่าผอง	มิตรสหายทวยทั่วตัว
ลูกปองปุนบันรชฎร์	นฤชดข้าขับท้าว เหตุไฉน

(หน้า ๖๖)

อนึ่ง สังเกตได้ว่าในโคลงสามต้นระยะแรกเริ่มที่มีคำสร้อยเสริมนี้มีกลุ่มคำลงท้ายบทเหมือนกันทุกบท คือ “เหตุไฉน” ใช้เพื่อเน้นย้ำความสงสัยของผู้พูดนั่นเอง

หากพิจารณาความนิยมในการใช้คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำในการแต่งโคลงสองและโคลงสามในระยะแรกเริ่ม พบว่ามีอยู่มาก ปรากฏอยู่ทุกบทที่เดียว คือ ซ้ำทั้งต้นบทและท้ายบทก็มี หรือซ้ำเฉพาะท้ายบทก็มี

มีข้อน่าสังเกตว่าโคลงสองและโคลงสามในระยะแรกเริ่มนี้ใช้ในกรณีที่ **เน้นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเป็นพิเศษ** มักเป็นการกล่าวข้อความที่ซ้ำกัน เพื่อเป็นการเน้นหรือย้ำความให้เด่นชัด

สรุปแล้ว โคลงในมหาชาติคำหลวงมีทั้งโคลงสี่ โคลงสอง และโคลงสาม โคลงสี่ส่วนใหญ่เป็นโคลงสี่สุภาพที่ปรากฏคำโทคู่ จำนวนคำเอกคำโทยังไม่แน่นอนตายตัว มีสัมผัสในบทเป็นแบบโคลงสี่สุภาพ และมีสัมผัสระหว่างบทเป็นแบบโคลงสี่ต้นบาทกฤษร ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นอิทธิพลของการแต่งโคลงสี่ต้นที่ยังเหลือตกค้างอยู่ แม้จะมีการเปลี่ยนไปแต่งโคลงสี่สุภาพแล้วก็ตาม ส่วนโคลงสองและโคลงสามเป็นโคลงสองและโคลงสามในระยะแรกเริ่มที่พัฒนามาจากการแต่งรายแบบที่มีการรับสัมผัสตรงคำสุดท้ายของวรรคในตอนท้ายของราย มีทั้งต้นและสุภาพ แต่โคลงสองและโคลงสามในระยะแรกเริ่มมีคำเอกคำโทที่ยังไม่ลงตัวแน่นอน และโคลงบางบทมีคำโทคู่แบบโคลงต้นปรากฏอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม เห็นได้ชัดเจนว่าโคลงสี่สุภาพนิยมใช้คำสร้อยท้ายบทมาก คำสร้อยดังกล่าวมีจำนวน ๒-๓ คำ

๓) **ฉันท** ในมหาชาติคำหลวงที่นำมาศึกษา ๑๑ กัณฑ์นี้ ปรากฏว่ามีคำประพันธ์ชนิดฉันทแต่เฉพาะในกัณฑ์มหาพนกัณฑ์เดียวเท่านั้น และมีฉันทถึง ๔ ชนิด ได้แก่ อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ วสันตดิถีฉันท ๑๔ มาลินีฉันท ๑๕ และสัททูลวิกิพิตฉันท ๑๙ ฉันทแต่ละชนิดนี้

ส่วนสัมผัสใหม่ที่มีมากกว่าข้อบังคับของปัจจุบัน ๑ แห่ง รวมเป็นสัมผัสในบท ๓ แห่งด้วยกัน นอกจากนี้จะมีสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำที่ ๓ ของวรรคหลังในบาทแรก และคำสุดท้ายของวรรคหลังบาทแรกกับคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ ๒ อย่างที่ปรากฏในข้อบังคับการแต่งของปัจจุบันนี้แล้ว ยังเพิ่มคำสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๒ กับคำที่ ๓ ของวรรคหลังในบาทเดียวกันอีกด้วย (มีบ้างที่เลื่อนไปรับสัมผัสในคำที่ ๑ หรือ ๒ หรือ ๔ หรือ ๕) ทำให้อินทรวិเชียรฉันท์ในมหาชาติคำหลวงแต่งยาก แต่ก็มีความไพเราะมากขึ้น ถ้าเทียบกับอินทรวิเชียรฉันท์ในปัจจุบัน เพราะมีเสียงสัมผัสมากกว่า ดังตัวอย่าง

ลบัถอันอ่อนกล้ายง	พักฟูนพองสำลียงอง
งอกงามพรรณนารายรอง	ดูทรสองทรสมุผกา
ลมพัดฟุ้งพิน	ปลายแลต้นเตรียมกันมา
บโคลกึ่งเกษา	หญ้าขึ้นเส้นสี่ข้อมือ

(หน้า ๑๔๓)

อย่างไรก็ตาม มีอินทรวิเชียรฉันท์ในกัณฑ์มหาพน ๓ บทในจำนวนทั้งสิ้น ๒๘ บทที่ขาดสัมผัสพิเศษดังกล่าวข้างต้น ทำให้มีลักษณะเหมือนสัมผัสในบทของอินทรวิเชียรฉันท์ในปัจจุบันนี้

จะเห็นได้ว่าอินทรวิเชียรฉันท์ในมหาชาติคำหลวงที่มีปรากฏแต่เฉพาะในกัณฑ์มหาพนนี้ เมื่อเทียบกับอินทรวิเชียรฉันท์ในปัจจุบันนี้มีสัมผัสในบทเพิ่มขึ้นอีก ๑ แห่ง

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำครูลหุของอินทรวิเชียรฉันท์ในมหาชาติคำหลวงมีลักษณะไม่เคร่งครัดนักและไม่ปรากฏให้เห็นชัดจากรูปคำ จึงมีนักวิชาการบางคน เช่น น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคุล^{๑๐} คิดว่าคำประพันธ์ชนิดอินทรวิเชียรฉันท์ในมหาชาติคำหลวงนี้เป็นกาพย์ยานี ๑๑ ซึ่งผู้เขียนไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากอินทรวิเชียรฉันท์ในมหาชาติคำหลวงนี้มีลักษณะข้อบังคับอย่างเดียวกันกับอินทรวิเชียรฉันท์ที่ปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงต่อไป ทั้งยังมีหลายบทที่วรรคหน้าของบาทปรากฏคำลหุกลางวรรคอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น ทรงเพศทำกรรม (อ่านว่า เพด-สะ) ถือนถ้องพนาลี บ้างขวยยับโส บ้างชาวผ่องมี

๓.๒) วสันตดิถีฉันท์ มีจำนวน ๑๘ บท เริ่มตั้งแต่

มีราชสีห์พยัคฆราช	เดียรดาษในกลางดง
มีอศวมุขีคชขรรยง	ทรนงในพนาตร

(หน้า ๑๔๕)

วรรคหลังของบาทแรก ส่วนในบทที่ ๒ แม้จะมีคำรับสัมผัสในวรรคหลังของบาทแรกเป็นเสียงสระอาตรงกัน แต่จะเห็นว่าเสียงคำสะกดไม่ตรงกัน เป็นการรับส่งสัมผัสระหว่างคำ ททา-ห้วย คือคำแรกไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด แต่คำหลังมี ลักษณะเช่นนี้พบในตัวอย่างอื่นในมหาชาติ คำหลวงนี้ด้วย ได้แก่ ทอก-ร้อง หรือ ประตยก-กัยว เป็นข้อยึดหยุ่นที่ยอมให้มีปรากฏได้ในการแต่งคำประพันธ์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

สรุปว่าวสันตดิลกฉันท์ในมหาชาติคำหลวงดังที่พบในกัณฑ์มหาพนมีระเบียบข้อบังคับทางฉันทลักษณ์คล้ายกับฉันท์ชนิดเดียวกันในปัจจุบัน เพียงแต่เพิ่มสัมผัสบังคับในบทขึ้นอีก ๑ แห่งในบาทที่ ๒ ของบทระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำที่ ๓ ของวรรคหลัง

๓.๓) มาลินีฉันท์ ในมหาชาติคำหลวงมีมาลินีฉันท์ ๑๕ จำนวน ๖ บท โดยแต่งต่อเนื่องจากวสันตดิลกฉันท์ โดยเริ่มตั้งแต่

ดูกรทวิขจ้านรศสำนาน	นกตระการมี	อันดับไป
วิจิตรสรลิตเสียงใส	ปีกกรงรองไร	ดูเขียวขจี

(หน้า ๑๔๘)

จนกระทั่งถึง

อัญมัญมนสาทร	ร้องรงมอร	อ้อ้อขาน
นกกตสองสิ่งสงหวาน	ไก่อเถื่อนอันตรกาน	อเนกในพนสนนธ์

(หน้า ๑๔๘)

มาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวง บทหนึ่งมี ๒ บาท . บาทหนึ่งมี ๓ วรรค คือ ๘-๔-๓ (มีบ้างที่มีคำเกิน ทำให้ต้องอ่านรวบคำ) รวมเป็นบาทละ ๑๕ คำ ลักษณะเช่นนี้ตรงกับมาลินีฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีรุ่นหลังต่อมา แต่ก็ยังอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเหมือนกัน คำครูลหุในมาลินีฉันท์มีลักษณะไม่เคร่งครัดนัก ลักษณะเด่นของฉันท์ชนิดนี้อยู่ที่มีคำลหุต่อเนื่องกันจำนวน ๖ คำในวรรคแรก ของแต่ละบาท ดังนี้

ล ล ล ล ล ค ค	ค ล ค ค	ล ค ค
ล ล ล ล ล ค ค	ค ล ค ค	ล ค ค

สัมผัสระหว่างบทของมาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวงต่างไปจากกฎข้อบังคับของการแต่งฉันท์ชนิดเดียวกันในปัจจุบัน เนื่องจากโครงสร้างหรือขนาดของบทในกัณฑ์มหาพนใหญ่กว่าขนาดบทของมาลินีฉันท์ในปัจจุบันถึงเท่าตัว กล่าวง่าย ๆ ก็คือมาลินีฉันท์ปัจจุบันจำนวน ๒ บท จึงจะมีขนาดเท่ากับมาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวง ๑ บท

สัมผัสระหว่างบทของมาลินีฉันทน์ในมหาชาติคำหลวงมีดังนี้ คำสุดท้ายของบท คือคำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทที่ ๒ ของบทส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบทถัดไป ดังตัวอย่าง

บทที่ ๑	สกุณพิทคนานา	โดยอันดับมา	ในไพรพนม
	วจนมฤตยบันสานสม	เสียงรงม	ยีนบแหบหาย
บทที่ ๒	พิสุทธนยนอภา	ชาวทงสองตา	ดูโพรงพราย
	วิวิจิตรโฉมฉาย	เกิดแต่ไข่ลาย	ลอองค์ (หน้า ๑๔๘)

ส่วนสัมผัสในบทของมาลินีฉันทน์ในมหาชาติคำหลวงนี้มีข้อบังคับเพิ่มมากกว่าข้อบังคับของมาลินีฉันทน์ในปัจจุบันนี้ กล่าวคือ มีถึง ๓ แห่งด้วยกัน ได้แก่ คำสุดท้ายของวรรคแรกในแต่ละบาทส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบาทเดียวกัน (มีเพียง ๑ แห่งที่เลื่อนสัมผัสไปอยู่ที่คำที่ ๓ ของวรรค ๒) นอกจากนี้ ยังมีคำสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของบาทที่ ๑ ไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ ๒ อีกด้วย ดังตัวอย่าง

อดุลยวิบุลยปักชี	ในพนาลี	พราหมณ์พงษ์
มธุรสสุสานยงคง	ดูยรรยง	ในพนาดร

(หน้า ๑๔๘)

อนึ่ง เห็นได้ชัดเจนว่ากวี มีความเชี่ยวชาญในการแต่งมาลินีฉันทน์มาก เพราะไม่ขาดสัมผัสบังคับแม้แต่แห่งเดียว ไม่ว่าจะเป็นสัมผัสระหว่างบทหรือสัมผัสในบท

๓.๔) สัททูลวิกิพิตฉันทน์ แต่งต่อเนื่องจากกาพย์ฉันทน์ มีจำนวนถึง ๑๐ บท เริ่มตั้งแต่

ปานนนมิมฤคเอลอันอชีกหลาย ชมดทรายแลฟานแล่น ล้ายอง
(หน้า ๑๕๐)

จนกระทั่งถึง

ชื่อแซวแคล้วบมีแคล้วที่อาศรมฤๅษี สรรเพชญ์ภูมิ สโรชเสด็จ อยู่เนิ่นน
(หน้า ๑๕๑)

ลักษณะของสัททูลวิกิพิตฉันทน์ในมหาชาติคำหลวงมีดังนี้ คือ ๑ บทมี ๑ บาท บาทหนึ่งมี ๓ วรรค คือ ๑๒-๕-๒ รวมบาทละ ๑๙ คำ และอาจมีคำสร้อยท้ายบทได้ จากการพิจารณาพบว่าวรรคสุดท้ายที่กำหนดไว้ ๓ คำนั้นปรากฏว่ามีคำเกินอยู่ ๒ แห่ง กล่าวคือ ใช้คำถึง ๔ คำ ทำให้ต้องอ่านรวบ ได้แก่ “กองสรหลอน” และ “นฤมุทิน” นอกจากนี้ ในบทสุดท้ายยังมีคำสร้อยท้ายบท ๒ คำ ดังนี้

ชื่อแห้วแคล้วปมีแคล้วที่อาศรมฤๅษี สรรเพชญ์ภูมิ สโรชเสด็จ อยู่ณันน

(หน้า ๑๕๑)

สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ในมหาชาติคำหลวงไม่เคร่งครัดคำครุลหุมากนัก ให้ผู้อ่านอ่านโดย
เน้นเสียงหนักเบาตามข้อบังคับของครุลหุของฉันท์ชนิดนี้ ลักษณะเด่นของฉันท์ชนิดนี้คือคำครุ
๓ คำติดกันในต้นวรรคแรก และคำหลุ ๓ คำติดกันช่วงท้ายวรรคเดียวกันในบาท รวมทั้ง
คำสทูลกลางวรรคที่สองด้วย ดังนี้

ค ค ค ล ล ค ล ค ล ล ล ค ค ค ล ค ค ล ค

สัมผัสระหว่างบทมีลักษณะตรงกับฉันท์ชนิดเดียวกันในปัจจุบันนี้ คือคำสุดท้ายของบท
ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบทถัดไป ส่วนสัมผัสในบทมีเพียง ๑ แห่ง คือจาก
คำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบาทเดียวกัน และมี
บ้างที่เลื่อนสัมผัสมาเป็นคำที่ ๒ หรือ ๓ หรือ ๔ ในวรรคสองนี้

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าฉันท์ ๔ ชนิดในมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏอยู่ในกัณฑ์
มหาพนนี้มีอินทวิเชียรฉันท์ ๑๑ วสันตติลกฉันท์ ๑๒ มาลินีฉันท์ ๑๕ และสัททูลวิกกีฬิตฉันท์
๑๙

ถ้าเปรียบเทียบขนาดของบทฉันท์ในมหาชาติคำหลวงกับขนาดของบทฉันท์ที่มีชื่อ
เดียวกันในปัจจุบันจะพบว่า มีแต่มาลินีฉันท์เท่านั้นที่มีขนาดของบทต่างจากปัจจุบัน
กล่าวคือมีขนาดใหญ่กว่าถึงเท่าตัว เพราะมาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวง ๑ บท เท่ากับมาลินี
ฉันท์ปัจจุบันถึง ๒ บท

สัมผัสระหว่างบทของฉันท์ทั้ง ๔ ชนิดเมื่อเทียบกับฉันท์ที่มีชื่อตรงกันในปัจจุบันจะ
พบว่ามีแต่มาลินีฉันท์เท่านั้นที่ต่างไปเพราะแทนที่จะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของบาทแรกไปยัง
คำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ ๒ อย่างปัจจุบันนี้ กลับเป็นว่าคำสุดท้ายของบท (ซึ่งมี ๒ บาท
นั้น) ส่งไปยังคำสุดท้ายของบาทแรกในบทถัดไป

ส่วนสัมผัสในบทของฉันท์ทั้ง ๔ ชนิดในมหาชาติคำหลวงนี้ มีแต่สัททูลวิกกีฬิตฉันท์
เท่านั้นที่มีลักษณะตรงกับฉันท์ชื่อเดียวกันในปัจจุบัน นอกนั้นมีสัมผัสในมากกว่าในปัจจุบันอีก ๑
แห่ง ลักษณะเช่นนี้จะพบในวรรคคดีเรื่องอื่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นด้วยที่ใช้ฉันท์ชนิด
เดียวกันในการแต่ง ลักษณะเช่นนี้ทำให้ฉันท์ในสมัยอยุธยาแต่งยากกว่าฉันท์ในปัจจุบันนี้ แม้
จะทำให้ฉันท์อยุธยาที่มีความไพเราะมากกว่าฉันท์ในสมัยปัจจุบันแต่ก็อาจจะเป็นผลเสียที่ทำให้
ไม่ได้รับความนิยม ทำให้ต้องมีการปรับลดสัมผัสในบทหรือลดขนาดของบทฉันท์ลงบ้างในสมัย
หลังจนมีรูปลักษณะดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่า*การใช้คำสร้อยในการแต่งฉันทไม่เป็นที่นิยม* ผิดกับการแต่งราย โคลง และกาพย์ที่นิยมใช้คำสร้อยมากกว่า เพราะในการแต่งฉันทพบคำสร้อยแต่เฉพาะท้ายบทของสัททูลวิกิพิตฉันทเพียงแห่งเดียวเท่านั้น

๔) กาพย์ กาพย์ในมหาชาติคำหลวงทั้ง ๑๑ กัณฑ์ที่นำมาศึกษาในครั้งนี้มีอยู่ ๓ ชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉมบึง ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ปรากฏอยู่ในทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์ฉกษัตริย์ รวม ๕ กัณฑ์ ดังนี้

ทานกัณฑ์ มีกาพย์ยานี ๑๖ บท และกาพย์ฉมบึง ๖ บท

กัณฑ์จุลพน มีกาพย์ยานี ๒๓ บท และกาพย์ฉมบึง ๒๖ บท

กัณฑ์มหาพน มีกาพย์สุรางคนางค์ ๔ บท และกาพย์ฉมบึง ๒๘ บท

กัณฑ์มัทรี มีกาพย์สุรางคนางค์ ๗ บท และกาพย์ยานี ๒ บท

กัณฑ์ฉกษัตริย์ มีกาพย์สุรางคนางค์ ๒ บท กาพย์ยานี ๖ บท และกาพย์ฉมบึง

๖ บท

หากพิจารณาข้อมูลข้างต้น พบว่าใน ๕ กัณฑ์นี้ จำนวนกาพย์ที่มีการแต่งมากที่สุดคือ กาพย์ฉมบึงมีจำนวนถึง ๖๖ บท รองลงมาคือกาพย์ยานี มีจำนวน ๔๗ บท และที่มีจำนวนน้อยที่สุดคือกาพย์สุรางคนางค์ มีจำนวน ๑๓ บทเท่านั้น กาพย์สุรางคนางค์มีปรากฏเฉพาะในกัณฑ์มหาพน กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์ฉกษัตริย์ ทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่า *กาพย์สุรางคนางค์น่าจะ* เป็นคำประพันธ์ชนิดใหม่ที่กวีไทยเพิ่งจะนำมาทดลองแต่ง ผิดกับกาพย์ยานีและฉมบึงที่กวีไทยแต่งอย่างชำนาญพอสมควรแล้ว

กัณฑ์ที่มีกาพย์ครบทั้ง ๓ ชนิดมีเพียงกัณฑ์เดียว คือกัณฑ์ฉกษัตริย์ ซึ่งแต่งกาพย์ยานี และกาพย์ฉมบึงในจำนวนเท่ากัน แต่กาพย์สุรางคนางค์มีจำนวนน้อยกว่าครึ่งหนึ่งของกาพย์ยานี และกาพย์ฉมบึง

ต่อไปผู้เขียนจะขอกล่าวถึงรายละเอียดของกาพย์ทั้ง ๓ ชนิดที่ปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง ดังต่อไปนี้

๔.๑) กาพย์ยานี กาพย์ยานีในมหาชาติคำหลวงมีขนาดของบทเท่ากับปัจจุบัน คือ ๑ บทมี ๒ บาท ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๖ คำ (บางแห่งคำในวรรคหลังอาจมีค่าน้อยกว่า ๖ คำ เช่น มี ๕ คำเท่านั้น เช่น “ผลเรื่องร้องรองไร” หรือมีจำนวนคำมากกว่า ๖ คำ ทำให้ต้องอ่านรวบคำ เช่น “ไบทรสมุทรสายศาล” หรือ “คอนเคือสรล้งบังปลีแปลน” เป็นต้น) รวมบทหนึ่งมี ๑๑ คำ บทหนึ่งมี ๒๒ คำ และอาจมีคำสร้อยท้ายบทได้อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในท้ายบทสุดท้ายของการแต่งคำประพันธ์ชนิดนี้ ดังที่พบในบทสุดท้ายของทานกัณฑ์ ๑ บท มัทรี

๒ บท (กัณฑ์นี้มีกาพย์ยานีที่แต่งต่อเนื่องกันเพียง ๒ บทนี้เท่านั้น) และบทสุดท้ายของกัณฑ์
ฉกษัตริย์อีก ๑ บท จำนวนคำสร้อยมี ๒-๓ คำ ดังนี้

ทานกัณฑ์

ชมอยเมื่อเผื่อแผ่หญ้า
ไร้พยชนียอดอำรุง

ยุงชุมฉ่ำฝ้าเหลือบฝูง
สองจะจำทำกลใด นั้นโสดแล
(หน้า ๘๕)

กัณฑ์มัทรี

ครันนเข้าก็หิวกรนเข้า
ลูกไม้บทนงาย
คิดใดคั้นมาค่า
เพราะเห็นกูโหดหิน

ชายป่าเข้าไปหาชาย
จำงายราชอดยีน แม่ฮา
อยู่จรหล้าต่อกลางคืน
แลดูแคลนกุกกลใด ดั่งงนี้^{๕๖}
(หน้า ๑๙๘-๑๙๙)

กัณฑ์ฉกษัตริย์

พระเอยไอ้ลำบาก
อาไศรยหิมวาดูร

ไพร่ขับพรากจयरจากบูร
พูนทุกข์ถวิลกินน้ำตา แลณท้าว
(หน้า ๒๕๓)

สัมผัสระหว่างบทของกาพย์ยานีในมหาชาติคำหลวงตรงกับปัจจุบัน คือคำสุดท้ายของ
บทส่งไปยังคำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทแรกของบทถัดไป

ส่วนสัมผัสในบทแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๔.๑.๑) มีสัมผัสในบท ๒ แห่ง เท่ากับกาพย์ยานีในปัจจุบัน แห่งแรกระหว่าง
วรรคหน้ากับวรรคหลังในบาทที่ ๑ เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวงเป็นสัมผัสระหว่างคำสุดท้าย
ของวรรคหน้า กับคำที่ ๒ หรือ ๓ ในวรรคหลังของบาทเดียวกัน แห่งที่สองระหว่างคำสุดท้าย
ของบาทที่หนึ่งมายังคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๒ ดังตัวอย่าง

อยู่ยงรงงแรมป่า
สองราอาทรนอน

ได้หญ้าฟางต่างเมะหมอน
นันทจะจำทำกลใด

(หน้า ๘๕)

๔.๑.๒) มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง คือมีมากกว่าปัจจุบันอีก ๑ แห่ง คือ เพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคและวรรคหลังในบาทที่ ๒ คือระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำที่ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ ของวรรคหลังในบาทเดียวกัน กลุ่มนี้มีจำนวนมากกว่ากลุ่มแรก แสดงว่าวิเนนสัมผัสในบทอย่างแพร่หลาย ดังตัวอย่างในกัณฑ์จุลพน ดังนี้

สมอหมากขามป้อม	พกคำค้อมทั้งลำสาญ
โพบายตรบอกบาน	พุทราหวานวังเวงใจ
พลับทองดั่งลงเลื่อง	ผลเรื่องร้องรองไร
หมากสังสรลมไทร	ใบทรสุมทรสายศาล
ทรางสุกถูกช้อยไซด	ลิ้มไล่ไอชกระเเมมหวาน
เดื่อดวงบมานมาน	दानดินลูกถูกไชขจร
กล้วยหอมกล้วยงาช้าง	ลูกอ้าอ้างงากุญชร
กล้วยตีบแดงนวลอร	คอนเครือสรล้างบ้างปลีแปลน

(หน้า ๑๓๐)

นอกจากนี้ ยังนิยมตกแต่งถ้อยคำให้มีความไพเราะมากยิ่งขึ้นโดยการเพิ่มสัมผัสพยัญชนะหรือสัมผัสสระในวรรคด้วย ดังตัวอย่างในทานกัณฑ์ ส่วนที่เรียกว่า "กลบทเก่า" ที่แต่งเป็นกาพย์ยานี ๑๖ บท^{๒๒} เช่น

อาสุรสองหลานเอย	ย่อมเสวยเคยเข้าสาลี
เนื้ออ้วนควมแกงดี	มีรสยิ่งสิ่งกับบาย
ปางไปในครีมครุ	กินลูกซูลูเพรางาย
สองราทหารกชาย	หญิงจะจำทำกลใด
อาสุรสองเคยครอง	ภาชนพานรองทองร้อยบรรล
ลวดลายหลายกณิกนันต์	ล้วนสุวรรณพรรณไพรุ
อาจินกินพลับพลอง	ไปไม้รองตองปะปู
กำพร้าหน้าเอ็นดู	สองจะจำทำกลใด

(หน้า ๘๓-๘๔)

๔.๒) กาพย์ฉับบั้ง กาพย์ฉับบั้งในมหาชาติคำหลวงมีขนาดบทเก่ากับปัจจุบัน คือ ๑ บทมี ๓ วรรค มีสัมผัสระหว่างบทตรงกับปัจจุบันคือ คำสุดท้ายของบาทหรือคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายวรรคแรกในบาทถัดไป ส่วนสัมผัสในบทก็มีเพียง ๑ แห่งตรงกับปัจจุบัน คือ คำสุดท้ายวรรคแรกส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ในบาทเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม กาพย์ฉบับใหม่หาชาติคำหลวงเฉพาะกัณฑ์เก่าที่นำมาศึกษา มีข้อแตกต่างจากกาพย์ฉบับในปัจจุบันบ้างเรื่อง **จำนวนคำในบท** เพราะกาพย์ฉบับปัจจุบัน ๑ บทมี ๑๖ คำ แต่ในมหาชาติคำหลวงมีส่วนหนึ่งที่มีจำนวนคำถึงบทละ ๑๘ คำ เพื่อให้เห็นได้ชัดเจน ผู้เขียนขอแบ่งกาพย์ฉบับใหม่หาชาติคำหลวงตามจำนวนคำในบทออกเป็น ๒ กลุ่ม^{๓๓} ดังนี้คือ

๔.๒.๑) บทหนึ่งมี ๑๖ คำ คือ ๖-๔-๖ และอาจมี **คำสร้อยท้ายบท** โดยเฉพาะท้ายบทสุดท้ายของกาพย์ฉบับที่แต่งได้อีก เช่นตัวอย่างในกัณฑ์จุลพน ดังนี้

เคล้าคลอคู่เคียงชมมร ไข้สลาบหรรหย ดันหิมกระสรสยวสนน
 ถ้อเถื่อนเพื่อนภาษากัน ร้องรับขานขับ ตระศักติตรสะยกพรยกไพโร **ธอยู่นั้น**
 (หน้า ๑๓๒)

๔.๒.๒) บทหนึ่งมี ๑๘ คำ คือ ๖-๔-๘ และอาจมีคำสร้อยท้ายบทได้อีก พบเพียง ๖ บทเท่านั้น อยู่ในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ดังนี้

หนึ่งค่อยเล็มล่ำมาลัยงกน ท่วยทุเรศอารัญ ละลัดเลาะเสาะหาผลาหาร
 รากไม้มนนพรรณตระการ ลูกไม้สามาญ มุลมอมมากอยู่ภอสูเสวย
 เหลือบยุงยาอีมิเสบอย ยลย้อมยงเหยอย เหือดหายจรลายล่ำจระหลิกหนี
 สบสำสัตว์ร้ายตวารี ปองอริราวี พันพิศม์ผกแผ่ผืนพงพาน
 หัยมไพโรพฤษพิศาล ดาษดินด้วยพาล มฤคถึกเถลองราชสีห์แสดง
 ย่อมสัตว์ตวร้ายตววแรง มนยงงสยดแทง ขวิดทอแตกถัดกัทกุมเอา **แสฤา**

(หน้า ๒๕๑-๒๕๒)

เมื่อพิจารณากาพย์ฉบับที่แต่งในเรื่องนี้เปรียบเทียบกับกาพย์ฉบับที่ปรากฏในกฎหมายบางฉบับ ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เช่น ที่ปรากฏใน "พิธีสูทดำน้ำพิธีสุทลยเพลิง" จะพบว่ามีจำนวนคำเกินในวรรคคล้ายกับที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง ทั้งยังปรากฏกาพย์ฉบับทั้งชนิดบทละ ๑๖ คำ และ ๑๘ คำด้วย ดังตัวอย่าง

ข้าพระเจ้า ผู้เป็นสุภาภะลาการ ขอถวายสัจชาติสถาน อันมีพุททงธรรมมังสังฆัง
 เปนที่พำนักสระณัง มัวโมหก่าบัง ขอพระเจ้าจงปราฏิหาร
 ไตรยโลกยรมัดมลบันดาล หลุ่มหลงเปนพาล เอาเทจ้มากล่าวมารสา
 อันขมบงคมเทวา อารักษมุหา มหิทธิฤทธิเกรียงไกร
 เบื้องบนจนพรหมประไภ เบื้องต่ำลงไป พิภพท้าวนาครา^{๓๔}

(หน้า ๑๒๐)

มีข้อสังเกตว่าภาพย้งมังฆบแรกในตัวอย่างนี้ มีคำเสริมหน้าวรรค คือ “ข้าพระเจ้า”

ด้วย

อนึ่ง ในการแบ่งประเภทของภาพย้งมังฆบใหม่หาชาติคำหลวง หากพิจารณาเรื่องการแต่งแบบกลบท ก็แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือภาพย้งมังฆบธรรมดา และภาพย้งมังฆบที่แต่งเป็นกลบท ภาพย้งมังฆบธรรมดา ผู้เขียนได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

ภาพย้งมังฆบที่แต่งเป็นกลบทนั้น เป็นการแต่งโดยขึ้นต้นวรรคแรกของแต่ละบาทด้วยคำ และข้อความเดียวกันว่า “พณคนนทท...” พบในภาพย้งมังฆบจำนวน ๑๓ บทในกัณฑ์มหากุณ ดั่งตัวอย่าง

พณคนนททภาษา	ร่อนร้องโดยกา	ละเข้าชรเสียงเที่ยงคืน
พณคนนททคมีหีน	บมีโหจอมยีน	ตรศกตรสยกพรยกไพโร
พณคนนททคนานาวีไล	ต่างต่างกันไกว	ดูรจำรงสงยหวาน
พณคนนทททดูระการ	ร้องก้องเสียงसार	สรเสนาะสุรโนคเอาใจคน

(หน้า ๑๔๙-๑๕๐)

นอกจากนี้ กวียังนิยมตกแต่งถ้อยคำให้เกิดความไพเราะ ด้วยการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ หรือสัมผัสสระในวรรค เช่น

พรทิตเหจเฮอร์ร้างวาง	ภูลโศกหวลนาง	ก็หว่ายรันแข่งชมชล
พิราบเบदन้าสยดสน	ดอกบวรบินบน	บันหาบันเฮอร์จัจจร
กาน้ำชมชื่นสระสร	มัวมัดศยากร	แลจากพรากพิหคินทร์

(หน้า ๑๔๙)

๔.๓) ภาพย้งสร้างคางคัก ภาพย้งสร้างคางคักใหม่หาชาติคำหลวงมีจำนวนน้อยที่สุด เมื่อเทียบกับภาพย้งยานีและภาพย้งมังฆบ มีเพียง ๑๘ บทเท่านั้น คือในกัณฑ์มหากุณ ๙ บท กัณฑ์มัทรี ๗ บท และในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒ บท

ภาพย้งสร้างคางคักใหม่หาชาติคำหลวง มีทั้งขนาดของบทที่เท่ากับในปัจจุบัน และที่มีขนาดบทใหญ่กว่าในปัจจุบัน เพื่อความชัดเจนจะขอแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๔.๓.๑) ภาพย้งสร้างคางคักที่ไม่มีคำเสริมหน้าวรรค ชนิดนี้บทหนึ่งมี ๒๘ คำ คือ บทหนึ่งมี ๗ วรรค วรรคละ ๔ คำ (มีบ้างที่มีจำนวนคำในวรรคเกิน ๔ คำโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ทำให้ต้องอ่านรวบคำ เช่น “ผู้บุตรสุดแสนลิเนหา” “ผู้ลูกสงสารสายใจ” “อุบัติเพื่อประเภทไทย” และ “จำตรอมจำตราครดร้าคัลย์”) และยังมีอาจมีคำสร้อยท้ายบทได้อีก ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่าภาพย้งสร้างคางคักในสมัยนี้ไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำในวรรค และจำนวนคำ

ในบทมากนัก กาพย์สุรางคนางค์ชนิดนี้มีปรากฏในกัณฑ์มหาพน ๔ บท ในกัณฑ์มัทรี ๖ บท และในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒ บท ดังตัวอย่าง

กัณฑ์มหาพน

เพื่อจักใคร่เห็น
ผีไต่ยังรู้
บอกแจ้งอย่างนาน

กุมมาไซเข็น
ท่านเจ้าใจหวาน
ที่พระภูบาล
ดูข้าของฟง หนึ่งรา
(หน้า ๑๔๑)

กัณฑ์มัทรี

ลเจ้าเข้าป่า
เย็นแม่กลับมา
ปัมชีพทำลาย

ดูจอมมารดา
เพื่อผลเพรางาย
แก้วแม่สุญหาย
มอดม้วยมรณา โสดแล
(หน้า ๑๔๖)

๓.๓.๒) กาพย์สุรางคนางค์ที่มีคำเสริมหน้าวรรค กล่าวคือ บทหนึ่งมี ๗ วรรค วรรคละ ๔ คำ และมีคำเสริมหน้าวรรคต้นบทอีก ๑ วรรค พบในกัณฑ์มหาพน ๕ บท และ มัทรี ๑ บท ถ้าเทียบกับกาพย์สุรางคนางค์ที่ไม่มีคำเสริมหน้าวรรคหรือกาพย์สุรางคนางค์ ๒๔ ชนิดธรรมดาทั่วไป ก็พบข้อแตกต่างเพียงว่า เพิ่มวรรคหน้าเข้าไปอีก ๑ วรรคเท่านั้น และคำเสริมหน้าวรรคที่อยู่ต้นบทนี้ไม่ต้องส่งสัมผัสไปยังวรรคถัดไปแต่อย่างใด มีข้อสังเกตว่ากาพย์สุรางคนางค์ชนิดนี้มีคำเสริมหน้าวรรคนี้ ไม่มีคำสร้อยท้ายบท ดังตัวอย่าง

ตั้งใจอุบาย

คืนคำข้าขยว
จักขอเมียรัก
เมียรักแก้วเมียรัก

ตั้งกูรารีพึง

ลูกรักษาราช
ผีไซ่กัณฑ์
ลูกให้ธรณี

ท่านนี้แครงครยว
จักขอสักอัน
ท่านไททรงธรรม
บำเรอรักษา
แก่นแก้วกัณฑ์
เป็นทาสทาสี
ใคร่ชายชาลี
เป็นทาสทำการ

(หน้า ๑๔๐)

ไม่ว่าจะเป็นภาพยนตร์สร้างนางค์ชนิดที่ไม่มีคำเสริมหน้าวรรค หรือชนิดที่มีคำเสริมหน้าวรรคตรงต้นบท จะมีสัมผัสในบทและสัมผัสระหว่างบทเหมือนกัน สัมผัสในบทมี ๓ แห่ง คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖ ส่วนสัมผัสระหว่างบทมี ๑ แห่ง คือ คำสุดท้ายของบทส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ในบทถัดไป ดังตัวอย่าง

เปนนโรหิต
ไพร่ฟ้าหน้าใส
กำจัดทำวอร

กุนีพรามหณ์พิริช

นานเห็นภุธร

ชาวเขตอุดร

จากเมืองมานาน

(หน้า ๑๔๑)

ธทรงพระผนวช

ห่อเกล้าชฎา

ไช่ท้าวพระยา

จะมีสิ่งสิน

เข้าน้ำทำโจท

ทโหจทหิน

จข่าจขิน

จะขอฤคาร

(หน้า ๑๔๑)

สำหรับการตกแต่งถ้อยคำเพื่อให้กาศพรมีความไพเราะขึ้น สังเกตได้ชัดเจนว่านิยมเล่นสัมผัสพยัญชนะหรือสัมผัสสระในวรรค

ที่เป็นสัมผัสพยัญชนะ เช่น "ขอเข้าของขุน" "คืนคำข่าขยว" "อันอื่นอันไกล" "จากค้าวแดนดง" "จากเมืองมานาน" "ท่านไทยทรงธรรม" "พนาตรดยว"

มีข้อน่าสังเกตว่าการเล่นเสียงพยัญชนะนี้บางครั้งปรากฏในลักษณะของการเล่นคำซ้ำพยางค์หน้า โดยที่พยางค์หลังอาจเป็นพยัญชนะเสียงเดียวกับพยางค์หน้าก็ได้ หรือต่างเสียงพยัญชนะกันก็ได้ เช่น "ประสพประสงค์" "ทโหจทหิน" "จข่าจขิน" "อันอื่นอันไกล" "เมียมแก้วเมียมขวัญ" "อย่าคอยดออย่าพูน"

ที่เป็นการเล่นสัมผัสสระในวรรคพบน้อยกว่า เช่น "คืนคำข่าขยว" "เข้าน้ำทำโจท" "ไพร่ฟ้าหน้าใส"

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงทั้ง ๑๑ กัณฑ์ที่สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้ประกอบด้วยคำประพันธ์ ๔ ชนิด ได้แก่ ร่ายโคลง ฉันท์ และกาศพรม โดยมี ร่ายเป็นคำประพันธ์หลัก เพราะมีพบมากกว่าคำประพันธ์

ชนิดอื่น ๆ ทั้งร้อย โคลง ฉันท์ และกาพย์นี้มีฉันทลักษณ์ที่ยังไม่ลงรูปแน่นอนตายตัว มีลักษณะของการทดลองแต่งเพื่อเลือกรูปแบบฉันทลักษณ์ที่เหมาะสม มีจำนวนคำที่ยังไม่กำหนดแน่นอน ตำแหน่งคำรับสัมผัสก็ค่อนข้างยืดหยุ่น และคำรับส่งสัมผัสก็ไม่เคร่งครัด แต่มีข้อน่าสังเกตว่า กวีให้ความสำคัญเรื่องจำนวนสัมผัสในบท ของคำประพันธ์ที่แต่งค่อนข้างมาก มีปรากฏทั้งในโคลงสี่ ฉันท์ และกาพย์ แต่เห็นได้ว่าเป็นที่นิยมในสมัยหลัง จึงมีการทิ้งจำนวนสัมผัสในบทประพันธ์ ลงบ้างในสมัยหลังต่อมา เพื่อให้แต่งได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้คำประพันธ์ใหม่หาคำคล้องยังมีความนิยมเล่นเสียงสัมผัสพยางค์ และเล่นคำอย่างเห็นได้ชัดเจน

ร้อยใหม่หาคำคล้องเป็นร้อยโบราณที่มีวิธีการลงท้ายคำที่ค่อนข้างหลากหลาย ชนิดที่ลงท้ายคำด้วยการเปลี่ยนคำรับสัมผัสมายังคำสุดท้ายของวรรค ทำให้เกิดพัฒนาการของโคลงสองต้นและโคลงสองสุภาพในระยะแรกเริ่ม ซึ่งจะพัฒนาต่อไปเป็นโคลงสามต้นและโคลงสามสุภาพต่อไป

ส่วนโคลงนั้นเป็นโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่แบบโคลงต้น และมักไม่ปรากฏคำสร้อยในบาทที่ ๑ หรือในบาทที่ ๓ นอกจากนี้มีโคลงสี่สุภาพที่ไม่มีลักษณะของโคลงต้นหลงเหลืออยู่บ้าง แต่พบน้อยมาก อย่างไรก็ตามเห็นได้ว่าโคลงใหม่หาคำคล้องอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะมีการเปลี่ยนแปลงจากการแต่งโคลงสี่ต้นไปเป็นโคลงสี่สุภาพ ทำให้โคลงสี่ในวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะของทั้งโคลงสี่ต้นและโคลงสี่สุภาพปะปนกัน ได้แก่ สัมผัสระหว่างบท และคำโทคู่แบบโคลงสี่ต้น ส่วนสัมผัสในบทและจำนวนคำเอกโทเป็นแบบโคลงสี่สุภาพ นอกจากโคลงสี่แล้ว ก็ยังมีโคลงสองและโคลงสามทั้งแบบต้นและแบบสุภาพในระยะแรกเริ่มที่มีพัฒนาการมาจากการแต่งร้อยโบราณ โคลงสองและโคลงสามในระยะแรกเริ่มนี้มีคำเอกคำโทที่ยังไม่ถูกต้องครบถ้วนตามข้อบังคับในปัจจุบันนัก

สำหรับฉันท์ พบเพียงฉันท์ ๔ ชนิดเท่านั้น มีปรากฏเฉพาะในกัณฑ์มหาพน ได้แก่ อินทริเชียรฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ มาลินีฉันท์ และสัททูลวิกกัณฑ์ฉันท์ ฉันท์ ๓ ชนิดแรกมีลักษณะแตกต่างไปจากฉันท์ชื่อเดียวกันในปัจจุบัน กล่าวคือ ฉันท์ ๒ ชนิดแรกมีสัมผัสในบทมากกว่าปัจจุบันอีก ๑ แห่ง ส่วนมาลินีฉันท์มีขนาดของบทใหญ่กว่าปัจจุบันเท่าตัว

ส่วนกาพย์มี ๓ ชนิด มีกาพย์ยานีมากที่สุด รองลงมาคือกาพย์ฉับ และกาพย์สุรางคนางค์ มีข้อสังเกตว่ากาพย์ยานีใหม่หาคำคล้องมีสัมผัสในบทมากกว่าปัจจุบัน ๑ แห่ง คล้ายกับอินทริเชียรฉันท์ และวสันตดิถีฉันท์ในวรรณคดีเรื่องนี้

หากพิจารณาเนื้อหาของคำประพันธ์ ๓ ชนิดที่ไม่ใช่ร้อยอันเป็นคำประพันธ์หลักของเรื่องแล้ว พบว่ากริยาโคลงมาแต่งในเนื้อความที่เป็นบทสนทนา บทคร่ำครวญ การบรรยายสภาพตัวละคร และเหตุการณ์ในเรื่อง ฉันท์ทั้ง ๔ ชนิดพบในตอนพรรณนาความงามของธรรมชาติทั้งสิ้น ส่วนกาพย์พบว่ากาพย์ยานีปรากฏในเนื้อความที่เป็นการรำพันความในใจ บทสนทนาที่เป็นการตัดพ้อ ตอนพระเวสสันดรพ้อพระนางมัทรี และบทสนทนาที่เล่าเรื่องราวความลำบากในการอยู่ป่าที่พระเวสสันดรกราบทูลพระเจ้ากรุงสยุมชัย บทที่เป็นการพรรณนาความสวยงามของธรรมชาติ กาพย์ฉันท์พบในการเล่าเรื่องของกวี การพรรณนาความงามของธรรมชาติ ส่วนกาพย์สุรางคนางค์พบในเนื้อความที่เป็นบทสนทนาและบทคร่ำครวญ

คำประพันธ์ทั้งร้อย โคลง ฉันท์ และกาพย์ พบว่าร้อยมีจำนวนมากที่สุด และโคลงมีจำนวนน้อยที่สุด ส่วนฉันท์มีจำนวนมากกว่ากาพย์

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาและสำนวนโวหารในเรื่องมหาชาติคำหลวง คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำ คือมีการใช้คำไทยโบราณอยู่มาก เช่น

สิบหกเข้า	หมายความว่า	สิบหกปี
น้ำหน้า	หมายความว่า	น้ำตา
น้ำฟ้า	หมายความว่า	น้ำฝน
หว่า	หมายความว่า	ว่าเหว
ชอก	หมายความว่า	เขต แดน
โหด	หมายความว่า	ไร้ ปราศจาก
แพง	หมายความว่า	มีค่า
ท้าว	หมายความว่า	ลั้ม
รอย	คือคำเดียวกับ	ชะรอย
เมืองขวาง	หมายความว่า	เมืองใหญ่
เสียชีวิต	หมายความว่า	ตาย
พุก พรุก	หมายความว่า	พรั่งนี้
กว่าขึ้น	หมายความว่า	ยิ่งนัก
รางซาง	หมายความว่า	สวยงาม

นอกจากนี้ยังมีคำว่า ฟุ่น หึง สิ้น เขี้ยว เคี้ยว ขุน เขื่อ แมน แพน แกล้ง แก่วน ฝรั่ง อเคือ แหล่งไหลล์ ลันลุง ความขำ จรหล้า กัลห้าย เจ้าซ่าง กล้องแกล้ง อรรแตง อือ โอ ลิวลี เป็นต้น คำศัพท์เฉพาะก็พยายามใช้คำไทยง่าย ๆ เช่น ใช้คำเรียกพระอินทร์ว่า จอม

สวรรคค์ฟอกฟ้า จอมไตรตรึงษ์พิมาน เจ้าฟ้าฟอกไพชยนต์ พระผู้มัจฉาแด่ย์ ท้าวพันดา
นายกเทพทรงเพชร เป็นต้น

นอกจากนี้นิยมใช้รูปคำสันสกฤตมากกว่าคำบาลี เช่น มางษ กษิณาสรพ บรรษัทย
โกษมพัตร สราพก สบรราชดี อนรรหม พระพุทธพิบรชชี เป็นต้น รวมทั้งมีการสร้างคำศัพท์
แปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่สะท้อนให้เห็นความรู้ด้านคำศัพท์ของกวีได้เป็นอย่างดียิ่ง เช่น แสงสุรโยทน์
(แสง+สุริย+อุทัย) โบษขรพรโรชก (โบษขร+พรรษ+อุทก) ทวียราชา (ทวิ+ราชา) แก้ว
กาโมทยมหิษี (แก้ว+กาม+อุทัย+มหิษี) นิลาณชัน (นิล+อัญชัน) โมหมัตจรรย (โมห+มหา+
อัสจรรย) เยอนยษจรรย (เยอน+ยศ+อัสจรรย) มหาจจรรยใจ (มหา+อัสจรรย+ใจ) สุริโยเคจจ
(สุริย+คัจจ) บาทัมโพช (บาท +อัมพูช) สิริโรตมวงค์ (สิริ+ออตม+องค์) เป็นต้น

จากการศึกษาภาษาที่กวีใช้ พบว่ามีคำเขมรปรากฏอยู่มากทีเดียว เป็นคำที่ใช้ในชีวิต
ประจำวันทั่วไป เช่น กนมยง (เด็ก) กำราล (เสื้อ) เต้า หรือ เทา (ไป) ทีก (น้ำ) ช้างือ
(ความเจ็บไข้ ความทุกข์) โถง (เที่ยง หรือวัน) เมอล หรือ ยล (เห็น) ชราบ (ทราบ) เทวอ
(ท่า) กำเลาะ (หนุ่ม) ช้เลาะ (ทะเลาะ) ไตสดำ (มือขวา) แสรก (ร้องเรียก) กำรอ (ยากจน)
บาย (ข้าว) สำราย (แก้มัด) เป็นต้น ทำให้สันนิษฐานว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นน่าจะมีคำ
เขมรใช้อยู่ในภาษาไทยเป็นจำนวนมาก ทั้งในกฎหมายตราสามดวงก็กล่าวไว้ว่ามีคนเขมรรวมอยู่
ในหมู่ประชาชนชาวไทยสมัยนั้นด้วย^๖ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนักที่รับอิทธิพลขอมไว้มาก

อนึ่ง ในวรรณคดีเรื่องนี้ยังมีการใช้คำ "นิ" เต็มท้ายคำ สันนิษฐานว่า "นิ" คือคำว่า "นะ"
ในภาษาเขมร ที่มีความหมายว่า "นี้" คำในเรื่องมหาชาติคำหลวงที่ลงท้ายด้วยคำว่า "นิ" มีหลาย
คำ ได้แก่ กำหนดนิ หรือกำหนดนิ คำนับนิ พณหวันิ พนนภกนิ ฟ่านกนิ สนุกนิ สำนักนิ
อันเลศนิ เอาไปนิ การใช้คำเช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นด้วย
เช่น อนิรุทธคำฉันท์

นอกจากนี้ยังมีการเติม "ร" เข้าในคำเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
คำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ "ส" มีปรากฏหลายคำ เช่น ชรไม ตรีบัต ทรवार สรนุกนี้ สรนาน
สรไบ สรพรัง สรลม สรล้าง สรสรก

นอกเหนือจากนี้ คำว่า "โน" บางครั้งมี ค นำหน้า เป็น"คโน" หรือ "คะโน" เช่น

ลาเหล่าสาวศตุงฆารคะโน อนนเหลือนั่นน (หน้า ๘๖)

ท้าวระจะได้ตรัสเป็นพระบมินาน คโนกาลพุกนี้ (หน้า ๒๗๗)

ในเรื่องมหาชาติคำหลวง ยังนิยมใช้คำว่า "ศรี" ประกอบคำคุณศัพท์ คำนามทั่วไป
หรือคำนามที่เป็นชื่อคน อาจอยู่หน้าคำ หรือหลังคำก็ได้ เช่น พระสุนทรศรี ลูกสองศรี

ลูกสาวศรี บ้านสารเสียงศรี ศรีเมือง ศรีราชอนุช ศรีสมมติเทพเจ้า ศรีสมุหนายก
ศรีศุภลักษณ์ ศรีสวัสดิเสาวภาคย์ ศรีสาสดา ศรีสุนทร ศรีสุนิสาภรณ์ ศรีสุริยพงศ์ ศรีอัษฎ
ศรีโอรส ศรีบรมแพศยันคร ศรีเวศยันทรราช ศรีสรณชัย ศรีสาริปุตร

ส่วนด้านสำนวนมีการใช้สำนวนภาษาที่น่าสนใจหลายคำ เช่น ใจหวาน (ใจดี) ชิวหวาน (ปากหวาน) ภัคตราไสสรแล่ม (ใสสวยงาม) ไขววนนป่า หรือขวัญป่าบิน (ขวัญหนีดีฝ่อ) พายชลเนตร (พายน้ำตา) ตากตนนอน (นอนทอดกาย) เป็นต้น

สังเกตว่าสมัยนี้นิยมใช้คำซ้ำความหมาย เพราะมีปรากฏอยู่มาก เช่น หนุ่มเหน้า ผนวชบวช กำพลแดง เมอลเห็น ให้พิลาปลาลศ กลัวเกลขนขลาด จงกลบัทมอดบลด พถยผลลูมารค ใจมลากใจดี สายัณห์เย็นลง อันตรธานหาย เข้าใจแจ้งปรตยักษ์ ปรบักษ์ บัจจามีตร ตกหมาป่าใจหาย ตกไชยสวรรคต ภริยาเปนอรรคมเหสี บนนเทาทุเลา ปาดงพง อูรหั่วอก ฆาฏภริตีกลอง ลักษณะเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะเป็นวรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายในการใช้สวดให้ประชาชนฟัง การซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันจะเอื้อให้ผู้ฟังเข้าใจดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่คำหน้าเป็นคำศัพท์หรือเป็นคำมาจากภาษาอื่น เมื่อแปลเป็นไทยอีกทอดหนึ่ง ทำให้สื่อความหมายของคำศัพท์นั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บางครั้งปรากฏคำซ้ำความหมายระหว่างวรรคก็มี เช่น

ให้อนาถไปมาลาลศ ครวญกำสรด

นางก็ตื่นตรตก ตกประหม่า บ่าใจหาย

อันว่าทางท่าปาดง พงพนศลิวลี

ก็ไข่กลกล่าวกำนยด กยดแก่นางพญา ด่งงนี่

นอกจากนี้มีความเปรียบอยู่ในวรรณคดีเรื่องนี้มากที่สุดทีเดียว ดังสรุปได้ดังนี้

-เปรียบใบหน้าว่างามราวกับดอกบัวหรือดวงจันทร์ที่แจ่มกระจ่าง เช่น "เปนสาวน้อย
งโพท หน้าบวโบษบุรณจันทรจแจ่มนันท" (หน้า ๑๗๕)

-เปรียบผมหงอกเหมือนปีกแมลงภู่ เช่น "เกล้าเกลี้ยงเกษดกคำคือภูนี้" (หน้า ๑๑๕)

-เปรียบปากแดงงามราวกับลูกไทรหรือลูกตำลึงสุก เช่น "อนนกอปด้วยพระโอฐแดงฉรร
คุดจพรรณลูกไทร ไยตำลึงสุกเข้ม" (หน้า ๒๗๑) "พิศดูโฉมฉรรโอษฐ พยงนิโครทสุกล" (หน้า
๒๗๑)

-เปรียบแผ่นหลังว่างามดังแผ่นกระดานทอง หรืออ่อนนุ่มดังสำลี เช่น "อนนว่าน้ำตา
พระมหาสัตว์ ก็ตกเหนือบริษฏางค์สองกระษัตริย์กุมาร ประดุงแผ่นขดานมาศทังคู่อยู่รกรอง"
(หน้า ๑๖๙) "หลงสองกษัตริย์ อ่อนคือสำลี" (หน้า ๑๗๓)

-เปรียบเทียบความงามของสะโพกที่ผายออกเหมือนคางคก เช่น "ตระโพกคือคางคกผาย" (หน้า ๘๑)

-เปรียบลำขาว่าเรียงงามราวลำต้นของกล้วยทอง เช่น "มีดำนอรงามแอวย รทวย รทอดกรกราย ค่อย໋ไชยชายยกย่าง เมื่อพิศฟ้างพวงกล้วยทอง" (หน้า ๒๗๑)

-เปรียบเทียบรูปร่างว่าราวกับรูปทอง รูปทองที่ช่างทองหล่อขึ้น ทองแท่ง แท่งทองที่หล่อขึ้น หรืองามดั่งพระพรหม เช่น "ทำวธเสด็จเหนือศิลาบาตรบรรยงก์ ก็มีพระองค์คือพระมาศ เนื้อ นิกษชาติชมพูนท" (หน้า ๑๕๙) "โฉมอุดมเรีงรอง คุประจตุรูปทองชเกลา แลช่างทองเหลา หล่อแล้ว" (หน้า ๒๒๙) "เส้งมาขอตุทั้งสองเสมอทองแท่งทั้งคู่แล" (หน้า ๑๗๔) "คือแท่งทองชโกษเกลา" (หน้า ๒๒๙) "ทรงเพศช็อยู่เถื่อน งามเงื่อนพร้อมเพียงพรหม" (หน้า ๑๒๙)

-เปรียบเทียบความงามของกัณหาว่าคือสร้อยดอกบัว เช่น "แลล่องไฉลิ่งโลจ เพราะบมิเห็น สร้อยสาโรชแก้วกัณหาพีนี้" (หน้า ๑๗๕)

-เปรียบท่วงท่าเดินว่าสง่าราวกับหงส์ เช่น "โฉมเฉกหงส์ลีลาศ" (หน้า ๒๗๑)

-เปรียบบุคคลว่ามีค่าเสมอดวงตา หรือมีค่าประดุจสำเภาก้าว เช่น "อนนว่าเจ้าผู้เสมอ จักษุทั้งคู่" (หน้า ๑๖๗) "สองเจ้าแพงเกตรา แก่พ่อผู้จะปรารถนาเป้นพระพุทธานน" (หน้า ๑๖๙)

-เปรียบเทียบความไพเราะของเสียงร้องของสัตว์ราวกับเสียงดนตรีสวรรค์ เช่น "สัตว์บันสาร เสียงศรี ดุจดนตรีสารสวรรค์" (หน้า ๑๒๙)

-เปรียบคนจำนวนมากเหมือนกับคลื่นที่ถาโถมต่อเนื่องกันมา เช่น "อีกอริยตราพกญิบ หมื่น เนื่องคลื่นเป้นบริพาร" (หน้า ๒๙) "พลประชาประชาชึน เนื่องคลื่นล่อมจอมจักรนน" (หน้า ๒๗๔)

-เปรียบสีน้ำเงินเหมือนสีของแมลงค่อมทอง เช่น "เหล่าเสนาห่มชยวชาบ เฉกศรีสลาบ แมลงมาศ" (หน้า ๖๘)

-เปรียบเทียบความกลัวจนตัวสั่นระริว่าเหมือนกลัวเพราะเป็นทาสย์กษ กัฬเหมือนถูกผีไล่ หรือเหมือนไก่ที่ถูกไม้ค้อนไล่ตี เช่น "ขวัญหายห่อฝอดี กาเยนทริสนนรรวว ดุจตัวท้าวทาสย์กษ" (หน้า ๖๙) "เจ้าชาลิก์หลีกหนี กลวพยงผีลุกไหล์แล" (หน้า ๑๖๑) "ราชกุมารทั้งสองมีตว ส่วนรรววดุจตวไก่อ อนนทหายไม้ค้อนไล่ตามตี" (หน้า ๑๙๓)

-เปรียบเทียบการร้องไห้กัลังเกลือกราวกับไม้รั้งลุ่มล้ง เช่น "ทอดตนลงลุ่มแล้วก็ร้องไห้ เหมือนไม้รั้งลุ่มเนรนาต" (หน้า ๗๑)

-เปรียบเทียบความทุกข์ว่ามีมากเสมอแผ่นฟ้าอันกว้างใหญ่ เช่น “ทุกข์เท่าฟ้ารบเห็นลูก
ลอย” (หน้า ๑๘๕)

-เปรียบเทียบเจ็บปวดอันเกิดจากความทุกข์โศกกว่าเสมือนถูกเสี้ยน หรือศรแทงใจ หรือ
ทำให้น้ำตาที่ไหลออกมาเป็นสายเลือด เช่น “วิเคราะห์ใจเจ็บแสบ ก็จะเป็นส้นแปลบปลาบ
แทง” (หน้า ๑๐๑) “อันว่าเจ้ามัทรีก็เร่งมีโศกเสมอครแสงแลแขนงหญไทยนางนาฏนันทน์” (หน้า
๒๐๓) “อันว่าน้ำตาพระมหาสัตว์ไหลหลั่ง ฝั่งเป็นเลือด เตือดตุแดง แครงตกลง จากพระเนตร
ทั้งสอง บมิขาดโสด” (หน้า ๑๘๔)

-เปรียบเทียบคำกล่าวร้ายว่าเสมือนไฟเผาอกให้ร้อนรุ่ม เช่น “แลคำพราหมณ์เสมอไฟจ่อ
ลูกล่าวร้อนผ่าวเผาอก” (หน้า ๑๖๘)

-เปรียบบุคคลที่สามารถเป็นที่พึ่งพิงของผู้อื่นว่าเสมือนแผ่นดินอันเป็นที่อยู่อาศัยของ
สัตว์โลก หรือเสมือนฉัตรกันให้ความปลอดภัยแก่ผู้อาศัยใต้ร่มฉัตรนั้น เช่น “พระแพศยันดรจจุ
แผนเหล่า สัตว์ถ้วนหน้าอยู่เย็นใจ” (หน้า ๑๒๐) “เพื่อพระเปนฉัตรแก้ว ฉัตรกึ่งแผ้วแผนไตร”
(หน้า ๑๓๒)

-เปรียบอำนาจแสนยากของกองทัพว่าอาจปราบยักษ์ที่เก่งกล้าดังเช่นกุมภกรรณและ
ขุนทรใต้ หรืออาจผลึกเขาพระสุเมรุและเขาดรีฎฎให้ล้มลง สามารถเอ้อมเอาดาว เดือน และตะวัน
ได้ หรือสามารถแผ่อำนาจปกครองไปยังทุกทวีป บาดาล และสวรรค์ได้ด้วยการก้าวเท้าไปเพียง
ก้าวเดียวเท่านั้น และเสียงของกองทัพก็ก้องจนสามารถทำให้ป่าสะเทือน ทำให้ผู้คนหลบไปทั้ง
แผ่นดิน หรือเสียงดังลั่นราวเสียงพายุ ดังนี้ “อาจปล้ำเออลาก ปราบกุมภกรรฐ์ ปราณขุนทร
กัทรทุต แผลงดรีฎฎก็เอน ผลักพระเมรุก็ท้าว ผลักผาด้าวก็ทบ ตรหลบเอาดาวมากิน
ตรหลบเอาดินก็ได้ด้วยจับ จับเอาเดือนแลตะวัน เทียวทนนบาดาลชาญทุกทวีป ด้วยเร็วรีบ
บให้ห่าง ย่างดินดยวกัจบ สบอากาศก็จวบ รวบเอาสุราไลยโลกย์” (หน้า ๒๓๗) “ลางหมู่
เอาเดือนก็ได้โดยถวิล ลางหมู่เอาดินก็ได้ด้วยถวัด” (หน้า ๒๖๖) “เสียงกองทัพพาหะประนง
นี่สง พยงพายุพัดพนนภก” (หน้า ๒๔๗)

-เปรียบเทียบว่าขาราวกับสีสังข์ เช่น “อนนขาภคระดาษจุสังข์” (หน้า ๒๗๑)

-เปรียบคลื่นแตกฟองคล้ายดอกไม้ที่แตกกระจาย เช่น “อันว่าพระสาครควิวควัง
คล้าย ๆ หลงผกาแจรง ครแสงเลื่อนเปนคลื่น ร้องก้องขึ้นชมทาน ด้วยบุญญาธิการท่านนั้นน”
(หน้า ๑๗๑)

นอกจากจะมีการใช้ภาษาและสำนวนโวหารดังกล่าวข้างต้นแล้ว เรื่องมหาชาติคำหลวง
ยังมีการใช้ภาษาจินตภาพพรรณนาภาพที่น่ากลัว ชวนให้สยดสยองหลายตอนโดยไม่มีการ

เปรียบเทียบ ได้แก่ ตอนพรานเจตบุตรจะทำร้ายชุกในกัณฑ์ชุก และตอนพระนางมัทรีฝัน ก่อนที่ชุกจะขอสองกุมาร ในกัณฑ์กุมาร ดังนี้

... มิ่งจะเป็นผีบัดนี้เฒ่า มิ่งมีทันสั่งลูกเต้าแลเมีย
 มิ่ง ปีนนี้กูขึงสายสร้อย ครั้นติดถับถึงยรรยอตแล
 มันก็จะตอดติดดับกินเลือด เถ้าแห่งเหือดคุงโครง กูก็
 จะตัดหัวมิ่งโห่งลงจากค้ำไม้ ตรีแบนไว้กลางดิน ศรี
 ศิลปกูก็จะปาด ให้มิ่งข่วนขาดดับไต ก็จะทำให้เป็นพลี
 บูชาผีที่ป่านี้ ส่วนเนื้อมิ่งกูก็จะปล้ำแลสยบไม้ ให้ไหว
 เทพยดา บูชาพระพนศบตี มนนมิ่งมีเท่าใด ทงสันใน
 สนนนอกนั้นน อิกบอกหววมิ่งกูจะผ่า กูจะกล้าเอา
 ขวนหววมิ่งออกแล กูก็จะยกทำอถรรพ์ เซอญพลี
 กรรมการยุทธนั้นน สุดไปก็จะตัดหัวใจมิ่งจี้ ฉนี้กลาง
 ใจไฟ จปรลัยอาดมา ...

(หน้า ๑๒๒)

... เบื้องบนเจ้าภควดีมัทรีก็ฝันเห็นอัศจรรย์ โสดแล
 อันว่าสุบินนานุเพท แห่งนเรศราชธิดา ก็มีมาตราดั่งนี้
 อันว่ากรทยชายผู้หนึ่งดำ ตุกำยำโสดแล นุ่งผ้าแดง
 เพียงเช่า เกี้ยวเหนื่อเล่าดูแดง เห็นสยบแสงกว่า
 ซิ่นแล สันทัดดอกไม้แดงแฝงสองหู เห็นอดสูกว่าซิ่นแล
 มีมือถือดาบกล้า อวดคำคำคำราม คำรนปามปึงมา
 ด้วยด้วนแล ก็เข้ายังบรรณศาลาอาศรม มีที่นางพญา
 ผทมอยู่นั้นน จึงกรหวัดชฎากุมเกษนางนารณนั้นนแล
 จึงจะทรูไปหยาบ ด้วยอานุภาพกำลังมัน โสดแล ผลัก
 ให้ตกตนอนยียด ชรดยิดด้าวดินดรอนอน อยู่แล ในเมื่อ
 นางร้องวู่ววาย มันก็ควักเอาพระเนตรทั้งสองฝ้าย
 บมิขามโสดเลอย แล้วมันก็เอาดาวตรบัต ตัดพระหัตถ์
 นางพญา ทงซ้ายขวาขาดแล แล้วมันก็ผ่าอรุหั่วอก
 ออกสองภาค ให้ลำบากกลางดินดินด้าวแล แล้วมันก็
 เชือดเอาหัวใจนาง เลือดตกกลางสรรพก แล่นวดยกพา

ไป บอญแล นางก็ตื่นตรตก ตกปรหมา ป่าใจหาย
โสดแล

(หน้า ๑๕๗-๑๕๘)

สรุปแล้วการใช้ภาษาและสำนวนโวหารในมหากาพย์คำหลวงสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมในสมัยที่มีการแต่งวรรณคดีเรื่องนี้มีว่าเป็นวัฒนธรรมแบบผสมผสาน มีทั้งวัฒนธรรมไทยโบราณ สันสกฤต บาลี และเขมร การใช้ภาษาไทยโบราณก็ดี สันสกฤต บาลี และเขมรก็ดี เพื่อความเสนาหรือความไพเราะของเสียงคำและเพื่อความกระจำแจ่มแจ้งในด้านความหมายของการสื่อสาร ทั้งยังแสดงให้เห็นความรู้ความสามารถด้านการเลือกใช้ถ้อยคำของกวีได้เป็นอย่างดีทีเดียว

จ. ความคิดและความเชื่อ ในวรรณคดีเรื่องมหากาพย์คำหลวงนี้สะท้อนความคิดความเชื่อของคนไทยในยุคนั้นไว้หลายประการ ดังนี้

๑) มีความเชื่อเรื่องผี ผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนาและในศาสนาฮินดู ดังเช่น มีการนับถือบูชาผีโดยเฉพาะอย่างยิ่งผีประจำธรรมชาติต่าง ๆ บูชาเทพยดา บูชาพระพนศบดีซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีสัญลักษณ์ของรูปเคารพในศาสนาฮินดูปะปนอยู่ ดังตัวอย่าง

... ยยวแม่บูชาผีแก้คำ ก่าเจ้าพรำมากิน ก่อนแล

(หน้า ๑๑๕)

... กูกี้จะตัดหัวมึงโหลงจากคำไม้ ตรแปนไว้กลาง
ดิน ศรีศิลป์กูกี้จะปาด ให้มึงขวันขาดดับไต ก็จะให้
เปนพลี บูชาผีที่ปานี้ ส่วนเนื้อมึงกูกี้จะพล่าแลสยบ
ไม้ ให้ไหวเทพยดา บูชาพระพนศบดี

(หน้า ๑๒๒)

... อ้าอ้าเทพอารักษ์อยู่สูงศักดิ์ตัวแดนเขาใหญ่นี้ มา
เราจะยอกรกายเกล้า ไหว้เทพดาผู้เปนเจ้าอยู่รักษา
สระนี้ อิกปู่เจ้าวงหลวง นทีปวงวงใหญ่ نن
หญ้ำแพรกวัลปรยงป่า ปู่เจ้าหญ้ำอัยย่า อยู่โสด อิก
เขาถ้ำน้ำเถื่อน ผีฟ้าเกลื่อนกลางหาว อยู่ نن จงช
บอกว่าตูปมิใช่ อย่าให้ออกท้าวไทย ท้าวตนตายด้วย
ลูกลอย

(หน้า ๑๘๕)

๒) มีความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และอำนาจของเทพยดา ดังเช่นพระอินทร์สั่งให้พระ-วิษณุกรรมเนรมิตบรรณศาลาแต่พระเวสสันดร ตอนชูชกพาสองกุมารเพื่อเดินทางกลับไปยังบ้านที่หมู่บ้านทุนวิฐ เทพยดาก็ดลบันดาลให้เดินทางมายังนครเชตุตรภายในระยะเวลาอันสั้นคือครึ่งเดือนเท่านั้น ทั้งที่ระยะทางจากเขาวงกตมาถึงเมืองนี้ไกลกันถึง ๖๐ โยชน์ ตอนพระเวสสันดรบริจาคสองกุมาร ทั้งพระอินทร์และพระพรหมก็ชื่นชมด้วยการส่งเสียงแซ่ซ้องสาธุการอนุโมทนากับทานครั้งนั้น

๓) มีความเชื่อเรื่องอำนาจบุญญาบารมี เมื่อพระเวสสันดรบริจาคสองกุมารเป็นทานเกิดแผ่นดินไหวสะเทือนเลื่อนลั่น คลื่นในมหาสมุทรก็ปั่นป่วนเป็นเสียงดังแซ่ซ้องสาธุการในบารมีนั้น เขาพระสุเมรุก็อ่อนเอนดูจยอดหวายถูกไฟลน น้ำฝนที่มีชื่อว่าขนิภพรรษชาราก็ตกลงมาหรือในตอนที่พระเวสสันดรบริจาคพระนางมัทรีเป็นทานก็เกิดแผ่นดินไหว ฟ้าแลบ มีเสียงแซ่ซ้องสาธุการที่พระเวสสันดรทรงบริจาคทานครั้งนี้ดังทั่วทั้งอากาศ

๔) มีความเชื่อโชคกลางและความฝัน เช่น ตอนพระนางมัทรีจะออกไปหาผลไม้ในวันที่ชูชกจะมาขอสองกุมาร พระนางเกิดใจสั่น กระหม่อมดาขวา สาแทรก คาน และกระจาดก็ปลัดตกลงจากป่า ต้นไม้ที่ไม่เคยออกผลก็กลับมีผล ดุผิติดปรกติ อากาศก็มีดมัวครึ้มวิปริต ก่อนหน้านั้นพระนางก็ฝันร้ายตอนใกล้สว่างว่าถูกควักดวงตาไปทั้งสองข้าง ทั้งยังถูกควักหัวใจไปจีไฟด้วย

๕) มีความเชื่อเรื่องกรรม ตอนพระนางมัทรีคร่ำครวญหาสองกุมาร และพระเวสสันดรไม่ยอมพูดกับพระนาง พระนางรำพันว่า

... ชาลิกัณหาสองสวัสดิ์แสนสุดที่รักเจ้าแม่ฮา ชรอย
กำมันนินมาพูนเพิ่มให้ จึงจำพลัดอโรไทยเภาพงงา
ชรอยเจ้าชาลิกัณหาแก้วแม่แม่นมนนแท้มียาเลอย ...
ดงข้าพระบาท เคยบวิภาษพระสมณ ซึ่งพราหมณ์
เถ้าทชี พรพฤติพรหมจารีจําเรียววัตร พหูสูตรศีลสัง
บริบูรณ์ ท่ยงแท้แล

(หน้า ๒๐๑)

๔. ทวาทศมาสโคลงต้น

ก. ผู้แต่ง ผู้แต่งเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นมีปรากฏตอนท้ายเรื่อง คืออยู่ในโคลงบทที่ ๒๕๘ ว่าผู้แต่งคือ พระยาววรราช เนื้อความในบาทแรกของโคลงกล่าวไว้ชัดเจนว่าพระยาววรราชเป็นกวีคนแรก และคนเดียวที่แต่งเรื่องทวาทศมาสขึ้นก่อน ส่วนเนื้อความ ๒ บาทท้ายในโคลง

กล่าวว่าต่อมามีกวีอีก ๓ คน คือ ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกีวีราช และขุนสารประเสริฐ ช่วย
เกลากลอน คือตรวจแก้ไขให้ กวีทั้งสามนี้ได้รับยกย่องในบาทสุดท้ายของโคลงว่าเป็นผู้ “ภาษา”
ดังปรากฏในโคลงดังกล่าว ดังนี้

การกลอนนี้ตั้งอาทิกวี	หนึ่งนา
เยาวราชสามนต์ไทร	แผ่นหล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กีวีราช
สารประเสริฐภาษา	ช่วยแกลังเกลากลอน

(หน้า ๗๓๐)

“เยาวราชสามนต์ไทร แผ่นหล้า” คือพระเยาวราชในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
คำว่า “ไทรแผ่นหล้า” ซึ่งแปลว่า ไทรโลก ตรงกับพระนาม “ไตรโลกนาถ” ซึ่งเป็นพระนามเฉพาะ
ในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังนั้นพระเยาวราชในที่นี้จึงหมายถึงพระโอรสในสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถที่ประสูติแต่พระสนม ตำแหน่งของพระเยาวราชนี้มีหลักฐานปรากฏใน “กำหนด
พระราชกฤษฎีกาไอยการ” ในกฎหมายตราสามดวงว่า

กำหนดพระราชกฤษฎีกาไอยการ พระราชกุมาร
พระราชันดา ฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัครมเหสี
คือสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมือง
เปนพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวง กินเมืองเอก
เกิดด้วยหลานหลวง กินเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเปน
พระเยาวราช^๗

เมื่อพระเยาวราชเจริญพระชันษาที่จะครองเมืองได้แล้ว จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็น
สามนตราชครองเมืองโท ซึ่งตรงกับ “เยาวราชสามนต์” ในโคลงข้างต้น ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์
สันนิษฐานว่าพระเยาวราชพระองค์นี้คือ พระโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เสด็จไปยัง
ลังกาเพื่อนิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์มานั่งหัตถบาทในคราวที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๐๐๘^๗ (หน้า ๑๕)

จากการพิจารณาเนื้อหาของเรื่องทวาทศมาสจะเห็นได้ชัดว่าพระเยาวราชทรงรอบรู้
อักษรศาสตร์ รอบรู้ลัทธิธรรมเนียมและขนบประเพณีต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพิธีต่าง ๆ
ทั้งยังทรงรอบรู้เกี่ยวกับศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์เป็นอย่างดี มีความรู้แตกฉานเรื่อง
ชาดก คัมภีร์มหาภารตะ และรามายณะ และมีความใกล้ชิดกับพระยุพราชมาก เวลาที่มีผู้ใด

เข้าเฝ้าพระยุพราช พระเยวราชจะทรงทราบและทรงรู้เห็นเหตุการณ์อย่างใกล้ชิด” ดังที่ปรากฏในเนื้อหาตอนหนึ่งว่า

ทวิชมุขทวิชชาติเข้า	ถวายพร
โอมอานาคมถวาย	เศกสร้อย
ถวายสังขลลลล	นรนิത്യ
ทานทำนุกทุกซ้อง	แหล่งหลาย
มนตรีมนตรีศรีเรื่อง	เรื่องยศ
ทุกหมื่นขุนมูลนาย	นอบเฝ้า
สมเด็จพระปิ่นเสาวคต	ยุพราช
ไอ้เอ็นดูหน้าหน้า	แม่ฝ้ายลองใด

(หน้า ๗๑๒)

อนึ่ง จากการศึกษาคำเรียกตนเองของกวีพบว่า ใช้คำว่า “ภรรดา” และ “พระพี่” ด้วย แสดงว่าน่าจะเป็นบุคคลชั้นสูง ทั้งเมื่อพิจารณาคำเรียกหญิงคนรัก มีบางคำใช้ว่า “สาया” และ “ซาเยศ” รวมทั้งการใช้คำราชาศัพท์ในโคลงบางบท ทำให้มีความเป็นไปได้ว่าผู้แต่งเรื่อง ทวาทศมาสอาจจะเป็นพระเยวราชผู้เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้

พระบริหารเทพธานีก็มีความเห็นว่าผู้แต่งเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นเป็นกวีคนเดียวกับที่แต่งเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น คือพระเยวราชผู้เป็นโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๑๐}

ส่วนกวีอีก ๓ คนที่ตรวจแก้ไข หรือช่วย “เกลากอลน” นั้น จันทิษย์ กระแสสินธุ์ สันนิษฐานว่า ขุนพรหมมนตรี อาจเป็นขุนนางที่มีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน หรือขุนนางสังกัดกรมแพทย์ผู้มีความรู้ด้านการแต่งคำประพันธ์เป็นเอกในสมัยนั้น^{๑๑} ส่วนอีก ๒ คน คือ ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ เป็นขุนนางในกรมอาลักษณ์^{๑๒} กวีทั้ง ๓ คนนี้คงจะมีความเชี่ยวชาญในเรื่องการแต่งคำประพันธ์อย่างมากในสมัยนั้น จึงได้รับเกียรติให้เป็นผู้ตรวจแก้ไขพระนิพนธ์

ข. สมัยที่แต่ง ในวรรณคดีเรื่องนี้ไม่ได้ระบุสมัยที่แต่งไว้ อย่างไรก็ตาม พระบริหารเทพธานีกล่าวว่าเรื่องนี้แต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒^{๑๓} แต่มิได้ให้เหตุผลประกอบ เมื่อพิจารณาเนื้อหาตอนต้นเรื่องและตอนท้ายเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้ก็พอจะทำให้สามารถทราบสมัยที่แต่งได้ ในตอนต้นเรื่องกวีกล่าวถึงพระบรมนามาภิไธยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ “ไตรแผ่นดิน” และยังคงกล่าวถึงเรื่องที่พระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองอื่น เมื่อตรวจสอบกับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ พบว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงย้ายที่ประทับ

จากกรุงศรีอยุธยาไปยังเมืองพิษณุโลกเพื่อรักษาเขตแดนทางเหนือของพระราชอาณาจักรจากการ
รุกรานของศัตรูในปี พ.ศ. ๒๐๐๖ แล้วทรงให้พระโอรสคือสมเด็จพระบรมราชาธิราชผู้ดำรง
พระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระยุพราชในเวลานั้นครองกรุงศรีอยุธยา คือ "สมเด็จพระบรมไตรโลก
เจ้าไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก และตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติ
พระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา"^{๕๔} นอกจากนี้หากตรวจสอบหลักฐาน
ทางประวัติศาสตร์ประกอบ จะพบว่า ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๐๐๘ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรง
พระผนวชที่วัดจุฬามณี ผนวชได้ ๘ เดือน แล้วทรงลาพระผนวช เมื่อพระโอรสและเหล่าขุนนาง
กราบบังคมทูลอัญเชิญให้ลาพระสิกขา เพื่อทำศึกสงครามกับศัตรู ในปี พ.ศ. ๒๐๑๕ สมเด็จพระ
เชษฐาธิราชประสูติ และได้เป็นที่พระมหากษัตริย์ในปี พ.ศ. ๒๐๒๘ สมเด็จพระบรม-ไตรโลกนาถจึงได้
ทรงครองราชย์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชจึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของพระราชอาณาจักรอยุธยา เมื่อพิจารณาเนื้อหาตอน
ต้นเรื่องทวาทศมาสที่กล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก แล้ว
ให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชเสวยราชสมบัติครองกรุงศรีอยุธยา และเนื้อความเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระ-ยุพราชซึ่งก็คือสมเด็จพระบรมราชาซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสวยราชย์ที่กรุงศรีอยุธยา
ด้วย ประกอบกับข้อความตอนท้ายเรื่องในรายที่กล่าวสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในเวลานั้น ทำให้ระบุได้ว่าเรื่องทวาทศมาสน่าจะแต่งใน
สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้ในเวลาที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชยังดำรงพระยศเป็นทั้ง
สมเด็จพระยุพราชอยู่ และเป็นทั้งพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา แสดงว่าในเวลานั้น
อาณาจักรกรุงศรีอยุธยามีพระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งคือสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ ประทับที่เมืองพิษณุโลก อีกพระองค์หนึ่งคือสมเด็จพระบรมราชาเจ้า ประทับที่
กรุงศรีอยุธยา พระบริหารเทพทานีก็มีความคิดเห็นเช่นนี้ ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างวัดแลวังประทับ
อยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลา ๑๖ ปี ก็แล้วสำเร็จบริบูรณ์
เมื่อจะเสด็จขึ้นไปประทับประจำยังเมืองพิษณุโลก
พระองค์มิได้บอกผู้ใดให้ทราบ โปรดให้เทียบเรือเร็ว
แล้วเสด็จขึ้นไปในปี พ.ศ. ๒๐๐๖ ซึ่งเวลานั้นการ
ก่อสร้างกำแพงเมืองพิษณุโลกแล้วเสร็จลง ทางกรุงศรี
อยุธยาทรงแต่งตั้งให้พระบรมราชาเจ้า พระชนม์ ๑๗

พรรษา อยู่รักษากรุง มีอำนาจดุจพระมหากษัตริย์
อีกพระองค์หนึ่ง^๕

ส่วนเรื่องทวาทศมาสนี้จะแต่งในปีใดแน่นอน ไม่ปรากฏหลักฐานที่จะทำให้สามารถระบุอย่างแน่ชัดได้ เพียงแต่สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งระหว่างปีพ.ศ.๒๐๐๗ - พ.ศ.๒๐๓๑ ในการแต่งครั้งนี้ น่าจะแต่งถวายสมเด็จพระบรมราชาซึ่งในเวลานั้นทรงเป็นทั้งพระยุพราชและพระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงศรีอยุธยาอยู่ในเวลานั้น

ค. เนื้อหา เนื้อหาส่วนใหญ่หรือเนื้อหาหลักของวรรณคดีเรื่องนี้เริ่มตั้งแต่โคลงบทที่ ๖ เมื่อกวีกล่าวถึงหญิงคนรักว่างามเกินกว่าที่จะพรรณนาเป็นถ้อยคำได้ และกวีกับนางนี้ไม่เคยอยู่ไกลกันเกินกึ่งยามมาก่อน โคลงบทต่อมาคือบทที่ ๗ กวีกล่าวว่ารักนางแก้วผู้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น โคลงบทที่ ๘ กวีกล่าวว่าเคยอยู่คู่เคียงนางมาตลอด ไม่เคยอยู่ห่างกันแม้เพียงกึ่งกร โคลงบทที่ ๙ กล่าวถึงความจำเป็นที่กวีต้องจากหญิงคนรัก การจากครั้งนี้เป็นไปอย่างรีบด่วนดังที่ใช้คำว่า

ฤๅด่วนมาจำจร

จากข้าง (หน้า ๖๘๕)

หลังจากนี้กวีรำพันถึงความสุขที่เคยอยู่ร่วมกับนางและความทุกข์โศกและความอาลัยของกวีที่เกิดจากการจากหญิงคนรัก “โดยเอาวันเวลาที่ผ่านไปอย่างกำสรดโศกมารำพัน เริ่มตั้งแต่ยามวัน คิน เดือน ปี ตามลำดับฤดูกาล” (หน้า ๕๒) การลำดับเดือนก็เริ่มตั้งแต่เดือน ๕ เป็นต้นไปอันเป็นวิธีการเริ่มนับเดือนของคนไทยโบราณ วรรณคดีเรื่องนี้จัดได้ว่า “เป็นโคลงกำสรวลสวาทเรื่องแรกที่อาศัยขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีเป็นมูลฐานในการแต่งบรรยายความรักความอาลัยที่ต้องจากหญิงอันเป็นที่รัก”^๖ และจัดว่าเป็น “กวีนิพนธ์ที่มีแนวจินตนาการไม่เหมือนของผู้ใด”^๗ วรรณคดีเรื่องนี้จัดได้ว่าเป็นวรรณคดีนิราศ แต่เป็นนิราศที่มีลักษณะแตกต่างจากนิราศเรื่องอื่น ๆ เพราะกวีผู้คร่ำครวญมิได้เดินทางไปที่ใด แต่คร่ำครวญอยู่กับที่ เพียงแต่แสดงให้เห็นความทุกข์โศกของกวีผ่านสิ่งแวดล้อมและกาลเวลาที่ผันผ่านไปตามฤดูกาลที่หมุนเวียนไปตามปรกติในรอบปี เมื่อกวีพบเห็นสิ่งใดก็จะโยงสิ่งนั้นมารำพันความรักและความอาลัยที่มีต่อหญิงคนรักได้อย่างแยบยล ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวต่างก็มีอารมณ์ร่วมกับกวี คือมีความทุกข์ร้อนร่วมไปกับกวีด้วย รวมทั้งพรรณนาให้เห็นว่าความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากหญิงคนรักนี้เป็นความทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ไม่มีทุกข์ใดจะเทียบเท่าได้

นอกจากเนื้อหาเกี่ยวกับการรำพันรักอันเป็นเนื้อหาหลักแล้ว ตอนต้นเรื่องมีบทนมัสการเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุด ๓ พระองค์ในศาสนาฮินดู พระรัตนตรัย รวมทั้งสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระยุพราชด้วย เนื้อหาตอนต้นนี้อยู่ในโคลง ๕ บทแรก โคลงบทแรกบูชาพระพรหมผู้

เกิดจากดอกบัวที่งอกขึ้นจากสะดือพระวิษณุ ต่อมาเกิดมีพระรัตนตรัยขึ้น โคลงบทที่ ๒ กล่าวบูชาพระนารายณ์หรือพระวิษณุ ผู้ວາດารเป็นพระกฤษณะซึ่งเป็นยอดของจักรพรรดิแล้วเสวยความสุขอยู่ในโลกมนุษย์ โคลงบทที่ ๓ กล่าวบูชาพระอิศวรผู้ทรงมีความสุขทุกยามกับชายาผู้มีความงดงามดังดอกไม้ โคลงบทที่ ๔ กล่าวถึงพระมหากษัตริย์เสด็จไปครองแผ่นดินเพื่อให้รอดพ้นจากอันตราย แล้วทรง "โอนมกุฏ" ให้ผู้อื่น ข้อความนี้หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เสด็จไปประทับที่พิษณุโลก แล้วทรงให้พระโอรสผู้ดำรงตำแหน่งพระยุพราชในเวลานั้นครองกรุงศรีอยุธยา โคลงบทที่ ๕ กล่าวถึงผู้ที่ได้รับการแต่งตั้ง หมายถึงพระยุพราช มีทศธรรมอันบริสุทธิ์ มีความเพียรและความกล้าหาญในการปกครองแผ่นดิน เสวยสมบัติและมีอำนาจเหนือเมืองต่าง ๆ จนทุกถิ่นพากันบูชาบวงสรวงกษัตริย์พระองค์ใหม่นี้

ส่วนเนื้อหาตอนท้ายมี ๓ ส่วน ส่วนแรกมีเนื้อหาเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเริ่มตั้งแต่โคลงบทที่ ๒๕๑-๒๕๖ มีเนื้อความว่ากษัตริย์ผู้ทรงฤทธิ์เดชทั้งในดินและบนฟ้า ต่างก็เสด็จมา กราบก้มเศียรอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงรบชนะข้าศึกด้วยฤทธิ์และเดชของพระองค์ กษัตริย์ทั้งหลายต่างถวายดอกไม้เงินทองแด่พระองค์ทุกเมื่อ พระเดชของพระองค์ลือเลื่องไปทั่วทั้งสามโลกในฐานะทรงเป็นจักรพรรดิของพระราชาทันหลายพระองค์เสวยสุขในโลกนี้อย่างรื่นรมย์ ขอพระองค์จงปลอดจากโรคภัยและความทุกข์โศก ขอพระองค์เสวยอำนาจและได้ทุกสิ่งครบจนกระทั่งเสด็จสู่นิพพาน ด้วยบุญญาบารมีของพระองค์คลบ้นดาลให้พระองค์มีอำนาจทั่วดินแดนทุกแห่ง ขอพระองค์เป็นปิ่นจักรพรรดิที่กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดพระนครนำดอกไม้มาถวายบังคมเพื่อขออ่อนน้อมต่อพระองค์ ① ขอพระเกียรติยศของพระองค์จงคงอยู่ตลอดไป แม้โลกจะสิ้นสูญ ดวงตะวันและฟ้าดินถูกทำลายหายไป เขาพระสุเมรุจะถูกทำลายโค่นล้มลง บุญญาบารมีของพระองค์จะทำให้พระเกียรติยศของพระองค์ยังคงอยู่ในแผ่นดินและในโลกทั้งสาม เนื้อหาส่วนที่ ๒ เป็นเนื้อความที่กล่าวถึงผลงานที่แต่งคือวรรณคดีเรื่องนี้โดยกล่าวชมผลงานตนเองว่ามีความหมจด สว่างงามดังพวงมาลัยแก้วมณีที่ร้อยเรียงไว้อย่างประณีต เป็นเกียรติยศแก่ตัวกวีและผู้ฟัง วรรณคดีเรื่องนี้ แล้วกล่าวเชิญกวีอื่นให้ช่วยขัดเกลาแก้ไขหากเห็นว่ายังมีข้อบกพร่องใด ๆ อยู่อีก หลังจากนั้นก็กล่าวถึงผู้แต่งว่ามีอยู่ ๔ คนคือพระยาวราช และเมื่อแต่งแล้วก็ให้กวีผู้มีชื่อเสียงลือเลื่องอีก ๓ คนช่วยขัดเกลาแก้ไขสำนวนได้แก่ ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และขุนसारประเสริฐ เนื้อหาส่วนที่ ๒ นี้อยู่ในโคลงบทที่ ๒๕๖-๒๕๘ ส่วนเนื้อหาส่วนที่ ๓ ในตอนท้ายเรื่องอยู่ในโคลงบทที่ ๒๕๙ และร้อยซึ่งเป็นบทประพันธ์บทสุดท้ายในเรื่องนี้ มีเนื้อความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง กล่าวว่กรุงศรีอยุธยาเป็นนครที่ประกอบด้วยเกียรติยศคู่ฟ้าและดิน เป็นเมืองที่มี

ความสุขสมบูรณ์ของพระมหากษัตริย์ ระยะเวลาสิบสองเดือนที่กล่าวถึงในวรรณคดีเรื่องนี้มีแต่ความโศกสลดเพราะต้องจากหญิงคนรัก การอยู่ร่วมกันของคนที่ยรักกันก่อให้เกิดความสุข ขอให้คนทั่วหล้ามีความสุข ขอพระมหากษัตริย์จงทรงรื่นรมย์ ขอจงทรงครองราชสมบัติไปยาวนาน ตราบสิ้นดวงจันทร์ สิ้นดวงอาทิตย์ สิ้นแผ่นดินและแผ่นฟ้า ขอชาวประชาจงเกษมสุขกันถ้วนหน้า ขอพระราชทานทั้งหลายจงยอยศสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกันโดยพร้อมเพรียงกัน

ง. ฉันทลักษณ์ ฉันทลักษณ์ในทวาทศมาสโคลงต้นประกอบด้วยโคลงสี่ด้น ๒๕๙ บท และรายขนาดสั้น ๑ บทในตอนจบเรื่อง

โคลงดังกล่าวเริ่มต้นด้วยบทนมัสการเทพเจ้า คือพระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร ยกเกียรติพระมหากษัตริย์คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระยุพราช แล้วก็เริ่มต้นกล่าวถึงนางผู้เป็นที่รักว่ามีความงามเป็นเลิศ และกล่าวถึงความจำเป็นที่ต้องจากนางไปไกล หลังจากนั้นกวีพรรณนาความทุกข์โศกที่ต้องจากนางผู้เป็นที่รักผ่านฤดูกาลต่าง ๆ ในรอบ ๑๒ เดือนหรือ ๑ ปี

ส่วนรายท้ายเรื่องนั้นมีลักษณะที่พัฒนามาจากรายโบราณในมหาชาติคำหลวงที่มีการเลื่อนคำรับสัมผัสมาที่คำสุดท้ายของวรรค เมื่อต้องการจะจบท้ายบท ชนิดที่มีคำลงท้ายด้วยคำ ๔ คำ (ไม่นับคำสร้อย) แต่มีคำโทคู่ท้ายวรรคที่รับสัมผัสท้ายคำ แล้วพัฒนาสองคำหน้าวรรคสุดท้ายที่มี ๔ คำนั้นให้เป็นคำเอกและคำโท ทำให้มีลักษณะคล้ายโคลงสองสุภาพในระยะแรกเริ่มที่ยังมีลักษณะของโคลงต้นหลงเหลืออยู่ ถ้าจะเรียกว่าเป็นโคลงสองสุภาพในระยะแรกเริ่มก็น่าจะได้ ดังนั้นรายบทนี้อาจเรียกว่า รายสุภาพในระยะแรกเริ่ม ก็ได้ ดังนี้

เสวยอรมย์ ชมมหามไหศวรรย์ ตราบสิ้น
จันทร์สุริยศรี ม้วยปรักพีแผ่นฟ้า เกษมสมบูรณ์ถ้วน
หน้า ท้าวทวยยศ ท่านนาย

จะเห็นว่ารายข้างต้นมีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ แม้ส่วนใหญ่จะมี ๕ คำ แต่ก็ยังมีวรรคแรกที่มี ๓ คำ การรับสัมผัสมีทั้งตำแหน่งคำที่ ๑ คำที่ ๓ คำที่ ๔ และคำสุดท้ายของวรรค

โคลงสี่ด้นในทวาทศมาส กว่า ๙๐% เป็นโคลงสี่ด้นวิริษมาลี ที่เหลือเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษกร กล่าวคือ เป็นโคลงสี่ด้นวิริษมาลีถึง ๒๔๐ บท ในขณะที่เป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษกรเพียง ๑๙ บทเท่านั้น หากเปรียบเทียบเรื่องความยากง่ายในการแต่งระหว่างโคลงสี่ด้นวิริษมาลีกับโคลงสี่ด้นบาทกฤษกร พบว่าโคลงสี่ด้นวิริษมาลีแต่งง่ายกว่าเพราะบังคับสัมผัสระหว่างบทมีเพียง ๑ แห่ง

เท่านั้น ผิดกับโคลงสี่ด้นบาทกฤษณที่บังคับสัมผัสระหว่างบทมีถึง ๒ แห่ง ส่วนสัมผัสในบทโคลงของโคลงทั้ง ๒ ชนิดนี้จะเหมือนกัน

สัมผัสในบทของโคลงในวรรณคดีเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นนั้นมี ๒ แห่งเหมือนโคลงสี่ด้นในปัจจุบัน คือมีสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของบาทแรกกับคำที่ ๕ ของบาทที่ ๓ แห่งหนึ่ง และสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของบาท ๒ กับคำที่ ๕ ของบาท ๔ อีกแห่งหนึ่ง เกือบทั้งหมดจะเป็นเช่นนี้ แสดงว่ากวีที่แต่งทวาทศมาสโคลงต้นเคร่งครัดในเรื่องตำแหน่งคำรับสัมผัสมาก ดังตัวอย่าง

ศรีสวัสดิ์กมลาลศัล้า	เลอสรวง
พุลภิรมย์นาภี	ส่องสร้อย
ไทรรัตนจุฑาดวง	กมลาค
บานเบิกบงกชช้อย	ช่อมาลัย

(หน้า ๖๘๓)

อนึ่ง มีโคลง ๒ บท คือ โคลงบทที่ ๑๑๒ และ ๑๘๘ ที่คำรับสัมผัสในบาท ๓ เลื่อนมาตรงคำที่ ๔ แบบโคลงจัตวาทัศนคติ และคำรับสัมผัสในบาทที่ ๔ ของโคลงบทที่ ๑๘๘ ที่เลื่อนมาตรงคำที่ ๔ ของบาท ดังนี้

บทที่ ๑๑๒

สรमुखไมยมาศแต่ม	ตรุตรัส
ศรีสมรรดิไชยตรู	เตรียมฟ้า
พายคำจรัสแครง	ใสส่อง
หมึกสักหลังรังหน้า	ฮืดฮือ

(หน้า ๗๐๓)

บทที่ ๑๘๘

โอ้แก้ววณิภาคพัน	วนิภา
เดือนใหม่ตลใจจอง	แจ่มแจ้ง
รัชดินทิวาวัง	ยามโยค
ฤาห่อนเสียงแสงร้อง	รำคุณ

(หน้า ๗๑๗)

อนึ่ง มีคำรับส่งสัมผัสบางคำในโคลงที่เป็นสระต่างเสียงกัน อย่างเดียวกับที่ปรากฏใน
ลิลิตโองการแข่งน้ำ และในมหาชาติคำหลวง ที่พบในทวาทศมาส คือคำ "ขึ้น-พิน" มีดังนี้

ฤดูคู่ว่าวคว้าง	กลางหา
เห็นว่าหว่างอกปลอม	ว่าวขึ้น
สายทรวงปั่นอกทาว	ทรวงพื
เห็นละลักชักพิน	พินแด

(หน้า ๗๑๐)

อนึ่ง หากพิจารณาจำนวนคำในวรรค และในบาท พบว่าไม่ปรากฏคำเกินจนทำให้ต้อง
อ่านรวบคำอย่างทีพบในลิลิตโองการแข่งน้ำ และในมหาชาติคำหลวง

จำนวนคำในบทของโคลงสี่ดั้นในวรรณคดีเรื่องทวาทศมาสคล้ายคลึงกับจำนวนคำของ
โคลงสี่สุภาพปัจจุบัน เพราะอาจมีคำสร้อยท้ายบาทที่ ๑ หรือท้ายบาทที่ ๓ หรือทั้งท้ายบาทที่
๑ และบาทที่ ๓ ปรากฏว่าโคลงสี่ดั้นในทวาทศมาสมีโคลงที่ปรากฏคำสร้อยถึง ๑๓๙ บทใน
จำนวนทั้งสิ้น ๒๕๙ บท ดังนั้นจึงเหลือโคลงที่ไม่ปรากฏคำสร้อยเพียง ๑๒๐ บทเท่านั้น ใน
จำนวนนี้มีโคลงที่ปรากฏคำสร้อยทั้งบาทที่ ๑ และ ๓ เพียง ๔๔ บทเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีโคลงประมาณ ๑๕% คือจำนวน ๔๓ บทที่ลงท้ายบทโคลงด้วยจำนวนคำ
๔ คำอันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่สุภาพด้วย การลงท้ายโคลงด้วยคำ ๔ คำในทวาทศมาส
ส่วนใหญ่เป็นการใช้คำเพื่อสื่อความหมายหรือขยายความให้ชัดเจน มากกว่าที่จะใช้เพื่อซ้ำ
เสียงหรือย้ำความ กล่าวคือ ในจำนวน ๔๓ บทนี้มีการใช้คำ ๔ คำเพื่อสื่อความหรือขยายความ
จำนวนมากถึง ๓๖ บท ในขณะที่เป็นการซ้ำเสียงหรือย้ำความเพียง ๗ บทเท่านั้น

ตัวอย่างคำลงท้าย ๔ คำเพื่อสื่อความหรือขยายความหมาย เช่น แม่เรือนเมื่อใด แม่
ผ้ายลองใด ถึงเข้าเดือนสิบ บ่ได้ปราณี ดอกไม้ในนาง ที่ขวัญสเดือนาง ขาวข้าวขอฟัง เป็นต้น

ส่วนตัวอย่างที่เป็นการซ้ำเสียงหรือย้ำความหมาย เช่น เร่งโรยแรมโรย ม่าวทรวงเท
ทรวง เร่งยวนใจยวน เป็นต้น

นอกเหนือจากนี้มีโคลงอยู่ประมาณ ๑๐% ที่ปรากฏคำเอกตรงคำที่ ๖ และคำโทตรงคำที่
๗ ในบาท ๔ อันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่สุภาพอีกด้วย ทำให้โคลงสี่ดั้นในทวาทศมาสมี
ลักษณะโน้มเอียงไปทางโคลงสี่สุภาพอยู่มาก ดังตัวอย่าง

ทิศใต้ดวงสวาทิน้อง	สภิสภิต
ฟ้าฟอดบาดาลโดย	ด่านเต้า
ชฎาธารเทพรังษฤษฎ์	ศรีสี
เชิฎุท่านเล็งแลหน้า	ข้าวข้าวขอฟัง ฯ
	(หน้า ๖๙๖)

หากพิจารณาเรื่องคำโทคู่ตรงตำแหน่งคำที่ ๔ และ ๕ ในบาท ๔ อันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่ดั้น พบว่าวรรณคดีเรื่องทวาทศมาส **ปรากฏคำโทคู่ไม่ถึง ๕๐%** คือมีเพียง ๑๐๒ บทในจำนวนทั้งสิ้น ๒๕๙ บท

อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่มีคำโทคู่ จะมีอยู่จำนวนหนึ่ง คือ ๒๓ บทใช้คำโทคู่ที่เป็นคำซ้ำสังเกตได้ว่าคำซ้ำในคำโทคู่ที่กวีนิยมมากที่สุด ได้แก่ คำว่า "หน้าหน้า" ไม่ต่ำกว่า ๕ บท รองลงมาคือ "แก้วแก้ว" และ "แคล้วแคล้ว" ประมาณ ๒-๓ บท ดังตัวอย่าง

รบาบรเรศแกล้ง	ถวยโถม
คืออัปสรรสวรรคิน	ฟากฟ้า
มหรสพพบแลโลม	ลาญสวาทิ
โอบเห็นหน้าหน้า	โศกศัลย์
	(หน้า ๗๑๓)

ส่วนการใช้คำสร้อยนั้น พบว่ามีจำนวนโคลงที่ใช้คำสร้อยและไม่ใช้คำสร้อยเลยในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน แต่ที่ใช้คำสร้อยมีมากกว่าเล็กน้อย คือ ๑๓๙ บท เท่ากับประมาณ ๕๕% โคลงที่ไม่ใช้คำสร้อยเลยพบในลิลิตโองการแข่งน้ำ และในมหาชาติคำหลวงด้วย ส่วนโคลงในทวาทศมาสที่พบว่าใช้คำสร้อยนั้นมีการใช้คำสร้อยท้ายบาทที่ ๑ ท้ายบาทที่ ๓ และทั้งท้ายบาทที่ ๑ และ ๓ จากการศึกษาพบว่าในทวาทศมาส **นิยมใช้คำสร้อยเฉพาะท้ายบาทที่ ๓ มากที่สุด** แต่กระนั้นก็พบเพียง ประมาณ ๒๕% เท่านั้น ส่วนการใช้คำสร้อยเฉพาะท้ายบาทที่ ๑ มีจำนวนพอ ๆ กับคำสร้อยที่ปรากฏทั้งท้ายบาทที่ ๑ และ ๓ คือมีประมาณ ๑๕%

ลักษณะเด่นของโคลงสี่ดั้นในเรื่องทวาทศมาสคือการเพิ่มความไพเราะให้แก่โคลงด้วยการ **เล่นสัมผัสพยัญชนะระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำแรกของวรรคหลังในบาทเดียวกัน** พบประมาณ ๕๐% ส่วนมากจะมีสัมผัสระหว่างวรรค ๓ บาทในโคลง ๑ บท เช่น

อัญชันชูช่อช้อย	นิลรัตน์
กลวิมลนัยนิล	แห่งน้อง
ครั้นคิดกำเดากลัด	กลางเจด
จรวีวธารทิพย์ห้อง	แห่งองค์
	(หน้า ๗๑๔)

แต่บางบทมีสัมผัสระหว่างวรรคครบทั้ง ๔ บาท แต่ลักษณะนี้จะมีปรากฏน้อยมาก เช่น

พิศวงพิศวาสขวัน	แขวนทรวง
ถนัดเปล่าปลิวเปลือใจ	จอดเจ้า
ทฤษฎีล่งแลดวง	ดาวดาศ
ถนัดว่าเดือนดวงหน้า	หนุ่มสมร
	(หน้า ๖๕๙)

อย่างไรก็ตาม ที่เป็นการเล่นสัมผัสระหว่างวรรคในแต่ละบาทก็พบบ้าง แต่มีน้อยกว่าที่เป็นสัมผัสพยางค์มากกว่าทีเดียว และน่าสังเกตว่าพบในบาทที่ ๑ เช่น

วรรณโมลิตแล้ง	แดงเดี่ยว (หน้า ๖๕๔)
ชลธิ์ปลดปลั่งคว้าง	ทางสินธุ์ (หน้า ๗๐๖)
เดือนดลกรรตีกกล้า	ชลาชล (หน้า ๗๐๗)
ฤดูดูว่าคว้าง	กลางทาว (หน้า ๗๑๐)
ฟ้าดินแดนเตียรถั่ว	สาวสินธุ์ (หน้า ๗๒๘)

นอกจากนี้ ยังพบว่านิยมเล่นสัมผัสพยางค์ภายในวรรคแต่ละวรรคอีกด้วย เช่น

เนื้อแนบवलนุชเนื้อ	แนบใน (หน้า ๖๕๕)
แรมร่ำแรมโรยหน้า	เร้งโรยแรมโรย (หน้า ๖๕๓)
ยิ่งกว่ากัลป์กลัก	ก่อนหมาย (หน้า ๗๒๕)
บลูไกลเกลี้ยแก่ล	กลมเกลียว (หน้า ๗๒๕)
ใจจอดจนเจียรจ่อม	จิมฟ้า (หน้า ๗๒๖)

นอกจากนี้ ยังมีการแต่งเพื่อเพิ่มความไพเราะให้แก่โคลงด้วยการเล่นเสียงต่างวรรณยุกต์ของคำคำเดียวกัน การเล่นคำอภิปาสน การเล่นคำซ้ำในวรรค การเล่นคำซ้ำต่างวรรคในบาทเดียวกัน การเล่นคำซ้ำต้นบาท การเล่นคำสลับที่ระหว่างคำท้ายบาทกับคำต้นบาทของบาทถัดไป และการเล่นคำซ้ำความหมาย และการเล่นกลุ่มคำซ้ำต่างบท ทั้งนี้เพื่อการเน้นย้ำความหมาย หรือเพื่อความไพเราะ เช่น

การเล่นเสียงต่างวรรณยุกต์ของคำคำเดียวกัน เช่น ชั่ง-คั่ง หล่มหล้ม หล่มหล้ม กลุ่ม
 คลุ่ม ก้า-ก่า ห้ม-ห่ม เรือง-เรือง ห้า-ห้า ดั่งดั่ง ทำให้ได้เสียงคำที่มีความต่างระดับกัน ก่อให้
 เกิดความไพเราะ ดังตัวอย่าง

เพลงเรารอยพรากเนื้อ	นกไกล คู่ฤา
ริบราซเอาเขาซัง	คั่งไว้
มาทันปลิดสายใจ	เจียรจาก เรียมนา
มานิรารสให้	ห่างไกล

(หน้า ๖๙๗)

หล่มหล้มอกอ้าไอ	อกพระ พี่เอย
เจียรจากนุชอนงค์	เมื่อนี้
นาวาวิงวายจะ	ชลมารค
ถวายเลิศล้ำเยี่ยม	ไล่สินธุ์

(หน้า ๗๐๒)

ไล่ชลนาเวศแล้ว	เมื่อโรง
อ่อนรทวยนวยกล	กิมกัม
เรียมพายรโงงโงง	หกอยู่
เพราะเพื่อพลพายห่ม	ห่มแรง ฯ

(หน้า ๗๐๖)

กรรตึกเดือนตั้งแต่ง	โคมถวาย
ทุกท่วยหญิงชายแสวง	ล่องเหล่าน
ขับซอปีแคนหลาย	เพลงพาทย์
ดั่งดั่งนัวน่าวदन	ร่อนรำ

(หน้า ๗๐๖)

การเล่นคำอัฒภาค ทำให้เกิดพยางค์สั้นยาวของคำที่เดิมเป็นการซ้ำคำ ๒ คำ เช่น คณะ
 คลั่ง ละครวง ษชาน ถถัน ผผ่าว มม่าว รรอง รลวง รลุง วว่อง

การเล่นคำซ้ำในวรรค มีทั้งการเล่นคำหน้าวรรค กลางวรรค ท้ายวรรค หรือเล่นคำ
 หน้าวรรคกับคำกลางวรรค เล่นคำกลางวรรคกับคำท้ายวรรค **ที่พบมากที่สุดคือการเล่นคำ
 ซ้ำท้ายวรรค** การเล่นคำซ้ำในวรรคในตำแหน่งต่าง ๆ กันเช่นนี้มีปรากฏในวรรคหน้าของ
 บทมากที่สุด แต่ในวรรคหลังก็มีบ้าง เช่น

พลัดพลัดนัยนยาม	กลุ่มคลุ้ม (หน้า ๖๙๑)
แข็งแข็งชาน้ำ	นัยนา (หน้า ๗๑๔)
จักเจียรเจียรนุชคลาย	คลาศคล้อย (หน้า ๖๙๘)
วันมาคล้ายคล้ายรอบ	จนเจ็ด (หน้า ๗๒๗)
เรียมราคจึงเศร้าเศร้า	โศกศัลย์ (หน้า ๖๙๕)
อรอนงค์หน้าหน้า	ไปเห็น (หน้า ๖๙๘)
เรียมราคไทยแคล้วแคล้ว	กล่าวไนย (หน้า ๗๑๒)
แรมร่ำแรมโรยหน้า	เร้งโรยแรมโรย (หน้า ๖๙๓)
กรใช้กรหน้าหน้า	ใช้น้องนาไถ (หน้า ๖๙๓)
รลวงพีโรจง	จอตแม่เดียวแม่ (หน้า ๖๙๖)
ในสุธารากลาย	เร้งยวนใจยวน (หน้า ๗๑๘)

ส่วนการเล่นคำซ้ำต่างวรรคในบาทเดียวกัน พบน้อยมาก เช่น

จำระจำเราอร	อรนิต (หน้า ๖๘๘)
-------------	------------------

การเล่นคำซ้ำต้นบาทในโคลงบทเดียวกันพบมากพอสมควร แบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ เล่นคำซ้ำต้นบาท ๑ และ ๓ กลุ่มหนึ่ง เล่นคำซ้ำต้นบาท ๑ บาท ๓ และบาท ๔ กลุ่มหนึ่ง และเล่นคำซ้ำต้นบาท ๒ บาท ๓ และบาท ๔ อีกกลุ่มหนึ่ง ดังตัวอย่าง

การเตนะนึมแต้ม	ตรูเฉลิม แผ่นนา
กรรมแบ่งเอาออกเรียม	ราคแคล้ว
การเตแม่เอาเจิม	ไปแจ่ม ไครนา
ซ้ำซ้ำจือแก้วแก้ว	ถึงเข้าเดือนสิบ
	(หน้า ๗๐๑)
ชลกามนุชาล้าเกลศ	ชลพระ พี่แม่
ไฉนฤทัยชลจน	เมื่อหัน
ชลเหนือหลังลงพะ	ชลใหญ่
ชลแนบชลนั้นนั้น	ย่อมกล
	(หน้า ๗๐๗)

วันทาว่องไว้	เวียรไถง
แดงดงดบังอัมพร	ไผ่ฟ้า
วันเวรบ่อโลย	วันว่า เลยแม่
วันบ่บอกวันถ้ำ	แม่เลี้ยงวันวาง
	(หน้า ๗๒๗)

ต่อไปเป็นตัวอย่างโคลงที่ เล่นคำซ้ำต้นบาทใน ๓ บาทหลัง

มฤคจรัลมาเต็นพี	นิกโคม สรฤา
กลเมื่อกลกามกล	ตื่นต้อน
กลนุชแนบแนมโจรม	จรดราค
กลเมื่อเจิบเรียมข้อน	ขอดแสดง
	(หน้า ๗๐๘)

จากตัวอย่างการซ้ำคำต้นบาทในบาท ๑ บาท ๓ และบาท ๔ และการซ้ำคำ ๓ บาทหลังข้างต้นนี้ พบว่ายังมีการเพิ่มการซ้ำคำเดียวกันในวรรคของแต่ละบาทอีกด้วย แสดงความจงใจในการเล่นคำนั้น ๆ ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

การเล่นคำสลับที่ระหว่างคำท้ายบาทกับคำต้นบาทของบาทถัดไปพบน้อย แต่จะยกมาให้ดู เป็นการเล่นคำ "ชลาชล-ชลชลา" ดังนี้

เดือนดลกรรตีกหล้า	ชลาชล
ชลชลานองเนย	น่านกว้าง
ท่อมมารคนทีจน	ตาฝั่ง
นีกรำภกให้ช้าง	ที่หันใครเห็น
	(หน้า ๗๐๗)

ส่วนการเล่นคำซ้ำความหมายนี้พบอยู่ ๓ ลักษณะ ลักษณะหนึ่งเป็นการเล่นคำเดียวกันที่มีรูปคำต่างกัน ลักษณะนี้พบมากที่สุด เป็นการเล่นคำเพื่อย้ำความและเพิ่มเสียงไพเราะ ส่วนอีกลักษณะหนึ่งเป็นการเล่นคำซ้ำของคำไทยกับคำในภาษาอื่น ทั้งนี้เพื่อสื่อความหมายให้ชัดเจนขึ้น ส่วนลักษณะสุดท้ายเป็นการเล่นคำซ้ำความหมายประเภทคำหลากหลาย เพื่อเป็นการเน้นความหมาย

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำความหมายของคำเดียวกันที่มีรูปคำต่างกัน เช่น นีรานีราศ วเนาเนา เทวาเทเวศ เทเวศ-เทเวณทร์ สุรสุเรนทรา ธรณีธรณิศ มนตรีมนตรีศ นารินทรนา รัต กณิกากณิกศ นัยนา-นัยนี เป็นต้น เช่น

ธรณีธรณิศแล้ง

เลอหาว แห่งแล (หน้า ๖๙๐)

นัยนาคล่าวนัยนี

ธารคล้ำ ไปแฮ (หน้า ๗๒๒)

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำความหมายของคำไทยกับคำในภาษาอื่น เช่น เจียรจาก ราชวัง
เจ็บข้างือ ทวาทศสิบสอง

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำความหมายประเภทคำหลากหลาย เช่น เทเวนท์สุเรนทรา นีกรำภก
สวนเสียง-สำเนียง มลักเมียง มลักเห็น อัมพรโพยม

นอกจากนี้ ยังมีการเล่นกลุ่มคำซ้ำต่างบทเพื่อเน้นย้ำความหมาย พบทั้งในวรรคหน้า
และวรรคหลังของบาท ที่ซ้ำในวรรคหน้ามีอยู่น้อย พบในบาทที่ ๑ เช่น

เดือนดลกลนิศน์อง

นุชนิทร์ อยู่ฤฯ (หน้า ๖๙๗)

เดือนดลกลนิศน์อง

ดลใด อรเอย (หน้า ๖๙๙)

โดยมากพบการซ้ำกลุ่มคำของวรรคหลังในบาทของโคลงต่างบท และน่าสังเกตว่าเป็น
กลุ่มคำซ้ำที่พบในลำดับบาทที่ตรงกัน เช่น อยู่ในบาทที่ ๑ เหมือนกัน อยู่ในบาทที่ ๒ เหมือนกัน
บาทที่ ๓ เหมือนกัน หรืออยู่ในบาทที่ ๔ เหมือนกัน ดังตัวอย่าง

กลุ่มคำซ้ำที่เป็นวรรคหลังของบาทที่ ๑ เช่น “เฟ็ดโพยม”

พระพรุณรายเรื่อยฟ้า

เฟ็ดโพยม (หน้า ๖๙๔)

ครรรชิตร์ชนีฟ้า

เฟ็ดโพยม (หน้า ๖๙๙)

เจียรเจ็บอกฟ้าฟอด

เฟ็ดโพยม (หน้า ๗๐๕)

กลุ่มคำซ้ำที่เป็นวรรคหลังของบาทที่ ๒ มี “คลาศคล้อย” “อกก่า” และ “พรั่นกว่า” พบ
การใช้กลุ่มคำหลังมากที่สุด เช่น

จำจึ่งจากเรียมไกล

คลาศคล้อย (หน้า ๖๙๙)

แสนกระอุพาพินท์

คลาศคล้อย (หน้า ๗๐๐)

อกก่ากรมเกรียมหม้า

ใหม่หมอง (หน้า ๗๑๗)

อกก่ากรมทรวงถอน

ถอดไส้ (หน้า ๗๒๒)

หิวกระหนรรนงาม

พรั่นกว่า (หน้า ๖๙๓)

ในรลุนนากี

พรั่นกว่า (หน้า ๗๐๓)

อกกระอุเปลืองปลิว

พรั่นกว่า (หน้า ๗๐๔)

เจ็บจ่างายเครงเครียว

พรั่นกว่า (หน้า ๗๑๕)

อกกว่าบินบนพราย

พรั่นกว่า (หน้า ๗๒๓)

กลุ่มคำซ้ำที่เป็นวรรคหลังของบาท ๓ มี “สมรมิ่ง ภูเอย” เช่น

หาหายบ่เห็นโคม	สมรมิ่ง ภูเอย (หน้า ๗๑๔)
ไอ้แก้วไซ้เพี้ยกลาง	สมรมิ่ง ภูเอย (หน้า ๗๑๕)

กลุ่มคำซ้ำที่เป็นวรรคหลังของบาท ๔ มี “แม่ฝ้ายลองไค” กลุ่มคำหลังพบมากที่สุดที่เป็น ๒ คำก็มี เช่น “ช่วยตรอม” และ “ช่วยครวญ” เช่น

เดือนหากเห็นใจใจ	แม่เร้นเมื่อไค (หน้า ๗๐๐)
เดือนสุดแล้วนุชหน้า	แม่ฝ้ายลองไค (หน้า ๖๙๒)
เดือนแปดมาแล้วหมา	แม่ฝ้ายลองไค (หน้า ๖๙๕)
เดือนถั่งตาฝนเขือ	แม่ฝ้ายลองไค (หน้า ๖๙๘)
วัลย์เวียไม้ไหลแล้ง	ช่วยตรอม (หน้า ๖๙๐)
ยังกระออกกร้อง	ช่วยตรอม (หน้า ๗๐๙)
เสียภิรมย์แหล่งเต็น	ช่วยครวญ (หน้า ๖๙๐)
ออกแผ่นดินฟ้าเหวี่ยง	ช่วยครวญ (หน้า ๗๒๗)

การใช้กลุ่มคำซ้ำทำให้เห็นว่ากวีจัดการใช้กลุ่มคำบางกลุ่ม และแสดงให้เห็นความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกวีได้ดี เพราะถ้าเคยใช้ซ้ำในบาทใด ก็จะคงไว้ในลำดับของบาทนั้น ไม่เปลี่ยนแปลงไปไว้ในบาทอื่นแต่อย่างใด

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร จากการศึกษาภาษาและสำนวนโวหารในเรื่องทวาทศมาส พบว่ายังมีการใช้คำโบราณอยู่ค่อนข้างมาก และเป็นคำกลุ่มเดียวกับที่ปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง และยวนพ่ายโคลงฉันท์ เช่น หั้น เท้า(มีความหมายว่า เท้า) กระอุ แกล แกลิ่ง เขียว เกรียว จรหล้า จาว เจียร จำาย ฉี่(คำเดียวกับ จี่) ช้างือ ดากตน ถองนาศ น้ำหน้า เนง บา เพรงมล้าง รอย ลิวลี แสร้ง หว่าแด อาสุร อือ เอ

ส่วนคำเขมร สันสกฤต และบาลี เห็นได้ชัดว่ามีใช้อยู่ในวรรณคดีเรื่องนี้ไม่มากนัก แต่แม้กระนั้นก็พบว่ามีการใช้คำสันสกฤตมากกว่าคำเขมรและบาลี

ซึ่ง ที่เป็นคำเขมร เช่น กำเดา กำโบล เขนย จำาย โจรม ไถง ถนาคิก เทา เนา ประเหล พิโตร เมิล เยีย ถ้าเทียบกับในมหาชาติคำหลวง จะพบว่ามีคำที่ใช้ตรงกับในเรื่องมหาชาติคำหลวงด้วย ได้แก่ คำว่า กำเดา ไถง ทิก เทา เนา นอกจากนี้มีการเติมคำเขมร “นิ” ท้ายคำ พบในคำว่า “สนุกนิ” และมีการเติมหน้าศัพท์ /ชร-/ และหน่วยกลางศัพท์ /-ร-/ เข้าไปในคำบางคำ เช่น ชรโอบ ปรัดพิ ชรอุ่ม

ตัวอย่างคำสันสกฤตในเรื่องนี้ เช่น กมลาศ กรรณาวรรณิศ กรรตีก เกลศ คลาศ เชษฐ
 ดาฤชณ์ เตียรถ ทศนัช พฤกษา พิศ พิศม์ พิศวงพิศवास พรรษาภิเชก ภรรตา รั้งสฤชฎี
 วรรณภาส วงษ์ ศัลย์ ศารท ศิขร เคียร โศก สวรรค์ อังกุศ เป็นต้น

ส่วนคำบาลีมีอยู่บ้าง บางคำเป็นคำแจกวิภัตติ เช่น เจโซ ซโย คำบาลีอื่น เช่น
 จิตต์ ชาติรี เป็นต้น

มีข้อน่าสังเกตว่ากวีนิยมใช้คำที่มี ศ เข้าลิลิต เรียกได้ว่าเป็นลักษณะเด่นอีก
 ประการหนึ่งในวรรณคดีเรื่องนี้ เช่น กามิศ ซาเยศ นัยนิศ นาเวศ พักเตรศ เภริศ รมเยศ
 สุริเยศ เป็นต้น

อนึ่ง ในวรรณคดีเรื่องนี้ มีการใช้คำ "ศรี" ประกอบหน้าหรือหลังคำอื่น และใช้นำหน้าคำ
 ที่เป็นชื่อเฉพาะ เช่น ศรีสุทธิ ศรีเสาวนาฏ บัวมาศสร้อยสระศรี ศรีอนิรุทธ์ ศรีอุษา พระศรี
 เสาวเลขสร้อยสุทรน การใช้คำลักษณะนี้มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 ด้วย

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งในเรื่องการใช้ภาษาในทวาทศมาส คือ การแยกคำ พบทั้ง
 การแยกคำระหว่างวรรคในบาทเดียวกันและการแยกคำระหว่างบาท ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างการแยกคำระหว่างวรรคในบาทเดียวกัน

กระหนฟ้าร้องคระ	โหยหา สวาดินา (หน้า ๖๙๒)
ลำดับธรรมอยู่พลางคระ	ครวญแม่ (หน้า ๖๙๖)
พรรษามีเมืองชน	บทย่อม เย็นนา (หน้า ๖๙๘)
พานโภชนาภิณ	ทบาท (หน้า ๗๐๗)
กระหนอกแห่งคระ	ทิวโหย (หน้า ๗๐๙)
เหลือไผ่พอมนาวรร	นิศน้อง (หน้า ๗๐๙)
ไอ้เหมือนบ่เหมือนเน	มลมาศ กุเอย (หน้า ๗๑๑)
ไอ้รัตนกมลลี	ลาสวาดี ไปแธ (หน้า ๗๑๔)
เร่งแลกำเดาอา	รมภแรก (หน้า ๗๑๔)
กลิ้งเกลี้ยงกำจอรอุ	ตมภาคย์ (หน้า ๗๑๘)

การแยกคำระหว่างบาท พบน้อยกว่าการแยกคำระหว่างวรรคในบาทเดียวกัน เช่น

ปรัดพิพิโยคพีน	ทรวงธ
ณิธราธารดาล	บันด้วย
	(หน้า ๖๘๙)

อนึ่งการสร้างคำศัพท์เพื่อแสดงความรู้ความสามารถด้านภาษาของกวีมีปรากฏอยู่บ้าง แม้จะไม่มากเท่าในมหาชาติคำหลวงก็ตาม เช่น นฤวางค์ นัยนามพุ พนิกาศ มหามหรรทก วรรณโณภาสติดังค์ เหมทก เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่ากวีใช้คำเรียกหญิงคนรักค่อนข้างหลากหลาย โดยมากมีคำที่มีความหมายว่าผู้หญิง ผู้อ่อนเยาว์ ผู้มีค่าประดุจแก้ว ผู้ประกอบเกียรติยศคู่กวี หรือดอกไม้ ประกอบอยู่ด้วย เช่น แก้ว สมร ล้ำเภาสมร อนุช กัลยาณคนิพาล กานดาวลีบุษย์ แก้วกับแด แก้วกิ่งกับอก แก้วดรุณเพญภูษภาคย์ แก้วสมเด็จกลางวงนิภาคย์ แก้วสุมาลย์บุษวลีภาคย์ โกลมมิ่งโกมุทกาเมศ ดวงเดียวมิ่งมาลาเฉลิมภาคย์ ดวงเดียว ดวงพิโตร ทิพมาศ นางโพธิ ภาสมบูรณ์บงกชมาศ ศรีสมบูรณ์บงกชมาศ บัวมาศ พระนุชเพ็ญภาค เพ็ญพาลพักตร์เพาโพธิ รัตนาริศ วนิภาคย์ เสาวนงคหน้าไ้ ยุกเพยารียอดไ้ สุธาจิน อนงค์อรนิศ มารศรวินิดาดวง สดสวาดีสร้อยเสาวคนธ์

ส่วนคำเรียกตนเองนั้น กวีใช้คำ กู เรียม พี่ พระพี่ ภรรดา

ส่วนสำนวนโวหารในเรื่องนี้ มีดังนี้

๑) ชอบใช้สำนวนที่มีคำ "หว่า" ประกอบคำที่มีความหมายว่า ใจ หรือ ออก เพื่อแสดง ความหมายว่าเปลี่ยวใจ ได้แก่ ออกหว่า หว่าจิตต์ หว่าแด แดหว่า

๒) ชอบใช้คำว่า "ก่า" ประกอบคำที่มีความหมายว่า ออก เพื่อแสดงว่ามีความทุกข์ ร้อนใจ ได้แก่ ก่าแด ก่าทรวง ออกก่า

๓) ชอบใช้คำคู่หรือกลุ่มคำบางคำ เช่น คล่าวไนย ตฤบรส ตฤบเตรียบรส ไตรดตรอม ตรอมไตรด นีกรำกุก เจ็บจ่างาย ออกดินฟ้า ออกแผ่นดินฟ้า ออกกระอู กระออก เททรวง ท่าวทรวง หม้าใหม่ ใหม่หม้า ฤพ่อนเองค์ ยังพรำน้ำวน้อง

๔) ชอบใช้คำ "หมื่น" หรือ "แสน" เมื่อกล่าวถึงปริมาณความทุกข์โศกที่มีอยู่ เช่น หมื่นม้วย หมื่นไหม้ (มาผ่าวเผาทรวงไหม้)หมื่นทวี แสนโศก โศกแสน แสนศัลย์โศก แสนสุขเมรุ (แสนสุขเมรุไหม้ฟ้า ไปปาน หรือ แสนสุขเมรุมันเข้า ดังลาญ) ทุกชนั้นแสนทวี (ล้อกรเรียมร้อนไ้)กว่าแสน

การใช้คำลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่ากวีนิยมกล่าวเกินจริงเพื่อสร้างอารมณ์ให้แก่ผู้อ่าน หากพิจารณาข้อความอื่น ๆ ในเรื่องประกอบจะเห็นว่า มีลักษณะเกินจริงอยู่หลายตอน เช่น ต่อให้ สิ้นโลกสิ้นกัลป์ กวีก็ไม่เดือดร้อนใจเท่ากับน้องหายไป หรือน้ำในแม่น้ำทั้งเจ็ดสายรวมกันแล้วยัง ไม่เท่าจำนวนน้ำตาของพี่ที่ร้องไห้เพราะคิดถึงน้อง ดังนี้

แม่มีว้ยบรมเมศไท้	ทินกร กิติ
สิ้นสุดพระเมรุเอน	อ่อนลัม
สามภพเปื่อยเปเนบร	นรนาศ กิติ
เจ็บไปปานน้องหลัม	หล่ององค์
	(หน้า ๗๐๒)

เจ็ดสิษฐ์สบสำแล้ว	เจ็ดสาร กิติ
ยังไปปานชุรชล	เกลศกลั้ว
กรรโทยรลุงการ	ในเกลศ นางนา
ฉงนซ้ำีอรสตัว	ควนมาลัยในมาลัย
	(หน้า ๗๐๔)

ด้านความเปรียบ กวีใช้ความเปรียบดังต่อไปนี้

๑) เปรียบใจของกวีที่ร้อนรุ่มว่าเหมือนโคมที่มีไฟเผาอยู่ข้างใน ดังนี้

โคมทองประทีปแก้ว	เรื่องใน
อกพีคือโคมคำ	คู่ได้
เพลิงผลาญกระอุใจ	วนิเจต
ทรวงรลุงลาญไหม้	ปวนเปน
	(หน้า ๗๐๖)

๒) เปรียบความเจ็บปวดใจกับความเจ็บปวดอกที่ถูกหนามเสียบ ดังนี้

ทรวงกำกรมกลหนาม	เสียบไส้ (หน้า ๗๒๐)
-----------------	---------------------

๓) เปรียบความงามของใบหน้าหญิงคนรักว่างามกว่าดวงจันทร์ ซึ่งเป็นวิธีการชมความงามของผู้หญิงที่พัฒนามาจากของเดิม เพราะแต่เดิมนิยมชมว่าใบหน้าของผู้หญิงงามราวกับดวงจันทร์ ดังนี้

ดวงเดือนดูถ้วนแต่้ม	ตราติด ต่ายนา
หน้าหน้ายแลขอเวน	เวียไว้
พักตราแมงามสนิท	หายแห่ง โฉนา
เดือนหากเห็นใจใจ	แม่เร้นเมื่อใด
	(หน้า ๗๐๐)

ศิตางค์เวียรแวนฟ้า	ฤาพิทตร์
ศติมฤคหมายมอง	ไซแก้ว
โสภามีลลัษณ์	เลอเลข
ใสสองโกมุทแล้ว	เลิศจันทร์
	(หน้า ๗๑๙)

๔) เปรียบตาของหญิงคนรักกว้างมดงดอกอัญชัน หรือต่างมดงสีปีกแมลงภู่ ดังนี้

อัญชันชรอุมแต่้ม	ตาไฟร
เพราเพร็ดนัยนุชเทียม	แต่่งแต่้ม
	(หน้า ๖๙๔)

อัญชันชูช่อช้อย	นิลรัตน์
กลวิมลนัยนิล	แน่งน่อง
	(หน้า ๗๑๔)

พรายนिरารัตนใน ภู่แพรว (หน้า ๖๙๖)

๕) เปรียบคิ้วโก่งงามดงคันธนูของพระกามเทพ ดังนี้

ภมูพิมลกล กามก่ง (หน้า ๖๙๖)

๖) เปรียบถันของหญิงคนรักกับดอกบัวทอง ดงปรากฏในเนื้อความว่า

คิดคสิ่งบัวมาศสร้อย สระศรี (หน้า ๖๙๕)

๗) เปรียบเครื่องเพศของหญิงคนรักกับสระน้ำ ดังนี้

สรงสระนงนุชแผ้ว แผ่นไทร (หน้า ๖๙๖)

๘) เปรียบหญิงชายที่คู่กันกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่แข่งกันแย้มดวง ความ-
เปรียบนี้มีปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอด้วย ดังนี้

คินนัยนาเพทห้วย	เวหา
คือศศิสุริยแข	แข่งแย้ม
คือองค์อนงคชา	เยาวเรศ ภูนา
เหมือนเมื่อตฤพรสแก้ม	กลินเกล้า
	(หน้า ๖๙๒)

๙) เปรียบหญิงคนรักกว้างงามกว่าสาวใดในสามโลก ดังนี้

ในนางสุรางค์สุด	สามโลก กิติ
เทียมรุสีบทหน้า	ห่อนเทียบรฤาเทียม
	(หน้า ๗๐๑)

๑๐) เปรียบความงามความไพเราะของเรื่องที่แต่งเหมือนกับมาลัยดวงแก้วมณีที่บรรจงร้อยอย่างประณีตสวยงาม หรือเป็นสร้อยที่สวยงามคู่ควรที่จะนำมาประดับหู ดังนี้

จบเสร็จเกลากาพย์เกลี้ยง	กลอนการ
คือมณีมาลัย	เรียบร้อย
เป็นเฉลิมกวีสาร	เสาวนิศ
รัตนมณีมาลัยสร้อย	เชกสร้อยสวมกรรม
	(หน้า ๗๓๐)

จ. ความคิดและความเชื่อ ในวรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏความคิดความเชื่อของกวีซึ่งเป็นคนไทยในยุคนั้น ดังนี้

๑) มีความเชื่อแบบผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือผีประจำธรรมชาติต่าง ๆ กับความเชื่อทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู

ความเชื่อดั้งเดิมนั้นเห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงแม่โพสพว่ามาลวงเอน้องไปหรืออย่างไร (หน้า ๗๒๐) เพราะชนชาติไทยจะมีความเชื่อเรื่องแม่โพสพซึ่งเป็นเทพีประจำต้นข้าว

ความเชื่อทางพุทธศาสนา เห็นได้จากตอนที่กวีกล่าวถึงฤดูเข้าพรรษา และประชาชนพากันมาฟังพระธรรมเทศนาของพระสรรเพชญ์คือพระพุทธเจ้า (หน้า ๖๙๖) นอกจากนี้มีเนื้อหาตอนที่กวีขออำนาจของพระอินทร์ซึ่งเป็นเทวดาสำคัญทางพุทธศาสนาที่มักช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากช่วยให้กวีและนางที่รักได้พบและครองคู่กันด้วย (หน้า ๗๒๘) รวมทั้งมีความเชื่อเรื่องกรรมปรากฏอยู่หลายตอน ความเชื่อเรื่องนี้เป็นคำสอนสำคัญในพุทธศาสนา สอนว่าใครทำกรรมอย่างใดก็ย่อมได้รับผลตามกรรมนั้น ๆ ไม่สามารถจะเลี่ยงพ้นไปได้ กวีรำพึงว่าที่ต้องจากนางคงเพราะเคยพรากเนืองนุกให้พรากพลัดจากคู่ของมันมาในชาติก่อน (หน้า ๖๙๗)

ส่วนความเชื่อด้านศาสนาฮินดูเห็นได้จากบทนมัสการเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่สูงสุด ๓ พระองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร รวมทั้งเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ดังปรากฏในบทนมัสการต้นเรื่อง นอกจากนี้ ในเนื้อหาบางตอนยังกล่าวถึงความเชื่อเรื่อง

นี้ด้วย เช่น บวงสรวงพระนารายณ์ขอให้ช่วยให้หายทุกข์ที่ต้องจากนางด้วย (หน้า ๗๐๑) นอกเหนือจากนี้ในตอนที่ถูกกล่าวถึงเดือน ๕ และรำพันว่ากวีมีแต่ความร้อนรุ่มทุกยาม

๒) ความเชื่อเรื่องแผ่นดินไหว คนไทยมีความเชื่อว่ายามปรกตีสวยแผ่นดินจะต้องอยู่ในลักษณะหงาย หากผู้ใดทำให้แผ่นดินคว่ำ ชาวโลกก็จะเดือดร้อน หากโลกถูกทำลาย พื้นแผ่นดินก็จะพลิกคว่ำลง เรื่องทวาทศมาสปรากฏความเชื่อดังกล่าวนี้ คือ

แสงสุริยรังเรอร้อน	แรงฤทธิ์
ผลาญแผ่นดินปรัดพิตรี	แผ่นดินขั่ว
	(หน้า ๗๒๕)

๓) ความเชื่อเรื่องสิ้นกัลป์ อันเป็นความเชื่อเรื่องการสร้างโลกและการที่โลกถูกทำลายลงวนเวียนกันอยู่เช่นนี้ ในพุทธศาสนามีความเชื่อเรื่องนี้ปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตร กล่าวถึงพระพรหมสร้างโลก และโลกถูกทำลายเมื่อมีดวงอาทิตย์ขึ้นพร้อมกันถึง ๗ ดวง ความร้อนของดวงอาทิตย์ทั้ง ๗ จะเผาไหม้ปลาให้ลุกเป็นไฟ เป็นเชื้อเพลิงเผาโลกมนุษย์และสวรรค์จนกระทั่งถึงชั้นพรหม ความเชื่อเรื่องสิ้นกัลป์มีปรากฏในทวาทศมาส ดังนี้

นฤวางค์นฤชีพลิน	แสนกัลป์ กิติ
ชีพนิพนธ์ยังเรียว	เรียร
สรรพางค์ดำฤษณ์พัน	วิปวาส
ยิ่งกว่ากัลป์กลกิ	ก่อนหมาย
	(หน้า ๗๒๕)

๕. กำสรวลโคลงต้น

ก. ผู้แต่ง ในเรื่องกำสรวลโคลงต้นไม่ได้กล่าวถึงผู้แต่งไว้แต่อย่างใดเลย ทำให้เป็นปัญหาที่จะต้องสันนิษฐานกัน โดยมากไม่มีหลักฐานใดกล่าวไว้แน่ชัด ส่วนมากเป็นตำนานที่กล่าวขานกันต่อ ๆ มาว่าศรีปราชญ์เป็นผู้แต่งโดยเริ่มจากพระยาตริงกล่าวไว้ในเรื่องนิราศตามเสด็จทัพล้านน่าย่อย ต่อมานายนรินทรธิเบศรก็กล่าวไว้ในนิราศนรินทร หลังจากนั้นพระยาปริยัติธรรมธาดาได้นำประวัติศรีปราชญ์มาเรียบเรียงใหม่ มีผลให้คนยิ่งเชื่อกันว่าศรีปราชญ์เป็นผู้แต่งเรื่องกำสรวลโคลงต้นซึ่งในเวลานั้นเรียกชื่อเรื่องวรรณคดีนี้ว่า "กำสรวลศรีปราชญ์"

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของนักวิชาการหลายคน เช่น ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิกุล พ. ณ. ประมวลมารค ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา ชลธิธา สัตยวิวัฒนา และสุนีย์ ศรณรงค์ ทำให้เกิดข้อสรุปว่า ศรีปราชญ์ไม่น่าจะเป็นชื่อเฉพาะของกวีคนใดคนหนึ่ง แต่อาจเป็นชื่อตำแหน่ง ผู้เขียน

คิดว่าคำว่า “ศรีปราชญ์” นี้อาจเป็นเพียงคำเรียกแบบยกย่องในฐานะ ปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ อย่างไรก็ตาม สรุปลงได้ว่าผู้แต่งกำสรวลโคลงต้นน่าจะเป็นชาวกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และอาจจะได้แก่ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งเป็นโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและครองราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นเวลา ๓ ปีนับแต่ปี พ.ศ. ๒๐๓๑ อันเป็นที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๐๓๔

มีนักวิชาการบางคนตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องกำสรวลโคลงต้นกับเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น “แสดงสำนวนภาษาและแนวความคิดของผู้แต่งอย่างละม้ายคล้ายคลึงที่สุด ความคล้ายคลึงกันดังกล่าวนี้อาจจะทำให้ผู้อ่านเกิดความคิดเห็นวาทศมาสโคลงต้นไม่ลอกเลียนสำนวนและความคิดของผู้แต่งทวาทศมาส ผู้แต่งทวาทศมาสก็ต้องเลียนแบบกำสรวลโคลงต้น”^{๑๔} เพราะเรียกหญิงคนรักว่า “ศรีจุฬาลักษณ์” ตรงกัน ใช้คำและกลุ่มคำตรงกัน เช่น ใช้คำ “ดวงเดียว” เรียกหญิงคนรัก ใช้คำ “อกฟ้า” หมายถึง ท้องฟ้า หรือแผ่นฟ้า ส่วนกลุ่มคำที่ใช้คล้ายกับในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น เช่น

กำสรวลโคลงต้น		ทวาทศมาสโคลงต้น	
อยุธยาชโยคฟ้า	ปากดิน	อยุธยาชโยคฟ้า	ธรณี
ชดานราบคือชดานดี	ดอกไม้	ชดานดังชดานดี	ดอกไม้

อย่างไรก็ตาม นววรรณ พันธุเมธา^{๑๕} ได้ศึกษาเรื่อง “การซ้ำคำในวรรณคดีอยุธยา” ซึ่งก็รวมทั้งคำซ้ำในวรรณคดีเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นและกำสรวลโคลงต้น ได้ผลสรุปว่า เรื่องทวาทศมาสโคลงต้นซ้ำคำท้ายวรรคต้นในบาทที่ ๔ มากที่สุด และรองลงมาคือการซ้ำคำต้นกับคำที่ ๓ ในบาท (หน้า ๕) ซึ่งผิดกับกำสรวลโคลงต้นที่นิยมซ้ำคำท้ายบาทหน้ากับต้นบาทถัดไป (ที่เรียกว่ากลบทเก็บบาท) กับซ้ำคำท้ายบทมากที่สุด รองลงมาคือการซ้ำคำต้นบทและซ้ำคำต้นบาท

จากผลการศึกษาข้างต้นสรุปได้ว่าลักษณะของการซ้ำคำในวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้แตกต่างกัน

จากการศึกษาของผู้เขียนเกี่ยวกับเรื่องความเปรียบเทียบที่ปรากฏในวรรณคดีทั้งสองเรื่องพบว่าเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นนิยมใช้ความเปรียบเทียบที่เกี่ยวกับความร้อน ความแห้งแล้ง และใช้คำที่สื่อความหมายว่า ร้อนระอุ หรือความไหม้เกรียม ในขณะที่เรื่องกำสรวลโคลงต้นนิยมใช้ความเปรียบเทียบที่เกี่ยวกับส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย เช่น ดวงใจ ตับไต ไส้และเลือด แม้จะใช้คำที่แสดงความร้อนอยู่บ้าง แต่ก็น้อย เช่น ผ่าวไส้ ส่วนมากจะใช้คำที่เกี่ยวกับน้ำ ความหนาวเย็น หรือความวิงเวียนคลื่นเหียน เช่น ผกาแจรง หนาวชักไส้

น้ำหน้า แกว่งใส่ รวมทั้ง **ชอบใช้ถ้อยคำที่ถ่ายทอดอารมณ์รุนแรง** เช่น “เลือดตาดก” “ตับไต ขาดขั่ว” นอกจากนี้เมื่อพิจารณาความนิยมเรื่องการใช้คำของกวี พบว่า **ผู้แต่งทวาทศมาสโคลงต้นชอบใช้คำว่า “อก” กับคำว่า “แสน” ส่วนกวีที่แต่งกำสรวลโคลงต้นนิยมใช้คำว่า “ใส่” และ “ให้”** ลีลาการแต่งที่ต่างกันนี้ชวนให้คิดว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่จะไม่ใช่กวีคนเดียวกัน

จากการพิจารณาลักษณะของวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้ พบว่ามีลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เรื่องทวาทศมาสโคลงต้นเป็นนิราศที่แต่งโดยกวีมิได้ออกเดินทางไปทีใด แต่อยู่กับที่ และคร่ำครวญผ่านเวลาและฤดูกาลที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปในรอบปีซึ่งมีอากาศร้อนเป็นหลัก การแต่งวรรณคดีโดยใช้จินตนาการเช่นนี้ชวนให้คิดว่ากวีน่าจะเป็นนักวิชาการ หรือนักปราชญ์ผู้ทรงความรู้ ขณะที่กำสรวลโคลงต้นเป็นนิราศที่มีการเดินทางจริง และเดินทางทางเรือ ประสบการณ์ขณะเดินทางจึงต่างกัน เรื่องกำสรวลโคลงต้นชอบใช้คำว่า “ใส่” และคำที่เกี่ยวกับคลื่น เพราะผู้แต่งน่าจะเกิดอาการวิงเวียนเพราะเมาเรืออยู่เสมอ ทำให้คลื่นใส่วงเวียน และเห็นน้ำและคลื่นอยู่เป็นนิจ ลักษณะการใช้คำที่แสดงอารมณ์รุนแรงชวนให้คิดว่ากวีน่าจะเป็นนักรบหรือทหาร ดังนั้นที่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าผู้แต่งเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นคือพระยาวรรษาผู้เป็นโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และผู้แต่งเรื่องกำสรวลโคลงต้นคือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ก็มีความเป็นไปได้ เพราะพระยาวรรษาทรงเป็นนักวิชาการและสมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงเป็นนักรบ ส่วนคำราชาศัพท์ที่ปรากฏในเรื่องนั้นแสดงว่ากวีผู้แต่งวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้เป็นเชื้อพระวงศ์ สำหรับคำเรียกหญิงคนรัก และการกล่าวถึงหญิงคนรักว่า “ศรีจุฬาลักษณ์” นั้น อาจสืบเนื่องมาจากว่าตำแหน่ง “ศรีจุฬา-ลักษณ์” เป็นตำแหน่งสนมเอกที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดในบรรดตำแหน่งสนมเอกทั้ง ๔ ตำแหน่ง ได้แก่ “อินสุเรนทร ศรีสุดาจัน อินทรเทวี และศรีจุฬาลักษณ์”^{๑๐๐} ทั้งยังปรากฏชื่อในวรรณคดีไทยว่า พระสนมเอกศรีจุฬาลักษณ์ ในสมัยสุโขทัยแต่งเรื่องนางนพมาศด้วย ดังนั้น การที่พระยาวรรษาจะทรงสมมุติหญิงคนรักว่าเป็นพระสนมศรีจุฬาลักษณ์ ก็ย่อมจะเหมาะสม คือเป็นหญิงคนรักในจินตนาการ ส่วนสมเด็จพระบรมราชานั้น น่าจะทรงมีพระสนมเอกศรีจุฬาลักษณ์ได้

ส่วนการใช้คำ กลุ่มคำ และความเปรียบที่คล้ายคลึงกันนั้น ตามความเห็นของผู้เขียน อาจเกิดจากค่านิยมเดียวกันหรือลอกเลียนแบบกันก็เป็นได้

ข. สมัยที่แต่ง นักวิชาการหลายคนสันนิษฐานไว้ตรงกันว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยพิจารณาจากถ้อยคำสำนวนว่าคล้ายคลึงกับที่มีใช้อยู่ในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นเรื่องมหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ รวมทั้งพิจารณาจากการไว้ผมยาว และเกล้าเป็นผมมวย

ของผู้ชายไทยในเรื่องที่แต่งซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวมทั้งการกล่าวอ้างถึงคำหลวงเล่มหนึ่งซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่เรื่องมหาชาติคำหลวงซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้เอง ส่วนปีที่แต่งนั้นยังมีความเห็นไม่ลงรอยกัน ม.ร.ว.สุขุมชาติ สวัสดิ์กุล สันนิษฐานไว้กว้าง ๆ ว่าแต่งระหว่างปี พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑ พ. ณ ประมวญมารค กล่าวว่าน่าจะแต่งในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ ในคราวที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จไปตีเมืองทวายตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กวีทรงคร่ำครวญถึง "ศรีจุฬาลักษณ์" ผู้เป็นพระราชชายา ส่วนสุนีย์ วรรณรงค์ ว่าแต่งในปี พ.ศ. ๒๐๒๖ ในคราวที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จไปวังข้าง ณ ตำบลไทรย้อย ไม่น่าจะแต่งในคราวยกทัพไปตีทวาย เพราะจากถ้อยคำบรรยายของกวีไม่น่าจะเป็นการเดินทางไปทำสงครามเพราะมีการดื่มเหล้าเฮฮา

ค. เนื้อหา เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้แบ่งเป็น ๔ ส่วน ดังนี้

๑) เป็นรายต้นและโคลงชมเมือง รวมทั้งบรรยายภาพหญิงชายชาวเมืองที่พากันมาไหว้พระอย่างเนืองแน่น ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นการไหว้พระธาตุที่วัดมหาธาตุ ที่อยุธยา

๒) เป็นบทนิราศ เริ่มจากการกล่าวถึงความงามอันล้ำเลิศของนาง การกล่าวฝากนาง และการจากนาง

๓) เป็นการเดินทางทางเรือและคร่ำครวญ น่าสังเกตว่าเมื่อจะออกเดินทาง กวีกล่าวว่าผู้มาส่งอยู่สองปากฝั่งน้ำ ข้อนี้ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่าผู้แต่งไม่ใช่คนโทษอย่างที่มีการกล่าวไว้ในตำนานศรีปราชญ์ จากการบรรยายของกวีมักจะกล่าวถึงการวิงเวียนซึ่งก็เป็นอาการของการเมาเรื่อั่นเอง การเดินทางครั้งนี้มาถึงสถานที่สุดท้ายคือ ตำบลบางนายญี่ ยังไปไม่ถึงจุดหมายที่ต้องการ สุนีย์ วรรณรงค์ จึงสันนิษฐานว่าเป็นเพราะเรือถูกลมพายุพัดออกนอกเส้นทาง

๔) เป็นการกล่าวถึงเรื่องที่แต่งโดยเรียกว่า "สาร" ซึ่งคงหมายถึงจดหมายรัก และขอให้นางอ่านและเก็บไว้อย่างดีคือเก็บไว้ในหมอน และให้เอาสารนี้เป็นเพื่อน

ง. ฉันทลักษณ์ ฉันทลักษณ์ของกำสรวลโคลงฉันท์ ประกอบด้วยรายต้นนำเรื่อง ๑ บท และโคลงสี่ฉันท์จำนวน ๑๒๘ บท

รายต้นนำเรื่องนี้เป็นรายสั้น ๆ ๑ บท ดังนี้

ศรีสิทธิวิวิธบรร นครควรรช ไกรพรัทรงสรรค
สวรรถแต่งแต้ม แยมพื้นแผ่นดินสุธา มหาติลกภาพ
นพรัตนราชธานี บุรียรมยเมืองมิ่ง แล้วแฮ ราเมศไต้
ท้าวตั้ง แต่งเอง

เมื่อพิจารณาจำนวนคำ พบว่า มีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ บางวรรคมีเพียง ๓ คำ เช่น “นครควรช” “สวรรคแต่่งแต่้ม” และ “บุรียมย” บางวรรคมี ๔ คำ เช่น “ไกรพรทรรงสรรค” “มหาดิลกภพ” แต่ส่วนใหญ่จะมีวรรคละ ๕ คำ ร่ายต้นดังกล่าวนี้จบด้วยบาท ๓ และบาท ๔ ของโคลงสี่ด้น ได้แก่

... บุรียมย เมืองมิ่ง แล้วแฮ ราเมศให้ท้าวตั้ง แต่งเอง

การรับสัมผัสในร่าย มีทั้งรับสัมผัสตรงคำที่ ๑ และคำที่ ๒ ของคำในวรรค

ส่วนจำนวนโคลงด้น ๑๒๘ บทนั้น จำแนกเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษรได้ ๑๐๘ บท โคลงสี่ด้นวิริขมาลี ๓ บท และเป็นโคลงที่ไม่มีสัมผัสระหว่างบท ทำให้จำแนกชนิดของโคลงสี่ด้นไม่ได้ว่าเป็นบาทกฤษรหรือวิริขมาลีจำนวน ๑๗ บท

การเชื่อมต่อระหว่างร่ายกับโคลง ใช้การส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของร่าย คือ “เอง” ไปยังคำว่า “เพรง” ซึ่งเป็นคำที่ ๔ ของวรรคหน้าบาทที่ ๒ ของโคลงบทแรก

จากข้อมูลของโคลง แสดงว่าผู้แต่งกำสรวลโคลงด้น **ชำนาญการแต่งโคลงสี่ด้นบาทกฤษร** มาก ทั้งที่เป็นโคลงที่แต่งยากกว่าโคลงสี่ด้นวิริขมาลี เพราะสัมผัสระหว่างบทของโคลงสี่ด้นบาทกฤษรมีมากกว่าโคลงสี่ด้นวิริขมาลีอีก ๑ แห่ง ส่วนสัมผัสบังคับในบทโคลงไม่มีข้อแตกต่างกัน

ในจำนวนโคลงทั้งหมดนี้ สามารถจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ โคลงสี่ด้นธรรมดา และโคลงสี่ด้นที่มีลักษณะเป็นกลบท

๑) **โคลงสี่ด้นธรรมดา** มีจำนวนมากที่สุด เป็นโคลงที่ไม่มีลักษณะข้อบังคับพิเศษในการแต่ง คือมีข้อบังคับเหมือนการแต่งโคลงสี่ด้นทั่วไป

จากการพิจารณากฎเกณฑ์ข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ จำนวนคำในวรรคส่วนใหญ่ตรงกับข้อบังคับ คือวรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๒ คำ (กรณีที่ไม่มีคำสร้อย) มีเพียงไม่กี่วรรคที่มีคำขาดหรือคำเกินบ้าง เช่น วรรคหน้าบางวรรคมีเพียง ๔ คำเท่านั้น เช่น ยยวฟ้าภูใช้ยยวตวแดนซึ้ง เดอรุดจลวงใส หรือวรรคหลังควรมี ๒ คำ กลับมีเพียงคำเดียว เช่น ถนัดฤทัย รมาต ลเท ส่วนที่มีคำเกินมักปรากฏในวรรคหลัง กล่าวคือแทนที่จะมี ๒ คำ กลับมี ๓ คำ เช่น “อยู่ทชยา” “พลยุทช” “นางกระษัตร์” “นางสวรรค” อย่างไรก็ตาม จำนวนคำเกินดังกล่าวก็ไม่มีปัญหาเพราะสามารถอ่านรวบคำได้

ส่วนจำนวนคำในบท พบว่ามีคำเกินอยู่บ้าง โดยเฉพาะในบทที่มีวรรคสุดท้าย ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ แต่ก็มีจำนวนน้อย เพราะ **ประมาณ ๘๐% ลงท้ายโคลงด้วยคำเพียง ๒ คำ** อันเป็นลักษณะเฉพาะของโคลงด้น และอาจมีคำสร้อยท้ายบาทที่ ๑ หรือและบาทที่ ๓ ได้อีก

บาทละ ๒ คำ จากการศึกษพบว่าในกำสรวลโคลงต้นมีการใช้สร้อยคำ ๖๕% คือจำนวน ๘๕ บท ในจำนวนนี้ มีการใช้สร้อยคำทั้งท้ายบาท ๑ และท้ายบาท ๓ ประมาณ ๓๐% (ขณะที่ในทวาทศมาส มีประมาณ ๑๕% เท่านั้น) ส่วนที่ปรากฏสร้อยคำเฉพาะท้ายบาท ๑ มีประมาณ ๑๕% และที่ใช้คำสร้อยเฉพาะท้ายบาท ๓ มีประมาณ ๑๖% แสดงว่าผู้แต่งกำสรวลโคลงคตินิยมใช้คำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ ในจำนวนใกล้เคียงกัน (แต่ในทวาทศมาสนิยมใช้คำสร้อยท้ายบาท ๓ มากกว่าใช้คำสร้อยท้ายบาท ๑)

หากพิจารณาตำแหน่งคำรับสัมผัสในบทโคลงของเรื่องกำสรวลโคลงคติน พบว่า นิยมรับสัมผัสในคำที่ ๕ มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็บาท ๓ หรือบาท ๔

ในบาท ๓ รับสัมผัสตรงคำที่ ๕ ถึง ๙๕ บท คือประมาณ ๗๕% ส่วนรับสัมผัสตรงคำที่ ๔ มีเพียง ๓๑ บทคือประมาณ ๒๕% เท่านั้น นอกจากนี้มีอยู่ ๒ บทที่ใช้คำที่ ๔ และ ๕ ซ้ำกัน ทำให้สามารถรับสัมผัสได้ทั้งคู่ ดังจะยกตัวอย่างมาให้เห็นดังนี้

จากมากอน่านน้ำ	นองกาม
กามกระเวนแรมรศ	ร่วงไล่
จากมาราชครามคราม	อกกำ
อกกำเพราะชูให้	ตื่นดี

(หน้า ๕๑๘)

ส่วนในบาทที่ ๔ รับสัมผัสตรงคำที่ ๕ มากถึง ๑๑๔ บทหรือประมาณ ๘๕% รองลงมาคือรับสัมผัสตรงคำที่ ๔ มีจำนวน ๙ บท นอกนั้นมี ๒ บทที่รับสัมผัสตรงคำที่ ๓ นอกจากนี้มีอยู่ ๔ บทที่รับสัมผัสได้ทั้งคำที่ ๔ และ ๕ เพราะใช้คำโทคู่ซ้ำกัน ดังตัวอย่าง

ด้าวหันนอเนชชื้อ	ชนชาย
วอนวอนเลวงคิด	คำพร้า
หมากสรุกชระลายปลง	ปลิดใหม่
มือแม่คำล้าวล้าว	แล่นชิงไชรมชิง

(หน้า ๕๒๘)

แสดงว่าผู้แต่งกำสรวลโคลงคตินมีความยึดหยุ่นเรื่องตำแหน่งคำรับสัมผัสในบาทมากกว่าผู้แต่งทวาทศมาสโคลงคติน แม้ว่าจะนิยมรับสัมผัสตรงคำที่ ๕ เหมือนกันก็ตาม

เมื่อพิจารณาการใช้คำโทคู่ตรงคำที่ ๔ และ ๕ ในบาทที่ ๔ พบว่ามีปรากฏในวรรณคดีเรื่องกำสรวลโคลงคตินถึง ๗๕% คือมีมากถึง ๙๖ บท (ขณะที่ทวาทศมาสมีเพียง

ประมาณ ๕๐% เท่านั้น เพราะเน้นสัมผัสพยัญชนะระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาท ๔ กับคำแรกของวรรคหลังมาก)

ส่วนการใช้คำ ๔ คำลงท้ายโคลงแบบโคลงสี่สุภาพนั้น พบในกำสรวลโคลงต้นเพียง ๒๐% เท่านั้นคือมีจำนวนเพียง ๒๗ บท และส่วนใหญ่เป็นการใช้คำเพื่อซ้ำเสียงหรือย้าความหมายมากกว่าเพื่อสื่อความหรือขยายความหมายให้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือมีถึง ๒๒ บทในจำนวนทั้งสิ้น ๒๗ บทที่เป็นการใช้คำเพื่อซ้ำเสียงหรือย้าความหมาย เช่น “สู่อีสองสี่” “รำหา รหา” “รยกนางหานาง” “หมื่นทวิแสนทวิ” “ก่อโฉมเกลลาโฉม” “ขาดใจช่นใจ” “ช่วยตรอม เรียมตรอม” เป็นต้น ส่วนที่เป็นการใช้สื่อความหรือขยายความหมายมีเพียง ๕ บทเท่านั้น เช่น “ที่นั้นนหวายยง” “เท่าเจ้าสงวนเอง” “อ่อนแกล้งเกลลาฉันท” “หนึ่งเจ้ายาใจ” “ฤร้างกลว ดาย”

หากพิจารณาการใช้คำเอกในคำที่ ๖ และคำโทในคำที่ ๗ แบบโคลงสี่สุภาพนั้น มีในเรื่อกำสรวลโคลงต้นน้อยมาก คือพบเพียง ๕ บทเท่านั้น คือไม่ถึง ๕% (ขณะที่ทวาทศมาสมีประมาณ ๑๐%) เช่น “เท่าเจ้าสงวนเอง” “ที่นั้นนหวายยง” “อ่อนแกล้งเกลลาฉันท” “หนึ่งเจ้ายาใจ” “แม่ดินโดยดู”

มีข้อสังเกตว่ากวีผู้แต่งกำสรวลโคลงต้นมักใช้คำเอกในคำที่ ๖ กับคำที่ไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ในคำที่ ๗ หรือใช้คำที่ไม่มีรูปวรรณยุกต์ทั้งคำที่ ๖ และ ๗ หรือใช้คำที่ไม่มีรูปวรรณยุกต์ในคำที่ ๖ กับคำโทในคำที่ ๗ อย่างไรก็ตาม ลักษณะแรกพบมากที่สุด เช่น หนึ่งเนื่อง หล่อแสง แบ่งบาล ช่วยดิน แก่ตา ข่าวยาม สิ้นใจโลมใจ เป็นต้น ส่วนตัวอย่างการใช้ คำที่ ๖ และ ๗ ที่ไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์มีมากรองลงมา เช่น รยกศรี ดาษดยร ดุจดยว เยีย นาน ส่วนตัวอย่างการใช้คำในลักษณะสุดท้ายพบน้อยที่สุด เช่น ฤร้างกลวตาย ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าผู้แต่งกำสรวลรับอิทธิพลการใช้คำเอกในคำที่ ๖ ในบาท ๔ ของการแต่งโคลงสี่สุภาพ มากพอควร

เรื่องการตกแต่งเพื่อให้โคลงไพเราะ สังเกตว่ากวีเล่นสัมผัสพยัญชนะในบาทเดียวกัน การเล่นสัมผัสสระในบาทเดียวกัน การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ เล่นคำอักษาส เล่นคำซ้ำต้น บาท เล่นคำซ้ำต้นบท เล่นคำซ้ำในบาทเดียวกัน เล่นคำหลาก การเติมหน่วยหน้าศัพท์ /ชร- /สร- รวมทั้งการเติมหน่วยกลางศัพท์ /-ร-/ อย่างการสร้างคำในภาษาเขมร

การเล่นสัมผัสพยัญชนะในบาทเดียวกัน มีทั้งการเล่นสัมผัสในวรรคและต่างวรรค การเล่นสัมผัสพยัญชนะในวรรคนั้น กวีให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้มากพอสมควร มีปรากฏอยู่ในโคลงทุกบท เพียงแต่มีจำนวนมากน้อยต่างกัน เช่น

อุยฺหฺรยายศยงฟ้า	ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ล่ออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเหื้อ	นอกโลรม
	(หน้า ๕๑๓)

บางวรรคมีตลอดทั้งวรรค ลักษณะเช่นนี้มักปรากฏในวรรคหลังของบาท เช่น ร่วงแรง
 ไรยแรง เฟื่องฟองพุ่มพอง กลีบกลี้ยง ง่าเงย จั่นจวญ คลื่นเคล้า คิวค้วง คว้างคว้าง
 ต่อแดน บำบวง ปากปาม เฟื่องฟอง โศกเศร้า หอมหื่น อายโษษฐ เป็นต้น
 การเล่นสัมผัสพยัญชนะต่างวรรค กวีเห็นเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ แม้จะมีไม่ครบในโคลง
 ทุกบท แต่ก็ปรากฏในโคลงเกือบทุกบท โคลงส่วนใหญ่จะมีสัมผัสพยัญชนะอย่างน้อย ๑ แห่ง
 บางบทมี ๒ แห่ง ๓ แห่ง หรือ ๔ แห่งก็มี แต่โดยมากจะมีสัมผัสพยัญชนะไม่ครบทุกบาท ดัง
 ตัวอย่าง

อุยฺหฺรยายศโยคฟ้า	ฟากดิน
ผาดดินพิภพดยว	ดอกฟ้า
แสนโกฏบยลยิน	หยากเยื่อ
ไตรรัตนเรืองรุ่งหล้า	หลากสวรรค
	(หน้า ๕๑๕)

ที่เป็นสัมผัสพยัญชนะต่างวรรคระหว่างวรรคหลังกับคำสร้อยก็มี แต่พบน้อย เช่น

พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयरจนนทร แจ่มแฮ (หน้า ๕๑๔)
---------------------	----------------------------

การเล่นสัมผัสสระในบาทเดียวกัน มีน้อยกว่าการเล่นสัมผัสพยัญชนะมาก มีทั้งเล่น
 สัมผัสในวรรคเดียวกันและต่างวรรค

การเล่นสัมผัสสระในวรรคเดียวกัน มีอยู่บ้าง แต่มีน้อยมาก เช่น

เมรุทุเท่าหน้า	กำศรวญ (หน้า ๕๒๙)
----------------	-------------------

การเล่นสัมผัสสระต่างวรรค มีไม่ถึง ๕ บท เช่น

มลักเห็นน้ำหน้าไฉ	ไนดา พี่แม่ (หน้า ๕๒๘)
-------------------	------------------------

ล้วงฤกสุดหยงพัน	คณนา (หน้า ๕๓๓)
-----------------	-----------------

ระภากรศน้องไฉ	ไนดา พี่แม่ (หน้า ๕๓๔)
---------------	------------------------

การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ พบมากพอสมควร มีประมาณ ๑๐ บท มีทั้งเล่นคำ
 ต่างเสียงวรรณยุกต์ในวรรคเดียวกัน และต่างวรรค

การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ในวรรคเดียวกัน เช่น

สรเหนาะน้ำคว้งคว้ง	ควิวแด (หน้า ๕๑๗)
วอนว่อนเลวงคิด	คำพร้าว (หน้า ๕๒๘)
พระหากวานวงสินธุ	คว่างคว้าง (หน้า ๕๓๓)
เรือมาฟองฟองพอน	กลหงษ (หน้า ๕๔๓)

การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ต่างวรรค เช่น

เททาบึงบางบา	ป่าไล่ (หน้า ๕๑๙)
рымตื่นช้เจ้าค้าง	ค่างเขอย (หน้า ๕๓๒)

การเล่นคำอักษาส เช่นคำว่า จใจ้ ดดาว วว่อง ววู้ ลล่าย ลล้าว การเล่นคำเช่นนี้จะทำให้เกิดเสียงสั้นยาว ก่อให้เกิดความไพเราะได้วิธีหนึ่ง

การเล่นคำซ้ำในบาทเดียวกัน มีทั้งเล่นคำซ้ำในวรรคและต่างวรรค

การเล่นคำซ้ำในวรรค มักปรากฏในวรรคหน้าของบาท และวรรคหลังที่มีจำนวนคำ ๔ คำ มีทั้งการซ้ำทั้งคำและการซ้ำเพียงบางส่วนของคำ

การเล่นคำซ้ำทั้งคำ พบในวรรคหน้าของบาท มีทั้งการเล่นคำซ้ำต้นวรรค กลางวรรค ท้ายวรรค ทั้งหน้าวรรคและกลางวรรค และทั้งกลางวรรคและท้ายวรรค

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำต้นวรรค มีเพียงแห่งเดียว เช่น

พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयरจันนทร แจ่มแฮ (หน้า ๕๑๔)
---------------------	-----------------------------

ที่เป็นคำซ้ำกลางวรรคมีมากพอสมควร เช่น

พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง (หน้า ๕๑๔)
ดวงดอกไม้ไม้แก้ว	แบ่งบาล (หน้า ๕๑๔)
เยียมป้อมป้อมปาก	พระवाल (หน้า ๕๓๓)
เรือแล่นผ้าผ้าฝ้าย	ผ่าวใจ (หน้า ๕๓๓)
เรือมามาแบ่งแก้ว	กูไกล (หน้า ๕๓๗)

ที่เป็นคำซ้ำท้ายวรรคมีบ้าง มักปรากฏในวรรคหน้าของบาทที่ ๔ เช่น

ถนัดดูจสวรรคคล้ายคล้าย	แก้ตา (หน้า ๕๑๕)
ไพเราะดลแพรวแพรว	พรั่งตา (หน้า ๕๒๐)
ทรงกรแสงใจ้ใจ้	จันจวญ (หน้า ๕๔๒)

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำทั้งหน้าวรรคและกลางวรรค เช่น

คร่นหนักแล้วคร่นหนักให้เกล้า	เกลอกเรือ (หน้า ๕๒๔)
เยียมมาเยียมแลหลยว	ชรอ้า (หน้า ๕๓๓)
อกฟ็อกฟ้าซ้ำ	ช่วยตรอมรมยมตรอม (หน้า ๕๔๑)

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำทั้งกลางวรรคและท้ายวรรค เช่น

รมมร่าห้วยฟ้าห้วย	แผ่นดิน (หน้า ๕๓๒)
-------------------	--------------------

การเล่นคำซ้ำในวรรคหลังของบาทที่มีจำนวนคำ ๔ คำ มักเป็นคำซ้ำตรงคำที่ ๒ กับคำที่ ๔ เช่น รยกคินหาคิน ลื่นใจโลมใจ สู้สสองสี่ ก่อโถมเกลลาโถม ใฝ่เหนสองเหน ส่องสงยงสุดสงยง เป็นต้น

การเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วนของคำ ประเภทนี้มีน้อย มีทั้งการซ้ำในวรรคเดียวกันและต่างวรรค

ที่เป็นการซ้ำเพียงบางส่วนของคำในวรรคเดียวกัน เช่น

จากมาตระนาวนาว	นมแม่ (หน้า ๕๑๘)
----------------	------------------

ที่เป็นการซ้ำเพียงบางส่วนของคำต่างวรรคในบาท ประเภทนี้เป็นการซ้ำบางส่วนของชื่อสถานที่ เช่น

เททรวงทุเรมา	บางกูด พี่แม่
หมากพูจู้ลับเล่า	พูจพวาง (หน้า ๕๒๑)
ถนัดสำโรงเจ้าถ้ำ	ออกโรง (หน้า ๕๒๑)

การเล่นคำซ้ำต่างวรรค มีการเล่นซ้ำทั้งคำ เช่น

ลูชนบคุจนบกาม	พระพี่ พี่แม่ (หน้า ๕๔๔)
---------------	-----------------------------

การเล่นคำหลากหลาย พบมากพอสมควร เช่น แกล่ใกล้ จयरจาก มลักเห็น ไพรพน้ เพาะพุง ขวบปี เป็นต้น การใช้คำเช่นนี้ทำให้สื่อความได้ชัดเจนขึ้น และบางคำยังอาจทำให้ไพเราะขึ้น เพราะเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกัน ตัวอย่างเช่น

อาเมจयरจากเจ้า	กินใจ บานี้
ยรรย่อนทองเพาะพุง	พร่นนกัว (หน้า ๕๒๑)

การเติมหน่วยหน้าศัพท์ /ชร-/ หรือ /สร-/ หรือการเติมหน่วยกลางศัพท์ /ร-/ อย่างการสร้างคำในภาษาเขมร เป็นการเพิ่มเสียงไพเราะให้แก่ถ้อยคำ เช่น ชรอ่อน สรทีก อูปรมา สรมุท สรเหนาะ

๒) **โคลงสี่ดันทที่มีลักษณะเป็นกลบท** มีลักษณะคล้ายโคลงสี่ดันทธรรมดา แต่มีการซ้ำคำในลักษณะต่าง ๆ คือ ซ้ำคำท้ายบาทกับคำต้นบาทถัดไปในโคลงบทเดียวกัน ซ้ำคำต้นบาทในโคลงบทเดียวกัน และซ้ำคำต้นบทของโคลงต่างบท

๒.๑) **โคลงที่มีการซ้ำคำท้ายบาทกับคำต้นบาทถัดไปในโคลงบทเดียวกัน** เป็นกลบทที่มีชื่อเรียกตรงกับโคลงกลบททางล้านนาว่า โคลงสี่ดันทบาทกฤษกรแบบกลบทเก็บบาทหรือกลบทเก็บขาด การเล่นคำซ้ำแบบกลบทชนิดนี้มีปรากฏในเรื่องกำสรวลโคลงดันท ๒ ลักษณะ คือ

๒.๑.๑) เล่นคำซ้ำเพียงแห่งเดียว คือ ระหว่างบาท ๓ กับ ๔ หรือระหว่างบาท ๑ กับ ๒ ถ้าเป็นประเภทแรก มีการเล่นคำซ้ำเพียงคำเดียว มีอยู่ ๑ บท และการเล่นคำซ้ำจำนวน ๒ คำ มีจำนวน ๙ บท ดังตัวอย่าง

(เยียมล่าวงลับ)หลี่	เลอนาง แลแม่
ครันนรภูกใจลาญ	ลห้อย
บางสุต่ายภาคยพาง	ถนัด
ถนัดภาคยชู้ช้อย	แก่ตา
	(หน้า ๕๔๕)
สระเหนาะน้ำควงควัง	ควิวแด
สัดอกแดโหยหล	เพื่อให้
จากบางกระจะแล	ลิวิไลด
ลิวิไลดชวนน้องไช้	ข่าวตรอม
	(หน้า ๕๑๗)

การเล่นคำซ้ำเพียงแห่งเดียวระหว่างบาท ๑ กับบาท ๒ เป็นการเล่นคำเพียงคำเดียวเท่านั้น คือเล่นคำหลังของวรรคหลังกับต้นวรรคหน้าของบาทถัดไป มีอยู่ ๘ บท ดังตัวอย่าง

เยียมมาเรือล่องไกล	กรยนสวาย
สวายสวาติธรณีนาง	มิ่งไม้
เพลิจดวงดุดดวงถวาย	ทุกกิง ไช้แฮ
แมน่ม่วงรศฟ้าไล่	ลูกหวาน
	(หน้า ๕๒๐)

๒.๑.๒) เล่นคำซ้ำ ๒ แห่ง คือเล่นคำซ้ำทั้งระหว่างบาท ๑ กับ ๒ และระหว่างบาท ๓ กับ ๔ มีจำนวนทั้งสิ้น ๓ บท ดังนี้

จากมากอน่านน้ำ	นองกาม
กามกระเวนแรมรศ	ร่วงไล่
จากมาราชครามคราม	อกกำ
อกกำเพราะชูให้	ตื่นตี
	(หน้า ๕๑๘)
จากมาเรือร้อนทั้ง	พญาเมือง
เมืองเปล่าปลิวใจหาย	น่าน้อง
จากมาเยี่ยมาเปลื้อง	อกเปล่า
อกเปล่าว่ายฟ้าร้อง	รำหารนหา
	(หน้า ๕๑๙)
เยี่ยมาเยี่ยจากเจ้า	กูเจ็บ
เจ็บรทนโหยหา	จใจ
เยี่ยมาเยี่ยหนามเหน็บ	อกอยู่
อกอยู่เพราะน้องให้	ตากตน
	(หน้า ๕๒๐)

๒.๒) โคลงที่มีการซ้ำคำต้นบาทในโคลงบทเดียวกัน ปรากฏ ๕ ลักษณะ คือ ซ้ำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๓ ลักษณะหนึ่ง ซ้ำคำต้นบาท ๒ กับบาท ๔ ลักษณะหนึ่ง ซ้ำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๓ และระหว่างบาท ๒ กับบาท ๔ ด้วยลักษณะหนึ่ง ซ้ำคำต้นบาท ๑ บาท ๒ และบาท ๓ ลักษณะหนึ่ง และซ้ำคำต้นบาทในบาท ๑ บาท ๓ และบาท ๔ อีกลักษณะหนึ่ง

๒.๒.๑) โคลงที่มีการซ้ำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๓ มีมากถึง ๒๖ บท ส่วนใหญ่เป็นคำซ้ำ ๒ คำ แต่ที่เป็น ๓ คำ หรือ ๔ คำก็มี แม้ว่าจะมีน้อยมากก็ตาม ดังตัวอย่าง

ศรีมาใจขอดข้อน	ทางวนน
แลลนหลงเหลืออก	น่าน้อง
ศรีมาย่อมรับขวนน	แขวนปาก ไซ้แม่
ดาดตื่นตีอกร้อง	รำหารนหา
	(หน้า ๕๒๕)

เยียมมาเยียมจากเจ้า กูเจีบ
 เจีบรหนโหยหา จใจ
 เยียมมาเยียมนามเหน็บ ออกอยู่
 ออกอยู่เพราะน้องให้ ตากตน

(หน้า ๕๒๐)

โถมแม่จ๊กฝากฟ้า เกรงอินทร หยอกนา
 อินทรท่านเทอกโถมเอา สู้ฟ้า
 โถมแม่จ๊กฝากดิน ดินท่าน แล้วแฮ
 ดินฤชัดเจ้าหล้า สู้สี่สองสี่

(หน้า ๕๑๖)

๒.๒.๒) โคลงที่มีการซ้ำคำต้นบาท ๒ กับบาท ๔ เช่น

อ้าน้องมาโนชเนื้อ นางกระษัตริ พี่เออย
 ศรีกระไดเคจรควรวญ คำเข้า
 อ้าวรศยรสยดทัด มาลัยมาศ กูเออย
 ศรีกระไดกล้วเกล้า กลิ่นน้

(หน้า ๕๔๒)

๒.๒.๓) โคลงที่มีคำซ้ำต้นบาท ๑ กับบาท ๓ และระหว่างต้นบาท ๒ กับบาท

๔ เช่น

จากมานักนั้นเนื้อ นอนหนาว
 ทหนาวเหน้อยเพราะล้ชาย ซาบซู้
 จากมาตระหนาวาว น้แม่
 ทหนาวเหน้อยมือแก้วกู่ มุ่นมือ

(หน้า ๕๑๘)

๒.๒.๔) โคลงที่มีการซ้ำคำต้นบาท ๑ บาท ๒ และบาท ๓ มีน้อย เช่น

เจบจากเจบยอีกอ้อม ออกเรือ
 เจบจากสาวสาคร เคลื่อนดิน
 เจบจากพี่เจบเหลือ ออก่อน พุนแม่
 ออก่อนอกฟ้าปลิ้น เปล้าใจ

(หน้า ๕๔๔)

๒.๒.๕) โคลงที่มีการซ้ำคำต้นบาท ๑ บาท ๓ และบาท ๔ มีน้อยพอ ๆ กับในข้อ ๒.๒.๔ เช่น

โถมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤา
ยยาวนานเขยซอก	พีใหม่
โถมแม่รำพึงจบ	จอมสวาทิ ภูเออย
โถมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

(หน้า ๕๑๗)

๒.๓) โคลงที่มีการซ้ำคำต้นบทของโคลงต่างบท เป็นการซ้ำคำต้นบท หรือต้นบทแรกของโคลงที่แต่งต่อเนื่องกัน มีทั้งซ้ำคำเดียว ๒ คำ และ ๓ คำ เช่น รุกก ศรีมา เยียมาจากมา สายา พระเออย อยุททยา สรเหนาะ บางบทมีจำนวนโคลงที่ซ้ำคำต้นบท ๒ บท บ้างก็ ๓ บท บ้างก็ ๔ บท บ้างก็ ๕ บท ในจำนวนนี้นอกจากจะซ้ำคำต้นบทแล้ว ยังมีคำซ้ำต้นบทในโคลงแต่ละบท และซ้ำท้ายบาทกับต้นบาทอีกด้วย เช่น โคลงที่มีคำซ้ำ "จากมา" ดังนี้

จากมาก่อนน้ำ	นองกาม
กามกระเวนแรมรศ	ร่วงใส่
จากมาราชครามคราม	อกกำ
อกกำเพราะชู้ให้	ตีนตี
จากมาแก้วกู่คำ	ชровокวะ
โพรงชровокโชมแหวะศรี	โศรกศร่อย
จากมาพิบูลแบะ	บุญแม่
บุญแม่ล่ห้อยให้	ข่าวตรอม

(หน้า ๕๑๘)

กล่าวได้ว่าฉันทลักษณ์ในกำสรวลโคลงต้นซึ่งประกอบด้วยรายต้นกับโคลงสี่ต้นนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับฉันทลักษณ์ของวรรณคดีที่มีมาก่อนเรื่องนี้ กล่าวคือ รายดังกล่าวมีลักษณะคล้ายรายโบราณในลิลิตโองการแข่งน้ำที่จำนวนคำในวรรคไม่แน่นอนตายตัว อาจมี ๓-๕ คำ นอกจากนี้ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคก็มีความยืดหยุ่น ส่วนโคลงสี่ต้นในวรรณคดีเรื่องนี้ยังคงลักษณะสำคัญของโคลงต้นอยู่มาก มีอิทธิพลของโคลงสี่สุภาพแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้นเมื่อเทียบกับเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นที่รับอิทธิพลของโคลงสี่สุภาพไว้มากที่สุดก็เพียง นอกจากนี้ยังมีการแต่งโคลงสี่ต้นแบบกลบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลบทเก็บบาทที่มีปรากฏมาแล้วในลิลิตโองการแข่งน้ำ

ส่วนการตกแต่งถ้อยคำเห็นได้ชัดว่านิยมการเล่นสัมผัสพยางค์ขณะแบบเดียวกับวรรณคดีเรื่องอื่น ของยุคนี้ นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำในลักษณะต่าง ๆ ทั้งเพื่อเสียงเสนาะและเพื่อสื่อความหมายให้แจ่มแจ้งขึ้น

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร การใช้ภาษาในวรรณคดีเรื่องกำสรวลโคลงต้นส่วนใหญ่ใช้คำไทย ยังคงมีการใช้คำไทยโบราณ คำเขมร และคำบาลีสันสกฤตอยู่บ้าง แม้จะไม่มากเท่าในมหาชาติคำหลวง

การใช้ภาษาและสำนวนโวหาร สรุปได้ดังนี้

๑) ใช้คำไทยโบราณ เช่น จรลิว จรหล้า เท้า(คือ เท่า) น้ำหน้า บา บ่าว บานี เพลงไพพูน มล็ก มลัน แมน ย่าง รอย(คือชะรอย) ลนนล่ง แล่ง

๒) ใช้คำเขมร เช่น จ่างาย ช้างือ เต้า ถนำ โถกน ทีก เทา นัก ประเหล่ รมาต สวาย เสวอย เฮอร์

๓) ใช้คำไทยที่มีการสร้างคำเลียนแบบวิธีการสร้างคำเขมรอีก เช่น ชรดีอ ชรอ่อน เพ็ญ สรทีก สรเหนาะ สรมุทร เป็นต้น

๔) ใช้คำสันสกฤตและบาลีบ้าง ที่เป็นคำสันสกฤตใช้มากกว่าบาลี เช่น กาเมศ เกษดยรดาษ นิราษ มาศ ยศ รศ ศรี อับษร เป็นต้น ที่เป็นคำบาลี เช่น บุญ สมร เป็นต้น

๕) ใช้คำ "ศรี" เป็นคำเรียกผู้หญิงและเรียกตัวตัวเอง รวมทั้งใช้หน้าคำอื่นที่เป็นคำนามทั่วไป เช่น ศรีเกษ ศรีเสาวภาคย์ หรือหน้าคำที่เป็นชื่อเฉพาะ เช่น ศรีจุฬาลักษณ์

๖) กวีใช้คำเรียกตนเองหลายคำ เช่น กู พี่ รยม ศรี

๗) กวีใช้คำเรียกนางหรือหญิงคนรักหลายคำ โดยใช้คำที่แสดงความหมายว่า ที่รัก น่อง นาง นางกษัตริย์ อ่อนเยา ดอกบัว ดอกไม้ ดวงจันทร์ พิมพ แก้วมีค่า สร้อย นางสวรรค์ หน้างาม เช่น ใช้ว่า แก้ว ชู ดวงเดียว ดวงสวาทิ พิมทอง บัวทอง บัวมาศ พระมาศ สโรชสร้อย กระลาแฉง กระลาพิม กระลาศรีเสาวภาคย์ น่องนางสวรรค์ นางนุช แม่มวยเพ็ญ อรเอววรร หน้าช้อยชื่นบัวทอง ศรีเกษเกษรสาวดอกไม้ กระเกิดเนื้อสาวสวรรค์ น่องมาโนชเนื่อนางกษัตริย์

๘) มีการใช้คำซ้ำในที่เฉพาะหลายคำ ปรากฏในโคลงหลายบท แสดงให้เห็นการใช้คำอย่างมีระเบียบแบบแผนของกวี เช่น

ขอบใช้คำ "ในตา พี่แม่" ในวรรคหลัง และคำสร้อยท้ายวรรคในบาทที่ ๑ (บทที่ ๖๒

ชอบใช้คำ “ขาดขว้า” (บทที่ ๙๐ และ ๑๑๒) “น่าน้อง” (บทที่ ๓๙ ๔๑ และ ๔๙) “พร่นนกว่า” (บทที่ ๓๕ และ ๑๑๔) “สูฟ้า” (บทที่ ๓ ๑๔ และ ๘๙) ในวรรคหลังของบาท ๒
ชอบใช้คำ “ชลเนตร” (บทที่ ๓๘ และ ๖๔) และคำ “นาภิศ” (บทที่ ๖๘ และ ๗๙) ในวรรคหลังของบาท ๓

ชอบใช้คำ “แกดดา” (บทที่ ๘ ๗๙ และ ๑๒๘) คำ “ชาวตรอม” (บทที่ ๑๗ ๒๔ และ ๘๕) คำ “สูสสองส” (บทที่ ๑๔ ๕๐ และ ๑๐๓) ในวรรคหลังของบาท ๔

๙) กวีชอบใช้คำบางคำ พบได้ในที่หลายแห่ง เช่น คิวค้วง ไขกับน้ำ เลือดตา หรือตาเลือด ใช้หมายถึงน้ำตาที่เกิดจากความทุกข์แสนสาหัส ชลเนตรและน้ำหน้า หมายถึง น้ำตา นอกจากนี้ยังมีคำคู่บางคำที่กวีชอบใช้มาก เช่น ออกฟ้า

- ๑๐) กวีใช้สำนวน
- दनदयव ในความหมายว่า คนเดียว
 - सुवङ्गि ในความหมายว่า ไร้ทุกข์
 - खड्गुभिन्ना ในความหมายว่า ขวัญหาย
 - तुदतन ในความหมายว่า เอนตัวลงนอน
 - दागतन ในความหมายว่า นอนแผ่
 - मिदतवार्यन ในความหมายว่า หน้ามืด

นอกจากนี้ยังชอบใช้สำนวน ซาบพิน หรือ ซาบพระทนต์ ในความหมายว่าจิตใจอย่างลึกซึ้ง

นอกเหนือจากนี้ กวีชอบใช้สำนวนที่มีคำว่า “ไล่” ประกอบ เช่น ย้าไล่ ล้วงไล่ ส่นนไล่ แกวงไล่

อนึ่ง กวียังใช้สำนวนฝากนางไว้กับเทพเจ้า เจ้าแผ่นดิน หรือผู้มีอำนาจให้ปกป้องนางได้แก่

โถมแม่จักฝากฟ้า	เกรงอินทร หยอกนา
อินทรท่านเทอกโถมเอา	สูฟ้า
โถมแม่จักฝากดิน	ดินท่าน แล้วแฮ
ดินฤชัดเจ้าหาล้า	สูสสองส
โถมแม่ฝากน่าน้ำ	อรรณพ แลฤา
ยยวนาคเซยซอก	พีใหม่
โถมแม่รำพึงจบ	จอมสวาดี กูเอย
โถมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง (หน้า ๕๑๖-๑๕๗)

๑๑) กวีใช้สำนวนเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

๑๑.๑) เปรียบบ้านเมืองว่ามีความยิ่งใหญ่ราวกับพระพรหมสร้างขึ้นหรือเนรมิตขึ้น

๑๑.๒) เปรียบหญิงคนรักว่างามราวกับดอกบัว หรือดอกบัวทอง หรือสร้อยดอกบัวดวงจันทร์ หรือนางฟ้า

๑๑.๓) เปรียบน้ำที่แตกกระจายเหมือนดอกไม้ที่คลี่บาน โดยใช้คำว่า "ผกาแจรง"

๑๑.๔) เปรียบการร้องไห้เสียบ ๆ เหมือนการร้องไห้ของช้าง โดยใช้คำว่า "ให้ช้าง"

๑๑.๕) เปรียบสถานที่ที่มีแสงไฟเรืองรองว่าเหมือนโคมไฟ ดังนี้

พรายพรายพระธาตุเจ้า

จयरจันนทร แจ่มแฮ

ไตรโลกยเลงคือโคม

คำเข้า

(หน้า ๕๑๔)

จ. ความคิดและความเชื่อ ในวรรณคดีเรื่องนี้แสดงความคิดและความเชื่อหลายประการ ดังนี้

๑) ความเชื่อเรื่องบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ คือพระองค์ได้สร้างสมบุญญาบารมีไว้ซึ่งส่งผลให้อาณาจักรมีความรุ่งเรือง ดังปรากฏในโคลงต้นเรื่องว่า

อายุทรยายศยั้งฟ้า

ลงดิน แลฤ

อำนาจบุญเพรงพระ

ก่อเกื้อ

เจดีย์ล่ออินทร

ปราสาท

ในทาบทองแล้วเนื้อ

นอกโสรรม

พรายพรายพระธาตุเจ้า

จयरจันนทร แจ่มแฮ

ไตรโลกยเลงคือโคม

คำเข้า

พิหารรเบียงบรร

รุจิเรข เรืองแฮ

ทุกแห่งห้องพระเจ้า

นงเงื้อง

ศาลาอเนขสร้าง

แสนเสา โสตแฮ

ธรรมาศจุงใจเมือง

สู่ฟ้า

พิหารย้อมฉล็กเจลา

ฉลุแผ่น ไส้หนา

พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า

หล่อแสง^{๑๑}

(หน้า ๕๑๓-๕๑๔)

ความคิดเรื่องการสร้างสมบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี ส่งผลให้พระมหากษัตริย์มีค่านิยมในการสร้างศาสนสถานอันเป็นการสร้างสม

บุญญาบารมีอันยิ่งใหญ่ได้ ซึ่งผลของการสร้างสมบุญญาบารมีก็จะส่งผลให้ได้ครองอาณาจักรที่
รุ่งเรืองต่อไป การพรรณนาความอุดมสมบูรณ์และความรุ่งเรืองของอาณาจักรที่ประกอบด้วย
สถานที่ต่าง ๆ และศาสนสถานอันตระการตา เป็นการประกาศบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์
ไปในตัว ความคิดนี้มีอิทธิพลต่อกวีสมัยหลังมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ที่จะต้องนำส่วนของการพรรณนาความงามของบ้านเมืองมารวมไว้ในบทยอพระเกียรติ
พระมหากษัตริย์เสมอ การพรรณนาความงามของบ้านเมืองจึงมีความหมายมาก เพราะมี
ความสัมพันธ์กับบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์อย่างแนบแน่น

๒) ความเชื่อเรื่องกรรมและบุญบาปอันเป็นคำสอนในศาสนาพุทธ ดังนี้

จากมาอ่อนอาเม	บุญบาป ไตนา (หน้า ๕๑๙)
ฤาเรียมให้ชู้พราก	กนนเพรง ก่อนฤา
กรรมแบ่งเอาอกมา	ดั่งนี้
เวรานูเวรเอง	พระบอก บารา
ผิดชอบใช้นั้นหน้า	สู้สัสองสี่
	(หน้า ๕๒๕)

๓) ความเชื่อเรื่องอำนาจของเทพยดา ซึ่งแสดงวัฒนธรรมความเชื่อในศาสนาพุทธและ
ศาสนาฮินดู มีการบูชาบวงสรวงเทพยดาให้ช่วยดับทุกข์ มีพระอรชุน^{๑๒} นางมณีเมขลา^{๑๓}
เทพยดาที่สถิตในสถานที่ต่าง ๆ^{๑๔} ดังนี้

นบเทพอรชุนบน	บอกถ้อย (หน้า ๕๒๐)
พระเออยสระโรชทอง	ชลธิ ทานแฮ
เชอญเทพมาทับทรวง	ที่รื้อน
แมนเมขลาศรี	เสาวภาคย กุเออย
มาแม่อย่าทนนช้อน	ขาดใจชนใจ
	(หน้า ๕๓๖)
เลงแลตลิ่งแกล้ง	เกลาสาร แม่ฮา
นพเทพช่อมทุก	ย่านยั้งง
พระเออยจำศรีคราญ	คินคอบ สัรา
อয়ারยกัลให้พลังง	พลยกเรือลงเรือ
	(หน้า ๕๔๑)

๔) ความเชื่อเรื่องขวัญ คนไทยเชื่อว่าคนปรกติสุขจะต้องมีขวัญอยู่ประจำตัว ถ้าตกใจ ขวัญหายหรือหนีไป คนนั้นก็จะมีไม่มีความสุข จะต้องทำพิธีรับขวัญเพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่ประจำตัวดังเดิม ความเชื่อนี้มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ ดังนี้

เมื่อมาแก้วพี่ปลิด	ปลี่ยนแด พี่แม่
ขวนนออยู่อยุธยาตน	ต่างหม้าย
	(หน้า ๕๓๒)

๖. ลิลิตพระลอ

ผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดของวรรณคดีเรื่องนี้เรียงตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งในผลงานวรรณคดีเรื่องนี้ นอกจากหลักฐานที่เป็นโคลงสี่สุภาพทำยเรื่องจำนวน ๒ บท ระบุว่าผู้ทรงพระนิพนธ์คือ “มหाराชเจ้า” และผู้ทรงคัดลอกคือ พระยาวราช ดังนี้

จบเสริจมหाराชเจ้า	นิพนธ์
ยอยศพระลอคคน	หนึ่งแท้
พี่เลี้ยงอาจเอาตน	ตายก่อน พระนา
ในโลกลนี้สุดแล้	เสศล้ำคุณสวรรค
จบเสริจยาวราชเจ้า	บรรจง
กลอนกล่าวพระลอยง	ยิ่งผู้
ใครฟังยอมไหลหลง	ฤาอิม ฟังนา
ดิเรกแรกรักชู้	เหิมแท้รักจริง
	(หน้า ๔๔๖-๔๔๗)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องลิลิตพระลอ ในหนังสือบันทึกสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๗๕ ว่าผู้แต่งเรื่องลิลิตพระลอไม่ใช่ทั้ง “มหाराช” และ “ยาวราช” ที่ปรากฏในโคลงข้างต้น แต่เป็นผู้แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน ดังที่ปรากฏในโคลงว่า “ถวายบำเรอท้าวไท้ ธิราชผู้มีบุญ” ผู้แต่งเรื่องลิลิตพระลอนี้เป็นผู้รู้ราชประเพณีและการเมือง ทั้งยังเชี่ยวชาญทางด้านอักษรศาสตร์ น่าจะเป็นบุคคลชั้นสูงในราชสำนัก และได้ทรงสันนิษฐานว่าผู้แต่งน่าจะแต่งเมื่อครั้งยังเป็นพระราชโอรส และต่อมาได้รับรัชทายาทเป็นพระเจ้าแผ่นดิน^{๑๕} พระองค์จึงทรงวินิจฉัยว่าโคลงข้างทำยเรื่องที่ว่า “ยาวราชเจ้า บรรจง” แต่งก่อนโคลงบทที่ว่า “มหाराชเจ้า นิพนธ์” ต่อมา

คำที่มีความหมายเกี่ยวกับเครื่องประดับอยู่มากอันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงโดยตรง ทั้งกวี
ยังมีความรู้สึกที่ละเอียดอ่อน แสดงความรักของแม่ที่มีต่อลูกได้อย่างซาบซึ้งใจ น่าจะต้องเป็นกวี
หญิงที่มีประสบการณ์ของความเป็นแม่มาก่อน วิภา กงกะนันทน์ จึงสันนิษฐานว่าผู้แต่งน่าจะ
ได้แก่ พระราชมารดาในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่งถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพื่อให้
พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของความเป็นแม่

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนเองยังไม่มีความเห็นคล้อยตาม วิภา กงกะนันทน์ เพราะหลักฐานที่
เสนอยังมีเหตุผลไม่เพียงพอ

จากการศึกษาและพิจารณาของผู้เขียน การชมความงามของตัวละครฝ่ายชายในตอน
ต้นเรื่องนั้นมีเหตุผลอื่นรองรับอย่างหนักแน่นเพียงพอว่า เพราะความงามของตัวเอกฝ่ายชายที่
งามอย่างล้ำเลิศเป็นต้นเหตุที่ทำให้ตัวละครฝ่ายหญิงซึ่งเป็นพี่น้องกันเกิดความหลงใหล จนทำให้
พี่เลี้ยงของนางทั้งสองคิดกลอุบายเพื่อให้นางทั้งสองสมหวังในความรักโดยที่ยังไม่เคยเห็นหน้า
ตัวเอกฝ่ายชายเลยแม้แต่น้อย ส่วนเหตุผลที่ว่ามีการใช้คำเกี่ยวกับเครื่องประดับจนทำให้ชวนคิด
ว่าผู้แต่งจะเป็นหญิงนั้น ผู้เขียนก็ไม่เห็นด้วย เพราะไม่ว่าชายหรือหญิงในสมัยนั้นก็ไว้ผมยาว
เหมือนกัน มีเครื่องประดับที่ใช้ได้ทั้งชายและหญิง เช่น ต่างหู เป็นต้น นอกจากนี้ ความรู้สึก
อันละเอียดอ่อนของแม่เมื่อยามที่ลูกจะจากไปไกลดังที่เห็นจากบทบาทของพระนางบุญเหลือ หรือ
เมื่อลูกได้ตายจากไปดังเห็นได้จากบทบาทของพระนางดาราวดี เป็นเรื่อง que แสดงความสามารถ
ของกวีที่ไม่จำเป็นว่าจะเป็นที่แต่งเฉพาะกวีหญิงเท่านั้น ผู้ที่ได้ศึกษาวรรณคดีไทยมามาก
พอสมควรจะพบว่าสุนทรภู่สามารถแต่งเรื่องนางวันทองคลอเคลียดหลายงามได้อย่างสมจริง สามารถ
บรรยายความเจ็บปวดก่อนคลอดได้เป็นอย่างดี ลักษณะนี้ไม่ได้เกิดจากประสบการณ์ตรงของกวี
คือกวีไม่เคยคลอดลูก แต่ก็สามารถแต่งได้อย่างดีจนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมและคล้อยตามคำ
พรรณนาของกวี หรือแม้แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพรรณนา
ความรู้สึกของสมเด็จพระมหาอุปราชาในเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายได้ดีว่าอาลัยรักชยาและสนมมาก
เพียงใดโดยที่พระองค์ก็ไม่เคยมีประสบการณ์ด้านนี้มาก่อนเลย

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานที่มีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในตอนต้นเรื่อง ทำให้ทราบ
ได้ว่ากวีแต่งเรื่องนี้ถวายพระมหากษัตริย์ ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นเรื่องว่า

สรवलเสียงขับอ่านอ้าง	ไต่ปาน
ฟังเสนาะไต่ปูน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท	วิราชผู้มีบุญ (หน้า ๓๕๕)

ด้วยเหตุดังกล่าว กวีผู้นี้ น่าจะเป็นกวีในราชสำนัก ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสันนิษฐานไว้ จากโคลงข้างต้นนี้ เห็นได้ว่ากวีแต่งเพื่อใช้เป็นวรรณคดีมุขปาฐะ คือ ไร่ขับหรืออ่านถวายพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนผู้แต่งจะเป็นพระโอรส และต่อมาได้เป็นพระมหากษัตริย์จริงตามข้อสันนิษฐานในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพหรือไม่นั้น ผู้เขียนไม่สามารถยืนยันได้

ข. สมัยที่แต่ง สมัยที่แต่งวรรณคดีเรื่องนี้ไม่มีการระบุไว้แน่ชัด ทำให้ต้องมีการสันนิษฐาน

มีผู้สันนิษฐานสมัยที่แต่งเรื่องนี้ไว้แตกต่างกัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าแต่งก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะพระโหราธิบดีได้คัดโคลงบทหนึ่งในเรื่องลิลิตพระลอไปไว้ในเรื่องจินดามณีและสันนิษฐานว่าวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ระหว่างพ.ศ.๑๙๙๑-พ.ศ.๒๐๒๖^{๑๑๐} คือในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั่นเอง

พระบริหารเทพธานีกล่าวว่าเรื่องนี้แต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒^{๑๑๑}

ส่วน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล สันนิษฐานเรื่องผู้แต่งลิลิตพระลอโดยอ้างอิงหลักฐานที่ปรากฏในตัวบทของวรรณคดีเรื่องนี้ กล่าวคือพิจารณาจากหลักฐานทางด้านภาษา ฉันทลักษณ์ ประเพณีและประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ และสรุปว่าวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ ใช้ภาษาใกล้เคียงกับสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้นมากกว่ายุคหลัง คำบางคำเป็นคำรุ่นเก่าที่พบในศิลาจารึก มหาชาติคำหลวง และเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น ในด้านฉันทลักษณ์ พบว่าร้อยและโคลงในเรื่องนี้มีร้อยโบราณและโคลงต้นปนอยู่ ซึ่งร้อยโบราณและโคลงต้นนี้มีมาก่อนโคลงสี่สุภาพ วรรณคดีเรื่องนี้จึงน่าจะเกิดขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการแต่งโคลงสี่ที่คลายความนิยมจากการแต่งโคลงต้นมาเป็นโคลงสุภาพ แต่ยังคงอยู่ในระยะที่กลายได้ไม่สนิทนัก หากเรื่องนี้แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงสี่สุภาพที่ใช้ย่อมสมบูรณ์และลงตัวมากกว่านี้ ในด้านประเพณี พิจารณาจากประเพณีการทำศพกษัตริย์ที่ยังคงบรรจุพระศพไว้ในโลง ไม่ได้เข้าโกศ ถ้าแต่งสมัยสมเด็จพระนารายณ์อย่างที่มีนักวิชาการบางคน เช่น ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กล่าวไว้ พระศพก็ต้องเข้าโกศ เพราะการเข้าโกศมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถแล้ว ส่วนในด้านประวัติศาสตร์ปรากฏหลักฐานในรายน่าเรื่องที่กล่าวถึงการทำสงครามระหว่างไทยกับลาวตรงกับสงครามที่ปรากฏในยวนพ่ายโคลงต้น ซึ่งเกิดในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนี้แต่งถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากนี้เนื้อเรื่องข้างท้ายมีการกล่าวถึงพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ที่หล่อขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เมื่อ ปี

พ.ศ. ๒๐๔๓ ทำให้เห็นว่าเป็นไปได้มากที่จะแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ ๒^{๑๑๒}

ผู้เขียนมีความเห็นว่าข้อสันนิษฐานข้างต้นมีน้ำหนักความน่าเชื่อถือมาก ทั้งผู้เขียนยัง
ได้ศึกษารายละเอียดบางประการเพิ่มเติม พบว่ามีลักษณะของการใช้คำและฉันทลักษณ์ใกล้เคียงกับ
เรื่องมหาชาติคำหลวงมาก จึงสรุปว่าเรื่องลิลิตพระลอน่าจะแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ ๒ ผู้เป็นโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และน่าจะ แต่งหลังจากที่มีการหล่อพระพุทธรูป
ศรีสรรเพชญ์ขึ้นแล้ว คือประมาณปี พ.ศ. ๒๐๔๖ อันเป็นปีที่หล่อพระพุทธรูปนี้เสร็จสมบูรณ์
และมีการฉลองพระพุทธรูปดังกล่าวนี้ด้วย พระศรีสรรเพชญ์นำความภาคภูมิใจมาสู่ชาวไทยทั้ง
มวลเพราะเป็นพระพุทธรูปที่สูงที่สุดในเวลานั้น กวีจึงได้นำมาแทรกไว้ในเรื่องที่แต่งตอนพระนาง
คาราวดีรำพันคร่ำครวญและหลงเดือนพระเพื่อนพระแพงให้จัดดอกไม้ไปถวายพระศรีสรรเพชญ์
ทั้ง ๆ ที่ในเวลานั้นทั้งพระเพื่อนและพระแพงหมดลมหายใจไปแล้ว ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าเรื่อง
ลิลิตพระลอน่าจะแต่งหลังจากที่มีการหล่อพระพุทธรูปองค์นี้เรียบร้อยแล้ว^{๑๑๓} ส่วนเรื่องเหตุการณ์
การทำสงครามระหว่างไทยกับลาวที่มีการกล่าวไว้ในตอนต้นเรื่องลิลิตพระลอนั้น ผู้เขียนมี
ความเห็นว่าจะไม่ใช่สงครามระหว่างอยุธยากับล้านนาในคราวทำศึกเชียงซิ่นก็เป็นได้ เพราะใน
สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีทางกรุงศรีอยุธยา ก็ทำศึกกับล้านนาเช่นเดียวกัน คือมีการรบกันอย่าง
ดุเดือดในครั้งที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จพร้อมพระโอรส ๒ พระองค์ คือ พระเอกเจ้า ซึ่ง
ต่อมาคือสมเด็จพระไชยราชาธิราช และพระอาทิตย์เจ้า ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระบรมราชา
มหาพุทธางกูร ขับพวกล้านนาออกจากเขตเมืองสุโขทัยและเขตเมืองกำแพงเพชร การรบที่
ดุเดือดนี้เกิดขึ้นที่ลำน้ำวัง เมืองนครลำปาง เป็นศึกใหญ่ และผลของการทำสงครามนี้ ฝ่าย
ล้านนาแตกพ่าย ในการรบครั้งนี้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้ทรงอาราธนาพระพุทธรูปซึ่งเป็น
พระศิวะที่พระนางจามเทวีนำขึ้นไปจากกรุงละโว้มาที่กรุงศรีอยุธยาด้วย^{๑๑๔} หากกวีแต่งถวาย
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็น่าจะกล่าวถึงการทำสงครามในรัชสมัยของพระองค์มากกว่าที่จะ
กล่าวถึงศึกเชียงซิ่นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

อย่างไรก็ตาม ตามที่มีนักวิชาการบางคนคัดค้านว่าในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอนี้มี
ข้อความกล่าวถึง การใช้ปืนไฟ ในการทำสงครามระหว่างเมืองสรองกับเมืองสรวงตอนต้นเรื่อง
ทำให้ไม่น่าเชื่อถือว่าวรรณคดีเรื่องนี้แต่งขึ้นในสมัยต้นอยุธยา ก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระ
ไชยราชาธิราช โดยอ้างเหตุผลว่าชาวโปรตุเกสเป็นผู้นำปืนไฟเข้ามาใช้ในประเทศไทย^{๑๑๕}
เรื่องนี้ผู้เขียนขอแสดงความเห็นว่าทั้งไทยอยุธยาและไทยล้านนามีปืนไฟใช้ก่อนที่โปรตุเกสจะ
เข้ามาอยู่ในอยุธยาแล้ว^{๑๑๖} คือมีใช้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว เพราะคราวตี

เมืองมะละกา ไทยยึดปืนไฟจากเมืองมะละกามาได้เป็นจำนวนมาก ทั้งคนไทยยังรู้จักหล่อปืนไฟขึ้นใช้เองตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว เพียงแต่ไม่มีความสวยงาม ผิดกับปืนไฟที่โปรตุเกสนำเข้ามาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ที่ทำอย่างประณีตงดงามมากกว่า^{๑๑๑}

ค. เนื้อหา เรื่องลิลิตพระลอประกอบด้วยเนื้อหา ๕ ส่วน คือ

๑) คำนำมัสการ ปรากฏในรายโบราณนำเรื่อง และโคลง ๑ บท กล่าวขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำสงครามชนะลาว ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่าอาจเป็นสงครามที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ไม่ใช่สงครามเชียงชื่นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็เป็นได้

๒) กวีกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการแต่งว่า แต่งเพื่อขับถวายพระเจ้าแผ่นดิน และกล่าวถึงผลงานที่แต่งว่ามีความไพเราะยิ่ง เปรียบได้กับเสียงปี่ลู้ สันนิษฐานว่ากวีแต่งถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๓) เรื่องราวของพระลอ โดยเริ่มต้นกล่าวถึงการทำสงครามระหว่างเมืองสรองและเมืองสรวงอันเป็นการนำไปสู่ความบาดหมางของทั้ง ๒ เมืองในเวลาต่อมา หลังจากนั้นกล่าวถึงความงามของพระลอที่เป็นสาเหตุสำคัญทำให้พระเพื่อนและพระแพงหลงใหลเมื่อได้ยินข่าวความงามของพระลอ นางรินและนางโรยจึงขันอาสาหาหมอสเน่ห์มาทำพิธีชักนำให้พระลอมาหาพระเพื่อนและพระแพง ในที่สุดก็ได้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยเหลือให้ความต้องการของนางทั้งสองสัมฤทธิ์ผล แต่ด้วยความแค้นของเจ้าย่าที่พระราชบิดาของพระลอสังหารสามีของพระนาง พระนางจึงสั่งให้ทหารฆ่าพระลอ ซึ่งมีผลให้พระเพื่อนพระแพงขอตายพร้อมกับพระลอด้วย เรื่องนี้จบตอนที่กวีกล่าวถึงการกลับมาเป็นมิตรกันของทั้ง ๒ นคร และการทำบุญอุทิศส่วนกุศลถวายพระลอ พระเพื่อน และพระแพง ของกษัตริย์และไพร่ฟ้าทั้ง ๒ นคร มีข้อน่าสังเกตว่ากวีดำเนินเรื่องค่อนข้างเร็ว เหมาะสมแก่การเป็นวรรณคดีมุขปาฐะ

เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล แสดงความเห็นที่น่าจะเป็นเรื่องจริง พระลอเป็นวีรบุรุษที่มีชีวิตร่วมสมัยกับท้าวฮุ่งหรือเจืองและครองเมืองกาหลง ในเรื่องนั้นเรียกว่าถนล่อ เมืองกาหลงนี้เป็นเมืองขึ้นเมืองหนึ่งของท้าวเจือง และในเรื่องท้าวฮุ่ง ปรากฏว่าถนล่อช่วยท้าวฟ้าส่วนรบกับท้าวเจือง

นอกจากนี้ ยังพบเมืองกาหลง แม่น้ำกาหลง และเมืองสองซึ่งมีชื่อใกล้เคียงกับเมืองสรองในเรื่องลิลิตพระลอ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยม ทางตอนเหนือของอำเภอวังทอง จังหวัดแพร่ ทั้งเมืองสรองนี้ก็ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก หากจะเดินทางจากเมืองกาหลงหรือเมืองสรวงไปยังเมืองสรองก็ต้องข้ามแม่น้ำกาหลงตรงตามเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ ส่วนเมืองกาหลง

หรือเมืองสรองหรือเมืองแมนสรองนั้น พบอยู่ในอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองสรอง^{๑๑๔}

ข้อสันนิษฐานของ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ที่ว่าเรื่องพระลอเป็นเรื่องจริงนี้ ผู้เขียนเห็นว่าน่าจะเป็นไปได้ เพราะในพงศาวดารโยนกก็ปรากฏเรื่องของแถนล่ออยู่ และโอกาสที่คนไทยอยู่ชยาจะได้ทราบเรื่องราวของแถนล่อก็มีอยู่มาก เพราะในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นับแต่ปี พ.ศ.๒๐๐๖ หลังจากที่โปรดฯให้สร้างกำแพงเมืองพิษณุโลกเสร็จแล้ว จนกระทั่งสิ้นรัชสมัย พระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก การรับรู้เรื่องราวของแถนล่อ จนกระทั่งกวีอุษยานำมาแต่งเป็นวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอจึงเป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้มากทีเดียว

๔) กวีกล่าวถึงผลงานของตนอีกครั้งหนึ่งว่าเปรียบเหมือนพวงมาลาทั้งดงาม หรือเป็นเครื่องประดับหู หรือเปรียบได้กับกระแจะที่เมื่อได้กลิ่นทำให้หอมชื่นใจ

๕) โคลง ๒ บทที่กล่าวถึง “มหาราชเจ้า นิพนธ์” และ “เยาวราชเจ้า บรรจง” ที่ผู้เขียนสันนิษฐานว่ามีผู้แต่งเติมเข้าไปในภายหลัง ไม่ใช่ผลงานของกวี

ง. ฉันทลักษณ์ ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีเรื่องนี้เป็นคำประพันธ์ทั้งสิ้น ๖๕๘ บท เป็นคำประพันธ์แบบผสมที่เรียกว่า “ลิลิต” ประกอบด้วยคำประพันธ์ ๒ ประเภทคือร้อยกับโคลงต่างสลับกัน และพบว่ามี การเปลี่ยนชนิดของคำประพันธ์ค่อนข้างบ่อยมาก พอ ๆ กับที่ปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ มีหลายครั้งที่ แต่งเพียงบทเดียวก็เปลี่ยนไปเป็นคำประพันธ์ชนิดอื่น เช่น ตอนพระลอได้ฟังข่าวความงามของพระเพื่อนและพระแพงจากการขับชอโยโหม กวีพรรณนาความรู้สึกของพระลอโดยแต่งเป็นโคลงสองสุภาพ ๒ บท ร่ายโบราณ ๑ บท โคลงสองสุภาพ ๒ บท โคลงสี่สุภาพ ๑ บท โคลงสองสุภาพ ๑ บท เป็นต้น จะเห็นได้ว่าขนาดของบทประพันธ์ที่มีจำนวนบทน้อยที่สุดได้แก่ หนึ่งบทเท่านั้น และบางแห่งร้อย ๑ บทมีเพียง ๕ พรรคเท่านั้นเอง^{๑๑๕}

การแต่งคำประพันธ์ให้ต่อเนื่องกันบทต่อบทนี้บางครั้งมีการร้อยสัมผัสเข้าด้วยกัน ถ้าร้อยระหว่างร้อยกับโคลง หรือโคลงกับร้อย เรียกว่า “เข้าลิลิต” แต่มีหลายบทในเรื่องนี้ที่ไม่มีการเข้าลิลิต หรือไม่มีการร้อยสัมผัสเข้าด้วยกัน ถ้าจากโคลงเป็นร้อยหรือจากร้อยเป็นร้อยมักจะมีการเข้าลิลิตหรือร้อยสัมผัสมากกว่าที่จะเปลี่ยนจากร้อยเป็นโคลงสี่สุภาพ ถ้าเป็นโคลงสองสุภาพ มักจะมีการเข้าลิลิต

ในกรณีที่ เป็นร่ายกับร่าย คำร้อยสัมผัสอาจเป็นคำสุดท้ายของวรรคก็ได้ ดังนี้

... โดยชตราชื่อขึ้น ชื่อนางรินและนางโรย โดย
รักษาสองอ่อนท้าว สองสมเด็จเสด็จดำว สู่ห้องเรือน
หลวง ท่านแล

เมื่อนั้นไต้แมนสรวง พระยาหลวงผู้มีศักดิ์ ...

(หน้า ๓๕๗)

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าโคลงในวรรณคดีเรื่องนี้มีอิทธิพลของโคลงคั่นอยู่มากพอควร ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเรื่องนี้แต่งขึ้นในช่วงระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะมีการพัฒนาการแต่งโคลงจากโคลงสี่คั่นมาสู่โคลงสี่สุภาพ และโคลงสองสุภาพก็ยังมีลักษณะที่ไม่เด่นชัดนัก ผู้เขียนจะกล่าวถึงชนิดของคำประพันธ์เรียงไปตามลำดับหัวข้อ ดังนี้

๑) ร่าย มีร่ายทั้งสิ้น ๑๑๔ บท ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑ มีการจัดร่ายโบราณบางบทเป็นโคลง ๓ และจัดโคลง ๒ หลายบทเป็นโคลง ๓ ทำให้เกิดข้อผิดพลาดขึ้น เช่น โคลง ๓ ในหน้า ๔๐๘ ที่จริงเป็นร่ายโบราณ ดังจะขอคัดมาให้เห็นชัดเจน ดังนี้

พระทองอย่าปรารมภ์ เชิญบรรทมให้
สำราญ มินานเลยแม่ณเกล้า ลอราชจักพลันเต้า
แขกท้าวทั้งสอง

(หน้า ๔๐๘)

ส่วนโคลง ๓ ในหน้า ๓๖๕ และหน้า ๔๐๒ ที่จริงเป็นโคลง ๒ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้จำแนกใหม่ให้ถูกต้อง ดังจะเห็นจากการระบุจำนวนคำประพันธ์แต่ละชนิด ร่ายในเรื่อง ลิลิตพระลอโดยมากเป็นร่ายบทสั้น ๆ ที่แต่งไว้เป็นบทขนาดยาวมีจำนวนเพียงไม่กี่บทเท่านั้น ประกอบด้วยร่ายโบราณและร่ายสุภาพ แต่เป็นร่ายสุภาพในระยะแรกเริ่มที่มีลักษณะคล้ายร่าย ส่วนหนึ่งในเรื่องมหาชาติคำหลวง กวีแต่งร่ายเหล่านี้ปะปนกันไป แต่ก็สังเกตได้ว่าเป็นร่ายสุภาพมากกว่าร่ายโบราณอยู่มากทีเดียว และเป็นร่ายที่มีคำสร้อยท้ายบทอยู่น้อย

๑.๑) ร่ายโบราณ ร่ายโบราณในเรื่องลิลิตพระลอคล้ายคลึงกับร่ายโบราณในเรื่อง ลิลิตโองการแช่งน้ำและในมหาชาติคำหลวง อาจมีคำสร้อยท้ายบทหรือไม่ก็ได้ จำนวนคำในวรรคไม่แน่นอนสม่ำเสมอ บางวรรคมีเพียง ๓ คำ เช่น บุรีรมย์ บางวรรคก็มี ๔ คำ เช่น ฟ้าพื้นพิภพบุรณ บางวรรคก็มีมากกว่า ๕ คำ เช่น ไกรกรุงอดุงเดชทุ่งฟ้า หรือ ภูจะไปภายหลังบข้า หรือ แต่นี้จอมทวิปแม่จะจาก หรือ ดั่งฤพ่อไปตายเมืองท่านม้วย ทำให้บางวรรคมีลักษณะคล้ายร่ายยาว ลักษณะเช่นนี้ก็มิพบในเรื่องมหาชาติคำหลวง ส่วนคำรับสัมผัสรับได้

ตั้งแต่คำที่ ๑ จนกระทั่งถึงคำสุดท้ายของวรรค เป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจะจบเนื้อความตอนนั้น คำรับส่งสัมผัสอาจเป็นคำเดียวกันได้ ดังปรากฏในตัวอย่างข้างล่างนี้

ตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง

... อันว่าพระญาติท้าวไท้ บมิหวังไหว้พระตถาคต
ใจแลไปกรรภษ บารนี้

(หน้า ๓๑)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ มีดังนี้

... ทรงพิชัยอาวุธเสร็จ บพิตรเสด็จนวยนาด ตั้ง
พระยาราชไกรสร จากศิขรคูหารัตน์ บัดถึงเกษบ
มินาน ขุนช้างชาญความขยับ ประทับเทียบเกยแก้ว
ทรงคอคชสารแล้ว เคลื่อนแคล้วพลพฤษ์

(หน้า ๓๘๗)

... แห่ฝ่ายซ้ายดาตาดำ แห่ฝ่ายขวาตาดำเดียร พิศ
เพียนพร้อมงามสรรพ คณน่านับมิต้าน ล้วนม้า
ลักษณะม้าเลิศ เจกโถมเจ็ดแหล่งหล้า พิศยิ่งงาม
ถ้วนหน้า ยิ่งม้าเมืองบน

(หน้า ๓๘๘)

... ถึงพิมพิสารราช พระบาทขาดคอช้าง ขุนพล
คว้างขวางรบ กันพระศพษัตริย์ หันเมื่อเมืองท่าน
ให้ ครั้นพระศพเข้าได้ ลั่นเขื่อนให้หับทวาร ท่านนา

(หน้า ๓๕๖)

จากตัวอย่างรองสุดท้าย จะเห็นว่ามีการรับส่งสัมผัส ~~ดาษ-ดาษ~~ นอกจากนี้ยังอาจมี คำรับส่งสัมผัสคำเดียวกันที่มีคำอื่นคั่นอยู่ เช่น

ที่ขุนจะอาบน้ำ	เชิญลง อาบรา
ลงอาบในสระสง	สว่างร้อน
ขัดสีธุลีผิง	สะเทือง ไคลนา
แล้วเก็บผักบัวปล่อน	เปลือกลิ้นกินพลาง

สองนายฟังสองนาง ผลัดผ้าพลางลงอาบ ทำสุภาพละเมียด ...

(หน้า ๔๑๓)

อนึ่ง ผู้เขียนพบว่า มีรายโบราณบางบทที่มี คำสร้อยท้ายบทมากกว่า ๒ คำ ได้แก่ ราช
บทที่ ๔๕ ดังนี้

... อย่าให้คนซังลักแซง แต่งตนให้คนรัก ชักชวน
คนสู้ฟ้า เบื้องหน้าเทพยดศ จงปรากฏชอบแล้ว
อย่าได้แคล้วรำพึง คำนึงอย่ารู้มลาย จงอย่าหายยศ
พ่อ ต่อม้วยฟ้าหล้าสวรรค์ กัลป์ประลัยอย่ารู้ลาญ
ภูบาลเจ้าจงจำ ตามคำแม่โอรบาท พ่อสุดสวาทแก่แม่
เฮย จงสวัสดิ์แก่เจ้าเทอญ

(หน้า ๓๘๔)

นอกจากคำสร้อยท้ายบทแล้ว ในรายโบราณยังมี คำสร้อยสลับวรรคปรากฏอยู่ด้วย
๑ บท ใช้คำสร้อยจำนวน ๓ คำ คือ “แก่แม่รา” พบในรายบทที่ ๑๑๒ ดังนี้

หวังสิ้นชนม์ด้วยไข้ แก่แม่รา สิ้นชีพให้ด้วยผี
แก่แม่รา ในบุรีเราแม่ลูก แก่แม่รา แม่จะยาหยูกจง
เต็มใจ แก่แม่รา ดังฤพ่ไปตายเมืองท่านม้วย แก่
แม่รา ด้วยหอกดาวหลาวดาบ แก่แม่รา ด้วยกำซาบ
ปinya ดังนี้

(หน้า ๔๔๓)

๑.๒) ราชสุภาพ ก็คือรายโบราณนั่นเองแต่มีวิธีลงท้ายรายต่างออกไป จัดว่าเป็นราช
สุภาพในระยะแรกเริ่มที่พัฒนามาจากรายโบราณ ดังที่เคยมีมาแล้วในเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า
และในเรื่องมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ เมื่อใกล้จะจบเนื้อความก็จะเลื่อนคำรับสัมผัสมายัง
คำสุดท้ายของวรรค หลังจากนั้นจะตามด้วยรายอีกวรรคหนึ่งที่ไม่มีการสัมผัส และจะมีคำสร้อย
ต่อท้ายด้วยหรือไม่ก็ได้ ในเรื่องมหาชาติคำหลวง วรรคสุดท้าย (ไม่นับวรรคที่เป็นคำสร้อย) มี
จำนวนคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปจนกระทั่งถึงขนาดหนึ่งวรรคของรายโบราณ

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า

จรเข้รับเสียด - หมี่แรดถวัดเสนงชญา หอกปืน
ปลายปักครอบ ใครต้องจอบจงตาย งูเงี้ยวพิษทั้งหลาย
ลุ่มฟ้า ตายตำหนายังดิน นรินทรหยาบหลายหล้า
ใครกรวินชื่อแท้ผ่านฟ้า ป่าวอวยพร

(หน้า ๕๒)

ตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง

... แต่มูลผลอันตระการ ก็จะให้เปนอาหาร แก่
พราหมณ์โสดแล

(หน้า ๑๔๑)

... ก็จะบอกตำบลมินาน ที่สถิตยสถานประเทศ
แก่ท่านผู้จะไปอัญเชิญพระนเรศ ท้าวธเมื่อเมือง
ท่านนั้น

(หน้า ๑๒๔)

... อันว่ามหาแพศยันดรธรรมเทศนานั้น ชื่อว่า
ประดิษฐานหมั่น ในสุราลัยโลกยแล

(หน้า ๓๗)

ส่วนตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ มีดังนี้

... ข้าก็ว่าสองพงาอยู่เกล้า สองท้าวเจ้าไปรู้ ไว้
เมื่อผู้อาสา ครานี้พี่บิบัติ ความคิดสองบได้ สอง
บพิตรจักไว้ สองที่เลี้ยงเยยไค

(หน้า ๒๖๐)

... หมอสิทธิไชยเล็งเห็น ที่นี้เข็ญเกิดใหญ่ ปูหมอ
ใครใจดู ครูกูชี้ให้เห็น อันเป็นนั่นปรตัยักษ์ ด้วย
สิทธิศักดิ์ผีสาบ จึงทูลแต่ออกนางนาฏชนนี พังคดี
อัศจรรย์ ว่าจะกันกันบได้ ให้มาเห็นเข็ญปลาต ทุก
ประการนาฏพิลาป สองมือทาบตอกให้ ใครจักช่วย
เจ้าได้ ลูกแก้วกับตนแม่เฮย จอมใจแม่ฮา

(หน้า ๓๗๗)

ครั้นยางยินคำปู ใจพระลอออยู่บมิกลม ปูเอาลูกลม
บักปลายยาง วางมือบัดเดี้ยวตาย ปลายไม้ผายยัน
ไบไม้ผันยย้าย คล้ายลูกตรงตระบัด ลมพัดลูกลมผัน
กลกัณฑ์คคว่าง ลอบพิตรเจ้าข้าง บั้นเพียงลมผัน

(หน้า ๓๗๑)

ข้าไหว้วายซีพิต เมื่อข้าชิตข้าเชื้อ เชื่อดังฤาเหตุใด
 รมิไว้ใจเท่าเผ้า สองแม่ณหัวเจ้า มิได้เอ็นดู เมื่อฤา

(หน้า ๓๕๙)

จากตัวอย่างจะพบว่า คำสร้อยของรายสุภาพมิได้ตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป ในตัวอย่างที่ ๒ ของเรื่องลิลิตพระลอข้างต้นนี้มีคำสร้อยถึง ๔ คำ ได้แก่ จอมใจแม่ฮา

นอกจากจะมีคำสร้อยท้ายบทในรายสุภาพของวรรณคดีเรื่องนี้แล้ว ยังมีคำสร้อยสลับวรรค ดังที่เคยมีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้าและมหาชาติคำหลวงมาแล้ว พบอยู่ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอจำนวน ๕ บทด้วยกัน ใช้ คำสร้อยสลับวรรคจำนวน ๒-๓ คำ เป็นคำสร้อย "แลนา" ถึง ๔ บท เป็นคำสร้อย "นะพี" ๑ บท ดังตัวอย่าง

คลีโคลผลผาดผ้าย แลนา คลับคล้ายถึงท่งนา
 แลนา คลับคลาถึงท่งหญ้า แลนา หัวหน้าเข้าพงเลา
 แลนา พลเทาถึงพงแฝก แลนา พงแซมแซกคาง
 แลนา ถึงป่าดงป่าแดง แลนา เห็นระแหงแหล่งไหล
 แลนา เห็นหมู่ไม้หน่นหนา แลนา ราชาชมชื่นชี่
 แลนา คือไม้หมู่นี้ ชื่อโธนามใด แลนา

(หน้า ๓๙๑-๓๙๒)

เจ็บเมื่อเหลือแผ่นดิน นะพี หลากกระบิลใน
 แหล่งหล้า นะพี บอกแล้วจะไว้หน้าแห่งใด นะพี ความ
 อายใครช่วยได้ นะพี อายแก่คนไส้ทันท้ว นะพี
 แหนงตัวตายดีกว่า นะพี สองพื่อยามเฝ้า นะพี

(หน้า ๓๕๙)

นอกจากมีคำสร้อยท้ายบทและคำสร้อยสลับวรรคในรายสุภาพแล้ว ยังมีคำสร้อยเสริมที่ปรากฏหน้าวรรคอีกด้วยอันเป็นลักษณะของวรรณคดีมุขปาฐะเพื่อสื่อความให้คนฟังเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น และมีปรากฏมาแล้วในลิลิตโองการแข่งหน้าและมหาชาติคำหลวง คำสร้อยเสริมในเรื่องนี้ปรากฏในราย ๔ บท ได้แก่ รายบทที่ ๑๖ ๑๘ ๓๗ และ ๑๑๔ คำสร้อยเสริมที่ใช้ ได้แก่ คำว่า "ยายว่า" "ธว่า" "ท้าวธ" และ "ธกี" ดังนี้

ยายว่า เยี้ยกระโตเขาทุกผู้ ตูรัจักเขาท้าวหน้า
 ย่อมชัวชามีเป็นกล เห็นแต่ดูสามคนแก่ แม่มดเฒ่า
 แก่เจ้าแม่มดใหญ่ จะลองใครใครก็มา จะหาใครใครก็

เต้า เว้นแต่เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน รัฐศิลปินุศาสตร์ ตรี
 อำนาจมีบุญ คุณคุณไกลทันทให้ สองราชนั้นฤไต้
 อาจย้อฤถึง เลยนา

(หน้า ๓๖๒)

หม่อว่าในไต้ฟ้า ท้วแหล่งหล้าผู้ใด ไครจัก
 เทียมจักคู่ ปู่เจ้าปู่สมิงพราย ธว่าให้ตายก็ตายทัน
 เห็น ธว่าให้เป็นก็เป็นทันใจ จะลองใครใครก็มา ...

(หน้า ๓๖๓)

ท้าวธเป็นหนักเลากวก่อน ดังเห็นสองอ่อน
 แก่ดา มาชักไ้ธสู้หย่าว มาเชิญท้าวธสู้เรือน ...

(หน้า ๓๗๓)

ธก็ให้อาแซกไว้ ลาทานไ้ทริราช ธก็
 ประสาทรางวัล พลันสำเร็จแล้วไ้ ธก็ให้แต่งทูตข้าง
 นีบให้ท่าง ไปฟ่างทูตข้างนั้นบมิช้า เขาก็ตั้งหน้าไป
 บมินาน ถึงถวายสาส์นค่านับ ...

(หน้า ๔๔๕)

สรุปแล้ว ร่ายในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอมีทั้ง ร่ายโบราณและร่ายสุภาพที่มีจำนวนคำ
 ในวรรคค่อนข้างยืดหยุ่น คำรับส่งสัมผัสอาจเป็นคำเดียวกันก็ได้ คำรับสัมผัสของร่ายอาจรับที่
 คำสุดท้ายของวรรค ทั้งยังมีคำสร้อยครบทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นคำสร้อยท้ายบท คำสร้อยสลับวรรค
 และคำสร้อยเสริมหน้าวรรค

อนึ่ง สังเกตได้ว่าตอนท้ายของร่ายสุภาพในระยะแรกเริ่มมีหลายบทที่มีคำโท่อันเป็น
 ลักษณะเด่นของโคลงต้นปรากฏอยู่ แสดงว่ายังรับอิทธิพลของโคลงต้นอยู่มาก หรืออาจกล่าวได้
 ว่าเป็นฉันทลักษณ์ของโคลงสุภาพที่ยังแยกตัวออกจากโคลงต้นได้อย่างไม่เด็ดขาดนัก

มีข้อน่าสังเกตว่าร่ายที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้มีหลายบทที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า
 กวีตั้งใจเล่นคำเป็นพิเศษ เช่น เล่นคำชื่อเฉพาะที่เป็นชื่อนอกกับชื่อต้นไม้ เล่นคำที่เป็นสัมผัส
 พยัญชนะ และ เล่นการซ้ำคำบางส่วน ดังตัวอย่าง

พระลอเสด็จลีลา ชมพฤษษาหลายหลาก
 สองปลากข้างแฉวงทาง ยางจับยางชมฝูง ยุงจับยุงยั่ว
 เย้า เป้าจับเป้าแปลกหมู่ กระสาสูกระสัง รังเรียง

รั้งรั้งนาน ไก่ครานไต่หงอนไก่ ใฝ่จับใฝ่คู่คด
 ดอดดอจับไม้ดอด ดับคาลอดพงคา คล้าคลาจจับ
 คล้า หว่าจับหว่าลอดแล คับแคจับแคป่า ดอกบัว
 ล้าชมบัว กระเวนวังนักระเวนดง ช่างทองลงจับทอง
 ยั่ว แยกเต้าตัวเต้าแยก ใต้ไม้แมกไปมา ...

(หน้า ๓๙๒-๓๙๓)

หวดเหียงหาดแหนหัน จันทน์จวงจันทน์แจง
 จิก ปริงปรังปริกปรูปราง คุยแคคางค้อเค็ด หมูไม้
 เพล็ดไม้พลอง หมูไม้ฟองไม้ไฟ ไม้ไฟไฟไม้ไฟ ไม้
 ตะโกตะกู ไม้ลำภูลำแพง หมูไม้แดงไม้ตัน ...

(หน้า ๓๙๓)

๒) โคลง มีทั้งโคลงสี่ โคลงสอง และโคลงสาม รายละเอียดเกี่ยวกับโคลงในเรื่อง
 ลิลิตพระลอมีดังต่อไปนี้

๒.๑) โคลงสี่ มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๙๔ บท ประกอบด้วยโคลงสี่ต้นและโคลงสี่สุภาพ
 ดังมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑.๑) โคลงสี่ต้น ปรากฏตอนต้นเรื่อง มี ๓ บท เมื่อพิจารณาสัมผัสภายในบท
 และคำโทคู่ท้ายวรรคหน้าของบาทสี่ (ซึ่งอาจมีคำอื่นคั่นคำโทคู่ไว้) แล้ว พบว่าเป็นโคลงสี่ต้น
 วิวิธมาลีที่ลงท้ายบทด้วยวรรคสุดท้ายของบาทสี่ที่มีจำนวนคำ ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ โคลง
 ชนิดนี้บางครั้งเรียกกันว่าโคลงมหาวิวิธ-มาลี มีข้อน่าสังเกตว่าโคลงสี่ต้นทั้ง ๓ บทนี้จะมีคำสร้อย
 แต่เฉพาะท้ายบาท ๓ เหมือนกันหมด เช่น

รู้มลักสรพศาสตร์ถ้วน	หญิงชาย
จักกล่าวกลอนพระลอ	เลิศผู้
ไพเราะเรียบบรรยาย	เพราะยิ่ง เพราะนา
สมปัฐเสียงัฐ	ล่อเล่าโลมใจ

(หน้า ๓๕๕)

๒.๑.๒) โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่สุภาพเป็นชนิดของคำประพันธ์ที่ปรากฏจำนวน
 มากที่สุดในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ กล่าวคือมีจำนวนทั้งสิ้น ๒๙๑ บท เริ่มตั้งแต่โคลงบทที่ ๔
 เป็นต้นไป ในจำนวนนี้มีโคลงจัตวาทัศนคติ ปะปนอยู่ด้วย ๒-๓ บท อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่าโคลง

สี่สุภาพในเรื่องนี้มีคำโทคู่แบบโคลงตันถึง ๑๒๔ บท ที่ไม่มีคำโทคู่จึงมีจำนวนเพียง ๑๖๗ บท แสดงว่าเป็นโคลงสี่สุภาพที่มีอิทธิพลของโคลงตันปะปนอยู่ประมาณ ๔๒%

คำโทคู่ในโคลงสี่สุภาพทั้ง ๒๕๑ บทนี้เป็นคำโทคู่ที่เป็นคำซ้ำอยู่หลายบทแบบเดียวกับที่พบในเรื่องทวาทศมาสโคลงตัน และในเรื่องกำสรวลโคลงตัน เช่น ค้อยค้อย ใจใจ ท้าวท้าว หน้าหน้า คำว่า ค้อยค้อย มีใช้ซ้ำอยู่ในโคลงหลายบท เช่น บทที่ ๒๐๐ บทที่ ๒๒๐ บทที่ ๒๒๘ และบทที่ ๒๖๐

เมื่อพิจารณาคำเอกคำโทในโคลงสี่สุภาพเหล่านี้พบว่า *ยังไม่เคร่งครัดเรื่องการใช้คำเอกคำโทหนัก* มักใช้คำตายแทนคำเอก ในจำนวนโคลงเหล่านี้มีเพียงบทเดียวที่มีคำเอกโทตรงตามฉันทลักษณ์ที่ได้กำหนดไว้ในปัจจุบัน คือ คำเอก ๗ คำ และคำโท ๔ คำ ดังจะคัดมาให้เห็นดังนี้

เสียงภาเสียงเล่าอ้าง	อันใด พี่เอ๋ย
เสียงย่อมยอศใคร	ทั่วหล้า
สองเชือกพี่หลับไหล	ลิมตื่น ฤาพี่
สองพี่คิดเองอ้า	อย่าได้ถามเมื่อ
	(หน้า ๓๕๙)

ลักษณะเช่นนี้ทำให้คิดว่าการแต่งโคลงสี่สุภาพในสมัยโบราณไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องคำเอกโทมากนัก น่าจะเน้นเรื่องคำรับส่งสัมผัสมากกว่า จากการศึกษาทำให้พบว่า *คำรับส่งสัมผัสในโคลงสี่สุภาพนี้เป็นคำเดียวกันก็มี* ซึ่งลักษณะเช่นนี้ก็ป็นลักษณะร่วมที่พบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ที่พบในเรื่องลิลิตพระลอ ได้แก่ คำว่า "เต้า" ในบทที่ ๕๕ คำว่า "ไต้" ในบทที่ ๘๖ และคำว่า "กา" ในบทที่ ๑๒๔ ดังนี้

นำดูพลบเจ้า	จอมผา
อึ่งอืดอัมพรคลา	คลาศเต้า
ผีมาภูตคณา	นับโกฏี เกรียงแฮ
ไคลคลี่พลคลาเต้า	ด่วนไต้โดยโพยม
	(หน้า ๓๗๖)

นอกจากนี้ ยังมี *การรับส่งสัมผัสด้วยคำที่ประสมสระเสียงเดียวกันตลอดทั้งบท* (ในโคลงบทที่ ๒๒๖ และ ๒๒๗) และ *รับส่งสัมผัสด้วยคำที่มีพยัญชนะเสียงสะกดต่างกันด้วย* (ในโคลงบทที่ ๑๕๖ ได้แก่คำว่า ซีพิต-ฝึก และ ในบทที่ ๑๙๕ ได้แก่คำว่า ขึ้น-พื่น) ดังตัวอย่าง

เชิญสองพระพี่น้อง	เสด็จไป
สรงสระพลาถขมไพโร	ดอกไม้
ยามเย็นจึงคลาไคล	ยุรยาตร มาหา
สองราชพี่น้องแล้วไหว	ย่าเจ้าลาเมื่อ
	(หน้า ๔๒๓)

หากพิจารณาเรื่อง คำสร้อยท้ายบท แบบเดียวกับที่เคยพบในมหาชาติคำหลวง พบว่ามีคำสร้อยท้ายบทอยู่ ๖ บท ได้แก่โคลงสี่สุภาพบทที่ ๗ บทที่ ๔๐ บทที่ ๔๗ บทที่ ๑๔๕ บทที่ ๑๔๖ และบทที่ ๑๔๗ เป็นคำสร้อยจำนวน ๒ คำ ได้แก่ หนึ่งรา พอนา แม่เฮย ลูกเอย ลูกเลย (คำนี้มีซ้ำกัน ๒ บท) ดังตัวอย่าง

นางโรยนางรินขึ้น	ไปเยือน
เห็นราชสองหมองเหมือน	ดั่งไข
ทุกวันดูจดวงเดือน	งามขึ้น ใส่นา
หมองดั่งนี้ข้าไหว	บอกข้าขอฟัง หนึ่งรา
	(หน้า ๓๕๘)

คำสร้อย "หนึ่งรา" มีใช้ในมหาชาติคำหลวง และใช้ตามหลังวรรคสุดท้าย "บอกข้าขอฟัง" เช่นเดียวกันนี้ด้วย

จากการศึกษาโคลงสี่สุภาพในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอโดยพิจารณาการใช้คำสร้อยท้ายบท พบสถิติที่น่าสนใจดังต่อไปนี้ คือ

กวีนิยมใช้คำสร้อยท้ายบท ๓ มากที่สุด คือจำนวนมากถึง ๑๕๕ บท เท่ากับ ๕๓% รองลงมาคือใช้คำสร้อยทั้งท้ายบท ๑ และบท ๓ มีจำนวน ๑๑๖ บท เท่ากับ ๓๙%

โคลงสี่สุภาพที่ไม่ปรากฏคำสร้อยท้ายบท ๑ และบท ๓ มีจำนวน ๑๓ บท เท่ากับ ๔%

โคลงสี่สุภาพที่มีคำสร้อยเฉพาะท้ายบท ๑ มีจำนวนทั้งสิ้นเพียง ๗ บท เท่ากับ ๒% เท่านั้น

คำสร้อยของโคลงที่ใช้ในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นคำสร้อยจำนวน ๒ คำทั้งสิ้น ส่วนมากลงท้ายคำสร้อยด้วยคำว่า "นา" นอกนั้นเป็นคำว่า ดี บารนี้ พ่อ พี่ แม่ รา ฤ เลย เอย ฮา เฮย แอ หากเปรียบเทียบคำสร้อยที่ใช้ในวรรณคดีเรื่องนี้กับวรรณคดีเรื่องอื่นในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ไดกล่าวถึงไปแล้ว จะพบว่าคำสร้อยในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นคำที่มีความหมายอ่อน คือ ไม่ใช่

คำสร้อยเสริมความอย่างที่ปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง หรือกำสรวลโคลงต้น

อนึ่ง หากพิจารณากลวิธีการแต่งโคลงสี่สุภาพ สามารถจำแนกโคลงสี่สุภาพในวรรณคดีเรื่องนี้ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๒.๑.๒.๑) โคลงสี่สุภาพธรรมดา มีลักษณะดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ไม่มีกฎเกณฑ์การแต่งที่มีลักษณะพิเศษ

๒.๑.๒.๒) โคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะเป็นกลบท เป็นโคลงสี่สุภาพที่มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับพิเศษในการแต่ง ได้แก่ มีการซ้ำคำต้นบทที่แต่งต่อเนื่องกัน มีการซ้ำคำต้นบาทของโคลงบทเดียวกัน และมีการซ้ำคำท้ายบาทกับคำต้นบาทถัดไปของโคลงบทเดียวกัน

ที่เป็นการซ้ำคำต้นบท ได้แก่ ซ้ำคำว่า "สนุก" ต้นบทที่ ๑๙๓ และ ๑๙๔

ที่เป็นการซ้ำคำต้นบาท มีทั้งซ้ำคำเดียวกันทั้งหมด และซ้ำคำเป็นคู่

ที่เป็นการซ้ำคำเดียวกัน มีทั้งการซ้ำคำต้นบาททุกบาทกลุ่มหนึ่ง และซ้ำคำต้นบาทเพียงบางบาทกลุ่มหนึ่ง

ที่เป็นการซ้ำคำต้นบาททุกบาท จำนวน ๕ บท ได้แก่ ซ้ำคำว่า "จูบ" ในบทที่ ๙๐ ซ้ำคำว่า "ขอ" ในบทที่ ๙๖ ซ้ำคำว่า "เจ็บ" ในบทที่ ๑๓๗ และ ๑๓๘ และซ้ำคำว่า "บัว" ในบทที่ ๑๙๑

ที่เป็นการซ้ำคำต้นบาทเพียงบางบาท ได้แก่

-ซ้ำคำต้นบาทหนึ่ง ต้นบาทสอง และต้นบาทสามกลุ่มหนึ่ง จำนวน ๒ บท ได้แก่ คำว่า "สอง" ในบทที่ ๒๗ และคำว่า "พิศ" ในบทที่ ๒๔๑

-ซ้ำคำต้นบาทหนึ่ง ต้นบาทสอง และต้นบาทสี่กลุ่มหนึ่งจำนวน ๓ บท ได้แก่ คำว่า "ผี" ในบทที่ ๕๗ คำว่า "ฝาก" ในบทที่ ๑๓๓ และ คำว่า "กา" ในบทที่ ๑๒๔

-ซ้ำคำต้นบาทหนึ่ง ต้นบาทสาม และต้นบาทสี่กลุ่มหนึ่งจำนวน ๒ บท ได้แก่ คำว่า "ปู่" ในบทที่ ๕๘ และ คำว่า "สอง" ในบทที่ ๑๙๖

-ซ้ำคำต้นบาทสอง ต้นบาทสาม และต้นบาทสี่กลุ่มหนึ่ง จำนวน ๒ บท ได้แก่ คำว่า "ขอ" ในบทที่ ๒๕ และคำว่า "ขวัญ" ในบทที่ ๒๔๘

-ซ้ำคำต้นบาทหนึ่งและต้นบาทสองกลุ่มหนึ่งจำนวน ๖ บท ได้แก่ คำว่า "หา" ในบทที่ ๗๐ คำว่า "รอย" ในบทที่ ๙๔ คำว่า "จาก" ในบทที่ ๑๐๐ คำว่า "มิ" ในบทที่ ๒๓๓ คำว่า "พระ" ในบทที่ ๒๓๔ คำว่า "สบ" ในบทที่ ๒๘๐

- คำคำต้นบาทหนึ่งกับต้นบาทสามกลุ่มหนึ่ง จำนวน ๘ บท ได้แก่ คำว่า "ปู่" ในบทที่ ๒๘ คำว่า "ชม" ในบทที่ ๘๙ คำว่า "สอง" ในบทที่ ๒๒๓ คำว่า "ยา" ในบทที่ ๒๒๔ คำว่า "พระ" ในบทที่ ๒๓๐ ๒๓๕ และ ๒๗๖ และ คำว่า "เป็น" ในบทที่ ๒๙๒

- คำคำต้นบาทหนึ่งกับต้นบาทสี่กลุ่มหนึ่งจำนวน ๑ บท ได้แก่ คำว่า "เห็น" ในบทที่ ๑๑๖

- คำคำต้นบาทสองและต้นบาทสามกลุ่มหนึ่งจำนวน ๘ บท ได้แก่ คำว่า "ใช้" ในบทที่ ๘ คำว่า "ขวัญ" ในบทที่ ๒๐ คำว่า "จัก" ในบทที่ ๓๕ คำว่า "สอง" ในบทที่ ๓๘ และ ๒๑๙ คำว่า "จัก" ในบทที่ ๗๓ คำว่า "พระ" ในบทที่ ๒๐๔ และ คำว่า "พระ" ในบทที่ ๙๑

- คำคำต้นบาทสองและต้นบาทสี่กลุ่มหนึ่งจำนวน ๕ บท ได้แก่ คำว่า "หอม" ในบทที่ ๑๑๘ คำว่า "แล" ในบทที่ ๑๒๖ คำว่า "สอง" ในบทที่ ๒๒๐ คำว่า "นอน" ในบทที่ ๒๒๕ และ คำว่า "ใคร" ในบทที่ ๒๓๒

- และ คำคำต้นบาทสามและต้นบาทสี่อีกกลุ่มหนึ่งจำนวน ๑๐ บท ได้แก่ คำว่า "พระ" ในบทที่ ๑๓ และ ๖๖ คำว่า "บ" ในบทที่ ๒๖ คำว่า "หา" ในบทที่ ๔๑ คำว่า "สิ้น" ในบทที่ ๔๓ คำว่า "ชม" ในบทที่ ๖๘ คำว่า "ช้าง" ในบทที่ ๑๒๕ คำว่า "หอม" ในบทที่ ๑๕๘ คำว่า "จง" ในบทที่ ๑๙๒ และ คำว่า "รัก" ในบทที่ ๒๗๘

ที่เป็นการซ้ำคำเป็นคู่ เป็นการซ้ำคำ ๒ คู่ในโคลงบทเดียวกัน ได้แก่

- คำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๒ คำหนึ่ง และ คำคำต้นบาท ๓ กับบาท ๔ อีกคำหนึ่ง ได้แก่ เสียง เสียง สอง สอง ในโคลงบทที่ ๙

- คำคำต้นบาท ๑ กับบาท ๓ คำหนึ่ง และ คำคำต้นบาท ๒ กับบาท ๔ อีกคำหนึ่ง ได้แก่ พระ ข้า พระ ข้า ในโคลงบทที่ ๙๓

จากที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ชัดเจนว่า *กวีนิพนธ์ซ้ำคำต้นบาท* มากทีเดียว จัดว่าเป็น *ลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้* ได้เลยทีเดียว

ที่เป็นกลบทประเภทซ้ำคำทำยบาทกับคำต้นบาทถัดไป ประเภทนี้เคยพบในเรื่อง ลิลิตโองการแช่งน้ำ ทวาทศมาสโคลงต้น และกำสรวลโคลงต้นมาแล้ว เรียกว่า *กลบทเก็บบาท* ที่พบในเรื่องนี้เป็นการเล่นคำซ้ำเพียงคำเดียว และเก็บบาทเพียง ๑ แห่ง พบในโคลง ๒ บท ได้แก่ โคลงบทที่ ๑๙๕ ระหว่างบาทสองกับบาทสาม และ ในบทที่ ๒๖๐ ระหว่างบาทหนึ่งกับบาทสอง ดังนี้

สรองสนุกน้ำแล้วกลับ	สนุกบก เล่านา
สองร่วมใจกันยก	อย่างขึ้น
ขึ้นพลางกอดกับอก	พลางจูบ
สนุกดินฟ้าพื้น	เฟื่องฟุ้งฟองกาม
	(หน้า ๔๑๕)

พระอวลบ่ใครแคล้ว	คลาเรียม
เรียมราชพิศลองเลียม	ละห้อย
	(หน้า ๔๓๒)

๒.๒) โคลงสองสุภาพ โคลงสองสุภาพในวรรณคดีเรื่องนี้มีทั้งสิ้น ๒๔๓ บท มีตลอดทั้งเรื่อง แสดงให้เห็นความชำนาญของผู้แต่งได้เป็นอย่างดี ผู้เขียนมีความเห็นว่าโคลงสองสุภาพเป็นโคลงที่พัฒนามาจากร่ายโบราณที่มีปรากฏอยู่ในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ และมหาชาติคำหลวง ไม่ได้พัฒนามาจากโคลงสี่สุภาพโดยตัดเอาวรรคหน้าในบาทแรกมารวมกับบาทสี่อย่างที่เคยเข้าใจกันมาแต่ก่อน โคลงสองสุภาพในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอจำแนกออกได้เป็น ๒ ชนิด ได้แก่ โคลงสองสุภาพธรรมดา และโคลงสองสุภาพที่มีลักษณะเป็นกลบท

๒.๒.๑) โคลงสองสุภาพธรรมดา เป็นโคลงสองสุภาพในระยะแรกเริ่มที่จำนวนคำในวรรคและคำเอกคำโทยังไม่แน่นอนนัก กล่าวคือ มีคำเกินในวรรคปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น

มีคำเกินในวรรค ๑ ซึ่งควรมีเพียง ๕ คำเท่านั้น ดังตัวอย่าง
 มาจะหัวให้หายหิวอยากเข้า เชิญบอกอันจริงเจ้า

แก่น้องอย่าอำ หนึ่งรา

(หน้า ๔๑๖)

มีคำเกินในวรรค ๒ ซึ่งควรมีเพียง ๕ คำ ดังตัวอย่าง

ลูกตายก็ตายแล้ว

เจ็บบตายเห็นหน้าแก้ว

เกิดเกล้ากู่มา

(หน้า ๓๙๙)

มีคำเกินในวรรค ๓ ซึ่งควรมีเพียง ๔ คำ ดังตัวอย่าง

พระโอรฐ์งามยิ่งแถม

ศคือยูเียวยะแยม

พระโอรฐ์โองามตรู บารนี้

(หน้า ๓๕๗)

สองเห็นเสือกราบเฝ้า
ไปกราบไหว้ทั้งสอง

คร้ามกลัวก้มกราบเข้า

(หน้า ๓๖๖)

นอกจากจะมีคำเกินในวรรคแล้ว ยังมี คำโทคู่แบบโคลงฉันท์ ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก คือมีจำนวนถึง ๘๘ บท เท่ากับ ๓๖% คำโทคู่นี้มีทั้งคำโทคู่ที่อยู่ชิดกัน และอยู่ห่างกันโดยมีคำอื่นคั่นอยู่ แต่ที่เป็นคำโทคู่ห่างมีเพียง ๙ บทเท่านั้น ได้แก่ ไซ้-ไซ้ เนื้อ-เนื้อ หน้า-หน้า ท้อง-ท้อง กลั้ว-กลั้ว สร้อย-สร้อย เจ้า-ข้า แกล้ว-กล้า ให้-ให้ จากข้อมูลดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนว่าเกือบทั้งหมดเป็นคำซ้ำกัน ในกรณีที่เป็นคำโทคู่ชิดกันส่วนใหญ่ไม่ใช่คำซ้ำ

๒.๒.๒) โคลงสองสุภาพที่มีลักษณะเป็นกลบท ในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอมีโคลงสองสุภาพบางบทที่มีการเล่นคำซ้ำในวรรคสองตรงคำที่ ๑ คำที่ ๓ และคำที่ ๕ และเล่นคำเติมต่อเนื่องไปยังคำที่ ๒ ในวรรคสามด้วย ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในโคลงสองสุภาพจำนวน ๕ บทด้วยกัน จากจำนวนทั้งสิ้น ๒๔๓ บท เท่ากับ ๒% ทั้ง ๕ บทนี้ก็วิเคราะห้ต่อเนื่องกันอันเป็นการแสดงฝีมือได้อย่างดีทีเดียว มีข้อสังเกตว่าในวรรคสอง หากไม่นับคำซ้ำแล้ว กวีใช้คำตรงกันในสามบทแรก ได้แก่ “-แนบ-โอ-” ผู้เขียนจะขอคัดมาให้เห็นได้อย่างชัดเจน ดังนี้

กรูเกี่ยวกรอกอดเกื้อ	เนื้อแนบเนื้อโอเนื้อ
อ่อนเนื้อเอาใจ	
พักตราใสใหม่หมา	หน้าแนบหน้าโอหน้า
หนุ่มหน้าสรสม	
นมแนบนมนี้มน้อง	ท้องแนบท้องโอท้อง
อ่อนท้องทรวงสมร	
สมเสนหอรใหม่หมัว	กลั้วรสกลั้วกลืนกลั้ว
เกลสกลั้วสงสาร	
บุษบาบานคลี่คล้อย	สร้อยแลสร้อยซ้อนสร้อย
เสียดสร้อยสระศรี	

(หน้า ๔๒๘-๔๒๙)

นอกจากโคลงสองสุภาพ ๕ บทข้างต้นแล้ว ยังมีปรากฏอีก ๑ บท แต่บทนี้จะไม่
เล่นคำซ้ำต่อเนื่องไปถึงคำในวรรคสามดัง ๕ บทแรก ดังนี้

สาวสนมจนแก่นไ้

ให้เจ็บให้แสบให้

เลือดน้ำตาไหล แลนา

(หน้า ๔๔๑)

นอกจากนี้ ยังมีการเล่นคำที่ ๑ กับคำที่ ๓ ในวรรคสองของโคลงสองสุภาพอีก ๓ บท

เรียนจะลีลาศเต้า

อยู่แม่อยู่อย่าเศร้า

ไปซ้าคืนสม แม่แล

(หน้า ๓๘๕)

ทราวมรักเอยปากบือน

รสยิ่งรสฟ้าช้อน

สวาทช้อนสงสาร

(หน้า ๔๓๒)

ม่านแพรพรายเลิศล้น

หูนากหูทองพัน

พิศพันลายทอง

(หน้า ๔๓๕)

มีข้อสงสัยเกิดว่าในโคลงสองสุภาพเหล่านี้ บางบทมีคำสร้อย บางบทไม่มีคำสร้อย อย่างไร
ก็ดี การใช้คำสร้อยท้ายบทของโคลงสองสุภาพในวรรณคดีเรื่องนี้มีปรากฏอยู่ไม่น้อย ลักษณะนี้
เป็นลักษณะเด่นของฉันทลักษณ์ทุกประเภทในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังตัวอย่าง

ยินดีไต่ดวงม้วย

เยือนปากปราศรัยด้วย

แม่ให้เต็มใจ หนึ่งรา

หมองใจไต่ดวงม้วย

สองอย่าคิดยินร้าย

แก่แม่ร้างหัว แม่เอย

อำชรมัวเมื่อเช้า

สีพระทนต์ทณเจ้า

แม่เอ๋ยกับตน แม่ฮา

ลงบังคนทณแก้ว

ออกจากบังคนแล้ว

เชิญอ่อนท้าวสองสรง เล่านา

(หน้า ๔๔๐)

๒.๓) โคลงสามสุภาพ โคลงสามสุภาพเป็นโคลงที่พัฒนามาจากโคลงสองสุภาพ โดยเพิ่มวรรคหน้าเข้าไปในโคลงสองสุภาพ และให้มีคำรับส่งสัมผัสแบบร่ายระหว่างวรรคที่ ๑ กับ วรรคที่ ๒ นอกนั้นเหมือนโคลงสองสุภาพทุกประการ โคลงสามสุภาพในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ มีจำนวนน้อยมาก มีเพียง ๘ บทเท่านั้น แม้ในวรรณคดีที่มีมาก่อนอย่างเช่นเรื่องมหาชาติ คำหลวงก็พบบ่อยน้อยเช่นกัน แสดงว่าคำประพันธ์ชนิดนี้อาจเป็นของใหม่ในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนต้นก็เป็นได้และ ไม่มีการแต่งต่อเนื่องกันมากกว่า ๑ บทเลย แสดงว่าน่าจะเป็น คำประพันธ์ชนิดใหม่ที่เพิ่งเกิดมีขึ้นและกวียังไม่มีความชำนาญในการแต่งโคลงชนิดนี้ ในจำนวน โคลงสามสุภาพ ๘ บทนี้ปรากฏว่ามีคำโตคู่ถึง ๕ บท ได้แก่ คำว่า ได้แก่ ท้าวไท ให้แล้ว ใจใจ ท้าวผู้

ในจำนวนโคลงสามสุภาพทั้ง ๘ บทนี้ ยังคงปรากฏลักษณะเด่นของฉันทลักษณ์ ประจำยุคสมัยนี้ คือมีคำสร้อยท้ายบท ปรากฏในโคลงสามสุภาพบทที่ ๓ มีคำสร้อย ๒ คำ คือ คำว่า "พระเอย" ดังนี้

สองนายเกลี้ยงกล่าวทูล	ว่านเรสุรท่านไท้
ใครจะเอื้อมดีได้	เท่าเผ้าฤามี พระเอย
	(หน้า ๓๙๘)

จากการศึกษาฉันทลักษณ์ในเรื่องพระลอ พบว่าเป็นคำประพันธ์ประเภทลิลิต อันประกอบด้วยร่ายกับโคลง รายนั้นมีทั้งร่ายโบราณและร่ายสุภาพ ร่ายโบราณเป็นร่ายที่เคยมี มาแล้วในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และมหาชาติคำหลวง ส่วนร่ายสุภาพเป็นร่ายที่พัฒนามาจาก ร่ายโบราณที่เคยมีมาแล้วในลิลิตโองการแข่งน้ำและมหาชาติคำหลวง ส่วนโคลงนั้นประกอบด้วย โคลงสี่ด้นมหาวิวิธมาสและโคลงสี่สุภาพ โคลงสองสุภาพ และโคลงสามสุภาพ ในจำนวนโคลง เหล่านี้เห็นชัดเจนว่ากวีชำนาญการแต่งโคลงสองสุภาพมากที่สุด สามารถแต่งพลิกแพลงถึงขั้น กลบทได้หลายบททีเดียว ที่กวีมีความชำนาญรองลงมาได้แก่โคลงสี่สุภาพ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นโคลงชนิดใดก็จะมีลักษณะเด่นของโคลงต้นปรากฏอยู่ ได้แก่ การใช้คำโตคู่ ทั้งคำประพันธ์ ชนิดร่ายและโคลงไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำมากนัก ทั้งยังนิยมใช้คำสร้อยอยู่มาก อันเป็น ลักษณะร่วมของวรรณคดีในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาและสำนวนโวหารในเรื่องลิลิตพระลอ มีดังนี้

ด้านการใช้ภาษา

๑) ใช้คำไทยโบราณและคำไทยถิ่นเหนือค่อนข้างมาก ได้แก่ คำว่า กล้องแกล้ง แกล้ง กว่าขึ้น แกลัว ข้อย ชี เชือ ขุน เขียว เข้า (แปลว่า ปี) แขก คราก ความชำ เคียด

เจ้าข้าง ชู้ (หมายถึง คนรัก) ดัด (คือ ปลุก) ตู แต่งแ่ง ถ่อง เท้า (คือ เท้า) บา ป่าว บ้าบวง
 ประหวาด เผี้ยว พระฮาม พรับ พรุก ฟุ่น มด (คือ หมอ) มลักเห็น (โถม)มลาก มลาย
 แมน ย่าง (คือ เดิน) ย่า รอย (คือ ชะรอย) สม साง สู แสร้ง หน หัว (คือ หัวเราะ) หึง
 (คือ นาน) หน่อเจ้า หนุ่มหน้า หนุ่มหน้า หลอ อรรแถ้ง อะคร้าว

๒) ยังคงมีการใช้คำเขมรและวิธีการสร้างคำแบบภาษาเขมรอยู่หลายคำ เช่น จรอก
 เฉลย ตล เต้า(คือ ไป) เทา(คือ ไป) เทียว(คือ ไป) (อเนก)นุ(ประการ) บังคน ประหยัด(คือ
 ระวัง) เรียบ(คือ จัด) จรลิว ชรดัด ชรหึง ชรมัว ช้างัด ท่างน เมิล สรด สรพรั้ง สรว่าง
 สรอื่น สราย(คือ แก่) เสด็จ

๓) ยังคงปรากฏคำสันสกฤตอยู่บ้าง แม้จะมีน้อยลงมากแล้วก็ตาม เช่น ประจากษ ศรี
 เป็นต้น

๔) คำบาลีก็ยังคงมีใช้อยู่หลายคำ รวมทั้งมีคำที่แจกวิภัติด้วย เช่น เอโก

๕) มีการประกอบรูปศัพท์ขึ้นใช้อย่างน่าสนใจ เช่น คฤหาโลย (คฤหา+อาโลย)
 รโมยาภิรมย์ (รมย+อภิรมย์) มโหฬาราติเรก (มโหฬาร+อติเรก) ศิรามพูช (ศิร+อัมพูช) ที่ใช้
 ตรงกับวรรณคดีเรื่องอื่นที่แต่งในสมัยเดียวกัน เช่น นัยนามพุชชารา โศกาตุร

๖) มีการเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อประโยชน์ทางฉันทลักษณ์ เช่น เปลี่ยนคำประจักษ เป็น
 ประจากษ เปลี่ยนคำ กี่ เป็น กี้ เปลี่ยนคำว่า รอย เป็น ร้อย เป็นต้น

๗) กวีมักใช้คำว่า "ศรี" เรียกตัวละครทั้งหญิงและชาย และใช้ประกอบคำอื่น เช่น
 สวานศรี สองศรี ถือนถ้ำสระศรี พระบาททรงกษศรี ศรีกษัตริย์

๘) กวีชอบใช้กลุ่มคำ "กามกรรหยา" และ "ให้รู้จักให้" หรือ "ให้ปรู้จักให้" มีปรากฏอยู่
 หลายแห่ง

๙) กวีนิยมใช้คำบอกจำนวนนับ ได้แก่ หมื่น แสน โกฏิ ประกอบคำอื่นเพื่อสื่อ
 ความหมายของความทุกข์ที่มีอยู่อย่างมากล้น เป็นการใช้ภาษาแบบเกินจริง เช่น หมื่นไหม้
 แสนศัลย์ แสนโคก แสนเศร้า นับโกฏิ

๑๐) กวีใช้คำเรียกนางว่า ซาเยศ เทพี น่องไห้ น่องหน้าหน่อท้าว พระนุช
 พระราชเทพี เพื่อนไห้แพงทอง ภักวดีดวงดอกไม้ แม่ศรี สองนาง สองเนื้อเกลี้ยง
 สองบัวบุษปี สองกษัตริย์เพื่อนแพงทอง สองไ้ทริราช สองพระนุชเนื้อเกลี้ยง สองศรี
 สองศรีสมบุรณมิ่งกษมาศ หนุ่มหน้าบัวศรี อร อวลอ่อนไห้ อ่อนอวลอ่อนไห้ อิงอร
 หนุ่มหน้าบัวสมร

๑๑) คำที่พระลอใช้เรียกพระองค์เอง คือ กู ที่ เรียม ลูก

๑๒) คำที่ตัวละครอื่นเรียกพระลอ คือ สายสมรแม่ พระมิ่งแม่ ปิ่นไอศวรรย์ พระทอง พระตนกลมแก่นไ้ พระตนกลมเจ้าข้าง พระบาทงกช พระบาทงกชศรี เป็นต้น

๑๓) ใช้คำ "แก้วกับตน" เรียกบุคคลอันเป็นที่รักยิ่ง เช่น ลูกแก้วกับตน

๑๔) นิยมใช้คำอักษรสบายแบบเดียวกับที่ปรากฏในวรรณคดีร่วมยุคสมัย มีพบอยู่มากทีเดียว เช่น คคร้ำม คคล้ำ คคล้าย คคว้าง คแคล้ว คคลุ้ม จะแจ้ว จะไ้ ฎเถือก ทัดทาว ผ่าว ผ่าย ผ่าผ้า พพืม พพั้น พพืด ยยืม ยย้าย ยยัน ยยุง ยะแย้ม รวีรร้อย

๑๕) มีการใช้คำต่างเสียงวรรณยุกต์เพื่อความไพเราะของเสียงคำ เช่น มีมี เขาเข้า แก่แก่ ซ่อนซ่อน ลิ่น-ลีน รุ่งรุ่ง หล่มหลุ่ม อ่อน-อ่อน เช่น

ฟังตระการอยู่เกล้า ให้เร่งเบิกเขาเข้า

มาสู่โรงธาร ท่านแล

(หน้า ๓๖๑)

ลิ่นแต่ลีนจงเจ้า

แม่ได้แรงคืน (หน้า ๓๗๒)

๑๖) มีการใช้คำโดยเขียนแยกกัน ลักษณะเช่นนี้มีพบในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์มาก เช่น ลี-ลา สาย-สมร

๑๗) มีการใช้คำลักษณนาม อันแบบเดียวกับที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง เช่น ทุกอัน หมายถึง ทุกข้อ (หน้า ๓๖๓) หมายถึง ทุกอย่าง ทุกประการ (หน้า ๓๖๖, ๓๗๕) หมายถึง ทุกต้น (หน้า ๓๙๒)

๑๘) มีการใช้คำ มีทั้งซ้ำคำเดียวกัน ซ้ำคำที่มีความหมายเดียวกัน ตัวอย่างประเภทแรก เช่น คำว่า ลิง กา เสือ แบน เป็นต้น ส่วนตัวอย่างประเภทหลัง เช่น มลักเห็น ผีสงาย ปาดงพง เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่านิยมเล่นคำโดยซ้ำคำแรกหรือคำพยางค์แรกของคำ เช่น จงครัน-จงพอ เต็มกอง-เต็มโกฏี จักเทียมจักคู่ ฟพั้น-ฟพืด ทัด-ทาว เป็นต้น

ด้านสำนวนโวหาร

๑) กวีใช้สำนวน "สู่ฟ้า" หมายถึง ขึ้นสวรรค์ เช่น "ซักชวนคนสู่ฟ้า"

๒) กวีใช้สำนวนแสดงความทุกข์จนกินไม่ได้นอนไม่หลับว่า

จักกินบ่เป็นกิน

ครวญไคร้ พระนา

นอนบ่เป็นนอนไข

สวาทถ้าฟังสาร

(หน้า ๔๓๒)

ด้านสำนวนความเปรียบ มีดังนี้

๑) ชมความงามโดยเปรียบเทียบตามชนบ คือชมหน้างามดังดวงเดือน ตางามดัง
ตากวางทอง คิ้วแก่งามดังคันศร จมูกงามเหมือนขอ หูงามดังกลีบบัว หรือชมโดย
เปรียบเทียบกับดอกบัวหรือดอกบัวบาน หรือเปรียบกับนางอัปสร ดังที่ใช้ว่า "อัปสรอินทร์"
หรือชมว่าเหมือนหยาดลงมาจากฟ้า ที่น่าสังเกตคือโดยทั่วไปก็มักชมความงามของตัวเอกฝ่าย
หญิง แต่ในเรื่องนี้เน้นความงามของตัวเอกฝ่ายชาย และชมใบหน้าของตัวเอกฝ่ายชายโดย
เปรียบกับจันทร์วันเพ็ญด้วย คือ

เดือนจรัสโคมแจ่มฟ้า ฝิบได้เห็นหน้า
ลอรราชไชร้ดูเดือน ดุจแล
(หน้า ๓๕๗)

ในกรณีที่ชมความงามของฝ่ายชายคู่กับฝ่ายหญิง ก็จะเปรียบฝ่ายชายกับพระอาทิตย์
ฝ่ายหญิงเป็นพระจันทร์ ดังนี้

พิศให้ไหวว่าให้ ทินกร
พิศอ่อนคือศศิธร แจ่มฟ้า
(หน้า ๔๒๖)

นอกจากนี้ยังชมความงามของดอกไม้และต้นไม้ต่าง ๆ โดยโยงความรู้สึกไปนึกถึง
ลักษณะหรือกิริยาอาการของหญิงคนรัก เช่น เห็นดอกนางแย้มแล้วนึกถึงกิริยาขี้นาง เห็น
ดอกเล็บมือนางก็นึกถึงเล็บของนาง เป็นต้น

๒) เปรียบเทียบความทุกข์ที่ทำให้เร่าร้อนใจว่าเหมือนมีไฟสุ่มอก

๓) เปรียบปริมาณความทุกข์ที่มีมากกว่าเทียบเท่าขนาดกว้างใหญ่ของท้องฟ้า คือ "ทุกข์
ธิดาท่าฟ้า"

๔) เปรียบความหนักใจยิ่งกว่าถูกฟ้าทับอก หรือถูกไม้ขนาดร้อยอ้อมทับ คือใช้ว่า
"ทุกข์...ยิ่งฟ้าทับแด" และ "ถนัดตั้งไม้ร้อยอ้อม ท้าวท้าวทับทรวง"

๕) เปรียบร่างที่อ่อนระทวยกับเกววัลย์ทอง คือ "ระทวยจตุวัลย์ทอง"

๖) เปรียบคนที่มีกำลังน้อยเหมือนแสงหิ่งห้อย คือ

เสียไฟเป่าหิ่งห้อย แรงปู้นี้รู้น้อย
เผื่อไปรู้เลยนอ
(หน้า ๓๖๕)

๗) เปรียบการได้สิ่งที่ได้มาด้วยยากเหมือนได้ตะวันและเดือนมาถึงมือ เช่น ตอน พระเพื่อนพระแพงได้ข่าวว่าพระลอเสด็จมาถึงเขตแดนของนางแล้ว กวีบรรยายว่า

ตะวันเจียนจากฟ้า	มามือ
จักใครถือเดือนถือ	ก็ได้
เมรุทองละลงปือ	ปือรอด ไปนา
ขอท่านเชิญท้าวให้	ธิดาเจ้าเสด็จมา

(หน้า ๔๑๗)

๘) เปรียบการได้บุคคลที่มีอำนาจเหมือนดังได้ฟ้าและดินไว้ในเงื้อมมือ ดังปรากฏตอน ท้าวพิชัยพิษณุกรรำพึงเมื่อเห็นพระลออยู่กับธิดาทั้งสอง

ได้ภูธรจุได้	ฟ้าแลดินมาไว้
อยู่เงื้อมมือเรา	

(หน้า ๔๓๗)

๙) เปรียบพระลอที่มีไพร่พลห้อมล้อมว่าเหมือนดังเดือนล้อมรอบด้วยดาว ดังนี้

พระองค์โอภาสเพียง	ศศิธร
เสด็จดุจเดือนเขจร	แจ่มฟ้า
ดวงดาวดาษอัมพร	เรียงเรียบ
ตูจุจพลเจ้าหาล้า	รอบล้อมเสด็จโดย

(หน้า ๓๘๙)

๑๐) เปรียบข่าวดีดังถ้อยคำที่เจือด้วยน้ำอมฤต ดังปรากฏในโคลงตอนนางรินนางโรยขอ ให้นายแก้วและนายขวัญไปเชิญพระลอให้เสด็จมา ส่วนนางทั้งสองจะไปแจ้งข่าวพระลอแก่ พระเพื่อนพระแพง ถ้อยคำที่นางทั้งสองจะไปแจ้งแต่พระเพื่อนพระแพงคือ “อมฤตรสพจนาดถ์”

๑๑) เปรียบเทียบเครื่องเพศของหญิงกับสระน้ำ คือ “สระพระนุชเนื้อเกลี้ยง”

๑๒) เปรียบหัวใจทั้งสามดวงของตัวละครเอกทั้งสามที่หลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กับเชือกสามเส้นหรือสามเกลียวที่ผสมกันเป็นเส้นเดียว คือ “คือเชือกผสมสามเกลียว แผลด้น”

๑๓) เปรียบเทียบความลับเหมือนควนไฟที่ปิดอย่างไรก็ไม่มิด คือ ใ้ว่า “ควนความ”

จ. ความคิดและความเชื่อ ความคิดและความเชื่อที่ปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ มีที่น่าสนใจดังนี้

๑) แสดงความคิดในเรื่องการเพิ่มค่าของวัวควายด้วยการนำทองไปประดับเขาวัวเขาควาย หรืออาจเป็นการแสดงฐานะของผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งคล้ายคลึงกับในลิลิตโองการแข่งน้ำ ดังนี้ "วัวควายเผือกเขาทอง"

๒) แสดงความคิดในการทำโทษของคนในสังคมด้วยการมัดตอกและเอาทอกแทงเท้า ตรงกับที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำ ดังตอนที่ท้าวพิษณุกรมีรับสั่งให้ลงโทษทหารที่ฆ่าพระลอและพระเพื่อนพระแพง

... ธิก็ให้เอาเชือกสวมคอ ปอสังข์มัดตอก แล้วให้เอาทอกร้อยขา

(หน้า ๔๓๙)

๓) แสดงความคิดว่าคนในสังคมกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีความเชื่อเรื่องอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ อำนาจของภูติผีปีศาจ (เช่น ผีประจำเมือง กองทัพผีที่ปู่เจ้าเรียกมาจากที่ต่าง ๆ) อำนาจของเทพดาในศาสนาฮินดู (ดังเช่นพระมารดาของพระลอกล่าวฝากพระลอกับบรรดาเทพดาต่าง ๆ มีพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอินทร์) และเทพดาอารักษ์ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติต่าง ๆ (เช่น เทพดาอารักษ์ที่อยู่ในอากาศ ในน้ำ ในต้นไม้ ในป่า) ด้วยเหตุที่มีความเชื่อเช่นนี้ จึงมีการบนบานศาลกล่าวเพื่อขอให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา เช่น พระนางบุญเหลือซึ่งเป็นมารดาของพระลอบบนบานว่าถ้าพระลอกลับเมืองโดยสวัสดิภาพจะนำของมีค่าต่าง ๆ มาแก้บน

๔) แสดงความคิดว่ากษัตริย์เป็นผู้มีบุญมาก แม้แต่หมอลอคนไสยกก็ไม่กล้าทำคุณไสย เพราะเกรงบาปมีของกษัตริย์ ดังปรากฏในถ้อยคำที่หมอลอไสยศาสตร์ปฏิเสธไม่กล้าใช้เวทมนตร์เรียกพระลอมาให้พระเพื่อนพระแพง ความคิดนี้ก็คล้ายกับในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ

๕) แสดงความเชื่อเรื่องบุญบาป เช่น ตอนพระลอคิดไม่ตกว่าจะเดินทางต่อไปหรือเดินทางกลับเมืองไปหามารดาของพระองค์ ก็รำพึงว่า "บาปสิ่งใดจำให้ ลูกร้อนใจถึง"

๖) มีความเชื่อเรื่องความฝัน ดังจะเห็นว่าก่อนที่ตัวละครเอกจะพบกัน ต่างก็ฝันและตีความว่าจะได้พบกันหรือไม่ซ้ำ

๗) มีความเชื่อเรื่องโชคกลาง ดังจะเห็นได้จากตอนพระลอเสียดน้ำ เมื่อเห็นกระแสน้ำเป็นสีเลือดก็ทราบว่าเป็นลางร้าย การเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพงจะนำผลร้ายมาสู่พระองค์ แต่เมื่อไม่สามารถตัดใจได้ จึงต้องเดินทางต่อไป

๘) มีความเชื่อตามแบบวัฒนธรรมอินเดีย คือสยายผมเช็ดบาทของผู้ที่เคารพเสมือนดังรับสิ่งที่เป็นมงคลไว้ติดตัว พฤติกรรมนี้ทำได้ทั้งหญิงและชาย เช่น ตอนพระลอลาพระนางบุญเหลือ กวีบรรยายว่า

รับพรใส่เศียรไว้ แก่เกศเช็ดบาทให้
ท่านท้าวชนนี ท่านนา

(หน้า ๓๘๔)

พระนางลักษณวดีผู้เป็นชายาของพระลอกี้แสดงกริยาเช่นนี้เมื่อพระลอลานางไปหาพระเพื่อนพระแพง กวีบรรยายว่า "สยายเกศเช็ดบาทให้ ธิราชไว้เป็นเฉลิม" (หน้า ๓๘๖)

๙) มีความเชื่อเรื่องโลกถูกทำลายคราวเกิดไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลกและสวรรค์ ดังปรากฏในคำสอนและคำอวยพรของพระนางบุญเหลือที่ให้แก่พระล่อว่า "...จงอย่าหยาบช้า ต่อม้วยฟ้าหล้าสวรรค์ กัลป์ประลัยอย่ารู้ลาญ ภูบาลเจ้าจงจำ ตามคำแม่โอวาท..." (หน้า ๓๘๔) ความเชื่อนี้มีปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ

๗. สมุทรโฆษคำฉันท์

ก. ผู้แต่ง แต่เดิมเชื่อกันว่ามีผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนี้ถึง ๓ คน คือ มหาราชา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชา และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังปรากฏในคำแถลงเรื่องพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่อยู่ท้ายวรรณคดีเรื่องนี้ว่า

ข้อยคิดลิขิตด้วยพยายาม ต่อแต่งเติมตาม

สติปัญญาอย่างเขาวัว

ห่อนเอื้อนอุกอาจโอษฐ์เอา เคียงคู่คูเบา

บุราณการมฤตหมาย

แรกเรื่องมหาราชาภิปราย ไปจบจนนารายณ์

นเรนทรสืบสรรสาร

สองโอษฐ์ภาสุรตำนาน เปนสามโวหาร

ทั้งข้อยก็ต้อยติดเติม

(หน้า ๒๘๒)

ความเชื่อเรื่อง มหาราชา คือ พระมหาราชาครูเป็นผู้แต่งคนแรก โดยรับกระแสพระราชดำรัสจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชาให้แต่งขึ้นในรัชกาลของพระองค์ แต่แต่งค้างไว้ไม่จบเรื่อง เพราะถึงแก่อนิจกรรมเสียก่อน เป็นความเชื่อที่มีปรากฏในตำนานศรีปราชญ์ของ

พระยาปริยัติธรรมธาดา ใน "อาร์มภกตา พระลอลิลิต" ของ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์^{๑๐} แต่เรื่องนี้ก็เป็นเพียงตำนานที่กล่าวสืบทอดกันมาโดยไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด จึงเลื่อนลอย เชื่อไม่ได้ นอกจากนี้ตามที่เชื่อกันว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องต่อจากพระมหाराชครูและทรงแต่งค้างไว้ แม้จะมีการกล่าวถึงเรื่องนี้ในตอนท้ายเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ แต่ก็ขาดหลักฐานประกอบเช่นกัน นอกเหนือจากนี้ยังมีผู้กล่าวว่าผู้แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์อาจได้แก่ ภิกษุชื่อ มหาราช คนเดียวกับที่แต่งเรื่องจันทกนิรคำฉันท์^{๑๑} แต่ก็ขาดหลักฐานที่ชัดเจน

จากการศึกษาของสุมาลี กียะกุล^{๑๒} พบว่าเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นก่อนสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะเป็นผลงานของกวีเพียงคนเดียว ไม่ใช่ของกวี ๒ คนอย่างที่เคยเชื่อกันมาแต่ก่อน เพราะสำนวนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้จะมีรายละเอียดขัดแย้งกันอยู่บ้าง ก็น่าจะเกิดจากความพลั่งเปลวของกวีมากกว่าอย่างอื่น แต่ก็ยังไม่สามารถระบุได้ว่ากวีผู้นี้คือใคร สันนิษฐานได้แต่เพียงว่าเป็นกวีในราชสำนักของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในจำนวน ๓ พระองค์อันได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่ก็ให้ข้อคิดว่าน่าจะเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะทรงเป็นกษัตริย์นักรบ มีความเชี่ยวชาญในเรื่องกษัตริศาสตร์ ทั้งยังทรงทำสงครามชนะพวกลาวในรัชสมัยของพระองค์ และมีโอกาสสำคัญในรัชสมัยนี้ที่เอื้อให้แต่งวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ขึ้น เพราะมีการสร้างวัดและพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ซึ่งมีขนาดสูงที่สุดในเวลานั้น มีการฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เป็นโอกาสอันเหมาะสมที่จะมีการแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ขึ้นเป็นบทเล่นหนึ่งในโอกาสพิเศษนี้

ส่วนกวีอีกคนหนึ่งผู้แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์จนจบเรื่อง มีกล่าวไว้อย่างชัดเจนในตอนท้ายเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้ว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ ซึ่งประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุพน ทรงนิพนธ์ต่อจากที่กวีอื่นได้แต่งค้างไว้ ตามคำอาราธนาของกรมไกรสรวิชิตผู้เป็นอนุชา

ดังนั้น สรุปได้ว่าผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนี้มี ๒ คน คนแรกเป็นกวีในรัชสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แต่งตั้งแต่ต้นถึงตอนรณภิกษุกำสรवल ส่วนกวีอีกคนหนึ่งคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีสำคัญคนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่งต่อไปจนกระทั่งจบเรื่อง

ข. สมัยที่แต่ง วรรณคดีเรื่องนี้แต่งไว้ ๒ สมัย สมัยแรกคือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จบตอนพิทยาธรณภิกษุกำสรवलที่มีผู้มาชิงภรรยาไป สุมาลี กียะกุล สันนิษฐานว่าสมัยแรกนี้คือระหว่างสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ-รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และเป็นไปได้

พระสมุทรมุขพบเข้า จึงทรงช่วยเหลือ พิษยาธรนั้นถวายพระขรรค์ของตนแด่พระสมุทรมุข พระองค์จึงทรงถือพระขรรค์นั้นพานางพินทุมดีเหาะไปเที่ยวป่าหิมพานต์ ในขณะที่สองกษัตริย์บรรทมบนแท่น มีพิษยาธรคนหนึ่งมาลักพระขรรค์ไป สองกษัตริย์จึงต้องเดินเท้าจนมาถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง พากันเกาะขอนไม้ข้ามแม่น้ำ เกิดพายุพัดขอนขาด สองกษัตริย์จึงพลัดหลงกันไปคนละทาง นางพินทุมดีถูกน้ำพัดไปยังฝั่งน้ำเมืองมัทธบุรี และได้แปลงเพศเป็นตาบสินี นางได้ให้ช่างแต่งศาลาและวาดภาพเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของนางกับพระสมุทรมุขไว้ ฝ่ายพระอินทร์บังคับพิษยาธรให้คืนพระขรรค์แก่พระสมุทรมุข พระสมุทรมุขจึงได้ถือพระขรรค์นั้นจนมาถึงเมืองมัทธบุรี ได้พบนางพินทุมดี และพานางกลับเมืองรมยนคร พระเจ้าสีหนรคุปต์จึงมอบราชสมบัติแก่พระสมุทรมุขอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาท้าวพินทุทัตให้ทูตนำสารอัญเชิญพระสมุทรมุขมายังพรหมนคร พระสมุทรมุขจึงเสด็จพร้อมไพร่พลไปยังพรหมนคร พระราชบิดาจึงมอบราชสมบัติแก่พระองค์ แล้วพระสีหนรคุปต์เสด็จออกทรงพระผนวชเป็นราชาฤๅษีอยู่ในป่า

๔) ไทว์ครุเล่นหนัง

๕) พรรณนาสถานที่สำคัญในเรื่อง ได้แก่ เมืองรมยนบุรีของนางพินทุมดี และพรหมนครของพระสมุทรมุข

๖) ตั้งเรื่องเบิกโรงเล่นหนัง ว่าเพื่อให้เป็นแบบอย่างการเล่นมหรสพต่อไป และกล่าวถึงเรื่องเบิกโรงเล่นหนังที่จะเล่นต่อไป มีอยู่ ๗ เรื่อง ได้แก่

๖.๑) หัวล้านชนกัน

๖.๒) ลาวไทยพันดาบ

๖.๓) ขวาแทงหอก

๖.๔) เถลิงแรด คือชนแรด

๖.๕) แข่งวัวเกวียน

๖.๖) จระเข้กัดกัน

๖.๗) แข่งเรือในพิธ้อาสุษ

๗) กล่าวถึงสังเขปเรื่องสมุทรมุขซึ่งแบ่งเป็น ๔ ตอน มีข้อนำสังเกตว่าใช้คำ "เถลิงปาง" และ "เถลิงปาง" คล้ายกับที่ปรากฏในยวนพ่ายโคลงฉันท์ สังเขปเรื่องทั้ง ๔ ตอน ได้แก่

๗.๑) สังเขปเรื่องตอนที่ ๑ คือพระสมุทรมุขเสด็จวังข้าง ประทับแรมกลางป่า และได้สมนางพินทุมดี

๗.๒) สังเขปเรื่องตอนที่ ๒ คือพระสมุทรมุขประลองศรตีลปชนะกษัตริย์ทั้ง ๑๐ พระองค์ ได้นางพินทุมดีเป็นชายา

๗.๓) สังเขปเรื่องตอนที่ ๓ คือพระสมุทรมโฆษพานางพินทุมดีไปประพาสป่าหิมพานต์ จนถึงสองกษัตริย์พลัดพรากจากกันกลางมหาสมุทร

๗.๔) สังเขปเรื่องตอนที่ ๔ คือสองกษัตริย์ได้พบกัน พระสมุทรมโฆษพานางพินทุมดีกลับนคร และได้ครองพระนครทั้งสองแห่ง

๘) เล่นเรื่องเบิกโรงทั้ง ๗ เรื่องโดยเรียงไปตามลำดับ

๙) เล่าเรื่องสมุทรมโฆษ นับแต่พระสมุทรมโฆษได้ข่าวช้างป่าจากนายพราน ได้กราบทูลลาพระชนกชนนีไปประพาสป่า และลาพระมเหสีคือนางสุรสุดา หลังจากนั้นก็เสด็จไปประพาสไพรจนกระทั่งจบเรื่องคือพระสมุทรมโฆษได้ครองราชสมบัติของรมยนครและพรหมนคร

๑๐) มีเนื้อความกล่าวว่พระพุทธรเจ้าทรงเทศนาเรื่องสมุทรมโฆษชาดกอย่างละเอียดอันเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์

๑๑) ประชุมชาดก กล่าวถึง การกลับชาติของตัวละครสำคัญในเรื่องสมุทรมโฆษชาดก เช่น พระสมุทรมโฆษคือพระพุทธรองค์ พระนางพินทุมดีคือพระนางยโสธรา นางมณีเมขลาคือนางอุบลวรรณา พิตยารที่ขโมยพระขรรค์คือพระเทวทัต เป็นต้น

๑๒) แถลงเรื่องผู้แต่งสมุทรมโฆษคำฉันท์

๑๓) กล่าวถึงวันเดือนปีที่แต่งจบและความปรารถนาของผู้แต่ง คือแต่งจบวันอาทิตย์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีระกา ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๓๙๒ ส่วนความปรารถนาของกวีนั้นได้อธิษฐานขอให้ท่านนิสสัจจากการแต่งเรื่องนี้ดลบันดาลให้พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา หรือไม่ก็เกิดเป็นกวีผู้ปราดเปรื่องทุกชาติ

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาที่ผู้เขียนนำมาศึกษาครั้งนี้ สิ้นสุดเพียงแค่นี้อาส่วนที่ ๙ ก่อนพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเท่านั้น เพราะศึกษาแต่เฉพาะส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเท่านั้น

มีข้อน่าสังเกตว่าเนื้อหาเรื่องสมุทรมโฆษมิได้นำมาจากสมุทรมโฆษชาดกเท่านั้น แม้ว่าตอนท้ายเรื่องจะมีประชุมชาดกกล่าวถึงการกลับชาติของตัวละคร แต่ในตอนต้นไม่มีการเริ่มต้นแบบนิทานชาดก คือไม่มีการกล่าวว่พระพุทธรเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด และไม่มีการกล่าวถึงมูลเหตุในการเล่านิทานเรื่องสมุทรมโฆษแต่อย่างใด นอกจากนี้ ยังมีรายละเอียดอีกหลายเรื่องที่ไม่ตรงกับเรื่องสมุทรมโฆษชาดก เช่น เรื่องพระสมุทรมโฆษประพาสไพร พระโพเทพารักษ์อุ้มสมพระสมุทรมโฆษกับนางพินทุมดี เรื่องนางธารีวาดรูป เรื่องพระสมุทรมโฆษประลองศรศิลป์ พระสมุทรมโฆษรบกับกษัตริย์ทั้งสิบพระองค์และได้สุมุพรกับนางพินทุมดี เรื่องเหล่านี้ไม่มีในชาดกทั้ง ๆ ที่ตอนต้นเรื่องในส่วนที่กล่าวถึงพระราชปรารภก็กล่าวเป็นทำนองว่าแต่งเรื่องนี้อัน

เป็นเรื่องที่พระพุทธรเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระสมุทโฆษซึ่งชวนให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องสมุทโฆษชาดในปัญญาชาดก ผู้เขียนคิดว่ากวีคงจะนำเรื่องสมุทโฆษชาดกมาดัดแปลงเพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วนที่คิดว่าจะทำให้เรื่องน่าสนใจมากขึ้น ความตั้งใจนี้ได้แสดงไว้อย่างชัดเจนในเนื้อหาส่วนที่ ๓ ที่กวีเรียกว่า "สุรัสถาดี" อันเป็นการสังเขปเรื่องทั้งหมดไว้ การสังเขปเรื่องเช่นนี้ก็เป็นการดีสำหรับที่จะมีการแต่งต่อในภายหลัง เพราะสามารถแต่งตามเรื่องที่ได้กำหนดไว้ในสังเขปเรื่องได้

อนึ่ง เรื่องพระโพเทพารักษ์อุ้มสมนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะได้ที่มาจากเรื่องอนิรุทธซึ่งมีมาก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เพราะกวีอ้างเรื่องพระศรีพรหมรักษ์อุ้มสมพระอนิรุทธตอนพระโพเทพารักษ์อุ้มสมพระสมุทโฆษว่า

ดูจศรีพรหมรักษตระกูล อนิรุทธเปรียบปอง

ไปสมอุษาเทพี

(หน้า ๑๖๑)

จะเห็นได้ว่าเรื่องนี้ต่างไปจากอนิรุทธคำฉันท์ เพราะเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ผู้อุ้มสมคือพระไตรเทพารักษ์ อย่างไรก็ตาม กวีก็อาจจะได้อิทธิพลเรื่องอุ้มสมจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ด้วย จึงจะเห็นได้จากผู้อุ้มสมในเรื่องนี้คือเทพารักษ์เหมือนกัน คือในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์เป็นพระไตรเทพารักษ์ ส่วนในเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์เป็นพระโพเทพารักษ์ นอกจากนี้ยังมีบางตอนที่กวีเรียกพระโพเทพารักษ์เป็นพระไตรอีกด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า *เรื่องสมุทโฆษในสมุทโฆษคำฉันท์มีเนื้อหาบางส่วนไม่ตรงกับเรื่องในสมุทโฆษชาดก*

นอกจากนี้ แม้ในตอนต้นเรื่องกวีจะกล่าวว่าแต่งเรื่องนี้เพื่อใช้เป็นบทเล่นหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่านำไปใช้แสดงไม่ได้ดี เพราะมีบทพรรณนาค่อนข้างมาก ทำให้เนื้อหาไม่กระชับเท่าที่ควรจะเป็น เรื่องนี้จึงเหมาะที่จะเป็นบทอ่านมากกว่าบทแสดงอย่างที่ได้อ้างไว้แต่แรก

ง. **ฉันทลักษณ์** ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ประกอบด้วยคำประพันธ์ทั้งสิ้น ๑,๔๔๘ บท อันประกอบด้วยกาพย์และฉันท์ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑) **กาพย์** กาพย์ในเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์มีทั้งสิ้น ๑,๐๑๘ บท คือมีถึง ๙๙๐ บท หรือประมาณสองในสามของคำประพันธ์ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่ากวี *มีความชำนาญในการแต่งคำประพันธ์ชนิดนี้มากเป็นพิเศษ* ประกอบด้วยกาพย์ ๒ ชนิด ได้แก่ กาพย์ฉับและกาพย์สุรางคนางค์ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๑) ภาพย้งบั้ง ภาพย้งบั้งมีจำนวนมากที่สุด แสดงว่ากวีชำนาญการแต่งภาพย้งชนิดนี้ ซึ่งก่อนหน้าก็มีภาพย้งบั้งที่แต่งไว้อย่างชำนาญในเรื่องมหาชาติคำหลวงแล้ว กล่าวคือชำนาญถึงขั้นแต่งเป็นตอนยาว ๆ และแต่งเป็นกลบท

ภาพย้งบั้งในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีความสำคัญมาก ถึงกับมีการนำมาแต่งเป็นบทไหว้ครูตอนต้นเรื่อง ใช้ในการดำเนินเรื่อง และใช้แต่งบรรยายเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในเรื่อง ทำให้เห็นบทบาทความสำคัญของภาพย้งบั้งในสมัยนี้ได้ชัดเจน

ภาพย้งบั้งในเรื่องนี้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือภาพย้งบั้งธรรมดา และภาพย้งบั้งที่เป็นกลบท ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเท่านั้น ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑.๑.๑) ภาพย้งบั้งธรรมดา บทหนึ่งมี ๓ วรรค ได้แก่ ๖-๔-๖ รวมบทละ ๑๖ คำ แต่ก็มีอาจมีคำเกินบ้างในบางวรรค อันเป็นลักษณะที่ยืดหยุ่นของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น

เพราะท้าวมีที่อารมณ์ บมิตันตัดผทม แลท้าวรบปลั่งปลิดตน (หน้า ๑๘๐)
แต่งสรรพกระยาบูชา นานุประการหา สการเสร็จถ้วนการ (หน้า ๒๑๓)
สิทธิสิทธิพลพิริยคำแหง ชัยชัยรบแรง สัมฤทธิสัมฤทธิเดชะ (หน้า ๑๘๙)

ภาพย้งบั้งธรรมดาแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มย่อย ได้แก่

๑.๑.๑.๑) ภาพย้งบั้งที่มีสัมผัสบังคับในบท ๑ แห่ง เหมือนที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง คือ ระหว่างคำสุดท้ายของวรรคแรก กับคำสุดท้ายของวรรคสอง

๑.๑.๑.๒) ภาพย้งบั้งที่มีสัมผัสบังคับในบท ๒ แห่ง แบ่งออกเป็น ๒ ชนิดย่อย คือ

๑.๑.๑.๒.๑) เพิ่มสัมผัสอีกแห่งหนึ่งในวรรคสอง กล่าวคือ นอกจากจะมีสัมผัสท้ายวรรคสองเหมือนดังในข้อ ๑.๑.๑.๑ แล้ว ยังมีเพิ่มอีกแห่งหนึ่งตรงคำที่ ๑ หรือคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ชนิดนี้มีน้อยกว่าชนิดที่มีสัมผัสบังคับในบทเพียงแห่งเดียว ดังตัวอย่าง

รังกานารังกรวงครุฑราง	นางนวลคือนาง	อันงามด้วยเนื่อนวลผจง (หน้า ๑๕๔)
ปราโมทย์เหตุยสาทร	พระกรโอบอร	อนุชชนลีลา
แต่งสรรพกระยาบูชา	นานุประการหา	สการเสร็จถ้วนการ (หน้า ๒๑๓)

๑.๑.๒.๒) เพิ่มสัมผัสอีกแห่งหนึ่งในวรรคสาม กล่าวคือ นอกจากสัมผัสท้ายวรรคสองแล้ว ยังส่งสัมผัสต่อเนื่องมาถึงคำใดคำหนึ่งในวรรคสามอีกด้วย ชนิดนี้พบน้อยที่สุด ดังตัวอย่าง

เสียงแก้วกรวิตรระการ	ไพเราะรสหวาน	บรรสานกันเอาเอาใจ (หน้า ๑๕๕)
ว่าคุณแท้โทษจริงใจ	หลายถ้ำเถียงใจ	จรเทียรจะทำใดดี (หน้า ๑๖๖)
สองพันกระสาปน์สุพรรณ	พระให้รางวัล	แก่พราหมณ์นั้นหมินาน (หน้า ๑๗๒)
นางน้อยยินเขียนขอขบาร	ธารีคิดควร	ก็ควรรูปท้าวทุกทิศ (หน้า ๑๗๕)

จะเห็นได้ว่า คำรับส่งสัมผัสบางคำในตัวอย่างข้างต้นเป็นคำเดียวกันก็มี

อนึ่ง คำในบางวรรคใช้ตรงกันทั้งวรรคก็มี เช่น ตอนพระสมุทโรโฆษยกพลเสด็จประพาสป่า และตอนพิทยาธรสองตนรบกัน ใช้ความเปรียบเดียวกัน คือเปรียบว่าราวกับทำให้น้ำในมหาสมุทรไหวระลอกจนเกิดคลื่น ดังนี้

ดุจฟ้าฟาดเพชรคีรี	ดุจเสียงชลธิ	ระลอกกระฉอกผกาแจรง (หน้า ๑๓๖)
เพียงภูวณทลไทรมทรุด	เพียงลับดรสมุท	ระลอกกระฉอกผกาแซรง (หน้า ๒๒๓)

๑.๑.๒) ภาพย้งที่มีลักษณะเป็นกลบท มีข้อบังคับพิเศษเพิ่มเติมกว่าภาพย้งธรรมดา เกี่ยวข้องกับกลวิธีการแต่ง แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑.๑.๒.๑) ภาพย้งย้งที่แต่งต่อเนื่องกันเกินกว่า ๒ บทขึ้นไปทีขึ้นต้นบทด้วยคำหรือกลุ่มคำเดียวกัน เช่น คำว่า ปาง ฤฯ ลาง หา เลือก บ้าง เลือกหา บ้างบาด ดังตัวอย่าง ตอนพระสมุทโรโฆษหาผู้ที่จะรับมือกษัตริย์ทั้งสิบ

เลือกหาผู้แก่ลวกว่าสีห์	กำลังภูซพี-	รียอาจประหารหัสดิน
เลือกหาผู้รู้ศรศิลป์	แก้วนมล้างไพรินทร์	กระเหน็จกระแห่นรณรงค์ (หน้า ๑๘๙)

๑.๑.๒.๒) ภาพย้งย้งที่แต่งต่อเนื่องกันเกินกว่า ๒ บทขึ้นไปทีขึ้นต้นบทด้วยคำซ้ำทุกบท บางบทอาจทำได้จนกระทั่งมีคำซ้ำต้นวรรคอื่น หรือขึ้นต้นทุกวรรคในบทเดียวกันได้ ดังตัวอย่าง

สิทธิสิทธิพลพิริยคำแหง	ชัยชัยรบแรง	สัมฤทธิ์สัมฤทธิ์เดชะ
ชัยชัยสามนต์สระตะ	ชัยชัยอาจชนะ	อรินทรพลลานปาน
ชัยชัยศีลตราขีดชาญ	ชัยอาจสังหาร	แสนอสูรเสนา (หน้า ๑๘๙)

๑.๒) ภาพย้งสุรางคนางค์ ภาพย้งสุรางคนางค์มีปรากฏไม่มากนัก เป็นภาพย้งสุรางคนางค์ ๒๘ ธรรมดา ไม่มีที่เป็นกลบทแต่อย่างใด บทหนึ่งมี ๗ วรรค วรรคละ ๔ คำ (บางวรรคอาจมีค่าน้อยกว่ากำหนด เช่น บุราณคม) มีเพียง ๒๘ บทเท่านั้น สอดคล้องกับที่ผู้เขียน

ได้เคยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำประพันธ์ที่เพิ่งมีการแต่งขึ้นในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพราะในมหາชาติคำหลวงก็มีไม่กี่บทเท่านั้น แต่มีข้อสังเกตว่ากาพย์สุรางคนางค์ในเรื่องสมุทรโฆษ คำฉันท์ มีทั้งที่มีลักษณะตรงกับในมหາชาติคำหลวงและที่มีพัฒนาการเพิ่มขึ้น ดังนี้

๑.๒.๑) กาพย์สุรางคนางค์ที่มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง ตรงกับที่มีปรากฏในมหາชาติคำหลวง ได้แก่ ระหว่างคำสุดท้ายวรรคแรกกับวรรคสองแห่งหนึ่ง ระหว่างคำสุดท้ายวรรคห้ากับวรรคหกแห่งหนึ่ง และระหว่างคำสุดท้ายวรรคสามกับวรรคห้าอีกแห่งหนึ่ง ชนิดนี้มีอยู่ ๒๒ บท

๑.๒.๒) กาพย์สุรางคนางค์ที่มีสัมผัสในบท ๔ แห่ง คือนอกจากจะมีสัมผัสตรงกับในข้อ ๑.๒.๑ แล้ว ยังเพิ่มอีกแห่งหนึ่ง คือ ตรงคำสุดท้ายวรรคสี่กับคำที่ ๒ ในวรรคห้า (อาจเลื่อนเป็นคำที่ ๑ หรือคำที่ ๓ ก็ได้) ทำให้ไพเราะมากขึ้น แต่ชนิดนี้มีน้อยกว่าชนิดแรก คือมีทั้งสิ้น ๖ บทเท่านั้นในจำนวนทั้งหมด ๒๔ บท ดังตัวอย่าง

	เมื่อปลงหนังลง
ได้ขอบประสงค์	จะเล่นมินาน
แม้ใช้ในคน	ตระกลดตระการ
จะเล่นบันดาล	บรรโดยพรรษา
	นี่คือบุรณะ
นเรนทรพระ	ผู้เรื่องฤทธา
ข้ารังริเอง	ลเบงโสภา
ให้เล่นเดือนดา	ตระการทุกอัน
	(หน้า ๑๒๑)

ด้านการตกแต่งถ้อยคำ มีดังนี้

๑) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรค เช่น จงพูลไพบุลย์ ทั้งสองสามหา ผู้ใดดีจริง ประนั่งชมชวน เลิศล้ำเลอชาย

๒) มีการเล่นเสียงสัมผัสสระ โดยมากอยู่กลางวรรค แต่ก็พบน้อยกว่าการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ เช่น แม้ใช้ในคน นิยายสายสม กูออกนอกบ้าน ทุกที่มีไชย

๓) มีการใช้คำอุปมา เช่น ยะยรร ยเย้อม เป็นต้น

๔) มีการเล่นคำซ้ำ มีซ้ำทั้งคำ และซ้ำเพียงบางส่วนของคำ เช่น ไปลาดไปลอง ไกรหาญหาญจริง ตระกลดตระการ หรือ ทำนุกทำนอง ทำนวนนิยม

๒) ฉันท์ ฉันท์ในวรรณคดีเรื่องนี้มีทั้งสิ้น ๔๓๐ บท ประกอบด้วยฉันท์เพียง ๓ ชนิด ซึ่งเคยมีการแต่งมาแล้วในมหาชาติคำหลวง ได้แก่

๒.๑) อินทรวีเชียรฉันท์ เป็นฉันท์ที่แต่งไว้มากที่สุดในเรื่องนี้ มีจำนวน ๒๔๔ บท ส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นอินทรวีเชียรฉันท์แบบธรรมดาทั้งสิ้น ไม่มีที่เป็นกลบทแต่อย่างใด มีทั้งที่มีลักษณะเหมือนและแตกต่างกับที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง ทั้งยังนิยมแต่งพรรณนาธรรมชาติแบบเดียวกับในเรื่องมหาชาติคำหลวงด้วย จำแนกออกได้เป็น ๓ ชนิด ดังนี้

๒.๑.๑) อินทรวีเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสในบท ๑ แห่ง มีปรากฏมากที่สุด ดังตัวอย่าง

ปรากฏการกำแพงรอบ	พระกฤษ์อันโอภาส
เลือกถ้วนพันลอกมาศ	มาแต่งตั้งแลเดือนดา
หน้าวัดคือแวนแก้ว	บริสุทธโสภา
แสงแก้วคือแสงสา-	ครแลรลอกพราย
	(หน้า ๒๑๔)

๒.๑.๒) อินทรวีเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสในบท ๒ แห่ง ต่างจากในมหาชาติคำหลวง แต่ตรงกับข้อบังคับการแต่งในปัจจุบันนี้ พบมากกว่าชนิดแรกและชนิดที่สาม ดังตัวอย่าง

มกุฎเกยूर	วิบุลย์ธารธารทอง
ศรีอุตราสง-	คลังवालวิภูษา
	(หน้า ๒๐๙)

๒.๑.๓) อินทรวีเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง ชนิดนี้ตรงกับที่มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง ชนิดนี้พบน้อยที่สุด ดังตัวอย่าง

ชุมราชสามน-	ดแลพณฑมมนตรี
ชุมพราหมณชาญหิ-	ติมโนพิลาลาส
	(หน้า ๒๐๙)
จิบจาบชรซาบซิบ	เยี่ยจะจิบด้วยจอกแจ
กางเขนเล่นหางแปร์	อีลุ่มคุ่มแลเขาขนาง
	(หน้า ๒๑๗)

จะเห็นได้ว่าคำรับสัมผัสเป็นคำต่างเสียงสระสั้นยาวก็ได้ เช่น สระอุ-สระอู สระอิ-สระอี ตำแหน่งคำรับสัมผัสมีทั้งคำที่ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ หรือ ๔ คล้ายคลึงกับในมหาชาติคำหลวง

อย่างไรก็ดี เห็นได้ชัดเจนว่าอินทรวีเชียรฉันทน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์นี้ กวีได้ทดลองแต่งหลากหลายแบบ และปรับให้แต่งได้ง่ายกว่าที่มีปรากฏอยู่ในมหาชาติคำหลวง ชนิดที่ปรากฏในข้อ ๒.๑.๒ เป็นแบบที่รับมาใช้แต่งกันในปัจจุบันนี้

อินทรวีเชียรฉันทน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ใช้แต่งบทไหว้ครูเล่นหนึ่ง ชมบ้านเมือง ชมธรรมชาติ บทคร่ำครวญ บทพรรณนาการรบ และบรรยายพิธีสุมพร

ด้านการตกแต่งถ้อยคำ มีดังนี้

๑) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรค เช่น ครอบารุณวรกรรม จิบจาม
ชราชบชิบ ขวิดขวาดคดดวงดก ระบายเร้นในโพรงพรอน และจุดจจรลึงแค

๒) มีการเล่นเสียงสัมผัสสระในวรรค เช่น พรลอบสบพนาราม โหยหงสร้องก้อง

๓) มีการเล่นทั้งเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระในบางวรรค เช่น ไม้ไผ่ไล่เรียง

๔) มีการเล่นคำอักษา เช่น ผวก พพรัน พพรง ยยาน ลลาน ลล้าวลลน

๕) มีการเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ เช่น ท่องท่อง

๖) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งที่เป็นซ้ำทั้งคำ และซ้ำเพียงบางส่วนของคำ เช่น
คลอนคลอน ศัพทศัพท หรือเล่นคำว่า ลิง กับ ลางลิง ดังตัวอย่าง

ลูกลิงคณาลิง

สรอกกินลูกลางลิง

ลางลิงโลดลงชิง

แลลล้าวลลนคนอง

(หน้า ๒๑๘)

ที่ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ เช่น กระลอกกระลပ် กระเหลือกกระลပ် ทรหึ่งทรหวน
ประกิตประกะ

๗) มีการเล่นคำหลากหลาย เช่น ประจากเจียร ศัพทสำเนียงสำน่าน สำเนียงเสียง สวรรศัพท
ถวายตั้งววาย

๒.๒) วรรณคดีกลฉันทน์ มีจำนวน ๑๒๒ บท ส่วนที่แต่งในสมัยอยุธยาตอนต้นมีแต่
วรรณคดีกลฉันทน์ธรรมดา ไม่มีชนิดที่เป็นกลบท มีทั้งที่มีลักษณะเหมือนและแตกต่างจากที่มี
อยู่ในมหาชาติคำหลวง จำแนกออกได้เป็น ๓ ชนิด คือ

๒.๒.๑) วรรณคดีกลฉันทน์ที่มีสัมผัสบังคับในบท ๑ แห่ง ชนิดนี้ ไม่มีปรากฏ
ในมหาชาติคำหลวง มีในวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์เฉพาะส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา
ตอนต้นมากที่สุด กล่าวคือ มีเพียงสัมผัสระหว่างท้ายบาทแรกกับคำสุดท้ายในวรรคหน้าของ
บาทสองเท่านั้น ดังตัวอย่าง

กรแก้วอันงามประดุจดัง
นิ้วสวยแสด่มนชนิภา

คชวงพระไอยรา
และพรรณเรียบเรียวรี
(หน้า ๑๗๑)

๒.๒.๒) วสันตดิถีกันต์ที่มีสัมผัสบังคับในบท ๒ แห่ง กล่าวคือ มีในบาทแรกแห่งหนึ่งระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ หรือคำที่ ๔ ในวรรคหลัง และมีระหว่างบาทหน้ากับบาทหลังอีกแห่งหนึ่ง คือ ระหว่างคำสุดท้ายของบาทแรกกับคำสุดท้ายในวรรคหน้าของบาทที่สอง ชนิดนี้มีมากกว่าชนิดแรก และเป็นชนิดเดียวกันกับที่ใช้แต่งกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังตัวอย่าง

ยั้งยืนในกลางสมรภู-
ต่อยุทธุทรคือรา-

มิพันภุกดูเจษฎา
คพิริยพิงแสง
(หน้า ๒๐๖)

สรรพสมภิสมนุบรรเลง
สรบสรรพราจิตรนุพรร-

ลเบงบรรพหลายบรรพ์
คพิเศษภาษา
(หน้า ๒๑๑)

ชนิดนี้ต่างจากในมหาชาติคำหลวง เพราะในมหาชาติคำหลวงแม้จะมีวสันตดิถีกันต์ที่มีสัมผัสในบท ๒ แห่งอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นชนิดที่ขาดสัมผัสในบาทแรกเท่านั้น

๒.๒.๓) วสันตดิถีกันต์ที่มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง ชนิดนี้ ตรงกับที่มีอยู่ในมหาชาติคำหลวง คือสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำที่ ๓ ในวรรคหลังของบาทที่หนึ่ง และระหว่างคำสุดท้ายในวรรคหลังของบาทที่หนึ่งกับคำสุดท้ายในวรรคหน้าของบาทสอง และต่อเนื่องไปถึงคำที่ ๑ หรือคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ในวรรคหลังของบาทสองด้วย ชนิดนี้พบน้อยที่สุด ดังตัวอย่าง

พิศเนตรนฤมลคือศร
แสงกามกมลทฤทัยทร-

สมรราชยิงยรร
ปและลิมดูกรรณา

.....
กัลยาคนางในรณิ
โถมฉนนเรศรสดา

.....
นี้ดูข้าพรำเห็นหา
นิบมีในชาติรี
(หน้า ๑๗๑)

ครั้นท้าวธำรงอำมฤตยมาตย์ ธรรมชาติสายสาร
 ดุจโสรจสุธามฤตยมาลย์ มนะหาถขึ้นชม
 (หน้า ๒๑๑)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าตำแหน่งคำรับสัมผัสยังไม่เคร่งครัดนักแบบเดียวกับใน
 มหาชาติคำหลวง ทั้งยังมีคำรับสัมผัสด้วยคำที่มีเสียงตัวสะกดต่างกันดังที่เคยมีในวรรณคดี
 เรื่องอื่นที่แต่งก่อนหน้านี้ในยุคนั้นเดียวกันด้วย ได้แก่ มาลย์-นาถ ในบทสุดท้าย

วสันตดิถีกัณห์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ใช้แต่งเนื้อความที่กล่าวถึงพระบารมีของ
 พระมหากษัตริย์ บทบวงสรวงเทพารักษ์ บทพรรณนากองทัพ บรรยายการรบ และบทชมโฉม
 ด้านการตกแต่งถ้อยคำ มีดังนี้

๑) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรค มีไม่มากนัก เช่น เพราะพรากพญ
 สมร นิราสน้องบุรณศรี นิเห็นสระกึ่งลงสร

๒) มีการเล่นเสียงสัมผัสสระในวรรคอยู่บ้าง เช่น สำอางวางคมนโอส -ฤดูองค
 ยง ครอบตายบววยภยพิโรธ

๓) มีการเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์บ้าง เช่น โอโอ

๔) มีการเล่นคำชนิดซ้ำเพียงบางส่วนของคำอยู่บ้าง เช่น ระวยระทระทวย
 คำเกิงคำกล ฤกิงถแกง

๕) มีการเล่นคำอักษาส เช่น พพริง

๖) มีการเล่นคำหลากหลาย เช่น พงไพโร พลพลากร พลาพลนิกร สำเนียงเสียง

๒.๓) สัททูลวิกิพิติดฉันท์ มีจำนวน ๖๔ บท บทหนึ่งมี ๑๙ คำ คือ ๑๒-๕-๒
 ส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมี ๒ ชนิด คือสัททูลวิกิพิติดฉันท์ธรรมดา และที่แต่งเป็น
 กลบท ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๓.๑) สัททูลวิกิพิติดฉันท์ธรรมดา มีลักษณะตรงกับในมหาชาติคำหลวง คือ
 บังคับสัมผัสในบทเพียงแห่งเดียว คือ คำทำยวรรคแรกกับคำทำยวรรคสอง และอาจเลื่อนคำรับ
 สัมผัสมารับคำใดในวรรคสองก็ได้ แต่รับตรงคำที่ ๕ หรือคำทำยวรรคมากที่สุด (ในมหาชาติ
 คำหลวงรับสัมผัสได้ตั้งแต่คำที่ ๒-๕ ซึ่งเป็นคำสุดท้ายในวรรค) ดังตัวอย่าง

กัมกัถกนศพพพทธรยนิสุขบต้อง	พ้องไพรีใดใด	บพาน (หน้า ๒๐๙)
เดิรเล่นพนสนทเสวยสุขประไพ	พฤกษาสรไหวล้า	รบัด (หน้า ๒๒๐)
โหยหายหาพระพญพญพรรณภาคย์	อ้ออกจะครากยาก	ฤทัย (หน้า ๒๒๖)
คิคกลิ่นแก้มรสคนธกนุชป้อนชาม	ปรางทองอันงามงาม	ฤปูน (หน้า ๒๒๗)

ประปรารถนันทก่าสรตพิลตตม ทรวงสมตั้งคมไฟ ในกลาง
 ฝันฤจจริงและทันชิงรำพึงบรูที่ปาง รวงชางขนางตื่น ตระบัด (หน้า ๑๗๒)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าบางครั้งสามารถ **รับสัมผัสได้หลายตำแหน่งในวรรคเดียวกัน** อาจเป็นคำที่ประสมสระและมีพยัญชนะตัวสะกดเดียวกัน หรือเป็นคำซ้ำกัน การแต่งเช่นนี้เป็นการแสดงความสามารถในการแต่งได้คืออย่างหนึ่ง

๒.๓.๒) สัททูลวิกิพิตฉันท์ที่แต่งเป็นกลบท คือใช้คำว่า "คิด" ขึ้นต้นบทจำนวน ๖ บทอย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่าง

คิดพระพักตรลำนกศศิสุทรพิมล คิดเกษคือกลราช- ดรีวาร
 คิดพระเนตรคือนิลนิลุลอนบาน กรรณาคือกลีบกาญจ- นปัทม์ (หน้า ๒๒๗)

สัททูลวิกิพิตฉันท์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ใช้แต่งบรรยายการรบ บทคร่ำครวญของนางพินทุมดี และบทคร่ำครวญของพิทยาธรรณากิมุข

ด้านการตกแต่งถ้อยคำ มีดังนี้

๑) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรคเดียวกัน เช่น

สารเสื่อสีหมฤศิมฤคการประเคียง คู่เกล้าประอรเอียง ภินนธ์ (หน้า ๒๒๖)

๒) มีการเล่นเสียงสัมผัสสระในวรรค เช่น คิดแต่พระพนิดาสุดารัตนบดี-

๓) มีการเล่นทั้งเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระในบางวรรค เช่น

โหยหายหาพระพฐพยูพรรณภาคย์ ไอ้อกจะครากยาก ฤทัย (หน้า ๒๒๖)

๔) มีการใช้คำอักษาส เช่น ฟพาย ระรอน

๕) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งซ้ำทั้งคำ และซ้ำเพียงบางส่วนของคำ

ที่เป็นการซ้ำทั้งคำ มักสื่ออารมณ์เป็นสำคัญ เช่น เล่นคำว่า ชม พบ อาบ ดัง

ตัวอย่าง

ชมเฉอชมชลชมแลชมพพนพนม ขึ้นชมแลชมสระ สโรช (หน้า ๒๒๕)

พี่หวังพบบมิพบและพบทุกขคือไฟ ตัวตายดีกว่าไกล อนุช (หน้า ๒๒๖)

ที่ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ เช่น สำเร็จสำราญ

๖) มีการเล่นคำหลาก เช่น นิทรนอน พirkำลัง

มีข้อสังเกตว่าสัททูลวิกิพิตฉันท์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์แม้จะมีลักษณะคล้ายกับที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง แต่กวีก็พยายามแต่งให้มีสัมผัสเพิ่มมากขึ้น เพื่อเพิ่มเสียงไพเราะจนบางวรรคสามารถรับสัมผัสได้ถึง ๓ คำก็มี

จากการศึกษาต้นหลักษณในสมุทรโฆษคำฉันท์ สังเกตได้ว่ากวีนิยมเปลี่ยนชนิดของคำประพันธ์บ่อยมาก บางครั้งแต่งเพียง ๓ บทก็เปลี่ยนชนิดคำประพันธ์ไปเป็นชนิดอื่นอย่างไรก็ดีหากเทียบกับอนิรุทธคำฉันท์ ก็ยังเปลี่ยนชนิดคำประพันธ์ในความถี่ที่น้อยกว่า

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาและสำนวนโวหารในวรรณคดีเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้
ด้านภาษา

๑) ยังคงมีการใช้คำเขมร สันสกฤต และบาลีเหมือนวรรณคดีร่วมยุค

การใช้คำภาษาเขมรนั้น มีทั้งรับรูปคำเขมรและวิธีการสร้างคำแบบคำเขมรมาใช้ มีปรากฏอยู่ค่อนข้างมาก ที่เป็นคำเขมร เช่น กาจ กำโบล จำบัง ฉลอง ฉลัก ชระ ไชโร เซราะชำเราะ เฉอ เดิม (หมายถึง ต้นไม้) เดิร เดียง ไค นิ (ไคนิ ประดับนิ ฟีนี พันภกนิ ฟ่านักนิ ยุทธนิ สนุกนิ สำนักนิ สวภานิ) นุ (ในนุพงไพร เสียงนุ สหัสสถานุ) บำเรอ ประเหล ลันโท สด้า แสบก สลา เหิร ที่เป็นการสร้างคำแบบภาษาเขมร เช่น คโน จรเทิน ชรดัด ชรเมียง ชร้อชรร้อ ทรวง ทรม่าว ทรสาย ทรหู่ ทรเหิร ทำรูด สรแทบ สรนุก สรพร้อม สรลอน สรคัลย์ สรไหว

ที่เป็นคำสันสกฤต เช่น เกศ เกศา นิราศ เดียรถ วัชรตรี ธารตรี บาศ บุชบก ประดิษุทธ ประดิรพ ภรรดา รัศมิ ศติ ศิษย ศุภลักษณ์ สัปตรสุมุทธ

ที่เป็นคำภาษาบาลี เช่น เดโชพล นิราสา สมิป สีขานล เป็นต้น

๒) ยังมีการใช้คำไทยโบราณอยู่มาก เช่น แกล้ง แก้วน เขี้ยว เข้า(หมายถึง ข้าว) ตู ดิง เติบ ท่าว เนง พรับตา เพรง พลวก ฟุ่น เฟ็ด ฟาย เขี้ย รางขาง ราม ลันลุง ล่านัก แล่น มลั้ง เมิล เมื่อ แมน เมลียง แสร้ง สรแหล้ม ท่อน อรรแก้ง เอ

๓) มีการสร้างศัพท์ขึ้นใช้อย่างแยบยล เช่น นยนามพุ (นย+อัมพุ) นันทิพโยทยาน (นันทิพ+อุทยาน) ปรีโขบาย (ปรีชา+อุบาย) โศกาโลย (โศก+อาโลย) สนธิโยบาตวิถิ (สนธิ+อุปัต+วิถิ) สีขานล (สีขา+นล) สุทฆามพุชารา (สุทฆ+อัมพุ+ชารา) อรุณเดม (อรุณ+อุตม)

๔) ใช้คำเรียกหญิงคนรักหลายคำ เช่น กัลยา แก้วกับตน แก้วกัลยา เจ้า เทพีน้อง น้องแก้วกัลยา น้องแก้วอรอร น้องบุรณศรี นุช พฐู พนิดา พระพฐูพฐูพรรณภาคย์ แม่องคเอววรรณ อร อรยุพินทรพาลพนิดา อนุช อนุชนาฏ ศรี สมร สูดา

๕) ตัวละครชายใช้คำเรียกตนเองว่า กู พี่ เรียม อาตมเรียม

๖) ใช้คำ "ปลิด" เมื่อแยกผู้ที่ควรจะได้อยู่ร่วมกัน เช่น

บมิดควรไปปลิดราชา

จากแก้วกัลยา

วิโยคโฉมโสศรี (หน้า ๑๖๔)

พบพิทยาธรอันอธรรมประทุษฐกาจ ปลิดอรไปจากอาต-มเรียม (หน้า ๒๒๖)

๗) ใช้คำ "ศรี" ประกอบคำอื่นทั้งที่เป็นศัพท์ทั่วไปและที่เป็นศัพท์เฉพาะ เช่น โฉมศรี ชาติศรี เทพาศรี ฐานศรี บัวศรี พระศรี มารดาศรี ละครศรี สวนศรี สองศรี สาวศรี เสนาบดีศรี รมย์บุรีศรี อโยธยาศรี ศรียุพราช ศรีเสียง (เทียนธง)ศรีไสว (นั่ง)ศรีไสว ศรีโสภา ศรีนรคุปต์ ศรีสมุทรโฆษ ศรีสุรสุดา

๘) ใช้คำ "แสน" เพื่อแสดงจำนวนหรือปริมาณที่มากยิ่ง เช่น แสนโคก แสนอสูร โทกแสนอาลัย

๙) ใช้คำ "สู่สม" ในความหมายว่าร่วมภิรมย์

๑๐) ใช้คำ "อ้อสุร" เหมือนในมหาชาติคำหลวง เมื่อต้องการสื่อความรู้สึกที่น่าสงสาร ดังตัวอย่าง "อ้อสุรแก่ใจเจ้า"

๑๑) ใช้ภาษาจินตภาพและภาพพจน์เพื่อบรรยายหรือพรรณนาภาพที่น่าสยดสยอง หลายตอน เช่น

ลุยเลือดล้มลงชรอนเซา	เพียงลำเอวเอา	ทล่าวทลมเดียรดาษ
ดับตายกายกองกลางลาด	พลพระประติฟาด	แลชาติศรีระเรียราย
บังบาดท้องไส้หลักทลาย	พุงเพาะขจัดขจาย	ก็ตายระนับทับกัน (หน้า ๒๐๒)

๑๒) ใช้ภาษาโดยเขียนแยกคำออกจากกัน ลักษณะเช่นนี้พบในเรื่องลิลิตพระลออยู่บ้าง แต่ในเรื่องนี้ พบเป็นจำนวนมาก และพบตลอดทั้งตอนที่แต่งในสมัยนี้ เช่น กร-วิก ภาณ-จน กิน-นร กุทัณ-ช ไกร-สร คง-กพัน คัดณาน-ต เคา-รพ จิน-ต ทาร-ก้านล นีร-ช เนียร-มล บุต-ร เปรมปรี-ดิ พรหม-บุรี มหา-นุภาพ รมย-บุรี สม-บัติ สิง-ห สิท-นรคุปต์ สู่-กร อา-รักษ เป็นต้น

๑๓) มีการเชื่อมเสียงพยัญชนะสะกดไปยังคำในวรรคถัดไป พบมากพอสมควรทีเดียวเช่น พาล-พฐ (อ่านว่า พาน-ละ-พะ-ฑู) คำอื่น ๆ เช่น รถ-และ ภูวดล-ล้ม พรหม-พิมาน ภาณ-ตระกอง พิโรธ-รันทต เป็นต้น

๑๔) มีการใช้คำซ้ำอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นการซ้ำทั้งคำ หรือซ้ำเพียงบางส่วนของคำ ลักษณะของการซ้ำ มีทั้งคำซ้ำที่อยู่ชิดกัน อยู่ห่างกัน ซ้ำในวรรคเดียวกัน ซ้ำต่างวรรค ซ้ำต่างบท ดังเช่น ฉาดฉาดฉานฉานเสียงพัน หรือ

อุ้มเมียรักพลางพลางแผ่ รบพลางกินแหง ท่างลั่นทึ่งกลางสนาม (หน้า ๒๒๓)
และ บมิลีนบมิลอกบมิลาน สรแสรกสรเลื่อง บรรแสงบรรสาบ

๑๕) มีการใช้คำหลากหลายอยู่พอสมควร เช่น พื้นภูวดล นางน้องนางพงา อนุชนงคราญ
กลิ้งแกลน

๑๖) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะหรือสระ หรือทั้งพยัญชนะและสระ เพื่อเพิ่มความไพเราะแก่ถ้อยคำที่ใช้ ลักษณะนี้พบมาก

ที่เป็นสัมผัสพยัญชนะ เช่น จักสิ้นแสงศรี เข้าทบทแทนท้าวยั้งยืน

ที่เป็นสัมผัสสระ เช่น เนื้อเบือตีนตา มั่นไว้สอดโทษจะมี

ที่มีทั้งสัมผัสพยัญชนะและสระ เช่น พระโพธิ์อันพรายสายสาร เจ็บอายหลาย

เหลือใจจง

๑๗) มีการเล่นคำต่างระดับเสียงวรรณยุกต์ เช่น ดุสองจรจรดแคว้งแควง ถ้อยขึ้น
ถ้อยขวางมีมี โอโหมมาททุกขท่างล

ด้านสำนวนโวหาร มีดังนี้

๑) กวีใช้สำนวน "ตัดผทม" หรือ "ตัดผรม" ในความหมายว่า ตื่น เช่น เพราะทำมิ
ที่อารมณ์ บมีทันตัดผทม แลท้าวรปล้างปลิดตน (หน้า ๑๘๐)

๒) กวีใช้สำนวน "ปล้ำใจไปมา" ในความหมายว่า ตัดสินใจไม่ได้ ดังนี้

ว่าคุณแท้โทษจริงใด

หลายถ้าเถียงใจ

จรเทียรจะทำใดดี

ปล้ำใจไปมาราตรี

เดือนเทพาศรี

ก็เสาะและเสาะใจจง

(หน้า ๑๖๖)

๓) กวีใช้สำนวน "ท่าวเทรวง" สื่อความว่ามีความทุกข์โศกใจ

๔) กวีใช้สำนวน "สะศีลย์" และ "สระสว่างโสกา" ในความหมายว่า หมดความทุกข์
โศก เช่น

ปางพบนางน้องนางพงา

สระสว่างโสกา

ตระอรอนุชเทพี (หน้า ๑๑๕)

๕) กวีใช้สำนวน "ขาดดับตาย" ในความหมายว่า ตัวขาดตาย ดังนี้

เสียงโหซึ่งชัยฉาวฉาว

ฉาดฉาดเสียงดาว

อันฟาดก็ขาดดับตาย (หน้า ๑๙๗)

ด้านความเปรียบเทียบ มีดังนี้

๑) ชมความงามของตัวละครหญิงโดยใช้ความเปรียบตามชนบ คือ เปรียบใบหน้าว่า
งามราวกับดวงจันทร์ ผมต่างามราวกับหางนกยูงทอง คีวงามราวกับคันศร ตางามกว่าดาบอง
หรือตาต่างามดังสีปีกแมลงภู่ และมีอำนาจดังศรที่ยิงออกไป จมูกงามเหมือนขอของพระกามเทพ

หูกมดั่งกลีบบัวหรือกลีบบัวทอง คองามดั่งคอกวาง ทางดั่งคางราชสีห์ ถันงามดั่งดอกบัวตูม
แขนงามดั่งวงช้าง ขางามราวลำต้นกล้วย เท่างามราวกับเท้าของนางอัปสร เสียงไพเราะดั่ง
เสียงนกยูง หรือเสียงดนตรี เป็นต้น ดังปรากฏในเนื้อความตอนพระสมุทโฆษครวญถึง
นางพินทุมา ตอนพราหมณ์แจ้งข่าวนางพินทุมาแด่พระสมุทโฆษ และตอนรณานิมุขครวญ
ถึงภรรยา อย่างไรก็ดี มีบางส่วนที่ต่างไปจากวรรณคดีอื่นบ้าง เช่น เปรียบฟันเรียบขาวและงาม
ราวกับเพชร

๒) ชมความงามของตัวละครชายและหญิงที่กอดเกี่ยวกันว่างามกว่าลวดทอง ดังนี้
พระรากุกปางผสานदनสอง แลล้าลวดทอง และสองประกิตติดตรา (หน้า ๑๖๗)

๓) เปรียบแขนที่โอบกอดกันว่างามราวกับเกววัลย์ทอง ดังนี้
กรโอบเอวองค์ล้ำยอง ยิงวัลย์ทองกรอง ประกิตและแนบนิทรา (หน้า ๑๖๕)

๔) เปรียบเทียบจำนวนไพร่พลที่มีเป็นจำนวนมากกับกระแสน้ำที่ไหลเนื่องกันมา

เสด็จออกนอกทิพยพิมาน มุ่งเมิลสบสถาน ดูพลคือสายชลธิ (หน้า ๑๖๐)

มนตรีเริ่มเรียบรรีพล เสนาสามน- ดชุมคือสายชลสินธุ์ (หน้า ๑๘๑)

๕) เปรียบอำนาจแสนยากกว่ามีมากกว่าบดบังแสงสว่างจากดวงอาทิตย์มิให้ส่อง
สว่างลงมา ทำให้ฟ้าและดินมืดมิดไปทั่ว สามารถพลิกแผ่นดิน และเอาตะวัน เดือน และดาวมา
ได้ นอกจากนี้ยังเปรียบเสียงดังอันเกิดจากการเคลื่อนทัพว่าราวกับเสียงฟ้าที่ผ่าต้องเขาเพชร
หรือดังประดุกคลื่นที่ซัดสาดในมหาสมุทร ดังนี้

ดุกฟ้าฟาดเพชรคีรี

ดุกเสียงชลธิ

รลอกกระฉอกผกาแจรง

สุริยศักดิ์สำแดง

บดดินบดฟ้าบดแสง

ตระหลบด้วยขลุ่ยเลื่อน

คือจะพกแผ่นหล้าฟ้าเพื่อน

คือจะเห็จเอาเดือน

ตระวันแลดวงดารา

พระสมุทโฆษพลยาตรา

คือรลอกในมหา-

สมุทรเคลื่อนคลาฟอง

(หน้า ๑๓๗)

๖) เปรียบคู่ต่อสู้ที่เก่งกล้าพอกันกับสัตว์ร้ายที่มีอำนาจเสมอกัน เช่น สิงห์กับช้าง หรือเทียบกับตัวละครในวรรณคดีที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี เช่น พาลีกับสุคริพ ดังตัวอย่าง

รณสิงห์คือสิงห์ประหาร ทูรพุทฺธคือสาร สนั่นทั้งห้องชาตรี (หน้า ๒๐๕)

๗) เปรียบการต่อสู้ของคู่ต่อสู้ที่มีฝีมือเสมอกันว่าทำให้แผ่นดินทรุด และนำไปมหาสมุทรทั้งเจ็ดที่ล้อมรอบสัตตบริภัณฑ์นั้นป่วนเป็นคลื่น ดังเช่นตอนที่พิพยาธรรทั้งสองรบกัน กวีบรรยายว่า

เพียงภูวณทลโทรมทรุด เพียงสัตรีสมุทร ระลอกกระฉอกผกาแซรง (หน้า ๒๒๓)

๘) เปรียบกษัตริย์ทั้งสิบที่หาญมาสู้กับพระสมุทรมุขเมเท่ากับสร้างความคิดร้อนให้แก่ตนเองโดยไม่รู้จักประมาณกำลังของตนว่ามีอยู่น้อยว่าเหมือนตึกแดนที่บินเข้ากองไฟ

๙) เปรียบศรที่ยิงไปคราวละจำนวนมากว่าเหมือนสายฝน เช่น

เข้าต่อภูธรด้วยพลัน สาดศรคือพร- ษพรายทั้งภูวณทล (หน้า ๑๙๘)

๑๐) เปรียบศพที่กองสูงทับกันว่าสูงราวกับภูเขา ดังนี้

ดับตายหลายเหลือสังขยา ศพสูงเพียงผา แลดูพันภกนิเห็นแสง (หน้า ๒๐๔)

๑๑) เปรียบความทุกข์ดังไฟที่สูมอกให้ร้อนรุ่ม เช่น

เจ็บเหนือเจ็บเพราะพิโยคยากหทยเทียม ไฟดงในแดเกรียม กระอุ (หน้า ๒๒๖)

จ. ความคิดและความเชื่อ มีดังนี้

๑) มีความเชื่อเรื่องอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น อำนาจของเทพารักษ์ (เช่น ตอน พระสมุทรมุขบวงสรวงพระโพธิ์เทพารักษ์) และอำนาจของเทพยดา (เช่น ตอนพระสมุทรมุขคล่องช้าง และตอนนางพินทุมดีบนเทพยดาขอให้ได้พระสมุทรมุขเป็นสามี)

๒) มีความเชื่อเรื่องการบนบานและการแก้บน

๓) มีความเชื่อเรื่องบาปบุญ เช่น ตอนพระสมุทรมุขรำพึงเมื่อพราจากนางพินทุมดี ดังนี้

บุญใดนี้โทษทำ

และมานำไปสมนาง

บาปใดนี้หนอปาง

มาบาราสพางาม

(หน้า ๑๖๘)

๔) มีความเชื่อเรื่องอำนาจของพระพุทธรูปเจ้า และของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น พระพรหมและพระวิษณุ ในตอนต้นเรื่องอันเป็นบทนมัสการ

๘. อนิรุทธคำฉันท์

วรรณคดีเรื่องอนิรุทธ เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ชาวไทยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ หรือในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแล้ว ดังปรากฏว่ามีการนำชื่อเรื่อง ชื่อตัวละคร และเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในเรื่องอนิรุทธไปกล่าวอ้างไว้ในกฎหมายโบราณและวรรณคดีเก่าแก่ของไทย^{๒๕} เช่น มีการอ้างไว้ใน “ลักษณะการตัดถ้อยต่อคำ” ในกฎหมายโบราณของล้านนาในรัชสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ.๑๙๑๐-พ.ศ.๑๙๓๑) ว่าชายคนหนึ่งชื่อม้าโรงลิน ดำหนินางศรีโสภา ผู้เป็นภรรยาว่าไม่ตั้งใจทำงาน เพราะมีวแต่อ่าน “อุสสาบารสสี่บทคะโลง”^{๒๖} อันหมายถึงอ่านโคลงเรื่องอุสสาบารสนั้นเอง แสดงว่าในสมัยพระเจ้ากือนา มีการนำวรรณคดีเรื่องอนิรุทธที่ชาวไทยล้านนารู้จักกันในชื่อว่า *อุสสาบารส* หรือ *อุสสาบารส* ไปแต่งเป็นร้อยกรองประเภทโคลงแล้ว นอกจากนี้ในวรรณคดีเรื่องโคลงนิราศทริภุญไชยที่กวีล้านนาแต่งขึ้นในปี พ.ศ.๒๐๖๐ ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ก็ได้กล่าวถึงเรื่องการพลัดพรากจากกันของ พระบารสกับนางอุสา ซึ่งเป็นตัวเอกฝ่ายชายและตัวเอกฝ่ายหญิงในเรื่องอุสสาบารส^{๒๗} นอกจากนี้ในวรรณคดีเรื่องเดียวกันนี้ยังกล่าวถึงการอ่านโคลงอุสสาบารสของชาวไทยล้านนาไว้ด้วย^{๒๘} ส่วนในวรรณคดีล้านช้าง มีเนื้อความกล่าวถึงการพลัดพรากของ บามะราช กับ นางอุสา ล้อยกพาน ซึ่งก็คือ พระบารสหรือพระบารท์ กับนางอุสาในวรรณคดีเรื่องอนิรุทธ ในวรรณคดีล้านช้างเรื่องท้าวฮุ่งท้าวเจือง หรือ ท้าวบาเจือง ที่แต่งขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑^{๒๙} นอกเหนือจากนี้ ยังมีการอ้างเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีไทยที่กวีอยุธยาแต่งขึ้นในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวคือ อ้างเรื่องเทวดาพรากพระอนิรุทธกับนางอุสา ในเรื่องทวาทศมาสโคลงฉันท์ ดังนี้

ศรีอนิรุทธราศร้าง	แรมสมร
ศรีอุษาเจียรไคล	คลาศแคล้ว
เทวานรจร	จำจาก
ยังพรั่น่าวน้องแก้ว	คอบคิน
	(หน้า ๖๘๗)

ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ที่สันนิษฐานว่าแต่งก่อนเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ตอนพระโพเทพารักษ์อุ้มพระสมุทรโฆษไปสมนางพินทุมดี ก็ได้กล่าวเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของพระศรีพรหมรักษ์ที่อุ้มพระ-อนิรุทธไปสมนางอุสา ดังนี้

โอบอุ้มเอาพระภูธร	เห็จขึ้นเขจร
เพรียวในท้องทาวผยอง	

ดุจศรีพรหมรักษตระกูล

อนิรุทธเปรียบเทียบ

ไปสมมุขาทะที

(หน้า ๑๖๑)

ด้วยเหตุดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงว่าเรื่องอนิรุทธมีมาก่อนและเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ชาวไทย ทั้งไทยล้านนา ไทยล้านช้าง และชาวไทยอยุธยา ก่อนหน้าที่จะมีการแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ขึ้น

ก. ผู้แต่ง ผู้แต่งวรรณคดีเรื่อง อนิรุทธคำฉันท์ จะเป็นใคร ไม่มีระบุไว้แน่ชัด ตัวกวีเองก็มิได้เขียนไว้ในผลงานที่แต่งว่าเป็นใคร เพียงแต่ระบุไว้ท้ายเรื่องว่าแต่งถวายพระมหากษัตริย์คือเขียนไว้ว่า

ด้วยเดชบุญญา ธิการาอันสมพงศ์
 ผูกฉันท์สนององค์ คุณเท่าอันสุนทร

(หน้า ๖๑๔)

อย่างไรก็ตาม มีผู้สันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งวรรณคดีเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ไว้หลายคนด้วยกัน ดังนี้

พระยาปริยัติธรรมธาดา กล่าวว่า *ศรีปราชญ์* ผู้เป็นบุตรพระโหราธิบดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่งเรื่องนี้แข่งกับเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ของพระมหาราชครู เมื่อแต่งจบได้รับพระราชทานแหวนจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช^{๒๕} แต่เรื่องนี้ก็เป็นตำนานที่เล่าต่อกันมาโดยไม่มีหลักฐาน

สุมาลี กิยะกุล สันนิษฐานว่า กวีที่แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ (เฉพาะส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา) อาจเป็นคนเดียวกันกับกวีที่แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ เพราะมีการแต่งเนื้อหาที่ล้อกันหรือเลียนแบบกัน ตั้งแต่ตัวเอกฝ่ายชายลามเหลือออกประพาสป่า โดยที่ในเวลานั้น ตัวเอกฝ่ายชายเป็นเพียงรัชทายาท ตัวเอกฝ่ายชายชมธรรมชาติในป่า พักแรมในป่า ก่อนบรรทมได้กล่าวบูชาพฤษภเทพารักษ์ เป็นเหตุให้เทพารักษ์อุ้มตัวเอกฝ่ายชายไปสมตัวเอกฝ่ายหญิงโดยที่ตัวเอกทั้งสองฝ่ายมิเคยรู้จักหรือพบเห็นกันมาก่อนเลย วิธีการที่เทพารักษ์นำตัวเอกฝ่ายชายเข้าไปยังปราสาทของตัวเอกฝ่ายหญิง การคร่ำครวญของตัวเอกเมื่อพฤษภเทพารักษ์ทำให้พลัดพรากจากกันแล้ว การวาดรูปของพี่เลี้ยงฝ่ายหญิงเพื่อค้นหาคนรักของตัวเอกฝ่ายหญิง^{๒๖}

จำลอง ยอดยิ่ง กล่าวว่าผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนี้เป็นกวีคนเดียวกันกับที่แต่งเรื่องท้าวทศมาสโคลงต้น ได้แก่ พระเยวราช ผู้เป็นโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ประสูติแต่พระสนม โดยกล่าวว่าคำอธิบายของกวีที่ปรากฏท้ายเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กับคำอธิบายของกวี

ที่ปรากฏท้ายเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นมีเนื้อความและการใช้คำที่คล้ายคลึงกัน^{๑๓๑} และใช้เป็นบทแสดงมหรสพชนิดโคธชนิดหนึ่งในโอกาสที่มีการจัดงานฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งมีช่วงระยะเวลายาวนานถึง ๑๕ วันในปี พ.ศ.๒๐๒๕ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

อย่างไรก็ดี ความคิดเรื่องศรีปราชญ์แต่งวรรณคดีเรื่องอนิรุทธคำฉันท์นี้ มีปรากฏในโคลงสี่สุภาพบทหนึ่ง ที่อยู่ท้ายเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ฉบับตัวเขียน ซึ่งเป็นสมุดไทยคำขุบรงค์ ๑๙/๖ ดังนี้

จบอนิรุทธเรื่องเรื่อง	รณรงค
ศรีปราชญ์เฝ้า	แต่งไว้
ใครจแต่งประสง	เอาอย่าง นีนา
จักเฟื่องฟูเกียรติให้	เลื่องล้าลาญผล
	(หน้า ๖๑๕)

ตามความเห็นของผู้เขียน โคลงบทข้างต้นนี้น่าจะเป็น การแต่งเติมขึ้นภายหลังของ ผู้คัดลอกต้นฉบับ ซึ่งเขียนตามความเข้าใจของตนเองตามที่รู้หรือได้ยินมา หลักฐานเช่นนี้ไม่น่าหนักพอที่จะเชื่อถือได้

จากการศึกษาวัตถุประสงค์ของการแต่งที่ต้องการแต่งถวายพระมหากษัตริย์ จากการศึกษาเนื้อหาที่เป็นวรรณคดีสันสกฤตเกี่ยวกับเรื่องการทำสงครามระหว่างเทพเจ้า คือระหว่างฝ่ายพระกฤษณะหรือพระ-นารายณ์กับฝ่ายพระอิศวร และจากการศึกษาความปรารถนาของกวีที่ปรากฏในตอนท้ายเรื่องที่ชอบให้ตนเองมีอายุยืนนานและได้บรรลุนิพพาน ทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่ากวีผู้นี้เป็นกวีในราชสำนักซึ่งมีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู และอาจจะเป็นกวีคนเดียวกันกับที่แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ดังที่สุมาลี กิยะกุล ได้สันนิษฐานไว้ โดยกล่าวว่าแต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ขึ้นก่อน เมื่อพบว่าเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ที่กำลังแต่งอยู่นั้นมีเรื่องยาวจนไม่อาจแต่งให้จบได้ทันทีจะนำไปใช้เป็นบทแสดง จึงได้แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ซึ่งมีเค้าเรื่องแบบเดียวกันขึ้นจนจบเรื่อง เพื่อให้ทันใช้เป็นบทแสดงแทนเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ที่มีลักษณะเหมาะสมที่จะใช้อ่านมากกว่าที่จะใช้เป็นบทแสดง เมื่อแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์จบแล้ว จึงย้อนกลับมาแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ต่อไป และได้เผลอนำเอาเรื่องเกร็ดย่อยในอนิรุทธคำฉันท์มาใส่ไว้ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ทำให้วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน^{๑๓๒}

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังพบว่าเนื้อหาตอนที่พระพฤกษเทพารักษ์แสดงความรู้สึกรำพันตัวเอกฝ่ายชาย และชมความงามของตัวเอกฝ่ายชายในเชิงพิศวงว่าเป็นผู้ใด ที่มีปรากฏทั้งใน

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์นั้น ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์เรียงลำดับได้ดีกว่า ไม่ตัดกลับไปกลับมาเหมือนที่มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ นอกจากนี้เทพารักษ์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ยังสามารถสรุปได้ว่าชายหนุ่มที่เห็นอยู่นั้นคือพระสมุทรโฆษ ผิดกับในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ที่ไม่มีเนื้อความใด ๆ ที่แสดงว่าเทพารักษ์ทราบว่ายายผู้นั้นคือพระอนิรุทธ^{๑๓๓} แสดงว่าเรื่องอุ้มสมในเรื่องอนิรุทธน่าจะแต่งขึ้นก่อนเรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์ เมื่อกวีนำเรื่องอุ้มสมไปแต่งในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ จึงได้นำไปตัดแปลงแก้ไขให้สมบูรณ์ขึ้นอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนยังไม่สามารถระบุได้ว่าผู้แต่งอนิรุทธคำฉันท์คือผู้ใด เนื่องจากยังไม่มีหลักฐานใดที่จะช่วยให้สันนิษฐานได้ในเวลานี้

ข. สมัยที่แต่ง จากการศึกษาฉันทลักษณ์ เนื้อหา ภาษาและสำนวนโวหาร รวมทั้งความคิดความเชื่อที่มีความคล้ายคลึงกับเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และลิลิตพระลอ ทำให้สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในระยะเวลาเดียวกัน ผู้เขียนได้สันนิษฐานว่าสมุทรโฆษคำฉันท์น่าจะแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เรื่องนี้ก็ควรจะแต่งในสมัยนี้เช่นเดียวกัน

ค. เนื้อหา เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ประกอบด้วยเนื้อหา ๓ ส่วน ได้แก่

๑) เรื่องราวของพระอนิรุทธ โดยเริ่มกล่าวถึงพระอัยกาของพระอนิรุทธ ได้แก่ พระนารายณ์ที่อวตารเป็นพระกฤษณะซึ่งเป็นนารายณ์อวตารปางที่ ๘ แล้วเป็นกษัตริย์ครองนครทวารพดีหรือนครทวารกา มีโอรสพระนามว่าพระปรัถยุมน์ และมีพระนัดดาพระนามว่าพระอนิรุทธ พระอนิรุทธลาพระอัยกาและลาพระมเหสีออกประพาสป่า เป็นเหตุให้พระไท่เทพารักษ์ได้อุ้มพระอนิรุทธไปสมนางอุษาซึ่งเป็นธิดาของพญายักษ์พาณะ ทำให้มีข้อขัดแย้งและนำไปสู่การทำสงครามระหว่างพญาพาณะกับพระอนิรุทธ เมื่อพระอนิรุทธถูกพญาพาณะจับตัวไว้ พระกฤษณะได้พาพระโอรสมาช่วยพระอนิรุทธ พระกฤษณะได้ทำสงครามกับพระอิศวรและเทพบริวารของพระอิศวรที่มาช่วยปกป้องพญาพาณะ ในฐานะที่พญาพาณะเป็นสาวกผู้จงรักภักดีต่อพระอิศวร ในที่สุดพระกฤษณะก็รบชนะและพาพระอนิรุทธและนางอุษากลับนครทวารพดีหรือนครทวารกา

๒) อยู่ท้ายเรื่องอนิรุทธ กวีกล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งว่าแต่งถวายพระมหากษัตริย์และถวายพระพรแด่พระองค์ และคำอธิบายของพรให้ตัวกวีเอง

๓) เป็นส่วนสุดท้ายของเรื่อง กล่าวถึงผู้แต่งเรื่องนี้ว่าคือศรีปราชญ์ ส่วนนี้ผู้เขียนสันนิษฐานว่าไม่ใช่ผลงานของกวีที่แต่งเรื่องนี้ แต่มีผู้แต่งเติมขึ้นในภายหลัง

มีข้อน่าสังเกตว่าเรื่องอนิรุทธคำฉันท์นี้ไม่มีบทไหว้ครู จากตำนานที่กล่าวกันมาว่าเรื่องอนิรุทธคำฉันท์แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทเล่นหนึ่งแทนเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ที่ในเวลานั้นยังแต่งไม่

จบ ผู้เขียนคิดว่าเมื่อต้องการแต่งเป็นบทเล่นหนังจึงไม่มีความจำเป็นต้องแต่งคำนมัสการหรือบทไหว้ครุหน้าเรื่อง เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้จึงเริ่มด้วยนิทานเรื่องอนิรุทธทัณฑ์

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ของ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต^{๓๔} ได้ข้อสรุปว่า เนื้อหาของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ส่วนใหญ่ได้มาจากเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีสันสกฤต แล้วก็เพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วนเพื่อให้เรื่องสนุกสนานมากยิ่งขึ้น

เนื้อหาส่วนที่ได้จากวรรณคดีสันสกฤตนั้นมิได้นำมาจากฉบับใดฉบับหนึ่งหรือสำนวนใดสำนวนหนึ่งเพียงสำนวนเดียว แต่ได้เนื้อหามาจากเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีสันสกฤต ๓ ฉบับ คือ

๑) จากเรื่องวิษณุปุราณะ ได้แก่

๑.๑) ตอนพิจิตรเลขาชาวาตรูปทวยเทพและเจ้าชายต่าง ๆ จากความทรงจำ พิจิตรเลขาพาพระอนิรุทธมาพบนางอุษาโดยอุ้มพระอนิรุทธมาขณะที่พระองค์กำลังบรรทมหลับ

๑.๒) ตอนจบเรื่องที่พระกฤษณะพาพระอนิรุทธและนางอุษากลับนคร โดยมีได้พาไพร่พลและสหายของนางอุษาไปด้วยแต่อย่างไร

๒) จากเรื่องหริวงศ์ ซึ่งเป็นภาคผนวกของเรื่องมหาภารตะ ได้แก่

๒.๑) ตอนพญาพาดจะสังหารพระอนิรุทธ มีคนตัดทวนว่าควรสอบถามให้ทราบก่อนว่าเป็นใคร

๒.๒) พระกฤษณะจะสังหารอังคีรสซึ่งเป็นหัวหน้าของเทพแห่งไฟ ทั้งในอนิรุทธคำฉันท์ และในหริวงศ์ มีเนื้อความตรงกันว่า พระอังคีรส หรืออังคีระ นี้เป็นหัวหน้าเทพแห่งไฟทั้ง ๕

๒.๓) พระกฤษณะจะสังหารศิพชวร แล้วมีเสียงขอชีวิตศิพชวรจากสวรรค์

๒.๔) พระกฤษณะตัดแขนพาดะจำนวน ๙๙๘ แขนโดยเหลือให้เพียง ๒ แขนเท่านั้น

๓) จากเรื่องศิวปุราณะ ได้แก่

๓.๑) การพบกันครั้งแรกระหว่างพระอนิรุทธกับนางอุษาโดยพระอนิรุทธถูกนำตัวมาขณะที่กำลังบรรทมหลับอยู่ ในเรื่องศิวปุราณะ พระแม่ปารวตีได้ใช้เวทมนตร์นำพระอนิรุทธจากนครทวารกาไปยังปราสาทของนางอุษา ส่วนในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์พระไตรเทพารักษ์อุ้มพระอนิรุทธขณะบรรทมหลับไปยังปราสาทของนางอุษา

๓.๒) การพลัดพรากจากกันของตัวเอกขณะกำลังบรรทมหลับ ในเรื่องศิวปุราณะบริวารของพระแม่ปารวตีใช้วิชาโยคะนำพระอนิรุทธกลับไปยังนครทวารกา ส่วนในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์พระไตรเทพารักษ์อุ้มพระอนิรุทธกลับไปยังที่พักแรมในป่า

เนื้อหาทั้ง ๓ ส่วนนี้ ทำให้เรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีเนื้อหาใกล้เคียงหรือตรงกับเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีสันสกฤตมากกว่าเรื่องอนิรุทธสำนวนอื่น ๆ ของไทย และเป็นฉบับที่คงเรื่องการทำสงครามระหว่างเทพเจ้าไว้อย่างเด่นชัด อย่างไรก็ตามก็ยังมีรายละเอียดบางอย่างที่ไม่ตรงกัน เช่น ชื่อพี่เลี้ยงนางอุษา ในวิชฌนุปุราณะมีชื่อว่า จิตรเลขา ส่วนในอนิรุทธคำฉันท์มีชื่อว่า พิจิตรเลขา เรื่องนี้กวีไทยอาจเติม "พ" เข้าไปใน "จิตรเลขา" เป็น "พิจิตรเลขา" ก็ได้ เพื่อให้ออกเสียงง่ายขึ้น

สำหรับที่มาของเนื้อหาส่วนนี้ เรื่องอนิรุทธอาจเข้ามาในประเทศไทยสืบเนื่องมาจากการเผยแผ่ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาฮินดูของอินเดียที่เผยแพร่มาทางดินแดนสุวรรณภูมิ เพราะชาวอินเดียได้เข้ามาอยู่ในดินแดนแห่งนี้ก่อน พ.ศ.๓๐๐ ศาสนาฮินดูจึงได้แพร่หลายเข้ามาในดินแดนแห่งนี้รวมทั้งประเทศไทยด้วย ประชาชนในท้องถิ่นได้รับนับถือศาสนาฮินดูสืบต่อกันมาโดยไม่ขาดสาย จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ซึ่งสังเกตได้จากการทำพิธีต่าง ๆ ที่มีทั้งพิธีแบบพุทธ และแบบฮินดูผสมกันอย่างกลมกลืน^{๓๕} ชาวอินเดียนับถือกันว่าเรื่อง มหาภารตะ เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ สามารถทำให้ผู้ฟังรอดพ้นจากบาปและทำให้ได้ไปสู่สุคติ^{๓๖} การสวดมหาภารตะจึงน่าจะมีอยู่ในหมู่ชาวอินเดียที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยในฐานะคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ ส่วนเรื่องวิชฌนุปุราณะ คงเข้ามาพร้อมกับศาสนาฮินดูทั้งลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งนับถือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุดและลัทธิไศวนิกายที่นับถือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด^{๓๗} ด้วยเหตุดังกล่าวเรื่องอนิรุทธซึ่งมีปรากฏในหริวงค์ซึ่งเป็นภาคผนวกของมหาภารตะ และเรื่องอนิรุทธที่มีอยู่ในคัมภีร์ปุราณะจึงมีโอกาสเผยแพร่จากอินเดียเข้ามาในประเทศไทย นอกจากนี้ยังอาจเป็นไปได้ว่า ไทยเราไม่ได้รับเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีสันสกฤตจากอินเดียโดยตรง แต่รับผ่านทางเขมรซึ่งนับถือศาสนาฮินดูของอินเดียโดยรับผ่านทางอาณาจักรศรีวิชัย^{๓๘} และรับจากพราหมณ์ชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาในอาณาจักรเขมรโบราณหรือขอมอาณาจักรขอมนั้นนับถือศาสนาฮินดูทั้งลัทธิไวษณพนิกายและไศวนิกาย หากพระมหากษัตริย์ทรงนับถือลัทธิใดก็จะทรงอุปถัมภ์ลัทธินั้น ในบางสมัยก็นับถือพร้อมกันทั้งสองลัทธิโดยเคารพบูชาพระหริหระ หรือพระศังกรนารายณ์^{๓๙} เรื่องมหาภารตะ หริวงค์ คัมภีร์ปุราณะ และนิทานเกี่ยวกับเทพเจ้าของฮินดูจึงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในอาณาจักรเขมร^{๔๐} ในอาณาจักรเขมรก็มีการท่องปณคัมภีร์ปุราณะ ดังปรากฏหลักฐานคำจารึกที่ปราสาทสังขะในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ.๑๕๔๕-พ.ศ.๑๕๙๓) มีข้อความระบุว่ามีการท่องปณคัมภีร์ปุราณะในอาณาจักรเขมร^{๔๑} ทั้งในอาณาจักรเขมรยังนับถือเรื่องนารายณ์อวตารมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนารายณ์อวตารปางกฤษณะอวตาร และปางรามาวตาร^{๔๒} ข้อสำคัญเรื่องราวการทำสงครามระหว่างพระกฤษณะกับ

พระเจ้าพาดะในปางกฤษณาวตาร ก็มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นที่รู้จักกันดีในอาณาจักรเขมร เพราะมีการสลักเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์การทำสงครามดังกล่าวนี้ไว้ตรงระเบียงชั้นที่ ๑ ในปราสาทนครวัด ทำให้เป็นไปได้ว่าเรื่องอนิรุทธของเขมรนี้เองที่เผยแพร่มาสู่ชาวไทยในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งที่ไทยกับเขมรมีความสัมพันธ์กัน พวกพราหมณ์เขมรอาจนำคัมภีร์ปุราณะมาท่องบนในดินแดนของไทย ทำให้ชาวไทยได้รู้จักเรื่องอนิรุทธ ข้อนี้หากพิจารณาเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ประกอบจะพบว่าเป็นไปได้มากเพราะในเนื้อหาของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีเรื่องการทำสงครามระหว่างเทพเจ้าอยู่มากพอสมควรทีเดียว เรื่องอนิรุทธที่เผยแพร่เข้ามาในดินแดนของไทยโดยผ่านมาทางอาณาจักรเขมรนั้นอาจเผยแพร่มาทางความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองหรือทางด้านวรรณคดี ดังปรากฏว่าในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ หลังจากไทยรบชนะเขมรแล้ว ไทยได้พราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญดาราศาสตร์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ช่างฝีมือ ศิลปินต่าง ๆ รวมทั้งตำราต่าง ๆ จากเขมรมาเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดการตรวจสอบตำราของเขมรกับตำราของไทยในสมัยหลังต่อมา คือ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒^{๑๖๖} ซึ่งอาจเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มีการแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ขึ้นก็เป็นได้^{๑๖๗} นอกเหนือจากนี้หากพิจารณาเรื่องการนับถือบูชาพระศรีพรหมรักษ์ ก็พบว่าชาวเขมรนับถือบูชาพระศรีพรหมรักษ์ ในฐานะยักษ์ร้ายผู้ให้โทษหรือลงโทษมนุษย์ ดังปรากฏหลักฐานในจารึกของพระเจ้ายโสธรมณ ซึ่งจารึกขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๔๓^{๑๖๘} เรื่องบูชาศรีพรหมรักษ์ยักษ์กุมารมีในสังคมไทยสมัยสุโขทัยดังปรากฏในจารึกหลัก ๔๕^{๑๖๙} และมีในสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นดังปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ^{๑๗๐} และในเรื่องลิลิตพระลอ^{๑๗๑} ไทยเรานับถือบูชาศรีพรหมรักษ์ยักษ์กุมารในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ลงโทษมนุษย์ตามแบบอย่างของเขมร บทบาทของพระศรีพรหมรักษ์นี้มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธของไทยสำนวนที่มีมาก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังปรากฏหลักฐานในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ว่าพระศรีพรหมรักษ์เป็นผู้คุมสมพระอนิรุทธกับนางอุษา ซึ่งเรื่องนี้ก็เป็นไปได้เพราะพระศรีพรหมรักษ์นี้เป็นบริวารของพระอิศวร

ส่วนเนื้อหาที่กวีปรุงแต่งขึ้น ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้มีปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต ได้แก่ เรื่องพระอนิรุทธเสด็จประพาสป่า และเรื่องพระไทรอุ้มสม

เรื่องพระอนิรุทธเสด็จประพาสป่าอาจเป็นส่วนที่กวีแต่งเลียนแบบเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนพระสมุทรโฆษประพาสป่าเพื่อคล้องช้าง

ส่วนเรื่องพระไทรอุ้มสมนั้น กวีอาจจะได้อิทธิพลมาจากเรื่องพระศรีพรหมรักษ์อุ้มสมพระอนิรุทธในเรื่องอนิรุทธสำนวนที่มีมาก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังที่มีการนำมากล่าวอ้างในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ กวีไทยอาจได้เรื่องนี้มาจากฉบับของเขมรเพราะในเขมรนั้น

สื่อกษนของชนอบแคลนแคลน ฟ้าไรรายแหวน

วิโรจนดาษค้ำมอ

(หน้า ๕๕๗)

การตกแต่งถ้อยคำในกาพย์บังของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ พบว่ามีดังต่อไปนี้

๑) เน้นเรื่องการเล่นสัมผัสพยัญชนะ เช่น

บัตบัตตรีเจ้าจาวจวน

ฉจาวจวนผลาญ

ด้วยเดชเดชะดล

(หน้า ๖๐๒)

ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น ช้ายชวาไชว้แขวง หาญห้าวเกิดกัต

บางวรรคมีตลอดทั้งวรรค เช่น เรียบรัตนเรียงรอบ ครื้นครื้นเครงเครง แสนส้า

แสนสา

๒) เน้นเรื่องการเล่นคำซ้ำมากเป็นพิเศษ มีทั้งซ้ำทั้งคำ ซ้ำบางส่วนของคำ และซ้ำกลุ่มคำ ที่เป็นการซ้ำทั้งคำ มีทั้งซ้ำคำในวรรค และระหว่างวรรค เช่น ชุมช้างชุมม้ารถชุม ไชรมปายไชรมป็นไชรมโจม เปรียมเปรียมพรายพรายอาวูช หรือ

ดวงมลายบงกชเบิกบาน

เบิกบานเปรมปาน

ประกายพักตรพิมล

(หน้า ๕๗๒)

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วน ฉะฉานฉะฉ่าฉกาแจรง จำรูญจำรัส

ชวัลลย ช้ามเขจรจร กัลหยาภัลโทยโทยใจ

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำกลุ่มคำ ปรากฏในต่างวรรค เช่น

มองสงัดเสียงดุริยคำแดง

ไปเขียนชู่แฝง

ในพรหมพักตรประเอียง

มองสงัดสาวสวรรค์จำเรียง

ไปเขียนชู่เคียง

มณีนกภูพิมาน

(หน้า ๕๗๙)

บัตพระสามองค์บรรหาร

รุกโรมไชรมผลาญ

สมเด็จพระกฤษณจอมจักร

และ

จอมจักรจักรผลาญแผลงผลึก
สุกัศมดับโดยดล

พระเพลิงสรวมศักดิ์

(หน้า ๖๐๓)

และ

เทพาสุรคณดาลตก
กระหม่าและบ้าใจหาย

ใจสยบแสบงอก

จักรีจับจักรวัดวาย
พระโอษฐ์ห้ามคั่นคง

พระอิศวรกีฬาย

(หน้า ๖๑๐)

เทพาสุรคณดาลตก
กรหม่าและบ้าใจหาย

ใจสยบแสบงอก

จักรีจับจักรวัดวาย
พระโอษฐ์ห้ามด้วยดี

พระอิศวรผาย

(หน้า ๖๑๓)

๓) มีการเล่นสัมผัสสระอยู่บ้าง มีมากกว่าในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นที่แต่งก่อนหน้าเรื่องนี้ เช่น พระไฉ่รุกรีนพลมาร ฟายพังหลังหน้าจรายจรณ ลำบากยากใจลำเค็ญ

๔) บางวรรคมีการเล่นทั้งสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ เช่น เจ็ดชั้นจําพรรจรจวน

๕) มีการเล่นคำหลาก เช่น แสะสินรพ ข้ามเขจร กลัวแกลน ภูตปีศาจ ราญรวี เสียดชีวิตมลายลาญ

๖) มีการเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ เช่น ท้าวท่าว ส้าส้า ดั่งตัวอย่าง ท้าวท่าว ทุกขแล้ว ท้าวแล หลานท้าวท่าวตาย พิพิธแสนแสนส้าส้า เปรี่ยมเปรี่ยมพรายพรายอาวูฐ

๗) มีการเล่นคำสลับที่ เช่น

ชลจรจรชลมากมี ในห้องสระศรี สโรชแหล่งเหลือตรา (หน้า ๕๗๓)

๑.๒.๒) ภาพยੰฉบับที่มีลักษณะเป็นกลบท มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับการแต่งเพิ่มขึ้นกว่าภาพยੰฉบับธรรมดา ภาพยੰฉบับที่มีลักษณะเป็นกลบทนี้มีอยู่ ๓ ชนิด ดังนี้

๑.๒.๒.๑) ภาพยੰฉบับที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง คือใช้คำขึ้นต้นบทด้วยกลุ่มคำเดียวกัน เพียงแต่ในมหาชาติคำหลวงใช้กลุ่มคำ ๔ คำ แต่ในเรื่องนี้ใช้กลุ่มคำเพียง ๒ คำเท่านั้น ได้แก่ คำว่า "มองสงัด" นำหน้าบทจำนวน ๖ บท ตอน

ดวงมัลย์บังขเบิกบาน เบิกบานเปรมปาน
 ประกายพัทตรพิมล

(หน้า ๕๗๒)

และ

สาขาแงงามโสกา โสกาพฤกษา
 พันทุกพันกาพิงชม
 พิงชมกึ่งก้านยอดสม ยอดสมสุชมรมย์
 ชร้อชรอ้อัมพร

(หน้า ๕๗๔)

๑.๒) กภาพย์สุรางคนางค์ มีเพียงเล็กน้อย คือมีจำนวน ๓๒ บทเท่านั้น น่าจะ
 ยังอยู่ในช่วงที่ยังมีการแต่งคำประพันธ์ชนิดนี้ได้ไม่นานนัก ซึ่งก็สอดคล้องกับในมหาชาติคำหลวง
 ที่มีอยู่ไม่มาก และมีหลายชนิดย่อยที่ยังไม่ลงตัวเป็นรูปแบบเดียวกัน กภาพย์สุรางคนางค์ในเรื่อง
 อนิรุทธคำฉันท์แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กภาพย์สุรางคนางค์ธรรมดา และกภาพย์สุรางคนางค์ที่
 มีลักษณะเป็นกลบท ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑.๒.๑) กภาพย์สุรางคนางค์ธรรมดา มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ดังนี้ คือ บทหนึ่งมี
 ๗ วรรค วรรคละ ๔ คำ รวมบทหนึ่งมี ๒๘ คำ มีลักษณะตรงกับกภาพย์สุรางคนางค์ในมหาชาติ
 คำหลวง

ด้านการตกแต่งถ้อยคำ มีดังนี้ คือ

๑) มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะในวรรคเหมือนวรรคคติมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 เรื่องอื่น ๆ เช่น พิศเพี้ยนพัทตรา ยิ้มยิ้มไอษฐ์ เห็นเห็นพรรษา บ้างจับระบำ จะให้
 โหงหาย

๒) มีการเล่นสัมผัสสระในบางวรรค เช่น แอวยวยวยรำ พรรณรายพรายแสง
 เสวยรมยชมแสง

๓) บางวรรคมีการเล่นทั้งสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ เช่น ลอบฟ้าหล้าลอง
 ดันดาวท้าวตาย

๔) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งเล่นคำซ้ำในวรรคเดียวกัน และต่างวรรค การเล่นคำ
 ซ้ำนี้มีทั้งซ้ำทั้งคำ ซ้ำคำแต่เพียงบางส่วน และซ้ำกลุ่มคำ

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำทั้งคำ เช่น แลพวกแลพรรค ภูเสื่องภูสอย บัดต้องบัดตาย

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วนของคำ เช่น ฟันฟันเพื่อน รนาบรนับ หรือ
 ะให้สเทือน สทันทัพถอย

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำ เช่น

	รำรกรักสนิท
เขยชมชมชิด	ประสงค์สงสาร
ประสบสบกัน	ประสมสมภาร
ตฤปรสธาธา	สุคนธาทา
	ชมชายชายไชย
ฤดีดีโดย	สำรวลสรवलสา
พิลาสพิลย	พิสัยไสยา
ปานบุษปบุษบา	ประสบสบกัน

(หน้า ๕๘๒)

๕) มีการเล่นคำหลากหลาย เช่น ก็ท่าวลิมลง บ่อนกสิ่วแกลน

๑.๒.๒) กภาพย์สุรางคนางค์ที่มีลักษณะเป็นกลบท มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับเพิ่มมากกว่ากภาพย์สุรางคนางค์ธรรมดา ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์จะเพิ่มคำซ้ำในวรรค อาจเป็นซ้ำคำทั้งคำ หรือซ้ำคำเพียงบางส่วนก็ได้ สังเกตว่าบางครั้งก็คำหนึ่งถึงเสียงคำมากกว่ารูปคำก็มี และอาจมีบางวรรคที่ไม่ปรากฏคำซ้ำอยู่บ้าง กภาพย์สุรางคนางค์ที่มีลักษณะเป็นกลบทนี้มีปรากฏอยู่เพียง ๖ บทต่อเนื่องกัน เช่น

	รำรกรักสนิท
เขยชมชมชิด	ประสงค์สงสาร
ประสบสบกัน	ประสมสมภาร
ตฤปรสธาธา	สุคนธาทา
	ชมชายชายไชย
ฤดีดีโดย	สำรวลสรवलสา
พิลาสพิลย	พิสัยไสยา
ปานบุษปบุษบา	ประสบสบกัน

(หน้า ๕๘๒)

มีข้อสังเกตว่ากวีที่แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ชำนาญการแต่งกภาพย์สุรางคนางค์มากกว่ากวีอื่นในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

๒) ฉันท์ มีทั้งสิ้น ๒๕๐ บท **ประมาณครึ่งหนึ่งของกาพย์** ประกอบด้วยฉันท์ ๔ ชนิดที่เคยมีการแต่งมาแล้วในมหາชาติคำหลวงทั้งสิ้น แต่บางชนิดก็ตรงกับในมหາชาติคำหลวง บางชนิดก็มีลักษณะแตกต่างออกไป ฉันท์ทั้ง ๔ ชนิด ได้แก่ อินทรวีเชียรฉันท์ วสันตกลิตฉันท์ มาลินีฉันท์ และสัททูลวิกิพิตฉันท์ ในจำนวนนี้อินทรวีเชียรฉันท์มีจำนวนมากที่สุด คือมากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนฉันท์ทั้งหมด ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑) อินทรวีเชียรฉันท์ มีจำนวน ๑๖๒ บท แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๒.๑.๑) อินทรวีเชียรฉันท์ธรรมดา มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับดังนี้ คือ บทหนึ่งมี ๒ บาท บาทหนึ่งมี ๒ วรรค วรรคหน้า ๕ คำ ส่วนวรรคหลัง ๖ คำ (มีบางวรรคที่มีจำนวนคำน้อยกว่ากำหนด เช่น วรรคหลังบางวรรคมีเพียง ๕ คำเท่านั้น เช่น มกิดีดาลปอง ส่วนคำรับส่งสัมผัสระหว่างวรรคนั้นมีอยู่จำนวนหนึ่งที่ใช้คำเดียวกัน ได้แก่ นาค-นาค จร-จรี โลกย-โลกยกาม-กามคุณ-คุณ บดี-บดี เช่น

ผจัญนาคโจอมนาค	คและนาคเนื่องกือ
ช่านิช่านิลคือ	ครุจราชเหิรหาว
	(หน้า ๕๗๐)

นอกจากนี้ยังมีคำรับส่งสัมผัสที่เป็นเสียงสระสั้นยาวต่างกัน ได้แก่ อี-อิ หรือเป็นคำที่แม้มีสระเสียงเดียวกัน แต่ก็มีพยัญชนะสะกดต่างเสียงกัน (ลักษณะนี้พบในมหາชาติคำหลวงมาก่อนแล้ว) เช่น

ครันหลับก็ลอบหนี	มิสังน้องนิราสพลัน
ไฟโตกกรมกรรม	บมิร้างจะรอดปาง
	(หน้า ๕๗๗)

อกเสมอประเล่ห์ฐาน	สีหราชเปรียบปาน
สองถันกรพุ่มกาม	จนแมนมาเลขา
	(หน้า ๕๗๘)

ส่วนคำครุหลุไม่เคร่งครัดตามรูปคำนักแบบเดียวกับที่ปรากฏในมหາชาติคำหลวง

อินทรวีเชียรฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์แตกต่างจากอินทรวีเชียรฉันท์ในมหາชาติคำหลวงที่มีบังคับสัมผัสในบทถึง ๓ แห่ง แต่ในเรื่องนี้บังคับสัมผัสในบทน้อยกว่า แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มย่อย ได้แก่

๒.๑.๑.๑) อินทรวีเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสบังคับในบทแห่งเดียว คือระหว่างคำสุดท้ายในวรรค ๒ กับคำสุดท้ายในวรรค ๓ เป็นการเปลี่ยนแปลงให้สามารถแต่งได้ง่ายขึ้น มีจำนวนมากกว่าชนิดแรก ดังตัวอย่าง

ปางนั้นพระที่เลี้ยง	คือพิจิตรเลขา
ขอถามคดีอา	ดูแม่กำศรวญศัลย์
	(หน้า ๕๘๗)

๒.๑.๑.๒) อินทรวีเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสบังคับในบท ๒ แห่ง แบบเดียวกับข้อบังคับในปัจจุบัน คือมีสัมผัสระหว่างคำท้ายวรรคที่ ๑ กับคำที่ ๓ ของวรรค ๒ แห่งหนึ่ง (มีบ้างที่เลื่อนคำรับสัมผัสมาเป็นคำที่ ๑ คำที่ ๒ คำที่ ๔ และคำที่ ๕) และระหว่างคำสุดท้ายในวรรค ๒ กับคำสุดท้ายในวรรค ๓ อีกแห่งหนึ่ง อินทรวีเชียรฉันท์ที่บังคับสัมผัสในบท ๒ แห่งนี้มีทั้งสิ้น ๖๔ บท ในจำนวนอินทรวีเชียรฉันท์ทั้งสิ้น ๑๖๒ บท ตัวอย่างเช่น

พระภาคยเพ็ญกาม	งามคือดาวาริพคม
อย่าพร้อมแม่พรหม	มกัต์ดาลปอง
	(หน้า ๕๗๘)
ไอ้เจ็บบูเร่งเจ็บ	คือเห็บเปลี่ยนเสียดแตกกลาง
ใจจากประจากปาง	ประลองกามกามี
	(หน้า ๕๘๕)
พระน้องอย่าได้อา	ดูเชิญมาเร่งแฉง
ความโศกศรีแสดง	อันเสียดแตกกำเจาดอง
	(หน้า ๕๘๗)
อกเสมอประเล่ห์ฐาน	สีหราชเปรียบปาน
สองถันกรพุ่มกาย	จนแมนมาเลขา
	(หน้า ๕๗๘)

๒.๑.๒) อินทรวีเชียรฉันท์ที่มีลักษณะเป็นกลบท มี ๒ ชนิด คือ

๒.๑.๒.๑) มีการเล่นคำซ้ำในแต่ละวรรค แม้ว่าจะไม่สามารถทำได้สม่ำเสมอทุกวรรคก็ตาม คำซ้ำดังกล่าวมีทั้งซ้ำทั้งคำ และซ้ำเพียงบางส่วนของคำเท่านั้น มีอยู่ ๑๐ บท เท่านั้น (กลบทลักษณะนี้มีปรากฏในกาพย์สุรางคนางค์ของวรรณคดีเรื่องเดียวกันนี้) เช่น

ประสงคสงสาร	ดูตระการตระการกล
กามากมลมล	มทดีกดำบรรพ์บรรพ์

พักตราเตรียมพักตรา
กำโบลกำโบลสร

อรอาภาคือพิมพ์จันทร์
คประสบประสานสรवल
(หน้า ๕๘๒-๕๘๓)

๒.๑.๒.๒) มีการใช้คำเดียวกันหรือกลุ่มคำเดียวกันขึ้นต้นบท มีปรากฏหลาย
แห่ง เช่น ใช้คำว่า "สอง" คำว่า "ฤ" คำว่า "ควรงนาง" และคำว่า "อ้าพระ" ขึ้นต้นบท ดังตัวอย่าง

สองพิศสองเพียรภาคย์	สองเสวยมลากสองเสวยรมย์
สองท้าวสองแทบชม	ชมเชยชิตคือตริงตรา
สองเมียงสองมายเมียง	สองประเอียงประอรกา
มาเสพยกริษา	สุขเสวยสุขไชศวรรย์
สองสวัสดิสองสวาท	สองสองราชหฤหรรษ์
สองเสพยสองศัลย์	ถันนาสองประสมสอง
สองสุดสองเสน่ห์	สองลองเล่หลงลอง
ยวลใจฤติจ้อง	จิตโมหหลงไหล

(หน้า ๕๘๒)

ในตัวอย่างแรกนี้นอกจากจะเล่นคำซ้ำต้นบทแล้ว ยังเล่นคำเดียวกับต้นวรรคสอง หรือ
ต้นวรรคสาม และภายในวรรคอีกด้วย

บทที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "ฤ" มี ๖ บท ดังตัวอย่าง

ฤเพ็ชรปาณี	บมีเพชรเหมือนหมาย
ฤนาคกลับกลาย	มาเป็นองคราชา
ฤกามพระอิศ	วรเฝ้าอย่าสงกา
ฤเทพเทพา	สุรูปแปรเป็น

(หน้า ๕๗๗)

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ ยังขึ้นต้นวรรคหน้าของบาทสองด้วยคำเดียวกันนี้อีกด้วย
บทที่ขึ้นต้นด้วย "ควรงนาง" มี ๖ บทต่อเนื่องกัน ตัวอย่างเช่น

ควรงนางบำเรอรัก	ษพระบาทนถมถ
ลือบไล้สุธาคน	ธลอลอบองค์
ควรงนางตระกองเอว	อรรถั่งแทบบรรทมทรง
สมเสน่ห์บาทบาง	กชพักตรพิมพ์ทอง

(หน้า ๕๗๖)

บทที่ขึ้นต้นด้วย "อ้าพระ" มีจำนวน ๓ บท ดังตัวอย่าง

อ้าพระพเพรียมพราย	พรรณรายรัศมิชวยโชดี
พระหากจะปองโปรด	ชคส์ตวอไศรอย
อ้าพระอันรังรักษ์	คิริธารและแกวไพโร
บังปลดจัญไรไพ	รือยาพาลอยาพาธา
	(หน้า ๕๗๕)

ด้านการตกแต่งถ้อยคำในอินทรวិเชียรฉันท มีดังนี้

๑) มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะในวรรคเดียวกัน เช่น

กล่าวแล้วก็แคล้วคลา	ค้ำเข้าบเข็ดขาม
สู่ท้าวในกลางสนาม	ก็แกว่งสลักสลมสลอน
	(หน้า ๕๗๗)

๒) มีการเล่นสัมผัสสระในวรรค เช่น อริราชรางวัลครัน กฤษณะจะอาจกรร ระรอบ
คอบประดับสรว

๓) บางวรรคมีทั้งเล่นสัมผัสพยัญชนะและสระ เช่น คุกคามบขามเข็ด สุขสาพิสาลาส

๔) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งซ้ำทั้งคำ คำซ้ำสลับที่ ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ และซ้ำกลุ่มคำ
ที่เป็นการเล่นคำซ้ำทั้งคำ เช่น อันมาชมมาชายไชย

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำสลับที่ เช่น แทบทรวง-ทรวงแทบ ดังตัวอย่าง

แทบทรวงเทียบทรวงแทบ	เน้นแนบแนบสำอาญเสียว
ดวงคือคือดวงเดียว	อรอาลิ่งคลั่งลง
	(หน้า ๕๘๓)

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วนของคำ มีอยู่มาก และจัดว่าเป็นลักษณะเด่น
ของวรรณคดีเรื่องนี้ เช่น ก็เน่งนิทรนิทรา ก็กระชาบกระชิบถาม หรือ สรลมสรลอนลาญ
สรเลิศสรลักแด

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำ เช่น

พระสุริยอัสดง	คตเมรุบังลับ
ศศิจแจ่มจับ	รัสมิส่องรสายสพ
คือฉัตรเกือบกั้ง	นฤปดินทรจอมภพ
ศศิจแจ่มจบ	ทั้งเวหาก็เหตุพรรษ
	(หน้า ๕๗๕)

และ	ท้าวนี้ผู้ใดหนอ	มานอนเดียวสมบุรณ์เจลา
	เอองคเน่งเนา	ณในรณมลังเมลียง
	เสด็จด้วยจตุรพยุห	แลมาอยู่จรัลวิเมือง
	เอองคเดี่ยวเรื่อง	รัศมีจันทร์มณฑล
		(หน้า ๕๗๖)
	อุรุอุรุพัท	กรกระหัดคือวิลิทอง
	กลมเกลียวคือเกลียวกรอง	สบลบองลเบงกาม
	นาภีแนบนาก็	ร่วมรดีรดีสนาม
	มลายสุขสุขมลาม	ภุกรแหมบกรเหม่นทรวง
	ยรรยยรรยรวาท	ไสไสยาสนยวนดวง
	แดแดรลวงลวง	จิตโมหเมามนท์
	สมสุขสมสอง	สบลบองลเบงกกล
	กามายยรรยล	ระทวยทอตรทดยรร
		(หน้า ๕๘๓)

๖) มีการเล่นคำหลาก เช่น เหาะเหิร ดาวาดารก เสร็จสำเร็จ แก่วนแกลั่ว

๒.๒) วสันตดิถีกฉันทน์ มีจำนวน ๕๕ บท บทหนึ่งมี ๒ บาท บาทหนึ่งมี ๒ วรรค คือวรรคหน้า ๘ คำ วรรคหลัง ๖ คำ มีทั้งที่เหมือนและแตกต่างไปจากที่มีปรากฏใน มหาชาติคำหลวง แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๒.๒.๑) วสันตดิถีกฉันทน์ธรรมดา แบ่งออกได้เป็น ๓ ชนิด คือ

๒.๒.๑.๑) วสันตดิถีกฉันทน์ที่มีสัมผัสบังคับในบทเพียง ๑ แห่ง คือระหว่าง คำสุดท้ายในวรรคหลังของบาทแรกกับคำสุดท้ายในวรรคหน้าของบาทที่ ๒ กลุ่มนี้มีจำนวนมากที่สุดในเรื่องอนิรุทธคำฉันทน์ ดังตัวอย่าง

ว่าพระอย่าพานนฤบดีพาน	คือเพลิงสมรรถพระคือ
พระกามมุขบทมอ้อ	และบควรประทะพัน
	(หน้า ๕๙๖)

๒.๒.๑.๒) วสันตดิถีกันที่ที่มีสัมผัสบังคับในบท ๒ แห่ง คือไม่มีสัมผัสระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังในบาทที่ ๒ มีเพียง ๑๔ บทเท่านั้น ดังตัวอย่าง

เลขาสมเด็จพระสุทรธนู	ธนุศิลป์รอดแรง
จ๊ะประภานุชสำแดง	ผู้เป็นอรุณเทพี
	(หน้า ๕๙๐)

๒.๒.๑.๓) วสันตดิถีกันที่บังคับสัมผัสในบท ๓ แห่ง คือระหว่างคำสุดท้ายในวรรคแรกของบาทที่ ๑ กับคำที่ ๓ ในวรรคหลังของบาทเดียวกันเป็นแห่งที่หนึ่ง (มีบ้างที่รับสัมผัสตรงคำที่ ๑ คำที่ ๒) และระหว่างคำสุดท้ายในวรรคหลังของบาทแรกกับคำสุดท้ายในวรรคหน้าของบาทที่ ๒ เป็นแห่งที่สอง และระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๒ กับคำที่ ๓ ของวรรคหลังในบาทเดียวกัน (มีบ้างที่รับสัมผัสตรงคำที่ ๑ หรือ ๒) กลุ่มนี้มีลักษณะคล้ายกับวสันตดิถีกันที่มีมาแล้วในมหาชาติคำหลวง มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์เพียง ๒ บทเท่านั้น ดังตัวอย่าง

ท้าวธกัทยาขรรค์รับ	ก็กรลับกรลอกแหง
ที่เดียวก็ท้าวลัมในกลางแปลง	สำแดงไชยสรรเสริญไชย
	(หน้า ๕๖๙)

และ

เทพีอุษากัมมิดู	ดูรพาษาปชารา
ธารีพิจิตรกรุณา	มาเขียนรูปพระเอวอร
	(หน้า ๕๘๙)

อนึ่ง มีคำรับส่งสัมผัสที่เป็นคำคำเดียวกันก็มี เช่น พี่-พี่ หรือมีสระเสียงสั้นยาวต่างกันก็มี เช่น สระอุ-สระอู หรือใช้สระเสียงเดียวกัน แต่มีเสียงพยัญชนะสะกดต่างกันก็มี เช่น ภาค-กาม หรือเกรง-(อสุ)เรนทร หรือ (สุ)เรนทร-อเนก คำรับส่งสัมผัสลักษณะนี้มีมาแล้วในมหาชาติคำหลวง

๒.๒.๒) วสันตดิถีกันที่มีลักษณะเป็นกลบท เป็นการขึ้นต้นบทด้วยคำคำเดียวกัน คือ "อ้า" จำนวน ๖ บท ในลักษณะของบทสนทนาโต้ตอบกัน ดังตัวอย่าง

อ้าพระเสด็จพณผู้เดียว	บมีเพื่อนเปนเพื่อนไป
เพื่อนพระพะเนจรจะไกล	บุรีรมยเมืองแมน

อ้ออรอุบลวรรภาค
ถึงเรื่อยจะไปพนโนแดน

ยจงอยู่อย่าได้แคลน
ยลสัตวชมชาย
(หน้า ๕๖๕)

การตกแต่งถ้อยคำของวสันตดิถีกันที่มีดังนี้

๑) มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะในวรรค เช่น ดูรความอันแค้นเคือง ทุกขำ
กำศรวญศัลย์ อ้ออรอนงค์ทิพยลิกษ-

๒) มีการเล่นสัมผัสสระในวรรค เช่น ดังฤพระจะทันเห็น ธรณิศจกหลักทลาย
สาวสังยังพระนฤบดีน ไอยราชานิสุจิวิมล

๓) มีทั้งการเล่นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระในวรรค เช่น ยินยันชั้นแชะใน
ธรณี

๔) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งเล่นคำซ้ำทั้งคำ คำซ้ำที่ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ และ
คำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำ ปรากฏทั้งในวรรคเดียวกัน และต่างวรรค

ที่เป็นคำซ้ำทั้งคำ เช่น

เกษมกษัตริย์เกษมพิภพเรื่อง
เปรมปรีดีนฤบดีตระกอง

เกษมสุขเปรมปอง
กรกขป็นกาม
(หน้า ๖๑๔)

ที่ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ เช่น

ออกจากถ้ำทุมพลสำแดง
ยินยันชั้นแชะในธรณี

ผลภาพราวี
ธรณิศจกหลักทลาย
(หน้า ๕๖๘)

เสร์จมล้างสุราสุรสุเรน
เดชะตระบะนฤบดีสาม

ทรอเนกเหลือหลาม
ภพโลกยโมลี
(หน้า ๖๑๓)

เทพาสุราสุรสุเรศ
โดยเสด็จสมเด็จสุรบดี

สุรัสวดีตรี
ทศทิศโชนจล
(หน้า ๖๑๔)

ที่เป็นคำซ้ำประเภทกลุ่มคำ เช่น

กัมเกล้าก็ทูลทุกขทุกขา
ใจรักบาราสนฤบดีเปลือง

ดูรความอันแค้นเคือง
จิตตขำทราทวา

หน้าหน้าสรรทคือชลพร	ชลลพาษปะชารา
อ้าพอมจากทุกขทุกขา	ครุเดือดฤดับคง
	(หน้า ๕๖๕)

และ

นางศรีอุษาบมิมิเยียร	เร่งคำนึ่งก็ลาญสวาท
โถมนี้ก็ไซพิจิตรวาด	นฤปอันกุอาดูร

เทพีอุษาบมิมิเยียร	ตำเนียรนาฏคุมดี
อกอ้านี่ไซนฤบดี	ผู้มาเสพยสมสมร
	(หน้า ๕๙๐)

๕) มีการเล่นคำหลากหลาย เช่น นฤปดินทรนรินทร

๒.๓) มาลินีฉันทน์ มีจำนวน ๓๘ บท มีแต่ชนิดที่มีลักษณะเป็นกลบทเท่านั้น

แสดงว่าวีมีความชำนาญในการแต่งมาลินีฉันทน์มาก ปรากฏอยู่เพียง ๒ ช่วง คือช่วงแรก ๒๘ บท

และช่วงหลัง ๑๐ บท มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกรชมขบวนทัพและการเคลื่อนทัพ

ช่วงแรกใช้คำขึ้นต้นบทด้วยกลุ่มคำเดียวกัน ซึ่งมีจำนวนคำ ๖ คำ คือ

“พลคชคช-” ๗ บท

“พลหยหย-” ๑๑ บท

“พลรทรถ-” ๑๐ บท

ช่วงที่สองใช้คำขึ้นต้นบทด้วยกลุ่มคำเดียวกัน ซึ่งมีจำนวนคำ ๖ คำเช่นกัน แต่ใช้กลุ่มคำ

“แสนสำพลคช-” ๔ บท

“สำนายพลคช-” ๖ บท

มาลินีฉันทน์ในวรรณคดีเรื่องนี้ต่างจากมาลินีฉันทน์ในมหาชาติคำหลวง เพราะมีขนาด

บทเพียงครึ่งหนึ่งของขนาดบทในมหาชาติคำหลวงเท่านั้น กล่าวคือ ในมหาชาติคำหลวงบทหนึ่ง

มี ๒ บาท และบังคับสัมผัสในบทถึง ๓ แห่ง แต่ในเรื่องนี้บทหนึ่งมีเพียง ๑ บาทเท่านั้น และมี

บังคับสัมผัสในบทน้อยกว่า บทหนึ่งมี ๓ วรรค คือ ๘-๔-๓ รวมบาทละ ๑๕ คำ แต่ก็มีคำเกิน

บ้างเป็น ๕ คำในวรรคที่สอง เช่น “เล่นก็เล่นหนักซัก” “นิเป็นประจําราช”

ที่

มาลินีฉันทน์ในเรื่องนี้ แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๒.๓.๑ มาลินีฉันทน์ที่บังคับสัมผัสในบท ๑ แห่ง คือระหว่างคำสุดท้ายในวรรคที่หนึ่งกับคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือ ๓ หรือ ๔ ในวรรคที่สอง ช่วงแรกส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะนี้ ดังตัวอย่าง

แสนสำพลคชชาญชน	ทนแก่ปิ่นยีน	แก่หอกหาญ (หน้า ๖๐๔)
พลหยหยไกวกวา	นายจ่านำสนา	ก็ทวนแทง
พลรทรถขรูแชรง	นายกำแหงแรง	ตระมันคง (หน้า ๕๖๓)
พลคชชสอดสนะ	รานดระรงค์	คเชี่ยวชาญ
พลคชชผลาญมาร	แย่งประแอกอาน	ประดับไโร (หน้า ๕๖๒)

๒.๓.๒) มาลินีฉันทน์ที่บังคับสัมผัสในบท ๒ แห่ง คือระหว่างคำสุดท้ายในวรรคที่ ๑ กับคำที่ ๑ และคำที่ ๔ (อาจเลื่อนมาเป็นคำที่ ๓ ก็ได้) ในวรรคที่ ๒ **ปรากฏในการแต่งช่วงที่สองมากที่สุด** แสดงว่าในช่วงนี้กวีแต่งได้อย่างชำนาญมากขึ้น ดังตัวอย่าง

สำนายพลคชรอยราญ	มารวิชัยชาญ	ชเยศรอย
สำนายพลคชบุกร	กรกระลิ่งสร	กำลังยง
สำนายพลคชราญรงค์	ทรงกุกัณฑคง	กำยำแผลง (หน้า ๖๐๔)
สำนายพลพลขนัดขนัด	ซัดทั้งหอกซัด	ขจัดขจาย (หน้า ๖๐๔)

จากตัวอย่างสุดท้ายข้างต้นจะเห็นได้ว่าบางครั้งคำที่ ๑ กับ ๔ ที่เป็นคำรับสัมผัสเป็นคำเดียวกันก็มี

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าเมื่อกวีใช้คำที่มีสระและตัวสะกดเสียงเดียวกันในวรรคสองตรงตำแหน่งคำที่ ๒ กับ ๓ หรือคำที่ ๓ กับ ๔ จะมีผลให้รับสัมผัสตรงคำใดคำหนึ่งก็ได้หรือได้ทั้งสองคำ

อย่างไรก็ดีเห็นได้ชัดเจนว่ากวีต้องการแสดงฝีมือในการแต่งมาลินีฉันทน์ แม้จะแต่งไว้จำนวนน้อย แต่ก็แสดงให้เห็นความสามารถในการใช้คำที่มีคำรับสัมผัสได้หลายแห่งในวรรคเดียวกัน เพื่อเพิ่มความไพเราะให้แก่บทประพันธ์

ด้านการตกแต่งถ้อยคำมีดังนี้

๑) มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะทั้งในวรรค และต่างวรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งท้ายวรรคที่ ๑ และ ๓ เช่น แสนสำพลคชชาญชน สำนายพลคชขงยุท สำนายพลคชราญรงค์ แก่หอกหาญ คชิงชัย หรือ

พลรทรถเทียมสร	สิงหสบสมร	รทองชง (หน้า ๕๖๓)
---------------	-----------	-------------------

๒) มีการเล่นสัมผัสสระในวรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรคที่สอง เช่น แสงจรัส
 พัส นายจําหนาสนา ธงฟพายนาย ย่างกําย่าเทียม สรรพประดับมาศ ไพริราบปราบชัย
 ตัวอย่างในวรรคอื่น เช่น พลทยหยไกววกัก

การเล่นสัมผัสสระในวรรคนี้เป็นลักษณะเด่นของมาลินีฉันทน์ในเรื่องนี้ทีเดียว

๓) มีการเล่นทั้งสัมผัสพยัญชนะและสระในบางวรรค เช่น นายจําหนาสนา ย่าง
 กําย่าเทียม วิริยวิยวุฒิ

๔) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งซ้ำคำ ซ้ำคำบางส่วน และซ้ำกลุ่มคำ

ที่เป็นการซ้ำคำมักปรากฏในวรรคที่หนึ่ง วรรคที่สอง หรือระหว่างวรรคที่
 สองกับวรรคที่สามเช่น สำนายพลพลขหัดขหัด แล่นกัแล่นชน ชัดทั้งหอกชัด หรือ
 พลรถรถเทียมแสะ แร่งรินแทะริน แทะผยอง (หน้า ๕๖๓)

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วน เช่น ขจัดขจาย

ที่เป็นการเล่นซ้ำกลุ่มคำ เป็นลักษณะเด่นของมาลินีฉันทน์ในวรรณคดีเรื่องนี้ คือ
 ซ้ำกลุ่มคำตรงต้นบท เช่น

แสนสํ่าพลคชชาญชน ทนแกป็นยีน แก่หอกหาญ

แสนสํ่าพลคชเชียวชาญ ราษฎรตรงคัง คชชชัย (หน้า ๖๐๔)

จะเห็นได้ว่าการเล่นคำซ้ำในเรื่องนี้เป็นลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจน

๕) มีการเล่นคำหลาก เช่น ชานาญชาญ

๒.๔) สัททูลวิกกีฬิตฉันทน์ มีจำนวน ๓๕ บท มีทั้งที่มีลักษณะเหมือนและแตกต่าง
 จากมหาชาติคำหลวง มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ดังนี้ คือ บทหนึ่งมี ๑ บาท ประกอบด้วย ๓ วรรค
 ได้แก่ ๑๒-๕-๒ รวมบทหนึ่งมี ๑๙ คำ โดยทั่วไปจะส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายในวรรคแรกไปยัง
 คำสุดท้ายในวรรคสอง แต่ก็อาจเลื่อนคำรับสัมผัสไปตรงคำอื่นในวรรคสองได้บ้าง แบ่งออกเป็น
 ๓ กลุ่ม คือ

๒.๔.๑) สัททูลวิกกีฬิตฉันทน์ที่มีคำรับสัมผัสในวรรคที่สองเพียงแห่งเดียว ประเภทนี้มี
 จำนวนมากที่สุด มีถึง ๓๐ บท คือรับสัมผัสที่คำที่ ๕ (แบบนี้มีจำนวนมากที่สุดคือ ๑๓ บท)
 หรือเลื่อนมาเป็นคำที่ ๔ (มีจำนวน ๑๐ บท) หรือคำที่ ๒ (มีจำนวน ๗ บท) กลุ่มนี้มีลักษณะ
 คล้ายกับที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง เพียงแต่ในมหาชาติคำหลวงอาจรับสัมผัสได้ตั้งแต่คำที่
 ๒-๕ คือรวมคำที่ ๓ ไว้ด้วย มีข้อน่าสังเกตว่าคำรับสัมผัสนี้อาจเป็นคำเดียวกัน ดังจะเห็นได้
 จากตัวอย่างสุดท้าย ดังนี้

بابใดพระแลมาพบพิบากทุกขทน	พักเตรศกมล	มูลกิน
ข้าห้ามพระพี่แลพระบมิหุดยิน	หรงำเดาดินดวง	ในแแต่ (หน้า ๖๐๐)
บัตตีนบัตทุกขบัตทมบรรจรรักษ์ตรีย์	สมกษัตริย์วิบัติจิง	ประจาก (หน้า ๕๘๗)

๒.๔.๒) สัททูลวิกกีพิตฉันท์ที่มีคำรับสัมผัสในวรรคที่สอง ๒ แห่ง มีเพียง ๔ บทเท่านั้น คือรับสัมผัสที่คำที่ ๒ กับคำที่ ๓ หรือ ๔ หรือ ๕ ได้แก่

กีกก้องคัพทสำเนียงอุโฆษคชสาร	แมนมารดาลแสง	สยอน (หน้า ๕๖๖)
เทพีพานสุดาทุกขานลกำศรวญ	ท้าวทวนรัญจวนใจ	กำสรด (หน้า ๖๐๐)
ถันถันถึงพนไพโรพิศาลสุขรมย์	ชื่นชมสำราญสม	สำเร็จ (หน้า ๕๖๗)
พอจจุจบจัดรงคพิริยพลแฝง	ได้แรงสำราญแรง	สำเร็จ (หน้า ๕๗๑)

คำรับสัมผัสทั้งสองอาจเป็นคำเดียวกันดังปรากฏในตัวอย่างสุดท้ายก็ได้ หรืออาจเป็นคำที่มีเสียงสระสั้นยาวต่างกัน เช่น เล่น-เว้น ดังนี้

อ้าใจไมวรภาคยอันอนุชสรเลน	อ้าพือยาเว้นวาน	มาวาด (หน้า ๕๘๘)
---------------------------	-----------------	------------------

๒.๔.๓) สัททูลวิกกีพิตฉันท์ที่มีคำรับสัมผัสในวรรคที่สอง ๓ แห่ง ปรากฏน้อยที่สุด มีเพียง ๑ บทเท่านั้น รับสัมผัสทั้งคำที่ ๑ คำที่ ๔ และ คำที่ ๕ ดังนี้

คำรามแล้วก็เด่นต่ออนิรุทธชมไชย	ไกรสีหไกรโก	สรเลือน (หน้า ๕๙๘)
--------------------------------	-------------	--------------------

ด้านการตกแต่งถ้อยคำ มีดังนี้

๑) มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะในวรรค มีทั้งเล่นสัมผัสในวรรคและต่างวรรค เช่น

เสนาอศวกเซนทรพาหะนิหัท	หวั่นหวาดกระเกริกจัก	กรพาล (หน้า ๕๖๖)
------------------------	----------------------	------------------

เลขาพระสยมภูษาณจตุพรธนเวหาส	เห็จหงสสีลาศ	ภิรมย์ (หน้า ๕๘๙)
-----------------------------	--------------	-------------------

๒) มีการเล่นสัมผัสสระในวรรค เช่น

นางเพียนพระองค์ทรงจักรปรากฏโอพาร	พระองค์อันพาล	แลเพญ (หน้า ๕๘๘)
----------------------------------	---------------	------------------

๓) มีทั้งเล่นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระในบางวรรค เช่น

ครันกล่าวแล้วก็ผาดผ้างยังสมเด็จเสด็จแสดง	เดชสลักแสง	ศรผลาญ (หน้า ๕๙๙)
--	------------	-------------------

เทพีพานสุดาทุกขานลกำศรวญ	ท้าวทวนรัญจวนใจ	กำสรด (หน้า ๖๐๐)
--------------------------	-----------------	------------------

๔) มีการเล่นคำซ้ำ มีทั้งซ้ำคำ ซ้ำเพียงบางส่วนของคำ และซ้ำกลุ่มคำ

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำทั้งคำ มีซ้ำตรงต้นบทอยู่หลายบท นอกนั้นซ้ำในวรรค เช่น

ถันถันถึงพนไพโรพิศาลสุขรมย์	ชื่นชมสำราญสม	สำเร็จ (หน้า ๕๖๗)
-----------------------------	---------------	-------------------

โยโย่เทียบพลเลียบพนาครบหิง	ถึงไทรทสรสายสิง	สำหนัก (หน้า ๕๗๑)
----------------------------	-----------------	-------------------

พอจจุจบจัดรงคพิริยพลแฝง	ได้แรงสำราญแรง	สำเร็จ (หน้า ๕๗๑)
-------------------------	----------------	-------------------

เร่งคิดเร่งทุกข์เร่งมเมอจิตตมัน ปีนกามยงยัน รทต (หน้า ๕๘๗)

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วนของคำ มีทั้งในวรรคและระหว่างวรรค เช่น

ผาดมั่งยังพิจิตรเลขาทำสรต ลาลดกำตราญครวญ ทุรา (หน้า ๕๘๗)

ครั้นกล่าวแล้วก็ผาดมั่งยังสมเด็จเสด็จแสดง เดชสลักแสงง ทรผลาญ (หน้า ๕๘๘)

พอจวบจัตรงค์พิริยพลแผง ได้แรงสำราญแรง สำเรึง (หน้า ๕๗๑)

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำ ปรากฏในวรรคที่สามของบาทที่อยู่ต่างบท ดังนี้

ถันถันถึงพนไพรพิศาลสุขรมย์ ชื่นชมสำราญสม สำเรึง (หน้า ๕๖๗)

พอจวบจัตรงค์พิริยพลแผง ได้แรงสำราญแรง สำเรึง (หน้า ๕๗๑)

๕) มีการเล่นคำหลาก เช่น ศัพท์สำเนียง พนไพร คชสาร ชมไพรประพาสไพร

ผลาผล พลาพล

๓) **ร้อยโบราณ** มี ๒ บทสั้น ๆ แต่ไม่ได้แต่งต่อเนื่องกัน มีกาพย์ฉมังคั่นอยู่ ๓ บท ร่าย

ในวรรณคดีเรื่องนี้ไม่มีคำสร้อยใด ๆ ต่อท้ายบท และมีอยู่ชนิดเดียว คือร้อยโบราณธรรมดา แม้จะมีความพยายามที่จะแต่งให้เป็นกลบทอยู่บ้างในบางวรรค แต่ก็ทำได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

เช่น ในร้อยบทที่สองมีหลายวรรคที่กวีใช้กลุ่มคำเดียวกันขึ้นต้นวรรค ได้แก่ "สำแสะ" เช่น

สำแสะเหิรทาวเห็จ สำแสะเตร็จไตรจักร

กวั๊กไกวกวั๊กไกวโผยม จูโจมกลางรณมุข สำแสะ

อุครไลเลี้ยว เลิศฉับเฉียวแล่นปลิว สำแสะฉิวเฉกลม

ชมพูนทพรายเพริศ ...

(หน้า ๖๐๕)

มีข้อสังเกตว่าร้อยโบราณในเรื่องนี้แม้ส่วนใหญ่จะมีจำนวนคำในแต่ละวรรคค่อนข้าง

สม่ำเสมอ คือมีวรรคละ ๕ คำ ไม่มีที่มี ๓ หรือ ๔ คำอย่างวรรณคดียุคสมัยเดียวกันที่แต่ง

ก่อนหน้านี้นี้ แต่ก็มีอยู่หลายวรรคที่มีคำเกินแบบเดียวกับร้อยที่ปรากฏในวรรณคดียุคสมัย

เดียวกัน ทำให้ต้องอ่านรวบคำบ้าง แต่บางวรรคก็ไม่สามารถอ่านรวบคำได้ เช่น หน้าหลังชรอ้อ

อับทศ แข่งเขี้ยวขันยีนรยัด หวังบ่าบัดสมเด็จจักรี โจมจำรายชจายอรินาศ แผลงกำซาบสรตัก

ตาชดาว หมวกพรายเพริศประดับ เปล่งเป็นไฟทั้งสองตาปปลาบ เพียงพลราพณาสุรศักดิ์

ตำแหน่งคำรับสัมผัสของร้อยโบราณในเรื่องนี้ มีทั้งคำที่ ๑ คำที่ ๒ และคำที่ ๓ ในวรรค

การรับสัมผัสตรงคำที่ ๑ มีปรากฏมากอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น

... ทั้งดินบนตระหลบอากาศ แพร้วพนาศชนักร่าง
 แย่งสุพรรณอนเอก รจเรขแก้วเก้าสิ่ง ยิ่งสุริยรัศมี
 มีตาบหน้าสลาบครุฑ เพื่อจะยุทธุสุพรรณ ฤทธิขำนัล
 แก้วนกล พลดินข้างแสส้าว หัวก็หัวเหลือหาญ
 ชาญก็ชาญเหลือเชี่ยวชาญ เรียวก็เรียวแรงก็แรง แผลงศร
 ศิลปเฉียวฉับ จับเสโล่ห์ทวนทอด ...

(หน้า ๖๐๔)

ล้ำสะเหิรหาเวทิจ ล้ำสะเดรีจไตรจักร กวักไกว
 กวักไกวโพยม จูโจมกลางรณมุข ล้ำสะอะครไล่เลี้ยว
 เลิศฉับเฉียวแล่นปลิว ล้ำสะฉิวเฉกกลม ชมพูนท
 พรายเพริศ ฉืดศรีสยามพรายเพรา แสงสันเทา
 เทียมเมฆ มโนเวกไววิริย์ พิริยพลง่าเลาะ เหาะหัก
 ทรนจำบัง ...

(หน้า ๖๐๕)

อนึ่ง คำรับส่งสัมผัสบางคำเป็นคำที่ประสมสระเสียงสั้นยาวต่างกัน เช่น

... เพื่อจะยุทธุสุพรรณ ฤทธิขำนัลแก้วนกล ... (หน้า ๖๐๔)

ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นของยุคสมัยเดียวกัน
 ด้านการตกแต่งถ้อยคำในรายโบราณ มีดังนี้

- ๑) มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะในวรรคอยู่มาก เช่น ได้ด้วยดีตมือเดียว **ดูเฉียวฉับ**
กลีบกลอก แสะศรีสังขไสสุทธิ นายแผ่นผาดผันผยอง ฉิวเสมอลมแล่นเลี้ยว
- ๒) มีการเล่นสัมผัสสระในวรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งตรงกลางวรรคอยู่บ้าง เช่น โจม
 จำรายขจายอรินาศ **ดูเฉียวฉับกลีบกลอก** หนซ้ายขวาหน้าหลัง
- ๓) บางวรรคมีทั้งสัมผัสพยัญชนะและสระ เช่น **ดูเฉียวฉับกลีบกลอก** รบเร็ววรรค
 ตรวจกัน

๔) มีการเล่นคำซ้ำทั้งคำ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นคำซ้ำในคำที่ ๑ และ ๓ ในวรรค
 เดียวกัน มีบ้างที่ปรากฏกลางวรรค หรือท้ายวรรค) การเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วนของคำ และ
 การซ้ำกลุ่มคำเดียวกัน

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำทั้งคำ เช่น

... หัวก็หัวเหลือหาญ ชาญก็ชาญเหลือเชี่ยวชาญ
เรียวกก็เรียวแรงก็แรง ...

(หน้า ๖๐๔)

... โหเอาไชยไชยลาก ...

ที่เป็นการเล่นคำซ้ำเพียงบางส่วนของคำ มีเพียงไม่กี่แห่ง ปรากฏทั้งในวรรคเดียวกัน และต่างวรรค เช่น ตัดคนขาดขจัดขจาย หมวกพายเฟริศประดับประดา หรือ

... ชำนิแสะห้าวหาญ ชำนาญแสะห้าวหิน ...

ที่เป็นการซ้ำกลุ่มคำเดียวกัน ปรากฏทั้งในวรรคเดียวกัน และต่างวรรค เช่น กวัก ไกวกวักไกวไผยม และ ส้ำแสะเหิรหาเวเห็จ ส้ำแสะเตร็จไตรจักร ... (หน้า ๖๐๕)

มีข้อน่าสังเกตว่า *กวีเปลี่ยนชนิดของคำประพันธ์ถี่มาก* ลักษณะเช่นนี้พบมาแล้วในเรื่องลิลิตพระลอ ในเรื่องนี้เปลี่ยนชนิดคำประพันธ์ถึง ๖๔ ครั้ง บางครั้งแต่งเพียงบทเดียวก็เปลี่ยนเป็นคำประพันธ์ชนิดอื่น แบบเดียวกับที่พบในเรื่องลิลิตพระลอ ที่เป็นดังนี้อาจเป็นเพราะกวีต้องการแสดงความสามารถในการแต่งว่าสามารถใช้คำประพันธ์ชนิดเดียวกันแต่งเนื้อหาต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย เช่น

กาพย์ฉมัง แต่งทั้งชมเมือง ชมชบวนทัพ ดำเนินเรื่อง ชมป่า บทสนทนา บรรยายการรบ เป็นต้น

กาพย์สุรางคนางค์ ใช้ในบทชมผู้หญิง ดำเนินเรื่อง บทสนทนา บรรยายเหตุการณ์ อินทวิเชียรฉันทน์ ใช้ในการดำเนินเรื่อง บทสนทนา ชมธรรมชาติ บทคร่ำครวญ บทพรรณนาอารมณ์โกรธ บทบรรยายเหตุการณ์

วสันตดิลกฉันทน์ ใช้ในบทบรรยายการลาจาก การดำเนินเรื่อง บรรยายเหตุการณ์ บทสนทนา

สัททูลวิกกีฬิตฉันทน์ ใช้ในการบรรยายเหตุการณ์ ชมธรรมชาติ บทคร่ำครวญ

มาลินีฉันทน์ ใช้ในการบรรยายการเคลื่อนทัพ และชมชบวนทัพ

ร่ายโบราณ ใช้ในการชมแสนยากกรของกองทัพ

การให้น้ำหนักแก่ปริมาณหรือจำนวนบทของคำประพันธ์ที่แต่งแต่ละช่วงก็ไม่เท่ากัน ช่วงที่แต่งยาวที่สุดคือ ๙๒ บท แต่งด้วยกาพย์ฉมัง ที่แต่งเป็นจำนวนบทน้อยที่สุด คือ ๑ บท ปรากฏถึง ๖ ครั้ง เป็นอินทวิเชียรฉันทน์ ๓ ครั้ง และสัททูลวิกกีฬิตฉันทน์อีก ๓ ครั้ง ล้วนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการทำสงครามทั้งสิ้น

จ. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ มีดังนี้

๑) ยังคงปรากฏการใช้คำเขมร การสร้างรูปคำอย่างภาษาเขมร การใช้ภาษาสันสกฤตและบาลี รวมทั้งคำไทยโบราณอยู่บ้าง แม้จะไม่มากเท่าในมหาชาติคำหลวงก็ตาม และส่วนมากก็ซ้ำกับที่มีในเรื่องมหาชาติคำหลวงและวรรณคดีเรื่องอื่นที่มีมาก่อนหน้าในยุคสมัยเดียวกัน

ที่เป็นภาษาเขมร เช่น กำเดา กำโบล กำเลาะ จำบัง โชร ดล ท่างน นินุ เนา เมิล สลา เหิร นุ(ประดับ) (ประดับ)นุ (สำแดง)นุ (กนก)นิ (พันลึก)นิ (สนุก)นิ (ท่าน)นิ (ก้านศ)นิ (ฝัน)นิ (เลิศ)นิ (โฉม)นิ (สำนัก)นิ

นอกจากนี้ยังมีการใช้คำที่สร้างรูปคำอย่างภาษาเขมรด้วย เช่น สรนุกนิ จำนลินุ สรดักสรบง สรเทือนสรท้าน สรลมสรลอน ชรเดียวชรดัด ชรเดียด ชรอบบ ชร้อชรอำ ทรสุมทรสาย ทรม่าว คโน คบดบัง

ที่เป็นภาษาสันสกฤต เช่น กษณะ กษัตริย์ นาศ ไชย ศร ยักษา ศิขานล ศาสตร อรรถ พิศวง พิษณุ ปีศาจ รัศมี รากษส วิเมนศวร อากาศ

ที่เป็นภาษาบาลี เช่น จิตต ชัย ครุฑ นิราส

มีการสร้างคำศัพท์ขึ้นใช้อย่างแยบยลหลายคำ เช่น ทุกขานล โกรธานล

ที่เป็นคำไทยโบราณ เช่น เกลี้ยง แกลน แก่วน ทัง(ทรวง) ท่าว บา พรับตา มล็ก มล้าง รอย แล่น หิง อรรถั่ง แสร้ง พก เน่ง ดิง(องค์) เอ(องค์) แมน

๒) มีการใช้ภาษาแบบเขียนแยกคำอยู่มาก เช่น เสาว-คนธ์ อุด-ตม ทุกข-คฺร พรร-ษ พรร-ณ ลักษ-ณ ภาค-ย นฤ-ดิน-ทร พี-ริย บุษ-ป ดา-รกะ โลก-ย อัสดง-คค ภัก-ติ ปรา-นิ เนียร-มล มน-เทียร สรร-ค สัต-ว ชี-วิต ภูษ-เคน-ทร กฤษ-ณ จัก-ษุ ไพ-รี สัจ-จ สวัส-ติ อา-ยุสม อนิรุท-ธ สรพาง-ค ฤษี-สา-ธู อี-ศวร พิษ-ณู ฤท-ธิ จาม-รี

ลักษณะเช่นนี้มีพบมาบ้างแล้วในเรื่องลิลิตพระลอ

๓) สืบเนื่องมาจากการเขียนแยกคำ มีบางคำที่เพิ่มพยัญชนะสะกดเพื่อแยกเสียงคำออกเป็นสองเสียงอย่างชัดเจนด้วย เช่น จัก-กร(พาพ)

๔) มีคำจำนวนหนึ่งที่กวีแยกเสียงคำออกจากกัน แม้ว่าจะไม่ได้เขียนแยกคำก็ตาม ในเวลาอ่านต้องอ่านซ้ำเสียงพยัญชนะสะกดของคำนั้น เช่น นาค-ค กาม-ม พรหม-ม ภูบาล-ล กาล-ล จงกล-ลนี้ สาร-ร คุณ-ณ ราช-ช เพ็ชร-ชร ดังตัวอย่าง

พระองค์คือเพชร
บลี้นบลอกป็น

ชรภาพยั้งยืน
ประดุงเอื้องอันพุงผา
(หน้า ๕๕๔)

๕) มีการใช้คำอุปมาอุปไมย ไม่น้อย ที่ปรากฏมาก คือ ยยับ นอกนั้นก็ยังมี คเคียด คครั้น ฉฉ่า ถเถือก พเพรียก พเพรียม พพาบ พพลาม พพันพเพือน ปปลาม ยยิ้ม ยยับยียบ ยยรร รเร่ง รโรม

๖) ใช้คำ "ศรี" ประกอบหน้าหรือหลังคำอื่น มีทั้งที่เป็นคำนามทั่วไป และคำที่เป็นชื่อเฉพาะ เช่น ศรีนฤบดี ศรีสมร ศรีลาว สองศรี ดาศรี สระศรี พระมนเทียรศรี สมเด็จพระอินทรศรี ศรีอุษา อุษาศรี

๗) มักใช้คำว่า "กระออก" หรือ "ออกกระอ" เช่น ไอ้อกกรอชี่ กระออกอันเตรียมตรอม

๘) ใช้คำว่า "ดวง" ประกอบคำที่ใช้เรียกผู้หญิง เช่น ดวงสายสวาท

๙) ใช้คำเรียกหญิงคนรักว่า แก้ว แก้วกับตน เสาวภาคยศรีสมร อรอุบลบวรภาคย ลออเอวารรณ และใช้คำเรียกตนเองว่า ภู พี่ เรียม

๑๐) ใช้คำเดียวกันที่ปรากฏรูปคำต่างกัน มีอยู่มากจนสังเกตได้ เช่น เดชเดชะ ทุกทูกษา นภนภัส นฤดินนฤดินทร นิทรนิทรา บั๊กษาบั๊กษี พลพลา ภูมริภมร มฤคคามฤคิ ยักษยักษา รักษรักษา สุราสุร

๑๑) ใช้คำ "น้ำหน้า" ในความหมายว่า น้ำตา

๑๒) ใช้คำ "สมสู่" ในความหมายว่าร่วมภิรมย์โดยถือเป็นคำปกติทั่วไป

๑๓) ใช้คำจินตภาพพรรณนาภาพที่ชวนสยดสยองได้ดี เช่น

ต้องตันคอขาดคือสิ้น

ลัมทั้งสี่ตีน

แลเลือดคือโชรหลังไหล

(หน้า ๕๖๙)

ตอนพระอินทร์สู้กับสิงห์ กวีบรรยายว่า

ปักต้องตลอดพุง

ก็ผ่าไส้และเรียราย

ดับไตขจัดขจาย

ชลเลือดคือชลธี

(หน้า ๕๗๑)

และ "ตัดตนขาดขจัดขจาย" (หน้า ๖๐๖)

๑๔) ใช้ภาพพจน์เกินจริงเพื่อแสดงอารมณ์โกรธของตัวละคร เช่น ตาลุกเป็นไฟ หรือ โกรธจนหน้าพิกลพิการไป ดังนี้

กรงพานครั้นได้ฟัง	ทั้งสองตาก็เปล่งเปน
ไฟลุกประปลาบเอน	รต้าวตึงกระเบงแขน
	(หน้า ๕๙๓)
พระกฤษณครั้นฟังยินฉงน	เกรี้ยวโกรธานนต์
พิกลพิการพักตร์ระ	

(หน้า ๖๐๑)

หรือแสดงแสนยานุภาพของกองทัพว่าสามารถทำให้ฟ้าดินมีดมิด หรือสามารถหิยตะวันได้ หรือทำให้สะท้อนสะท้อนไปทั้งแผ่นดินหรือทำให้น้ำในมหาสมุทรไหลกระฉอกจนคลื่นแตกกระจายเวลาเคลื่อนทัพไป หรือสามารถทำให้เขาพระสุเมรุถล่มทลายลงได้ เช่น “ดูจหิยตะวันมามือ” (หน้า ๖๐๕) “สะท้อนสเทือน พสุธา” (หน้า ๕๙๕) “คือสายสมุทรลอก” (หน้า ๕๙๕) “เสมอสมุทรกระฉอก ฉะฉานฉะฉ่าผกาแจรง” (หน้า ๕๙๕) “ดูจIVIDเมรุให้ทลาย” (หน้า ๖๐๕)

ด้านสำนวนโวหาร มีที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

๑) ใช้สำนวน “ตกรกระหม่าบ้าใจ” “กระหม่าและบ้าใจหาย” และ “ขวัญก็ยงกินเมื่อน” สื่อความหมายว่าตกใจมาก

๒) ใช้สำนวน “สระโศการมณ” ในความหมายว่าหมดสิ้นความทุกข์โศก

๓) ใช้สำนวนที่มีความหมายว่าไม่ได้กินข้าวและน้ำเพื่อแสดงความทุกข์โศกอย่างหนักจนกินไม่ได้ ดังนี้

แต่เรียมจากแก้วกับตน	ไปปล้ปลระรศคน
ธคิดคำนึงวันคืน	
รสเข้าบกล้ำแกลกลืน	รสน้ำหายหีน
ครทิวครโหยโหยหา	

(หน้า ๕๙๒)

๔) ใช้สำนวน “ได้ด้วยติดมือเดียว” สื่อความหมายว่าสามารถรบชนะข้าศึกได้อย่างรวดเร็วมาก

ส่วน โวหารเปรียบเทียบ ในเรื่องนี้ มีดังนี้

๑) ชมความงามของตัวละครหญิงโดยเปรียบเทียบตามชนบ คือ หน้างามดั่งจันทร์เพ็ญ ผมดำขลับเหมือนขนนกยูง คิ้วโค้งงามดั่งคันศร จมูกงามราวกับขอแก้ว ใบหูงามดั่งกลีบ

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นทั้ง ๘ เรื่อง สรุปได้ดังนี้
ด้านผู้แต่งและสมัยที่แต่ง สรุปได้เป็นเรื่อง ๆ ดังต่อไปนี้

๑) เรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ พราหมณ์ในราชสำนักสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เป็นผู้แต่งและพราหมณ์ผู้นี้จะเป็นชาวไทยมากกว่าที่จะเป็นชาวอินเดีย เรื่องนี้แต่งในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

๒) เรื่องยวนพ่ายโคลงดั้น ผู้ทรงพระนิพนธ์คือ พระภิกษุ ได้แก่ พระยาวราชผู้เป็นโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงนิพนธ์ขึ้นในระหว่างที่ทรงพระผนวช และมีพระฉายานามว่า สุริยวงษนิพนธ์ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๓) เรื่องมหาชาติคำหลวง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชนิพนธ์ร่วมกับนักปราชญ์ราชบัณฑิตในสมัยของพระองค์ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์กัณฑ์ทศพร เรื่องมหาชาติคำหลวงแต่งขึ้นในปี พ.ศ.๒๐๒๕ ในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๔) เรื่องทวาทศมาสโคลงดั้น พระยาวราชทรงนิพนธ์ถวายสมเด็จพระบรมราชาเจ้าซึ่งเป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและในเวลานั้นทรงครองกรุงศรีอยุธยาโดยมีอำนาจเทียบเท่าพระมหากษัตริย์ ขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จประทับที่เมืองพิษณุโลก พระยาวราชทรงนิพนธ์เรื่องทวาทศมาสโคลงดั้นระหว่างปีพ.ศ.๒๐๐๗-๒๐๓๑

๕) เรื่องกำสรวลโคลงดั้น สมเด็จพระบรมราชาเจ้าทรงนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ.๒๐๒๖ คราวเสด็จไปวังข้าง ณ ตำบลไทรย้อย ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๖) เรื่องลิลิตพระลอ กวีในราชสำนักแต่งถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่งขึ้นประมาณปี พ.ศ.๒๐๔๖ หลังจากที่มีการหล่อพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ขึ้นแล้ว ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๗) เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ (เฉพาะสำนวนอยุธยา) กวีในราชสำนักสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่งขึ้น เพื่อใช้เป็นบทเล่นหนึ่งในโอกาสเฉลิมฉลองการหล่อพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์เสร็จสิ้นลงแล้ว กวีผู้นี้ได้แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ด้วย

๘) เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กวีในราชสำนักสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่งขึ้น แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน สันนิษฐานว่าเพื่อใช้เป็นบทแสดงแทนเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ที่ขณะนั้นตนเองยังแต่งไม่จบ

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีทั้ง ๘ เรื่อง พบว่าส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีมุขปาฐะ กล่าวคือ

*เรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ ใช้อ่าน

※เรื่องมหาชาติคำหลวง ใช้สวด

※เรื่องลิลิตพระลอ ใช้ขับ

※เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ในส่วนที่ไม่ใช่นิทานเรื่องสมุทรโฆษ ใช้พากย์
หนังสือใหญ่

※เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ใช้พากย์หนังสือใหญ่

จากการวิเคราะห์เนื้อหาของวรรณคดีสมัยนี้ พบว่ามีทั้งการกล่าวถึงความสำคัญของ
พระมหากษัตริย์ บุญญาบารมีและอำนาจของพระมหากษัตริย์ การบันทึกวีรกรรมของ
พระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ การพรรณนาคร่ำครวญ
ถึงหญิงคนรักซึ่งมีทั้งคร่ำครวญเพราะพลัดพรากจากนางจริง และพลัดพรากจากกันตาม
จินตนาการของกวี เป็นนิทานที่ได้เนื้อหามาจากพุทธ-ศาสนาบ้าง วรรณคดีสันสกฤตบ้าง หรือ
จากเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของไทยบ้าง แล้วนำมาสวด เล่า หรือแสดงแก่ประชาชน จาก
การศึกษาพบว่ากวียุคนี้นิยมอ้างเรื่องราวของตัวละคร หรืออ้างเหตุการณ์สำคัญ ๆ จากนิทาน
ชาดก และจากนิทานในวรรณคดีสันสกฤตอยู่มาก ทั้งยังแสดงให้เห็นความคิดและความเชื่อ
ของคนในยุคสมัยนั้นว่าเป็นความเชื่อแบบผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องอำนาจในธรรมชาติ
และความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิม กับความเชื่อในศาสนาฮินดู และกับความเชื่อใน
พุทธศาสนา

ทางด้านฉันทลักษณ์ของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พบว่ายังอยู่ในช่วงของ
การทดลองแต่งเพื่อแสวงหารูปแบบที่เหมาะสม ฉันทลักษณ์ที่ใช้ในวรรณคดีสมัยนี้มี ๔
ประเภท คือ ร่าย โคลง ฉันท์ และกาพย์ ฉันทลักษณ์ในยุคสมัยนี้ยังมีความยืดหยุ่นอยู่มาก
ทั้งในเรื่องจำนวนวรรคในบท จำนวนคำในบท จำนวนคำในวรรค ตำแหน่งคำรับสัมผัส และ
คำรับสัมผัส รวมทั้งคำกรุหลุกที่ไม่ยึดติดกับรูปคำ

ร่ายที่ปรากฏเป็นรายโบราณ ร่ายต้น และร่ายสุภาพ ร่ายเหล่านี้มีจำนวนคำที่ค่อนข้าง
หลากหลาย บางวรรคมีจำนวนคำในวรรคเพียง ๓ หรือ ๔ คำ แต่บางวรรคมีคำจำนวนมากกว่า
๑๐ คำขึ้นไปจนมีลักษณะคล้ายร่ายยาว กวีแต่งร่ายโดยใช้คำมากน้อยในวรรคปะปนกันไปโดย
ตลอด เพียงแต่อาจมีบางช่วงในบทที่เห็นได้ว่ากวีจงใจใช้คำจำนวน ๓ คำเท่านั้น หรือ ๔ คำ
เท่านั้นก็มี แต่พบไม่มาก ร่ายโบราณในยุคนี้ได้พัฒนาต่อไปเป็นร่ายต้นและร่ายสุภาพในยุค
เดียวกัน มีข้อสังเกตว่าฉันทลักษณ์ประเภทร่ายโบราณได้พัฒนาไปเป็นโคลงสองด้วย และเห็น
ตัวอย่างได้จากยุคเดียวกันเช่นกัน โคลงสองนี้มีทั้งโคลงสองต้น และโคลงสองสุภาพ โคลงสอง
ในยุคสมัยนี้อยู่ในระยะแรกเริ่มที่จำนวนคำ และคำเอกคำโทยังไม่ลงตัว และจากโคลงสองก็

พัฒนาต่อไปเป็นโคลงสามอีกทอดหนึ่ง ซึ่งมีทั้งโคลงสามต้น และโคลงสามสุภาพ ร่ายในสมัยนี้ นิยมใช้คำสร้อยมาก มีทั้งคำสร้อยเสริม คำสร้อยสลับรรด และคำสร้อยท้ายบท คำสร้อยที่ใช้ ส่วนมากเป็นคำสร้อยเสริมความ ลักษณะเช่นนี้เหมาะสมแก่วรรณคดีที่แต่งขึ้นในยุคนี้ที่โดยมาก เป็นวรรณคดีมุขปาฐะ การใช้คำสร้อยจึงมีบทบาทความสำคัญในการช่วยเสริมความหมายที่ต้องการสื่อให้แจ่มกระจ่างมากขึ้น บทบาทความสำคัญของร่ายในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้มีอยู่มากทีเดียว ดังจะเห็นได้ว่านิยมใช้ขึ้นต้นบทประพันธ์ คือเป็นบทนมัสการกันมาก

โคลงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีโคลงสี่ต้น โคลงสี่สุภาพ โคลงสามต้น โคลงสามสุภาพ โคลงสองต้น และโคลงสองสุภาพ ที่เป็นโคลงสี่สุภาพมีอยู่ ๑ บทที่แต่งโดยใช้คำภาษาบาลีเข้ามาปะปนอยู่ด้วย กวีสมัยนี้ยังแต่งโคลงสามได้ไม่ช้านานเท่าโคลงชนิดอื่น พบว่ามีจำนวนน้อยกว่าโคลงชนิดอื่นที่แต่งขึ้นในยุคเดียวกัน นอกจากนี้ในการแต่งโคลงสุภาพของยุคสมัยนี้ยังมีลักษณะของโคลงต้นเข้ามาปะปนอยู่ คือการใช้คำโทคู่ ส่วนโคลงต้นที่แต่งในสมัยนี้ก็ยังมีลักษณะของโคลงสุภาพเข้ามาปะปน คือการลงท้ายโคลงด้วยคำจำนวน ๔ คำ อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้กวีนิยมใช้โคลงต้นมากกว่าโคลงสุภาพ เรื่องนี้ก็เคยมีผู้ให้ข้อสังเกตไว้และกล่าวว่าคำประพันธ์ประเภทโคลงต้นเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น^{๑๐} อนึ่ง สังเกตได้ว่าสมัยนี้นิยมใช้โคลงสองต้นในการพรรณนาคร่ำครวญความในใจ เห็นได้ชัดเจนในเรื่องมหาชาติคำหลวง โคลงที่แต่งในสมัยนี้นิยมใช้คำสร้อย มีทั้งคำสร้อยเสริมระหว่างบรรด และคำสร้อยท้ายบท ส่วนจำนวนคำในบรรด และคำเอกคำโท ยังไม่ใคร่เคร่งครัดนัก

ส่วนฉันทที่แต่งกันในยุคสมัยนี้มีเพียง ๔ ชนิดเท่านั้น ได้แก่ อินทรวิเชียรฉันท วัสน์ตติลฉันท มาลินีฉันท และสัททูลวิกิพิตฉันท มีข้อสังเกตว่าฉันทที่แต่งในยุคแรก ๆ บังคับคำรับสัมผัสค่อนข้างมาก ทำให้แต่งยาก ต่อมาจึงมีการลดจำนวนสัมผัสบังคับในบทเพื่อให้แต่งได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าฉันทชนิดเดียวกัน คือ มาลินีฉันท ในยุคสมัยนี้มีถึง ๒ รูปแบบ มีทั้งที่เป็นบทขนาดใหญ่อย่างที่พบในมหาชาติคำหลวง และที่เป็นบทขนาดเล็กเพียงครึ่งเดียวของบทขนาดใหญ่ดังที่พบในเรื่องอนิรุทธคำฉันท มีข้อสังเกตว่าสัททูลวิกิพิตฉันทในสมัยนี้ไม่ได้นำมาใช้แต่งบทไหว้ครูอย่างที่กวีสมัยหลังนิยมเพราะถือว่ามีจังหวะเข้มขลังแต่อย่างใด แต่ใช้แต่งพรรณนาธรรมชาติ และใช้ในการคร่ำครวญ ฉันทเหล่านี้มีการใช้คำสร้อยอยู่ด้วย ในกรณีที่เป็นบทสุดท้ายของการแต่งฉันทแต่ละชนิด ลักษณะเช่นนี้พบแต่เฉพาะฉันทในเรื่องมหาชาติคำหลวงเท่านั้น ในการแต่งฉันทของกวียุคนี้ไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำในบรรด และรูปคำของคำครุคำหลุ โดยมากใช้การออกเสียงคำเป็นเกณฑ์มากกว่าที่จะยึดตามรูปคำ

ส่วนภาพย์ที่ใช้แต่งวรรณคดีสมัยนี้มี ๓ ชนิด ได้แก่ ภาพย์ยานี ภาพย์ฉับ และภาพย์
 สรุทนางค์ พบว่าวิสมัยนี้ชำนาญการแต่งภาพย์ฉับมากเป็นพิเศษ และมีการนำภาพย์ฉับ
 มาใช้แต่งบทไหว้ครูหรือบทนมัสการด้วยดังเช่นที่พบในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ทั้งยังมีการแต่ง
 เป็นกลบทอย่างชำนาญมาก ส่วน ภาพย์สรุทนางค์เป็นของใหม่ที่เพิ่งจะมีการนำมาแต่ง
 ในสมัยนี้ จึงมีปรากฏค่อนข้างน้อยกว่าภาพย์ชนิดอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้น ๆ ของยุค
 มีแต่ในช่วงปลายยุคเท่านั้นที่เริ่มเห็นความชำนาญของกวีในการแต่งภาพย์ชนิดนี้ กล่าวคือ มีการ
 แต่งเป็นกลบทดังที่ปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ในการแต่งภาพย์ก็มีการใช้คำสร้อย มีทั้ง
 คำสร้อยเสริมที่ปรากฏต้นบท และคำสร้อยท้ายบท

หากพิจารณาการใช้คำสร้อยในวรรณคดีสมัยนี้พบว่าเหมาะสมแก่วรรณคดีประเภท
 มุขปาฐะ เพราะสามารถใช้คำสร้อยเสริมความและเสริมเสียงให้ไพเราะได้มาก เมื่อเปรียบเทียบ
 การใช้คำสร้อยในคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ พบว่ากวีใช้คำสร้อยในการแต่งฉันท์น้อยกว่าที่พบ
 ในคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน

มีข้อน่าสังเกตว่าฉันท์ลักษณะที่กวีใช้แต่งวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พบว่าอาจ
 แต่งเฉพาะประเภทใดประเภทหนึ่ง เช่น โคลงสี่ด้น ดังที่พบในเรื่องทวาทศมาสโคลงด้น หรือใช้
 คำประพันธ์ประเภทใดประเภทหนึ่งมากเป็นพิเศษ แล้วมีคำประพันธ์ประเภทอื่นปนอยู่บ้าง เช่น
 ใช้โคลงสี่ด้นบาทกฤษณเป็นหลัก และใช้ร่ายสลบบ้าง ดังที่ปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ หรือ
 ใช้โคลงสี่ด้นเป็นหลัก แล้วมีร่ายนำเรื่อง ดังที่ปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงด้น และกำสรวล
 โคลงด้น หรือใช้ร่ายเป็นหลัก และใช้คำประพันธ์ประเภทโคลง ฉันท์ และภาพย์ ปนอยู่บ้าง ดังที่
 ปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง หรือใช้ภาพย์เป็นหลักและมีฉันท์ปน ดังที่ปรากฏในเรื่อง
 สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าคำประพันธ์ชนิด
 โคลงสี่สุภาพ โคลงสาม และโคลงสอง ในสมัยนี้ไม่มีการนำมาแต่งเพียงชนิดเดียว มักแต่งปนกับ
 คำประพันธ์ชนิดอื่น ดังที่ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้^{๕๕} ดังที่ปรากฏในเรื่อง
 มหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ ฉันท์ลักษณะที่กวีนำมาแต่งสลับกันหรือแต่งปนกัน
 ในสมัยนี้มีเพียงร่ายกับโคลงดังที่เรียกว่า ลิลิต และฉันท์กับภาพย์ ดังที่เรียกว่า คำฉันท์ มี
 ข้อสังเกตได้อย่างชัดเจนว่าสมัยนี้กวียังไม่มีการประดิษฐ์คิดค้นฉันท์แบบใหม่โดยนำฉันท์ต่างชนิด
 มาปรับเข้าด้วยกันแต่อย่างใด มีแต่แต่งเป็นฉันท์ชนิดใดชนิดหนึ่งในจำนวน ๔ ชนิดที่ปรากฏใน
 ยุคนี้เท่านั้น

หากพิจารณาเรื่องจำนวนคำรับสัมผัสในการแต่งคำประพันธ์ยุคนี้ พบว่าเน้นมากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากจำนวนสัมผัสในฉันทลักษณ์และในกาพย์ ดังเช่น คำรับสัมผัสในวรรคสองซึ่งมีถึงสองแห่งในมาลินีฉันทลักษณ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ และในกาพย์ฉบับนี้ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

ด้านการใช้ภาษาที่เกี่ยวข้องกับฉันทลักษณ์ พบว่านิยมใช้คำซ้ำและกลุ่มคำซ้ำแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดการแต่งคำประพันธ์แบบที่เรียกว่า กลบท ขึ้นหลากหลายชนิด เช่น กลบทเก็บบาทในการแต่งโคลง กลบทหัวพันหลักในการแต่งกาพย์หรือโคลงสามต้น เป็นต้น

ทางด้านภาษาทั่วไปพบว่าวรรณคดีสมัยนี้นิยมใช้ภาษาสันสกฤต เขมร คำไทยถิ่น และคำไทยโบราณ รวมทั้งภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรจะเห็นได้ชัดเจนมากโดยเฉพาะในวรรณคดีที่แต่งขึ้นในยุคแรก ๆ ของสมัยนี้ เป็นลักษณะของภาษากวีที่แต่งวรรณคดีในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้ สะท้อนให้เห็นอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมของสันสกฤต เขมร และบาลีได้อย่างชัดเจน

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นทั้ง ๘ เรื่องที่ผู้เขียนได้นำมาวิเคราะห์ไว้ในบทนี้มีลักษณะร่วมกันอยู่มาก เรื่องนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถบทที่ ๒

ผู้เขียนไม่จัดเรื่องโคลงนิราศทริภุญไชย เรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ และเรื่องกาพย์มหาชาติไว้ในกลุ่มวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพราะมีเหตุผลดังนี้

เรื่องโคลงนิราศทริภุญไชย เดิมก็วิสาขนาแต่เป็นโคลงลาวหรือโคลงล้านนาคร.ประเสริฐ ฦ นคร สันนิษฐานว่านิราศเรื่องนี้แต่งขึ้นในปี พ.ศ.๒๐๖๐ ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ของอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. ๒๐๓๔-พ.ศ. ๒๐๗๒) คือตรงกับในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้เอง ต่อมากวีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ถอดเป็นโคลงสี่สุภาพ ด้วยเหตุดังกล่าวผู้เขียนจึงจัดวรรณคดีเรื่องโคลงนิราศทริภุญไชยไว้ในกลุ่มวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง ไม่ได้รวมไว้ในกลุ่มวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ส่วนเรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ ไม่มีการระบุสมัยที่แต่งวรรณคดีเรื่องนี้ไว้ในเรื่อง และยังมีลักษณะแปลกแยกออกไปจากวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องข้างต้นที่ผู้เขียนจัดไว้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น กล่าวคือ เรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ แต่งด้วยคำประพันธ์ที่พัฒนาไปมากกว่าวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องของกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่เกาะกลุ่มกันอยู่ เพราะในขณะที่วรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิต (อันประกอบด้วยร้อยโบราณ ร่ายสุภาพ ร่ายฉันท์ และร่ายยาว กับโคลงสี่ด้น หรือโคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะของโคลงสี่ด้นปะปนอยู่) หรือแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ (ซึ่งประกอบด้วยฉันท์เพียง ๔ ชนิด ได้แก่ อินทริวิเชียรฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ มลีนีฉันท์ และสัททูลวิกิพิตฉันท์ และฉันท์เหล่านี้ยังอยู่ในช่วงของการทดลองแต่ง ยังมีรูปแบบทางฉันท์ลักษณะที่ไม่แน่นอนลงตัว กับกาพย์ ๓ ชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี กาพย์ฉมัง และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และ ๓๒) เรื่องราชาพิลาปคำฉันท์กลับใช้คำประพันธ์ที่ไม่ปรากฏในวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องข้างต้นทั้งยังมีลักษณะพัฒนาไปกว่ายุคของการทดลองแต่ง ได้แก่ ใช้ฉันท์ผสมระหว่างอินทริวิเชียรฉันท์กับวสันตดิถีฉันท์ ที่มีชื่อเรียกว่า ดิถีวิเชียรฉันท์ และใช้กาพย์สุรางคนางค์ ๓๕ รวมทั้งใช้รูปคำภาษาบาลีที่แจกวิภัติมากกว่าที่พบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด (เช่น กาโย เขโพ จักระปาโณ ชนกา เทวารุโข เมถุคัง เมฆัง สายานโห ฯลฯ) นอกจากนี้ยังมีการใช้คำที่ไม่เคยพบในวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่อง เช่น ขานี ในความหมายว่า ภรรยา และ เมต หรือ เมตรไมตรี ในความหมายว่า ไมตรี ฯลฯ ซึ่งลักษณะนี้คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในกาพย์มหาชาติซึ่งมีประวัติว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมด้วย อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าการใช้รูปคำภาษาบาลีแบบแจกวิภัติในการแต่งคำประพันธ์นี้พบในการแต่งวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง เช่น เสือโคคำฉันท์ด้วย

ส่วนภาพยนตร์มหาชาตินั้น ไม่ปรากฏการใช้รายโบราณแบบที่นิยมในกลุ่มวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเลย ทั้งรายยาวที่ปรากฏในเรื่องภาพยนตร์ก็ยังไม่ปรากฏคำเสริมหน้าวรรณ หรือคำสร้อยสลับรรด หรือคำสร้อยท้ายบทเหมือนดังที่มีปรากฏในการแต่งรายของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นด้วย

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงไม่รวมวรรณคดีเรื่องราชาพิลาปคำจันท์ และภาพยนตร์มหาชาติเข้าในกลุ่มวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้.

^๑ ปรากฏเรียกใน กฎหมายตราสามดวง และมีบางแห่งเรียกว่า พิธีถือน้ำ “พระพิพัฑ”.

^๒ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๙.

^๓ พระบริหารเทพธานี(เรียบเรียง) พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๑๔, หน้า ๒๘.

^๔ “คำให้การชาวกรุงเก่า” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๘-๕๙.

^๕ อาคม พัทธียะ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น (กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔.

^๖ จิตร ภูมิศักดิ์ โองการแข่งน้ำ และ “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา” (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๔), หน้า ๕๐.

^๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชพิธีศรีสังฆปานกาลคือถือน้ำพระพิพัฒน์สังจา” พระราชพิธีสิบสองเดือน (ธนบุรี : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๒.

^๘ จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔-๓๖.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙ และ ๑๔๔.

^{๑๐} ชลธิรา กัลด้อย และ สุวรรณ เกரியไกรเพ็ชร “วิวัฒนาการวรรณกรรมสมัยอยุธยา” วิวัฒนาการของวรรณกรรมไทย (พระนคร : อักษรสยาม, ๒๕๑๗), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)และฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(อาด) หน้า ๒.

เป็นไปได้หรือไม่ที่น่าจะมีการเขียนผิดหรือพิมพ์ผิดจาก ศรีสินทร เป็น ศรีสุนทร

^{๑๒} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, หน้า ๑๐๕.

^{๑๔} ฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๖.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๑๖} จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๐.

^{๑๗} “อัครัญญุสตุตต์” พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ พิมพ์เป็นสวนราชการในมณฑลสมัยแห่งสิริราชสมบัติได้ ๒๕ ปี, ร.ศ.๑๑๒, หน้า ๘๙-๑๐๙.

^{๑๘} “ไตรภูมิิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง” วรรณกรรมสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๘, หน้า ๑๗๗-๑๘๙.

^{๑๙} “ศิลาจารึกนครชุม” และ “ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ ๑” ใน จารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, หน้า ๒๖-๕๐.

^{๒๐} สิทธา พิณใจภูวดล. “วรรณกรรมขอมเทียบไทย” วารสารมนุษยศาสตร์ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๑๓), หน้า ๕๓.

^{๒๑} พ. ณ ประมวญมารค(นามแฝง). กำสรวลศรีปราชญ์-นิราศนรินทร์ (พระนคร : แพร์พืชยา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๗๙-๓๘๑.

^{๒๒} จิตร ภูมิศักดิ์. โองการแข่งน้ำ และ “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา” หน้า ๓.

^{๒๓} สุเนตร ชุตินทรานนท์ “ลิลิตโองการแข่งน้ำและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” เอกสารหมายเลข ๑๒ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง “อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๕๐ พรรษา ๒๖-๒๗ มีนาคม ๒๕๓๘ ของศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๖.

^{๒๔} “ฟีสูทดำน้ำฟีสูทลุยเพลิง” ฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^{๒๕} การเรียงข้อความในตอนท้ายรายบทนี้ของผู้เขียน ต่างจากสำนวนอื่น.

^{๒๖} สุกัญญา ภัทราชัย. เพลงปฏิพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย

โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ ลำดับที่ ๒๙ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๕๙.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๒๘} ประคอง นิมมานเหมินท์. “มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาวิเคราะห์”, หน้า

^๒“จิตร ภูมิศักดิ์. โองการแข่งน้ำ และ “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา” (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๔), หน้า ๒๒.

^{๓๐}“จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๘.

^{๓๑}“จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๓.

^{๓๒}“จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๖๙ และ ๘๘.

^{๓๓}“จิตร ภูมิศักดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๗-๘๗.

^{๓๔}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. คำอธิบายใน ลิลิตยวนพ่าย ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๕ อ้างถึงใน ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ยวนพ่ายโคลงต้น ฤาษยพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า (มปท., ๒๕๑๓), หน้า ๑๑.

^{๓๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

^{๓๖}สิทธา พิณีภูวตล. “หน่วยที่ ๒ วรรณคดีสมัยสุโขทัย-อยุธยา” พัฒนาการวรรณคดีไทย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาศิลปศาสตร์, ๒๕๓๓, หน้า ๑๑๑

^{๓๗}ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๑.

^{๓๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๓๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙-๑๐. และ “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์”, หน้า ๔๕๒.

^{๔๐}อ่าน วิภา กงกะนันทน์. “กวีนิพนธ์เรื่องยวนพ่ายและลิลิตพระลอ เป็นวรรณคดีร่วมสมัยหรือ” และ “สืบสานงานค้นคว้าวรรณคดีไทยที่ พ. ณ ประมวญมารค ทรงค้างไว้” เอกสารหมายเลข ๙ และ ๑๐ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง “อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน”.

^{๔๑}“วิภา กงกะนันทน์. “กวีนิพนธ์เรื่องยวนพ่ายและลิลิตพระลอ เป็นวรรณคดีร่วมสมัยหรือ”, หน้า ๓.

^{๔๒}อ้างถึงใน นิยะดา เหล่าสุนทร. “ยวนพ่ายโคลงต้น : มุมมองใหม่” เอกสารหมายเลข ๔ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง “อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน”, หน้า ๑-๒.

^{๔๓}อ่าน นิยะดา เหล่าสุนทร. “ยวนพ่ายโคลงต้น : มุมมองใหม่”.

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๔๕}พระบริหารเทพธานี(เรียบเรียง). พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก หน้า ๘๐ และ ๑๐๔.

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘ และ ๑๐๔.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๔๘} น่าจะเป็น ประไลย หรือ ประลัย คือ ประไลยกัลป์ หรือประลัยกัลป์.

^{๔๙} นิยะดา เหล่าสุนทร, เรื่องเดิม, หน้า ๕.

^{๕๐} อ้างถึงใน นิยะดา เหล่าสุนทร, เรื่องเดิม, หน้า ๒.

อันที่จริงน่าจะเป็นปี พ.ศ.๒๐๑๗ เพราะเป็นปีที่ทำศึกกับเชียงใหม่.

^{๕๑} วิกา กงกะนันท์ "กวีนิพนธ์เรื่องยวนพ่ายและลิลิตพระลอ เป็นวรรณคดีร่วมสมัย หรือ", หน้า ๓.

^{๕๒} ฉันทิพย์ กระแสสินธุ์, "อธิบายยวนพ่ายโคลงต้น" ยวนพ่ายโคลงต้น ฤาษี
พระเกียรติพระเจ้าช้างเผือก กรุงเทพฯ, หน้า ๑๐.

^{๕๓} ประเสริฐ ณ นคร. "พิษณุโลกกับอาณาจักรสุโขทัย" สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑. หน้า ๓๔๒.

^{๕๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. "ตำนานเทศน์มหาชาติ"
มหาชาติคำหลวง ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.๒๔๖๐ อ้างถึงใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑,
หน้า (๓).

^{๕๕} ศักดิ์ศรี แยมันดดา. เอกสารวิชาภาษาไทย โครงการสวัสดิการเพื่อการศึกษา สโมสร
อาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป, หน้า (๒).

^{๕๖} พระสารสาสน์พลขันธ์ (เยริน) "วินิจฉัยคำว่า มหาชาติ" หน้า ๔๐ ในเอกสารประกอบการ
สัมมนาทางวิชาการ "การเทศน์มหาชาติเพื่อเฉลิมพระเกียรติ : พิธีภาษา พิธีการ
วัฒนธรรม" ๒๑-๒๒ ตุลาคม ๒๕๓๙.

^{๕๗} อ่านหน้า ๕ ของตำราเล่มนี้.

^{๕๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. "ตำนานเทศน์มหาชาติ"
เรื่องเดิม, หน้า (๓).

^{๕๙} _____ . "อธิบายเรื่องหนังสือภาพ
สักการพร" วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า ๔๘๔.

^{๖๐} พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๒.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๖๒} "มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร" วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า ๔๑.

^{๖๓} พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๒.

^{๖๕} ในโคลงบทที่ ๔๗ ของเรื่อง "ยวนพ่ายโคลงตัน" กล่าวว่า "ท่นยบท่นองการ เลิศลั่น"
และในโคลงบทที่ ๔๘ มีข้อความว่า "รบยรบิการยเกลาภาพ กิติ
รเบอดรบัตรู รบสรรรพ์"

คำว่า "การ" ในโคลงบทที่ ๔๗ นั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่าควรเป็นคำว่า กานท์ ซึ่งมี
ความหมายว่า คำประพันธ์.

^{๖๖} ในโคลงบทที่ ๑๔ ของเรื่อง "ยวนพ่ายโคลงตัน" มีข้อความว่า "ไตรไตรปิฎกตรัส
ไตรเพท".

^{๖๖} พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๙๒.

^{๖๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. "ตำนานหนังสือมหาชาติ"
วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า (๓).

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๖๙} ท้ายกัณฑ์ทศพร ในเรื่อง "มหาชาติคำหลวง" วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑,
หน้า ๔๑.

^{๗๐} "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์" คำให้การชาวกรุงเก่า
คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,
หน้า ๔๕๑.

^{๗๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. "ตำนานหนังสือมหาชาติ"
วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า (๔).

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๗๓} ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล "เรื่องสอบสวนการแต่งลิลิตพระลอ" วารสารสมาคม
คณิศรแห่งประเทศไทย เล่ม ๓, สิงหาคม ๒๔๘๘, หน้า ๗๗.

^{๗๔} ชลธิรา กลัดอยู่. "ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง" เมืองโบราณ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓
(เมษายน-มิถุนายน ๒๕๑๘), หน้า ๒๖.

^{๗๕} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, หน้า ๑๐๔-๑๑๖.

^{๗๖} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, หน้า ๗๕ และ ๗๘.

^{๗๗} โคลงบทนี้ พระโหราธิบดี ได้นำไปเป็นตัวอย่างโคลงจัตวาทนต์ที่ ใน จินตามณี.

^{๗๘} หลวงศรีปริชา (เซ่ง) "ศิริวิบุลกิตติ์" ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ
พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

“นิยะดา เหล่าสุนทร. “ลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวง” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “การเทศน์มหาชาติเพื่อเฉลิมพระเกียรติ : พิณิจภาษา พิจารณาวัฒนธรรม”, หน้า ๑๕

ชนิด อยู่โพธิ์ เคยอธิบายไว้ใน การสืบสาวราวเรื่องกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ว่า คำว่า “โคลง” มีเสียงใกล้เคียงกับคำว่า “กระง” ของทางภาคเหนือซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ชนิด คือ กระงใหญ่ชนิดหนึ่ง และกระงน้อยหรือกระงเล็กอีกชนิดหนึ่ง และอธิบายว่ากระงเล็กนั้นคล้ายกับโคลงสามของภาคกลาง เพียงแต่มีคำมากกว่าโคลงสาม แต่ก็มีได้ให้ตัวอย่างไว้

ดังนั้น ที่ นิยะดา กล่าวว่า โคลงสามต้นพิเศษ ตรงกับ กระงน้อย นั้น ผู้เขียนยังไม่แน่ใจว่าจะมีลักษณะตรงกันจริงหรือไม่

อนึ่ง มีผู้เสนอความเห็นว่าเป็นโคลงสามต้นพิเศษนี้อาจเป็นโคลงสี่ต้นชนิดกลบทเก็บบาท โดยจัดเรียงคำประพันธ์เกี่ยวกับโคลงสามต้นบทสุดท้าย ดังนี้

ลูกกูรู้ตรัยเพท	ทานบเดศวร์บได้ส่อน
การณฤาแรงเมืองต้อน ลูกกู	
ลูกกูเมืองออกอ้อฮ	โห่งว้ายด
โห่งว้ายดกยรติยศโยค	ยั้งล้า
ยั้งล้าลูกแพทยัน	ดรมแม่
นฤชดข้าขับค้ำ	เหตุไฉน
เหตุไฉนแม่พ่อลี้ยง	สืบสาย
สืบสายเยียย้าเยง	ท่านเถ้า
ท่านเถ้าเสียดายดวง	ใจแม่
นฤชดข้าขับเจ้า	เหตุไฉน
เหตุไฉนประโยชน์ไ้ทั้ง	เผ่าผอง
เผ่าผองมิตรสหายทวย	ทั่วดาว
ทั่วดาวลูกปองปุน	บันราษฏร์
นฤชดข้าขับท้าว	เหตุไฉน

การจัดรูปแบบเช่นนี้ก็มิทางเป็นไปได้ เพราะในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ กำสรวลโคลงต้น และลิลิตพระลอก็มีคำประพันธ์ที่เป็นโคลงสี่แบบกลบทเก็บบาทอยู่ อย่างไรก็ดี หากจัดเป็นโคลงสี่แบบกลบทเก็บบาทก็จะมีอยู่เพียงเฉพาะเท่าที่คัดมานี้เท่านั้น จะไม่มีในที่อื่นในเรื่องมหาชาติคำหลวงอีกเลย

ตามความเห็นของผู้เขียน คิดว่าน่าจะเป็นโคลงสามต้น เพียงแต่เติมคำสร้อยเสริมระหว่างวรรคเพิ่มเข้าไปเท่านั้น ลักษณะการใช้คำสร้อยมีอยู่มากในวรรณคดียุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น.

๔๐ น้ำผึ้ง บัทมะลางคูล “ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง : กัณฑ์มหาพน” ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (ธันวาคม ๒๕๓๓), หน้า ๕๗-๕๘.

๔๑ กภาพยานี ทั้ง ๒ บทนี้ พระโหราธิบดีได้นำไปเป็นตัวอย่างของคำประพันธ์ชนิดกภาพยานีใน จินตามณี ด้วย แต่คำที่ปรากฏในกภาพยมีผิดเพี้ยนไปบ้าง.

๔๒ นิยะดา เหล่าสุนทร กล่าวว่า เป็น กภาพยพหมคีติ กภาพยชนิดนี้มีขนาดบทใหญ่กว่าขนาดบทของกภาพยานีเท่าตัว กล่าวคือ กภาพยานี ๒ บทเท่ากับกภาพยพหมคีติ ๑ บท และมีข้อบังคับอื่น ๆ ตรงกันทุกประการ

ตามความเห็นของผู้เขียน คำประพันธ์นี้ น่าจะเป็นกภาพยานี ถ้าเป็นกภาพยพหมคีติ เหตุใดเมื่อพบในที่อื่นจึงไม่จัดเป็น กภาพยพหมคีติ ด้วย ทั้งหากเป็นกภาพยพหมคีติ ก็น่าจะมีปรากฏในที่อื่นอีก ถ้าสังเกตให้ดีจะพบว่ากภาพยที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีครบทั้ง ๓ ชนิด คือกภาพยานี กภาพยฉับ และกภาพยสุรางคนางค์.

๔๓ เฉพาะเท่าที่ปรากฏในกัณฑ์ที่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นสำนวนเก่าเท่านั้น.

๔๔ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, หน้า ๑๒๐.

๔๕ ใน จินตามณี พระโหราธิบดีเรียกว่า สุรางคนา.

๔๖ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, หน้า ๗๘.

มีเนื้อความกล่าวไว้ว่าในเมืองหลวงของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยามีชาวต่างชาติปะปนอยู่ คือ “อนึ่งพิริยหมู่แขกขอมลาวพม่าเมงมอญมสุมแสงเงินจามชวานานาประเทศทั้งปวง แลเข้ามาเคียรในท้ายสนมกัณฑ์ ทั้งนี้ไยการขุนสนมหัว ถ้ามิได้ห้ามปรามเกาะกุมเอามาถึงศาลาให้แก่เจ้าน้าเจ้าท่า แลให้นานาประเทศไปมาในท้ายสนมได้ โทษเจ้าพนักงานถึงตาย”

๔๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐-๗๑.

๔๘ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (ค้นคว้ารวบรวม ถอดความและอธิบาย). ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงต้น พร้อมทั้งพระวิจารณ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (พระนคร : ตีพิมพ์การพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๕.

๔๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

๕๐ พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๕.

๕๑ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (ค้นคว้ารวบรวม ถอดความและอธิบาย), เรื่องเดิม, หน้า ๕๕.

^{๙๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖-๔๗.

^{๙๓}พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง), หน้า ๑๐๔.

^{๙๔}พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๔๘-๔๕๒.

^{๙๕}พระบริหารเทพธานี (เรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๙๖.

^{๙๖}ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (ค้นคว้ารวบรวม ถอดความและอธิบาย), เรื่องเดิม, หน้า ๕๒.

^{๙๗}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๙๘}ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. "กำสรวล(ศรีปราชญ์ ?)อีกครั้ง" ศักดิ์ศรีนิพนธ์ รวบรวมงานนิพนธ์ของ ดร.ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๙๙}อ่าน นววรรณ พันธุเมธา. "การซ้ำคำในวรรณคดีอยุธยา" เอกสารหมายเลข ๘ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน".

^{๑๐๐}กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, หน้า ๒๒๑.

^{๑๐๑}โคลงบทที่ ๑-๓, หน้า ๕๑๓-๕๑๔.

^{๑๐๒}โคลงบทที่ ๓๑, หน้า ๕๒๐.

^{๑๐๓}โคลงบทที่ ๙๔, หน้า ๕๓๖.

^{๑๐๔}โคลงบทที่ ๑๑๓, หน้า ๕๔๑.

^{๑๐๕}อ้างถึงใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า (๘).

^{๑๐๖}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๐๗}พระบริหารเทพธานี (รวบรวมและเรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๔.

^{๑๐๘}วิภา กงกะนันทน์. "สืบสานงานค้นคว้าวรรณคดีไทยที่ พ. ณ ประมวญมารค ทรงค้นไว้" หน้า ๒, เอกสารหมายเลข ๑๐ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน".

^{๑๐๙}อ่าน ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. "อาร์มภกตา พระลอลิลิต" ใน ม.จ.จันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี้ กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศนรินทร์ ประชุมวรรณคดีวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องลิลิตพระลอ และ กำสรวลศรีปราชญ์ (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๑๓๖-๑๕๘.

^{๑๑๐}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. คำอธิบายเกี่ยวกับหนังสือลิลิตพระลอใน บันทึกลับสมเด็จฯ วรรณคดี ปีที่ ๑ ฉบับ ๕ วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๗๕ อ้างถึงใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า (๙).

^{๑๑๑}พระบริหารเทพธานี (รวบรวมและเรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๔.

^{๑๒๒} ม.ร.ว.สุขุมชาติ สุวดีกุล. วารสารสมาคมคณิศรแห่งประเทศไทย ฉบับ ๓ (สิงหาคม ๒๕๔๘), หน้า ๗๐-๑๑๔.

^{๑๒๓} อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต "ลิลิตพระลอแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ : สนับสนุนข้อสันนิษฐานของ ม.ร.ว.สุขุมชาติ สุวดีกุล" ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑-๒ (มิถุนายน และธันวาคม ๒๕๓๘), หน้า ๒๖-๕๕.

^{๑๒๔} พระบริหารเทพธานี (รวบรวมและเรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๑๒๕} นิยะดา เหล่าสุนทร. "ลิลิตพระลอ : การศึกษาเชิงประวัติ" เอกสารหมายเลข ๓ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อุรุบายศโยคฟ้า ฟากดิน", หน้า ๔.

^{๑๒๖} พระบริหารเทพธานี (รวบรวมและเรียบเรียง), เรื่องเดิม, หน้า ๙๐.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๘} ม.ร.ว.สุขุมชาติ สุวดีกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๖๐-๖๙.

^{๑๒๙} ดูที่หน้า ๔๐๕ ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑.

^{๑๓๐} ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. "อาร์มภกตา พระลอลิลิต", หน้า ๑๓๖-๑๕๘.

^{๑๓๑} นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๑๙๓.

^{๑๓๒} เรืออากาศโทหญิง สุมาลี กียะกุล. "สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา : การศึกษาวิเคราะห์ และวิจารณ์เชิงประวัติ" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙, หน้า ๒๒๔.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๑๓๔} ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. "วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๒.

^{๑๓๕} สิงฆะ วรรณสัย. "คำนำ" อุตสาบารส วรรณกรรมลานนาไทยสมัยพระเจ้ากือนา หนังสือปริวรรตตามโครงการลานนาคดีศึกษา อันดับ ๑ (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙, หน้า (๑).

^{๑๓๖} อ่านโคลงบทที่ ๑๗๓ หน้า ๕๑ ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒.

^{๑๓๗} อ่านโคลงบทที่ ๘๓ หน้า ๒๙ ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒.

^{๑๒๘} ประคอง นิมมานเหมินท์. "มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๓๖๑.

^{๑๒๙} อ่าน พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตระละลักษมณ). "ตำนานศรีปราชญ์" ใน กำสรवलศรีปราชญ์ นิราศนรินทร์ ประชุมวรรณคดีวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องลิลิตพระลอ และกำสรवलศรีปราชญ์, หน้า ๔๑-๔๗.

^{๑๓๐} เรืออากาศโทหญิง สุมาลี กิยะกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๖๖ และ ๑๒๔.

^{๑๓๑} จำลอง ยอดยิ่ง. "อนิรุทธคำฉันท์วิเคราะห์" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๑๙), หน้า ๘๔-๘๙.

^{๑๓๒} เรืออากาศโทหญิง สุมาลี กิยะกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๖๖.

^{๑๓๓} ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. "อุ้มสมในวรรณคดีไทย" กัตถุขลี ที่ระลึกในงานเกษียณอายุราชการ รศ.ดร.ศักดิ์ศรี แยมันดดา, หน้า ๖๙.

^{๑๓๔} ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. "วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ : การศึกษาวิเคราะห์", หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๓๕} ทวีช สุภาภรณ์ (รวบรวมและเรียบเรียง) ประวัติศาสตร์ไทย ขอม เขมร, หน้า ๓๕.

^{๑๓๖} ศักดิ์ศรี แยมันดดา. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒๒ (กรุงเทพฯ : ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔, ๓๕๖.

^{๑๓๗} สมทรง ชีวะพันธ์. "วิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐, หน้า ๑๐๙.

^{๑๓๘} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ถกเขมร พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร : นครเกษมบุ๊คส์, ๒๕๙๙), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๓๙} ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (ทรงเรียบเรียง). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ : พิศเนศ, ๒๕๑๖), หน้า ๑-๒๐.

^{๑๔๐} ลีทธา พินิจกุลวล "วรรณกรรมขอมเทียบไทย" วารสารมนุษยศาสตร์ ปีที่ ๑ ฉบับ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๑๓), หน้า ๔๘.

^{๑๔๑} ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, หน้า ๓๔.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔ และ ๑๒๗.

^{๑๔๓} นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา, หน้า ๑๒๙.

^{๑๔๔} ชลดดา เรื่องรักษ์ลิขิต. "วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ : การศึกษาวิเคราะห์", หน้า ๗๑.

^{๑๔๕} Maneepin Phromsuthirak. "Hindu Myths in Thai Literature with Special Reference to The Narai Sip Pang" Thesis Submitted for the Ph.D. degree of The University of London, School of Oriental and African Studies, 1980, p.193.

^{๑๔๖} "ศิลาจารึกปู่ขุนจิตขุนจอต" หรือ "หลักที่ ๔๕" ใน จารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, หน้า ๑๒๕.

^{๑๔๗} ดู "ลิลิตโองการแช่งน้ำ" ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า ๘.

^{๑๔๘} ดู "ลิลิตพระลอ" ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑, หน้า ๓๗๕.

^{๑๔๙} นิยะดา สาริกภูติ. "ปัญญาสชาดก:ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔, หน้า ๓๔.

^{๑๕๐} ประคอง นิมมานเหมินท์. "มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า ๒๗๕.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๓

ลักษณะร่วมของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นในบทที่แล้ว ทำให้มองเห็น
ลักษณะร่วมของวรรณคดีกลุ่มนี้ทั้งในด้าน

- * ฉันทลักษณ์
- * ภาษาและสำนวนโวหาร
- * กลวิธีการแต่ง
- * ความคิดความเชื่อ

ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในด้านรายละเอียดเรียงตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้

๑. ฉันทลักษณ์—

ลักษณะร่วมทางด้านฉันทลักษณ์ของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นมีดังต่อไปนี้

๑.๑) ใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงประเภทหนึ่งหรือหลายประเภทภายในกลุ่มนี้ คือ
ร่าย โคลง ฉันท์ และกาพย์

ร่ายที่ใช้มีร่ายโบราณ ร่ายต้น และร่ายสุภาพ ในจำนวนนี้เห็นได้ชัดว่าร่ายโบราณเป็น
พื้นฐานที่พัฒนาไปสู่ร่ายต้นและร่ายสุภาพ รวมทั้งพัฒนาไปเป็นโคลงสองด้วย ร่ายโบราณมักจะ
มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แม้ในเรื่องลิลิตพระลอซึ่งส่วนมากเป็นร่าย
สุภาพก็ยังมีร่ายโบราณปะปนอยู่พอสมควรทีเดียว ร่ายโบราณที่ใช้ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา
ตอนต้นนี้มีจำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน มีตั้งแต่ ๓ คำขึ้นไปจนกระทั่งถึงมากกว่า ๑๐ คำ ส่วน
ร่ายต้นคือร่ายโบราณที่ลงท้ายด้วยบาท ๓ และ ๔ ของโคลงสี่ด้น สำหรับร่ายสุภาพคือร่าย
โบราณที่ลงท้ายด้วยโคลงสองสุภาพ ทั้งร่ายต้นและร่ายสุภาพเป็นร่ายต้นและร่ายสุภาพในระยะ
แรกเริ่ม ยังเห็นคำโทคู่ปรากฏอยู่ในตอนท้ายของร่ายสุภาพอยู่เป็นจำนวนมาก

คำประพันธ์ประเภทโคลง มีโคลงสี่ด้น ได้แก่ โคลงสี่ด้นบาทกฤษณ และโคลงสี่ด้น
วิธมาลี แต่นิยมโคลงสี่ด้นบาทกฤษณมากกว่า โคลงสี่ด้นเหล่านี้มีหลายบทที่ไม่เคร่งครัดเรื่อง
คำโทคู่ในคำที่ ๔ และ ๕ ของบาท ๔ โดย อาจอยู่ในตำแหน่งคำที่ ๓ และ ๔ ของบาท หรืออาจ
ปรากฏคำโทเพียงคำเดียว คือเป็นคำที่ ๔ หรือ ๕ ในบาทเท่านั้น โคลงสี่ด้นที่มีลักษณะของโคลง

สี่สุภาพปะปนอยู่ (คือลงท้ายบทด้วยวรรคที่มีจำนวนคำ ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ) โคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะของโคลงต้นปะปนอยู่ (คือมีคำโทคู่ท้ายวรรคหน้าในบาทที่ ๔) โคลงสี่สุภาพ โคลงสองต้น โคลงสองสุภาพที่ปรากฏคำโทคู่แบบโคลงต้นอยู่ โคลงสามต้น และโคลงสามสุภาพ ลักษณะของโคลงในยุคนี้ไม่เคร่งครัดเรื่องคำเอกคำโทนัก อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่านิยมใช้คำตายแทนคำเอก โคลงเหล่านี้มีคำโทคู่แบบโคลงต้นปรากฏอยู่ให้เห็นอย่างเด่นชัด

มีข้อน่าสังเกตว่าโคลงสี่สุภาพที่ไม่มีลักษณะของโคลงต้นปะปนอยู่เลยนั้นมีจำนวนน้อยมาก คือมีเพียงไม่กี่บทเท่านั้น

ส่วนโคลงสองต้นและโคลงสองสุภาพ เป็นโคลงที่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าพัฒนามาจากรายโบราณที่รับสัมผัสตรงคำท้ายวรรค ถาลงท้ายบทด้วยคำ ๒ คำก็จัดเป็นโคลงสองต้น ถาลงท้ายบทด้วยคำ ๔ คำก็เป็นโคลงสองสุภาพ จัดเป็นโคลงสองต้นและโคลงสองสุภาพในระยะแรกเริ่มที่ยังไม่ปรากฏคำเอกโทอย่างชัดเจน

สำหรับโคลงสามต้นและโคลงสามสุภาพก็พัฒนามาจากโคลงสองสุภาพนั่นเอง เพียงแต่เติมวรรคหน้าเข้าข้างหน้าโคลงสองอีก ๑ วรรคเท่านั้น ในสมัยนี้การแต่งโคลงสามต้นยังอยู่ในช่วงของการทดลองแต่ง มีการเติมคำสร้อยเสริมระหว่างวรรค ๒ กับวรรค ๓ เข้าไปก็มี

คำประพันธ์ประเภทกาพย์ปรากฏเพียง ๓ ชนิดเท่านั้น ได้แก่ กาพย์ยานี กาพย์ฉมัง และกาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ยานีมีอยู่น้อย สันนิษฐานว่าไม่เป็นที่นิยมของกวีในยุคสมัยนี้ เพราะมีลักษณะใกล้เคียงกับอินทริวิเชียรฉันทน์ ส่วนกาพย์สุรางคนางค์น่าจะเป็นคำประพันธ์ชนิดใหม่ที่เพิ่งนำมาใช้ เพราะมีปรากฏอยู่น้อย ทั้งยังมีการเติมวรรคที่เป็นคำสร้อยเสริมเข้าหน้าบทด้วย ทำให้เห็นรูปแบบที่ยังไม่แน่นอนตายตัว สำหรับกาพย์ที่กวีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนิยมแต่งมากที่สุด ได้แก่ กาพย์ฉมัง มีการให้ความสำคัญแก่กาพย์ชนิดนี้ถึงกับนำมาแต่งเป็นบทไหว้ครูและบทพรรณนาต่าง ๆ กวีสมัยอยุธยาตอนต้นแต่งกาพย์ฉมังได้อย่างชำนาญมาตั้งแต่ต้นยุค มีการแต่งเป็นกลบทโดยใช้กลุ่มคำซ้ำกันอย่างต่อเนื่องติดต่อกันหลายบท ส่วนกาพย์สุรางคนางค์แม้จะเป็นของใหม่ในตอนต้นยุค แต่พอมาถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นปรากฏว่ากวีบางคนในสมัยนี้สามารถแต่งกาพย์สุรางคนางค์ได้อย่างชำนาญมาก คือพัฒนาไปถึงขั้นแต่งเป็นกลบทได้ กล่าวคือ มีการซ้ำคำในวรรคทุกวรรค หรือเกือบทุกวรรค

ส่วนคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ นิยมแต่งเพียง ๔ ชนิด ได้แก่ อินทริวิเชียรฉันทน์ วสันตฉันทน์ มาลินีฉันทน์ และสัททูลวิกิพิศฉันทน์

มีข้อสังเกตว่าวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น กวีนิยมใช้รายโบราณและโคลงต้น และส่วนมากจะใช้คำประพันธ์ประเภทผสม คือลิลิต หรือไม่ก็คำฉันทน์ ดังจะเห็นได้จากรายชื่อ

วรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นดังต่อไปนี้ ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่าย โคลงฉันท์ มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงฉันท์ กำสรวลโคลงฉันท์ ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษ คำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

จากรายชื่อข้างต้นนี้เห็นได้ชัดเจนว่ามีคำประพันธ์ดังต่อไปนี้ คือ

※ลิลิต ๒ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ และ ลิลิตพระลอ

※โคลงสี่ฉันท์ ๓ เรื่อง ได้แก่ ยวนพ่ายโคลงฉันท์ (มีรายฉันท์ปนอยู่ คือปรากฏในฉันท์เรื่องด้วย) ทวาทศมาสโคลงฉันท์ และกำสรวลโคลงฉันท์ (มีรายฉันท์นำเรื่อง ๑ บท และรายสุภาพ ๑ บทคั่นระหว่างโคลงสี่ฉันท์บทที่ ๒๖๖ กับ ๒๖๗)

※คำฉันท์ ๒ เรื่อง ได้แก่ สมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ (มีรายโบราณปนอยู่ ๒ บทตอนท้ายเรื่อง)

※ร้อย โคลง กาพย์ และฉันท์ ๑ เรื่อง ได้แก่ มหาชาติคำหลวง

๑.๒) ฉันท์ลักษณะที่รูปแบบยังไม่ลงตัว—ดังจะเห็นได้จากขนาดบทที่แตกต่างกันของคำประพันธ์ชนิดเดียวกัน โคลงฉันท์ที่มีลักษณะของโคลงสี่สุภาพปนอยู่ โคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะของโคลงฉันท์ปนอยู่ โคลงสองสุภาพที่มีลักษณะของโคลงฉันท์ปนอยู่ จำนวนหลากหลายของสัมผัสบังคับภายในบท จำนวนที่หลากหลายของสัมผัสบังคับภายในวรรค ตำแหน่งที่ไม่แน่นอนของคำรับสัมผัสในวรรค และจำนวนคำยึดหยุ่นภายในวรรคแต่ละวรรค อันแสดงให้เห็นว่าฉันท์ลักษณะเหล่านี้ไม่มีการกำหนดรูปแบบให้ลงรอยเดียวกันในหมู่กวีของยุคนี้

ขนาดบทที่แตกต่างกันของคำประพันธ์ชนิดเดียวกัน เห็นได้ชัดจากมาลินีฉันท์ กล่าวคือ มาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวงและในอนิรุทธคำฉันท์มีขนาดบทแตกต่างกัน ในมหาชาติคำหลวงนั้น บทหนึ่งมี ๓๐ คำ ส่วนในอนิรุทธคำฉันท์บทหนึ่งมีเพียง ๑๕ คำเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวงมีขนาดบทใหญ่เป็น ๒ เท่าของมาลินีฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่ามาลินีฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ มีขนาดบทเล็กกว่า คือมีขนาดเท่ากับครึ่งบทในมหาชาติคำหลวงเท่านั้น ดังตัวอย่าง

มาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวง บทหนึ่งมี ๒ บาท บาทละ ๓ วรรค คือ ๘-๔-๓ ดังตัวอย่าง

บาทที่ ๑	สกุณพิทคนานา	โดยอันดับมา	ในไพรพนม
บาทที่ ๒	วจนมฤตยบันสานสม	เสียงรงม	ยีนบแหบหาย

(หน้า ๑๔๘)

คำสัมผัสของคำในบาท ๑ และ ๒ เหมือนกัน คือคำสุดท้ายวรรคแรกส่งสัมผัสไปยัง
คำสุดท้ายวรรค ๒ ดังนี้

บาทที่ ๑	สกุณพิทคนานา	โดยอันดับมา	ในไพรพนม
บาทที่ ๒	วจนมฤตยบันสานสม	เสียงรงม	ยีนบแหบหาย (หน้า ๑๔๘)

คำสัมผัสระหว่างบาท คือ คำสุดท้ายของบาทแรกส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรก
ในบาทที่ ๒ ดังนี้

บาทที่ ๑	สกุณพิทคนานา	โดยอันดับมา	ในไพรพนม
บาทที่ ๒	วจนมฤตยบันสานสม	เสียงรงม	ยีนบแหบหาย (หน้า ๑๔๘)

ส่วนสัมผัสระหว่างบท ได้แก่ คำสุดท้ายของบทกับคำสุดท้ายของบาทแรกในบทถัดไป

บทที่ ๑	สกุณพิทคนานา	โดยอันดับมา	ในไพรพนม
	วจนมฤตยบันสานสม	เสียงรงม	ยีนบแหบหาย
บทที่ ๒	พิสุทธนยนอาภา	ชาวทงสองตา	ดูโพรงพราย
	วิวิจิตรโณมฉาย	เกิดแต่ไขลาย	ลออองค์ (หน้า ๑๔๘)

ส่วนมालินีฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ บทหนึ่งมีเพียง ๑ บาท ประกอบด้วย ๓ วรรคเท่านั้น
คือ ๘-๔-๓ ดังนี้

พลหยหยไกวกวา	นายจ่านำสนา	ก็ทวนแทง (หน้า ๕๖๓)
--------------	-------------	------------------------

คำสัมผัสในบาทระหว่างวรรคแรกกับวรรคสองในบาท มีทั้งสัมผัสเพียง ๑ แห่ง และ
สัมผัส ๒ แห่ง

ที่เป็นสัมผัส ๑ แห่ง คือ คำสุดท้ายของวรรคแรกส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรค ๒
ดังนี้

รับสัมผัสตรงคำที่ ๑ ในวรรค ๒ เช่น

แสนสำพลคชชาญชน	ทนแก่ป็นยีน	แก่หอกหาญ (หน้า ๖๐๔)
----------------	-------------	-------------------------

รับสัมผัสตรงคำที่ ๒ ในวรรค ๒ (ในตัวอย่างนี้รับสัมผัสตรงคำที่ ๓ ด้วย) เช่น

พลรถทรายคำ	อย่างกำยำเทียม	ระกักแกะ
		(หน้า ๕๖๓)

รับสัมผัสตรงคำที่ ๓ ในวรรค ๒ เช่น

พลชกชสอดสนะ	รานดระรง	คเขียวชาญ
		(หน้า ๕๖๒)

รับสัมผัสตรงคำที่ ๔ หรือคำสุดท้ายในวรรค ๒ เช่น

พลหยหยไกวกวา	นายจ่านำสนา	กัทวนแกง
		(หน้า ๕๖๓)

ที่เป็นสัมผัส ๒ แห่ง คือคำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสไปยังคำแรกและคำสุดท้ายของวรรคสอง ดังนี้

สำนายพลคชรอญราญ	มารวิชัยชาญ	ชเขศรอญ
		(หน้า ๖๐๔)

ส่วนสัมผัสระหว่างบทคือคำสุดท้ายของบท สัมผัสไปยังคำสุดท้ายในวรรคแรกของบทถัดไป ซึ่งก็ตรงกับสัมผัสระหว่างบาทของมालินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวงนั่นเอง ดังตัวอย่างในอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

สำนายพลคชบุกพร	กรกระลิ่งศร	กำลังยง
สำนายพลคชราญรงค์	ทรงกุกัณฑคง	กำยำแผลง
		(หน้า ๖๐๔)

โคลงฉันท์ที่มีลักษณะของโคลงสี่สุภาพปนอยู่ เช่น ยวนพ่ายโคลงฉันท์ซึ่งส่วนใหญ่แต่งด้วยโคลงสี่ฉันท์บาทกฤษกร และมีโคลงสี่ฉันท์วิริมาลีปนอยู่เพียงไม่กี่บท ปรากฏว่ามีโคลงสี่ฉันท์บาทกฤษกรอยู่ ๖ บทที่วรรคสุดท้ายของบทมีถึง ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ ได้แก่

บทที่ ๕	ลงท้ายด้วยวรรค	ไม่เห็นขอเห็น
บทที่ ๗๔	ลงท้ายด้วยวรรค	จึงเข้าเขาแพง
บทที่ ๗๘	ลงท้ายด้วยวรรค	ผนวชฟ้าดินยอ
บทที่ ๑๐๒	ลงท้ายด้วยวรรค	โทษร้ายเหลือตรา
บทที่ ๑๓๐	ลงท้ายด้วยวรรค	บ่ข้าขึ้นเอา
บทที่ ๒๕๖	ลงท้ายด้วยวรรค	เผือกฝ้ายลีลา

นอกจากนี้ ในจำนวน ๔ คำนี้ ยังมีคำที่ ๑ เป็นคำเอก และคำที่ ๒ เป็นคำโท แบบโคลงสี่สุภาพอีกด้วย เช่น จึงเข้าเขาแพง

ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงตันซึ่งส่วนใหญ่แต่งด้วยโคลงสี่ตันวิริษมาลี และมีโคลงสี่ตันบาทกฤษณรปอยู่เพียงไม่กี่บท มีโคลงอยู่จำนวนหนึ่งประมาณ ๑๕% หรือ ๔๓ บทที่มีวรรคสุดท้าย ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ ส่วนมากเป็นกลุ่มคำที่สื่อความหรือขยายความ มีบ้างที่เป็นการซ้ำเสียงหรือย้ำความหมาย เช่น

แม่เรือนเมื่อใด แม่ฝ้ายลองใด ถึงเข้าเดือนสิบ บ่ได้ปราณี ดอกไม้ในนาง ฯลฯ

เร่โรยแรมโรย ม่าวทรวงเททรวง เร่ยวนใจยวน ฯลฯ

ส่วนที่ปรากฏคำที่ ๑ ของกลุ่มคำ ๔ คำนี้เป็นคำเอก และคำที่ ๒ เป็นคำโทแบบโคลงสี่สุภาพนั้นก็มิในเรื่องทวาทศมาสโคลงตันด้วย เช่น ข้าวข้าขอฟัง แม่เรือนเมื่อใด แม่ฝ้ายลองใด บ่ได้ปราณี ฯลฯ

อนึ่ง ในเรื่องลิลิตพระลอซึ่งโคลงสี่ส่วนใหญ่เป็นโคลงสี่สุภาพ และมีโคลงสี่ตันวิริษมาลีปนอยู่บ้างเพียง ๓ บท ในจำนวนโคลงสี่ตันวิริษมาลีเหล่านั้นก็ปรากฏลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น

รู้มลักสรพศาศตร์ถ้วน

หญิงชาย

จักกล่าวกลอนพระลอ

เลิศผู้

ไพเราะเรียบบรรยาย

เพราะยิ่ง เพราะนา

สมปัฐเสียงลู่

ล่อแล้วโลมใจ

(หน้า ๓๕๕)

โคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะของโคลงตันปนอยู่ คือมีคำโทคู่ในสองคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาท ๔ ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวงและลิลิตพระลอ ดังตัวอย่างในเรื่องมหาชาติคำหลวง

ตรलयดลบัลลีหน้า

อยู่สร้างแสงบุญ

ตัวอย่างในเรื่องลิลิตพระลอ

สองราชฟังแล้วไหว้

ย่าเจ้าลาเมื่อ

หมองดั่งนี้ข้าไหว้

บอกข้าขอฟัง หนึ่งรา

สนุกดินฟ้าพื้น

เฟื่องฟุ้งฟองกาม

โคลงสองสุภาพที่มีลักษณะของโคลงคั่นป่นอยู่ คือมีคำโทคู่ท้ายวรรค ๒ หรือระหว่างคำโทคู่ อาจมีคำอื่นคั่นอยู่ก็ได้ เช่น ที่ปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ ดังตัวอย่าง

ลูกตายก็ตายแล้ว

เจ็บบตายเห็นหน้าแก้ว

เกิดเกล้ากามา

(หน้า ๓๙๙)

หมอบอกความสองเจ้า

พระปู่ให้สองเข้า

ไปสู่แล้วเชิญเชื้อ

(หน้า ๓๖๖)

จำนวนหลากหลายของสัมผัสบังคับภายในบท เห็นได้จากคำประพันธ์ประเภทฉันท์ (คือ อินทริวิเชียรฉันท์ และวสันตติลกฉันท์) และคำประพันธ์ประเภทกาพย์ (คือกาพย์ฉมัง)

อินทริวิเชียรฉันท์ในวรรณคดียุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีสัมผัสในบท ๑ แห่งบ้าง ๒ แห่งบ้าง และ ๓ แห่งบ้าง ดังนี้

อินทริวิเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสในบท ๑ แห่ง มีปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ เช่น ตัวอย่างจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

ปางนั้นพระพี่เลี้ยง

คือพิจิตรเลขา

ขอถามคดีอา

ดุรแม่กำศรวญศัลย์

(หน้า ๕๕๗)

อินทริวิเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสในบท ๒ แห่ง มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ เช่น ตัวอย่างจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ดังนี้

มกุฎเกตุร

วิบุลย์ธารธารทรง

ศรีอุตราสง-

คสังวาลวิภูษา

(หน้า ๒๐๙)

อินทริวิเชียรฉันท์ที่มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง มีปรากฏในมหาชาติคำหลวงและสมุทรโฆษคำฉันท์ เช่น ตัวอย่างจากมหาชาติคำหลวง ดังนี้

ลบัตอันอ่อนกลัยง

พิกพูนพวงสำลียง

งอกงามพรรณนารายรอง

ดูทรสองทรสุมผกา

(หน้า ๑๔๓)

ส่วนวสันตดิถีภณันท์ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับ อินทวิเชียรฉันทน์ คือมีสัมผัสในบท ๑ แห่งบ้าง ๒ แห่งบ้าง และ ๓ แห่งบ้าง

วสันตดิถีภณันท์ที่มีสัมผัสในบท ๑ แห่ง มีปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ คือมีสัมผัสระหว่างบาทแรกกับบาทที่สอง คือคำสุดท้ายของบาทแรกสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทสอง ดังตัวอย่างจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

ว่าพระอย่าพานนฤบดีพาน	คือเพลิงสมรรถพระคือ
พระกามมุขบทมอ้อ	และบควรประทะพัน
	(หน้า ๕๙๖)

วสันตดิถีภณันท์ที่มีสัมผัสในบท ๒ แห่ง มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ แต่ในมหาชาติคำหลวง จะต่างไปจากที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

ในมหาชาติคำหลวงจะมีสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของบาทแรกกับคำสุดท้ายในวรรคแรกของบาทสองและคำที่ ๓ ในวรรคหลังของบาทสอง ดังตัวอย่าง

แขลงเขละรงน่านางเขนหัวขวาน	รกร้องพรยกไพรกรัง
ค้อนหอยบันเทอรตีปีกปรนง	พรหิตผงผาดบินบน
	(หน้า ๑๔๗)

ส่วนในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีคำสัมผัสระหว่างวรรคในบาทแรก และระหว่างบาท ๑ กับบาท ๒ ดังตัวอย่างในสมุทรโฆษคำฉันท์ ดังนี้

สรรพสมภิสมนุบรรเลง	ลเบงบรรพหลายบรรพ์
สรบสรรพราจิตรนุพรร-	คพิเศษภาษา
	(หน้า ๒๑๑)

วสันตดิถีภณันท์ที่มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ ดังตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง ดังนี้

มีราชสีห์พยัคฆราช	เดียรดาษในกลางดง
มีอศวมุขีคชยรรยง	ทรงในพนาดร
	(หน้า ๑๔๕)

สำหรับภาพย้งมังในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พบว่ามีทั้งสัมผัสในบท ๑ แห่ง และ ๒ แห่ง

ภาพย้งมังที่มีสัมผัสในบท ๑ แห่ง พบในมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ คือมีสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของวรรคแรกกับวรรคสองดังเช่นภาพย้งมังในปัจจุบัน

ภาพย้งมังที่มีสัมผัสในบท ๒ แห่ง พบในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และมีแตกต่างกันเป็น ๒ แบบ คือ แบบแรกมีสัมผัส ๒ แห่งภายในวรรค ๒ และเป็นคำซ้ำกันด้วย ส่วนแบบที่สองมีสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของวรรค ๒ กับคำใดคำหนึ่งในวรรค ๓ ดังตัวอย่าง

รังกาน รังกครวยคราง นางนวลคือนาง อ้นงามด้วยเนื่อนวลผจง
(หน้า ๑๕๔)

เสียงแก้วกรวิคระการ ไพเราะรสหวาน บรรสานกันเอาเอาใจ
(หน้า ๑๕๕)

ในตัวอย่างแรกนี้ ทำให้มีลักษณะคล้ายคลึงกับคำรับสัมผัสในวรรค ๒ ของมาลินีฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

ส่วนภาพย้งสร้างคณางค์ก็มีสัมผัสในบทแตกต่างกันเป็น ๒ แบบ คือ แบบหนึ่งมีสัมผัสในบท ๓ แห่ง และอีกแบบหนึ่งมีสัมผัสในบท ๔ แห่ง

ภาพย้งสร้างคณางค์ที่มีสัมผัสในบท ๓ แห่ง ปรากฏในมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง ดังนี้

เปนปโรหิต	กุนีพราหมณ์พิริศ
ไพร์ฟ้าหน้าใส	นานเห็นนฤธร
กำจัดท้าวจร	ชาวเขตอุดร
	จากเมืองมานาน
	(หน้า ๑๔๑)

ภาพย้งสร้างคณางค์ที่มีสัมผัสในบท ๔ แห่ง ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ คือเพิ่มสัมผัสอีกแห่งหนึ่งระหว่างวรรค ๔ กับ ๕ ดังตัวอย่าง

ได้ขอบประสงค์	เมื่อปลงหนังลง
แม่ใช้ในคน	จะเล่นมินาน
จะเล่นบันดาล	ตระกลตระการ
	บรรโดยทรรษา
	(หน้า ๑๒๑)

จำนวนหลากหลายของสัมผัสบังคับภายในวรรค นอกจากจะมีปรากฏในมาลีนี้
ฉันทน์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันทน์ที่ผู้เขียนกล่าวถึงข้างต้นว่ามีคำสัมผัส ๑ แห่งบ้าง หรือ ๒ แห่งบ้างใน
วรรคที่ ๒ แล้ว ยังพบในสัททูลวิกิพิติดฉันทน์ด้วย คือคำรับสัมผัสในวรรคสองมีทั้ง ๑ แห่ง ๒ แห่ง
และ ๓ แห่ง สัททูลวิกิพิติดฉันทน์ที่ปรากฏคำรับสัมผัสในวรรคสองเพียง ๑ แห่ง มีปรากฏใน
มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันทน์ และอนิรุทธคำฉันทน์ กล่าวคือ รับสัมผัสตรงคำใดคำหนึ่งใน
วรรคสอง ดังตัวอย่างจากมหาชาติคำหลวง ดังนี้

ปานันนมีมฤคเอดอันอิทธิกหลาย ชมตทรายแลฟานแล่น ล้ำยอง (หน้า ๑๕๐)

สัททูลวิกิพิติดฉันทน์ที่ปรากฏคำรับสัมผัสในวรรค ๒ ถึง ๒ แห่ง มีปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันทน์
และเรื่องอนิรุทธคำฉันทน์ ปรากฏในคำใดในวรรคสองก็ได้ คำรับสัมผัสทั้ง ๒ คำนี้จะอยู่ชิดกัน
หรือห่างกันก็ได้ เช่นตัวอย่างจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันทน์ ดังนี้

ประปรานรันทตกำสรดพิลตตม ทรวงสมตั้งคมไฟ ในกลาง (หน้า ๑๗๒)

สัททูลวิกิพิติดฉันทน์ที่ปรากฏคำรับสัมผัสในวรรคสองถึง ๓ แห่ง มีปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษ
คำฉันทน์ และอนิรุทธคำฉันทน์ ดังตัวอย่างจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันทน์และอนิรุทธคำฉันทน์เรียงตาม
ลำดับ ดังนี้

ฝันฤจจริงและทันชิงรำพึงบริฎีกีปาง รวงชางขนางตื่น ตระบัด (หน้า ๑๗๒)

คำรามแล้วกั้เดินต่ออนิรุทธชมไชย ไกรสีหไกรโก สรเลื่อน (หน้า ๕๙๘)

ตำแหน่งที่ไม่แน่นอนของคำรับสัมผัสในวรรค ปรากฏทั้งในร้อย (ซึ่งมีทั้งร้อย
โบราณ ร่ายฉันท์ ร่ายสุภาพ และร่ายยาว) โคลงสี่ (ซึ่งมีทั้งฉันท์และสุภาพ) กาพย์ฉมับ และฉันทน์
คำรับสัมผัสในวรรคของร้อยอาจรับที่คำแรกหรือคำใดคำหนึ่งได้จนกระทั่งถึงคำสุดท้าย
ในวรรค ส่วนโคลงสี่นั้นอาจเลื่อนคำรับสัมผัสจากคำที่ ๕ ของวรรคหน้าในบาท ๓ และบาท ๔
มารับตรงคำที่ ๔ ก็ได้ดังเช่นที่พบในโคลงสี่ฉันท์ในเรื่องทวาทศมาสโคลงฉันท์ และกำสรวลโคลงฉันท์
ดังนี้

ไอ้แก้วนิภาคพัน

วนิกา

เดือนใหม่ดลใจจง

แจ่มแจ้ง

รัชดินทิวารัง

ยามโยค

ฤาห่อนเสียงแสงร้อง

รำคุณ

(หน้า ๗๑๗)

จากมาส้าห็นล่อง	ละชนอน
খনอนถือเลยละ	พีแคล้ว
จากมากำจรจนทน	จรงกลิ่น
จรงกลิ่นแก้มน้องแก้ว	ไปวาย

(หน้า ๕๑๗)

ถารยมให้ชู้พราก	กนนเพรง ก่อนฤา
กรรมแบ่งเอาอกมา	ดั่งนี้
เวรานุเวรเอง	พระบอก บารา
ผิดชอบใช้หน้า	สู่อีสองสี่

(หน้า ๕๒๕)

ส่วนภาพยั้นพบในภาพยั้นบังในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรค ๓ มีทั้งคำที่ ๒ คำที่ ๓ หรือคำที่ ๕ เช่น

ว่าคุณแท้โทษจริงใด หลายถ้าเถียงใจ จรเทียรจะทำใดดี (หน้า ๑๖๖)

ที่เป็นฉันท์ เช่นอินทรวชิรฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ ตำแหน่งคำรับสัมผัสของคำในวรรคหลังของบาทแรกอาจเป็นคำใดในวรรคก็ได้ โดยมากเป็นคำที่ ๑ คำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ เช่น

พระภาคยเพ็ญกาม	งามคือดาวริบคม
อย่าพร้อมชมแม่พรหม	มกัต์ดาลปอง
ไ้อ้เจ็บกูเร่งเจ็บ	คือเห็บเสี้ยนเสียดแดกลาง
ใจจากประจากปาง	ประลองกามกามี
พระน้องอย่าได้อา	ดุริเชิญมาเร่งแจง
ความโศกศรีแสดง	อันเสียดแดก้าเดาดอง

(หน้า ๕๗๘)

นอกจากนี้ในสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ในมหาชาติคำหลวง ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรค ๒ ก็ไม่แน่นอนตายตัว สามารถรับสัมผัสที่คำใดในวรรค ๒ ก็ได้ ดังตัวอย่าง

ปานนนมิมฤคเอลอันอชีกหลาย	ชมดทรายแลฟานแล่น	ลำยอง
ร่มรงรายรุกขาคณาคณตรกอง	สาคนของคณาตาศ	ทงงดง
หญ้าน้ำวรรลพิพนพฤษคู่ทรง	นานาในไพรพง	พิศาล

(หน้า ๑๕๐)

สุรเสมามีบมिन้อยคนในสระ	เข้านกก็ฉกกะกอง	สรหลอน (หน้า ๑๕๑)
-------------------------	-----------------	-------------------

ชื่อแซ่วแคล้วมีแคล้วที่อาศรมฤาษี สรรเพชญ์ภูมิ สโรชเสด็จ อยู่ณันน
(หน้า ๑๕๑)

จำนวนคำยัดหยุ่นภายในวรรคแต่ละวรรค อาจมีค่าน้อยหรือมากเกินไปกว่าที่กำหนดไว้
ไว้ในแบบแผนข้อบังคับของการแต่งคำประพันธ์ชนิดนั้น ๆ เช่น แต่ละวรรคของร้อยโบราณควรมี
๕ คำ แต่ปรากฏว่ามีอยู่ไม่น้อยที่มีจำนวนค่าน้อยกว่าหรือมากกว่า ๕ คำ ดังตัวอย่าง เจ้าเดิมนาง
รางควายทอง ล้าหมื่นผา หล่อหลวงเด้า สีลองกินไฟต่างจวัน มีศรีบุญพอก่อเศกเหง้า ฯลฯ

หรือวรรคหลังของบาทในโคลงสี่ด้นซึ่งควรมีเพียง ๒ คำ บางวรรคมีมากกว่า ๒ คำ
ทำให้ต้องอ่านรวมคำ ดังตัวอย่างบาทแรกของโคลงสี่ด้นจากเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ ดังนี้

คนจำมีพรายผี ชรหมื่นดำ ช่วยดู

หรือตัวอย่างจากเรื่องยวนพ่ายโคลงด้น

ชยชยเมื่อปราบอ้อม กำแพงเพชร

หรือวรรคสุดท้ายของสัททูลวิกิพิถันนทีซึ่งควรมีเพียง ๒ คำ บางบทในมหาชาติ
คำหลวงมี ๓ คำ หรือ ๔ คำ เช่น

สุรเสมามีบมีน้อยคนในสระ เข้านกก็จกกะกอง สรหลอน (หน้า ๑๕๑)

ชื่อแซ่วแคล้วมีแคล้วที่อาศรมฤาษี สรรเพชญ์ภูมิ สโรชเสด็จ อยู่ณันน

(หน้า ๑๕๑)

นอกจากนี้ จำนวนคำในกาพย์ฉับและกาพย์สุรางคนางค์ของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ก็มี
ไม่ตรงตามแบบแผน กล่าวคือ วรรคแรกซึ่งควรมี ๖ คำนั้น บางวรรคก็มีคำเกินจำนวน เช่น
สิทธิสิทธิพลพิริยคำแหง ชัยชัยรบแรง สัมฤทธิสัมฤทธิเดชะ (หน้า ๑๘๙)

วรรคที่สองของกาพย์ฉับซึ่งควรมี ๔ คำ แต่บางวรรคมี ๕-๖ คำ และวรรคที่ ๓ ซึ่ง
ควรมี ๖ คำ แต่บางวรรคมีเพียง ๕ คำเท่านั้น ดังตัวอย่าง

เพราะทำว่ามีที่อารมณ์ บมีทันตัดผวม แลท้าวธปล้างปลิดตน (หน้า ๑๘๐)

แต่งสรรพกระยาบูชา นานุประการนา สการเสร็จถ้วนการ (หน้า ๒๑๓)

ส่วนกาพย์สุรางคนางค์ซึ่งปกติมีวรรคละ ๔ คำ มีบางวรรคมีเพียง ๓ คำเท่านั้น เช่น

จะตั้งตำนาน

ดำเนียรพิสดาร บใช้นิยม

มีแต่ธรรมเนียม บุราณคม

จะเล่นโดยกรม พิไสยมนมท

(หน้า ๑๒๔)

๑.๓) **ไม่เคร่งครัดเรื่องคำรับส่งสัมผัส** คือคำรับส่งสัมผัสในวรรณคดีสมัยนี้ไม่จำเป็นต้องมีรูปสระเดียวกัน หรือมีตัวสะกดเสียงเดียวกัน ทั้งยังอาจรับส่งสัมผัสด้วยคำคำเดียวกันหรือคำที่ออกเสียงอย่างเดียวกันก็ได้ ดังนี้

ตัวอย่างคำรับสัมผัสของคำที่มีเสียงสระสั้นยาวแตกต่างกัน เช่นในรายของเรื่องลิลิต
โองการแข่งน้ำ

อสุรแลงลาญทัก	ทักคนี้จรนาย (หน้า ๔๖)
ลั่นมีห่าผีเหว	เร็วยิ่งลมบ้า (หน้า ๕๒)
อานมลิ้นเยี่ยละลายละลาย	ตราบมีในฟ้าในดิน (หน้า ๕๒)
คนจำผีพรายผี	ชรหมื่นดำ ช่วยดู
ช่วยดูกำรुकลิ้น	เปนเปลว
เปนเปลวบซื่อน้ำ	ตัดคอ
ตัดคอตัดคอเร็ว	ให้ขาด
	(หน้า ๕๐)

ตัวอย่างคำรับสัมผัสของโคลงสี่ดั้นในเรื่องยวนพ่ายโคลงดั้น

แถลงปางจอมนารถน้อม	ใจหวัง
สวะบาปแสวงบุญบพ	ที่แล้ว
ปางบุตรท่านท้าวล้ง	กาทวิป
เชิญช่วยสงฆ์ผู้แ้ว	เกสศไกล
แถลงปางแสดงดิพรเกื้อ	บุญบง บาบนา
เออาศนไอศูรยเสี่ย	จรกล้าย
แถลงปางเมื่อพระทรง	พระผนวช นั้นนา
งามเงื่อนสรรรเพชญ์ฝ้าย	แผ่นเกษม
	(หน้า ๓๑๙-๓๒๐)

ตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง

... ในเมื่อเก้าสิบเต็ดกัลปวายววง นางก็ได้เป็นพุทธ
มาดานามทยพิธิ ศิริมหามายาบพิตรแล

(หน้า ๓๕)

ตัวอย่างคำรับสัมผัสของสระอี-อือในโคลงสี่ด้นเรื่องทวาทศมาสโคลงด้น ดังนี้

ฤดูดูว่าคว้าง	กลางหา
เห็นว่าหว่างอกปลอม	ว่าวขึ้น
สายทรวงปั้นอกทาว	ทรวงพี
เห็นละลักชักพิน	พินแด

(หน้า ๗๑๐)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ เช่น

สรงสนุกน้ำแล้วกลับ	สนุกบก เล่านา
สองร่วมใจกันยก	ย่างขึ้น
ขึ้นพลาจกอดกับอก	พลาจจูบ
สนุกดินฟ้าพิน	เฟื่องฟุ้งฟองกาม

(หน้า ๔๑๕)

ตัวอย่างคำรับสัมผัสของวสันตดิถีกัจฉันท์ และอินทริเชียรฉันท์ในสมุทรโฆษคำฉันท์

ดังนี้

เอวกลมกำกามรจนา	คือพินลอกกลดาศรี
ยกอย่างและที่ทังธรณี	ผิจะว่าบค่าควร

(หน้า ๑๗๑)

มกุฎเกยूर	วิบุลย์ธารธำรงทรง
ศรีอุตราสง-	คลังวาลวิภูษา

(หน้า ๒๐๙)

ตัวอย่างคำรับสัมผัสในอินทริเชียรฉันท์จากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

ครันหลับก็ลอบหนี	มิสิ่งน้องนิราสพลัน
ไฟโศกกรมกรรม	บมิร้างจะรอดปาง

(หน้า ๕๘๗)

ตัวอย่างคำรับสัมผัสของคำที่มีเสียงสระต่างเสียงกัน เช่น เสียงสระอี-อือ ในโคลงสี่ด้นของเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า และอ-อือ ในมหาชาติคำหลวง ดังนี้

จึงเจ้าตั้งผาเผือก	ผาเยอ
ผาเยอผาหอมหวาน	จึงขึ้น
หอมอายุดินเลอ	เลอก่อน
เลอก่อนสรดินหมู่	แมนมา
	(หน้า ๔๘)

ตัวอย่างจากมหาชาติคำหลวง

... เหตุการณ์นั้น อันว่าพระผู้มีญาณยอดเยี่ยม จึง
บนนทูลคาถาดังนี้

(หน้า ๘๗)

ตัวอย่างต่อไปเป็นคำรับสัมผัสของคำที่ใช้สระเสียงเดียวกัน แต่มีเสียงพยัญชนะสะกด

ต่างกัน

ตัวอย่างจากเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์

ขุนลาวลักว่าให้	ใจเทจ
รังกยจเกรงด้วยยว	หันหล้า
บมิโทษใดเท็จ	ทำคยต คินา
คิดใคร่ข้าข้าผู้	ชอบชาญ
เมื่อคำพรางสั่งสั่ง	สารหา
น่านแพร่พลอยภาดแพราง	พรอกพร้อม
เพราะแรงอิริชยา	บยนบยต กันนา
ความบมีเขาย้อม	กล่าวให้เป็นตัว
	(หน้า ๓๒๔)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ เช่น

สองอวลอรเพียงชีพ	ชีพิต พี่เอย
เรียมจากบุรีฤทธิ์	รีบเต้า
บเห็นพงาผิก	ใจพี่ พระเอย
โอ้คำนี้ห้องเหน้า	คร่ำแค้นครวญสมร
	(หน้า ๔๐๔)

ตัวอย่างจากการใช้คำในอินทรวีเชียรฉันทจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เช่น

อกเสมอประเล่ห์ฐาน	สีหราชเปรียบปาน
สองถันกรพุ่มกาญ	จนแมนมาเลขา
	(หน้า ๕๗๘)

ตัวอย่างจากวสันตดิถีฉันทในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เช่น

ศักดิ์สีหนาทบมิเกรง	อสุเรนทรพานพะ
พิริยภาพก็ประทะ	และประทับประเทกัตัน
	(หน้า ๕๙๖)

ในคำประพันธ์บางบทมีคำรับสัมผัสที่เป็นคำเดียวกัน เช่น เรื่องยวนพ่ายโคลงต้น

ตรีศรีตรีเนตรด้าน	ตรีศักดิ์ กิติ
ตรัสท่านตรัสปานตรัส	ท่านได้
ไตรตรีงษ์กิตติตรัส	ไตรถ้อง
ตรีโทษตรีคุณไ้	เลิศฤา
จตุรทฤษฎีธรรมถ้องแจ้ง	จตุรา
คมจตุรคุณฤา	กิดกัน
จตุรคามารักษ	จตุรโลกย
แจ้งจตุรยุคชั้น	ช้องกัลปี
	(หน้า ๓๐๘)

ตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง

... อันว่าน้ำตาพระราชกุมารทั้งสอง กิตกลงเหนือ
 หลงสองพระบาท พยงบัวมาศบานรองอยู่นั้น ...

(หน้า ๑๖๙)

ตัวอย่างจากเรื่องกำสรวลโคลงต้น

ถารยมให้ชู้พราก	กนนเพรง ก่อนฤา
กรรมแบ่งเอาออกมา	ดั่งงนี้
เวรานุเวรเอง	พระบอก บารา
ผิดชอบใช้นี้หน้า	สู้สี่สองสี่
	(หน้า ๕๒๕)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ

นำดูพลปู่เจ้า	จอมผา
อิงอืดอัมพรคลา	คลาศเต้า
ผีผาภูตคณา	นับโกฏิ เกรียงแฮ
โคลคลี่พลคลาเต้า	ด่วนได้โดยโพยม

(หน้า ๓๗๖)

... แห่งฝ่ายซ้ายดาดาษ แห่งฝ่ายขวาดาษเดียร ... (หน้า ๓๗๘)

มีตัวอย่างการร้อยสัมผัสด้วยคำคำเดียวกัน คือระหว่างโคลงสี่กับโคลงสาม เช่น

สิทธิไชยทูลแต่เจ้า	จอมกษัตริย์
แมนเทพมาทัดทัด	บ่ได้
มนตรีว่าเห็นซัด	ทุกสิ่ง แลนา
จักส่งสารถึงไท้	สืบสร้างกลความ
ขอพบคำความในตรี	กลกล่าวดีชอบแท้
แก่อนบ่ได้แก้	ดังนี้เห็นควร

(หน้า ๓๗๙)

คำร้อยสัมผัสระหว่างโคลงสี่กับร้อยเป็นคำคำเดียวกันก็มี เช่น

เสรีจสองสมพาสแล้ว	กลกาม
สองอ่อนสองโอนาม	ชื่อชู้
สองมาแต่ไดนาม	ไดบอก ราฟอ
ให้แก่สองเผื่อรู้	ชื่อรู้เมืองสอง

สองนายฟังสองนาง แสร้งบอกพรางบอกชื่อ
 เมื่อนี้ชื่อเจ้ารามรัตน์ นัดกันมาจะคำ พลัดมาทำทาง
 ทบ พอประสบเจ้าพราหมณ์ ทรงนามเจ้าศรีเกษ ไคร์
 เห็นประเทศมาด้วย พอประสบหน้าสรวัย พี่แล้จอม
 สมร

(หน้า ๔๑๕)

คำรับสัมผัสในร้อย เป็นคำคำเดียวกันก็มี ดังเช่น

... แห่งฝ่ายซ้ายดาดาษ แห่งฝ่ายขวาดาษเดียร ... (หน้า ๓๗๘)

คงชีพหวังได้ฟัง	ภูมี พ่อแล
ม้วยชีพหวังฝากผี	พ่อได้
ฟังฤาพ่อจักลี	ลาจาก ออกนา
ผีแม่ตายจักได้	ฝากให้ใครเผา
	(หน้า ๓๘๒)

ตัวอย่างจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ พบในอินทรวិเชียรฉันท์และกาพย์ฉบับ
 ริมโอษฐ์อ่อนซ้ำ เพื่อภุชงค์ใดหมาย
 ไหม้หมองจะปองตาย และบตายก็เปนครอม
 (หน้า ๑๗๔)

นางน้องยिनเขียนขอขบวร ธารีคิดควร ก็ควรรูปท้าวทุกทิศ (หน้า ๑๗๕)
 ตัวอย่างจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ พบในอินทรวิเชียรฉันท์และวสันตดิถีลक्षणฉันท์ เช่น
 ผจญนาคโจมตีค ฤคและนาคเนื่องกือ
 ชานีชานัลคือ คุรุทราชเหิรหา
 (หน้า ๕๗๐)
 อ้าเจ้าอย่าแคลงเหตุทัยพี นีว่าพีชยาตขยัน
 เกรียงไกรกำเลาะพลกัพัน รณฤทธิพลภาพ
 (หน้า ๕๙๖)

จากที่กล่าวมานี้เห็นได้ชัดเจนว่า คำรับสัมผัสในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา
 ตอนต้นมีความยืดหยุ่นมากกว่าในปัจจุบันนี้มากทีเดียว กล่าวคือ เป็นคำต่างเสียงสระ หรือ
 เป็นคำที่มีเสียงสระสั้นยาวต่างกัน หรือมีสระเดียวกันแต่ตัวสะกดต่างกัน หรือเป็นคำคำเดียวกัน
 ก็ได้

๑.๔) ไม่เคร่งครัดเรื่องคำครุสหูตามรูปคำ คำครุสหูในวรรณคดีสมัยนี้ขึ้นกับการอ่าน
 ออกเสียง จึงมีความยืดหยุ่นมากกว่าปัจจุบันที่ยึดรูปคำอย่างมาก

๑.๕) นิยมแต่งเป็นคำประพันธ์โดยใช้วิธีซ้ำคำหรือซ้ำกลุ่มคำ ทำให้เกิดเป็น
 คำประพันธ์ประเภทกลบท หรือเกือบเป็นกลบทแบบต่าง ๆ พบทั้งในการแต่งร่าย โคลง กาพย์
 และฉันท์ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

ซ้ำคำทำยบทกับคำต้นบทแบบกลบททั่วพื้นหลัก พบในการแต่งโคลงและกาพย์

พบในโคลงสามคั่นในมหาชาติคำหลวง เช่น

ลูกกูอยู่ยังนयर	ทูลโทษทयरเท่าเผ้า
การณฤาแรงเมืองเร้า ลูกกู	
ลูกกูรู้ตรัยเพท	ทานบเดศวรบีได้ส่อน
การณฤาแรงเมืองต่อน ลูกกู	

(หน้า ๖๕-๖๖)

พบในกาพย์ฉับในอนิรุทธคำฉันท์ ซึ่งมีทั้งแบบซ้ำคำเดียว และซ้ำสองคำ เช่น

พลหลวงลอบล้อมพระไป	บัดดลพระไท่
ทรสมุทรสายสาขา	
สาขาแ่งงามโสภา	โสภาพฤกษา
พันภุกพันภากุพิงชม	
พิงชมกึ่งกำนยอดสม	ยอดสมสุขรมย์
ชรอ้อชรอ้ออัมพร	
อัมพรบังแสงทินกร	ทินกรเขจร
ร่อนก็เอารถจรด	
จรดได้ไม้ไทรปรากฏ	ปรากฏพระยศ
ยรรยงในมูลมณี	

(หน้า ๕๗๔)

ฯลฯ

ลักษณะกลบทแบบนี้เรียกว่ากลบทวัฏพินหลัก" มีใช้ในโคลงของล้านนา เรียกว่า
กลบทหอมเขมือบหาง"

ซ้ำคำต้นบท พบในการแต่งโคลง ฉันท์ และกาพย์ มีข้อสังเกตว่าลักษณะเช่นนี้พบ
ในการแต่งโคลงสี่ของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นจำนวนมาก พบมากในเรื่อง
ยวนพ่ายโคลงตั้ง ทวาทศมาสโคลงตั้ง และกำสรวลโคลงตั้ง และพบบ้างในเรื่องลิลิตพระลอ
บางครั้งซ้ำต่อเนื่องติดกันหลายบท มีน้อยที่มีบทอื่นคั่นอยู่ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่พบในโคลงสี่จากเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์

ลวงปล้นเมืองลาดอ้อม	ไพรี รอบแธ
ลวงนึ่งลวงลูกชาย	ช่างใช้
ลวงลวงลาดหนีลวง	ลวงไล่ กิติ
พระดำรัสให้ให้	คอบความ
ลวงแล้งเปิดไผ้อ้อม	เอาไชย ชั่วแธ
ลวงทลวงพันตาม	ค่อนข้างได้
ลวงตกท่งไพรี	รุกฝ่า ผลาญแธ
ลวงทลวงทับให้	รอบรณ
	(หน้า ๓๑๕)

ตัวอย่างจากทวาทศมาสโคลงฉันท์

เรียมคิดสังวาสรู้	รสมรมย์
ดวงเสียดดวงเดียวจอม	จอดเจ้า
คิดปางพิโตรณม	พักเตรศ
ฤาห่อนเองค์เกล้า	คลาศยาม
เรียมคิดพิเศษช้อย	ชีวหา
รณฤดีตั้งงาม	ก่อเกื้อ
ถวิลทิพย์สุนาสา	เสาวณิศ
เนื้อแนบนวนลนุชเนื้อ	แนบใน
	(หน้า ๖๘๕)

เรื่องกำสรวลโคลงฉันท์ดูตัวอย่างได้ คือ “อยุททยา” ในหน้า ๕๑๕ “สาธา” ในหน้า ๕๑๕-๕๑๖ “สรเหนาะ” ในหน้า ๕๑๗ และ “เยียมมา” ในหน้า ๕๒๐ เป็นต้น ส่วนตัวอย่างจากโคลงสี่เรื่องลิลิตพระลออยู่ได้จาก “พระ” ในหน้า ๓๘๙ และ “เห็น” ในหน้า ๓๙๐ เป็นต้น

ตัวอย่างที่พบในฉันท์ คือวสันตดิถีฉันท์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีดังนี้

อ้าพระอันรักษสัตว์โลก-	ยและโลกยควรครอง
อ้าพระอันรักษและจำนอง	สัตว์โลกยสงสาร
อ้าพระอันรักษจะมารัก-	ชอย่าคลายพยาบาล
กันสรรพโทษจงอย่าพาล	ภยในพนาไลอย
	(หน้า ๑๕๙)

นอกจากนี้ยังอาจดูตัวอย่างฉันทลักษณ์เดียวกันนี้ได้ในที่อื่น คือ “ขุน” ในหน้า ๑๙๓

ที่พบในอินทรวชิเชียรฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์คือ “คิด” ในหน้า ๑๖๘ ที่พบในสุททุกวิภักพิศฉันทลักษณ์จากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ คือคำว่า “คิด” ในหน้า ๒๒๗ ส่วนที่พบในอินทรวชิเชียรฉันทลักษณ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ คือคำ “อ้าพระ” ในหน้า ๕๗๕ “ควรงนาง” ในหน้า ๕๗๖ “ฤา” ในหน้า ๕๗๗ ที่พบในวสันตดิลกฉันทลักษณ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ คือ “อ้า” ในหน้า ๕๖๕ คำว่า “อยู่แอ” ในหน้า ๕๖๖ ที่พบในมาลินีฉันทลักษณ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ คือ “พลคชคช” หน้า ๕๖๑-๕๖๒ “พลทยทย” ในหน้า ๕๖๒-๕๖๓ “พลรกรถ” ในหน้า ๕๖๓ คำว่า “แสนสำพลคช” และ “สำนายพลคช” ในหน้า ๖๐๔

ส่วนที่พบในกาพย์ฉมัง เช่น ตัวอย่างจากกาพย์ฉมังในมหาชาติคำหลวง คือ

พจนคณนภคภาษา	ร่อนร้องโดยกา	ละเข้าขรเสียงเที่ยงคืน
พจนคณนภคบมีหิน	บมีโหจยมยีน	ตรคักตรสยกพรกไพโร
พจนคณนภคานาวีไล	ต่างต่างกันไกว	ตुरจำรยงสงยหวน

(หน้า ๑๔๙-๑๕๐)

ขลุ่ย

นอกจากนี้ยังพบในกาพย์ฉมังของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ คือ “ด้อมสงัดเสียง” ในหน้า ๑๖๒ “लगนาง” ในหน้า ๑๖๒-๑๖๓ คำว่า “หลาก” และ “สองเสวย” ในหน้า ๑๖๔ คำว่า “หา” ในหน้า ๑๘๘ และ ๑๘๙ คำว่า “เลือกหา” ในหน้า ๑๘๙ คำว่า “ชัยชัย” ในหน้า ๑๘๙-๑๙๐ คำว่า “लगขุน” ในหน้า ๑๙๐-๑๙๑ ที่พบในกาพย์ฉมังของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ คือ “มองสงัด” ในหน้า ๕๗๙

ซ้ำคำทำยบาทกับคำตันบาทของโคลงสี่ เกิดเป็นกลบทเก็บบาท ดังที่พบในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงตัน กำสรวลโคลงตัน และลิลิตพระลอ มีการซ้ำ ๒ แบบ คือแบบซ้ำเพียงคำเดียว และแบบซ้ำทั้งสองคำ นอกจากนี้ ยังมีการซ้ำกลุ่มคำสลัปที่ เกิดเป็นกลบทชนิดที่เรียกว่ากลบทภาคเกี่ยวกระวัด ทางล้านนาเรียกชื่อว่ากลบทตันหน พบในเรื่องทวาทศมาสโคลงตัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลบทเก็บบาท

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ

เจดปลามันพุ่งหล้า	เป็นไฟ
ไฟวาบจตุรบาย	แผ่ขรว่า
แผ่ขรว่าชักไทรตริงษ์	เปนเฝ้า
เปนเฝ้าแลบล้า	สีลอง
	(หน้า ๔๗)

ตัวอย่างจากเรื่องยวนพ่ายโคลงตัน ดั่งนี้

สำสารผ้ายผาดพียง	สีหเคนทร์
คมขาดคอคือจักร	เคลือบแคล้ว
พระกรกระสิ่งเขน	กรหลอก
กรหลอกกลดกั้งแพรว	เพรอสพราย
	(หน้า ๓๔๙)

ตัวอย่างจากเรื่องกำสรวลโคลงตัน มีดังนี้

จากมาล้าหันนล่อง	ละขนอน
ขนอนถือเลยละ	พีแคล้ว
จากมากำจรจนทน	จรุงกลี้น
จรุงกลี้นแก่มนองแก้ว	ไปวาย
	(หน้า ๕๑๗)

จากมานักนินเนื้อ	นอนหนาว
หนาวเหน้อยเพราะลัชาย	ซาบซู้
จากมาตระหนาว	น้แม่
หนาวเหน้อยมือแก้วกู่	มุ่นมือ
จากมามาแลลไถล	บางชดาน
ชดานราบคือชดานดีอ	ดอกไม้
มาเกาะกำแยลลาญ	ลุงสวาสติ ฎอเยย
ถนัดกำแยย้าไล่	พีคาย
	(หน้า ๕๑๘)

จากมาเรือร้อนทั้ง	พญาเมือง
เมืองเปล่าปลิวใจหาย	นาน้อง
จากมาเยียมมาเปลือง	อกเปล่า
อกเปล่าว่าวายฟ้าร้อง	รำหารนหา
	(หน้า ๕๑๙)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ เป็นประเภทซ้ำคำเดียวและซ้ำสองคำ มีดังนี้

ประเภทซ้ำคำเดียว	
สรงสนุกน้ำแล้วกลับ	สนุกบก เล่านา
สองร่วมใจกันยก	อย่างขึ้น
ขึ้นพลงกอดกับอก	พลงจูบ
สนุกดินฟ้าพื้น	เฟื่องฟุ้งฟองกาม
	(หน้า ๔๑๕)

พระอวลงบไคร้แคล้ว	คลาเรียม
เรียมราชพิศสองเลียม	ละห้อย
สามกษัตริย์เด็ดแดเกรียม	กรมสวาท แลนา
หน้าแนบหน้าค้อยค้อย	คล่าวน้ำตาไหล
	(หน้า ๔๓๒)

ประเภทซ้ำสองคำ	
พี่ขุนจะอาบน้ำ	เชิญลง อาบรา
ลงอาบในสระสรง	สว่างร้อน
ขัดสีรุสีผง	สะเหือ ไคลนา
แล้วเก็บผักบัวปล่อน	เปลือกสิ้นกินพลง
	(หน้า ๔๑๓)

กลบทันหน ในเรื่องทวาทศมาสโคลงตัน มีดังนี้

เดือนดลกรรตีกหล้า	ชลาชล
ชลชลานองเนย	น่านกว้าง
ท่อมมารคนทีจน	ดาฝั่ง
นักรำกุกให้ช้าง	ที่หันใครเห็น
	(หน้า ๗๐๗)

ข้า้คำตันวรรคหรือตันบาท พบในราย โคลง ฉันท์ และกาพย์
ที่เป็นกรเข้าตันวรรค

ที่พบในรายมีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง เรื่องลิลิตพระลอ และเรื่องอนิรุทธคำฉันท์
ตัวอย่างจากมหาชาติคำหลวง ดังนี้

... ข้า้ไหว้พระบาทบงกช แห่งพระตถาคต ทศพล
บพิตรแลฯ **อนี้คือข้า้ไหว้พระบาท**ล่ายอง เป็นคำรบ
สองแห่งข้า้ ถ้วนหน้าญาติสรรเสริญ เมอลอุกฤษฐกว่า
ขึ้นแลฯ ในกาลตรบัดอันว่าข้า้เห็นอัศจรรย์ แต่ก่อน
อนนบหอนเห็น แลมาเห็นเปนปรากฏต้งนี้ **ข้า้ไหว้**
พระบาท แห่งพระสมภูวนารถนายกแลฯ **อนี้คือข้า้**
เคารพด้วยงาม ถ้วนถึงสามแห่งข้า้ ทุกท่วฟ้า
อัศจรรย์ โสดแล

(หน้า ๓๑)

และ “ข่อนข่อนคิดคระหลให้คระหวล ควรฤาข่าวร้อนลูก ...” (หน้า ๖๕)

ที่พบในรายเรื่องลิลิตพระลอ คือ “... **ซร้อง**หอกซัดยง **ซร้อง**หอกฟ่งยย้าย ...”

(หน้า ๓๕๖) “เจ้ามิเจรจาด้วยแม่ มิแตงแ่งให้แม่ชม มิหวิ่มให้แม่เซย มิเงยหน้าให้แม่จูบ มิ

ลูบหน้าดอกไม้ได้พระองค์ มิทรงกระแจะจรุงชะมด มิเสวยรสข้าวปลา ...” (หน้า ๔๔๐) และ

“นายแวงแหลเหลือหลาย นายแวงซ้ายแวงขวา นายแวงหน้าแวงหลัง ...” (หน้า ๓๘๘)

ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีต้งนี้ “**ส่ำ**สะเหิรทาวเห็จ **ส่ำ**สะเดริจไตรจักร **กวก**ไกว
กวกไกวโพยม จูโจมกลางรณมุข **ส่ำ**สะอูครไล่เลี้ยว เลิศฉับเฉียวแล่นปลิว **ส่ำ**สะฉิวเฉก
ลม ...” (หน้า ๖๐๕)

ที่พบในโคลงปรากฏในยวนพ่ายโคลงตันและทวาทศมาสโคลงตัน

ตัวอย่างจากยวนพ่ายโคลงตัน เช่น “**น้าว**น้าวโ้เอาไชย **ชม**ชื่น” และ “**รย**บรยบคือรั้ง

รั้ง **หนั้น**หนา” (หน้า ๓๓๓)

ตัวอย่างจากทวาทศมาสโคลงตัน เช่น “**เซ็ง**เซ็งชช่านน้ำ **นัย**นา” (หน้า ๗๑๔)

ที่พบในฉันท์ คือตันวรรคอินทรวีเชียรฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ ต้งนี้

พักตราเตรียมพักตรา

อรธากาคือพิมพจันทร์

กำโบลกำโบลสรร

คประสบประสานสรवल

(หน้า ๕๘๓)

นอกจากนี้ ยังพบในสัททสุวิภิกกิตตฉันทในเรื่องอนิรุทธคำฉันท ดังนี้
ถันถันถึงพนไพโรพิศาลสุขรมย์

ชื่นชมสำราญสม

สำเร็จ

(หน้า ๕๖๗)

นอกเหนือจากนี้ ยังพบในฉันทชนิดเดียวกัน คือซ้ำคำต้นวรรคแรกของบท คือ “ไยไย”
และ “ย้งย้ง” ในหน้า ๕๗๑ ด้วย

ที่พบในภาพย์ฉมังของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท พบว่าในบางช่วงก็ตั้งใจแต่งเป็นพิเศษ
มีปรากฏติดต่อกันหลายบท ดังนี้

ไชยไชยสรมุขมहिธี

ไชยไชยจักรี

สมรรถไชยราชา

(หน้า ๑๓๑)

สุขมฤคบัภิภิไกรสร

สุขแก้วกฤษ

แลเลมลบัดับงฆาง

(หน้า ๑๓๒)

คล้ายคล้ายพลผายเนืองนอง

เลื่อมเลื่อมหมวกทอง

แลตรุด้วยแสงดาศดาว

เคลือบเคลือบคชสารทรนาว

งานอนงายหา

แลทางพะพาดแกว้งไกว

คล่ำคล่ำคชคลาดไฟ

เพรียกเพรียกเสียงไอ

แลพลประทะพะพง

แคว้งแคว้งแสงหางยุงยง

ยบายบายแดนดง

แลแพนพรรณรายรองรอง

(หน้า ๑๓๗)

ที่เป็นการซ้ำต้นบาทโคลง พบในเรื่องที่มีการแต่งโคลงทุกเรื่อง
ตัวอย่างจากลิลิตโองการแข่งน้ำ ดังนี้

กามภูมิฟ้าจรแรงทกคลวง ช่วยดู

ช่วยดูครุมคลองแผ่น

ข้างเผือก

ข้างเผือกฝีกลงหวา

หารแอน ช่วยดู

ช่วยดูเสียงเงือกงวาว

ขึ้นลง (หน้า ๕๐)

เรื่องยวนพ่ายโคลงต้น มีการซ้ำคำต้นบาทอยู่เป็นจำนวนมาก ซ้ำทุกบาทก็มี ซ้ำ ๓ บาทก็มีและซ้ำเพียง ๒ บาทก็มี ดังตัวอย่างการซ้ำต้นบาท ๓ บาท

คือคชกลัปกลอกจั่ง	จัญสีท
คือนาคจัญครุทสร้ง	วึ่งเว้น
คือไวบจิตดี	สุรราช
หนีสุราธิปเร้น	รวจหลัง

(หน้า ๓๒๑)

ซ้ำคำต้นวรรคแรกกับคำต้นวรรคสองของบท พบในฉันท์ และกาพย์

-ที่พบในฉันท์ คืออินทรวชิรฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังเช่น

สองพิศสองเพียรภาคย์	สองเสวยมลากสองเสวยรมย์
สองท้าวสองแทบชม	ชมเซยชิตคือตริงตรา
สองเมียงสองม่ายเมียง	สองประเอียงประอรกา
มาเสพยกรีธา	สุขเสวยสุโขศวรรย์
สองสวัสดิสองสวาท	สองสองราชทฤหรรษ์
สองเสพยสองศัลย์	ถันนาสองประสมสอง

(หน้า ๕๘๒)

ฯลฯ

ตัวอย่างสัททูลวิกิพิศฉันท์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

คิดพระพักตรลำนกศศิสุทศพิมล

คิดเกษคือกลราช- ตรีวาร

(หน้า ๒๒๗)

-ส่วนที่พบในกาพย์ คือกาพย์ฉมังในอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

โครมปายโครมป็นโครมโจม	โครมรุกโครมโรม
รเร้งรโรมโรมชุม	
ชุมข้างชุมม้ารชุม	ชุมพลคล้าคลุ้ม
คเคลือบคคล้ายคาวมัว	

(หน้า ๕๙๕)

ซ้ำคำในวรรคสอง พบในโคลงสองต้นในเรื่องมหาชาติคำหลวง โคลงสองสุภาพในลิลิตพระลอ พบในฉันท์คือมาลินีฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ในกาพย์ฉมังของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

มีทั้งซ้ำ ๒ แห่ง และซ้ำ ๓ แห่ง ที่เป็นการซ้ำสามแห่งพบในเรื่องมหาชาติคำหลวง และเรื่อง
ลิลิตพระลอ ในลิลิตพระลอสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่ากวีตั้งใจแต่งมาก ดังนี้

-ที่พบในโคลงสอง ดังตัวอย่างจากมหาชาติคำหลวง

ทอดตนตกเหวห้วย ม้วยแม่ม้วยเทอม้วย

อยู่ไย

(หน้า ๖๕)

และตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ โดยเฉพาะในตัวอย่างหลังจะเห็นว่ากวีตั้งใจแต่งเป็น
พิเศษ ดังนี้

โฉมผจญสามแผ่นดิน

งามเลิศงามล้วนแล

รูปต้องติดใจ บารมี

(หน้า ๓๕๗)

กรูเกี่ยวกรกอดเกื้อ

เนื้อแนบเนื้อโอเนื้อ

อ่อนเนื้อเอาใจ

พักตราใสใหม่หมา

หน้าแนบหน้าโอหน้า

หนุ่มหน้าสรสม

นมแนบนมนิ่มน่อง

ท้องแนบท้องโอท้อง

อ่อนท้องทรวงสมร

สมเสน่หอรใหม่หมา

กลั้วรสกลั้วกลืนกลั้ว

เกลสกลั้วสงสาร

บุษบาบานคลี่คล้อย

สร้อยแลสร้อยซ้อนสร้อย

เสียดสร้อยสระศรี

(หน้า ๔๒๘-๔๒๙)

-ที่พบในฉันทน์ จากวรรณคดีฉันทน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ คือ

ร่างับรุกขาทมาร่างับ

รำพรรณศัพท์พหล้าเพลอ

พลอดพร้อมพร้อมพิตรเชอ

ทุเวศร้างธรางเห็น

สุรามฤตย์ก็แม่นสุรามฤตย์

ช่วยรดจิตที่เฝ้าผลาญ

เพลิงโศกจงดับตั้งชลธาร

ทิมมฤตย์มารินสรง

(หน้า ๒๕๘)

และพบในท้ายวรรคของอินทวิเชียรฉันทน์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

ไอ้เสียงสำเนียงสัด	วร้องในพนาลี
ไอ้อกรรอุชี่	วิดเพี้ยงพินาศนาศ
	(หน้า ๕๘๕)

-ที่พบในกาพย์ฉมังของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์
ตัวอย่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ ดังนี้

เสียงโหซิงซัยฉาวฉาว	ฉาดฉาดเสียงดาว
อันฟาดก็ขาดดับตาย	
	(หน้า ๑๙๗)

ซ้ำคำกลางวรรคหรือกลางบาท พบในการแต่งร่าย โคลง ฉันทน์ และกาพย์
ที่เป็นกาพย์ซ้ำคำกลางวรรค

-พบในกลางวรรคร่ายในเรื่องมหาชาติคำหลวง และในเรื่องลิลิตพระลอ
ตัวอย่างจากมหาชาติคำหลวง ดังนี้ "ให้กสิกกสิกไปพลาง" (หน้า ๑๑๖) และ

... อันว่าสองพงาเหง้ากระษัตริย์ สุขโสรถดีโดยกนน
มามาแกลไกลล์ ยลอ่อนไท้ท้าวผู้แม่แท้ ถนัดแน่นแล
เห็นเห็นแต่ไกล ป่วนใจร้องรำสัลย์ แล่นมามาพลัน
สู่มารดาดาบศิณี ดั่งดรุณีเนื้อน้อย อยากนมละห้อย
หาแม่แม่มาตล ...

(หน้า ๒๕๖)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ ดังนี้ "... งามพอดตาตาดู งามพอดหูหูฟัง ..." (หน้า ๓๖๗) และ "ที่จะกันกันจงมัน ที่จะคั่นคั่นจงเป็นกล ..." (หน้า ๓๘๓)

-พบกลางวรรคโคลงเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ เรื่องยวนพ่ายโคลงต้น เรื่อง
กำสรวลโคลงต้น เรื่องลิลิตพระลอ

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ เช่น "มีตมุล่วน่วนตา ขอเรื่อง" (หน้า ๔๘)
และ "ไปตุมเขียรเขียรใบ บาทรน้ำ" (หน้า ๔๙)

ตัวอย่างจากเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น เช่น "ลวงหาญหาญกว่าผู้ หาญเหลือ ว่านา"
(หน้า ๓๑๕) และ "คิดใคร่ซ้ำซ้ำผู้ ชอบชาญ" (หน้า ๓๒๔)

เรื่องกำสรวลโคลงต้น กวีชอบซ้ำคำกลางวรรคโคลงมาก ตัวอย่างจากกำสรวล
โคลงต้น เช่น "พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า หล่อแสง" (หน้า ๕๑๔) "เรือแล่นผ้าผ้าผ่าย ผ่าวใจ"

(หน้า ๕๓๓) “เรือมามาแบ่งแก้ว กุโกล” (หน้า ๕๓๗) “เรือมามาที่ห้าง สวาโถกน” (หน้า ๕๓๘) “ครางอยู่ฮือฮือตา เลือดไล่” (หน้า ๕๓๙) “เย็บมามาให้สวาติ จำรัส” (หน้า ๕๔๐) ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ ดังนี้ “แม่พ่อตายตายด้วย พ่อแล้จ่อมใจ แม่เอย” (หน้า ๓๗๕)

-พบกลางวรรคฉันท์ คือในอินทรวีเชียรฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

ถ่อมถนอมสมเด็จเจ้า	ในยอดปรางลูสูงสูล
วางสมอุษาดูร	คือศศิศศิสม
	(หน้า ๕๙๒)
ประสงคสงสาร	ดูตระการตระการกล
กามากมลล	มทติกดำบรรพ์บรรพ์
	(หน้า ๕๙๒)

-พบกลางวรรคภาพย คือภาพยสุรางคนางค์ในเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ ตัวอย่างจากเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ คือ “ไกรหาญหาญจริง” (หน้า ๑๒๗) และในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ก็มีตัวอย่างภาพยสุรางคนางค์จากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้ “ปิ่นพิชพิชไฟ” (หน้า ๕๙๗) และมีบทที่กวีตั้งใจแต่งเป็นพิเศษ คือ

	สองสมสมพาส
ลาเพพิลาส	เล่าโลมโลมใจ
ชชิตชิตเชย	ตระทวนทวนใน
ฤดีดีใจ	ประคจคจปาน
	ร่ารักรักสนิท
เชยชมชมชิต	ประสงคสงสาร
ประสบสบกัน	ประสมสมภาร
ตฤบรรธาธาร	สุคนธาธา
	ชมชายชายไชย
ฤดีดีโดย	สำรวจสรवलสา
พิลาสพิลย์	พิสัยไสยา
ปานบุษปบุษบา	ประสบสบกัน

ผาดผวยผวยผวย

ยแยมแยมยวล

ษาสาใจบัน

สบสบลบอง

ตรอรอรองค์

มานชกริษา

ศรีสลาสลาเสวย

เน้นแนบแนบสาย

รททรทต

ประสานสานแด

ยยิ้มยิ้มยรร

สองสรวลสรวลทรร

รสรสโษา

ตระเลาเลาทอง

อนงคพงา

ตรกองกามา

สุธารสรส

ครไชยไชยเซย

กมลลมมท

สวาทสาสาทส

ฤดีดีดีล

(หน้า ๕๘๒)

ตัวอย่างภาพยืมจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ดังนี้

เทโพแลชะโดหลากหลาย

แก้มซ้ำซ้ำชาย

แลไปให้ปลาหมอดู

ปลาแมวลิ้นหมาปลาหมู

คชราราหู

มีจันทร์เม็ดและทรมาง

(หน้า ๑๕๖)

พระกียิงศรศรเหิรหัน

หอกเพชรทบทัน

ก็หักด้วยศรสหัสสา

(หน้า ๑๙๗)

ตัวอย่างภาพยืมจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

แรงยิ่งแรงแรงเริงไฟร

ชมแก้วนมน้ำไว

แลชัยชนะหลายปาง

(หน้า ๕๗๐)

จับม้าขัดม้าแดงดับ

พระพลเทพรับ

ทั้งพลพลพินาศ

(หน้า ๖๐๗)

ที่เป็นการซ้ำคำกลางบาท พบในโคลง ฉันท์ และกาพย์

-ที่พบในโคลงเป็นโคลงสี่ ส่วนมากพบกลางบาท ๓ ของโคลง พบในเรื่องลิลิตโองการ
แข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงตั้ง ทวาทศมาสโคลงตั้ง กำสรวลโคลงตั้ง และเรื่องลิลิตพระลอ

ตัวอย่างจากลิลิตโองการแข่งน้ำ คือ "ขึ้นหอมอายดินเลอ เลอก่อน" (หน้า ๔๘)

ตัวอย่างจากยวนพ่ายโคลงตั้ง คือ "ลวงลวงลาดหนีลวง ลวงไล่ กี้ดี" (หน้า ๓๑๕)
และ "คฤหทองแครงทองหา นานหมู่ หมายถึงแฮ" (หน้า ๓๓๖)

ตัวอย่างจากเรื่องทวาทศมาสโคลงตั้ง คือ "จำระจำเราอร อรนิต หายแม่" (หน้า
๖๘๘)

ตัวอย่างจากกำสรวลโคลงตั้ง เช่น "โฉมแม่จักฝากดิน ดินท่าน แล้วแฮ" (หน้า
๕๑๖)

ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ คือ "ฟังคำพ่อคิดเหลือ เหลือที่ คิดนา" (หน้า ๓๕๐)
"เมรุทองละลองปือ ปือรอด ไปนา" (หน้า ๔๑๗) "บเห็นลูกกับตน ดนอย่า เป็นเลย" (หน้า
๔๔๑)

-ที่พบในฉันท์ พบกลางบาทสองอินทรวีเชียรฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

สองพิศสองเพียรภาคย์	สองเสวยมลากสองเสวยรมย์
สองท้าวสองแทบชม	ชมเซยชิดคือตริงตรา
	(หน้า ๕๘๒)

-ที่พบในกาพย์ ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ ในกาพย์ฉบับ ๑๖ ดังนี้

อยู่เคียงเรียงคาบเกสร	เกสรไซ้จร
แลอบลอลองอรชม	
	(หน้า ๑๕๓)

ลักษณะเช่นนี้พบในการแต่งรายด้วย คือเป็นการซ้ำคำทำยวรรคกับคำต้นวรรคถัดไป
ถ้าเขียนเรียงกันจะเห็นว่า มีลักษณะคล้ายกับการซ้ำคำกลางบาทในโคลงและฉันท์มากที่สุด
พบในกัณฑ์กุมารของเรื่องมหาชาติคำหลวง ดังนี้

... อันว่าน้ำตาพระมหาสัตว์ ก็ตกเหนือปรัษฎางค์สอง
กระษัตริ์กุมาร ประดุจแผ่นขดานมาศทั้งคู่อู่ร้งรอง
รองชลเนตรพระมหาสัตว์แล

(หน้า ๑๖๙)

การแต่งคำประพันธ์โดยซ้ำคำหรือกลุ่มคำของกวีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้เห็นได้ชัดเจนว่ามีอยู่มากทีเดียว

จากการศึกษากลวิธีการใช้คำซ้ำในการแต่งคำประพันธ์ สรุปได้ว่าวรรณคดีไทยสมัยนี้มีคำประพันธ์ที่มีลักษณะการแต่งทำนองกลบทที่เกิดจากการใช้คำซ้ำ ดังนี้

๑.๖) **นิยมแต่งเป็นคำประพันธ์โดยเล่นคำแบบกลบทสะบัดสะบิ้ง** พบในการแต่ง ร่าย โคลง ฉันท์ และกาพย์ เป็นการซ้ำคำหน้าและเปลี่ยนคำหลัง

-ที่พบในร่าย ดังตัวอย่างจากร่ายใหม่หาชาติคำหลวง ดังนี้

... ลางหมู่ดูสระตะสรตั้น ลางหมู่ดูรยีนรย้ง งา
สรพรงงสรพรวด ...ลางหมู่ชรัตชรอัน ...
เห็นคนสิ้นคนลับ มีหมู่ด่างหมู่แดง ย่อมม้าแรงม้า
เจ้า หมู่ม้าเหล่าม้าเลือก หมู่ม้าเฟือกม้าผ่อง ...
หมู่ม้าปลั่งม้าปลอด ตีนคอบขอดคอบขด หมู่ม้า
หมดม้าหม่น ...หมู่ม้าหล่อม้าเหลือง ดูเมลือง
มลาก หมู่ม้าหน้าคม้าหนีล จบทุกดินทุกदान หมู่
ม้ากาลม้าแก้ว โฉมดูแพรวดูพราย หมู่ม้าซ้ายม้า
แซม ...หมู่ม้าฝ้ายม้าฝุ่น ... อาจดตรงค์ ...
ม้ายรรยงยรรยง ...

(หน้า ๒๓๗)

-ที่พบในโคลง ดังตัวอย่างจากโคลง เช่นจากเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น คือ "เร่รบเร่รันท
เขา รุมรอบ" (หน้า ๓๓๐) "ลุดเขื่อนลุดชัวชนัน ช่องช้าง" (หน้า ๓๓๒) "ตรบัตดรแบงหาญ
หาดาบ" (หน้า ๓๓๓) มีข้อสังเกตว่าพบในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นมากเป็นพิเศษ เช่น "วิไลย
วิลาพินท์เพาโพธ" (หน้า ๖๘๓) "สุรสูเรนทราธร เพื่อยฟ้า" (หน้า ๖๘๘) "ธรรณีธรรณิศแล้ง
เลอทาว แห่งแล" (หน้า ๖๙๐) "นिरานีราศร้าง แรมสมร" (หน้า ๖๙๒) "ฤตฤตติครรร
มยศ" และ "รำเพยรำพาธาร ไหลหลัง" (หน้า ๖๙๒) เป็นต้น

-ที่พบในฉันท์ เช่น อินทรวีเชียรฉันท์ในอินรุทศคำฉันท์ ดังนี้

สองเมียงสองมายเมียง
มาเสพยกรีชา

สองประเียงประอรกา
สุขเสวยสุขไชศวรย์
(หน้า ๕๘๒)

-ที่พบในภาพย์ ดังตัวอย่างภาพย์ฉบับในสมุทรมุขคำฉันท์ ดังนี้

กีก้องเสียงเกวียนแกว่งไกว รุลีเวียนไว

ดระลบดระเลิศเวหาส

(หน้า ๑๓๐)

เสด็จด้วยพฤษภมทิมา

นางเห็นโคกกา

บเลงบแลพิศวง

(หน้า ๑๗๕)

และภาพย์ฉบับในอนิรุทธคำฉันท์ ดังนี้

ต่างต่างเขจรภูธร

คือดารากร

ประดับประดาชดวงจันทร์

พระเสด็จพฤษภพระศรี

ใสสังขรุจี

จัญญจาร์สจักรพาพ

(หน้า ๖๐๙)

๒. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาและสำนวนโวหารที่ปรากฏเป็นลักษณะร่วมในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น สรุปได้ดังนี้

๒.๑) นิยมใช้คำไทยโบราณหรือคำไทยง่าย ๆ มีปรากฏในวรรณคดียุคนี้ทั้ง ๘ เรื่อง ปรากฏทั้งใช้เป็นคำทั่วไปและคำเรียกเฉพาะ เช่น แก้ว แก้วน ขอก ชี ชุน เข้า แยก เจอก เจ้า ตน ถอง ใ้ แปล้ มลั้ง แมน รัง (คือสร้าง) รวงซาง หาว เหง้า เขา ทอง (คือเขาพระสุเมรุ) เจ้าข้าง เจ้าผาเผือก เจ้าจอมเมรุมาศ เจ้าฟ้าสีมือ (คือพระนารายณ์) นายกเทพทรงเพชร (คือพระอินทร์) พระผู้ผ่านสงสาร (คือพระพุทธเจ้า)

๒.๒) ใช้คำเขมรมากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องมหาชาติคำหลวงที่มีมากเป็นพิเศษ จนชวนให้คิดว่าเรื่องมหาชาติคำหลวงของไทยน่าจะได้ที่มาจากฉบับของเขมร เพราะแม้แต่ในคาถาภาษาบาลียังมีคำเขมร “เมาะ” ปนอยู่ด้วย คำนี้มีความหมายว่า คือ นอกจากนี้ยังมีคำเขมรอื่น ๆ ปะปนอยู่ตลอดทั้งเรื่อง รวมทั้งคำ “นิ” ที่มีความหมายว่า นี้ และ “นุ” ที่มีความหมายว่า โน้น ซึ่งทั้งคำ “นิ” และ “นุ” ก็มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ของยุคนี้ด้วย คำเขมรเหล่านี้มีทั้งคำราชาศัพท์ และคำสามัญที่ใช้กับคนทั่วไป คำเขมรที่กวีไทยนำ

มาใช้ที่มีการถ่ายเสียงหรือถอดรูปคำตามวิธีเขียนก็มี คำเดียวกันจึงอาจเขียนเป็นคำไทยได้ หลากหลายทำให้เราสามารถเลือกคำมาใช้ได้อย่างเหมาะสมตามแต่ที่เห็นสมควรในแต่ละบริบท ลักษณะเช่นนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นอิทธิพลของภาษาเหล่านี้ที่มีต่อภาษาไทยในยุคนั้นแล้ว ยังแสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดของกริไทยที่นำคำยืมเหล่านี้มาดัดแปลงให้เหมาะสมแก่ภาษาที่ใช้อยู่เพื่อเพิ่มเสียงไพเราะของคำบ้าง เพิ่มจำนวนพยางค์หรือคำให้เหมาะสมแก่ฉันทลักษณ์แต่ละชนิดบ้าง และเพื่อย้ำความหมายของคำที่ใช้มากขึ้นบ้าง เป็นประโยชน์แก่การแต่งคำประพันธ์เป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกใจเลยว่าเหตุใดในจินตตามณีซึ่งเป็นตำราแต่งคำประพันธ์ไทยในยุคแรก ๆ จึงกำหนดให้ผู้หัดแต่งเรียนภาษาต่าง ๆ รวมทั้งภาษาเขมรด้วย

มีข้อสังเกตว่าคำเขมรที่ปรากฏในวรรณคดีเหล่านี้เป็นคำทั่ว ๆ ไป ที่มีใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นคำสามัญสำหรับคนทั่วไป และคำราชาศัพท์สำหรับผู้สูงศักดิ์ ทำให้คิดว่าสมัยนี้น่าจะมีคนเขมรมาปะปนอยู่กับคนไทยเป็นจำนวนมาก ถึงกับมีการหยิบยืมภาษากันใช้ และดูเป็นเรื่องธรรมดาที่มีคำเขมรปะปนอยู่ในการใช้ภาษาไทยของคนไทยยุคนั้น ซึ่งชวนให้สันนิษฐานว่าคนไทยในราชสำนักในสมัยนี้น่าจะพูดได้ทั้งภาษาไทยและภาษาเขมร ตัวอย่างคำเขมรที่พบในวรรณคดีไทยยุคนั้นเช่น

กันดาล	มีความหมายว่า	กลาง
เกดา / เซดา / กำเดา	มีความหมายว่า	ร้อน ความร้อน
กำราล	มีความหมายว่า	เครื่องปู เสื่อ
กำเลาะ	มีความหมายว่า	หนุ่ม สาว
ขจี	มีความหมายว่า	อ่อน
ควร / คำนวน	มีความหมายว่า	วาดรูป
ฉบั้ง	มีความหมายว่า	รบ
ฉลอง	มีความหมายว่า	ข้าม
โชร	มีความหมายว่า	เลือด
ดล / ลุ / ลุละ	มีความหมายว่า	ถึง
ได	มีความหมายว่า	มือ
เต้า / เทา	มีความหมายว่า	ไป
ถนำ	มีความหมายว่า	ยา
โถง	มีความหมายว่า	ดวงอาทิตย์ หรือวัน

ทำงล	มีความหมายว่า	หนัก ภาวะ ความทุกข์
ทีก	มีความหมายว่า	นี้
นิ	มีความหมายว่า	นี้ มักใช้ท้ายคำอื่น เช่น คำนับนิ กำหนดนิ กุณิ ประดับนิ พันภกนิ ฟ่านักนิ ยศไดนิ ยุทธนิ เลิศนิ สำนักนิ สนุกนิ สวภานิ โน้น เช่น นุบรรเลง นุพงไพร นุประการ นุประดับ
นุ	มีความหมายว่า	ข้าว
บาย	มีความหมายว่า	ประมาณ
ประเหล	มีความหมายว่า	บน
เลอ	มีความหมายว่า	เหตุไร ทำไม
เยี้ย	มีความหมายว่า	ขวา
สด้า	มีความหมายว่า	ร้องเรียก
สแรก	มีความหมายว่า	เขา
สแนง	มีความหมายว่า	หนึ่ง
แสบก	มีความหมายว่า	

ฯลฯ

นอกจากนี้ในวรรณคดีทุกเรื่อง ยังปรากฏการสร้างคำไทยและคำภาษาอื่น เช่น บาลีและสันสกฤตอย่างคำภาษาเขมรด้วย ด้วยการเติมหน่วยคำหน้าศัพท์ หรือกลางศัพท์ เช่น

ขัดขึ้น	เป็น	ลขัดลขึ้น
ง้า	เป็น	ทรงง้า
จด	เป็น	จรด
ชอบ	เป็น	ชรออบ
ดัด	เป็น	ชรดัด
ปฐพี	เป็น	ปฐพี
ไภ้	เป็น	สรไภ้
แร่ง	เป็น	ชรแร่ง
เว้า	เป็น	กัลเว้า

สพรั่ง	เป็น	สรพรั่ง
สทคต	เป็น	สทรคต
สาย	เป็น	ทรสาย
สุโนค	เป็น	สุรโนค
สุม	เป็น	ทรสุม
หมื่น	เป็น	ชรหมื่น
อาจ	เป็น	สรอาจ
อ่ำ	เป็น	ชรอ่ำ

ตัวอย่างการเลือกคำของกวีมาใช้เพื่อประโยชน์ทางฉันทลักษณ์

“บชื่อแร้งกาเต้าแตกตา” กวีใช้คำเขมร “เต้า” ทำให้มีเสียงสัมผัสกับ “แตกตา”

“ตนเขาเรีองรอนหล้า เลอหาว” กวีใช้คำเขมร “เลอ” เพื่อให้มีเสียงสัมผัส

พยัญชนะกับคำว่า “หล้า” /

“ฟ้าชรแรงหกกลวง ช่วยดู” กวีใช้คำ “ชรแรง” ซึ่งเป็นคำไทยที่มีวิธีการสร้าง

คำแบบเขมร เพื่อเพิ่มจำนวนพยางค์ให้ครบตามข้อบังคับทางฉันทลักษณ์

“โจนบหลยวโกรยเกรง ท่านช่า” กวีใช้คำเขมร “โกรย” ที่มีความหมายว่า

หลัง เพราะต้องการคำที่มีสัมผัสพยัญชนะกับคำว่า “เกรง”

“เมอลมโนนถมิหนท อยู่ย้ง” กวีใช้คำเขมร “เมอล” ที่มีความหมายว่าเห็นเพื่อ

ให้มีเสียงสัมผัสพยัญชนะกับคำว่า “มโน” ซึ่งก็เป็นเหตุผลทำนองเดียวกันกับ “เมอลมณีนัฏรจ้ง
ฉายบร”

“ทรับทราบเท้าชรณเฑลบอยู่เลอย” กวีใช้คำ “ทราบ” ซึ่งแผลงมาจากคำเขมร

ว่า “ชราบ” เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะกับคำว่า “ทรับ” ที่อยู่ข้างหน้า /

๒.๓) นิยมใช้คำว่า “ศรี” เรียกกษัตริย์ หรือใช้ประกอบคำที่เป็นนามเฉพาะหรือ
คำนามทั่วไป

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ มีคำว่า ศรีแก้ว ศรีบุญ สมเด็จพระรามาชิตีศรีสินทร
บรมมหาจักรพรรดิศรราช

เรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ มีคำว่า เสกศรี ศรีสาว ศรีสมร โฉมศรีสีหาคณ สิงศรี
ศรีราชบุตร ศรีสุโขทัย ศรีสรรเพชญ พระศรีราชเดโชชย

เรื่องมหาชาติคำหลวง มีคำว่า บันสารเสียงศรี พรรณพัตรากราสิกศรี พระสุนหศรี
ลูกสาวศรี ลูกสองศรี ศรีเมือง ศรีราชอนุช ศรีสมมติเทพเจ้า ศรีสมุหนายก ศรีศุภลักษณ์

ศรีสวัสดิเสาวภาคย์ ศรีสาสดา ศรีสมบูรณ์ ศรีสุนิสาภรณ์ ศรีสุภษัทร ศรีสุรเทพ ศรีสุริยพงศ์
ศรีอัมพร พระศรีสุพุทธาทิตย ศรีโอรสพระศรีธารณ ศรีบรมแพศยันดร ศรีเวศยันดรราช ศรี
สรณชัย ศรีสารบุตร

เรื่องทวาทสมาสโคลงต้น มีคำว่า บั้วมาศสร้อยสระศรี ศรีสุทธิ ศรีเสาวนาฏ
ศรีอนิรุทธ์ ศรีอุษา ศรีจุฬาลักษณ์

เรื่องกำสรวลโคลงต้น มีคำว่า ศรีเกษ ศรีเสาวภาคย ศรีจุฬาลักษณ์

เรื่องลิลิตพระลอ มีคำว่า สวนศรี สองศรี สระศรี พระบาททรงกษตรี ศรีกษัตริย์
ศรีเกศ

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีคำว่า โนมศรี ชายาศรี เทพาศรี ฆนุศรศรี บั้วศรี
พระศรี มารดาศรี สระศรี สวนศรี สองศรี สาวศรี เสนาบดีศรี รมย์บุรีศรี
อโยธยาศรี ศรียุพราช ศรีเสียง ศรีไสว ศรีโสภา ศรีนรคุปต์ ศรีสมุทรโฆษ ศรีสุรสดา

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ มีคำว่า ศรีสาว ศรีนฤปดี ศรีสมร สองศรี ดาศรี สระศรี
พระมนเทียรศรี อุษาศรี ศรีอนิรุทธ์ ศรีอุษา

๒.๔) นิยมใช้คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำหรือประโยคซ้ำเพื่อเน้นย้ำความหมาย ทั้งนี้
เหมาะสมแก่วรรณคดียุคนี้ที่เป็นแบบมุขปาฐะ (มีทั้งซ้ำคำคำเดียวกัน และคำซ้ำความหมาย)

เรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า มีปรากฏการซ้ำกลุ่มคำซ้ำทั้งในร้อยและโคลงในลักษณะของ
คำเสริมหน้าวรรคและคำสร้อยท้ายวรรคราย คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำต้นวรรคหรือกลางวรรคหรือ
ท้ายวรรคของร้อยและโคลง คำซ้ำที่เป็นการซ้ำความเดียวกันโดยอาจใช้คำต่างกันบ้างเล็กน้อย
ในร้อย และคำซ้ำคำสร้อยท้ายบาทหรือคำท้ายบาทกับต้นบาทในโคลงสี่ด้นที่เรียกว่ากลบท
เก็บบาท ดังตัวอย่าง

คำเสริมหน้าวรรคในร้อย

... ใครชื่อ เจ้าเต็มนาง ใครชื่อ รางควายทอง ใคร

ชื่อ ฟ้าสองยาวเร่งยิน ใครชื่อ สิ้นเกตรา ...

(หน้า ๕๓)

คำสร้อยสลับวรรคที่ปรากฏท้ายวรรคแต่ละวรรคในร้อย มีข้อสังเกตว่าแม้จะไม่จำเป็นต้องมีท้าย
วรรคทุกวรรค แต่ต้องมีต่อเนื่องกันหลายวรรคทีเดียว

จงไปเปนเปลวปล่อง ... แล่งแผ่นดินปลง

เอาชีพไป อย่ากินเข้าเพื่อไฟ จนตาย อย่า

อาศัยแก่น้ำ จนตาย นอนเรือนค่านาคา จนตาย

ลิมดาหงายสู่ฟ้า จนตาย กัมหนาลงแผ่นดิน จนตาย
 สีสองกินไฟต่างจวัน ฯ

(หน้า ๕๒)

คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำต้นวรรค กลางวรรค หรือท้ายวรรคของร้อยและโคลง
 ผีตงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก
 ดกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวง
 เต้า ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี ศรีพรหมรักษ์ยักษ์กุมาร
 หลายบ้านหลายท่า ล้วนผีห้าผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า
 หน้าเท่าแผง แแรงไทยเอาขวัญ ครั้นมาถึงถับเสียงเยี่ย
 ชระแรงชระแรง แผงข่าวยินเยี่ยชรรางชรราง
 รางชางจูปากเยี่ยจเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อาน
 มลันเยี่ยละลายละลาย ทรายมีในฟ้าในดิน ... หงาย
 ระงมระงม ...

(หน้า ๕๒)

มีตมุล่วน่วนตา	ขอเรื่อง
ขอเรื่องเปนพระสุริย	ส่องหล้า
เปนเดือนดาวเมือง	เมืองฉ่า
เมืองฉ่าเห็นฟ้าเห็น	แผ่นดิน

(หน้า ๔๘)

คำซ้ำที่เป็นการซ้ำความเดียวกันโดยอาจใช้คำต่างกันบ้างเล็กน้อยในร้อย เช่น ขยายขจร ขบถ
 ทลโทรท งูเงี้ยว เงือกงู เพาะพุง เตียรเกล้า และ

ผีตงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก
 ดกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า
 ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี ศรีพรหมรักษ์ยักษ์กุมาร หลาย
 บ้านหลายท่า ล้วนผีห้าผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า หน้า
 เท่าแผง แแรงไทยเอาขวัญ ครั้นมาถึงถับเสียงเยี่ย
 ชระแรงชระแรง แผงข่าวยินเยี่ยชรรางชรราง รางชาง
 จูปากเยี่ยจเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลัน
 เยี่ยละลายละลาย ทรายมีในฟ้าในดิน บินมาเยี่ยพหลู่

จุงมาสูบเอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียด
 ภาย ว่ายกระทู้ฟาดฟัด ความแควนมัดตอก หอกดั้น
 เต้าเท้าถก หลกทำให้ไปมิทันตาย หงายระงมระงม
 ยมบาลลากไป ไฟนรกปลาบปลิ้นดินพलग เขาวาง
 เหนืออพิจี ผู้บ่ตีบชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถแก่
 เจ้า ผู้ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระรามาริบัติ ...

(หน้า ๕๒)

คำซ้ำทำยบาทหรือคำสร้อยทำยบาทกับต้นบาทแบบกลบทเก็บบาทในโคลงสี่ด้นบาทกฤษณ
 ลักษณะเช่นนี้อาจจะซ้ำได้ตั้งแต่ ๑-๓ ครั้งในโคลงบทเดียว ดังตัวอย่าง

กามภูมิฟ้าจรแรง	หกคลวง ช่วยดู
ช่วยดูक्रमครองแผ่น	ข้างเผือก
ข้างเผือกฝึกกลางหวา	หารแอน ช่วยดู
ช่วยดูเสียงเงือกงูวาง	ขึ้นลง

(หน้า ๕๐)

เรื่องยวนพ่ายโคลงสี่ด้น นอกจากจะมีการซ้ำคำหรือกลุ่มคำแบบโคลงกลบทที่มีการซ้ำ
 ต้นบท ซ้ำต้นบาท และซ้ำทำยบาทกับต้นบาทถัดไปแบบที่เรียกว่ากลบทเก็บบาทแล้ว ยังมีการ
 ใช้คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำที่ปรากฏในวรรคเดียวกันหรือต่างวรรคในโคลงบทเดียวกัน คำซ้ำกลุ่มคำ
 ในวรรคหลังของบาทกับกลุ่มคำสร้อยทำยบาทเดียวกัน คำซ้ำคำสร้อยหรือกลุ่มคำสร้อยทำยบาท
 ของโคลงบทเดียวกันหรือต่างบท และคำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำที่ปรากฏในวรรคหน้าของบาทหรือ
 วรรคหลังของบาทของโคลงต่างบท และคำซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ดังนี้
 คำซ้ำที่ปรากฏในวรรคเดียวกันหรือต่างวรรคในโคลงบทเดียวกัน โดยที่คำซ้ำเหล่านี้อาจอยู่ซิด
 กันหรือห่างกันก็ได้ เช่น

พรายพรายพันเหาหาง	ยุงรยับ ยาบแฮ (บทที่ ๒๔๗)
หาญแห่จุ่มจุ่มล้อม	หนันหนา (บทที่ ๒๕๗)
แลเครื่องข้างแลข้าง	ยั้งยง (บทที่ ๒๓๖)
สยงคีตสยงแผคงจयर	จันแจ้ว
เกริระงมเกรี	สยงลั่น ภาแฮ (บทที่ ๒๕๙)
ลวงลวงลาดหนีลวง	ลวงไล่ กิติ (บทที่ ๔๒)

คำซ้ำกลุ่มคำในวรรคหลังของบาทกับกลุ่มคำสร้อยท้ายบาทเดียวกัน มีปรากฏน้อยมาก แต่ก็มีให้เห็น ปรากฏในบาทที่ ๑ ดังนี้

ทุกทรวงพลพยุหให้	เอารส ท่านฤา (บทที่ ๑๗๙)
ภูมิศวรราชเรือง	เอารส ท่านฤา (บทที่ ๑๙๙)

มีอยู่บทหนึ่งที่ซ้ำคำสุดท้ายวรรคหน้าอีกด้วย เช่น

ภูษางามแ่งเกื้อ	กฤษร ชื่นแสบ (บทที่ ๒๒๑)
อาภรณ์อากาศเกื้อ	กฤษร ชื่นแสบ (บทที่ ๒๒๖)

คำซ้ำคำสร้อยหรือกลุ่มคำสร้อยท้ายบาทของโคลงบทเดียวกันหรือโคลงต่างบท เป็นการซ้ำกลุ่มคำเดียวกัน

คำซ้ำคำสร้อยท้ายบาท มักเป็นคำซ้ำคำสุดท้ายเพียงคำเดียว ปรากฏทั้งท้ายบาท ๑

หรือ ๓

คำสร้อยท้ายบาท ๑ เช่น

พรมพิษณุปรเมศรเจ้า	จอมเมรุ มาศแสบ (บทที่ ๑)
พระมายศยงฟ้า	ดินชม ชื่นแสบ (บทที่ ๔)
พระมาเพญโภคยพัน	ไพศรพ โสดแสบ (บทที่ ๖)
พระเสด็จแสดงดิพรแก้ว	การยทุธ ยิงแสบ (บทที่ ๙)
ล้วนแรงรู้น้อยอ่อน	อรรธา นีฤา (บทที่ ๕๓)
สารสยามภาคยพร้อง	กลกานท นีฤา (บทที่ ๕๘)
แถลงปางชยนาทเข้า	กรรบรร บาปฤา (บทที่ ๗๑)
แต่นี้จักตั้งอาทิ	กลกานท แลนา (บทที่ ๖๑)
แถลงปางพระมาตรให้	สัภพ ท่านหา (บทที่ ๖๒)
ครั้นกรุงลาวรู้เล่าห์	ลวงเขา ใส่นา (บทที่ ๑๑๒)
นายเออยยาป้วยกัวย	กลพราง พรอกเลย (บทที่ ๑๑๘)
ชาวเราอย่าอ้าวอ้าง	อางขนาง หึ่งเลอย (บทที่ ๑๗๓)

คำสร้อยท้ายบาท ๓ เช่น

พระมาทยบทยมสมา	ธิปราชญ์ เพรงแสบ (บทที่ ๑๑)
เอกาจลดำรงรักษ	รองราชฎร์ ใสแสบ (บทที่ ๑๒)
ทำนองทำนุกภา	รตรองตรยบ รยบแสบ (บทที่ ๔๗)
แถลงปางปิ่นลาวจฉาย	จักป้วย แลนา (บทที่ ๖๗)

แถลงปางเมื่อพระทาน
 แถลงปางแต่งหัวเมือง
 แถลงปางล่อลวงกล
 กลกลตอบกลคิด
 เป็นกรุงตั้งตนอยา
 แปรปรามว่าเราอยา

อุปโภค นันทนา (บทที่ ๗๒)
 ขุนหมื่น ไปนา (บทที่ ๗๓)
 ไพริศ เนืองนา (บทที่ ๓๑๙)
 กลไคร่ ถึงเลย (บทที่ ๓๑๔)
 รบท่าน เอาเลย (บทที่ ๓๒๓)
 พรันแพร่ ความเลย (บทที่ ๑๑๒)

คำซ้ำคำสร้อยหรือกลุ่มคำสร้อยท้ายบาทในโคลงบทเดียวกัน

แถลงปางแสดงดิพรเกื้อ
 เอาศนโอสुरยเสีย
 แถลงปางเมื่อพระทรง
 งามเงื่อนสรพรพญผ้าย
 นานาพลไพร่ห้อม
 หินหอกสรรพาผา
 ผู่หาญแจ้งชั้นหาญ
 พาพรยบทุกด้านพร้อม
 ไครคดไครชื่อร้าย
 ไครไคร่ครองตนบยพ
 ชื่อนี้กแต่ในใจ
 พระอาจลวงรู้ด้วย

บุญบง บาปนา
 จรกล้าย
 พระผนวช นันทนา
 แผ่นเกษม (บทที่ ๗๗)
 แหนทวาร หอแฮ
 เลื่อนล้อม
 หาเพื่อน ดายแฮ
 ไพร่นาย (บทที่ ๑๕๙)
 ดีใด ก็ดี
 ท่านม้วย
 จงช่อน ก็ดี
 ดุจหมาย (บทที่ ๕๒)

คำซ้ำกลุ่มคำสร้อยท้ายบาทของโคลงต่างบท

คำซ้ำกลุ่มคำสร้อยท้ายบาท ๑ เช่น
 ตักदानุภาพแก้ว
 เชองแก้เศอกใหญ่ให้
 แต่นี้จักตั้งอาทิ
 แต่นั้นลาวบ้าบอบ
 ครวีอากาศเกื้อ
 ทุกสารเรรวรดรู้
 อากรณ์อากาศเกื้อ
 เมอลมุนกว่านไพร่ถ้วน

การรงค์ รวงแฮ (บทที่ ๓๗)
 หายแรง รวงแฮ (บทที่ ๔๑)
 กลกานท แลนา (บทที่ ๖๑)
 ใจเจ็บ แลนา (บทที่ ๑๐๕)
 อากยรณ ชื่นแฮ (บทที่ ๒๑๗)
 รอบเชอง ชื่นแฮ (บทที่ ๒๒๒)
 กุญชร ชื่นแฮ (บทที่ ๒๒๖)
 แถวกอง ชื่นแฮ (บทที่ ๓๔๗)

คำซ้ำกลุ่มคำสร้อยท้ายบาท ๓ เช่น

พระเสด็จดำรงรักษ	ลัยงโลกย ใส้แฮ (บทที่ ๒)
พระมาสมัสภาร	เพญโพธิ ใส้แฮ (บทที่ ๔)
พระเสด็จแดงคุณ	ครองโลกย ใส้แฮ (บทที่ ๕)
พระมารบาลบร	ทุกทวีป ใส้แฮ (บทที่ ๘)
พระมาบันเทาทุกข	ทุกสิ่ง เสบอยแฮ (บทที่ ๒)
พระมาเกอดเกษมภพ	ทั้งสี่ เสบอยแฮ (บทที่ ๖)
แจ้งเบญจพยัคณ	เลิศนิ กิติ (บทที่ ๒๑)
สัปดาห์กษิณยล	บัตเรนศ กิติ (บทที่ ๒๕)
อัมภุโลภาศดารยัษฐ	พิบาก กิติ (บทที่ ๒๖)
เชอลเศอกสังแสงเชอง	ลาลาด กิติ (บทที่ ๔๑)
ลวงลวงลาดหนี่ลวง	ลวงไล่ กิติ (บทที่ ๔๒)

คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำที่ปรากฏในวรรคหน้าของบาทหรือวรรคหลังของบาทของโคลงต่างบท มีข้อ
 หนึ่งเกิดว่ามักปรากฏในลำดับบาทเดียวกัน

คำซ้ำในวรรคหน้าของบาท ๒

ตามต้อยไพร่เรื่อง	ร้อนเกล้า (บทที่ ๖๘)
ตามต้อยไพร่ฟัง	พ่ายล้าน (บทที่ ๘๗)

คำซ้ำในวรรคหลังของบาท ๒

งาต่องาขวิดแขวน	ท้าวหัน (บทที่ ๒๖๘)
สารเดิบต่อตัวทับ	ท้าวหัน (บทที่ ๒๗๐)
ฟองสมุทรตีนกลางแปลง	ท้าวหัน (บทที่ ๒๗๑)

นอกจากนี้ยังมีคำ "ปล่งแปล้" ในบทที่ ๔๖ และ ๕๐ มีคำว่า "พ้อลัยง" ในบทที่ ๗ และ ๑๗ คำว่า
 "สำเกล้า" ในบทที่ ๒๐๒ และ ๒๐๖

คำซ้ำในวรรคหลังของบาท ๓

การยุทช่วยชาญกล	กลแก้ว (บทที่ ๓๙)
ลวงกลใส่กลเหนื่อ	กลแก้ว กลแฮ (บทที่ ๔๔)

คำซ้ำในวรรคหลังของบาท ๔

สุดล้ำพลข้างม้า	หนั้นหนา (บทที่ ๒๔๘)
หาญแห่งจุ่มจุ่มล้อม	หนั้นหนา (บทที่ ๒๕๗)

นอกจากนี้ยังซ้ำคำ “ถี่แถลง” ในบทที่ ๒๑ ๒๘ ๔๕ และ ๘๒ คำว่า “ถ่องกล” ในบทที่ ๔๗ และ ๕๑ คำว่า “คล่าวโคล” ในบทที่ ๑๙๑ และ ๑๙๔ และคำว่า “หม่อมหมาย” ในบทที่ ๑๗๒ ๑๘๖ และ ๒๐๓

คำซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น ชำนิชำนานูชาญ กล้าแก้วนหาญ ดยรดาษ เหลือหลาม สรวญศรพิท

เรื่องมหาชาติคำหลวง นอกจากจะปรากฏในการแต่งคำประพันธ์แบบกลบทที่มีการซ้ำคำคำเดียวกันในวรรคของร่าย และการซ้ำกลุ่มคำต้นบทในการแต่งกาพย์ยั้งแล้ว ยังมีการใช้คำซ้ำคำเดียวกันในวรรคเดียวกันและต่างวรรคของร่าย คำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำซ้ำในต่างวรรค คำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำสร้อยท้ายวรรคและท้ายประโยค คำซ้ำกลุ่มคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น คำซ้ำในวรรคร่าย ปรากฏทั้งต้นวรรค ในวรรค หรือท้ายวรรค หรือที่เป็นคำซ้ำในต่างวรรค คำซ้ำนี้อาจอยู่ชิดกันหรือห่างกันก็ได้ รวมทั้งคำซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น

 แม่อนหน้าท้าวเทพี สบรชติดาลตระดกจิตร
 ข่อนข่อนคิดคระหลให้คระหลวล ควรฤชาวร้อนลुक มา
 ลุมแม่มือยารา ...

(หน้า ๖๕)

 ธได้สดับสารสรดี อนนสองพระศรีแล้วแล้ว
 คือลูกแก้วกับพระสุณห์ ธก็ให้ชบชุนสาหัท ตรีสจะใจ
 จัญจวญ ควรจะเอนดูตั้งนี้

(หน้า ๖๕)

... ก็เอากลอมน้ำกรดยด คยดไนใจหญิงหญิง ให้
 กสิกกสิกลงไปพลง วางยังเรือนตนด้วย ด้วยด่วนแล
 พราหมณครันนเห็นนาง ให้ไปพลงกสิกกสิก กิลคึก
 ถาม ดูกรนางพราหมณีน่ารัก ใครแลมาแข่งชกหักไม้
 ให้เจ้าให้สอื่น ...

(หน้า ๑๑๖)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อันว่านายพรานเจตบุตร อันท้าวพระญา
ประดิษฐานไว้ ให้พิทักษ์รักษา เจ้าพระยาแพศยันดร
มณนกิจจรรัลไปมาในป่า ก็ได้ยืมเข้าศับทสำนยง
พราหมณ์ให้ ในต้นไม้เกนเกนอยู่นั้น

(หน้า ๑๒๑)

... เจ้าอย่ากริ้วอย่าโกรธ แม่อย่าโรธอย่าร้อน ...

(หน้า ๑๑๖)

ในกาลตรบัดอนนว่าข้าเห็นอัศจรรย แต่
ก่อนอนนบหอนเห็น แลมาเห็นเปนปรากฏดงนี้

(หน้า ๓๑)

คำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำซ้ำในต่างวรรค เช่น

... เรือนมึงเป็นแก้ว กูก็บมิปอง เรือนมึงเป็น
ทอง กูก็บมิไป อยู่ลอย

(หน้า ๑๑๖)

คำซ้ำกลุ่มคำสร้อยท้ายวรรคและท้ายประโยค มีซ้ำคำสร้อยสลับวรรค และคำสร้อยท้ายประโยค
เป็นช่วง ๆ ดังนี้

เหมือนแม่มีเห็นภักตร์ ฌพ่อ เอารสรักร่วม
ชนม์ ฌพ่อ จักเสริกสรนทุกท่าง ฌพ่อ ไปจวนลูก
ข้าง ชอกซ้ำฉนนั่น แลนา

แม่นกออกลูกหาย แลนา เห็นรงงตายเปล่า
ปลอด แลนา ร้อนใจหงอดเหงาเหงี้ย แลนา เหตุ
เทวศจากลูกเปลี่ย อยู่ซ้ำฉนนใด กิติ

(หน้า ๗๐)

อนนว่าชายแก่แลหนุ่มฝูงใด ก็ดี ชายกิ่งวัยใด
 ฝูงโสด ก็ดี นันนยกแขนขึ้นโรทรำหา เมื่อมหินทรา
 ธิราชเสด็จออก ผู้พระมหาราชฎราชอกสีพี ทงเพนนัน
 อนนว่าแม่มดท้าวเหล่าขันที ก็ดี ศรีอิษฏาการคัลราช
 ก็ดี เลอกพาหาคหวนให้ เมื่อท่านไ้ชเนษกรม
 ผู้จเรอญรมยาราชฎราชสีพี ทงเพนนัน

(หน้า ๗๔)

อนนว่าชายแก่แลหนุ่มฝูงใด ก็ดี ชายกิ่งวัยใด
 ฝูงโสด ก็ดี นันนยกแขนขึ้นโรทรำหา เมื่อมหินทรา
 ธิราชเสด็จออก ผู้พระมหาราชฎราชอกสีพี ทงเพนนัน
 อนนว่าแม่มดท้าวเหล่าขันที ก็ดี ศรีอิษฏาการคัลราช
 ก็ดี เลอกพาหาคหวนให้ เมื่อท่านไ้ชเนษกรม
 ผู้จเรอญรมยาราชฎราชสีพี ทงเพนนัน หญิงกำสรด
 ทุกพาย ทงหลายใดในเมืองสร้อง นันนร้องมีเมื่อพระ
 ออก ผู้ไชชอกเมืองคน ทงเพนนัน

(หน้า ๗๔)

คำซ้ำที่เป็นกลุ่มคำซ้ำในต่างบท มีปรากฏในราย พบอยู่หลายตอน สังเกตว่าเป็นลักษณะเด่น
 ของวรรณคดีเรื่องนี้ การซ้ำกลุ่มคำนี้เป็นการเน้นอารมณ์เศร้าของตัวละคร หรือเน้นย้ำ
 ความหมาย ดังตัวอย่าง

... พระเฮอย เคยแต่ก่อนกาล ทวย
 ทหารแหหน้า ถือธงผ้าพรรณราย ทองพระพราย
 พระแพรง คือเครื่องแต่งแลพัสดรา กลกรรณิการะ
 แบ่งบาน แอนเอางานโดยผงผ้าย ย้ายยงสวนเปน
 อาที่ แห่งสุภกรักราชตนใด อนนว่าลูกสายใจนั้หน
 ฎา คือพระแพศยนนครดิลก จะจากอกแม่ไปเอ
 ฃวันนี้ พระเฮอยเคยแต่ก่อนนั้หน หมูทแล้ว
 หมั้นมือทาย ชงสามชายแพรเพรอส ชรงลงกรณั
 เลอศนิมาเลื่อง แสงศรบงเรื่องเรื่องมาศ ดงงกรรณิการ
 ดาขงามเงื่อน กล่นกล่นเกลื่อนเกลื่อนแห่ แก้วแม่ไป

เล่นป่าเป็นอาที่ อ้าลูกกรักราชตนใด อนนว่าลูกสาย
ใจนั้นหนญา คือพระแพศยนนครดิลก จะจากอก
แม่ไปเอ ฅวันนี้ พระเฮอยเคอยแต่ก่อนปาง ส่ำ
เสนาทคเสนาทีก หัดดานีกม้ารถรบ วีรรบยบบาท
ยาดรา พิตโสภานานาเนก เจกกรณการบานคคลี
เหมือยเหมือยมีเมื่อโซย โดยเล่นสวนเป็นอาที่ แห่ง
ลูกกรักราชตนใด อนนว่าลูกสายใจนั้นหนญา คือ
พระแพศยนนครดิลก จะจากอกแม่ไปเอฅวันนี้

(หน้า ๖๗)

แม่ทลูกททหาย แลนา ซ่าสุญคายแดรง
แลนา ออกคือองงไฟรอน แลนา เหตุเทวดจากป้อน
เหือซ่านนใด กิติ

เหมือแม่จิกมาซ่า ฅพ้อ เรือนจันทนจำเจ้า
เปล่า ฅพ้อ ร้อนแล้วเล่าห้อย ฅพ้อ เหตุเทวดจากลูก
น้อย เนอนซ่านนนั้น แลนา

แม่ทลูกททหาย แลนา เห็นรงคายเปล่า
ปล่ยว แลนา ผอมเหลืองเหี้ยวแห้งเข้า แลนา เหตุ
บเห็นลูกเศร่า ซุ่นหน้าจันนใด กิติ

เหมือแม่จิกมีเห็น ฅพ้อ ลูกสรเลินบุญญา
ฅพ้อ ผอมเหลืองคือโบไม้ ฅพ้อ เหตุบเห็นหน้าให้
หน่อท้าวจันนนั้น แลนา

(หน้า ๖๙-๗๐)

คำซ้ำของคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน มีมากในเรื่องนี้ เช่น

หนุ่มหน้า ผนวบวช กำพลแดง มยงเมอลเห็น ให้พิลาปสาลศ กลัวแกลน
ขลาด จงกลบัทมอดบลด พิตยผลุมารค ใจมลากใจดี สายัณทเห็นลง อันตรธานหาย เข้าใจ
แจ่งปรตัยกษั ปรปักษ์บิจจามิตร ดำรัสตรัส ดำริตรี ตกกมาป่าใจหาย ดักไชยสวรรคต
กริยาเป็นอรรถมเหสี บนนเทาทุเลา ป่าตงพง อูรห้วอก ขวากูเกริตีกลอง จะม้วยจะมรณ
สวษตรี

การซ้ำเช่นนี้เป็นการขยายความหมายให้ชัดเจนขึ้นสำหรับผู้ที่ไม่รู้คำศัพท์ที่กวีใช้
ลักษณะเช่นนี้เหมาะสมแก่วรรณคดีมุขปาฐะอย่างเช่นมหาชาติคำหลวง เพราะจะช่วยให้สื่อ
ความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง

เรื่องทวาทศมาสโคลงต้น นอกจากจะมีคำซ้ำดังที่ปรากฏในการแต่งแบบกลบทคือ
ซ้ำคำต้นบาทระหว่างบาทของโคลงบทเดียวกันแล้ว ยังปรากฏคำซ้ำในวรรคเดียวกัน และคำซ้ำ
ระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังในบาทเดียวกัน รวมทั้งคำซ้ำของคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน
ดังนี้

คำซ้ำในวรรคเดียวกัน ปรากฏทั้งอยู่ชิดกันและห่างกัน มีทั้งซ้ำหน้าวรรค กลางวรรค และ
ท้ายวรรค ส่วนมากเป็นคำซ้ำที่ปรากฏในวรรคหน้าของบาท และวรรคหลังในบาท ๔ คำซ้ำ
ในวรรคหน้าของบาทนิยมซ้ำท้ายวรรคมากที่สุด ส่วนคำซ้ำในวรรคหลังบาท ๔ นิยมใช้คำซ้ำที่
อยู่ห่างกัน เช่น

หลัดหลัดนัยนายนาม	กลุ่มกลุ่ม (หน้า ๖๙๑)
แข็งแข็งช้วนหน้า	นัยนา (หน้า ๗๑๔)
จักเจียรเจียรนุชคล้าย	คลาศคล้อย (หน้า ๖๙๘)
วันมาคล้ายคล้ายรอบ	จนเจ็ด (หน้า ๗๒๗)
เรียมราคจึงเศร้าเศร้า	โศกศัลย์ (หน้า ๖๙๕)
อรอนงค์หน้าหน้า	ไปเห็น (หน้า ๖๙๘)
เรียมราคไทยแคล้วแคล้ว	คล้าวไฉน (หน้า ๗๑๒)
รลวงพิไรจง	จอดแม่เดียวแม่ (หน้า ๖๙๖)
ในสุธาราคล้าย	เร่งยวนใจยวน (หน้า ๗๑๘)

คำซ้ำระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังในบาทเดียวกัน พบน้อยกว่าประเภทแรกมาก เช่น

แรมร่าแรมโรยหน้า	เร่งโรยแรมโรย (หน้า ๖๙๓)
จำระจำเราอร	อรนิต (หน้า ๖๙๘)

คำซ้ำของคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น กรรตึกแซมมาศ จากเจียร ชลชลา นาเวศนาวา
มลักเมียง เมิลมุง แมนสวรรคร์ สวนเสียงสำเนียง

เรื่องกำสรวลโคลงต้น นอกจากมีการใช้คำซ้ำในลักษณะโคลงกลบทที่เป็นการซ้ำคำ
ต้นบทของโคลงต่างบทที่แต่งต่อเนื่องกัน ซ้ำคำต้นบาทระหว่างบาทในโคลงบทเดียวกัน และซ้ำ
คำท้ายบาทกับต้นบาทแบบกลบทเก็บบาทแล้ว ยังชอบใช้คำซ้ำในวรรคเดียวกัน คำซ้ำทั้งใน

วรรคและต่างวรรคของบาทเดียวกัน กลุ่มคำซ้ำของโคลงต่างบท นอกจากนี้ยังมีคำซ้ำของคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันอีกด้วย ดังนี้

คำซ้ำในวรรคเดียวกัน

คำซ้ำในวรรคหน้าของบาท

กระอืดอกเซ่นเซ่น	ช่วยเหน่า (หน้า ๕๒๔)
บ้างลวบบ้างเหล่นบ้าง	ง่าเงย (หน้า ๕๒๒)
รยมร่าห้วยฟ้าห้วย	แผ่นดิน (หน้า ๕๓๒)
เรื่อมามาแบ่งแก้ว	กูไกล (หน้า ๕๓๗)
เยียมามาให้สวาดิ	จ่ารศ (หน้า ๕๔๐)
ออกอ่อนอกฟ้าปลิ้น	เปล้าใจ (หน้า ๕๔๔)
อย่าแม่อย่าควรเอา	อ่านเหล่น
ยามนอนนาฏเอานอน	เปนเพื่อน (หน้า ๕๔๕)

คำซ้ำในวรรคหลังของบาท ๔ มีปรากฏอยู่มาก เป็นการซ้ำคำที่อยู่ห่างกัน เช่น

สาวปาวอยู่ในห้อง	เรียกคินหาคิน (หน้า ๕๑๖)
สาวปาวรู้ไซ้มลิน	สิ้นใจโลมใจ (หน้า ๕๑๖)
ดินฤชดเจ้าหล้า	สูंसี่สองสี่ (หน้า ๕๑๖)
อกเปล้าว่ายฟ้าร้อง	ร่าหารนหา (หน้า ๕๑๙)
เชอญพ้อเต็จดวงซ้อย	ซาบศรีสมศรี (หน้า ๕๒๐)
เสียงสาครร้องไห้	ส่งสงยสุดสงย (หน้า ๕๒๗)
จยรจากตือกร้อง	รยกนางหานาง (หน้า ๕๒๘)
เจ็บยั้งล้ำพันผี	หมื่นทวิแสนทวิ (หน้า ๕๓๐)

คำซ้ำทั้งในวรรคและต่างวรรคของบาทเดียวกัน มีทั้งซ้ำคำเดียวกันทั้งสองวรรค และซ้ำต่างคำในต่างวรรคเช่น

บริบบเร่อมอา	ป่าง ละลอย (หน้า ๕๒๓)
มือแม่คำล้าวล้าว	แล่นชิงโลมชิง (หน้า ๕๒๘)
อกพือกฟ้าซ้ำ	ช่วยตรอมเรียมตรอม (หน้า ๕๔๑)
ลูขหนบดขหนบกาม	พระพี่ พี่แม่ (หน้า ๕๔๔)

นอกจากนี้ยังมีคำซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ดังนี้
คำซ้ำในวรรคเดียวกัน พบในโคลงและร่าย มีทั้งซ้ำคำที่อยู่ชิดกันหรือห่างกัน ดังตัวอย่าง

ความคิดผิดรีตได้	ความอาย พี่เอย
หญิงสี่ซั๊กชวนชาย	สู้หย้า
เจ็บเชื่อว่าแห่งตาย	ดีกว่า ไส้หนา
เมื่อหากรักท้าวท้าว	ไปรู้จักเมื่อ

(หน้า ๓๕๙)

พระกรเกยผากให้	มือลูบทรงงไล้ไล้
ทำเล่ห์ให้เขาเห็น	

(หน้า ๓๖๑)

... หมอมิกลักวกลายจรคล้าย เข้าป่าไปคล้ายคล้าย
ด่วนต้นโดยทาง

(หน้า ๓๖๕)

... เล็งสบล้ำพฤษชา งามพอดาดาดู เพราะพอหุหู
ฟัง นกประนังกันร้อง ...

(หน้า ๓๖๗)

หญิงชายเหลือแหล่งหล้า	ฤยล ยากนา
เห็นแต่เราสองคน	คุ้มภัย
ฉันใดพอกับตน	เป็นตั้ง นี้นา
แม้พ่อตายตายด้วย	พ่อแล้วจอมใจ แม่เอย

(หน้า ๓๗๔)

... แสร้งแปรเปนโคมมลาก เป็นบัวภาคบัวงาม ...

(หน้า ๓๖๔)

เจ้าใช้ทุกข์แม่เพียง	ภูเขาลูกเอย
เจ้าเคลื่อนทุกข์บางเบา	สว่างร้อน
มาเห็นพ่อเจ็บเหงา	หนักกว่า ก่อนนา
ทุกข์เร่งซ้อนหรือซ้อน	ยิ่งฟ้าทับแด

(หน้า ๓๗๔)

คำซ้ำต่างวรรค พบในร้อย เช่น

... มิอุบน้ำดอกไม้ไล่พระองค์ มิทรงกระจะจรงขมด
มิเสวยรสเข้าปลา สองจะลีลาสุฟ้า ...

(หน้า ๔๔๐)

คำซ้ำทั้งในวรรคและต่างวรรค พบในร้อยและโคลง ดังตัวอย่าง

... บ้างชี้หมีชี้หมู บ้างชี้งูชี้เงือก ชีม้าเผือกผัน
ผาย บ้างชี้ควายชี้แรด ...

(หน้า ๓๗๖)

กลางลึงลึงลอดไม้	กลางลึง
แลลูกลึงลงชิง	ลูกไม้
ลึงลมไล่ลมตึง	ลึงโลด หนีนา
แลลูกลึงกลางไหล	ลอดเลี้ยวกลางลึง

(หน้า ๓๙๓)

คำซ้ำคำสร้อยต่างบท คือซ้ำคำสุดท้ายของคำสร้อย ปรางกุทท้ายบาท ๑ หรือบาท ๓ ของโคลงสี่

ซ้ำคำสร้อยท้ายบาท ๑ ดังตัวอย่าง

เพื่อนโรยวานช่วยตั้ง	ตาดู หนึ่งรา (หน้า ๔๒๖)
สองนายเจ้าน้องอยู่	ไไหนมา ดูรา (หน้า ๔๒๖)
ดำรงใจได้อ่อน	อายชบ อยู่หา (หน้า ๔๒๕)
บัวทองเด็ดแต่น้ำ	เอามา แลหา (หน้า ๔๒๕)

ซ้ำคำสร้อยท้ายบาท ๓ ดังตัวอย่าง

พระเสด็จนั่งแนบหลัง	สองอยู่ ใสนา (หน้า ๔๒๔)
เมื่อคิดเร่งเตียงใน	ไจยาก จริงหา (หน้า ๔๒๔)
วันสองแรกรักครวญ	ถึงราช ั้นหา (หน้า ๔๒๕)
เห็นเดือนตะวันวัน	คินก่อน เผื่อหา (หน้า ๔๒๕)
พระพักตร์ดุจดวงบัว	บานรอ กั้นหา (หน้า ๔๒๕)

คำซ้ำกลุ่มคำ มีทั้งคำซ้ำกลุ่มคำต่างวรรคในร้อย คำซ้ำคำสร้อยซึ่งมีซ้ำคำสร้อยสลับวรรคในร้อย คำสร้อยท้ายบทร้อย คำสร้อยท้ายบาทของโคลงสี่ คำสร้อยท้ายบทโคลงสี่ คำซ้ำกลุ่มคำวรรคหน้าของโคลงสี่ และคำซ้ำกลุ่มคำวรรคหลังของโคลงสี่ รวมทั้งคำซ้ำกลุ่มคำในวรรคสองของโคลงสอง ดังตัวอย่าง

คำซ้ำกลุ่มคำต่างวรรคในร่าย ดังตัวอย่าง

... ดูทั้งเรือนสองกษัตริย์ ที่ซัดข้าเห็นถ่อง ที่คล่อง
ข้าเห็นถี่ ทุกที่ข้าเห็นถ้วน ...

(หน้า ๔๐๐)

... ธกัฟายน้ำเนตรจะใจ เรียกลูกให้แลเขยขวัญ
เรียกจันใดกับมิพร่อง ต้องจันใดกับมิดิง ยินอิงกัน
อยู่กระต่าง ...

(หน้า ๔๓๙)

... เคียดใจแก่แม่นา เจ้ามิเจรจาด้วยแม่ มิแต่งแ่งให้
แม่ชม มิหวิมให้แม่เขย มิเงยหน้าให้แม่จูบ ...

(หน้า ๔๔๐)

คำซ้ำคำสร้อยสลับวรรคในร่าย ดังตัวอย่าง

เจ็บเมื่อเหลือแผ่นดิน นะพี หลากกระบิลในแหล่งหล้า
นะพี บอกแล้วจะไว้หน้าแห่งใด นะพี ความอายุใคร
ช่วยได้ นะพี อายุแก่คนไส้ทันท้ว นะพี แหนงตัวตาย
ดึกว่า นะพี สองพ็อยยามเฝือ นะพี เจ็บเมื่อเหลือ
แห่งพร่อง โยเอ็นดูรักน้อง อย่าซ้ำจำตาย หนึ่งรา

(หน้า ๓๕๙)

นอกจากนี้ยังมีคำซ้ำคำสร้อยสลับวรรค “แลนา” อีกด้วย

คำสร้อยท้ายบทร่าย มีการใช้กลุ่มคำซ้ำหลายบท เช่น

“ท่านนา” ท้ายบทที่ ๒ บทที่ ๕ บทที่ ๓๘ บทที่ ๕๐ บทที่ ๕๙ และบทที่ ๖๑

“บารนี้” ท้ายบทที่ ๓ และบทที่ ๑๐๓

“หนึ่งรา” ท้ายบทที่ ๙ และ ๔๔

“แลนา” ท้ายบทที่ ๕๖ และบทที่ ๗๔

“พีเอย” ท้ายบทที่ ๘๙ บทที่ ๙๓ และบทที่ ๙๙

คำซ้ำคำสร้อยท้ายบาทของโคลงสี่ ปรากฏทั้งท้ายบาท ๑ และบาท ๓

คำซ้ำกลุ่มคำสร้อยท้ายบาท ๑ เช่น

แม่สงวนมาแต่ตั้ง

มีครรรภ์ ลูกเอย (หน้า ๔๔๓)

เสวยสุขปราสาทเพียง

เมืองสวรรคต ลูกเอย (หน้า ๔๔๓)

พิศข้างคือคู่ข้าง

คำซ้ำกลุ่มคำสร้อยท้ายบาท ๓

สองศรีล้ำเกาพาล

สองศรีสมบุรณ์บัง

บุญเราปานนั้น

เสด็จยังผสมสวัสดิ์

เมื่อเข้าไปเตียงสา

เขาเดือนราชชាយ

เป็นคนแลคนหยัน

รักตัวแต่กลัวอาย

พระไฉนว่าราญสาย

พระเอยอย่าอาลัย

คำซ้ำคำสร้อยท้ายบทโคลงสี่

พระตายจงลูกได้

ผีลูกตายกษัตริย์

เผาศพลูกอย่ามี

ฤาปรับ่างเผาผีให้

เคยเป็นจอมโลกเจ้า

ร้อยเอ็ดเมืองราชคัล

มาตกถึงกลางอรร

เยียบบ่เห็นหน้าเจ้า

คำซ้ำกลุ่มคำวรรคหน้าของโคลงสี่ มีปรากฏในบาท ๔ ตรงกัน ดังนี้

.....
เสมออมฤตไล่

.....
เสมออมฤตต้อง

อมรินทร์ ลูกเอย (หน้า ๔๔๓)

เพ็ญภาค ลูกเอย (หน้า ๔๒๒)

กขมาศ ลูกเอย (หน้า ๔๒๒)

นางริน ลูกเอย (หน้า ๔๒๖)

ไสยาสน์ พระเอย (หน้า ๔๒๗)

สักยาด พระเอย (หน้า ๔๓๐)

จ๊กคำ พระเอย (หน้า ๔๓๔)

ฤาอยู่ พระเอย (หน้า ๔๓๘)

หฤโหด พระเอย (หน้า ๔๓๘)

ใจจาก พระนา (หน้า ๔๓๓)

เยียวอยู่ พระนา (หน้า ๔๓๘)

เห็นผี ท่านนา

แม่ได้

อุจาด ราแม่

บร้างได้เผาผี ลูกเลย

(หน้า ๓๙๘)

ไอศวรรย์

คั่งเฝ้า

ณพแต่ เตียวนา

ลูกแลบเห็น ลูกเลย

(หน้า ๓๙๘)

ลูกแลล้มีเมื่อ

.....
อย่าได้แรงจริง

(หน้า ๔๒๒)

คำซ้ำกลุ่มคำวรรคหลังของโคลงสี่ มีดังนี้

ฟังเร่งแสนโศกา

หมื่นไหม้ (หน้า ๓๗๗)

ตกนรกแสนศัลย์

หมื่นไหม้ (หน้า ๓๘๑)

มีข้อนำสังเกตว่ากลุ่มคำซ้ำนี้อยู่ในบาท ๒ เหมือนกัน

คำซ้ำกลุ่มคำในวรรคสองของโคลงสอง ดังตัวอย่าง

พระทองเผยม่านแล้ว

เรียกพระพี่เลี้ยงแก้ว

ทั้งสี่เข้าไปใน

(หน้า ๔๓๑)

เสวยสำราญเสร็จแล้ว

สองพระพี่เลี้ยงแก้ว

นบท้าวทูลเตือน

(หน้า ๔๓๒)

คำซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น เจียรจาก ฉุนใจเคียด ปุ่นเปรียบ ยกยอ บพิตร ภูบาล เล็งแล

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ นอกจากจะปรากฏคำซ้ำในคำประพันธ์ประเภทกลบทคือซ้ำกลุ่มคำต้นบท "เลือกหา" และซ้ำกลุ่มคำต้นบทและต้นวรรคสอง "ซัยซัย" ของกาพย์ฉมัง คำซ้ำต้นวรรคในกาพย์ฉมัง เช่น คำซ้ำว่า "เลือกหา" หรือคำซ้ำคำเดียวกัน "คล้ายคล้าย" และซ้ำคำต้นบท "คิด" ของสัททูลวิกิพิตฉันท์ซึ่งบางบทซ้ำคำต้นวรรคสองด้วยแล้ว ยังมีการใช้คำซ้ำในวรรคเดียวกันทั้งในกาพย์ฉมังและสัททูลวิกิพิตฉันท์ และคำซ้ำต่างวรรคในบทเดียวกันของกาพย์ฉมัง คำซ้ำในวรรคและต่างวรรคในบทเดียวกันทั้งในกาพย์ฉมังและสัททูลวิกิพิตฉันท์ รวมทั้งคำซ้ำต่างบทในกาพย์ฉมัง นอกจากนี้ ยังมีคำซ้ำของคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันอีกด้วย ดังนี้

คำซ้ำในวรรคเดียวกัน มีทั้งที่อยู่ชิดกัน และอยู่ห่างกัน เช่น

บดดินบดฟ้าบดแสง

สุริยศักดิ์สำแดง

ตระหลบ

ด้วยขลุ่ยเลื่อน

(หน้า ๑๓๗)

จรีจรัสแสงศัสตรครแลง

สองแขงต่อแขง

บอดบอ้าวต่อกัน

ฉาดฉาดฉานฉานเสียงพิน

สิ้นสุดพลอัน

จะรบจะพุ่งทบทน

(หน้า ๒๒๓)

เจ็บเหนือเจ็บเพราะพิโยคยากทยเทียม ไฟแดงในแดเกรียม กระอุ
 ทุเหนือทุเพราะว่าแพ้แก่ทรชนริปู อาจบันมาเบียนลุ ละอาย
 (หน้า ๒๒๖)

พี่หวังพบมิมพบและพบทุกขคือไฟ ตัวตายดีกว่าไกล อนุช
 จะตายแล่มมีตายฤมาโศกเสมอสมรสสมุทร สุดแรงก็สุดสุด รำพึง
 (หน้า ๒๒๖)

คำซ้ำต่างวรรคในบทเดียวกัน มักซ้ำคำต้นวรรคแรกกับคำต้นวรรคสองดังที่ปรากฏในทวาทศมาส
 และกำสรวลโคลงสั้น เช่น

ดูจฟ้าฟาดเพชรคีรี ดูจเสียงชลธี รลอกกระฉอกผกาแจรง

.....
 คือจะพกแผ่นหล้าฟ้าเพื่อน คือจะเห็จเอาเดือน ตรีวันแลดวงดารา
 (หน้า ๑๓๗)

คำซ้ำในวรรคและต่างวรรคในบทเดียวกัน เช่น

ต่างแหว่งต่างเกิดต่างกัด ต่างแหว่งแสงศัส- ตรีศรีมีเวียนเวหาศ (หน้า ๒๒๒)
 อุ่มเมียรักพลาบพลาบแผ่ง รบพลาบกินแหง ท่างลั่นทึงกลางสนาม (หน้า ๒๒๓)
 ชมเฉอชมชลชมแลชมพนพนม ขึ้นชมแลชมสระ สโรช (หน้า ๒๒๕)

คำซ้ำต่างบท เป็นการซ้ำกลุ่มคำทั้งวรรคหลังของกาพย์อิงต่างบท ดังนี้

ดูจฟ้าฟาดเพชรคีรี ดูจเสียงชลธี รลอกกระฉอกผกาแจรง (หน้า ๑๓๗)

เพียงภูมณฑลโถมทรุด เพียงสับตรสมุทรร ะลอกกระฉอกผกาแจรง (หน้า ๒๒๓)

คำซ้ำของคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น นิทรนอน แนบแอบ พนิตาสุดา พุงเพาะ
 รัศมีแสง ศัพทสำเนียงสำน่าน สำเนียงเสียง สำเนียงสำน่าน อธรรมบมิยุกต์

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ใช้คำซ้ำในกลบทที่ปรากฏในกาพย์อิงบ้าง กาพย์สุรางคนางค์

อินทรวีเชียรฉันท์ วสันตติลกฉันท์ และมาลินีฉันท์ ในกาพย์อิงบ้างเป็นการซ้ำกลุ่มคำต้นบทที่
 แต่งต่อเนื่องกัน เช่น “มองสงัด” ซ้ำกลุ่มคำในลักษณะที่เกี่ยวข้องกันแบบกลบทนาครีพันธ์คือซ้ำ
 ท้ายบทกับต้นบทและท้ายวรรคแรกกับต้นวรรคสอง ส่วนในกาพย์สุรางคนางค์นิยมซ้ำคำที่เป็น
 คำเสียงเดียวกันหรือคำเดียวกันในวรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลางวรรค กรณีที่เป็นอินทรวีเชียร
 ฉันท์มีการซ้ำคำหรือกลุ่มคำต้นบทแบบกาพย์อิงบ้าง เช่น “ฤา” หรือ “ควรงนาง” และซ้ำคำต้นบทซึ่ง
 เป็นคำต้นวรรคแรกกับคำที่สามในวรรคแรกและกับคำต้นวรรคสอง ส่วนวสันตติลกฉันท์และ
 มาลินีฉันท์เป็นการใช้คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำต้นบท

ในกรณีที่เป็นการใช้คำซ้ำที่มีใช้กลมบท ก็มีการใช้คำซ้ำลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ ใช้คำซ้ำในวรรคเดียวกัน คำซ้ำต่างวรรค คำซ้ำทั้งในวรรคและต่างวรรค และคำซ้ำต่างบท เช่น คำซ้ำในวรรคเดียวกัน มีทั้งซ้ำคำที่อยู่ชิดกันหรือห่างกันหรือทั้งที่อยู่ชิดกันและห่างกันและมีทั้งซ้ำคำต้นวรรคกลางวรรคหรือท้ายวรรค ส่วนซ้ำคำที่อยู่ห่างกันมีทั้งซ้ำคำที่ ๑ กับ ๓ หรือซ้ำคำกลางวรรคของร้อยทำนองเดียวกันกับที่พบในกาพย์ฉันทลักษณ์และกาพย์สุรางคนางค์กลบท และซ้ำคำต้นวรรคกับคำในวรรคในลักษณะอื่นของกาพย์ฉันทลักษณ์ รวมทั้งซ้ำคำท้ายวรรคหรือซ้ำคำต้นวรรคกับคำกลางวรรคหรือซ้ำคำต้นวรรคกับคำท้ายวรรคในวรรคที่สองของมาลินีฉันทน์ นอกจากนี้ยังมีมีการซ้ำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันอีกด้วย ดังนี้

แพนมาศทวนมาศยุงทวา เขนเขียนจรณา พิพิธแสนแสนส่ำส่ำ (หน้า ๕๖๔)

หม่องกลองแตรสังขบรรเลง ครื้นครื้นเครงเครง สท้านสเทือนพสุธา (หน้า ๕๙๕)

กรุงพานกัโกรธานนต ชายเดี่ยวเดี่ยวดล มาร์กumarานูราวี (หน้า ๖๐๐)

นาภีแนบนาก็

ร่วมมรดิรดีสนาม

มลายสุขสุขมลาม

ภุกรแหมบกรเหม้นทรวง

(หน้า ๕๘๓)

... หัวก็หัวเหือหาญ ชาญก็ชาญเหือเชี่ยวชาญ

เรียวก็เรียวแรงก็แรง ...

(หน้า ๖๐๔)

ในวรรคสุดท้ายของตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่ามีการซ้ำคำท้ายวรรคอีกด้วย คือคำว่า

"แรง"

บ้างหัวขาดบ้างตัวตาย ไล่ฟุ้งหลักทลาย กำจายกระดูกแหลกกลาญ (หน้า ๖๐๗)

จับข้างขัดข้างยับยี่ จับสีหขัดสีห์ รัยบรัยบย่อยยับ

จับม้าขัดม้าแดงดับ พระพลเทพรับ ทั้งพลพลพินาศ (หน้า ๖๐๗)

สำนายพลพลชนิดขชนิด ขัดทั้งหอกขัด ขจัดขจาย (หน้า ๖๐๔)

คำซ้ำต่างวรรค พบในร้อยและกาพย์ฉันทลักษณ์ มีทั้งซ้ำคำต้นวรรคและท้ายวรรค ดังตัวอย่าง

... เสียงสั่นทับทุกด้าน เสียงสท้านทุกแดน ... (หน้า ๖๐๖)

... ชักกุกุทันทากำซาบ ด้วยลูกจาบแล่นลิ่ว ฉิวเสมอลมแล่นเลี้ยว ...

(หน้า ๖๐๖)

พลโทอัครโมหเสาแดง
ชรรแชะรันแชรงชัยเซว

ชัยชัยรันแชรง

(หน้า ๕๕๕)

ข้าคำทั้งในวรรคและต่างวรรค ดังตัวอย่าง

โชรมปายโชรมป็นโชรมโจม
รเร้งรโรมโรมรุม

โชรมรุกโชรโชรม

ชุมข้างชุมมารชุม
คเคลือบคคลัยดาวมัว

ชุมพลคล้ำคล้ำ

พระศรีอนิรุทธชมชัว
บเกลนบเกรงกรุงพาน

จักยุทรบกลัว

(หน้า ๕๕๕)

หนานานายกโยธา
ประชุมประชิชรุก

หนานาเสนา

(หน้า ๕๕๖)

ข้าคำต่างบท ดังตัวอย่าง

มองสังตเสียงดุริยคำแคง ไปเขียนชูแแฝง

ในพรหมพักตรประเอียง

มองสังตสาวสวรรคจำเรียง ไปเขียนชูเคียง

มถึมกฏพิมาน

(หน้า ๕๗๙)

อุรุอุรุพัท
กลมเกลียวคือเกลียวกรอง

กรกระหวัดคืออวลีทอง

สปลบองลเบงกาม

สมสุขสมสอง
กามายยรรยล

สปลบองลเบงกล

รทวยทอตรทดยรร

(หน้า ๕๘๓)

เทพีอุษาบมิมเมียร
ทำนนั้นผู้เดียวชานิบมาน

บมิมพิศกึประปรากถ

เอนดูน้องมาวดพลัน

นางศรีอุษาบมิมเมียร
โถมนี้ก็ไซพิจิตรวาด

เร้งคำนี้ก็ลาญสวาท

นฤปอันกุอาตุร

.....

เทพีอุษาบมिरเมียร	ดำเนียรนาฏตุมดี
อกอ้านี้ไซนฤบดี	ผู้มาเสพยสมสมร

.....

เทพีอุษาบมिरเมียร	กิลิมพาษปชารา
สีม้อมิตฺจนฤပ္ยพา	และแปรเพสฤดีตวน
	(หน้า ๕๘๙-๕๙๑)

เทพีอุษาบมिरเมียร	บมิพิตก็ประปรารณ
ท้าวหน้ผู้เดียวข้านิบมาน	เอนดูน้องมาวาดพลัน

.....

เทพีอุษาบมिरเมียร	ดำเนียรนาฏตุมดี
อกอ้านี้ไซนฤบดี	ผู้มาเสพยสมสมร

.....

เทพีอุษาบมिरเมียร	กิลิมพาษปชารา
สีม้อมิตฺจนฤပ္ยพา	และแปรเพสฤดีตวน
	(หน้า ๕๘๙-๕๙๑)

เลขาพระสุชมบดี	สุรสถิตในไพชยนต์
ไอยราขานิสฺจวิมล	ประดับเพ็ชรปาณี

.....

เลขาสิขานลขานี	ระมาตเพลิงตระม้นยีน
ทรงศกติอุชลบหิน	และนางนาฏสวาทา

.....

เลขายมนาธิบดีทัณ	พธำรงคทรงธร
มารบาปขานิมหิตศร	คือตังนิลภูษา
	(หน้า ๕๘๙)

คำคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น กำจัดขจัด กำเดอดง กำสรดโศก กลัวแคลน
 แกลนกลัว ข่านาญชาญ ดิ้นด้าว เดชเดชะ ท้าวลัม นภนภัส นิทรนิทรา บกลัวบแคลน
 บเกรง พินาศนาศ แลเลง สำเนียงเสียง เสด็จเทา และสินรพ เหาะเหิร
 และ

พานาสุดากีบมิดู
ใครพบจะละนฤบดี

เพราะมิดูจันสมศรี
ดูยากแท้ชวาคีน

เทพีอุษากีบมิดู
ซารีพิจิตรกรรณา

ดุรพาชปชารา
มาเขียนรูปพระเอวอร

เทพีอุษาบมิมเฌียร
ท้าว้นผู้เดียวชานิบมาน

บมิพิศก็ประปรากณ
เอนดูน้องมาวาดพลัน
(หน้า ๕๘๙)

๒.๕) นิยมใช้คำอัปทาสเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะอันเกิดจากจังหวะที่แตกต่างกันในคำนั้น คือ จังหวะเบา-หนัก พบในทุกเรื่อง เช่น พระแพรง จเจียวจเจียว พพลุ่ง จะจวจยยุ่ง พพรอง ขข่า คคลี่ คคึก ฉฉื่อย ถถัดถัด อะอิดอะอือ ชะชิกชะแซ ดด้าว ทท้ามเมื่อย รรื่อย พพรั่ง นน้วนเนี้ย ซซิบซซอ รรักรรี่ ยย้าว จจ่า คคว้าง หหั้น ตตแตร้น ฟฟั่นน คควิว จแจ่ม รรอง คระครรวญ วว่อง ถถั้น ลล่าย ยยับ กระกริ้ว ยะยรร คค้ำ คคล้าย ประปรากณ ระรอง ผผก ระร่าย คเคียด คครั้น ฉฉำ ถถือก พเพรียก พเพรียม พพาบ พพลาม ฟฟั่นฟเฟือน ปปลาบ ยยิ้ม ยยับยยาบ จะจ้จี้ พพืม ยย้าย ยยัน ฯลฯ

๒.๖) นิยมใช้คำเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะ ลักษณะนี้พบมากกว่าเล่นเสียงสัมผัสสระ มีปรากฏทุกเรื่อง

เรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า เช่น “โอมสิทริสรวงศรีเกล้า” “หล่อหลวงเต้า” “เขี้ยวสรคาน” “ควานแควนมัดศอก” “จงไปเปนเปลวปล่อง”

เรื่องยวนพ่ายโคลงคั้น เช่น “พระแจ่มพระเจ้าจ้า แจ่มอินทร”

“กลกรรกลแก้แก้ ท่องชาญ”

“กลโจทยกลแจจจอรรด ปล่องแปล้”

“ทืบทั้งท่งหลวงหลาม หามแห่”

“ लागแล่นเลวหลงล่า อยู่ช้ำ”

เรื่องมหาชาติคำหลวง เช่น “ขอเข้าของขุน” “คีนคำขำขยว” “อันอื่นอันไกล” “จากด้าวแดนดง” “ช่วยก่ยวก่อกัยวกรองคา” “คนนหามเหมมณีรธาธา” “จุกขำจิววันนี้” “เหจเหอนท่ยวทุกด้าว” “ลูกลำนักตาตน” “ผวชัดเสี่ยแสนขำ” “สรรพเนกนับเหืองหนอง”

เรื่องทวาทสมาสโคลงต้น เช่น	“เนื้อแนบนวลนุชเนื้อ “แรมร่ำแรมโรยหน้า “ยิ่งกว่ากัลป์กัลก็ “บลุไกลเกลี้ยแกล “ใจจอดจนเจียรจอม	แนบใน” เร้งโรยแรมโรย” ก่อนหมาย” กลมเกลียว” จิ้มฟ้า”
เรื่องกำสรวลโคลงต้น เช่น	“โกกิลกรวิเกษัยง “แกงงาดมุดตาดัด “เรือแล่นผ้าผ้าฝ้าย “เรือกลอกกลางวงใจ “ว่องววยรดาศรี	ยุงยาง” ดอกไม้” ผ้าวใจ” ขาดขร่า” ผ้าวพัน”

เรื่องลิลิตพระลอ เช่น

... คิ้วขาวขนตาเฟือก กลับตระเหลือกเป็นบัว
พืงมล่าวโถมกล้องแกลิ่ง งามอรรแก้งโงงเถง ทรง
ลักเลงเสสรวล สคราญครวญงามถนัด ระเบิดเป็น
กลางแก่ ตระแห่นรูปลักษณ์ดี มีมารยาทเสียมสาร
สองถวายสการบูชา ...

(หน้า ๓๖๖)

... เสียงโนรีสาริกา สัตวาฝูงดูเหว่า แหกเต้าเคล้า
คลิ่งโคลง นกเอี้ยงโองคู่เคียง เสียงแข่งแซวกรูโดก
โคกม้าม่ายหางหวล กระสาสรวลกระสันต์ ทางเขน
ผันแผ่แพน แอ่หอจอกจิบกด ...

(หน้า ๓๖๗)

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เช่น

ลมไกวกิ่งกลพ้อน ก็กระหัย่อนยยานโยน
ยอดท้าวลันโทอิน อภิลาสไปมา
(หน้า ๒๑๕)

ขวิดขวาดคดดวงดก	ตั้งจะพกทั้งล้าลาน
มึงคุดลุมุดหวาน	ทุเรียนรำคูดายแค้น
	(หน้า ๒๑๖)
เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เช่น	
เพลงเห็นหลานพระจักรี	ต้องศรไกรสิทธิ์
จ่านำจ่านองจองจำ	
ดูจวัลดาเกี้ยวกิ่งลำ	ไม้ทองงามง่า
คือเมฆบังทินกร	
เหาะเหิรจากโสณินคร	ข้ามเขอรอร
ก็จรดในเมืองจักรี	

(หน้า ๖๐๑)

๒.๗) ใช้ภาษาและสำนวนโวหารที่คล้ายคลึงกัน โดยไม่จำเป็นว่าจะต้องปรากฏในวรรณคดีทุกเรื่อง เพราะวรรณคดีเหล่านี้มีเนื้อหาแตกต่างกัน แม้กระนั้นก็เห็นชัดเจนว่ามีการใช้ซ้ำหรือคล้ายกันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้

คำว่า -กับตน ใช้เรียกบุคคลอันเป็นที่รัก เช่น “แก้วกับตน” ในสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ “พอกับตน” ในลิลิตพระลอ

คำว่า โกรธานนต์ หรือโกรธานล มีในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

คำว่า ขวัญเกียงกินเผื่อน หมายถึง ขวัญหนีเข้าไป มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

สำนวน ขวัญบินป่า หรือไข่ววนป่า หมายถึง ขวัญบินออกจากตัวไปสู่ป่า มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง กำสรวลโคลงฉันท์

คำว่า ขาดขัว หมายถึง ขาดและพลิกคว่ำ มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ ทวาทศมาสโคลงฉันท์ และกำสรวลโคลงฉันท์

คำว่า ตับ หรือตับไต ใช้ในความหมายว่า ร่างกาย พบในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และกำสรวลโคลงฉันท์ ดังนี้

เสียงโห่งซัยฉาวฉาว	ฉาดฉาดเสียงดาว
อันฟาดก็ขาดตับตาย	

(หน้า ๑๙๗)

ตนดยวแบ่งดับไต

สองภาคย (หน้า ๕๓๔)

คำว่า ควันความ หมายถึง ความลับที่ไม่สู้ดีนัก มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธ
คำฉันท์ และเรื่องลิลิตพระลอ

คำว่า ใจจอด หมายถึง มีใจจ่อหรือจงรักภักดี มีใช้ในลิลิตโองการแข่งน้ำ
ยวนพายโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น และลิลิตพระลอ

สำนวน ตกกระหม่าบ้ำใจ หรือ กรหม่าก็บ้ำใจหาย หมายถึงตกใจกลัวมาก
มีในเรื่องมหาชาติคำหลวง และอนิรุทธคำฉันท์

คำว่า ตระศักดิ์ หรือตระสั๊ก หมายถึง งาม มีปรากฏในเรื่องมหาชาติ
คำหลวง อนิรุทธคำฉันท์ และลิลิตพระลอ

คำว่า โถงเถง คือ งาม มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ และเรื่องลิลิต
พระลอ

คำว่า ทุกขานล คือ ไฟทุกข์ มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง สมุทโฆษ
คำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

คำว่า ทุกข์ท่างล หรือท่างล มีความหมายว่า ทุกข์หนัก และความทุกข์ มี
ปรากฏในมหาชาติคำหลวง สมุทโฆษคำฉันท์ ลิลิตพระลอ

คำว่า ทรสมุทสราย หมายถึง เป็นพุ่ม มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง
สมุทโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

คำว่า น้ำฟ้า หมายถึง น้ำฝน มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และ
เรื่องมหาชาติคำหลวง

คำว่า น้ำหน้า หมายถึง น้ำตา มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง
กำสรวลโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น อนิรุทธคำฉันท์

คำว่า ผอมเหลืองหลากสรากหน้า ใช้บรรยายหน้าตาของคนมีทุกข์
ปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง เรื่องยวนพายโคลงต้นใช้ว่า ขยาดหน้าตาตายศราก ส่วนเรื่อง
ลิลิตพระลอ ใช้ว่า สรากหน้าตาหมอง

คำว่า เพาะพุง หรือพุงเพาะ หมายถึง ท้อง มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการ
แข่งน้ำ กำสรวลโคลงต้น และสมุทโฆษคำฉันท์

คำว่า มลักเห็น หมายถึง เห็น มีปรากฏในทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวล
โคลงต้น และลิลิตพระลอ

คำว่า มัดศอก หมายถึง มัดแขน มีปรากฏในลิลิตโองการแข่งหน้า ยวนพ่าย
โคลงฉันท์ และลิลิตพระลอ

สำนวน ยศล่อมฟ้า มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้าว่า เทพายศล่อมฟ้า
ส่วนในเรื่องลิลิตพระลอใช้ว่า เป็นขุนยศล่อมฟ้า

สำนวน รลอกกระฉอกผกาแจรง และ ระลอกกระฉอกผกาแจรง ในเรื่อง
สมุทรโฆษคำฉันท์ คล้ายกับสำนวน ฉะฉานฉะฉ่าผกาแจรง ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

คำว่า ลำนักเนตร หมายถึง งามตา มีในเรื่องมหาชาติคำหลวง และ
สมุทรโฆษคำฉันท์

คำว่า สุขสาพิลาลาส หมายถึง ความสุข มีในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์
และอนิรุทธคำฉันท์

สำนวน สู้ฟ้า หมายถึง สู้สวรรค์ มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า
กำสรवलโคลงฉันท์ และลิลิตพระลอ

คำว่า หมิ่น แสน โกฎิ ใช้ในความหมายว่า เหลือคณานับ เช่น
แสนปี แสนสินธพ แสนล้ำ ล้ำแสนยากร ในเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์
แสนซ้ำ ในเรื่องมหาชาติคำหลวง
หมิ่นม้วย แสนโศก โศกแสน แสนส่วน แสนนที แสนสุเมรุ ในเรื่องทวาทศมาส
โคลงฉันท์

หมิ่นทวิแสนทวิ ในเรื่องกำสรवलโคลงฉันท์

แสนโศก โศกแสนอาไลย แสนโศกหฤทัย ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

สำนวน ออกกระอู หรือกระอูก หมายถึง ร้อนใจ มีในทวาทศมาสโคลงฉันท์
และอนิรุทธคำฉันท์

คำว่า อรรถั่ง หมายถึง งาม มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษ
คำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และลิลิตพระลอ

คำว่า อาสูร หรือ อ่าสูร หมายถึง สงสาร เอ็นดู มีปรากฏในเรื่องมหาชาติ
คำหลวง ทวาทศมาสโคลงฉันท์ และสมุทรโฆษคำฉันท์

คำว่า อ่าองค์ หรือ องค์อ่า คือ อวดตัว อวดดี มีในยวนพ่ายโคลงฉันท์
สมุทรโฆษคำฉันท์ และลิลิตพระลอ

คำว่า เอวารรณ หมายถึง มีเอวงาม ใช้เป็นคำเรียกผู้หญิง มีปรากฏในเรื่อง
กำสรवलโคลงฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

แขนเหมือนงวงช้าง และขาเหมือนลำต้นกล้วย ฯลฯ พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และลิลิตพระลอ

การชมโดยแสดงความสงสัย คือสงสัยว่าตัวละครนั้นคือใคร เป็นเทพเจ้าใช่หรือไม่ ถ้าเป็นเทพเจ้าอย่างที่คิด ก็ต้องมีพาหนะหรืออาวุธประจำกาย แต่ก็ไม่เห็นว่าจะมีสิ่งเหล่านี้ และในที่สุดก็ค้นพบว่าตัวละครนั้นไม่ใช่เทพเจ้าอย่างที่สงสัย กลวิธีนี้พบในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์

นอกจากนี้ ยังมีกลวิธีการกล่าวชมความงามของตัวละครทั้งสองฝ่ายว่างามเสมอกันโดยกล่าวชมว่าเมื่อชมฝ่ายชายก็ชมฝ่ายหญิง และเมื่อชมฝ่ายหญิงก็ชมฝ่ายชาย มีในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ลิลิตพระลอ ดังนี้

แลนางลิมแลกษัตริย์	แลพระนฤบดี
แลลิมดูแก้วกัลยา	(หน้า ๑๖๓)
นางโรยนางรินไหว	พิศภู เบศร์เฮย
พิศอ่อนสองศรีตรู	เตรียมเฝ้า
แลนางก็ลิมดู	จอมราช
แลราชลิมดูเจ้า	พี่น้องทั้งสอง
	(หน้า ๔๒๖)

๓.๒) การบรรยายบทอัศจรรย์ วรรณคดีอยุธยาตอนต้นมีการกล่าวบรรยายบทอัศจรรย์อย่างตรงไปตรงมา มีปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงฉันท์ กำสรวลโคลงฉันท์ ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ เช่น

เรื่องทวาทศมาสโคลงฉันท์

วันกรกมลลาสเกี่ยว	กรรตึก
สองซิดขงขมิโหเห	ห่มน้ำ (หน้า ๖๘๖)

เรื่องกำสรวลโคลงฉันท์

ดวงเดือนาภิศน้อง	นางสวรรค ภูเออย
กระแห่นวแนวนาภี	พี่ตื่น (หน้า ๕๔๓)

เรื่องลิลิตพระลอ

เชยชมชู้ปากป้อน	แสนอมฤตรสข้อน
สวาทเคล้ากลิ่งสมร	

กรูเกี่ยวกรกอดเกื้อ	เนื้อแนบเนื้อโอเนื้อ
อ่อนเนื้อเอาใจ	
พักตราใสใหม่หมา	หน้าแนบหน้าโอหน้า
หนุ่มหน้าสรสม	
นมแนบนมนมน้อง	ท้องแนบท้องโอท้อง
อ่อนท้องทรงสมร	

(หน้า ๔๒๘-๔๒๙)

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

นาภีแนบนภีมล	ทรงแนบชิตชน
บรรทับและเบียดบัวศรี	
.....	
เชยชิตรสโษษฐสุดา	มือพานแนวนา
ภีท้องสรแทบทรงสมร	
นมน้องตราติดอกอร	เอวองค์พระกร
กระหวัดกระหม่นกามา	

(หน้า ๑๖๔)

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์

นาสาเสียวนาสา	ทราบคนธาสุคนธา
ชีวหาและชีวหา	เสวยรสสาสมร
พระโษษฐพระโษษฐ	อันเปรมปรีดีเมามร
กัณฐากัณฐาพร	กรกระหวัดกระหวัดเกลียว
แทบทรงเทียบทรงแทบ	เน้นแนบแนบสำราญเสียว
ดวงตือคือดวงเดียว	อรอาลิ่งคลั่งลอง
อรุอรุพัทธ	กรกระหวัดคือวิลทอง
กลมเกลียวคือเกลียวกรอง	สบลบองลเบงกาม
นาภีแนบนภี	ร่วมรดีรดีสนาม
มลายสุขสุขมลาม	ภุกรหมบกรหม่นทรง

(หน้า ๕๕๓)

๓.๓) การกล่าวอ้างตัวละครจากนิทานเรื่องอื่น เรื่องทวาทศมาสโคลงต้น อ้างตัวละคร
 ออกจากเรื่องรามเกียรติ์ อนิรุทธิ์ สมุทโฆษ สุทนต์โนหฺรา เรื่องพระปราชิตต์นางอรพิมพ์
 สุทนต์ชาดก

เรื่องกำสรวลโคลงต้นอ้างตัวละครจากเรื่องรามเกียรติ์ สุทนต์ สมุทโฆษ
 เรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ อ้างเรื่องอนิรุทธิ์ตอนศรีพรหมรักษอุ้มพระอนิรุทธิ์ไปสมนาง

อุษา

๔. ความคิดและความเชื่อ ในวรรณคดีกลุ่มนี้จะมีความคิดความเชื่อคล้ายคลึงกัน สอดคล้อง
 กับเนื้อหาที่แต่ง ดังนั้นจึงไม่จำเป็นที่จะต้องปรากฏความคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งในวรรณคดีทุกเรื่อง
 แต่ก็เห็นได้เป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้

๔.๑) ความคิดที่คล้ายคลึงกัน มีดังนี้

๑) ความคิดเรื่องสร้างโลก จักรวาล การทำลายล้างโลก การสิ้นกัลป์ ตามความเชื่อที่
 มีปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา มีปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น ทวาทศมาส
 โคลงต้น กำสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ

๒) ความคิดเรื่องนรกสวรรค์ มีปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น และ
 ลิลิตพระลอ

๓) ความคิดเรื่องผู้ไม่ซื่อสัตย์จะต้องตกนรก มีในลิลิตโองการแข่งน้ำ และยวนพ่าย
 โคลงต้น

๔) ความคิดยกย่องผู้ซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย มีในลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น
 ลิลิตพระลอ สมุทโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธิ์คำฉันท์

๕) ความคิดเปรียบเทียบว่าร้อนใจเหมือนมีไฟเผา มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง
 ทวาทศมาสโคลงต้น ลิลิตพระลอ สมุทโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธิ์คำฉันท์

๖) ความคิดเปรียบเทียบความปวดร้าวใจเหมือนมีหนามหรือเสี้ยนแทงใจ มีในยวนพ่าย
 โคลงต้น มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น อนิรุทธิ์คำฉันท์

๗) ความคิดเปรียบเทียบระยะเวลาที่รวดเร็วกับการคิดนิ้วมือ ชั่วเพียงลัดนิ้วมือ มี
 ปรากฏในยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง อนิรุทธิ์คำฉันท์ ความคิดนี้คล้ายคลึงกับในเรื่อง
 มหาชาติคำหลวงที่ว่า อย่างดินเดียว ก็สามารถได้สิ่งที่ต้องการ (หน้า ๒๓๗)

๘) ความคิดเปรียบเทียบอำนาจอันยิ่งใหญ่ของกองทัพหรือของบุคคลว่าสามารถบังคับท้องฟ้า บังเมฆ บังแสงอาทิตย์ และแสงเดือนดาวได้ มีปรากฏในยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง อนิรุทธคำฉันท์

๙) ความคิดเปรียบเทียบอำนาจอันยิ่งใหญ่ของกองทัพหรือบุคคลว่าสามารถเอื้อมหยิบดวงอาทิตย์ เดือน ดาว มาไว้ในเงื้อมมือ มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง อนิรุทธคำฉันท์ ความคิดนี้คล้ายคลึงกับในเรื่องลิลิตพระลอที่ว่า เปรียบดังได้ฟ้าและดินมาไว้ในเงื้อมมือ

๑๐) ความคิดเปรียบเทียบแสนยานุภาพของกองทัพว่าเมื่อเคลื่อนพลไปแต่ละครั้ง น้ำในมหาสมุทรจะไหวระลอก หรือทำให้แผ่นดินไหวสะเทือนเลื่อนลั่น หรือเหมือนดังจะโค่นเขาพระสุเมรุ มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์

๑๑) ความคิดเปรียบเทียบคลื่นในมหาสมุทรที่ปั่นป่วนเพราะเสียงเคลื่อนขบวนทัพว่าแตกกระจายเหมือนดังดอกไม้ มีปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๑๒) ความคิดเปรียบเทียบคนจำนวนมากกับคลื่นหรือกระแสน้ำ มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๑๓) ความคิดเปรียบเทียบลูกศรที่ยิงออกมาคราวละมาก ๆ กับเม็ดฝนที่นับจำนวนมิได้ มีปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ / และอนิรุทธคำฉันท์ /

๑๔) ความคิดเปรียบเทียบผู้มีกำลังน้อยและไม่รู้จักประมาณกำลังตนเอง บังอาจมาสู้กับผู้มีฝีมือกล้าแข็งว่าหาความเดือดร้อนใส่ตัวเหมือนตึกแตนบินเข้าสู่กองไฟ มีปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๑๕) ความคิดเปรียบเทียบอวัยวะเพศหญิงกับสระน้ำ มีปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น และลิลิตพระลอ

๑๖) ความคิดเปรียบเทียบหน้าท้องของผู้หญิงว่าราบเรียบดังกับแผ่นกระดาน มีปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น และกำสรวลโคลงต้น

๑๗) ความคิดเปรียบเทียบในการชมผู้หญิงกับดอกบัว เห็นได้จากคำที่ใช้เรียกผู้หญิง เช่นสมบุรณ์โบษบัวงาม บัวทอง หรือศรีสมบุรณ์บังกษมาศ ปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ และอนิรุทธคำฉันท์

๑๘) ความคิดเปรียบเทียบความงามของใบหน้าผู้หญิงกับดอกบัว มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง กำสรวลโคลงต้น

๑๙) ความคิดเปรียบเทียบความดำของตากับนิลนิลุปล และสีดอกอัญชัน มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น และสมุทรโฆษคำฉันท์

๔.๒) ความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน

๑) เชื่อเรื่องบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ คือพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่ได้สร้างสมบุญญาบารมีมากกว่าคนทั่วไป และเมื่อเป็นกษัตริย์ก็มีบุญญาธิการสูง ผู้ที่ไม่มีอำนาจแรงกล้า จะไม่สามารถทำร้ายกษัตริย์ได้เลย และพระองค์จะมีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษ หยั่งรู้ถึงความซื่อสัตย์ หรือความไม่จงรักภักดีของข้าราชการบริพารได้ ความเชื่อเรื่องนี้มีปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ

๒) เชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือเทพเจ้า เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ จึงใช้คำเรียกพระองค์ว่า พระเจ้า หรือ พระศรีสรรเพชญ์ มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๓) เชื่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือมีลักษณะผสมผสานระหว่างความเชื่อผีและเทพเจ้าประจำธรรมชาติในลัทธิดั้งเดิม ความเชื่อในศาสนาฮินดู และความเชื่อในศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อที่ผสมกันระหว่างศาสนาพุทธกับพราหมณ์ ดังที่เห็นจากรูปพระพนศบดีซึ่งเป็นพระพุทธรูปประทับบนสัตว์ที่มีลักษณะผสมระหว่างพาหนะของเทพเจ้าทั้งสามในศาสนาฮินดู ในวรรณคดีสมัยอยุธยามีการเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้อย่างเห็นได้ชัด ดังที่พบในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๔) มีความเชื่อเรื่องการบูชาบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะให้ความคุ้มครองหรือช่วยเหลือตามที่ต้องการ ปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ ลิลิตพระลอ

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และเรื่องลิลิตพระลอ ตัวเอกฝ่ายหญิงมีความคล้ายกันที่เป็นฝ่ายบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอให้ตัวเอกฝ่ายชายเป็นคู่ครอง

๕) มีความเชื่อเรื่องกรรม เชื่อเรื่องกรรมในชาติปางก่อนว่าส่งผลมาถึงความทุกข์สุขในชาติปัจจุบันด้วย ตัวละครที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมมักได้รับผลร้ายเป็นเครื่องตอบแทน ส่วนถ้าทำดีจะได้รับรางวัล หรือหากตายไปก็จะได้ขึ้นสวรรค์ และเมื่อภวีหรือตัวละครต้องประสบกับการพลัดพราก มักจะกล่าวอ้างเรื่องกรรมเสมอ มีปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง ยวนพ่ายโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และลิลิตพระลอ

๖) มีความเชื่อเรื่องบุญบาป เห็นได้ชัดเจนในเรื่องลิลิตพระลอ และอนิรุทธคำฉันท์

๗) มีความเชื่อเรื่องขวัญว่าเป็นสิ่งสำคัญประจำตัวคน มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้นกำสรวลโคลงต้น และลิลิตพระลอ

๘) มีความเชื่อเรื่องความฝัน มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ เรื่องมหาชาติคำหลวงปรากฏตอนพระนางมัทรีฝันร้ายในตอนเข้าตราก่อนที่ชูชกจะมาขอสองกุมาร พระนางฝันว่าถูกตัดแขน ถูกควักเอาดวงตาทั้งสองข้างและหัวใจไปด้วย ส่วนเรื่องลิลิตพระลอ ตัวเอกทั้งสองฝ่ายฝันก่อนที่จะได้พบกัน

๙) มีความเชื่อเรื่องลางสังหรณ์ มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ ในเรื่องมหาชาติคำหลวงปรากฏตอนพระนางมัทรีเข้าไปหาผลไม้ในวันชูชกมาขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ต้นไม้และสัตว์ในป่ามีลักษณะผิดปกติไปกว่าที่เคย ส่วนลิลิตพระลอปรากฏตอนพระลอเสียงน้ำและรู้ว่าการเดินทางไปพระเพื่อนพระแพงในครั้งคงจะรอดชีวิตกลับมาได้ยาก เพราะเสียงน้ำแล้วเห็นแม่น้ำกาหลงแดงเป็นสีเลือด

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นมีลักษณะร่วมกันอยู่มากทีเดียวอันแสดงให้เห็นความคิด ความเชื่อ และความนิยมในการใช้ภาษา สำนวนโวหาร และรูปแบบทางฉันทลักษณ์ รวมทั้งกลวิธีการแต่งของวรรณคดีร่วมยุคสมัยได้อย่างดีทีเดียว การศึกษาลักษณะร่วมของวรรณคดีมีประโยชน์ในการกำหนดอายุหรือจัดวรรณคดีที่มีปัญหาเรื่องสมัยที่แต่งไว้ในยุคใดยุคหนึ่งอย่างมีเหตุผลมากขึ้นซึ่งน่าจะดีกว่าการเชื่อตามตำนานที่ขาดหลักฐานอันชัดเจน

สถาบันวิจัยการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถที่ ๓

^๑ดู “กลบทัวพันหลัก” ใน ขุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๘๘.

^๒“กลบทอมเหมือบหาง” ของล้านนา ที่ปรากฏใน โคลงกลบทล้านนา ของไพฑูริย์ พรหมวิจิตร หน้า ๕๗ ให้ตัวอย่างไว้ดังนี้

ดวงเดียวเป็นปิ่นเกล้า	ชมพู่ ทิปเอย
ปุ่นจ่อมซีพิตขุ	เช่นชู้
โฉมศรีล้ำมวตตุ	ตราโลก เล็งเอย
ตราโลกเรียมไควรู้	จิ้งจู้เรียมยล
เรียมยลพระเนตรหน้า	สาลีเนห์ เนตรเอย
.....
.....
.....

^๓ดู “กลบทนาคเกี้ยวกระหวัด” ใน ขุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ หน้า ๒๒๓ ซึ่งให้ตัวอย่างไว้ว่า

พระบิดรงค์ฟังกบุตรเห็นสุดห้าม	ห้ามสุดความคิดบุตรเห็นสุดหาญ
หาญสุดไม่หยุดยั้งจะรังร้าย	ร้ายร้งนานแนวเนตรสังเวชบุตร ...

“ใน “กลบทตันหน” ที่ ไพฑูริย์ พรหมวิจิตร ให้ตัวอย่างไว้ มีดังนี้

โฉมทิพย์สะทิ้นไว้	องค์อร
อรองค์เรียมขวอน	แต่ห้อง
ห้องแต่หลงไหลหมอน	ชุมฝาก แฝงเอย
แฝงฝากชุมหิวให้พร้อง	อืดอ้อออกเอา

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๔

ร่องรอยของสุโขทัยในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

ดังที่ผู้เขียนได้ชี้แจงไว้ในบทที่ ๑ แล้วว่าอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่ร่วมสมัยกันอยู่ เพียงแต่ว่าอาณาจักรทั้งสองมีระยะเวลาเริ่มก่อตั้งอาณาจักรและระยะเวลาสิ้นสุดของอาณาจักรแตกต่างกัน ทั้งอาณาจักรสุโขทัยยังถูกอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในช่วงต้นของอาณาจักรผนวกดินแดนทั้งหมดของอาณาจักรสุโขทัยมารวมเข้าไว้เป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในปีพุทธศักราช ๑๙๒๑ อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ระหว่างที่ทั้งสองอาณาจักรต่างเรื่องอำนาจอยู่นั้น อาณาจักรทั้งสองได้มีความสัมพันธ์กันทั้งในการทำศึกสงคราม และการผูกไมตรีด้วยการสมรสระหว่างคนในสองอาณาจักร เป็นเหตุให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่กัน

ในบทนี้ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงแต่เฉพาะเรื่องร่องรอยของวัฒนธรรมสุโขทัยที่ปรากฏในวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ร่องรอยดังกล่าวพบได้ในวรรณคดีสุโขทัย อันได้แก่จารึกต่าง ๆ เรื่องไตรภูมิภูมิกถา และเรื่องสุภาวดีพระร่วง

สำหรับเรื่องสุภาวดีพระร่วง มีนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามความเห็นของผู้เขียน เชื่อว่าเป็นของเก่าในสมัยสุโขทัยดังจะเห็นได้จากถ้อยคำภาษาที่ปรากฏอยู่มีลักษณะตรงกับภาษาที่ปรากฏในวรรณคดีสุโขทัยอยู่มาก ทั้งมีการนำภพชาติต่าง ๆ ในสุภาวดีพระร่วงไปอ้างอิงในวรรณคดีสมัยต้นอยุธยาหลายเรื่อง ผู้เขียนจึงเชื่อว่าภพชาติเหล่านี้เป็นภพชาติในสมัยสุโขทัยจริง เพียงแต่ต้นฉบับที่รวบรวมอาจไม่สมบูรณ์ จึงมีการแต่งขึ้นใหม่ให้สมบูรณ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^๑ ก็ทรงมีพระมติว่า

...ชรอยเรื่องเดิมเขาจะมีอยู่บ้าง แต่ฉบับเดิมจะบกพร่อง
วิปลาสขาดหายไปอย่างไร จึงมีผู้ใดในชั้นกรุง
รัตนโกสินทร์นี้แต่งใหม่ โดยตั้งใจจะปฏิสังขรณ์ให้
เรียบร้อย แต่ผู้แต่งนั้นเผลอไปมิได้พิเคราะห์ความจริง
เท็จในทางพงศาวดารอย่างเรานิยมกันทุกวันนี้ แต่ง

แต่จะให้ไพเราะเพราะพริ้ง เรียงลงไปตามความรู้ที่มี
อยู่ในเวลาแต่งหนังสือ เรื่องหนังสือจึงวิปลาดไป

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย หน้า ๒๕๔)

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าผู้เขียนไม่นำเอาเรื่องนางนพมาศมาศึกษาในครั้งนี้ด้วย การที่ผู้เขียน
ไม่รวมเรื่องนางนพมาศไว้ในกลุ่มวรรณคดีสุโขทัยด้วยก็เพราะเหตุว่ามีร่องรอยเห็นได้ชัดว่าเป็น
เรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ กล่าวคือ สำนวนภาษาใหม่กว่าที่พบในกลุ่มวรรณคดีสุโขทัย สันนิษฐานว่า
น่าจะแต่งขึ้นใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ประมาณรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากมีเนื้อหาคำสอนที่เป็น
นิทานแทรกอยู่ตามความนิยมแต่งวรรณคดีคำสอนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
นอกจากนี้เนื้อหาหลายส่วนเป็นเนื้อหาที่เพิ่งมีปรากฏหลังสมัยสุโขทัย เช่น กล่าวถึงประเทศสหรัฐ
อเมริกา กล่าวว่สมัยสุโขทัยมีปืนใหญ่ ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีขึ้นหลังสมัยสุโขทัยทั้งสิ้น

ร่องรอยของสุโขทัยในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้มีปรากฏใน

- * ฉันทลักษณ์
- * ภาษาและสำนวนโวหาร
- * กลวิธีการแต่ง
- * ความคิดและความเชื่อ

ผู้เขียนจะได้กล่าวต่อไปอย่างละเอียดเรียงตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

๑. ฉันทลักษณ์ ฉันทลักษณ์ที่อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะกรุงศรีอยุธยาตอนต้นน่าจะ
ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรสุโขทัย ได้แก่ ร่ายโบราณชนิดที่มีวรรคละ ๓-๕ คำ การใช้คำสร้อย
สลับบรรคในการแต่งร่าย และการใช้คำสร้อยท้ายบาทในการแต่งโคลงสี่ ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑.๑) ร่ายโบราณชนิดที่มีวรรคละ ๓-๕ คำ ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ แล้วว่าร่ายโบราณใน
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีจำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน มีได้ตั้งแต่ ๓-๖ คำ กล่าวคือ บางวรรค
มี ๓ คำบางวรรคมี ๔ คำ บางวรรคมี ๕ คำ และบางวรรคมี ๖ คำ แต่ละวรรคมีการรับส่งสัมผัส
ต่อเนื่องกันไป ตำแหน่งคำรับสัมผัสมีได้ตั้งแต่คำแรกจนกระทั่งถึงคำสุดท้ายของวรรค

อย่างไรก็ดี จากการศึกษา ร่ายโบราณชนิดที่มีวรรคละ ๓-๕ คำ พบว่ามีกรับสัมผัสตรง
คำที่ ๑ หรือคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ของวรรค ชนิดที่มีจำนวนคำน้อยมักปรากฏแทรกอยู่ในร่าย
โบราณที่มีวรรคละ ๕-๖ คำ หรือร่ายโบราณที่มีจำนวนคำในวรรคเกินกว่า ๑๐ คำ แต่ก็มียูบบ้างที่
มีการแต่งเป็นร่ายโบราณชนิดที่บังคับจำนวนคำให้เท่ากันในแต่ละวรรค เช่น มีแต่ ๓ คำเท่านั้น
ฯลฯ ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับร้อยกรองที่แต่งปนกับร้อยแก้วในจารึกของสุโขทัย ร้อยกรอง

ดังกล่าวนี้คล้ายกับรายโบราณกลุ่มหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมาก กล่าวคือ มีจำนวนคำในวรรคตั้งแต่ ๓-๕ คำ และรับสัมผัสตรงคำที่ ๑ หรือคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ ในวรรคเหมือนกัน ดังจะได้ยกตัวอย่างมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน ดังนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ... (หน้า ๙)
... เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ... (หน้า ๙)
... คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ...
(หน้า ๑๐)

ศิลาจารึกนครชุม

... ไพร่ฟ้าชาวไทย ขี่เรือไปค้า ขี่ม้าไปขาย ...
(หน้า ๓๘)

ไตรภูมิพิภพ

... อย่าได้เลือกที่รัก อย่าได้มักที่ชัง แล
รักเขาจงเสมอกันแล ... (หน้า ๘๔)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแช่งน้ำ

ผีดงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหน้าหน้า
บก ตกนอกของฟ้าแมน แดงฟ้าตั้งฟ้าต่อ
หล่อหลวงเต้า ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี ศรีพรหม
รักษย์ักษ์กุมาร หลายบ้านหลายท่า ล้วนผีห้า
ผีเหว เรื่อยิ่งลมบ้า หน้าเท่าแผง แรงไทย
เอหาขวัญ ... ไชวใจจืด ทอดใจรัก ชักเกลอ
สหาย ... (หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

... แต่เข้านั้นนล้า น้ำนั้นนหลาย ... (หน้า ๗๓)
... ไปทันปามปะตีก มาละตีกถ้วนกลว
กลอน หอกไปติดแพน แผลนไปติดด้าง
ข้างไปถึงงา แลมีงมาตัวนระอาราถอย
ดงนี้ (หน้า ๑๑๗)
... อันว่าน้ำตาพระมหาสัตว์ไหลหลั่ง ถั่ง
เป็นเลือด เตือดดูแดง แครงตกลงจาก
พระเนตรทั้งสองบมิขาดโสด (หน้า ๑๘๔)
... ดูกรพราหมณ์ ความบไซ้ ได้แก่กู ดูทุก
ประการ รำคาญทุกข์ ขุกความยาก ภาค
กงวล กลบมี ปริดีมะนะ สะควมไร้ ได้
ลี้ยงตน ผลอาหาร การหลายภาค รากพฤษ
ผล... (หน้า ๑๓๙)

... แทะระดมด้วยหอก ตอกด้วยหลาว ตา
ตัดหวด ตววจัดจิ้น สิ้นชีวิต ...

(หน้า ๒๔๘)

๑.๒) การใช้คำสร้อยสลับรรคในการแต่งร่าย การใช้คำสร้อยสลับรรคในการแต่งร่ายพบ
ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นหลายเรื่อง การใช้คำสร้อยสลับรรคดังกล่าวนี้ น่าจะได้ที่
มาจากการเขียนร้อยแก้วในวรรณคดีสมัยสุโขทัย ดังที่ วัชร รมยะนันท์ ได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้
ว่าข้อความบางตอนที่ปรากฏในร้อยแก้วของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมีลักษณะคล้ายคำสร้อย

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า
ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทอง ค้า ... (หน้า ๙)

... สร้างป้าหมากป้าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป้า
พร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป้าลางก็หลายใน
เมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมาก
ขามก็หลายในเมืองนี้ ... (หน้า ๑๒)

ศิลาจารึกนายศรีโยธาออกบวช

... จึงจะกาวประณิธาน ปรารภณาว่าด้วยผล
อาณิสงส์อันกุโณเกล้า เข้าบวช ในศาสนา
พระเจ้ากิติ อันหนึ่งกูได้สร้างอารามพระเจ้า
กิติ อันหนึ่ง กูได้สร้างรูปพระพุทธรเจ้าด้วยคำ
ด้วยเงินด้วยทองสัมฤทธิ์ด้วย(ตี)บุกด้วยหิน
ศิลาทั้งหลายนี้กิติ ขอจงได้เป็นพระเจ้าองค์
หนึ่งในอนาคตกาล... (หน้า ๒๗๕)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแข่งหน้า

... อย่ากินเข้าเพื่อไฟ จนตาย อย่าอาศัยแก่
น้ำจนตาย นอนเรือนค่านาคา จนตาย ลืมตา
หงายสู่ฟ้า จนตาย ก้มหน้าลงแผ่นดิน จนตาย
สีลองกินไฟต่างจวัน ฯ (หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

เหมือนแม่มีเห็นภักตร์ ฌพ่อ เอารลัก
ร่วมชนม์ ฌพ่อ จักเสริกสรณทุกท้าง ฌพ่อ
ไปจวนลูกข้างชอกซ้านนนัน แลนา

แม่ังกอออกลูกหาย แลนา เห็นรงดย
เปล่าปลอด แลนา ร้อนใจหงอดเหงาเหี้ย แล
นา เหตุเหวศจากลูกเปลี้ย อยู่ช้านนใด กิด
(หน้า ๗๐)

ไตรภูมิิกกา

... คนฝูงใดเอาเข้าลิบก็ดี แกลบก็ดี ฟาง
ก็ดี มาระคนปนด้วยเข้าเปลือก แลเอาไป
พรางขายแก่ท่านว่าเข้าดี คนฝูงนั้นตายไปเกิด
ในนรกนั้น (หน้า ๓๘)

... ถ้าแลว่าต่อเมื่อใดพระโพธิสัตว์ผู้จะลงมา
ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณ และเมื่อท่าน
เสด็จลงเอาปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั้นก็ดี
และเมื่อท่านสมภพจากมาดูลัทธิโภทก์ก็ดี และ
เมื่อพระพุทธีเจ้าตรัสแก่สัพพัญญุตญาณนั้น
ก็ดี และเมื่อพระพุทธีเจ้าตรัสเทศนาพระ
ธรรมจักรนั้นก็ดี แลเมื่อพระพุทธีเจ้าเสด็จเข้า
สู่นิพพานนั้นก็ดี ในกาลทั้ง ๕ ครั้นนี้ในโลกัน
ตรกจึงเห็นหนแต่หนักหนา

(หน้า ๔๒)

... ที่เขาเกิดที่เขาตายก็ดี ที่เขานอนก็ดี ที่
เขาสมาคมด้วยกันนั้นก็ดี ที่เขาลอกคราบก็ดี
แลในสถานทั้งนี้แล เขาอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี
เขามิอาจนฤมิตตนเขาให้เป็นอันอื่นได้ หา
บมิได้ มิแลเขาไปสถานแห่งอื่นได้ เขาจึง
นฤมิตตนเขาให้เป็นอันอื่นไป (หน้า ๕๐)

อนนว่าชายแก่แลหนุ่มฝูงใด ก็ดี ชายกิ่งวัยฝูง
โสด ก็ดี นันนยกแขนขึ้นโรทร้าหา ...

(หน้า ๗๔)

... ดูกรพราหมณ์ บัวขาวงามเงื่อนไข่มพัตร์ ก็
มี จงกลบัวทมอดบล ก็มี ตระกวนสนเสียดสร้อย
ก็มี สระช้อยช่อมุจลินท ก็มี อินทรวีบัวแบ่ง
ก็มี บานถ้วนแห่งเหลือเห็น ก็มี ทองเดือนเย็น
เดือนร้อน ก็มี สระบัวซ้อนเขาดัน ก็มี ฟุ้งฟ้า
ขึ้นไขจร ก็มี ดอกสรหลอนเถื่อนถ้อง ก็มี
แมลงมาศร้องรับคนธ ก็มี ท่วมิมวันตหากลิ่น
ก็มี สระช้อยขึ้นฉนยรไกร ก็มี

(หน้า ๑๔๓-๑๔๔)

ลิลิตพระลอ

เจ็บเผื่อเหลือแผ่นดิน นะพี หลากกระบิล
ในแหล่งหล้า นะพี บอกแล้วจะไว้หน้าแห่ง
ใด นะพี ความอายุใครช่วยได้ นะพี อายุแก่
คนไล่ท่านหัว นะพี แทนงตัวตายดีกว่า นะพี
สองพี่อย่าถามเผื่อ นะพี เจ็บเผื่อเหลือแห่ง
พร้อง โอ้อเอ็นดูรักน้อง อย่าซ้ำจำตาย หนึ่งรา
(หน้า ๓๕๙)

คลี่โคลพลผาดผ้าย แลหา คลับคล้ายถึง
ท่งนา แลหา คลับคลาถึงท่งหญ้า แลหา หัว
หน้าเข้าพงเลา แลหา พลเทาถึงพงแฝก แลหา
พงแซมแซกคางง แลหา ถึงป่าดงป่าแดง
แลหา เห็นระแหงแหล่งไล่ แลหา เห็นหมู่

ไม้หนั้นหนา แลหา ราชาชมชื่นชี่ แลหา
คือไม้หมื่นนี้ ชื่อโอนามโต แลหา

(หน้า ๓๙๑-๓๙๒)

เครื่องค้าเหลือผู้ซื้อ กะหมั่ง สิ้นตัวยังมี
ถึงกะหมั่ง มีบอกจึงบอกพราง กะหมั่ง ทรง
ขุนนางอะเคื้อ กะหมั่ง เนื้อขาววังไซ้ซ่า โฉม
ไซ้โฉมคนค้า หน้าไซ้หน้ากริกกริว (หน้า ๔๑๖)

หวังสิ้นชนม์ด้วยไซ้ แก่แม่รา สิ้นชีพให้
ด้วยผี แก่แม่รา ในบุรีเราแม่ลูก แก่แม่รา
แม่จะยาหยูกจงเต็มใจ แก่แม่รา ดังฤพออกไป
ตายเมืองท่านม้วย แก่แม่รา ด้วยหอกดาว
หลาวดาบ แก่แม่รา ด้วยกำซาบปืนยา ดังนี้
(หน้า ๔๔๓)

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ชัดเจนว่าการใช้คำสร้อยสลับรรดในวรรณคดีสมัยกรุงศรี
อยุธยาตอนต้นมีที่มาจากวรรณคดีสุโขทัย ในวรรณคดีสุโขทัยมีปรากฏในงานร้อยแก้วและ
ร้อยแก้วที่มีการจัดคำให้มีจังหวะไพเราะแบบร้อยกรองดังเช่นที่ปรากฏในไตรภูมิภกา และ
ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ตามลำดับที่พบในสมัยสุโขทัยมีทั้งคำเดียวและสองคำ ส่วนคำสร้อยสลับรรด
ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีทั้งสองคำและสามคำ ที่เป็นสามคำพบเฉพาะในเรื่องลิลิต
พระลอ นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่าการใช้คำสร้อยสลับรรดในเรื่องลิลิตพระลอ มีใช้จนถึงบรรด
สุดท้ายของบทที่แต่ง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่ยกมาจากหน้า ๓๙๑-๓๙๒

๑.๓) การใช้คำสร้อยท้ายบาท "กิติ" ในการแต่งโคลงสี่ ในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น มีการ
ใช้คำสร้อย "กิติ" ท้ายบาทโคลงสี่ต้น กล่าวคือท้ายบาทสามและท้ายบาทหนึ่งกับบาทสามใน
โคลงบทเดียวกัน นอกจากนี้ในเรื่องลิลิตพระลอก็มีการใช้คำ "กิติ" ท้ายบาทสามของโคลงสี่สุภาพ
ด้วย การใช้คำในลักษณะเช่นนี้มีความคล้ายคลึงกันมากกับการใช้คำซึ่งมีลักษณะคล้ายกับ
คำสร้อยที่อยู่ท้ายคำ หรือท้ายกลุ่มคำ หรือท้ายประโยคในวรรณคดีร้อยแก้วในสมัยสุโขทัย เช่นใน
ศิลาจารึก และในไตรภูมิภกา มีข้อน่าสังเกตว่าในไตรภูมิภกาปรากฏการใช้คำแบบคำสร้อยนี้อยู่

มากจนสังเกตเห็นได้ชัดเจน คำที่นิยมใช้คือคำว่า "กิติ" ซึ่งก็มาแปลกที่มาตรงกับที่มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น และลิลิตพระลอ ที่พบมากคือพบในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น คือปรากฏท้ายบาทสาม และมีบ้างที่ปรากฏเฉพาะท้ายบาทหนึ่ง และทั้งท้ายบาทหนึ่งและบาทสาม ในเรื่องทวาทศมาสพบท้ายบาท ๑ ส่วนในเรื่องลิลิตพระลอพบเฉพาะท้ายบาท และพบในโคลงเพียง ๒ บทเท่านั้น ดังนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกนายศรีโยธาทอกบวช

... จึงจะกาว่าประณิธานปรารถนาว่าด้วยผล
อาณิสงส์อันกุโณเกล้าเข้าบวชในศาสนา
พระเจ้ากิติ อันหนึ่งกูได้สร้างอารามพระเจ้า
กิติ อันหนึ่งกูได้สร้างรูปพระพุทธเจ้าด้วยคำ
ด้วยเงินด้วยทองด้วยสัมฤทธิ์ด้วย(ดี)บุกด้วย
หินศิลาทั้งหลายนี้กิติขอกูจงได้เป็นพระเจ้า
องค์หนึ่งในอนาคตกาล... (หน้า ๒๗๕)

ไตรภูมิพิภพ

ผู้ใดจะปรารถนาหาทุนทรัพย์สรรพเหตุอัน
ใด ๆ กิติ ย่อมได้สำเร็จในดินไม้นั้นทุก
ประการแล ถ้าแลคนผู้ใดปรารถนาจะใคร่ได้
เงื่อนแลทองของแก้วแลเครื่องประดับนี้
ทั้งหลายเป็นต้นว่าเสื่อส้อยสนิมพิมพากรณีกิติ
ผลผ้าผ่อนท่อนแพรพรรณสิ่งใด ๆ กิติ แลเข้า
น้ำโภชนาหารของกินสิ่งใดกิติ ก็ย่อมบังเกิด
ปรากฏขึ้นแต่ค่าคบตันกัลปพฤกษ์นั้น ก็ให้
สำเร็จความปรารถนาแก่ชนทั้งหลายนั้นแล
(หน้า ๗๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ยวนพ่ายโคลงต้น

ตรีศรีตรีเนตรदान	ตรีศักติ กิติ
ตรัสท่านตรัสปานตรัส	ท่านได้
ไตรตรีงษ์กิตติตรัส	ไตรถอง
ตรีโทษตรีคุณไท้	เลิศกา
	(หน้า ๓๐๘)

เบญจเนทริเยศบัน

นันทริเยศบัน	เบญจา
เบญจปรการณา	ไปล์เปลื้อง
เบญจยศนั้นเรื่อง	พิฆมารค กิติ
	รวดพรหม

เบญจปราสาทบัน

สภณเบญจอารมภฤ	เบญจัต
แจ้งเบญจพยัคณ	ร่าได้
เบญจพิมุตติท้าวไท้	เลิศนิ กิติ
	ถึถลาง
	(หน้า ๓๐๙-๓๑๐)

สัปดาห์สัปดาห์พหุ

สัปดาห์สัปดาห์พหุ	สัปดาห์สินธุ์
สัปดาห์สันดรแจ้ง	แจกแจ้ง
สัปดาห์ทักษิณยล	บัตขเนศ กิติ
สัปดาห์วิสุทท์ให้แกล้ง	ก้อผล

อัฐโลกุตตเรศเรื่อง	อัฐภูมาน
อัฐมวงคเณศ	ทวยบไท้
อัฐโลภาศดารยัษฐ	พิบาก กิติ
อัฐเบญญาได้	ชัชวชาญ
	(หน้า ๓๑๑)
นพสัปดาห์าศู	รงสบ สิ่งแ
นพรุปรยงนพมาน	ล่งล้วน
นพโลกุตรจบ	คุณโทษ กิติ
นพสงษการแล้วถ้วน	ถึถกลง
ทศพิชชโรมชแท้	ทศสกันธ
ทศพิสดุแสดงทศ	เกลศกลั้ว
ทศกายพลทศ	พลภากย กิติ
ทศอสุภห่มหัวหอม	ท้อสกันธ
	(หน้า ๓๑๒)
เของแก้เศอกใหญ่ให้	หายแรง รวงแ
เของรยบรายพลชุก	ชุ่มไว้
เของเศอกสั่งแสวงเของ	ลาลาด กิติ
เของซ่งเสียได้รู้	รอบการย
ลวงปลันเมืองลาดอ้อม	ไฟรี รอบแ
ลวงนังลวงลูกชาญ	ช่างใช้
ลวงลวงลาดหนึลวง	ลวงไล่ กิติ
พระดำรัสให้ให้	คอบความ
	(หน้า ๓๑๕)
รบินรยบท้าว	เบาราน
รบอบรบับยล	ยั้งผู้
รยบนรภิการย	เกลากาพย กิติ
รเบอดรบัดรู้	รอบสรรพ์

การบุญการบาปแท้ ทุกการ

การเที่ยงธรรมาธรรม์	ต้องถ้วน
ล่องบาลบาลบร	ทุกเทศ ก็ดี
ล่องโทษล่องคุณล้วน	เลิศราม

ใครคดใครซื่อร้าย	ดีใจ ก็ดี
ใครใคร่ครองตนบยพ	ท่านม้วย
ชื่อนึกแต่ในใจ	จงช่อน ก็ดี
พระอาจล่องรู้ด้วย	ดูจหมาย
	(หน้า ๓๑๖)
ยากนซีไทยยผู้	ไกรกรรติ ก็ดี
พันมวลธเมธาเซว	ช่วยได้
แลศริศแลศริศพัน	ชีวหา ก็ดี
ฤรายศให้ถ้วน	ถี่ถกลง
	(หน้า ๓๒๐)

ทวาทศมาสโคลงตัน	
นถวางค์นฤชีพลัน	แสนกัลปี ก็ดี
ชีพนินนธ์ยังเรียว	เรียวรี
สรรพางค์ดำฤษณ์พัน	วิปवास
ยิ่งกว่ากัลปีกลก็	ก่อนหมาย
	(หน้า ๗๒๕)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลิลิตพระลอ

คลังกุคลังลูกแก้ว	กานา
จักจ่อมจ่ายเยียวยา	หน่อเหน้า
สิ้นทั้งแผ่นดินรา	แม่ลูก กิติ
สิ้นแต่สิ้นจงเจ้า	แม่ได้แรงคิน
	(หน้า ๓๗๒)
ผีไปถึงแล้วและ	ถึงกรรม กิติ
ตกรรอกแสนศัลย์	หมื่นใหม่
เสวยสุขโสดเสวยสวรรค	เพราะอยู่ กิติ
บอยู่เลยลาให้	ชिरราชแล้วจักไป
	(หน้า ๓๗๑)
ขอฝากฝูงเทพให้	ภูมินท์
อากาศพฤษชาสินธุ์	ปากว่าง
อิศรณารายณ์อินทร์	พรหเมศ กิติ
ช่วยรักษาเจ้าข้าง	อย่าให้มีภัย
	(หน้า ๓๗๔)

๒. ภาษาและสำนวนโวหาร จากการศึกษาพบว่า มีภาษาและสำนวนโวหารที่ใช้ในวรรณคดีสมัยสุโขทัยในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอยู่มากพอสมควร ดังมีรายละเอียดแยกตามหัวข้อได้ดังนี้

๒.๑) ภาษา ภาษาที่มีปรากฏในวรรณคดีสมัยสุโขทัยและในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒.๑.๑) การใช้คำ มีที่ตรงกันดังต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกวัดหินตั้ง

... จึงอังกาสงัหันในสวนหมากนี้แล แต่
กระทำตั้งอันถ้วน ๒ ปีแล้วลูกจึงจะตายกลอย
ทานให้เลี้ยงใสเป็นลูกเผื่อบวชก็ได้เป็นภิกษุ
เผื่อบำเรอจ้งหันทุกวัน (หน้า ๑๙๑)

คำว่า กลอย มีความหมายว่า ร่วม

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

... นับวันแต่...พวได้ปีล้นหนปีสน...มาก
กว่าขึ้นนับแลมิถ้วน... (หน้า ๔๖)

คำว่า กว่าขึ้น มีความหมายว่า ยิ่งนัก

สุภาษิตพระร่วง

ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก...(หน้า ๒๔๓)

คำว่า เกือก มีความหมายว่า รองเท้า

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

สองธิดาหลับแล้ว สองพระพี่เลี้ยงแก้ว
ชอกกล่อมท้าวกลอยหลับ เล่านา
(หน้า ๔๐๙)

สมุทรโฆษคำฉันท์

สองสมสุขเล่นกลอยกล กามาโดยดล
ตระการเที่ยวทุกลบอง
(หน้า ๑๖๕)

มหาชาติคำหลวง

... ข้าเห็นร่มชมพูตุรุดนพิศาล ตรงตระการ
กว่าขึ้นแล (หน้า ๓๑)

... ธจึงเสด็จพนางเซอง ดำเกิงเหน็อรรัตนาศน์
อนนธลาดเลงงามกว่าขึ้นแล (หน้า ๓๒)

มหาชาติคำหลวง

... ขเคอยทรงสนองบาทัมโพช ครานี้โหด
เกือกกาญจน์ ฤจะเต้ากนนคารได้ตาย...
(หน้า ๖๘)

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... มีป้าม่วงมีป้าขาม ดูกามตั้งแกลั้งแต่ง...
(หน้า ๑๔-๑๖)

ไตรภูมิิกถา

... ขนคิ้วเขานั้นดำแลงามตั้งแกลั้งก่อ
(หน้า ๗๑)

... อันว่าเต่าแลปลาฝา แลจรเข้ทั้งหลาย
นั้นต่างแห่งตายเหือดไป ตั้งท่านแกลั้งตาก
ไว้ แลเห็นกลาดไปทั่วแผ่นดินทุกแห่งแล
(หน้า ๑๗๙)

ยวนพ่ายโคลงตัน

... ธิจิ่งแกลั้งแสงสรwab รวบเอาอักษฎามูรติ
มามีศร ด้วยบพิตรเสร็จ ก็เสด็จมาอุบัติ ...
(หน้า ๓๐๕)

มหาชาติคำหลวง

... เหตุการณ์นั้น อันว่าบันนพระคาถานี้แล
พระผู้บีบบานบุญ อุดลยเดชไช้ไชย ไตรภพ
นารถ แกลั้งประกาศแก่สงฆ์ทงหลาย ตั้งนี้
... (หน้า ๙๖)

... อันว่าชุกชกพราหมณ์แก่ พ่อแม่ยอมหน้า
หมวด บวชแต่น้อยมานาน ครั้นแลได้ฟัง
สารเสร็จสุด คำอรรจุตบอแจ้ง ก็แกลั้งฉวัด
ฉวยรวยนรอบ ขอบพระดาบศบวิสุทธ ชื่อ
อรรจุตฤาษี ... (หน้า ๑๕๑)

... สองเจ้าก็ตรนตกใจแก่พราหมณ์บาบ
แกลั้งกล่าวหยาบยินฉกรรจ์ ก็หนีไปหลัง
บรรณศาลาด้วยตัวนแล ... (หน้า ๑๖๖)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ยศไฉนนี้ท้าวธมานอน เหนือรถบรรจจรรณ
อรรแก้งแลแกลั้งเองค์ (หน้า ๑๖๐)

คำว่า แกลั้ง มีความหมายว่า ตั้งใจ จงใจ

ไตรภูมิพิภพ

... แลจึงมีหมาเท่าช้างสารไล่ขบกินเนื้อเขาดังนี้
(หน้า ๕๕)

สุภาสิตพระร่วง

ข้างไล่แล่นเลี้ยงหลบ สุวานขบอย่าขบตอบ
(หน้า ๒๔๔)
คำว่า ขบ มีความหมายว่า กัด

ศิลาจารึกเขาสุมทัญญ

... สองขอกหนทางย่อมตั้งกลับพฤษะใส่
รยวลดอกไม้ตามได้เทียบประทับ...
(หน้า ๘๗)

ศิลาจารึกปูชนียจิตขุนจืด

... กินเมืองนอกชอกแคะม ... มีชื่อแก่สอง
ท่านปูห(ลาน) ... (หน้า ๑๒๗)

คำว่า ชอก มีความหมายว่า เขต แดน

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... ได้เข้าเลือกเข้าเสื่อ หัวฟุงหัวรบก็ดี บัซ้า
บตี ... (หน้า ๑๐)

มหาชาติคำหลวง

... จงพิปรายประกาศ แก่ข้าแลนางน้องนาง
นงพาลภักวดี อนนมีทุกข์ลนลงลาญแสง
แทงเหตุไทยกลุ้มกลบ เล่ห์บุคคลอนนงขบ
สลบล้มลงนั้นน ... (หน้า ๒๕๓)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

... ผีดงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหน
บก ดกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ
... (หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

... อันว่าข้าชอกออก จากเขตชอกเมืองตน ...
(หน้า ๗๘)
... เมื่อเข้าชนนชอกป่า แคมคาหญ้าคามบาง
(หน้า ๘๑)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ขุนลาวลักว่าไน	ใจเท็จ
รังกยจเกรงด้วยยว	หันหล้า
บมิโทษใดเท็จ	ทำคยด คณา
คิดใคร่ข้าข้าผู้	ชอบชาญ
	(หน้า ๓๒๔)

ไตรภูมิภคา

ผู้ยมบาลนั้น เมื่ออยู่ในเมืองคน บาบเขาก็ได้
กระทำ บุญเขาก็ได้กระทำบ้าง เมื่อตายไปได้
ไปเกิดในรทนั้น ๑๕ วัน และมียมบาลผู้อื่น
มาซ้ำฟันฟ่งแทงกว่าจะถ้วน ๑๕ วันนั้น แล้ว
จึงคืนมาเป็นยมบาล ๑๕ วันเล่า...(หน้า๓๓)

ตั้งคำให้แกลังกล่าว

เหนทันทนตยวคือ
เชอญไปอย่านางจง
ชินช่มข้าผู้ร้าย

กลสาร สัณหา

ลูกอ้าย
ทันช่วย
รอรอรอน

(หน้า ๓๒๕)

คำว่า ข้า มีความหมายว่า ทำให้ตาย ตรงกับคำว่า ฆา ในปัจจุบัน

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... ได้ข้าเสือกข้าเสื่อ หัวฟุงหัวรบกิติ บข้า
บตี ... (หน้า ๑๐)

ลิลิตพระลอ

พระยาไชยอนุภาพล้า
ชาญชานีเศิกเสื่อ
งามสรรพลักษณเจือ
ชายผู้รตคนแพรว

เลิศเหลือ
ปราบแผ้ว
โจราช สงวนนา
เพริศพร้อมดาวทอง

(หน้า ๓๘๘)

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

ซีผู้ใดผิตวาง.งรามเท่าใดกิติ บทอนข้าฟัน..ลัก
ตาบ ซือได้ข้าเสือกข้าเสื่อ หัวฟุงหัวรบกิติ
บข้าบตียอมเอามาเลี้ยงมาขุน... (หน้า ๔๓)

คำว่า ข้าเสือกข้าเสื่อ และ ข้าเสือกข้าเสื่อ ตรงกับคำว่า ข้าศึกข้าเสื่อ ในปัจจุบัน ส่วนคำว่า เศิกเสื่อ
คือคำว่า ศีกเสื่อ

ไตรภูมิภคา

เปรตจำพวกหนึ่งมีข้างม้าข้าคน มีย้วยานคาน
หามทองซีเที่ยวไปโดยอากาศ (หน้า๕๑)

ลิลิตโองการแช่งน้ำ

บินเอาครุฑมาซี สีมือถือสังข์จักรกทาธรณี
(หน้า ๔๖)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าสองเจ้าหน่องเยาว์ จงมาเป็นสีกาแก่
พ่อเทอญ อนนบมิรู้โคลงรู้คล่อง ชีเข้ามช่อง
สงสารเสมอสมุทรนั้นน (หน้า ๑๖๘)

สมุทรโหมษคำฉันท

ขุนไดอันชีในรถทอง แลเทียมมลาอันองอาย
เอาธารทรงศักดิ์พรณราย เมลืองมือกระสิ่งมา
(หน้า ๑๙๔)

คำว่า ชี ในที่นี้มีความหมายว่า โดยสาร หรือหนึ่งไปบนยานพาหนะ

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี
ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว... (หน้า ๙)

ลิลิตโองการแช่งน้ำ

ลิวขวานขุนกล้าแก้ว ชียง ช่วยดู
ช่วยดูเกล้าฟ้าเคลือก เปลวลาม

ไตรภูมิิกถา

... ลูกเจ้าเหง้าขุน... (หน้า ๘๑)

มหาชาติคำหลวง

ข้าแต่พระซี
ท่านเจ้าใจดี อย่าคอยดอย่าฟูน
ไซ้ข้าจมา สู้ใจเจ้าบุญ
ขอเข้าของขุน ผู้ซีเมืองขวาง
(หน้า ๑๔๑)

ลิลิตพระลอ

หมื่นขุนถ้วนหน้าล่า หัวเมือง กิติ
 อโยไคร่ยาคิดเคือง สวาทใหม่
 สมภารส่งสองเรื่อง สองรุ่ง มานา
 สองราชควรว้าวไท้ ธิราชผู้มีบุญ
 (หน้า ๓๖๐)
 สิ่งใดพอใจแก้ว ยังท่อนฤให้แคล้ว
 ชัดข้อใจขุน แมนา (หน้า ๓๘๐)

สมุทรโฆษคำฉันท์

นางขุนขี้ข้างซบมัน งวงงาผาดผัน
 กระจกกระลับไปมา (หน้า ๑๕๐)

คำว่า ขุน มีความหมายว่า ผู้เป็นใหญ่

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้สืบเก่าเข้า ขุนสามชน
 เจ้าเมืองฉอดมาที่เมืองตาก...(หน้า ๘)

มหาชาติคำหลวง

... ในเมื่อนางหนุ่มหน้า ได้สืบหกเข้าขเนนบ
 โฉมงามสรัพพาลพฐ ตรูแก่ตานันน (หน้า ๓๕)

ไตรภูมิิกถา

... แลมีรูปโฉมโฉมพรรณอันงามดังสาวอัน
 ได้ ๑๖ เข้า ...(หน้า ๗๑)

คำว่า เข้า มีความหมายว่า ปี

ศิลาจารึกปูชนียจิตขุนจ้อด

... ไครบชื่อ จุงผีฝูงนั้นหักก้าน้าวคอ
 อย่างเป็นพระยาถึงเท่าเป็นเจ้าของยืนหินตาย
 ดั่งวันทันตั้งเคียว เขียวเห็นอเวจिनรกตก
 อบายเวทนา ... (หน้า ๑๒๑)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ไปทันเจ้าหล้าหลัง พลพุนท ถึงนา
 น่านแพร่ชวออกถึง นอกต้าย
 นางเมืองไปยอมยิน ใจจ้อด พระเลย
 แฉงอยู่จกรล้ายถ้ำ ท่านดล
 (หน้า ๓๒๘)

มหาชาติคำหลวง

... อนนว่าท้าวผู้เอารสราช พระบาทท้าว
 สฤษดิ์ยบพิตรนั้นน ธิไปเปนนฤษีแสงพรต ใน
 เขาวงกฏ คิริครรภัก ข้าชยวพลันอย่าอยู่
 บั๊กไปสู่ขวลขอ ลูกพอใจเจ้าหล้า แทนทหาชข้า
 ชายหญิง ... (หน้า ๑๑๖)

... ถ้าก็ตระโหมดมุ่มเมอล ตกตื่นเดอรชชอง
 ยังชั้นชองวไ่ว่ ทายเท่าไผ่ผผ้า ท่องทางถ้ำ
 ทิวเทิน ช้ามเขาเขินไพรพนอง ส้าลองเดอร
 โดดดยว แฉงข้าชยวครยวเคร่ง รากาแรงเร่ง
 บมีอยุต ดลแดนกฎิพระอรรจุตเจ้าใจอารยันั้นน
 (หน้า ๑๓๔)

ทวาทศมาสโคลงฉันท์

เดือนสามสาโรชน้อง นางเดียว
 อกกระอุทรวงธาร เนตรย้อย
 เดือนดลไผ่หนูชเขียว มาไป มาเฮย
 เดือนเร่งไกลนุชคล้อย เร่งคลา
 (หน้า ๗๑๙)

ลิลิตพระลอ

ไก่อ้นเขียวผูกข้าง มาเทียบทั้งสองข้าง
แนบข้างเกยนาง (หน้า ๓๖๔)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เขียวข่าวก้าวทูลแถลงกล สุขในไพรสณฑ์
สัตว์สำราญธรณี (หน้า ๑๓๒)

คำว่า เขียว มีความหมายว่า รีบไป รีบมา

ศิลาจารึกปู่ขุนจิตขุนจอด

พรหมรูปสืบทกลง (หน้า ๑๒๔)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

กามภูมิฟ้าจรแรง
ช่วยดูक्रमคลองแผ่น
ข้างเผือกฝักลงหวา
ช่วยดูเสียงเงือกงวาว

ทกลง ช่วยดู
ข้างเผือก
หารแอน ช่วยดู
ขึ้นลง
(หน้า ๕๐)

ลิลิตพระลอ

ถึงทวารในเรือนหลวง คล้ายถึงคลองสองท้าว
เชิญท้าวเสด็จขึ้นหย้า อยู่เร้นเรือนโรย
(หน้า ๔๓๕)

คำว่า คลอง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ให้ความหมายว่า เรือน ที่นั่ง
ตำหนัก

ศิลาจารึกนครชุม

ไหว้ม้าคัลทุกแห่ง (หน้า ๓๖)

ไตรภูมิิกถา

เมื่อท้าวพระญาทั้งหลายมาเฝ้ามาคัลพระญา
มหาจักรพรรดิราชเจ้าอยู่ดั่งนั้น ตูร์รุ่งเรืองงาม
ด้วยกุตการสถิ (หน้า ๘๓)

มหาชาติคำหลวง

จึงท้าวชเสด็จในตรีมุขมณฑล แสนสามลคัล
คังงันน (หน้า ๒๒๘)

ลิลิตพระลอ

กล่าวถึงขุนผู้ห้าว นามท่านท้าวแมนสรวง
เป็นพระยาหลวงผ่านเฝ้า ... มนตรีคัลคัลคัง
(หน้า ๓๕๕)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลิมสนองสารศัพทพฐ ลิมคัลพระภู-
บตีปีตามารดร (หน้า ๑๗๒)

คำว่า คัล มีความหมายว่า เข้าเฝ้า

ศิลาจารึกนครชุม

มีผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาดังอันชื่อจัก
ปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า...ตลอด พระศรี
อารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทฺชเยียมมาเกิดใน
เมืองดินนี้คาบเดี๋ยวกี้ได้ตาย (หน้า ๓๓)

มหาชาติคำหลวง

... ที่แท้โทษปรตยาก เขาขับพรากพระ
บุรินทร์ มาอยู่ยงงไพรสถินท์สันโดษ คาบ
นี้โสดเข้าสู่ เจ้อมมือหมูปัจจามิตร ...
(หน้า ๒๔๘)

ศิลาจารึกวัดพระยืน

ศักราชได้เจ็ดร้อยสามสิบเอ็ดโสด ๗๓๑
กระทำพระยืนเป็นเจ้านี่ในปีระกามาแล้วในปี
จอพอได้สองเข้าท่านเป็นเจ้าให้ฉลองในสองปี
นั้นสามคาบ (หน้า ๑๐๐)

ลิลิตพระลอ

แล้วนสามคาบป้อน เป็นนิตย์
บมิให้ใครทำผิด ผกเจ้า
แสนสงวนคู่ชีวิต ฤาใคร่ กลายเลย
เทียรผดุงคังเก้า ตราบรู้ส่วยเอง
(หน้า ๓๘๒)

ไตรภูมิภคา

... แลนรคนั้นบมีที่เปล่าสักแห่ง เทียรยอม
ฝูงสัตว์นรกทั้งหลาย หากเบียดเสียดกันอยู่
เต็มนรคนั้น แลไฟนรคนั้นบมีดับเลยสัก
คาบแลไหม้อยู่รอดต่อสิ้นกัลปีแล...

(หน้า ๓๓)

... เป็นยมบาลทุกเมื่อบมิได้หยุดสักคาบ มิ
ว่าสิ้นบาปกรรมนั้นจึงเป็นยมบาลเที่ยงใส
กลางคาบสิ้นบาปกรรมนั้นบมิเป็นยมบาลแล
ตายไปเกิดแห่งอื่นแล (หน้า ๓๓)

คำว่า คาบ มีความหมายว่า ครั้ง

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

เมื่อตามตีความฎช่างวิงหนีตงป่าแถมเจียดคำ
รบสองคาบสามคาบเขาทั้งหนดินนั้นวิงหนีเลย
(หน้า ๖๗)

ศิลาจารึกภาพชาดกวัดศรีชุม

โรหิณีชาดก พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐีอันเป็นเจ้าของ
แก่ขามแม่ลูกทั้งสองนี้แลอันเป็นคำรบห้าแล
(หน้า ๓๙๗)

ไตรภูมิภคา

... นรกอันเป็นคำรบ ๒ นั้นชื่อว่าสุณัชนรก...
(หน้า ๓๖)

คำว่า คำรบ มีความหมายว่า ครั้งที่

คิดคำนึงบลุ ทูเทาแก้มสร่ายเกศ สอง
เป็นทวษพิศวง หลงหาราชจะใจ ให้บุรุษ
คาบ อาบนัยนามพุธธา ... (หน้า ๔๐๗)

สมุทรโฆษคำฉันท์

แต่เล็กที่เลี้ยงน้อง คุณนั้นยากเย็นสนอง
คาบนี้โสดเป็นสอง คุณพี่เลี้ยงยิ่งชษตรี
(หน้า ๑๗๔)

มหาชาติคำหลวง

... อันว่าสวภาพคิ้ว นิลาญชนเลงงาม เปนพร
คำรบสามสิ่งแล ... (หน้า ๔๐)

ศิลาจารึกปูชนียวัตถุขุด

... ญาเป็นพรญาถึงเถาเป็นเจ้าอยู่ยืนหินตาย
 ดงวอนทนนดงครยวขยวเหนือเพ็จันรกดก
 อบายเพทนา ... (หน้า ๑๒๑)

ยวนพ่ายโคลงตัน

หมื่นลาวลเพื่อนไว้ วางไป
 ทั้งครอกคร้วครยวลด ปีนเกล้า
 ถึงแกล่ดตีไทร ดรมอาทิ
 ถวายแต่พระเจ้าเจ้า แผ่นผจง
 (หน้า ๓๒๘)

มหาชาติคำหลวง

ท้าวทศพรยวทูลข่าว บอกกล่าวห้องหิมพานต์
 (หน้า ๑๐๐)

... ถ้ำก็ตระโหมดมุ้งเมอล ตกดินเตอร์ชช่อง
 ยั้งชันช่องวไร่ ทายเท้าไฟผผ้า ... ล่าลงเตอร์
 โดดดยว แขงข่าขยวครยวเคร่ง ... (หน้า ๑๓๔)

คำว่า เกรียว มีความหมายเหมือนคำว่า เขียว คือ รีบไป รีบมา

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

เทียมอดเน้ออดใจแกอันเพ็งเคียด แลบ่ออาจ
 เคียดดั่งอัน เพื่อจัก..จุงเป็นพระพุทธร
 (หน้า ๔๔)

มหาชาติคำหลวง

... ด้วยเหตุโหดอนนใด ข้าคยดไทยใจแทตย
 ขบพระแพศยอนนดร อนนนิราบราชจรจำ
 พราก จากไอสวรรยวงววง ... (หน้า ๗๓)

... บพิตร ทั้งพินตองบมิเผามีผ้า มาแต่ป่า
 ทำคยดโสด ทงน้ำในธบมิแต่งมิดัก เมียรัก
 ท้าวทศทำคยดโสด ทงไฟพินธกกับมิกองมิก่อ
 ข้าน้อยพ้อชกทำคยดโสด ... (หน้า ๒๐๓)

ไตรภูมิภิกขา

...กาลกัญชกาสุรกายนั้นมี ๒ จำพวก...แต่ว่า
 มีรูปนั้นต่าง ๆ กันแล มีหน้าบ่มิงาม ท้อง
 ยาน ฝีปากใหญ่ ... หลังหัก จมูกเบี้ยว ใจ
 กล้าหน้าแข็งแรงแม้เคียดม้กฟุนแก่กาลกัญ
 ชกาสุรกายฝูงนั้น (หน้า ๕๙)

สุภาสิตพระร่วง

ภักดีอย่าด่วนเคียด อย่าเบียดเสียดแก้มิตร

(หน้า ๒๔๔)

ภักดีจงอย่าเกียด เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ

(หน้า ๒๔๕)

ทวาทศมาสโคลงคั้น

เห็นน้ำคละคลั่งคล้าย ไนยนา แม่ฮา

คลุ้มคลั่งอาเปรนเป็น ตั้งบ้า

บเห็นสุดามา เมินเคียด ไส้แม่

ลุ่มมีเลขห้า ตากตน

(หน้า ๗๐๗)

ลิลิตพระลอ

ใดมิดใจสองเจ้า ควรเคียดถ้างี้เต้า

แขกฟ้าทั้งสอง (หน้า ๔๔๐)

สมุทโฆษคำฉันท์

ไกรหาญเคียดพุนฉุนเฉียว กาโตลอบเลีย

กั๊กม้ตระแบงแห่งนหงาย (หน้า ๑๒๗)

อนิรุทธคำฉันท์

เพียงแรดพระเพลิงบมิขาม เช่นเขี้ยวเคี้ยว

กราม

คเคียดก็ร้องผาดมั่ง (หน้า ๕๖๙)

คำว่า เคียด มีความหมายว่า โกรธ

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในใจ แลใส่ลายสือ

ไทยนี้ (หน้า ๑๙)

ลิลิตพระลอ

... ปูหม่อใครใจดู ครูกูชี้ให้เห็น อันเป็น

นั้น ปรตยักษ์ ด้วยสิทธิศักดิ์มีสาบ...

(หน้า ๓๗๗)

คำว่า ใครใจ มีความหมายว่า คิด เช่นเดียวกับในไทอาหมที่อินเดีย ไทพ่าเก และไทกลุ่มเหนือ

ไตรภูมิภคา

... พยายามงายแล พระญาจึงว่าแก่เศรษฐีตั้งนี้
 กุจะกินข้างงายในปราสาทมหาเศรษฐี ...
 (หน้า ๑๑๗)

มหาชาติคำหลวง

ปางไปในครีมครุ กิณลูกซูลูเพรงาย
 สองราทหารกชาย หญิงจะจำทำกลใด
 (หน้า ๘๓-๘๔)

... เสรีจเสวยงายโคลกลาศ ฐก็เสด็จจาก
 ราชธานี บุรีรมยท่านนั้น ... (หน้า ๘๗)

ดูจอกมารดา
 เพื่อผลเพรงาย
 เย็นแม่กลับมา แก้วแม่สุญหาย
 ปีมชีพท่างาย มอดม้วยมรณา โสดแล
 (หน้า ๑๙๖)

คำว่า งาย มีความหมายว่า เข้า เวลาเข้า

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

เที่ยวปรารถนาโพธิสมภาร... ก่อพระเจดีย์
 ปลุกพระศรีมหาโพธิ กระทำพุทธประดิมาทุก
 แห่งทุกพาย เลิกศาสนาพระมหา... อันตรธาน
 บให้ฉิบบให้หายสัักแห่ง (หน้า ๖๕)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าสภาพข้าขอโปรด ผุงนักโทษทงหลาย
 อันจะล้มตายฉิบ เปนพรคำรบสิบสิ่งแล
 (หน้า ๔๐)

คำว่า ฉิบ มีความหมายว่า หาย สูญ เสีย

สงฆ์เป็นวิทย์บริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิลาจารึกปูชนียวัตถุหนองจอก

แม้ผู้ใดบวชชื่อไซ้ ให้(ผี)มัน ทั้งเสื่อใหญ่ เขาพู
คาเขาผาดานผาแสด)ง แผงแม่พระศักดิ์พระสอ
เสื่อทานยอวางพานสถาน ปู่พระมีน หมิ่น
ห้วยแสนดง...อารักษ์ทุกแห่ง แต่งตาดูสองปู่
หลานรักกัน ผีผู้ใดใครบวชชื่อ จุ่งผีฝูงนี้หักก้าว
น้ำวคอ (หน้า ๑๒๐)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

คนจำผีพรายผี	ชรหมื่นดำ ช่วยดู
ช่วยดูกำรูลิ้น	เปนเปลว
เปนเปลวบวชชื่อน้ำ	ตัดคอ
ตัดคอตัดคอเร็ว	ให้ขาด
	(หน้า ๕๐)

มหาชาติคำหลวง

... ให้หัตถ์เจ็ดร้อย เครื่องช่างช่วย
ชัชวาลย์ล้วนอลงการพิภพนี้ โดตระหมิ่น
จุดดอยทงนนสายสพทพพนนธน์ถักทอง
... (หน้า ๗๔)

คำว่า ชระมีน หรือ ตระหมิ่น เป็นคำเดียวกับ ทะมีน หรือ ทะมีน มีความหมายว่า มีลักษณะ
ดำมืดและสูงใหญ่

ศิลาจารึกวัดช้างล้อม

หาฝูงทวยค่านวนควรรภาพย์มารจิตเรจนา
เทพดาอสุร ๐ บวชด้วยฝูงรูปที่(ง)หลาย ๐
พรางามถ้วน แห่ง ๐ แต่งตั้งกฐินี่ บวชแล้วจึง
มาตั้งกระทำหอพระปฏิภนธรรม...(หน้า ๑๑๑)
... แต่ฝูงเขียนผู้พิเศษไซ้ ให้ทองถ้วนตำลึง
๐ เงินทั้งก้อน วัวทั้งคู่ เข้าเต็มเกวียน ๐ ซี่
สามตน แลตนให้ทองแลตำลึง...(หน้า ๑๑๖)

มหาชาติคำหลวง

ห้าวรคือไกรสรสง่า เสด็จเข้าป่าเป็นซี่
(หน้า ๑๐๓)
...อันว่าเจ้ามัทรี ราชบุตรไปป่า แต่เข้าล่า
เลมกัษ โสดีไล้ ครันนพระสุรยเสด็จตำ
นางให้พรำจักมา แต่ป่าแล ฐมาภาชรอบ
ดินเดียวชีชอบนอน ก่อนรา (หน้า ๑๖๔)

ไตรภูมิภคา

แลเปรตจำพวกหนึ่งมีตัวตั้งมหาพรหม แล
งามตั้งทอง แลปากนั้นตั้งปากหมูแล อดอยาก
นั้นนักหนา ทาอันจะกินบมิได้สักสิ่งสักอัน เขา
นั้นมีตงนามตั้งทองนั้นเพื่อตั้งฤาสิน เมื่อก่อน
เขาได้บวชเป็นชีเจ้าศีลบริสุทธิ์ (หน้า ๕๓)

คำว่า ชี มีความหมายว่า นักบวช ซึ่งหมายรวมถึง พระภิกษุในพุทธศาสนาด้วย

ไตรภูมิภคา

แลเผอดอกเทียรย้อมมีดอกแลลูกอยู่ทุกเมื่อ
(หน้า ๗๐)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าท้าวสญไชยราช บพิตรผาดเห็นแล้ว ซึ่ง
พระลูกแก้วสิเนหา ขัตติยวราชกุมาร ธารถือ
เพศบรรพชิต บรรพชาภิจอุกาฐ มีมณะสารุ
สำรวมหมั้น ธนินนเอาอรุพัช บัตรเผลอเลอ
ลาดปู ฟ่างประตูลาครม (หน้า ๒๕๐)

กำสรวลโคลงฉันท์

โกกิลกรวิษอ้าง	ยุงยาง
จับกิ่งยุงยางยาว	เพื่อนพร้อง
พระลบกัลไทยลาง	โลมลูบ
จับกิ่งยางแล้วร้อง	ไรเผลอ
	(หน้า ๕๓๐)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ชมเฆอชมชลชมแลชมพนพนม	
ชื่นชมแลชมสระ	สโรช (หน้า ๒๒๕)

คำว่า เฆอ มีความหมายว่า ต้นไม้ ไม้ เป็นคำภาษาเขมร

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... โอยทานแล่ปีแล่ญิบล้าน ไปสุดญัตติจัน
ถึงอรัญญิกพูน (หน้า ๑๓)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าพระผู้มีพระภาคยพิมล แลอรหนตเนื่อง
คลิ่นถ้วนญิบหมื่นเปนบริวาร ... (หน้า ๓๐)

ศิลาจารึกนครชุม

ปีอันพระได้เป็นพระพุทธรั้นในปีวอก ผิจักนับ
ด้วยเดือนได้ญิบหมื่นสี่พันหกสิบเดือน
(หน้า ๓๐)

ไตรภูมิภิกขา

แลชุมทองทั้ง ๔ ชุมนี้ โดยลิกนั้นไล่ได้ญิบแสน
๔ หมื่นโยชน์แล (หน้า ๑๑๕)

คำว่า ญิบ แปลว่า สอง

ไตรภูมิภิกขา

อันว่าฝูงคนทั้งหลายหมู่โตแล มีใจจะใคร่กิน
ผลไม้สิ่งใดก็ได้โดยใจผู้นั้น (หน้า ๘๑)
เจ้ามีใจจะใคร่ทำการอันใด ๆ ก็ดีไซ้ จงเจ้า
กระทำโดยใจเจ้า (หน้า ๑๐๙)

ลิลิตพระลอ

เอาสินสางสอดจ้าง แข็งดังเหล็กเงินง้าง
อ่อนได้โดยใจ (หน้า ๔๐๐)

สมุทรโฆษคำฉันท์

อำสุรแกใจเจ้า ผู้พำพร้องจะวอนมา
อำสุรอาจใจสา- หัสห้ามบโดยใจ
(หน้า ๑๕๒)

คำว่า โดยใจ มีความหมายว่า ตั้งใจ สมใจ

ศิลาจารึกเขาสุมณภูมิ

จึงขึ้นมานบพระบาทลักษณะอันตนหาก
ประดิษฐานแต่ก่อนเหนือจอมเขาสุมณภูมินี้
(หน้า ๙๑)

ไตรภูมิภคา

ฝูงคนนรกนี้แล่นไปบนแผ่นเหล็กแดง แผ่น
เหล็กแดงลูกเป็นไฟแรงไหม้ดินเขา แลร้อน
เวทนานักหนา แลฝูงยมบาลไล่ตีคนนรกนั้น
เนื้อแลตนะเขานั้นก็แหลกเป็น ภัสมะไปสิ้น
(หน้า ๓๗)

ลิลิตโองการแข่งน้ำ

ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณอนเนกา อันอาศัยร่วม
แลอาจข่มช้ำ หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วยฤทธา
นุภาพ บาบเบียนตนพันธุ้พวกพ้องญาติกามา
ใส่ร้าย ไชวใจจืด ทอดใจรัก ชักเกลอสหย
ตนทั้งหลายมาเพื่อจะทำขบถทศโททรหแก่เจ้า
ตนใส่ร้าย ... (หน้า ๕๒)

ยวนพ่ายโคลงตั้ง

สวนแสนแคลนแคล้มเนตร	นับกล เมื่อใด
แรงรำพึงพาลพุทธร	พรากให้
ความผิดแห่งตนบยล	ตหน้าต เองแฮ
ตายก็ตายแล้วไว้	โทษร้ายเหลือตรา

(หน้า ๓๒๓)

มหาชาติคำหลวง

ข้าแต่พระผู้ผ่านสงสาร อันว่าสร้อยสงงวาล
เพณี รุจีรัตโนภาศ อย่าได้ปราศจากตนข้า
ต่อชั่วหน้าอดยนต์ เท่าถึงอรหนตดลนฤพาน
โสดเทอญ (หน้า ๓๔)
... คำไททาศกิบมี สักตนลอย
(หน้า ๒๕๐)

ทวาทศมาสโคลงตั้ง

เห็นน้ำคละคลั่งคล้าย	ในยนา แม่ฮา
คลุ้มคลั่งอาเปรนเป็น	ดั่งบ้า
บเห็นสุตามา	เมินเคียด ใส่แม่
ลุปมีเลยข้า	ตากตน

(หน้า ๗๐๗)

กำสรวลโคลงฉันท์

จากมาแก้วพื้หอม	ทิวใจ แลแม่
ครันนกล่าวไทยหนนอก	สู่ฟ้า
दनดยวแบ่งดับไต่	สองภาคย
รลอกจนนำเจ้า	หน่วงหลง
	(หน้า ๕๓๔)

ลิลิตพระลอ

สิบเดือนอุ้มท้องพระ	ลอลักษณ์
สงวนปลื้มตหนัก	หนึ่งน้อย
ตราบพระปิ่นไตรงจักร	เสด็จคลอต มานา
ถนอมอาบอุ้มค้อยค้อย	ลือบเลี้ยงรักษา
	(หน้า ๓๘๑)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ท้าวสิบตนเตรียมเสณี นองในปรภพี
แลทั่วทั้งท้องสากล (หน้า ๑๙๐)

อนิรุทธคำฉันท์

ยลนางแน่นแบบบทจร กองกายรายนอน
ชรเดียดชรดั้นตากตน (หน้า ๕๘๑)

คำว่า ตน ในที่นี้มีความหมายว่า ตัว หรือใช้เป็นคำลักษณนาม เช่น องค์ เป็นต้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไตรภูมิภิกขา

เขาจึงปรารถนาตั้งนี้ จงกุญอย่ามีลูกกุญอย่ามีเมีย
 อกุญอย่ามีใจเลย เขาจึงภาวนาตั้งนี้ เขาย่อม
 ปรารถนาตั้งนั้นแล ภาวนานั้นทุกเมื่อรอด
 ชั่วสุดชั่วตนเขา (หน้า ๑๕๑)

คำว่า ตนเขา มีความหมายว่า ตัวเขา

ไตรภูมิภิกขา

เขาห้อยตนอยู่ตั้งค้างคาวนั้นแล เมื่อเขาอยาก
 อาหารนกหนาไส้ เขาบินไปมาเพื่อจะหากิน
 ครั้นได้ต้องมือกันเข้าไส้ ใจเขานึกว่าเข้ากิน ก็
 จับกุมกันกิน ... ต่างคนต่างตะครุบกันกิน ก็
 รัดเอาด้วยกันทั้งสองมือ ก็ตกลงทั้งสองคน
 ในน้ำอันชุกแผ่นดินนี้ เมื่อเขาตกลงในน้ำนั้น
 ตกจมไม้อันใหญ่แลหล่นลงในน้ำนั้นแล ใต้น้ำ
 นั้นโศดแต่แรกตั้งแผ่นดิน แดดบ่ห่อนจะไป
 ต้องน้ำนั้นได้สักคาบหนึ่งเลย (หน้า ๔๓)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

ตนเขาเรื่องรอนหล้า เลอหาว
 เลอหาวหาววันคืน ไปได้
 ไปได้จาวชิมดิน แสงหล่น
 แสงหล่นเพียงดับได้ มีตมุล
 (หน้า ๔๘)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

ใครต้องจอบจงตาย งูเงี้ยวพิษทั้งหลาย
 ลุ่มฟ้า ตายตำหนายังดิน นรินทรหยาบ
 หลายหล้า ใครกวินซื้อแท้ผ่านฟ้า ปาว
 อวยพร (หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

พระองค์จักเขยชมชูชื่น จักเต็มตื่นติด
 ต้องใจ สนมกรมในบร้างทำวอนุษร เล่าแล
 (หน้า ๕๘)

ลิลิตพระสอ

เดือนฉันทไต่กับมิพร่อง ต้องฉันทไต่กับมิ
 ดิง ยืนอิงกันอยู่กระด้าง ลอบพิตรเจ้าช่าง
 ห้ามบให้สองขาน แม่ฤฯ (หน้า ๔๔๑)

สมุทรโฆษคำฉันท์

บมิติตบมิต้องสักที จระจระเสียงจรี
 อันแทงคะแคว้งเวียนไว (หน้า ๑๒๘)

อนิรุทธคำฉันท์

คุณแม่จมนวณมา
ใครเหวยตั้งต่อ
เลื่อนล้มวอดวาย

ปิ่นยาภูเขา
บัดต้องบัดตาย
จะให้โห่งหาย
บทันพรับดา
(หน้า ๕๙๘)

คำว่า ต้อง มีความหมายว่า ถูก

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

...กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี่
ใสกินดี
...ตั้งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง (หน้า ๑๒)

มหาชาติคำหลวง

พระราชกุมารทั้งสองก็เร็นรอก ซอกซอน
ในตระพัง แลน้ำบังตวบบวบงเกล้า
เพื่อสองเจ้าตกกหมาบ้าใจหาย (หน้า ๑๖๖)

ศิลาจารึกวัดเขากบ

...ประดิษฐานในรามาวาสนั้นขุดตระพัง...
บัวหลายพรรณเป็นบุชา...(หน้า ๑๘๕)

คำว่า ตระพัง มีความหมายว่า สระน้ำ บ่อน้ำ เป็นคำภาษาเขมร

ไตรภูมิพิภพ

พระองค์จึงแลเห็นนางอสนิมิตตานั้นแลนั่งอยู่
เหนือแท่น แลเสวยอ้อยอยู่ ณ ท่ามกลางนาง
นักสนมทั้งหลาย แลนางนั้นมีรูปโฉม
โฉมพรรณตระศักดิ์ ... (หน้า ๑๐๕)

มหาชาติคำหลวง

ดูกรเจ้าสบรรชดี มหิษีสวรรค์งามรอบ อัน
กอบประด้วยสรรพลักษณ์ โฉมตระศักดิ์
เสาวภาคย์ พิศมลากล้ำยอง ... (หน้า ๓๗)
พนคณนทคคบมิห็น บมิโหจยมยีน ตรศักดิ์
รสยกพรยกไพร (หน้า ๑๔๙)

สมุทรโฆษคำฉันท์

คิดท้อสรแทบปาง นพโรมเรืองไร
คิดแก้มสรแหล่มีไส และตระศักดิ์สมบุรณ์ปราง
(หน้า ๑๖๘)

อนิรุทธคำฉันท์

สรรพสรรพากรณ์ คือเทพอัปสร
เสด็จลงจากฟ้า เรื่องรองตระศักดิ์
ค่าไครเซยชัค ยาตรหล้าเลิศลักษณ์
ทราบสิ้นสุดสมอง
(หน้า ๕๖๐)

คำว่า ตระศักดิ์ มีความหมายว่า งามสง่า

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ผีเมื่อปลาตัวชื่อติมิรปิงคล อันยาวได้ ๕๐๐
โยชนั้น ดิงปีกซ้าย ดิงปีกขวาก็ดี แลดิง
ปลายหางก็ดี ดิงหัวก็ดี น้ำสมุทรนั้นก็สะท้อน
ตีฟองตั้งหม้อแกงเดือด (หน้า ๔๘)

มหาชาติคำหลวง

ข้าตั้งหน้าไปบมิติง อยยวนางชิงชียาก
แลเชอญฐสงสองราช อย่าให้คลาสนนกิน
หนึ่งเลอย (หน้า ๑๖๕)

ลิลิตพระลอ

ฐก็ฟายน้ำเนตรจะใจ เรียกลูกให้แลเขยขวัญ
เรียกฉนใดกับมิพร้อม ต้องฉนใดกับมิติง
(หน้า ๔๓๙)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลมกับพัดพฤษาพรรณ กับดิงสักอัน
และสร้อยบไซรชจร (หน้า ๑๖๘)

อนิรุทธคำฉันท์

ลูกพานก็เพี้ยนพรรณนุ ปดูลแลตลจักร
ท่าวลงในดักพิจิตรพัคตร บมิติงก็เน่งนอน
(หน้า ๕๙๑)

คำว่า ดิง มีความหมายว่า เคลื่อนไหว

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

เมืองดินนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน
(หน้า ๑๖)

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๒

ทั้งพระอารยักสสปมาทูลฝ่าดินพระเป็นเจ้าอัน
ชำแรกออกจากโลงทอง (หน้า ๕๓)

ไตรภูมิิกถา

อันว่ากระทำบาปด้วยตนมี ๓ จำพวกนั้น อัน
หนึ่งคือข้าคนและข้าสัตว์อันรู้ดิงด้วยมือด้วย
ดินตน อันหนึ่งคือว่าลักเอาสินทําน อันทําน
บมิได้ให้แก่ตน แลเอาด้วยดินมือตน อันหนึ่ง
ทำชู้ด้วยเมียทํานผู้อื่น (หน้า ๓๐)

คำว่า ดิน มีความหมายว่า เท้า

มหาชาติคำหลวง

ส่วนชุกพรหมณ์ก็จินดา ปานนี้เจ้าภควดี
มีทรีลีลาไปสู่พงไพร ไกลพระภูมินี้ มียาเลย
มันก็คลาดลาน กุมหินดานเงือมงอน เต้าก็
ยันยอนตนลง โสดแล มนนักปนนาชชอง
โดยทางท่องดินเดียวบเหลียวหลัง ผงงสุ
อาศรมบทนั้น (หน้า ๑๕๙)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ประดิวมีเสียงม้าพา แล่นเคล้าไปมา
แลพลดินต่อดาว (หน้า ๒๐๓)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ตุที่น้องท่องเตียวห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิงสอง
(หน้า ๘)

ไตรภูมิภคา

อันว่าบ้านแลเมืองแห่งตู่ทั้งหลายหมู่นี้แล ขอ
ถวายเป็นอำเภอกแก่ท่าน (หน้า ๘๓)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ถึงผชนข้างม้าจู่
ในนครฤทรมสง
เร้งรบเร้งหันเขา
สู้บได้ตู่ข้า

โจมพิน เฟื่องแฮ
เกลื่อนเกล้า
รุมรอบ
จึงหนี
(หน้า ๓๓๐)

มหาชาติคำหลวง

ข้าขอเป็นชนนี้แต่พระพุทธ อันอุดมตั้งเจ้า
ข้า ในกาลอนนจะมาภยภาคหน้า ด้วยผล
ตู่ข้าอนรรตต์ แห่งบูชาจันทนจฺรณนี้ (หน้า ๓๔)
... นางจะรำพึงถึงตู่พ่อลูกทั้งสามตน ...
(หน้า ๑๔๙)

ลิลิตพระลอ

ยายว่าเยียรกระโตเขาทุกผู้ ตูร์จักเขา
ท้าวหน้า ย่อมชั่วขำมิเป็นกล เห็นแต่ตู่
สามคนแก่แม่มดเฒ่า แก่เจ้าแม่มดใหญ่
จะลองใครใครก็มา ... (หน้า ๓๖๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

กัลยงคนางในธรณี นี้ตู่ข้าพรำเห็นหา
โฉมฉนนเรศรสุดา นิรมิในธาตรี
(หน้า ๑๗๑)

คำว่า ตู่ มีความหมายว่า ข้า เรา

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... ที่เมื่อผู้أيายตายจากเมื่อเตียมแต่ยังเล็ก ...

(หน้า ๘)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

บัดพระภูวนารถเจ้า	จอมปราบณ
ตยบแต่พลเรือเร็ว	คล้าวคล้อย
หวังเสวยสำราญรม-	ยายิ่ง
พระไปตรัสถ้อยข้า	เงื่อนงำ

(หน้า ๓๒๒)

มหาชาติคำหลวง

... อนนว่าพราหมณ์ชรา ชื่อชัชชุกโดยนาม
พราหมณ์ก็ตกกหมา ตยมแต่่อมิดดาดำให้
หาค ก็ลูอำนาจในมือพราหมณ์นางหญิง ก็มี
จริงโดยกล่าวนี้ ... (หน้า ๑๑๗)

คำว่า เตียมแต่ มีความหมายว่า ตั้งแต่ คำว่า ตยบแต่ ในยวนพ่ายโคลงฉันท์ น่าจะเป็น ตยมแต่ มากกว่า

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

...พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีหลานพ่อ
ขุนผาเมืองนั้นผู้หลวก มักกระทำบุญกระทำ
ธรรม มักโอยทานทุกเมื่อบคิดแค้น จักให้แก่
ท่าน แต่งเง่งสะอาดงามหนักหนา จึงโอย
ทานบิณฑบาตโอยทานบมิขาดสักวัน...

(หน้า ๖๕)

..แต่งเง่งลูกสาวสองคนใส่ทองปลายแขน
แหวน...หนักหนา โอยทานให้แก่ท่านผู้
มาขอ (หน้า ๗๒)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าพระสากยราชทองหลาย ก็ใช้เด็ก
ชายชาวเมืองหมูปาว แลเด็กหญิงถ้าวชาว
วยงก็ดี อันกนนมยงทักแท้ ให้แต่งเง่งดูงาม
ตามถนนไปเปนอาทิแล (หน้า ๓๐)

ลิลิตพระลอ

ทรงบริดผัดหน้า แต่งเง่งทรงสะอิ่งผ้า
ย่างเยื้องมาหา แม่รา (หน้า ๔๔๐)

ไตรภูมิภคา

เขาจึงเอาศพนั้นอาบน้ำแลแต่งแ่ง...

(หน้า ๗๓)

คำว่า แต่งแ่ง มีความหมายว่า แต่งตัว

ไตรภูมิภคา

อันว่าชนทั้งหลายนั้นยินดีตรีสนุกนิสุขสาร
สำราญบานใจ และชมชื่นเห็นเริงตาเกิงบรรจง
มือองค์แต่งแ่งแผ่ตนชมเหล่นชมหัว แล้วแล
ร้องก้องร้องขับ ...(หน้า ๘๑)

ลิลิตพระลอ

ขุนม้าหมีนม้าครัน พันม้านายม้ามามาก พิศ
โสภาคย์โสภา มากดษดาแต่งแ่ง แผ่ตน
ตามเจ้าหล้า ...(หน้า ๓๘๘)

คำว่า แต่งแ่งแผ่ตน มีความหมายเหมือนคำ แต่งแ่ง คือ แต่งตัว แต่งกาย

ไตรภูมิภคา

ในคอเขานั้นเทียรย่อมประดับไปด้วยเครื่อง
ถนิมอาภรณ์บวรยุดันฐี และมีรูปโฉมโฉมพรรณ
อันงามดั่งสาวอันได้ ๑๖ เข้า (หน้า ๗๑)
ถ้าแลคนผู้ใดปรารถนาจะใคร่ได้เจือนแลทอง
ของแก้ว แลเครื่องประดับนี้ทั้งหลายเป็นต้นว่า
เสื่อส้อยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดี แลผ้าผ่อนท่อน
แพรพรรณสิ่งใด ๆ ก็ดี แลเข้าน้ำโภชนอาหาร
ของกินสิ่งใดก็ดี ก็ย่อมบังเกิดปรากฏขึ้นแต่
คำคบตันกัลปพฤษ์นั้น ก็ให้สำเรทธิความ
ปรารถนาแก่ชนทั้งหลายนั้นแล (หน้า ๗๑)

มหาชาติคำหลวง

โฉมแม่มีลีนตาบ่าว เนืองง่าวถนิมกาม
(หน้า ๑๑๕)

คำว่า ถนิม หรือ สนิม มีความหมายว่า เครื่องประดับ

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

พระยารามราชผู้เป็นปู่...ปลูกไม้ม่วงฝูงนี้เป็น
ถ่องดู...แกกม (หน้า ๔๓)

สุภาษิตพระร่วง

ผู้เป็นปราชญ์ฟังสดับ ตรีบริตรองปฏิบัติ
โดยอรรถอันถ่องถ้วน แดงเลศเหตุเลือกถ้วน
เลิศอ้างทางธรรม แลนา (หน้า ๒๔๖)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

สนยงสนวดแมน	มฤตธา เรือยแฮ
ท่นยบท่นองการ	เลิศล้วน
ท่นองท่นุกภา	รตรองตรยบ รยบแฮ
ด้นอกด้นานถ้วน	ถ่องกล

(หน้า ๓๑๕)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าดูผู้ท่นทุกซัลปาก ไพรซบพรากจาก
พระนคร ตูก็ถามพิทยันตรลิวลี ที่ทางตูละตั้ง
แก่คนผู้เคจณาเคจจทางท่อง ด้วยคำถ่องดงนี้
(หน้า ๙๕)

ลิลิตพระลอ

เขาถามว่าจงถนัด บอกจงซัดชื่อเสียง มาแต่
เวียงليبดำน แล้วท่านจะคืนเมือง ยังจะ
เคื่องฤาจะคล่อง บอกจงถ่องจงแท้ โดย
ยุบลนี้แล้ว อย่าได้อำอวม (หน้า ๓๙๖)

คำว่า ถ่อง ในที่นี้มีความหมายว่า แจ่มแจ้ง ชัด แน่ แท้

ไตรภูมิิกถา

อสุรฝูงนั้นเป็นดินักแล มีปราสาทราชมนทึระ
เทียรย้อมเงื่อนแลทองแล ประดับนิด้วยแก้ว
ทั้ง ๗ ประการ แล้วแลรุ่งเรืองงามนักหนา เท่า
ว่ายังถ่อมว่าเมืองไตรตรึงษานั้นน้อยหนึ่งแล
(หน้า ๕๙)

มหาชาติคำหลวง

อาหารถื่อถ่อมใส่ รัตบริตไว้ด้วยผ้า
อ้อนแอ้นอำเอวบาง ตระโพกคือคางโคผาย
...(หน้า ๘๑)

ทวาทศมาสโคลงคั้น

ราตรีตระหง่องเหงี้ย	ฟังยาม
อภกระอุทรวงหอม	ถ่อมถ้ำ
ป้อ้ออืดใจจาม	เสียงเนง นอนนา
เดือนแปดมาแล้วหมา	แม่ฝ้ายลงใจ

(หน้า ๖๙๕)

อนิรุทธคำฉันท์

ถ่อมถนอมสมเด็จเข้า	ในยอดปรางลูสูงคู่
วางสมอุษาดูร	คือศตีสตีสัม

(หน้า ๕๙๒)

คำว่า ถ่อม มีความหมายว่า ต่ำ ด้อย ทำให้ต่ำ ก้ม

สุภาษิตพระร่วง

อย่าโดยคำคนพลอด เห็นเรือทอดทางถนน
(หน้า ๒๔๓)

ไตรภูมิภคา

นรกบ่าวอันดับเป็นคำรบ ๙ ชื่อพิลสนรก
คนฝูงใดเข้าปลาแลหาบมาขายในกลางตลาดได้
ฝูงยมบาลเอาเชือกเหล็กแดงคล้องคอเขาแล้ว
ลากเขาไปทอดลงเหนือแผ่นเหล็กแดง ...
(หน้า ๓๙)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

... แลอาจข่มชัก หักกิ่งข่า อาจถอนด้วย-
ฤทธานูภาพ บาบเบียนตนพันธุ้พวกฟ้องญาติ
กามาไสร้ ไชวใจจอด ทอดใจรัก ชักเกลอ
สหาย คนทั้งหลายมาเพื่อจะทำขบถทอโทรห
แก่เจ้าตนไสร้... (หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

ทอดตนตกเหวห้วย ม้วยแม่ม้วยเทอญม้วย
อยู่ไย (หน้า ๖๕)

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า เขาเที่ยวรอมกิน
แต่น้ำหนองเน่าแลหมาเน่าหมาพองอันเขาเอา
ไปทอดเสียในป่าช้านั้นนทุกเมื่อแล...

(หน้า ๕๗)

...นิมโถมเฉกช่างวาดไครตยร ดินรแห่งนาง
นยรสนองเท้า เจ้าจะเดอนดินดั่งถารอด วัน
นี้ระจะทอดตนคราง นางโคดดาลไคบางอ่อน
ลอยด ลักษณะลายลมยดมาลยสุข อยู่ยังจุด
กระฉ่อนไหว คือใบกล้วยทองต้องลมพาล ...

(หน้า ๖๙)

... ทอดตนลงล้มแล้วก็ร้องไห้ เหมือนไม้รง
งู้ล้มเนรนาต ด้วยกำลังกาลวาดโบกบยพ ดั่ง
นี้แล (หน้า ๗๑)

ลิลิตพระลอ

...ต้องนายขวัญท้าวทบ นางรีนรบกพิน นาง
โรยผันผาดแหง ด้วยปลายแวงกุมบัก เขา
รู้จักว่าผู้หญิง เขาก็ยิงต้องสองนาง วางมาสู่
ผีผิว ทอดตัวทับสองนาย ตายตามกันทั้งสี่
... (หน้า ๔๓๘)

... เขาจับกันเข้ารบอบ ดุจหอบฟางทอด
ไฟ เขาอยู่แต่ไกลบมิใกล้ ให้โทรมยิงสาม
กษัตริย์ ... (หน้า ๔๓๙)

... ครั้นฟังทาบตืออก สทกผมเผ้าเกล้า
ทรสาย ทอดตนตายวายทรวง ให้ระลวง
ภาลัน ทั้งแผ่นดินทั่วหน้า ให้รัรักเจ้าหล้า
ฟางเพียงตัวตาย (หน้า ๔๔๔)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมุทรโฆษคำฉันท์

ธิดาเยียบแดลาญ
ทอดตนในटकนาง

ทุกขกามกวนกลาง
ผู้พี่เลี้ยงอันแก้วนกล
(หน้า ๑๗๔)

อนิรุทธคำฉันท์

บัดทอดศรพนธประชุม ประชิตรวรกรม
ก็รัตพระองค์อนาถ (หน้า ๕๙๙)

คำว่า ทอด ในที่นี้มีความหมายว่า วาง ทิ้ง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ผีไชวันสูตธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมือง
ศรีสังขนาลัยสุโขทัยขึ้นนั่งเหนือขดารหิน ให้ฝูง
ท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมือง
(หน้า ๑๗)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ไชแรงขำรูกกล่าว
อัลปเบญญเญยาว
จักแสดงพระยศหรือ
นักปราชญ์ใดเรื่องรู้

กลบท บอกลพ่อ
ยิ่งผู้
ถึงถ่วย ไล่แฮ
ชยวชาญ
(หน้า ๓๑๗)

มหาชาติคำหลวง

ฉนนกรุงไกรไพทศสาธาณณ์ แก่พวกพาลนบบ
พนน เหตุหม่มันชาวเมือง ขับบุญเรือนฤโทษ
อีกหงษ์โหดเหี้ยนชน ปีกหางตนตกทุก ลุ่มปีก
เปือกตมตาก ปีมประจากซีพฉนนใด ฉนน
ท่านไททวยมادتย์ หกหมื่นลาศแล้งมลละ พระ
อย่าดูเบาบงเหตุ ฐจะอยู่เอดเอาเข็ญ
มหาราชเจ้าถูกเป็นป็นหล้า หัยมนันนข้าจึงพร้อม
... (หน้า ๖๖)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ทวยท้าวเรื่องฤทธิ์เข้มแข็ง ขึ้นรถดูแสดง
แลแข่งขันนินานา (หน้า ๑๘๒)

คำว่า ท่วย ถ่วย ทวย มีความหมายว่า หมู เหล่า

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... เบื้องตะวันออกอรอดสรลง สองแคว
ลุมบาจาย สคาเท้าฝั่งของเถิงเวียงจันทน์
เวียงคำเป็นที่แล้ว (หน้า ๒๐)

ศิลาจารึกเขาสุมทนต์

... แต่สองแควมาเท้าสุโขทัย... (หน้า ๘๙)

ไตรภูมิภคา

... ผู้ใดโลกแก้ดำฤชณาแต่พอบังควรใส่ ก็
เป็นบุรุษภาวะอยู่แล อันว่าเกิดเป็นบุรุษภาวะ
แลอดีตภาวะใส่เป็นแต่นั้นมาต่อเท้าบัดนี้แล
(หน้า ๑๘๖)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

... ฉายฉัพพิริรังษี พยงพีพรรณ จันทร
โกฏฐิโศติสหัสซชวัล วิศาลแสงรุ่งเจ้า เท้า
หกห้องฟ้าหล้าสี่สบ ... (หน้า ๓๐๕)

ยังพระนครเรศเรื่อง อโยททยา
อรอาคนไอสวรรยเป็น ปิ่นเกล้า
จำนริจำนยรมา จอมราช
คิดใคร่เสวยสุขเท้า เทศเหนือ
(หน้า ๓๒๒)

มหาชาติคำหลวง

บพิตร แต่เข้าได้โคลกลาศ ถ้วนอ้อมมาก็มาถึง
บัดนี้ แลณท้าว กาลแต่ได้สองเจ้า นับควบ
เท้าถึงวณนี้แล พ่อฮา (หน้า ๒๒๙)

ลิลิตพระลอ

แลวันสามคอบบ่อน เป็นนิตย
บมิให้ใครทำผิด แผกเจ้า
แสนสงวนคู่ชีวิต ฤาใคร่ กลายเลย
เกียรติผดุงคั่งเท้า ตราบรู้เสวยเอง
(หน้า ๓๘๒)

ทวาทศมาสโคลงคั่น

ฟ้าฟล้าไสส่องเท่า	เทียมสุรย์ สองแยะ
อกพีดลมัวเมา	มิดน้อง
พีธ้อจอาตุร	เรียมโรค
เจีบเพราะเรียมรักน้อง	รำนาง

(หน้า ๗๐๖)

คำว่า เท่า ในที่นี้มีความหมายว่า เท่า ถึง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลวงเทียรย่อมคน
เสียดกัน (หน้า ๑๓)

ท่านแต่งช้างเผือกกระพัดลยางเทียรย่อมทอง
งา (หน้า ๑๗)

ไตรภูมิภคา

อันว่าสัตว์ทั้งหลายเทียรย่อมเวียนวนไปมา
แลเกิดในภูมิ ๓ อันนี้แล (หน้า ๒๔)

... แลนรกันนั้นมีที่เปล่าสักแห่ง เทียรย่อม
ฝูงสัตว์ทั้งหลาย ... (หน้า ๓๓)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าสวภาพเปนอรคชายา แห่งกรุงสิพิ
ราชาธิราช ในปราสาทบวร พรนั้นนเป็นที่พึ่ง
ทยรรทำนับหนึ่งแล (หน้า ๔๐)

... อันว่าเจ้าชาลีกุมาร ก็สนองพระราช
โองการพระราชบิดา ดงนี้ ข้าแต่พระบาท
ชื่อว่าสัตว์ชาติทั้งหลาย ย่อมกลววแก่ความ
ตายอนนจะมาถึงตน ทยหย่อมชวนชววยที่
จะผายเอาตนรอดได้ (หน้า ๑๖๘)

... บพิตร พราหมณ์นี้แข่งคดเล็บหยัน หน้า
ครึ่งทัยนทูลลักษณโสดได้... (หน้า ๑๗๔)

อหิรุทธคำฉันท์

แล่นล้าเหยียบไฟสวาสัง สู้ท้าวเทียรห้วง
จะแตกให้ล้มลาญชนม์ (หน้า ๕๖๙)

คำว่า เทียร เทียร เทียน ในที่นี้มีความหมายว่า ย่อม

ไตรภูมิภคา

นิวตินนิ้วมือเขานั่นกลมงามนะแห่ง (หน้า ๗๑)

มหาชาติคำหลวง

บพิตรในเมื่อข้าทรงครรภ์ ในเมืองมรตย
มามนุษย์นั้น จงอรธมางคชราบา เอวรัต
ราบรางซางคนแห่งเทอญ (หน้า ๓๙)

ทวาทศมาสโคลงตั้ง

.....
.....
เล็บนางแห่งเนาวรัตน์ ไชรช่อ
แลแสงเล็บแก้วได้ ลวดทอง
(หน้า ๖๙๔)

สมุทรโฆษคำฉันท์

พักตรากฤตอันบริสุท- ชีพบุและโสภา
ตุจันทรโสฬสกลา และนะแห่งนะพลอนต์
(หน้า ๑๗๐)
เมื่อพิศราไพรุนพโร- มนะแห่งอนงค์ยง
ลิมแลดูพระพฤษุบง- กชแก้วอันโสภา
(หน้า ๑๗๑)

อนิรุทธคำฉันท์

จิงวาคนแห่งโฉม อนิรุทธราชา
นางเอาชดานมา บันทับทรวงก็ให้ไทย
(หน้า ๕๙๑)

คำว่า แห่ง นะแห่ง หรือ นแห่ง ในที่นี้มีความหมายว่า งาม

ไตรภูมิิกถา

แลคนแห่งนั้นแต่บ่าวแต่สาวตราบเท่าถึงแก่
ถึงแก่ เขาเสพเมถุนด้วยกันแต่ ๔ คาบไส้
(หน้า ๗๔)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าพระสากยราชทรงหลาย ก็ใช้เด็กชาย
ชาวเมืองหมูป่าว แลเด็กหญิงถ้าวชาววงก็ดี
อันกนหมยงทักแท้ ให้แต่งแ่งคูกาม ตาม
ถนนไปเป็นอาทิแล (หน้า ๓๐)
... โนมแม่มีลีนดาบ่าว เนื้อองถ้าวถนิมกาม ...
(หน้า ๑๑๕)

กำสรวลโคลงคั้น

สายาบวบ่าวเกลี้ย	จักมา
สาวส่งงอยามาวนน	สู่น้อง
สายากรรแสงคลา	สองสู กนหนา
สาวบ่าวอยู่ในห้อง	รยกคีนหาคีน

(หน้า ๕๑๖)

ลิลิตพระลอ

ถับถึงกลางจระกูปู	หมอเฒ่าอยู่แลเห็น
สร้างแปรเป็นโถมมลาก	เป็นบ่าวภาคบ่าว
งาม สองถึงถามหาปู	ปูหัวอยู่แย้ม ...

(หน้า ๓๖๔)

คำว่า บ่าว มีความหมายว่า หนุ่ม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไตรภูมิภิกขา

ผู้ใดกระทำบุญอันใดได้ เทพยดานั้นเขียนชื่อผู้นั้นใส่ในแผ่นทองสุก แล้วทูนใส่เหนือหัวไปถึงพระยายมราช พระยายมราชก็จับใส่หัว แล้วก็สาธุการอนุโมทนายินดีด้วย แล้วก็วางไว้ในแท่นทองอันประดับนิตด้วยแก้วสัตตพิชิตณะแลมีรัตมีอันเรืองงาม (หน้า ๓๔)

มหาชาติคำหลวง

ส่วนนางกนิษฐกุมารี ก็ใช้สุพรรณพัฒนกิจรณาเหมมาลาลงการ ประดับนิกันดาลสกนธ์ ในอุรสถนนิมมาลาต ดาดด้วยแก้วแพรวไฟพวยรัยพิพิธนน (หน้า ๓๔)

สมุทรโฆษคำฉันท์

บ้างเพลิงช่อช้อยคือขาม พุณทุรุกราม
แลเรียงประดับนิตรับสรวง (หน้า ๑๔๘)

คำว่า ประดับนิต ในที่นี้ คือคำเดียวกับคำว่า ประดับ แต่มีเสียงคำ นิต ซึ่งมีความหมายว่า นี ของภาษาเขมรเติมเข้ามาท้ายคำ

สุภาสิตพระร่วง

น้ำเซียวอย่าขวางเรือ ที่ลุ่มเสื่อจงประหยัด
(หน้า ๒๔๓)
ความแทนให้ประหยัด (หน้า ๒๔๔)

ลิลิตพระลอ

แต่นี้ควรระมัด ประหยัดอย่าลืมนคน บอก
ทุกคนทุกผู้ ให้รู้แล้วจึงไป ... (หน้า ๔๐๑)

คำว่า ประหยัด มีความหมายว่า ระมัดระวัง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

พี่เฝ้าผู้ย้ายตายจากเฝ้าเฝ้าแต่ยังเล็ก
(หน้า ๘)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าท้าวทงสององค์ก็จินดา อันว่าเราบ่พอ
ฟังคำนี้ที่จะตัดธาร ดอกไม้มาลยสุพรรณ แล
แก่นจันทน์นี้ ควรเราถวายด้วยใจบริสุทธิ์ แต่
สมเด็จพระพุทธโสดาเทอญ จึงจะทูลแต่พระ
นเรนสูร ว่าดังนี้ ข้าแต่พระราชบิดา เฝ้าจะ
บูชาพระพุทธด้วยบุษปสุพรรณแลแก่นจันทน์
จำแนกนี้ (หน้า ๓๓-๓๔)

เมื่อเพื่อผู้ข้ามัน ประปราน บารนี้
 ลูกท่านไทบมาน โทษแท้
 ผีขับลูกสงสาร ชัดมิ่ง เมืองพ่อ
 ข้าใส่ใจข้าแล้ว รอดฤ้แปนตนเล่าลอย
 (หน้า ๗๑)

ลิลิตพระลอ

ความคิดผิดรีตได้ ความอาย พี่เอย
 หญิงสื่อชักชวนชาย สูหยั่ว
 เจ็บเพื่อว่าแห่งตาย ดึกว่า ไส้ना
 เพื่อหากรักท้าวท้าว ไปรู้จักเพื่อ
 (หน้า ๓๕๙)

คำว่า เมื่อ ข้างต้นนี้เห็นได้ว่าใช้ทั้งความหมายที่เป็นเอกพจน์และพหูพจน์ มีความหมายว่า เรา

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีเป็น
 เจ้าเอาตนเข้าไปเลิกไปก่อกระทำพระมหาธาตุ
 หลวงคินพระมหาธาตุด้วยสูงเก้าสิบห้าวาไม้
 เหนือพระธาตุหลวงไซร์สองอ้อมสามอ้อม พระ
 ศรัทธาจุฬามณีเป็นเจ้าพยายามให้แล้วแล้วจึง
 ก่ออิฐขึ้น... (หน้า ๗๓)

ไตรภูมิิกถา

ยังมีนางผู้หนึ่งชื่อนางอัมพปาลิกา แลนาง
 นั้นได้บวชเป็นภิกษุณีในศาสนาพระพุทธเจ้า
 นั้น แลนางนั้นถือศีลาทีคุณหมั่นคณักหนา
 อุปฐากรักษาภาวาวัดมัดแล้วทุกเมื่อ
 (หน้า ๑๒๕)

คำว่า แล้ว มีความหมายว่า ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้สะอาด

ลิลิตโองการแข่งห้า

โอมลิตธิสรวงศรีแก้ว แฝ้วมฤตยู เอง
 เป็นแทน ... (หน้า ๔๖)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าพระโพธิสัตว์ ผู้หวังจะตรัสเป็นพระชนะ
 แก่พลมาร ธิก็มีพระราชโองการชื่นชม เป็น
 ปฐมดวงนี้ ที่แท้อันว่าบรรพชิต ทรงพิริยสิทธิ
 สมาริ แลกุแกล้งปรารถนาแล้ว แฝ้วมฤท
 โทษนฤทุกซ์ ใ้เป็นสุขหนักหนา ...
 (หน้า ๑๐๗)

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

วันเดือนดับเดือนโถกแปดวัน วันเดือนเต็ม
เดือนข้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่ง
เหนือชานหินสูตรธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วย
จำศีล (หน้า ๑๖-๑๗)

ศิลาจารึกนครชุม

อันฝูงท้าวพระยาทั้งหลายอันเป็นมิตรสหาย
อันมีในสี่ทิศนี้แต่งกระยาตงวายของฝากหมาก
ปลามาไหวอันยัดยัญญอภิเชกเป็นท้าวเป็น
พระยา (หน้า ๒๙)

ไตรภูมิพิภพ

ฝูงคนทีนั้นมากมายหลายนักแล มีท้าวพระญา
แลมีนายบ้านนายเมือง (หน้า ๖๙)
อันหนึ่งฝูงเทพยดารักษาทั้งหลายอันอยู่รักษา
เป็นเสื่อบ้านทรงเมือง ท่านก็รักษาตุงเกรงท้าว
พระญา (หน้า ๘๗)

คำว่า ฝูง มีความหมายว่า กลุ่ม พวก

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... ดนกุฟ่งช้างขุนสามชนตัวชื่อมาสเมืองแพ
ขุนสามชนฝ่ายหนี่ ฟอกุจิ่งขึ้นชื่อกุชื่อพระราม
คำแหง เพื่อกุฟ่งช้างขุนสามชน...(หน้า ๘)
ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อกุฟ่งผู้หนั้นใส่ไว้ (หน้า ๑๙)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าสภาพข้าขอโปรด ฝูงนักโทษทง
หลาย อันจะล้มตายฉิบ เปนพรคำรบสิบสิง
แล (หน้า ๔๐)

ลิลิตพระลอ

ขอฝากฝูงเทพไท ภูมินทร์
อากาศพฤษกษาสินธุ์ ปากว่าง
อิศวรรนารายณ์อินทร์ พรหมเมศ กิติ
ช่วยรักษาเจ้าช้าง อย่าให้มีภัย
(หน้า ๓๘๔)

มหาชาติคำหลวง

นกหนึ่งชื่อปียานันทาสกุน มาคร้พจตุรสรัดัน
สรัดอันอวยพระพร แต่พระแพศยันตรชะแ
ข้าข้อยแต่ชเจ้าหล้า ชลียงฟ้าดินเย็น เพื่
พระเปนฉัตรแก้ว ฉัตรกั้งแก้วแผ่นไคร
(หน้า ๑๓๒)

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

... พ่อขุนผาเมืองจึงยังเมืองสุโขทัยเข้าได้
 เวนเมืองแก่พ่อขุนบางกลางหาวพ่อขุนกลาง
 หาวมีผู้เข้าเพื่อเกรงพระสหาย พ่อขุนผาเมือง
 จึงเอาพลออก พ่อขุนกลางหาวจึงเข้าเมือง...
 เขียม พ่อขุนบางกลางหาวได้ชื่อศรีอินทร
 บดินทรทิตย์ เพื่อพ่อขุนผาเมืองเอาชื่อตนให้
 แก่พระสหาย... (หน้า ๖๓-๖๔)

ไตรภูมิภคา

... ผุ่งสัตว์อันไปเกิดในที่ร้ายที่เป็นที่ทุกข์
 ลำบากใจเขานั้น เพื่อใจเขาร้ายแลทำบาปด้วย
 ใจอันร้าย มี ๑๒ อันแล (หน้า ๒๙)
 พระองค์สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาเจ้านั้น
 กิติ แลร้พลทั้งหลายนั้นกิติ ก็ยอมไปโดย
 อากาศดุจตั้งวิชาธรอันมีฤทธิ์ด้วยศาสตราคม
 สมณอันพิเศษ แลไปมาบนอากาศนั้นทุก
 เมื่อ พระญากิติ ร้พลกิติ ไปบนอากาศตั้งนั้น
 เพื่อเพราะอำนาจแห่งกจักรแก้วนั้นแล
 (หน้า ๘๑)

พระราชกุมารทั้งสองก็เร้นรอก ชอกซอนใน
 ตระพวง แลน้ำบงตวรวบวงเกล้า เพื่อ
 สองเจ้าตกกหมาบ้าใจหาย (หน้า ๑๖๖)

ลิลิตพระลอ

คำนี้หลังห้วงหน้า ใจที่เพียงเป็นบ้า
 เพื่อร่างแรมสมร มาแล (หน้า ๓๙๓)

อนิรุทธคำฉันท์

กุมดับกับแก้วมรณณ์ เพื่อพระราญรอน
 กิตายชรอนชรดับเหง (หน้า ๕๙๙)

คำว่า เพื่อ ในที่นี้มีความหมายว่า เพราะ

สงขลานครินทร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ไปสู่ตมฺฐิตกฐินถึงอรญญิกพฺพฺน เมื่อจักเข้าวียง
รยงกันแต่อรญญิกพฺพฺนเท้าหัวลาน ...

(หน้า ๑๓)

ยวนพ่ายโคลงตั้ง

ท้าวนี้ใจทรุกแท้

น้านั้นทงงเราฤา

คิดควรว่วยแดนดล

เมื่อยังเมืองเหง้าให้

ทูลชน ชื่นแฮ

อยู่ได้

บัวบาท พฺพฺนแฮ

ก่อนกาล

(หน้า ๓๒๘)

สมุทรมโฆษคำฉันท

ภาพฺพฺนพระยศพระภู- ธรราชแลตุ

มาชมพิภพลักษมี (หน้า ๑๖๘)

คำว่า พฺพฺน เป็นคำเดียวกับคำว่า โพน มีความหมายว่า โนน

ไตรภูมิพิภพ

เมื่อคนรกรนั้นร้อนด้วยเปลวไฟไหม้ดั่งนั้น เขา
จึงคำนึงในใจว่า มา กูจะดำน้ำนี้ลงไป ชะรอย
จะพบน้ำเย็นภายใต้โพน (หน้า ๓๖)

ฝูงนี้เที่ยวร่อมมีกายอันงามบริสุทธิ์ทุกคนหา
มลทินปมิได้เลยสักคน แม้ว่าแต่ก่อนโพนใส่
ตัวเขานั้นกอร์ปด้วยมูลทินด้วยการณีใด ๆ ก็ดี
แลด้วยเดชบุญอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้น
(หน้า ๘๐-๘๑)

มหาชาติคำหลวง

หนึ่งโพนบูรพาอาศรม สยงรงมเชิงแช่ บัดนี้

แลงยบสงัด ... (หน้า ๑๘๗)

คำว่า โพน มีความหมายว่า โนน

ไตรภูมิภิกขา

... เกลออกอย่ากินเข้าเพราะเลยเกลออกเข้า
 เพราะให้เถิงรุ่ง ครั้นว่ารุ่งแล้วจึงกินเข้า ...
 (หน้า ๕๖)

มหาชาติคำหลวง

ปางไปในครีมครุ กินลูกซูลูเพราราย
 สองราทหารกษาย หึงจะจำทำกลใด
 (หน้า ๘๓-๘๔)

... ป่านี้ฝูงราษฎรจะใกล้กินเพราะ โสดเลอย
 ไตใครจะเป็นที่วิงวอนแก่สองเจ้า ว่าตวยากน้ำ
 แลเข้าลูกจะขอกินรา แม่ฮา ... (หน้า ๑๗๘)

คำว่า เพราะ มีความหมายว่า เย็น เวลาเย็น

ไตรภูมิภิกขา

แลจำพวกหนึ่งนั้นใส่มืดนสูงได้คำพยุต ๑ ดุจ
 เดียว แต่ว่ามีรูปนั้นต่าง ๆ กันแล มีหน้าบมิ
 งาม ท้องยานฝีปากใหญ่ และมีเล็บดินเล็บมือ
 อันรี และมีตานันผั่งตาต่ำสูง หลังหัก จมูกเบี้ยว
 ใจกล้าหน้าแข็ง แรงแม้กเคียด มักพุ่นแก่กาล
 กัญชกาสุรกายฝูงนั้น (หน้า ๕๙)

มหาชาติคำหลวง

พวกภูธรเจตราช จงมาฟังพระสาคนกฤษนอง
 พลทงสองสีพีราษฏ์ ก็จะมาดเน้อบาดใจพุ่น
 (หน้า ๑๐๑)

สุภษิตพระร่วง

เป็นคนอย่าทำใหญ่ ข้าคนไพร่อยาไฟพุ่น
 (หน้า ๒๔๓)

กำสรวลโคลงต้น

เรือมามาแบ่งแก้ว กูไกล
 ไกลดินตำบดมา ลห้อย
 เยียมาเยียไฟพุ่น ออกพี นามแม่
 ขอพีเหนหนาน้อย หนึ่งเจ้ายาใจ
 (หน้า ๕๓๗)

ลิลิตพระลอ

ลอบแลเห็นเจ้าหล้า ลอราชงามโอ้อ้า
 อาจให้หายพุ่น (หน้า ๔๓๖)

สมุทรโฆษคำฉันท์

อย่างนั้นคำอำเสียง อย่างฤษฏีถือเถียง
พิโรธใจไฟฟุ่ (หน้า ๑๔๔)

คำว่า ฟูน หรือ ฟูน ในที่นี้มีความหมายว่า โกรธ

สุภาษิตพระร่วง

ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า เผ้าแผ่นภพสุโขทัย
มลักเห็นในอนาคต จึงผายพจนประภาษ
(หน้า ๒๔๓)

มหาชาติคำหลวง

... มีน้ำตาไหลหล่อ ไห่ยงพ้อพระฤาษี ท่าน
แลเลงหน้าพ้อมลัก เจ็บใจภักมมาว โสดแล
(หน้า ๑๗๓)

... ถ้าผีสาบมางโงง พาหลงโลงลุกไล่ แท้
ไม่ไผ่ตามตี อีกโสด ซึ่งหน้าท้าวผู้พ้อมลักต่อ
ตาแล (หน้า ๑๘๓)

... รอยปีศาจสางยักษ์ แปรเพศมลักมาเป็น
พราหมณ์กรมิ่ง ... (หน้า ๒๓๑)

... อันว่าแพทย์ผู้รู้มลักแหล่หลาย เมื่ออ่าน
อะสำภายนมนตรา พิศาชาญขังต เพื่อจะ
เป่าบัตบ่าบัตพิศม์ ประกอบกจิรักษา ...
(หน้า ๒๕๓)

ลิลิตพระลอ

รู้มลักสรรพศาสตร์ถ้วน หึงชาย
จักกล่าวกลอนพระลอ เลิศผู้
ไพเราะเรียบบรรยาย เพราะยิ่ง เพราะนา
สมปัฐเสียงลู้ ล่อเล่าโลมใจ
(หน้า ๓๕๕)

มลักนึกในคะแคล้ว ผีผีมีบุญแก้ว
 พี่เพียงไปสม เจ้านา (หน้า ๓๖๑)
 ตามองเสือบพริบ เห็นเสือกลับเป็นแมว
 แถวจระเข้คฤกษ์ มลักเห็นโฉมปู่เจ้า
 แปรรูปเฒ่าหงอกสกาบ ...(หน้า ๓๖๖)

ทวาทศมาสโคลงตัน

โหยเห็นกระอุไอ เตียรเส โสดแล
 หลัดหลัดนัยนายนาม กลุ่มกลุ่ม
 มลักเห็นนิมนวลเน นัยเนตร
 กามกระหายโหยกลุ่ม เกลื่อนแด
 (หน้า ๖๕๑)

คำว่า มลัก มีความหมายว่า รู้ เห็น มาก ลอบ

ศิลาจารึกนครชุม

...ฝูงเจ้าขุนพราหมณ์เศรษฐี ถอยจากเป็น
 มลากเป็นตีเข้าแต่นั้นแล...(หน้า ๓๐)

มหาชาติคำหลวง

...ในเมื่อมหาสวดสดก ภพนายกขยอให้
 ทวยถือไถ่ยนิมลาก ...(หน้า ๗๖)

ไตรภูมิพิภพ

... คนทั้งหลายยนิลากยินตี...(หน้า ๘๐)
 ...อนนว่าบันนบุคคลผู้ใด อนนกอปรด้วยใจ
 มลากใจดี มีความอนนรู้ลอายุ...(หน้า ๑๗๙)

คำว่า ลาก และ มลาก มีความหมายว่า มาก ดี

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

จึงขณะนี้มีล้างเครื่องอาวุธทั้งหลายอันเป็นต้น
ว่า...สหน้าไม้ธนู...(หน้า ๖๙)

ไตรภูมิิกถา

เมื่อว่าน้ำมล้างนั้นเล่ามล้างกามภูมิ ๑๑ ชั้น
มล้างภูมิพรหมอันเป็นปฐมฌาน ๓ ชั้นแล
แลมล้างรูปภูมิพรหมอันเป็นทุติยฌาน ๓ ชั้น
คือ... (หน้า ๑๗๘)

ยวนพ่ายโคลงดั้น

ทศกุกศไสสาครแท้ ทศธรรม
ทศกุกศทศกษิณ สิบสร้าง
ทศบารมีสรร เพชญ์ก่อ กลพ้อ
ทศโกธพระเจ้ามล้าง เน่งนอน
(หน้า ๓๑๓)

มหาชาติคำหลวง

ดั่งจิตตุดุสิตไชรั สมมุติ
เปนฤทธิลสุทธิ สิบสร้าง
ใครห่อนหากประทุษรั ทำโทษ
คือคู่กันไม่มล้าง ลุ่มทับตน มนนแล
(หน้า ๒๔๙)

ทวาทศมาสโคลงดั้น

ปีมาม่าวมล้าง ทรวงทรุด
โทรมบ่เดลสงสาร แสบไหม้
บ่เดลบ่เดบุษย์ บัวมาศ กุเอย
รย่ายามย่อนไล่ หมิ่นปี
(หน้า ๗๒๔)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เลือกหาผู้รู้ตรศิลป์ แก่วนมล้างไพรินทร์
กระเหน็จกระแห่นรณรงค์ (หน้า ๑๘๙)

อนิรุทธคำฉันท์

เสร็จมล้างสัตว์คณามฤคคามฤติ

ตายเต็มพนาลี

ก็กลาด

(หน้า ๕๗๑)

คำว่า มล้าง มีความหมายว่า ฆ่า ผลาญ ทำลาย

ไตรภูมิภคา

ในกาลทั้ง ๕ ครั้งนี้ในโลกันตนรกนั้นจึงได้เห็น
หนแต่กันหนา คนซึ่งอยู่ในนั้นจึงได้เห็นกัน
แล...อันว่าเขาแลเห็นกันตั้งนั้นก็ดี ปมิได้เห็น
อยู่นานเลย เห็นเร็วประมาณตีดนิ้วมือเดียวไล่
เห็นปานดังสายฟ้าแลลบคาบเดียวไล่

(หน้า ๔๒)

มหาชาติคำหลวง

อันว่ามหิมาเมฆมืดมืด ชุ่มอัปทศทศอนนท้าว
ทวีปแล ฟ้าแมลบมลงนร็อง ท้องฟ้าขยวข่า

(หน้า ๒๕๘)

คำว่า แมลบ มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า แลบ

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล
มักไอยทาน... (หน้า ๑๒)

... ไครจักมักเหล้นเหล้น ไครจักมักหัวหัว
ไครจักมักเลื้อนเลื้อน ... (หน้า ๑๓)

มหาชาติคำหลวง

... ดุราลูกทรงลักษณะ แม่มักไปจงไป สอง
दनัยพ่อจะลี้ยง เจ้าเองแล ... (หน้า ๘๓)

... ถ้ำกลีลาภโลก แบมือลโมบมักได้ ...
(หน้า ๒๕๓)

ไตรภูมิภคา

อันชื่อว่าโลโกเหตุนั้นเพื่อมักไครสินทานมักข่า
มักตีทาน ... (หน้า ๓๐)

... อันหนึ่ง มันบ่มิรู้รักพี่รักน้อง บ่มิรู้เอ็นดู
 กรุณา เทียรยอมฆ่าสิ่งสัตว์อันรู้ตึง ... มัก
 ทำชู้ด้วยเมียท่าน ... มักกล่าวความร้าย
 ส่อเสียดเบียดเบียนท่าน กล่าวความประมาท
 ท่าน ... แลมักกินเหล้าเมามาย ...
 (หน้า ๓๕)

สุภาษิตพระร่วง

ของแพงอย่ามักกิน อย่ายिनคำคนโลภ
 (หน้า ๒๔๓)

คำว่า มัก ในที่นี้มีความหมายว่า พอใจ เนื่อง ๆ

ไตรภูมิพิภพ

กลองแก้วประพาฬรัตนนั้นเฟ่งเอาลมและได้
 ยินเสียงมีเสียงดังกหนา (หน้า ๗๖-๗๗)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าพระพิศวงกรรม ก็ยงไปศางผีเสื้อเนื้อแล
 นก อันมีเสียงตรดกฟังกัด บมิให้กิดให้ก้อง
 บมิให้ร้องระงมีระงม ก็ขับหนีจากอาศรมพระ
 ศรีสรรเพชญ์ ที่ทำวชเสด็จอยู่นั้น (หน้า ๑๐๖)

ลิลิตพระลอ

เสียงโหยเสียงไห้มี	เรื่อนหลวง
ขุนหมื่นมนตรีปวง	ป่วยซ้ำ
เรื่อนราษฎรรัตติทรง	ทุกข์ทั่ว กันนา
เมืองจะเย็นเป็นน้ำ	ยอมน้ำตาครวญ
	(หน้า ๓๘๗)

ทุกคนในแหล่งหล้า เสียงสรรเสริญถ้วนหน้า
 ทั่วทั้งเมืองมี มีแล (หน้า ๔๔๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ประติรพม์เสียงม้าพา แล่นเกล้าไปมา
แลพลตื่นต่อดาว (หน้า ๒๐๓)

อิริฎฐคำฉันท์

รสรวจขจรเสาว	เครงครั้นมีเมา
ลอบฟ้าหล้าลอง	คนธ์เทศมาฐูร
พิบุษบาพูล	ล่องแสงสุริย์
	พิศาลแกมกล
	(หน้า ๕๖๐)

คำว่า มี มีความหมายว่า อีกทีก็ เกี้ยวกราว เสียงแซ่

ไตรภูมิภคา

เมื่อนั้นยังมีนางผู้หนึ่งเชียวใจ แลผู้นั้นไปไถนา
แลนางจะเอาเข้าไปส่งผัวนาง นางนั้นจึงเอา
กระเฉดเข้าไปใส่บนหัว เมาะ ว่ากุนหัวไปแล
(หน้า ๑๒๘)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าช้าน้อยนารถเทพี ลเภท เมาะ ลเภยย์
ก็จะพึงมีโศคมิหาน ... (หน้า ๓๙)

คำว่า เมาะ เป็นคำภาษาเขมร มีความหมายว่า คือ

ศิลาจารึกวัดบางสนุก

กุ๋ขาย้อมมือบนพระศรีรัตนตรัย อันดีพิเศษกว่า
อินทพ... (หน้า ๒๔)

มหาชาติคำหลวง

เจ้าก็เอามือเล็กไปบว ยอหวขึ้นจากน้ำ
ตรล้าแล่นขึ้นมา คลาจากที่ชลาถนันทน
(หน้า ๑๖๙)

ไตรภูมิภิกขา

พระโพธิสัตว์เจ้าหากเป็นผู้ชายทั้งหลายแลคนทั้งหลายย่อมยกท่านให้เป็นพระญาได้ เพราะเขาเห็นท่านนั้นมีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย และรู้ว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดังนั้น เขาจึงตั้งให้เป็นพระญา (หน้า ๑๘๗-๑๘๘)

อันว่าพระผู้ผ่านภพตลกโลกโกสวรัย มหา มหิศรทรงธรรมเทพสญไชย ลงจากไอยรา อาศน์ อนนโสภาษฎกกระโจมทอง พักตรา กรองไกรค่า ห่มห้อยป่าบางฉวง ยอโดพวง ภัคตรสม ประนมหนักขลุกร ... (หน้า ๒๕๐)

ลิลิตพระลอ

นางโรยทรัพย์ชมชื่น นางรินยกยอกร ใ้ ้ บทอรสองหน่อไ้ สองพี่เลี้ยงสองไ้ สองแม่ แล้ทุลแกลง (หน้า ๔๑๐)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เข้าคลุกยกยอบมิลลา ทุกท้าวก็ระอา แลอายุอำเภอางขนาง (หน้า ๑๘๓)

คำว่า ยอ ในที่นี้มีความหมายว่า ยก

ไตรภูมิภิกขา

ครั้นว่านางรู้อย่างรู้ดินเหล่นไ้ ครั้นว่านางย่าง เดินไปแห่งใด ๆ ก็ดี เทียรย่อมมีดอกบัวหลวง อันบานพุนเกิดขึ้นมาแต่แผ่นดินแลมารรับรอง เอาดินนางทุกอย่างนางเดินไปนั้น ... (หน้า ๑๒๙)

ยวนพ่ายโคลงดั้น

วามานบนอบเจ้า	จอมปราชญ์	โปรดแสร
เชอญ่ปิ่นกษัตริยก	อย่างรี	
ฟังสารสำเร็จสาร	จอมราช	
ชรัตซังเสยไ้ดี	ไปควร	
	(หน้า ๓๓๐)	

มหาชาติคำหลวง

ผลักพระเมรุก็ท้าว ผลักผาด้าวก็ทบ ตรหลบ เอาดาวมากิน ตรหลบเอาดินไ้ไ้ด้วยฉับ จับเอาเดือนแลตรวัน เทียวทนนบาตลาชาญ ทุกทวีป ด้วยเร็วรีบให้ห่าง ย่างดินดยวกั จบ สบอากาศก็จบ ... (หน้า ๒๓๗)

ลิลิตพระลอ

เบิกเอาข้างต้นชื่อ
กับพระพายุลันสม
เทียมใจเลิศแลชม
รีบเร่งเร็วหนักแล้

เทียมลม ชาติ
ชื่อแท้
ฝิย่าง มั่นนา
เลิศด้วยเดินพลัน
(หน้า ๓๖๔)

คำว่า ย่าง มีความหมายว่า เดิน ก้าว ฝิย่าง คือ ฝิเท้า

ศิลาจารึกนครชุม

จุงให้รู้บุญธรรม ... ให้ย้าปู่ครู น้องย้าผู้
แก่ผู้แก่ให้รู้ปรานีไพรีฟ้า ... (หน้า ๓๘)

ลิลิตพระลอ

... ศรีราชตรีย์มีเจ็ดสิ่ง พระแม่มีงจงจำ ย้า
คำม่อย้าคลา รีดท้าวพระยาอย่าคลาด ...
(หน้า ๓๘๓)

ไตรภูมิิกถา

... แลมักกินเหล้าเมามาย แลบมีย้าผู้แก่ผู้
แก่สมณพราหมณาจารย์ ... (หน้า ๓๕)
... ฝิและเมื่อคนทั้งหลายนั้นมีศีลอยู่ใ้ ย่อม
กระทำบุญแลธรรม แลย้าเกรงผู้แก่ผู้แก่ พ่อ
แลแม่ แลสมณพราหมณาจารย์ตั้งนั้นแล
(หน้า ๖๘)

คำว่า ย้า มีความหมายว่า เกรง

ไตรภูมิภกา

อันว่าท้าวพระญาทั้งหลายอันอยู่ใน
แผ่นดินบูรพพะพิเทหะนั้น ต่างองค์ต่างแต่ง
เครื่องบรรณาการทั้งหลาย มีอาทิจคือเทียนแล
รูป วาสสุคนธชาติ อันดีอันตระการอุดมแล
ประณีต แล้วก็ชวนกันมาไหว้บศการบยำแยง
แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชเจ้านั้น ...
(หน้า ๘๓)

... ถ้าแลว่าผู้ใดทำบุญทำกรรมได้ ๖ จึงเขียน
นามผู้นั้นลงในแผ่นทองเนื้อสุกนั้นว่าตั้งนี้
ท่านผู้นี้ชื่อที่อยู่บ้านนี้เรือนนี้ได้ทำบุญกรรมฉนั้น
นี้ ๆ มีอาทิจคือไหว้บศการบสมามูชา และ
ปฏิบัติแก่พระศรีรัตนตรัย แลเลี้ยงดูพ่อแม่
ย่าแยงผู้เฒ่าผู้แก่ ... (หน้า ๑๔๔)

คำว่า ย่าแยง มีความหมายว่า เกรง กลัว

สุภามิตพระร่วง

ของแพงอย่ามกกิน อย่ายินคำคนโลก
(หน้า ๒๔๔)

คำว่า ยิน มีความหมายว่า ฟัง

มหาชาติคำหลวง

แม่พ่อเลี้ยงสืบสาย เยียย่าแยงท่านเถ้า
เสียดายดวงใจแม่ นฤชดข้าขับเจ้า เหตุไฉน
(หน้า ๖๖)

มหาชาติคำหลวง

... ข้าแต่บพิตรภูมิสุวรรณราช ผิวพระบาทยง
ยินข่าว กล่าวถึงสองกำพร้าบังแลฤฯ ...
(หน้า ๒๕๓)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ยินข่าวแม่เดือนอย่าตี ตนตรอมเทพี
อย่าพาชปักษ์ลย์ขวัญอร (หน้า ๑๗๓)

ไตรภูมิิกถา

ดูกรท่านพระรัศมีหมู่พระรัศมีอันสีขาว ท่าน
ใส่ไปก่อนเราเยียด และบุญสมภารบารมีท่าน
ใส่ได้กระทำเป็นดังธา (หน้า ๑๕๙)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าพราหมณ์นี้มาถึงป่าไม้ แลร้องให้เพื่อจะ
แสวงหา เจ้าพระยาแพศยันทรเยียด ดั่งนี้
(หน้า ๑๒๑)

ลิลิตพระลอ

มาจะตีตนตายจุงแล้ว สองพระพี่เลี้ยงแก้ว
ยกย่างช้าเยียด (หน้า ๔๒๑)

สมุทรโฆษคำฉันท์

พระสงคามันไซ้ฝัน เยียดจาบัล-
ยท้าวก็ท้าวเททรวง (หน้า ๑๖๗)

คำว่า เยียด มีความหมายว่า เหตุใดน เหตุใด

ไตรภูมิิกถา

แล้วคราที่นี้เยียวว่าเราใส่ได้กระทำบุญแต่
ก่อน แลบุญนั้นจะมาถึงแก่เราจริง จึงงจักร
แก้วอันมหาเราบัดนี้ (หน้า ๘๐)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

เหตุบพิตรคิดกรุณา ประชากราชฎร อยยวจ-
พินาศทั้งมวล สุนทรภพสบสิ่ง ธิจึงแกลังแสงสรwab
รวบเอาอักษฎามูรติมามิศร ด้วยบพิตรเสร็จ
ก็เสด็จมาอุบัติ ในกระษัตริ์ทวิตวงษ พงษ
อภิชาติ (หน้า ๓๐๕)

สุภาษิตพระร่วง

ระวังระไวหน้าหลัง เยียวผู้ซึ่งจะคอยโทษ
(หน้า ๒๔๔)

มหาชาติคำหลวง

ข้าตั้งหน้าไปบมิติง อยยวนางซึ่งซียากแล
(หน้า ๑๖๕)

กำสรวลโคลงคั่น

อ้าท้าวอ้าทาศกัณฑ์	เปรมปราง
ศรีกระไดเซอยช	ช่างย่า
อ้าวระไลเมยนาง	นวลนารถ กุเออย
ยยวอกอดนักเนื้อช้ำ	พืณอม

(หน้า ๕๔๓)

ลิลิตพระลอ

พระเอยอาบน้ำขุ่น	เอาเย็น
ปลาพอกหมกเหม็นยาม	อยากเคี้ยว
รุกรุยราคาจำเป็น	ปางเมื่อ แคลนนา
อดอยู่เยียวตัวเดียว	อยู่ได้ฉันใด

(หน้า ๓๙๑)

คำว่า เยียว ในที่นี้มีความหมายว่า ถ้า แม้ว่า

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันรามมี
พิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม (หน้า ๑๓)

สมุทรโฆษคำฉันท์

มีกระดีแลกระต๊อบต๊อบตาม ตัวเต็บตัวราม
ก็เดินในแปลงแปลงหลัง (หน้า ๑๕๖)

ไตรภูมิิกถา

มีพวกถือธงเล็กแลธงใหญ่ขงราม (หน้า ๘๐)

คำว่า ราม มีความหมายว่า ปานกลาง

ไตรภูมิิกถา

... ถัดนั้นไปมีป่าไม้নারิผล แล้วว่าลูกไม้นั้น
ภมหนัก ตั้งสาวอันพึงใหญ่ได้ ๑๖ ปี ...

(หน้า ๑๗๑)

คำว่า ลูกไม้ มีความหมายว่า ผลไม้

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

... เจ้าเมืองปอเอาจอบในไพร่ลูท่างเพื่อน
จูงวัวไปค้า... (หน้า ๙)

คำว่า ลูท่าง หรือ อยู่ชาง ในที่นี้มีความหมายว่า สะดวก

ศิลาจารึกหลักที่ ๑

จึงแล่งความแก่ชาด้วยชื่อ... (หน้า ๙)

มหาชาติคำหลวง

ลูกไม้มีเหลือแหล่ รากไม้แม่เอามา แก่ลูกนี้
(หน้า ๑๘๕)

หัยมทุกซ์ทุกคำเข้า เททรวงเศรำโสกาจิม
เสี่ยแท่นนอนแผ่นดิน กินลูกไม้ไพรพรำหา
(หน้า ๒๕๒)

ยวนพ่ายโคลงคั้น

ปางสร้างอวาศแล้ว ฤาแสดง
คือพุททไธสวรรมหมาย ชื่อชี่
ปางถกลก้าแพงพระ พิศณุโลกย แล้วแฮ
อยู่ช่างพระเจ้าฟี่ เฟื่องบร
(หน้า ๓๒๐)

พระเจ้าจอมนารถลี้ยง โลก เลิศแฮ
ดาลเร่งเรื่องฤทธิทัน ท้าวฟ้า
ไพรีรออาย อาพาธ แลนา
อยู่ช่างพระเจ้าข้า ช่มบร
(หน้า ๓๒๓)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

... แล่งแผ่นดินปลงเอาชีพไป อย่ากินเข้า
เพื่อไฟจนตาย อย่าอาศัยแก่น้ำ จนตาย...
(หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

แลพลสีพีชาวเขต นฤเทศท้าวขไปป่าแล สิง
สังวาสเขาคด ชื่อวงกฎกันดาลไพร เวอย
ดบศีรรวมแข่ง มิ่งจำให้พระแล่งพระนคร ...
(หน้า ๑๑๙)

คำว่า แล่ง มีความหมายว่า ตัดสิน ขาด จาก

ไตรภูมิภิกขา

ฝูงคนนรานั้นแล่นไปบนแผ่นเหล็กแดง แผ่น
เหล็กแดงลูกเป็นไฟเร้งไหม้ดินเขา แลร้อน
เวทนานักหนา (หน้า ๓๗)

สุภาษิตพระร่วง

ข้างแล่นไล่เลี้ยงหลบ สุวานขบอย่าขบตอบ
(หน้า ๒๔๔)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

หางฝั่งหลังแดงสรยบ คอคาง
ลิ่วแล่นพลันหนักชก ง่ายล้ำ
สองน้องกางหาง ชั้นชอบ กลแธ
ดินตรยบข้อคอ้ง้า ่องงาม
(หน้า ๓๔๕)

มหาชาติคำหลวง

บพิตร มนตีดูเครื่องตาย พยงวาวควาย
จำแล่นแล (หน้า ๑๗๔)

ลิลิตพระลอ

พี่เลี้ยงราชตามกษัตริย์ ไปตระบัดบหึง ถึง
ประตูอุทยาน คานหามทองรับราช ลีลาศ
เทียบมณเทียร พี่เลี้ยงเจียนใจแก้วน แล่น
ก่อนไขประตู ส่วนพระภูธรบรรจง ทรงมกุฎ
ภาษา พัสตราภรณ์โอจินต์ งามเงื่อนอินทร์
หยาดฟ้า เร้นอยู่เรือนรัตนถ้ำ แนบเนื้อสอง
สนอง (หน้า ๔๒๓)

สมุทรโฆษคำฉันท์

วันหนึ่งหัวล้าน
มาพอบบกุ
ตกใจยะยรร

กูออกนอกบ้าน
สี่คนคบกัน
กูชวนชนพนัน
เล่นเร็นไรแดง
(หน้า ๑๒๕)

อนิรุทธคำฉันท์

เล่นล้าเหยียบไฟสาวสัง สู้ท้าวเทียรห้วง
จะแตกให้ล้มลาญชนม์ (หน้า ๕๖๙)

คำว่า เล่น มีความหมายว่า วึ่ง

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

... จำบงดวยขุนผู้หนึ่งซึ่งท้าวอิจานมาถึงญี่
สิบหกปี มีจำบงหนักกหนดหัวขวางดวย
ขุนจงงเลยสนอเลย... (หน้า ๖๙)

มหาชาติคำหลวง

... แม้ว่าพระมีทรีสภำพรังบงบสงบอยู่ห้อย
หนึ่ง ท้าวจึงได้สมฤดี แล้วก็มิกลยดกลว
บาป... (หน้า ๒๐๕)

ไตรภูมิิกถา

... ฌิรำฟิงปฏิสนธิ์นั้นสะหน้อยใส่ได้ไปเกิดใน
พรหมปริตตภาภูมิ ฌิรำฟิงทรมใส่ได้ไปเกิด
ในพรหมอัปปมาณภาภูมิ ... (หน้า ๒๗)
อันหนึ่งเมื่อกระทำบุญจริงแต่เท่าว่ากระทำ
สเล็กสน้อย ... (หน้า ๑๒๓)

... องค์อุไภยพระหลาน จงอยู่สิ้นกาล
กำหนด-ห้อยหนึ่งแล้ว แก้วกูจงได้เต้า ตาม
กูเข้าไปภายหลัง... (หน้า ๒๕๐)

ลิลิตพระลอ

ปู่ไปผายดอบถ้อย อยู่ห้อยหนึ่งบมิหนาน
ปู่ก็ธิญาณเล็งดู กูจะช่วยควรฤกมิควร รู้ทั้ง
มवलทุกอัน ... (หน้า ๓๖๖)

คำว่า น้อย มีความหมายว่า น้อย นิด

ไตรภูมิภิกขา

ครั้งนั้นเมื่อได้วันดีคืนดีแลพระญาณสุรทั้งหลาย
 ย่อมไปเล่นสนุกนิสำราญด้วยกันแห่งนั้นแล
 (หน้า ๕๙)

มหาชาติคำหลวง

จงเจ้ากฤษศครครองศีลสารธุ์ ท้าวธออย่ามี
 ประมาทสักอัน จงท้าวชทรงพิริย พิทรระนา
 เนากิจ ตั้งใจจิตรโद्यตม ในอาศรมอาศน์
 สนุกนิ อย่ำรู้มีทุกข์สักอัน พ้อฮา (หน้า ๑๐๔)

ทวาทศมาสโคลงดั้น

ฤคดูราษฏร์เหล่น	มหรสพ
ทุกท้าวหญิงชายพวง	พวกฟ่อง
สวนเสียงสำเนียงจบ	เจียรโลก
แสนสนุกนิถ้วนถ้อง	ทัวเมือง

(หน้า ๗๑๐)

สมุทรมโษคำฉันท์

สองท้าวเสด็จชม	พนพระกฤศรี
สุขรมยสมปรี-	ติสนุกนิโดยปอง

(หน้า ๒๑๙)

อนิรุทธคำฉันท์

เขาร่ำทุกสิ่งสนุก	นิทุกประการแหล่หลาย
จักลาสมเด็จกาย-	พระพิษณุลีลา

(หน้า ๕๖๑)

คำว่า สนุกนิ คือคำว่า สนุก และเติม นิ เข้าข้างท้าย คำว่า นิ มีความหมายว่า นี้

ไตรภูมิภคา

ท่านนั้นเป็นพระญาทรงพระนามชื่อว่าพระญา
จักรวรรดิราช พระญามีบุญดั่งนั้น ใจหมักไคร่
พึงธรรมเทศนานักหนา ชย่อมพึงธรรมเทศนา
แต่สำนักนิสมณพราหมณาจารย์ แลนัก
ปราชญ์ผู้รู้ธรรม (หน้า ๗๕)

อันว่านางฟ้าทั้งหลายในสำนักนิพระอินทร์มี
หมู่มืดมือออกจากตัวเขาไกลนัก (หน้า ๙๗)

มหาชาติคำหลวง

เจ้าก็เอาน้ำชำระสระพระภักดร ปรีกภูพระ
ลาลาดมาถวายแต่พระราชฤๅษีสิทธิ์แล เจ้าก็
ชำระอังกฤษกวาด สถานาวาศาครมบทนั้นน
แล้วนางก็ไว้วางพระราชเอารส ในสำนักนิพระ
ดาบศบพิตรนั้นน (หน้า ๑๐๘)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลาไพรแล้วพระลีลา เอาพลยาดรา
จะหาสำนักนี้พลนอน (หน้า ๑๔๗)

อนิรุทธคำฉันท์

อ้าอรอนงคพิพยลักษ- ณสำนักนิสาวสวรรค์
สุดสวาทแลแม่ฤทยทร ษแก่พืออย่าสงไสย
(หน้า ๕๖๕)

คำว่า สำนักนิ คือ สำนัก และเติมคำ นิ ลงไป

ไตรภูมิภคา

ฝูงคนอันที่เข้าสิงสัตว์ อันรู้กระทำการอันเป็น
บาปนั้นมาเถิงตน แลท่านได้ตัดดินสินมือ
และทุกขโศกเวทนานักหนาดังนี้ชื่อว่าคนนรก
แล (หน้า ๖๘)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

แสนฟ้าเรื้อรยบนิ้ว นบคำ โดยนา
มัดสอกริบไปทัน โกรธจ้าว
สินหัวสยบสับท่า ฤๅคสิ้น
เปลี้ยกว่าบ้านท้าวไข่ ชาวสยวน
(หน้า ๓๒๗)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนิรุทธคำฉันท์

ต้องตันคอขาดคือสิน ล้มทั้งสี่ตีน
แลเลือดคือโชรหลังไหล (หน้า ๕๖๙)

คำว่า สิน และ สิน ในที่นี้มีความหมายว่า ตัด

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

เห็นเข้าท่านบไคร่พิน เห็นสินท่านบไคร่เดือด
(หน้า ๙)

ไตรภูมิภิกขา

อันชื่อว่าโลกิโหนั้นเพื่อกันใครสินท่านมักฆ่า
มักตีท่าน (หน้า ๓๐)

สุภาษิตพระร่วง

เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่
(หน้า ๒๔๓)

อย่าประมาทท่านผู้ดี มีสินอย่าอวดมั่ง
(หน้า ๒๔๓)

สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ (หน้า ๒๔๔)

มหาชาติคำหลวง

พราหมณ์ชี้ไร่ยามได้ จึงจะไปแสวงหาสิน
ด้วยขึ้นขึ้นขอเอาเล่าแล (หน้า ๑๑๓)

อวยวท้าวธจะให้บริบาทลงอาญาช้าง ไครจะคำ
ขว้างกรรตน รอดเลอย อนึ่งอวยวธจะให้ศักหน้า
ขายไปก็ได้ อนึ่งอวยวธจะให้ชิงพนน เจ้าให้
ผู้ใดจะมาขอทนน ในที่นั้นน สิ่งสินตนก็จะ
หาย ข้าหญิงชายก็จะโจอ แล้วก็จะต้องโทษ
ทุกข์ทัณฑ์ใหญ่หนน (หน้า ๑๖๕)

ลิลิตพระลอ

คลังกุคลังลูกแก้ว	กานา
จักจ่อมจ่ายเยียวยา	หน่อเหน้า
สิ้นทั้งแผ่นดินรา	แม่ลูก ก็ดี
สิ้นแต่สินจงเจ้า	แม่ได้แรงคิน
	(หน้า ๓๗๒)
เอาสินสกางสอดจ่าง	แข็งดังเหล็กเงินง่าง
อ่อนได้โดยใจ (หน้า ๔๐๐)	

คำว่า สิน และ สิน ในที่นี้มีความหมายว่า ทรัพย์ เงินทอง

สุภาสิตพระร่วง

ที่วากหนามอย่าเสียเกือก (หน้า ๒๔๓)

มหาชาติคำหลวง

ครันนท้าวทงสองตยุดิ ถึงเสร็จสุดเสียชาติ
ปราศจากมานุษยโสแดน (หน้า ๓๔-๓๕)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ชัถยังเมืองมัทบุรี เสียเพสเทพี
เปนดาบสศรีโสภา (หน้า ๑๑๕)

คำว่า เสีย มีความหมายว่า ทั้ง

ศิลาจารึกนครชุม

อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาชาตินี้ไป
เมื่อหน้า ได้เก้าสิบเก้าปีถึงในปีกุน อันว่าพระ
ปฏิภโตรนี้จะหายแล หากคนจักรู้แท้แลมิได้เลย
(หน้า ๓๑)

มหาชาติคำหลวง

ช่วยขยุมแต่บวบาท สวามิศวรรราชผู้รับร้อน
ชาวเมืองมนนซ้อนขับพระ ให้หลีกมลละ
ไอสวรรย์ เหตุนักกรรมเททาน ก็ยงบลาญ
หลาบเข็ด ให้อีกเจ็ดเจ็ดร้อยโสด เพื่อพระ
โพธิ์สภาร ในอนาคตกาลพูนแล (หน้า ๗๖)

ไตรภูมิภคา

ในรูปภูมินั้น ยังมีภูมิเป็นประเภท ๑๖ อันโสด
(หน้า ๒๔)

สมุทรโฆษคำฉันท์

มั่นไว้โสดโทษจะมี ก็จะมีภัยไมตรี
ทั้งสองสมเด็จจบมิทาน (หน้า ๑๖๕)ไกรสรสีหะนั้นมีฝีปากแลปลายตีนทั้ง ๔ นั้น
แดงคั่งทำนเอาน้ำครั้งละลายด้วยน้ำชาติทรคุณ
ทาทั้งปากทั้งท้องแดงคั่งนั้นโสด (หน้า ๕๖)

คำว่า โสด มีความหมายว่า ส่วนหนึ่ง ประการหนึ่ง ที่เดียว

ไตรภูมิภิกขา

อันว่าหมู่พระรัศมีสีไลดั่งดาวประกายพริกผลึก
 รัตน์นั้นดั่งจักรุธาม แล้วว่าแก่พระรัศมีแดง
 เหลืองระบวยรงหงสีบบาทว่าฉันนี้ว่า ดูกร
 พระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งระบวยรงหงสีบ
 บาท เหตุตั้งฤาจึงไปก่อนดู (หน้า ๑๕๙)

ลิลิตพระลอ

บูเลือกไก่อตัวงาม ทรงทราวมวยทราวมแรง
 สร้อยแสงแดงพพราย ขนเขียวลายยับยิบ ปีก
 สลับเบญจรงค์ เลื่อมลายหงส์สีบบาท
 (หน้า ๔๐๑)

คำว่า หงสีบบาท หรือ หงส์สีบบาท ในที่นี้มีความหมายว่า สีแดงปนเหลือง

ศิลาจารึกวัดพระยืน

ถัดนั้นท่านเป็นเจ้าพวยให้แรกทศกฐประชนราก
 พระพุทธรูปยืนทั้งสามคนอันมีหนด้านใต้ด้าน
 เหนือเมื่อหนตะวันตกนั้น (หน้า ๑๐๐)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

ผีตองผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนก
 ดกนอกชอกฟ้าแมน ... (หน้า ๕๒)

ไตรภูมิภิกขา

แลโลกันตนรภนั้นอยู่นอกกำแพงจักรวาลไส
 อยู่หว่างเขาจักรวาลภายนอกเรา นี้ จึงปมิได้
 เห็นหนไส (หน้า ๕๒)

มหาชาติคำหลวง

หมาเจตรบุครไชน้อย นับด้วยร้อยติดตาม
 พราหมณ์ ถ้าวามหลงหน ให้รักตนอยู่
 ร้องว่าวูไปพลาง (หน้า ๑๑๙)
 ทังงสงยเสื่อโครังคำราม มาอยู่ตามด้อมหน ...
 (หน้า ๑๙๙)

ลิลิตพระลอ

มองหนหาดาแห่ง เห็นแต่ไกลกล้องแก้ง
 ไต่เต้าตามกัน (หน้า ๔๑๑)

คำว่า หน มีความหมายว่า ทาง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง (หน้า ๑๖)

มหาชาติคำหลวง

ดูกรทศิพรหมณี ไม้ม่วงงามมขวิดขนุน รั้ง
 รยงหว่าพืงภูณฐี พิเภทเพจนกาณญจน สมอ
 หมากขามป้อม พกค่าค้อมทั้งล้าลาญ ...
 หมากสังสรลมไทร ไบทรสุมทรสายศาล
 (หน้า ๑๓๐)

คำว่า หมาก มีความหมายว่า ผลไม้ ปัจจุบันกร่อนเป็น มะ

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ปากประตูมีกะดิ่งอันตั้งแขวนไว้หั้น ไพรฟ้า
 หน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ
 เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไว้
 ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ (หน้า ๑๐)

ลิลิตโองการแข่งหน้า

สามรรถญาณนครเพราะกล้า ครองพรหม
 ฝูงเทพนงบนปาน เบียดแบ่ง
 เบียดแบ่งสรลมเต็ม พระสุทวารส แห่งหั้น
 แห่งหั้นฟ้าแจ้งจอด นิโรธ
 (หน้า ๔๗)

ไตรภูมิิกถา

... แต่อยู่หั้นต่อเท่าไฟไหม้กัลป์ ๔ อันในนี้
 (หน้า ๗๔)

ยวนพ่ายโคลงคั้น

หาญเราต่อเตงจ้วง ไหงวฤา
 สารเติบต่อตัวทับ ท่าวหั้น
 เขารุกเรงพลปือ ยอพ่าน
 ม้าข้างฉวัดไล่ชนน ช่วยแทง
 (หน้า ๓๔๘)

ทวาทศมาสโคลงคั้น

ชลกามนุชกล้าเกลศ ชลพระ พี่แม่
 ไฉนฤไทยชลจน เมื่อหั้น
 ชลเหนือหลังลงพะ ชลใหญ่
 ชลแนบชลนั้นนั้น ย่อมกล
 (หน้า ๗๐๗)

คำว่า หั้น มีความหมายว่า นั้น

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ใครจักมักเล่นเล่น ใครจักมักหัวหัว ใครจัก
มักเลื้อนเลื้อน (หน้า ๑๓)

ไตรภูมิพิภพ

คนจำพวก ๑ ร้องว่ามาดั่งนี้ เหวยชาวเราสุมา
ดูเขาเหล่านี้เป็นบ้าทุกอันทุกเหล่า ใช้ความที่
จะกล่าวแลมากล่าว บัดแปรว่าเดือนขึ้นเป็น ๒
อัน ตระบัดแห่งว่าอันนี้เป็นอันหนึ่ง เป็น
ตะวันฉนั้นนั้นหนา ใครหัว เขาฝูงนี้เป็นบ้าจริง
แล (หน้า ๗๘)

คำว่า หัว มีความหมายว่า เปล่งเสียงแสดงความขบขัน ดีใจ ชอบใจ

ไตรภูมิพิภพ

... สิ้นกาลหึ่งนานนักหนาแล...(หน้า ๓๘)

ลิลิตพระลอ

... สองนายท่องทางป่า ง่าเงยไปคล้าย
คล้าย จรผ้ายไปถึงหั้น ดันทางไปบึง ...
(หน้า ๔๐๐)

มหาชาติคำหลวง

บานานเขาจับจู้ ให้มีงเอาเข้าปุเปนผว ต่งนี้
หน้าให้หัวสิห้าย โฉมแม่บร้าย รูปยงงาม
แงไส้ (หน้า ๑๑๔)

ลิลิตพระลอ

นำใครหัวหลากแท้ เราเลียบเลิงดูแท้
เปล่าถ้วนทุกพาย (หน้า ๔๑๒)

มหาชาติคำหลวง

... พราหมณ์ทั้งหลายก็ไปบมิหึ่ง บันลุถึงเชตุต
นครนั้น ...(หน้า ๕๐)

... ท้าวรก็เสด็จไปบึง ก็ถึงนาสิกบรรพตนั้น
(หน้า ๑๐๕)

ลิลิตพระลอ

... สองนายท่องทางป่า งามเอยไปคล้าย
คล้าย จรฝ่ายไปถึงหัน ดันทางไปบึง ถึง
สมเด็จพระเจ้าตน ไหว้ทูลกลกระแห่น ...

(หน้า ๔๐๐)

... ปู่ก็สั่งแล้วทุกประการ มินานผาดโฉนผยอง
ลงโดยคลองบึง ครั้นถึงถึงพระเลื่องล่อ ...

(หน้า ๔๐๑)

คำว่า หึง มีความหมายว่า นาน

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

... เขียมพระเปนเจ้าปราติ(หารต)งอนน
เพื่อกจกให้สัแดงแก่คนทงหลายให้ไปชอญ
ธรรมในลงกาภิ(บ)... (หน้า ๗๘)

ไตรภูมิิกถา

... เขียมว่าเขาเอาโยนด้วยอุปปาติโยนินั้น
เพื่อเขาพุนเกิดเป็นรูปคายเทียว...(หน้า ๒๕)

คำว่า เขียม มีความหมายว่า เหตุ

สุภาษิตพระร่วง

คบขุนนางอย่าโหด โทษตนผิดรำพึง
(หน้า ๒๔๓)

ท่านให้อภัยหมายโทษ คนโหดให้อเอ็นดู
(หน้า ๖๘)

คำว่า โหด มีความหมายว่า ไร้ ไม่มี

มหาชาติคำหลวง

หัยมในไพรพฤทษพิศาล ดาษตีนด้วยพาพ
มฤคถีกเถลองราชสีห์แสดง (หน้า ๒๕๒)

หัยมทุกข์ทุกคำเข้า เททรวงเศรำโสกาจิม
เสียแทนนอนแผ่นดิน กินลูกไม้ไพรพรำหา
(หน้า ๒๕๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เขียมนั้นนางน้องจิงฝัน ไซ้แม่อย่าศัลย์
ให้พีนี่เป็นตรอมตาง (หน้า ๑๗๔)

มหาชาติคำหลวง

...ชเคอยทรงสนองบาทัมโพช ครานี้โหดเกือก
กาญจน์ ฤาจะเต้ากนนดารได้ตาย...

(หน้า ๖๘)

สิ่งสิ้นตนก็จะหาย ข้าหญิงชายก็จะโจจ แล้ว
ก็จะต้องโทษทุกข์ทัณฑ์ใหญ่หนักน (หน้า ๑๖๕)

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

มีพิหารอันตั้งมณใหญ่ สูงงามแก่กม

(หน้า ๑๔)

จารึกอันตั้งมีในเมืองขเสียง...มีศาลาสองอัน

(หน้า ๑๗)

ศิลาจารึกนครชุม

(รอยดิน)อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมือง

ศรีสัชชนาลัยเหนือจอมเขา (หน้า ๓๙)

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี...เสวยราช

ในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อนครสุโขทัยอันหนึ่ง

ชื่อนครศรีเสนาไล (หน้า ๖๑)

ศิลาจารึกวัดช้างล้อม

พุกอันหนึ่ง ๐ หมอนอันหนึ่ง ๐ บังงาอันหนึ่ง

๐ เต้าปูนอันหนึ่ง ๐ (หน้า ๑๑๓-๑๑๔)

คำว่า อัน ใช้เป็นคำลักษณะนามได้อย่างกว้างขวางในสมัยสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ศิลาจารึกหลักที่ ๑

... พี่เมื่อผู้أيายตายจากเมื่อเดียมแต่ยังเล็ก ...

(หน้า ๘)

มหาชาติคำหลวง

บทันครวยยามครึ่ง ก็เห็นแม่น้ำอันหนึ่งไหล

มา (หน้า ๑๐๓)

ลิลิตพระลอ

พนจรใจจำหมั้น

ทูลชื่อไม้นั้นนั้น

แต่ให้ทุกอัน (หน้า ๓๙๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลมกับพัดพฤษภาพรรณ

กับดิงสักอัน

และสร้อยบไซรสขจร (หน้า ๑๖๘)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ตั้งคำให้แกลังกล่าว

กลสาร สั่งนา

เหนท่านदनดยวคือ

ลูกأيาย

เชอญไปอย่านานจง

ทันช่วย

ขึ้นข่มข้าผู้ร้าย

รอบรอน

(หน้า ๓๒๕)

คำว่า อ้าย มีความหมายว่า คนโต คนหัวปี

จากการศึกษาเปรียบเทียบข้างต้น เห็นได้ชัดเจนว่าภาษาในวรรณคดีทั้งสองสมัย คือ สมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเหมือนกันหรือคล้ายกันอยู่มากทีเดียว

๒.๑.๒) การใช้กลุ่มคำ ๔ พยางค์ที่ปรากฏคำซ้ำในพยางค์ที่ ๑ และ ๓ กลุ่มคำดังกล่าวนี้มีใช้มาแล้วตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยยุคต้น ๆ กลุ่มคำดังกล่าวนี้จะปรากฏคำซ้ำในพยางค์ที่ ๑ และพยางค์ที่ ๓ มีผลให้มีการเน้นคำและทำให้มีการแบ่งจังหวะของกลุ่มคำออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนละ ๒ คำ เพื่อให้เห็นชัดเจน ผู้เขียนจะขอยกกลุ่มคำจากวรรณคดีทั้งสองสมัยมาเปรียบเทียบให้เห็นดังต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ตัวเนื้อตัวปลา ... หมากส้มหมากหวาน ...

กินอร่อยกินดี (หน้า ๘)

คำเงื่อนคำทอง(หน้า ๘)

ลูกเจ้าลูกขุน (หน้า ๙)

ได้ข้าเสือกข้าเสื่อ หัวฟุงหัวรบก็ดี บ่ข้าปตี

มีถ้อยมีความ...เถิงเจ้าเถิงขุน (หน้า ๑๐)

ป่าหมากป่าพลู...ท่วยบัวท่วยนาง (หน้า ๑๒)

ศิลาจารึกวัดบางสนุก

ลูกเจ้าลูกขุน (หน้า ๒๔)

ศิลาจารึกนครชุม

เป็นมลากเป็นดี (หน้า ๓๐)

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

ที่ล้มที่ตาย...บ่หอนข้าหอนดี (หน้า ๔๓)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแข่งหน้า

กลืนฟ้ากลืนดิน ... (หน้า ๔๖)

หน้าหน้าหนบ ... ฟาดังฟาด้อ ... หลายบ้าน

หลายท่า...ผีห่าผีเหว...ในฟ้าในดิน ...

(หน้า ๕๒)

ยวนพ่ายโคลงคั้น

ทุกเทพทุกท้าว (หน้า ๓๐๕)

ทุกเทศทุกท้าว (หน้า ๓๐๕)

จำนรรจำนรร (หน้า ๓๒๒)

หลายสำหลายสาร (หน้า ๓๓๒)

หัวเมืองหัวหมื่น (หน้า ๓๓๒)

ทุกหอทุกแห่ง (หน้า ๓๓๒)

หัวพันหัวหมื่น (หน้า ๓๓๓)

ไตรภูมิภคา

มักขำมักตี ... ด้วยมือด้วยตีน (หน้า ๓๐)

เครื่องฟุ้งเครื่องแทง (หน้า ๓๕)

ย่อมขบย่อมตอด (หน้า ๓๖)

ไล่แทงไล่ฟุ้ง (หน้า ๓๘)

(บมิ) ทนแดดทนฝน (หน้า ๖๕)

สร้างแต่งสร้างถาก (หน้า ๘๒)

มหาชาติคำหลวง

ชะชิกชะแซ ... อะอิดอะอือ (หน้า ๗๑)

รนาบรนับ (หน้า ๗๒)

ถได้ถแก่ (หน้า ๑๐๒)

ประหารประหร (หน้า ๑๐๔)

พิบัลยพิบุษย ... บมิให้กิดให้ก้อง (หน้า ๑๐๖)

สับปลับสับปลี (หน้า ๑๑๓)

มักขำมักตี ... ด้วยมือด้วยตีน (หน้า ๓๐)

อย่างรื้อยาโกรธ แม่อย่าโรยยาร้อน
(หน้า ๑๑๖)

ทวาทสมาสโคลงดั้น

เทวาเทเวศ (หน้า ๖๘๓)

วิไลยวิลา (หน้า ๖๘๕)

กำเดากำดาล (หน้า ๖๘๘)

ฤดูฤดี (หน้า ๖๙๒)

แรมร่ำแรมโรย (หน้า ๖๙๓)

กำสรวลโคลงดั้น

บรับบเร่อม (หน้า ๕๒๓)

รนนชรรนนแซง (หน้า ๕๔๑)

ออกอ่อนอกฟ้า (หน้า ๕๔๔)

อย่าแม่อย่าควร (หน้า ๕๔๕)

สถาบันวิทยุ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลิลิตพระลอ

- อย่าใคร่อย่าคิด (หน้า ๓๖๐)
 ตัวชั้วตัวช้ำ...ยายช่วยยายชก (หน้า ๓๖๒)
 รู้ศีลปรีศาศตร์...มีอำนาจมีบุญ (หน้า ๓๖๒)
 ผู้มีศักดิ์มีสิทธิ์ ผู้มีฤทธิ์มีอำนาจ (หน้า ๓๖๒)
 เป็นป่าวภาคป่าวงาม (หน้า ๓๖๔)
 งามรูปงามโฉม...บผอมบพี (หน้า ๓๖๙)
 หมอเถ่าหมอแก่ (หน้า ๓๗๑)

สมุทรโฆษคำฉันท์

- ตระกลตระการ ... ทำนุกทำนอง (หน้า ๑๒๑)
 ถ้อยตั้งถ้อยเล่น (หน้า ๑๒๕)
 ไปลาดไปลอง (หน้า ๑๒๖)
 สองแขสองแขง...แรดนี้แรดร้าย (หน้า ๑๒๘)
 ขาดตัวขาดหัว (หน้า ๑๒๙)
 ดระลบดระเลิศ (หน้า ๑๓๐)
 เสี่ยงแดรเสี่ยงสังข์ (หน้า ๑๔๔)
 ดระดาดดระดก (หน้า ๑๔๕)
 กวักปีกกวักหาง (หน้า ๑๕๕)
 ปลาสำปลาเสื่อ (หน้า ๑๕๖)

อนิรุทธคำฉันท์

- สำรวลสำราญ (หน้า ๕๕๖)
 ประเกาะประกวด...บังคมบังคัล (หน้า ๕๕๗)
 รันทกรันทวย...ดระหลบดระเลิศ (หน้า ๕๕๗)

จำเริญจำรัส...รจตรรอง...ยัยบายาบ

(หน้า ๕๕๗)

จำรุญจำรัส (หน้า ๕๕๙)

แลพวกแลพรรค (หน้า ๕๖๐)

รวังรโว...ประดับประดา (หน้า ๕๘๐)

ประทับประเทิด (หน้า ๕๘๗)

จะเห็นได้ว่าการใช้คำลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นทุกเรื่อง แสดงให้เห็นความนิยมของการใช้คำดังกล่าวซึ่งมีมาแล้วตั้งแต่ในยุคต้นของสมัยสุโขทัย เป็นต้นมา ในสมัยสุโขทัยเป็นการเล่นคำโดยซ้ำคำทั้งคำ แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นพบว่ามี การซ้ำทั้งคำก็มี และซ้ำเพียงบางส่วนของคำ คือซ้ำพยางค์หน้าของคำก็มี ลักษณะการใช้คำซ้ำทั้ง ๒ แบบนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในการแต่งวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จนเรียกได้ว่าเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งที่พบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นทีเดียว

๒.๒) **สำนวนโวหาร** สำนวนโวหารที่มีปรากฏทั้งในวรรณคดีสุโขทัยและในวรรณคดีอยุธยามีดังนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ไตรภูมิกถา

แลราหูสุรินทรมีใจยื่นร้ายตระหนกตกใจหนัก
หนา มีขนลุกหนังหัวพอง (หน้า ๖๒)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

อันว่าทานพีเื้อไป เป็นปตยยอย่าผิด
แกสัพทธาตัตย ท่ยงแก้ สรรเพชญ์แปล
ปลุกสัตว์ ธดำรัสข้อปราถนา ในเพล
ปุ่นใด ก็พิตหวนในแลนอก ดาลรูลงรลอก
หนักแล้ว ให้หนังสือหวมึงพอง (หน้า ๗๖)

สถาบันวิทยสิริเมธี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลิลิตพระลอ

ตามกันไปบ่หึง ถึงตีนเขาแต่ล่าง แลถึง
 ค่างปางชะนี ผีผีว่องนำกลัว หัวหูพอง
 อยู่คร้าม (หน้า ๓๖๕)

สำนวน ขนลุกหนังหัวพอง หนังหัวผึ่งพอง และ หัวหูพอง ใช้เพื่อแสดงอาการหวาดกลัว และมีความหมายอย่างเดียวกัน

สุภาสิตพระร่วง

ผิจะจับจับมั้น (หน้า ๒๔๕)

ลิลิตพระลอ

ที่จะกันกันจงมั้น (หน้า ๓๘๓)

สำนวน จงมั้น มีความหมายว่า แน่น ให้อยู่

สุภาสิตพระร่วง

ผิจะคั้นคั้นจงตาย (หน้า ๒๔๖)

ลิลิตพระลอ

ที่จะคั้นคั้นจงเป็นกล (หน้า ๓๘๓)

ไตรภูมิภคา

แลมีลำแค่งลำขานันงามตั้งลำกล้วยทอง
 ผ่าแฝดนั้นแล (หน้า ๗๑)

มหาชาติคำหลวง

มีตำเนอรغامแอวย รทวยรทอตรกรราย
 ค่อยไชยชายยกย่าง เมื่อพิศฟางพวงกล้วย
 ทอง (หน้า ๒๗๑)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลำขาถือกาญจนกทลี และลำเพ็ญลำพาลไส
 สองนมชชิตวิจิตรใน อภาสน์แก้วโฉมเงลา
 (หน้า ๑๗๐)

ไตรภูมิภิกขา

ในตวัไกรสรสีหะนั้นที่ชาวก็ชาวงามนักหนาดั่ง
หอยสังข์อันท่านฝนใหม่ (หน้า ๔๖)

เขานั้นมีตาเป็นอันดำดั่งตาแห่งลูกทรายฟุ้ง
ออกได้ ๓ วัน ที่พรรณขาวก็ชาวงามดั่งสังข์
อันท่านฟุ้งฝนใหม่ (หน้า ๗๑)

แลพระรัศมีอันหนึ่ง มีพรรณขาวและงามดั่ง
ดอกพุดแลสังข์ (หน้า ๑๕๗)

ไตรภูมิภิกขา

แลผมเขานั้นดั่งงามดั่งปีกแมลงภู (หน้า ๗๑)

ไตรภูมิภิกขา

เขานั้นมีตาเป็นอันดำดั่งตาแห่งลูกทรายฟุ้ง
ออกได้ ๓ วัน (หน้า ๗๑)

ไตรภูมิภิกขา

...ในกาลทั้ง ๕ ครั้งนี้ในโลกันตนรกจึงได้เห็น
หนแท้นักหนา คนซึ่งอยู่ในนรกนั้นจึงได้เห็นกัน
แล อันว่าเขาแลเห็นกันดั่งนั้นก็ดี บมิได้เห็นอยู่
นานเลย เห็นเร็วประมาณคิดนิ้วมือเดียวใส่...
(หน้า ๔๒)

มหาชาติคำหลวง

ธกัและผลัดเครื่องฤาษีสิทธิ์ อนนสมเด็จ
บพิตรท้าวทรขนันนอกแล เครื่องทรงสำหรับ
ท้าวภักดิ์ดับไว้ในที่นั้นน ท้าวภักดิ์ทรงสุกุลพัตร
ฉาหนอันขาวตระตาดุสงฆ์ สดแล
(หน้า ๒๖๖)

มหาชาติคำหลวง

คิดโฉมงามท่างเทศ เกลาเกลี้ยงเกษดกดำคือ
ภูนี้ (หน้า ๑๑๕)

มหาชาติคำหลวง

ตาดุจตามฤคดำปลอด เมื่อน้อยคลอตปุ่นปี
หนึ่งนั้นน (หน้า ๓๙)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

จ่านยรท้าวใช้ทาส	ชาญชย
คุมสำแสนยาก	คลี่คล้อย
เอาศรีสุโขทัย	ดยวดีด มือแฮ
ภาล่งลาวลักคร้อย	ส่นนหัว
	(หน้า ๓๒๓)

อิทธิฤทธิ์คำฉันท์

เรียวแรงแรงยิ่งคชสาร สุธสมรมินาน
ก็ได้ด้วยดีตมือเดียว (หน้า ๕๖๔)

สุภาสิตพระร่วง

ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย
(หน้า ๒๔๓)
คนจนอย่าดูถูก ปลูกไมตรีทั่วชน (หน้า ๒๔๕)

มหาชาติคำหลวง

... มิ่งจำให้พระแสงพระนคร ท่านนั้น เหตุ
ท้าวธเพื่อยฟ้า พลไพร่ข้าขับขยว เเดอเดี
จดยวด้วยลูกเมียแก้วปลูกไมตรี เปนฤาษี
สารูป ไปตั้งตบดินเขา อยู่แล (หน้า ๑๑๙)

ศิลาจารึกปู่ขุนจิตขุนจืด

...บาปอันตัดคสงฆ์ จุงให้ได้แก่ผู้บ่ชื่อ...
(หน้า ๑๒๑)

ลิลิตโองการแข่งน้ำ

... ทรายมีในฟ้าในดิน บินมาเยี่ยพพล่ง จุง
มาสูบเอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคด ...
(หน้า ๕๒)

ไตรภูมิภคา

ผีเทพยดาผู้นั้นเกิดแล เมื่อแรกเกิดแลนอน
งยหน้าขึ้นไปฝ้ายบน แลบมิโดยทิศตั้งนั้น
พระอินทร์ธรมิให้แก่เทพยดาผู้วิวาทแก่กันนั้น
เลย พระอินทร์ธเอาไว้เป็นไพร่ฟ้าธเองแล
(หน้า ๑๓๓)

ลิลิตพระลอ

ธก็ให้เตรียมแต่ง แบ่งปันคนผู้สนิท อันเชื้อ
ชิดญาติ ประมาธร่อยหนึ่งไว้ โดยเสด็จให้
ธิบดี ธก็สั่งมนตรีแลไพร่ฟ้า ช่างม้าคลี่คิน
เมื่อ ... (หน้า ๓๙๕)

สำนวน ไพร่ฟ้า หมายถึง ข้าแผ่นดิน ราษฎร บางครั้งใช้ว่า ไพร่ฟ้าหน้าใส ก็มี เช่น

ศิลาจารึกหลักที่ ๑

...ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล ล้ม
หายตายกว่า...(หน้า ๘)

มหาชาติคำหลวง

เปนนโรหิต
ไพร่ฟ้าหน้าใส
กำจัดท้าวจร

กุนีพรหมณ์พิริ
น่านเห็นภุช
ชาวเขตอุดร
จากเมืองมานาน
(หน้า ๑๔๑)

ศิลาจารึกเขาสุมณภู

...เมื่อที่แล้วก็จักได้...เป็นสมบัตินั้นแลมีย่า
เลย (หน้า ๘๔)

มหาชาติคำหลวง

พรุกนี้ช้ายาจก ก็จะตกดินไต่เต้า เข้ามารู้
สำนักนี้มีย่าเลย (หน้า ๑๔๘)

ไตรภูมิิกถา

แม้ว่าผู้บุญหนักแลได้ไปสวรรค์ก็ดี เมื่อภาย
หลัง ยังจักมาใช้บาปตนนั้นเล่า บ่มีอย่าเลย
ส่วนผู้บาปหนักแลไปนรกก่อนแล้ว เมื่อภาย
หลังยังจักได้มาเสวยบุญแห่งตนนั้น บ่มีอย่า
เลย (หน้า ๓๔)

พระองค์จริงรำพึงในพระทัยดังนี้ นางจึงรำพึง
ทุกวันว่าตัวนางนี้มีบุญ แล้วว่ากุนีพึงบุญนางมี
อย่าแล (หน้า ๑๐๖)

อันว่าท่านผู้เป็นเจ้าเรา พระบาทคิดรำพึงในใจ
ท่านว่านางอสนธิมิตตานี้หากเป็นหญิงคนเดียว
ใส่ อันจะเป็นผู้หญิงกว่านางอสนธิมิตตานี้
ชะรอยว่าหาบมิได้เลย เหมือนท่านรำพึงในใจ
ท่านดังนี้บ่มีอย่าแล (หน้า ๑๑๐)

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

ฝึกเปรียบเทียบไปดูหนทางนั้นงามดังหนทางใน
เมืองฟ้า (หน้า ๔๙)

ไตรภูมิภคา

เมื่อเขาตายไปแล้ว เขาย่อมไปเกิดในจตุรกาย
ได้ เลือกแลนักษัตรสัตว์จะได้เกิดเมืองฟ้าได้
(หน้า ๔๕)

มหาชาติคำหลวง

สักกบทิตรไทเทเพนทรผ่านแผ้ว เกลาสุรโลก
เมาลี อนนเปนอธิบดีศรีอัมพร แห่งภูตคณ
นิกร อมรแมนเมืองฟ้า (หน้า ๓๘)

ลิลิตพระลอ

เพื่อข้าก็กษัตริย์ชาติ ใจบมิขลาดกลัวตาย
บมิเอาชายอื่นเป็นคู่ บมิอยู่ให้ไทดูข้า บมิอยู่
ให้ข้าดูแคลน ครั้นพระเมื่อแมนเมืองฟ้า
เพื่อข้าตายตามราช ... (หน้า ๔๓๗)

สำนวน เมืองฟ้า มีความหมายว่า สวรรค์ เมืองสวรรค์

ไตรภูมิภคา

...ให้ชมชื่นยินดีกระทำบาป ให้ใจเจียนแก่
บาป ให้หลงแก่บาป ให้บมิอายแก่บาป บมิ
ให้กลัวแก่บาป ให้ขึ้นฟุ้ง ให้โลก ให้ถือบาป
หมั่น ให้เยยะใหญ่เยยะสำหาว... (หน้า ๓๑)

มหาชาติคำหลวง

... อันว่าพระสากยวงศ์ทรงหลายมีใจ
หมายอนนเยยะใหญ่ใคร่แข่ง จักแสดงโดยชาติ
ตระกูลสุรยพงษ์นั้น... (หน้า ๓๐)

สุภาษิตพระร่วง

เป็นคนอย่าทำใหญ่ (หน้า ๒๔๓)

สำนวน เยยะใหญ่ เยยะใหญ่ ทำใหญ่ มีความหมายเหมือนกัน คือ ทำอวดอำนาจ

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนม
ดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริวารกฐิน โอย
ทานแลปีแลฎิบล้าน (หน้า ๑๒-๑๓)
มีความหมายว่า แต่ละปี

ไตรภูมิภิกขา

... นรกว่าถัดนั้นอันเป็นคำรบ ๑๕ ชื่อโลห
สัมพลีนรก ผุ่งคนอันทำชู้ด้วยเมียท่านก็ดี แล
ผู้หญิงอันมีผัวแล้วแลทำชู้จากผัวก็ดี คนผุ่งนั้น
ตายไปเกิดในนรกนั้น นรานั้นมีป่าไม้จิวป่า
หนึ่งหลายต้นนักแล ต้นจิวนั้นสูงได้แลต้นแล
โยชน์ แลหนามจิวนั้นเทียรย่อมเหล็กแดงเป็น
เปลวลุกอยู่...(หน้า ๔๐)
มีความหมายว่า ต้นละ

... พระอาทิตย์ไปในวิถีสุ่งนั้น ๆ แลวันเคลื่อน
ไปในวิถีนั้นแล ๗๕,๐๐๐ โยชน์...(หน้า ๑๖๗)
มีความหมายว่า แต่ละวัน

มหาชาติคำหลวง

... แลพอกเจ้าใจพระ แลท้าวชกิละลูกรัก
ไปเป็นข่า แก่พราหมณ์ใจกล้าจากกัสมน อัน
ว่าตัวตนแม่นี้ฤาณาเจ้า แม่ยอมกลิ้งเกล้าเกลือก
กลางดิน นอนปรดิทินเปนอาศน์ แม่ก็ยอม
ปรารถนาขอสม สองเสวยอรมยลูกแก้ว แล้ว
แม่ก็กินอาหารแลวหนนแลคาบ อาบน้ำตาทุกวัน
(หน้า ๒๖๘)

มีความหมายว่า วันละ

ลิลิตพระลอ

แล้ววันสามคาบป้อน เป็นนิตย์
บมิให้ใครทำผิด แก่เจ้า
แสนสงวนคู่ชีวิต ฤาใคร่ กลายเลย
เทียรผดุงคั่งเท้า ตราบรู้เสวยเอง
(หน้า ๓๘๒)

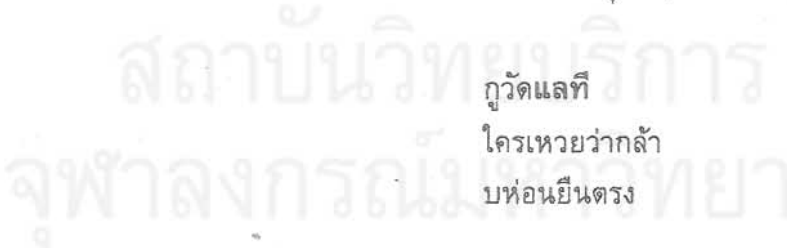
มีความหมายว่า วันละ

อนิรุทธคำฉันท์

วางยังภูธรภูธร เเท้งด้วยโตมร
แลที่แลที่ทุกที (หน้า ๕๖๙)

ตรบองภูดี
ก็ท่าวล้มลง
มาทั้งกลางณรงค
แก่มือมีมาร
(หน้า ๕๙๘)

คำว่า แลที่ มีความหมายว่า แต่ละครั้ง แต่ละที่

ไตรภูมิภคา

ที่นั่นเป็นเมืองพระญาอสุรราชอยู่นั้นแล...มีเมืองอสูรใหญ่ ๔ เมือง ...และมีคูล้อมรอบโดยลึกได้ชั่วลำตาล ๑ กลางเมืองนั้นมีสระทองมีดอกบัว ๕ สิ่งบานงามมักรุ่งเรืองตั้งทองแลย่อมประดับนิตด้วยแก้วสัตตพิชรันนะ พระญาอสุรย่อมลงเหล่น สนุกนิจุดตั้งนั้นทนโปกขรณเอนมีในไตรตรึงษาสวรรค์ (หน้า ๕๙)

สมุทรโฆษคำฉันท์

มนตรีมุขคณาอเนกบริวาร
เทพีแลภูบาล ลิลาส
เด็ดเสาวคนธินีบุษยพิพาส
บุษบาถือตัดดาษ พิดาน
ดุจพระอินทร์แลอินทรอัปสรสำราญ
นันทพิโยทยาน ภิรมย์
(หน้า ๒๒๐)

ไตรภูมิภคา

ถ้าผู้ใดได้ไหว้บูชาพระญามหาจักรพรรดิราชาสี่ก็จะให้ได้สมบัติ ๒ ประการ คือ มนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ (หน้า ๑๐๑)

มหาชาติคำหลวง

อันว่าเจ้าข้าผู้เปนนจอมนารถ ผีไทก์จะประสาท
ปรีสิทธิ พรพิพิธมงคล ประการดลสืบสิ่ง แก่
ข้าผู้เปนนางน้องมิ่งเมียรัตน์ อนนจะเสียดสวรรค์
สัปดาห์ลัดพระองค์พระบาทนี้ (หน้า ๓๘)

สำนวน สวรรคสมบัติ มีความหมายว่า เกิดในสวรรค์ และมีความสุขอยู่ในที่นั้น

ไตรภูมิภคา

แลตนเขานั้นผอมนักหนาหาเนื้อบมิได้เลย
สักหยาด (หน้า ๕๓)

ลิลิตพระลอ

พระคุณพระพี่พัน คณนา
พระเอ็นดูนุชรา ท่านไ้
เมื่อเข้าไปเตียงสา สักหยาด พระเอย
พระค่อยถนอมน้องไว้ เพื่อนท้าวใจบุญ
(หน้า ๔๓๐)

สำนวน สักหยาด มีความหมายว่า แม้แต่น้อยนิด

ไตรภูมิภิกขา

นรกนั้นมีหม้อเหล็กแดงอันใหญ่เท่าภูเขาอัน
ใหญ่หลายนัก (หน้า ๓๗)
ยังมีฝูงเปรตจำพวกหนึ่ง มีตนนันใหญ่เท่า
ภูเขา (หน้า ๕๘)

อนิรุทธคำฉันท์

บัดคชสารคือคชสีห์ **เติบโตสูงคือคิริ**
ชำนันคิริเมฆล (หน้า ๕๗๐)

ไตรภูมิภิกขา

แต่เขาตายเขาเป็นอยู่ตั้งนั้นหลายคาบหลาย
ครานักหนาแล (หน้า ๔๓)

มหาชาติคำหลวง

แลทวยสบสัตว์ฝูงคน อนนครหนครหาย
เครื่องจักตายลำบาก อดปากแห้งนักหนา ก็
มายังแม่น้ำนั้นนบมีน้อย นับด้วยร้อยด้วยพัน
โกยกนนตักเต็มใจ นทีใสสุทธิชาติ ด้วยมือ
ลาดเสนงโบยกดี ด้วยให้โกยกล้อม บางแซ
หอมโสรหมอาบ กินหลายคาบหลายครา ก็
มีรู้คลารู้คลาศ (หน้า ๑๖๓)

ไตรภูมิภิกขา

บัตนทุรสีหะนั้นมีตัวเหลืองตั้งใบไม้ ย่อมกิน
เนื้อเป็นอาหาร (หน้า ๔๕)

มหาชาติคำหลวง

เหมือนแม่จักมิเห็น ฌพ้อ ลูกสรเลินบุญญา
ฌพ้อ ผอมเหลืองคือใบไม้ ฌพ้อ เหตุพบเห็น
หน้าไ้ หน่อท้าวฉนนั้นน แลนา (หน้า ๗๐)

สำนวน เหลืองตั้งใบไม้ และ เหลืองคือใบไม้ มีความหมายอย่างเดียวกัน

สุภาพิตพระร่วง

หิ้งห้อยยาแข่งไฟ (หน้า ๒๔๕)

ลิลิตพระลอ

เสียดไฟเป่าหิ้งห้อย **แรงปู้นี้รู้น้อย**
เผื่อไปรู้เลยนอ (หน้า ๓๖๕)

ไตรภูมิภิกขา

ผู้ใดแลจะปรารถนาไปเกิดในเมืองสวรรค์ได้
 อย่าได้ประมาทลืมนอน ควรเร่งขวนขวาย
 กระทำบุญกุศลบุญธรรมให้ทานรักษาศีล
 เมตตาภาวนาอุปัฏฐากบิดามารดา ผู้เฒ่าผู้แก่
 ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ แลสมณพราหมณ์ผู้มีศีล
 ได้ ก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์แล (หน้า ๑๔๕)
 ผู้เป็นท้าวพระยาผู้ใหญ่ จะพิพากษาเจราสิ่งใด
 ก็ดี อย่าเจราจามาก แม้จะยืมแยมด้วยสิ่งใด
 อย่ายืมแยมมาก แต่พอประมาณเถิด เร่งให้
 ทำหิงถึงความชอบ อย่าได้ประมาทลืมนอน
 เลย (หน้า ๘๖)

ลิลิตพระลอ

แต่นี้จอมทวิปแม่จะจาก พรากแม่พรากพระบุรี
 ศรีกษัตริย์มีเจ็ดสิ่ง พระมิ่งแม่จงจำ ยาคำแม่
 อย่าคลา รีดท้าวพระยาอย่าคลาด อย่า
 ประมาทลืมนอน อย่าระคนคนเท็จ รืออบ
 เสรีจึงจะทำ (หน้า ๓๘๓)

ไตรภูมิภิกขา

แล้วยังมีฎำสิ่งหนึ่งชื่อว่าฉนวนยา เป็นขึ้นใน
 แผ่นดินนั้น แลเห็นเขียนงามต่างามนักตั้งแนว
 นกยูง แลละเอียดอ่อนดั่งฟูกตั้งสำลี
 (หน้า ๗๔)

มหาชาติคำหลวง

เมื่อนั้นนกลงสองกษัตริย์อ่อนคือสำลี
 ครันนพราหมณ์ดีก็ปรีเปนเลือดแล (หน้า ๑๗๓)

จากการศึกษาข้างต้น เห็นได้ชัดว่าสำนวนโวหารในวรรณคดีสมัยสุโขทัยและใน
 วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันอยู่มากพอสมควร และบาง
 สำนวนยังแสดงความคิดเชิงเปรียบเทียบที่ตรงกันอีกด้วย แม้ว่าจะมีรายละเอียดหรือการ
 ขยายความแตกต่างกันบ้างก็ตาม ด้วยเหตุดังกล่าวผู้เขียนจึงคิดว่ากวีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 น่าจะได้รับอิทธิพลในด้านสำนวนโวหารและความคิดเชิงเปรียบเทียบจากกวีสมัยสุโขทัยอยู่
 ไม่น้อยทีเดียว

๓. กลวิธีการแต่ง กลวิธีการแต่งที่ปรากฏในวรรณคดีสุโขทัยที่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะมีอิทธิพลต่อการแต่งวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้แก่ กลวิธีการใช้กลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน และกลวิธีการชมความงามของตัวละคร

๓.๑) กลวิธีการใช้กลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้พบอยู่มากพอควรในวรรณคดีสมัยสุโขทัย และมีปรากฏอยู่ไม่น้อยทีเดียวในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องมหาชาติคำหลวงและเรื่องลิลิตพระลอจะมีปรากฏอยู่มากอย่างเห็นได้ชัดเจน กลวิธีดังกล่าวนี้จัดว่าเป็นกลวิธีการใช้ภาษาที่เป็นลักษณะเด่นของทั้งสองสมัยนี้ มีประโยชน์ในด้านเห็นค่า เห็นความหมายของคำ และยังช่วยให้เกิดการแบ่งจังหวะในการออกเสียงคำให้เหมือนกัน หรือเท่า ๆ กัน ก่อให้เกิดความไพเราะในเวลาอ่านหรือพูดได้อีกทางหนึ่งด้วย ในบทที่ ๓ ผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้วว่าวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีการใช้กลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกันอยู่มาก ในบทนี้จะขอคัดการใช้กลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกันมาเพื่อให้เห็นได้แจ่มชัด ดังนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู

กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้

หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กู

เอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอา

มาแก่พ่อกู (หน้า ๘-๙)

พ่อกูตายยังพี่กู กูพ่อบ่าเรอแก่พี่กู ตั้ง

บ่าเรอแก่พ่อกู (หน้า ๙)

ในเมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว

(หน้า ๙)

ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลาย

ในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้

(หน้า ๑๒)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแข่งหน้า

ครั้นมาถึงกับเสียงเยี่ยชระแรงชระแรง แผง

ข้าวยืนเยี่ยชระวางชระวาง รวงซางจุมปากเยี่ย

จเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลินเยี่ย

ละลายละลาย ตราบมีในฟ้าในดิน บินมา

เยี่ยพพล่อง จุ่งมาสูบเอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อ

ใครใจคด ขบถเกียจกาย ว่ายกระทู้พาด

พัด ความแควนมัดศอก หอกดินเต้าเท้า

ถก หลกเท้าให้ไปมิตันตาย หงายระม

ระม ยมบาลลากไป ไฟนรกลาบปล้น

ดินพลาญ เขาวางเหนือพิจิ ผู้บ่ตีชื่อ

ชื่อใครใจคด ขบถแก่เจ้า ผู้ผ่านเกล้า

อยุธยา สมเด็จพระรามาริบัติ... (หน้า ๕๒)

ใครจักมักเหลี้ยนเหลี้ยน ใครจักมักหัวหัว

ใครจักมักเลื้อนเลื้อน (หน้า ๑๓)

เบื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีปู่ครู
มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่มีนามี
ถิ่นถานมีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่า
ขาม ดูกามตั้งแก่ง(งแต่)ง เบื้องตีนนอนเมือง
สุโขทัยนี้มีตลาดปสานมีพระอจนะ มีปราสาท
มีป่าหมากพร้าวป่าหมากกลาง มีไร่มีนามีถิ่น
ถานมีบ้านใหญ่บ้านเล็ก (หน้า ๑๖)

จารึกอันหนึ่งมีในเมืองชเลียง สถาบแก้วด้วย
พระศรีรัตนธาตุ จารึกอันหนึ่งมีในถ้ำชื่อถ้ำ
พระรามอยู่ฝั่งน้ำลำพาย จารึกอันหนึ่งมีในถ้ำ
รัตนธาร (หน้า ๑๗)

ศิลาจารึกนครชุม

เมื่อปีอันจักสิ้นศาสนาพระพุทธเป็นเจ้าที่สุดทั้ง
หลายอัน ปีชวดเดือนหกบูรณมี วันเสาร์วัน
ไทยวันระวายสัน วันไพสาขฤกษ์ถึงเมื่อวันตั้ง
นั้น แต่พระธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี
ในเทพโลกกิติ ในนาถโลกกิติ เหาะไปกลาง
ทาว และไปประชุมกันในลังกาทวีป (หน้า ๓๒)

จารึกอันหนึ่งมีในเมือง...อันหนึ่งมีใน
เมืองฝาง อันหนึ่งมีในเมืองสระหลวง

(หน้า ๓๙)

ยวนพ่ายโคลงฉัน

แถลงปางข้าให้ท่วย

ตามต้อยไพร่เรื่อง

แถลงปางรำบาลลาว

ทันทีน้ำลิบแล้ว

สรรเพชญ์ภูวนารถแก้ว

ตามต้อยไพร่พึ่ง

จयरจอมครุฑผลาญ

สยงสรเทือนพียงค้ำ

ภูษางามแฉ่งเกื้อ

เทพยสังหรง

ทยมสารชื่อสัตยจร

พลพวกหาญถ้วนถ้ำ

อาภรณ์อากาศเกื้อ

ภาตระหลบไตรภูมิ

ทยมพิรพระสังทร

พรพระสังหารหน้า

ใจหาญ

ร้อนเกล้า

มัวไม่ห

ขึ้นไชย

(หน้า ๓๑๘)

การยุทธ ยิ่งแฮ

พ่ายส้าน

แผลงเดช

ค่นเมรุ

(หน้า ๓๒๑)

กฤษร ขึ้นแฮ

ยวดเกล้า

จตุรทวีป

ร้อนรงค์

(หน้า ๓๔๐)

กฤษร ขึ้นแฮ

เฟื่องหล้า

หายาก

ขึ้นไชย

(หน้า ๓๔๑)

รอยตีน...พระเป็นเจ้าของเจ้า...อันหนึ่งประดิษฐาน
ไว้ในเมืองศรีสัชชนาลัยเหนือจอมเขา อัน
หนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอม
เขาสุมณภูฏ อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมือง
บางพานเหนือจอมเขานางทอง ...(หน้า ๓๙)

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑

พ่อตายไว้แก่ลูก พี่ตายไว้แก่น้อง (หน้า ๔๓)
แล้วกระยาทานคานนั้นทองหมื่นหนึ่ง เงินหมื่น
หนึ่ง...จ๊กนับก็แลมิถ้วน แต่อันฝูงลูกบ้านลูก
มาช้อย จ๊กนับแลมิได้ แต่อันเครื่องกระทำ
บูชามหาสังฆราช จ๊กนับก็แลมิถ้วน
(หน้า ๔๙)

ศิลาจารึกวัดศรีชุม

...เสวยราชในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อนคร
สุโขทัย อันหนึ่งชื่อนครศรีเสขนาไล
(หน้า ๖๑)
เบื้องตะวันออกถึง...เบื้องหัวนอนถึงขุนลูน
ดาขุนดาขุนด่าน ๐ ...เบื้องในหรดีถึงฉอด
เวียงเหล็ก ...เบื้องตะวันตกถึง..สะพาน... ๐
เบื้องพายัพถึงเชียงแสนพยาว.ลาว ๐ เบื้อง
ตีนนอนถึงเมือง... (หน้า ๖๒)

มหาชาติคำหลวง

เป็นม่ายชายดุด่า กุมเกษากำกั้ม ผลัก
ล้มจมดินทราย แสร้งวยอายุยดยศ ให้
ทุกข์ระทศเท่าฟ้า ซอซึ้งหน้าบมิหลัก ผีก
แฝงลับมิมลละ ด้วยปละหวาปลัวยเพื่อน อ้า
พระเลื่อนลอกพ ธิปไตยศกสมบุรณ์
ม่ายอาตุรในโลกย์ ขอพิโยคยงงป่าไป
กับผววนั้นน กำละและเหล้ามักม่าย จำ
จุนขัดผัดผัดพิ มีสัญญาว่าตนแ่ง แผ่สินสู่สัก
น้อย ยื้อหญิงย้อยน้ำตา กละผู่กกาพิ
ไหล่ตามตีตอมรุ่ง แสนสดุ้งตักตน อ้าพระภู
แก่นพญา เจตฎานหนตไทรถ ม่ายลาลศ
ในโลกย ขอวิโยคยงงป่าไป กับผววนั้นน
ผิพึ่งอยู่ในแห่ญาตี มิตรอนนอาจเอาฐร ภู
ผิตด้วยเงอนทอง ลงงลองของคำใช้ ย่อม
ได้พากขอพิมาน ว่าเปนนงานท่างล ฟีน้อง
ดลดูแคลน มิตรปากแปลนดูถูก อ้าพระผู้
ปลุกใจจุง พิกโพดุงคดลเยศร์ ม่ายหมื่น
เทวษในโลกย ขอพิโยคยงงป่าไป กับผว
วนั้นน ขาดขอดทีกฐารา เมืองมทิมามังพล
บมีตนท้าวบ้อง หญิงไค่นองพีถึงทศ ผว
ซัดเสี้ยแสนซ้า เมืองแม่น้ำนางสาม ยลบมิ
งามแก่ตา อ้าพระตราตรัสเมือง เรือง
รโถศกสิพีม่ายเดียดดีพรในโลกย์ ขอ
พิโยคยงงป่าไป กับผววนั้นน (หน้า ๘๒)

เจ้าศรีศรทธาราชจุฬามณีจึงขับแม่ช้างไล่ตามตีบหย่า...ช้างนั้นตามตีบหย่า จึงได้ช้างสราย...จึงไปสืบค้นหาเอาพระพุทธรูปหินเก่าแก่แต่โบราณด้วยไกลชั่วสองสามคืนเอามาประดิษฐานไว้ในมหาพิหาร ลางแห่งได้คอกได้คน ลางแห่งได้ผมได้แขนได้อก ลางแห่งได้หัวตกไกลแลสี่คนหาม เอามาจึงได้ ๐ ลางแห่งได้แข้งได้ขา ลางแห่งได้มือได้ตีน ย่อมพระหินอันใหญ่ (หน้า ๗๔)

ศิลาจารึกปู่ขุนจิตขุนจอด

แม่ผู้ใดบชื่อไซรีให้ (ผี)มัน ทั้งเสื่อใหญ่ เขาพุดา เขาผาดานผาแดง ...ผีผู้ใดใครบชื่อจุงผีฝูงนี้หักก้าน้าวคอ อย่าเป็นพระยา...(หน้า ๑๒๐)

ไตรภูมิภิกขา

แม้ว่าผู้บุญหนักแลได้ไปสวรรค์ก็ดี เมื่อภายหลังยังจักมาใช้บาปตนนั้นเล่า บ่มีอย่าเลย ส่วนผู้บาปหนักแลไปนรกก่อนแล้ว เมื่อภายหลังยังจักได้มาเสวยบุญแห่งตนนั้น บ่มีอย่าเลย (หน้า ๓๔)

คนผู้ใดเกิดมาแลบ่มีรู้จักบาปจักบุญ แลบ่มีรู้จักคุณพระพุทธร ... (หน้า ๓๔)
มันบ่มีรู้จักพี่รักน้อง บ่มีรู้เอ็นดูกรุณา ... (หน้า ๓๕)

ปางไปในครีมครุ กินลูกซูลูเพราราย
สองราทหารกชาย หญิงจะจำทำกลใด

.....
อาจินกินพลับพลอง โบไม้รองตองปะปุ
กำพร้าหน้าเอ็นดู สองจะจำทำกลใด

.....
ยะยุงนุงปอป่า เปลือกไม้หญาคาเคื่อง
ลำบากจากบ้านเมือง สองจะจำทำกลใด

.....
ปบป่าฝ่าตีนยุ เยอนทองคู้ปุโสกลัลลย
ปี้ม้วยด้วยสองขวัญ เนตรจะจำทำกลใด

.....
เดอรดอนนอนขวงเซอ พุ่มทุมเทวอต่างไทรญ
สงสารหลานสองคน เจ้าจะจำทำกลใด

.....
อยู่ยงรงงแรมป่า ได้หญาฟางต่างเมะหมอน
สองราอาทรนอน นั้นจะจำทำกลใด

.....
เหงื่อไหลโคลหมักมอม ต่างเครื่องดอมผอมอก
ชฎชองทองอนนโกล สองจะจำทำกลใด

.....
ขมอยเมื่อเผื่อแผกหญ้า ยุงชุมฉ่าฝ่าเหลือบฝูง
ไร้พยชน้อยดออรุง สองจะจำทำกลใด

.....
นันทโสแด
(หน้า ๘๔-๘๕)

ได้เครื่องบินนั้นเที่ยวร่อมขวากใหญ่แลยาว
 ร่อมเหล็กแดงลุกเป็นเปลวไฟไหม้ตัวเขาดังไฟ
 ใหม้ต้นไม้ในกลางป่า ครั้นว่าตัวเขาตระลอล
 ตกลงจากหนามหวายนั้น ลงไปยอกขวาก
 เหล็กอันอยู่ใต้นั้น ดนเขานั้นขาดหัวทุกแห่ง
 เมื่อขวากนั้นยอกตนเขาอยู่ดังท่านเสียบปลาน
 นั้นแล บัดเดี๋ยวหนึ่งเป็นไฟไหม้ขวากเหล็กนั้น
 ลุกขึ้นไหม้ตนเขาอยู่หึ่งนานนักแล ดนเขานั้น
 สุกเนาเปื่อยไปสิ้น ได้ขวากเหล็กในน้ำเวตรณีน
 นั้น มีใบบัวหลวง แลใบบัวนั้นเที่ยวร่อมเหล็ก
 แดงเป็นคมรอบนั้นดังคมมีด แลใบบัวนั้นเป็น
 เปลวลุกอยู่ปมดับเลยสักคาบ ครั้นว่าตนเขา
 นั้นตระลอลจากขวากเหล็กนั้นตกลงเหนือใบ
 บัวเหล็กแดงอันคมดั่งนั้น ใบบัวเหล็กแดงอัน
 คมนั้นก็บาดขาดหัวทุกแห่ง... (หน้า ๓๖)
 ผิเมื่อไกรสรสีหะนั้นออกจากคูหาทองคำดี
 คูหาแก้วก็ดี อันเป็นที่อยู่แห่งไกรสรสีหะนั้น...
 (หน้า ๔๖)

ฝูงช้างแก้วนั้นมี ๑๐ จำพวก จำพวกหนึ่งชื่อ
 กภาพกษัตริย์กล สิ่งหนึ่งชื่อคังเคยยหัตถิกล
 สิ่งหนึ่งชื่อปณทรหัตถิกล สิ่งหนึ่งชื่อตามพ
 หัตถิกล สิ่งหนึ่งชื่อปิงคลหัตถิกล สิ่งหนึ่ง
 ชื่อคันทรหัตถิกล สิ่งหนึ่งชื่อมังคลหัตถิกล
 สิ่งหนึ่งชื่อเหมหัตถิกล สิ่งหนึ่งชื่ออุโปสถ
 หัตถิกล สิ่งหนึ่งชื่อฉัททันตหัตถิกล
 (หน้า ๔๗)

สู่อ่าป่วยไปขอโทษ การกษัตริย์กรธฤท
 เพื่อจะให้ท้าวชทายหฤทัยคยด ว่าถูกได้ยก
 การกิจ... (หน้า ๑๐๐)

เพื่อจะสอนราษฎรกรรมให้ชอบ ใครและ
 ชอบใจกู สู่อ่าป่วยให้กินเมือง เขาก็จะ
 ขับหนีเนื่องนิรันดร ... (หน้า ๑๐๑)

ความสหายสองเสนห์ ก็จะมีสนเท่ห์ทัณฑ์ทำเช็ญ
 เพราะกูเป็นประเดยก ปรตยนตเอกไอสวรรค์
 ความซ้เลาะกนหนกิจแรก ความประกก
 กนหนกิจริน สองแผ่นดินดาลโกรธ บมิกวรแก่ดู
 ผู้จะมล้างปลิโพธภายใน (หน้า ๑๐๑)

เรือนมิ่งเป็นแก้ว กุ๊กบมิปอง เรือนมิ่ง
 เป็นทอง กุ๊กบมิไป อยู่เลย (หน้า ๑๐๖)

ชื่อว่าเรือนมิ่งงามดั่งเรือนท้าว อัยวมิ่ง
 งามดั่งเรือนไท กุ๊กบมิไปเยือนเลย
 (หน้า ๑๑๗)

พระแพศยันตรดุจแผ่นหล้า สัตว์ถ้วนหน้าอยู่
 เย็นใจ ... อนี้คือพระแพศยันตรดาบศ
 พัยรททไสสร ใครเห็นทรชบอกบ้าง ที่พระ
 ผู้สร้างสารุจรรยา ดั่งฤฎา ดั่งโพพฤษาขิง
 กว้าง เกิดแทบทางทางทวย ใบขयरม
 รเรื่อย สรนุกนิเนื่องฉายาเปนพ่านักนิใน

แต่ดิฉันอ่านอันหาตีนปมิได้ ปลาใหญ่ ๗ ตัว
ตัวหนึ่งชื่อติมิ ยาวได้ ๒๐๐ โยชน์ ตัวหนึ่ง
ชื่อติงมิงคล ยาวได้ ๓๐๐ โยชน์ ตัวหนึ่งชื่อ
ติมิปังกล ยาวได้ ๕๐๐ โยชน์ ...

(หน้า ๔๗-๔๘)

ปรตผู้งผู้หญิงจำพวกหนึ่งเที่ยวร่อมเปลือยอยู่
แลมีต้นอันเหม็นนักหนาทั่วสารพวงค์แล มี
แมลงวันตอมอยู่เจาะกินตนเขามากนัก แลตน
เขานั้นผอมนักหนา หาเนื้อปมิได้เลยสัก
หยาด เท้าว่าแต่เอ็นแลหนังพอกกระดูกอยู่ใ้
ปรตเหล่านี้ดอดอยากนักหนา หาสิ่งอันจะกิน
มิได้เลยสักหยาด หน้า ๕๓)

ผีแลคนอันมาแต่ทรกแลมาแต่ปรตก็ดี มัน
คำนึงถึงความอันลำบากนั้น ครั้นว่าออกมา
ก็ร้องไห้แล ผีแลคนผู้มาแต่สวรรค์และคำนึง
ถึงความสุขแต่ก่อนนั้น ครั้นว่าออกมาไ้ก็
ย่อมหัวร่อก่อนแล แต่คนผู้มาอยู่ในแผ่นดินนี้
ทั่วทั้งจักรวาพอันใดอันอื่นก็ดี เมื่อแรกมาเกิด
ในท้องแม่ก็ดี เมื่ออยู่ในท้องแม่ก็ดี เมื่อ
ออกจากท้องแม่ก็ดี ในกาลทั้ง ๓ นั้นย่อม
หลงปมิได้คำนึงรู้อันใดสักสิ่ง (หน้า ๖๖)

ราษฎร อันมล้ำมารคจรัลจร อนี้คือพระ
แพศยันดรโพธิสัตว์ พยงอสังขวิศาล ไกร
รู้วานวารา ที่พระผู้เพื่อยฟ้าดินเกษม ดั่ง
ไชรชเรมชรอ้อ อรท้อแทบทางเดอร ร่ม
เย็นเมอลมีดเมฆ พยงชลเศกเสบยใจ ทวย
ไตเดอรแดดร้อน ดับไขช้อนกัลหายุหิว ร่ม
เย็นฉิวเฉื่อยหล้า ถ้วนหน้าเหนือฟ้านักนอน
อนี้คือพระแพศยันดรสันโดฐ พยงนิโครธ
สูงเสบอย ไกรรู้เฉลยถูกกล่าว ที่ทำผู้
กล่าวคลังธรรม ดั่งงฤ ดั่งไม้ม่วงมาศ
บแคล้วคลาศทางเทอน ไบบงงเหอนหาวบด
มีรศเรื้อยใจคน ทวยทูลพลหิวหอบ ให้ชุ่ม
ชอบใจคีน สบสัตรียั้งงอยู่ ดับร้อนสู
สโมสร อนี้คือพระแพศยันดรแมนมูรติ
พยงพฤษจจรูญเจอรอญผล ไกรรู้ทนแห่งไท้
อย่าไว้ว่าแก่กูหนึ่งรา ... (หน้า ๑๒๐)

ดอกไม้กัวยวเกษา ลูกไม้ราแรงเสพย์นี้
วนนนี้เราจะเสี่ยสวนมิ่ง ดอกไม้สิ่งสามผล แล
นาเจ้า ... ลูกไม้ราแรงเสพย์ หวานกรอบ
โอชารศนันน อ้าววนนนี้เรากก็จะนิราช ร้างผล
ชาติทั้งหลาย เหลือเหล่านี้ (หน้า ๑๗๖)

ทั้งรูปสัตว์ก็จะร้าง ทั้งรูปช่างก็จะโรย
แลนาเจ้า (หน้า ๑๗๗)

เราชวนกันโลภอาหารเรากินโอชารสแผ่นดิน
อันวราศมีในตัวเราที่รุ่งเรืองนั้นก็หายไปสิ้น ก็
บันดาลให้มีมืดแก่เรา เราจึงปรารถนาสีอัน
รุ่งเรืองนั้นเล่า จึงเกิดพระอาทิตย์แลพระจันทร์
ให้รุ่งเรืองแก่เรา เรากระทำซึ่งสุภาวะผิดธรรม
อันว่าโอชารสแผ่นดินนั้นก็หายไป แล้วจึง
กลายเป็นดังดอกเห็ดอันตุมนี้ขึ้นขึ้นมาในกลีบ
ดินให้เราได้กินต่างเข้า เราใส่แรงกระทำ
ความอันมิชอบธรรมเล่า อันว่ากลีบดินดังดอก
เห็ดตุมก็หายไป จึงกลายเป็นเชือกเขานั่นชื่อ
ภทาลดาขึ้นมาให้เราได้กินต่างอาหารเล่า
เราก็เร่งกระทำความมิชอบซ้ำอีกเล่า อันว่า
เชือกเขากษัตริย์นั้นก็หายไปสิ้น ...

(หน้า ๑๘๗)

แล้วเข้าสัญชาติสาลินี่ที่ใดเราเอาเมื่อตะวัน
เย็นนั้น ครั้นว่ารุ่งขึ้นเช้าเราเห็นเขานั้นเป็นอยู่
ในที่นั้นดังเก่าแล้วแล ที่ใดอันเราไปเอาเมื่อ
เช้าใส่ ครั้นว่าตะวันเย็นก็เห็นเขานั้นเต็มงาม
อยู่ในที่นั้นดังเก่าแล้ว (หน้า ๑๘๗)

บ่าหรืออยากเข้าอีกอาหาร บ่าหรือ
อยากนำหิวหอบ และเข้าไปปลอบไปหา
พระราชมารดาคนใด (หน้า ๑๘๘)

ภูก็จะฆ่าด้วยพระขรรค์ ภูก็จะพนด้วย
ดาบอย่าให้พราหมณ์มาบยบนลูกกู โสดเทอญ
(หน้า ๑๘๘)

เมื่อพันไทยพยัคฆราช สู่อาวาศโสดแล
อันว่าไตรเพทประนามนี้ จะมีแก่ราชมฤตพาล
ทรงกำลังสงฆหารหัดคืนทร์ ในบัดพิณพัน
หิมพานต์ขอเชิญท่านจงเป็น ภาติราชโดย
เห็นธรรมา ข้อยวอนว่าขอพี่ จงให้วิถี
เถื่อนทางเล่าเทอญ อันว่าข้อยขำหรี
ภริยาเป็นอรรคมเหสี แก่พระมหाराชบุตร
อนนบริสุทิสวัสดิ์ อันว่าชาวสีที่เขาบพัน
จากบุรีวงวง ... อนึ่งผลเผือกมณมีมาก
หลาย ขำหรีนำมาถวายพระเจ้าแล มี
ของเสวยนั้นจะนับมิได้ ทั้งเผือกมณผลไม้
นั้นต่าง ๆ ขำหรีผู้น้องจะแบ่งผลไม้ให้แต่
กิ่งส่วน สองส่วนจะให้พระเจ้าลูกแลภัสดา
จงกรุณาให้มรรคาแก่ข้อยเทอญ หนึ่ง
มารดรข้าชาติโยรส พงษ์ปรากฏเกียรติไกร
พระบิดุเรศไชรัสุริวงษ์ ราชบุตรบงกษาเรศ
ชาติชายเขฎฐาธิบตี จงเป็นภาตกรที่ร่วมอุทร
ข้อยอ้อนวอนขอพี่ จงให้วิถีเถื่อนทาง
แก่ห้องนางนี้เทอญ (หน้า ๑๘๘)

เราใส่แรงกระทำความอันมิชอบธรรมเล่า
อันว่ากลีบดินดั่งดอกเห็ดตุมนั้นก็หายไป จึง
กลายเป็นเชือกเขานั่นก็ขาดตาขึ้นมาให้เรา
ได้กินต่างอาหารเล่า เราก็แรงกระทำความมิ
ชอบซ้ำอีกเล่า อันว่าเชือกเขากขาดตานนั้นก็
หายไปสิ้น จึงกลายเป็นเข้าสัญชาติสาลี ...
บัดนี้ใส่เราแรงกระทำความผิดธรรมยิ่งกว่า
เก่าอีกแล อันว่าเข้าสาลีนี้ก็ตาลเป็นเข้าเปลือก
ไป... (หน้า ๑๘๗)

แลควรเราท่านทั้งหลายตั้งไว้ ท่านผู้หนึ่งให้
เป็นใหญ่เป็นเจ้าเป็นจอมเราเถิด ... เขาจึง
ไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า ขอให้ท่านเป็นเจ้า
เป็นจอมแก่ผู้ข้าเขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์
เจ้าให้เป็นพระญา...เป็นเจ้าเป็นจอมเขา
(หน้า ๑๘๗-๑๘๘)

สัตว์อันเกิดในนรกมาพจรภูมิ...

สัตว์อันเกิดในปฐมฌานภูมิ...

สัตว์อันเกิดในทุติยฌานภูมิ...

สัตว์อันเกิดในตติยฌานภูมิ...

(หน้า ๒๗)

รอยรูปสองตายท่วง จึงสงบสงนงนิ่งเฉย
หากแต่คำจรรล่าแล้ว บมิเห็นสูท่านเลย
สองสายใจจอมมิ่ง ยยวสกุณมาทึงทอดเสี้ย
มียาเฉย นกพู่ผู้หวิวบพ้อง นกเมียบร้องนึ่ง
น้อยนี้ รอยรูปสองสูญตาย ดงงแม่
หมายบมียาเฉย (หน้า ๒๐๔)

ชรอยรูปน้อยหน่ออิราศร้างแม่ ตายจาก
อกแล้วแลหลากนักร ... ทังงบักษาสัตว์สง
งอเหงางยบ บโจนจับจยบเจรจา ดง
ช้อยคหนึ่งหน้าใจหาย เห็นว่าสองสวาดีว่าง
ววยชีพแม่นแท้เทอญ ... ดงงช้อยนีกหน้า
หน่ออิราศ ชันธชาติชีวาตม่นนแม่
แท้แล (หน้า ๒๐๔)

อันว่าชั้นพระญาตีสหรรค ก็ลูแก่ลิกขาบท
พระสรเพ็ชฎ์พุทธบพิตรแล อันว่าพระญา
ทังงขึ้น สทั้นทัยนจินดา เปนอเนกาครค
จิตร สถิตในสถานอยู่นั้น ในตรบัตนั้น
อนหนว่าบันนมหาเมฆพยุห์ จรก็ลูขึ้นกลาง
โพยมากาศ โสดแล

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า เขาเที่ยวร่ำ咏
กินแต่น้ำหนองเน่าแลหมาเน่าหมาพอง...เพื่อ
บาปกรรมเขา เพราะเขาอำพรางพระสงฆ
เจ้าให้ฉนั้นนั่นแล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า และมีเปลวไฟพุ่ง
ออกแต่อกแลลิ้น แต่ปากแห้งเขาแล้ว แล้ว
เปลวไฟนั้นลามไหม้ทั้งตนตัวเขาทุกแห่งแล...
เพื่อบาปกรรมเขาได้กระทำดังกล่าวมานี้แล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่าร้ายนักหนา หา
น้ำจะกินปมีได้เลยสักหยาด แลเปรตนั้นอยาก
น้ำนักหนาดั่งว่าใจจะขาด...เพราะว่าบาปเขา
เขาทำข่มเหงท่านผู้อื่นเพื่อดั่งนั้นแล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า เขียร่ำ咏มี
ตัวเปื่อยเน่าแลผอมนัก มีหลังก็ขด มือก็เฝ้า
ดินก็เปื่อย... (หน้า ๕๗-๕๘)

กล่าวถึงฝูงสัตว์อันเกิดในนรกภูมิอัน
เป็นปฐมกัณฑ์โดยสังเขปกถาเท่านี้แล
(หน้า ๑๗๙)

กล่าวถึงฝูงเกิดในดิรัจฉานภูมินั้นอัน
เป็นทุติยกัณฑ์โดยสังเขปแล้วเท่านี้แล
(หน้า ๕๑)

แลกล่าวถึงสัตว์อันเกิดในเปรตภูมิ
อันเป็นตติยกัณฑ์โดยสังเขปกถาจบเท่านี้
แล (หน้า ๕๘)

อันว่าหาฝนสวรรค์ ชื่อโภชนพรพรชชารา ก็
ตกลงมาเมื่อนั้น น้ำฝนนั้นมีแสง จู
ทองแดงบมิเศว้า ทรัพย์สินทั้งมวลอยู่
เลย อันว่าคนทั้งหลายผู้ใคร่ให้ต้ององค์ ฝน
ก็ตกลงชุ่มทราบ อาบทั่วสรรพัตถิยา สบ
สรรพางค์คนผู้ใคร่นั้นน อันว่าคนทั้งหลายผู้
โศก แลบมิใจปรารถนา ฝนก็บมาเมลดหนึ่ง
ต้องตนซึ่งผู้บงใคร่นั้นน (หน้า ๓๒)

แก้วมุกดาไพฑูริย์แสงใส ให้ไม่อิ่มองค์ศรัทธา
ทั้งทักษิณพาทาเราก็จะตัดให้ไปเล่าแล แม้
เราแลเห็นยากมาแต่เราชื่นชม ในอารมณ์
หวั่นไหวเรายออินให้สิ้นสุดทานบารมี แม้วัย
ชนสีที่จะมาว่าดีรัน ฤๅบัพพาชานิยเรานั้นก็
ตามใจเล่าแล (หน้า ๕๔)

ดินพองสองเดือนยาก จับลำบากเจ้าใคร
จะเห็นโสดเลย คนใดเลยแลจะเปนญาติ แล
จะจูงสองรักราชแก้วไป โสดเลย
(หน้า ๑๗๘)

มากุจะผาดผองสร้างไปด้วยฉับ จับจิกครยิกเอา
ชีพรหมณ์นี้ โสดเทอญ กุก็จะฆ่าด้วยพระ
บรรคักุก็จะพ่นด้วยดาบ อย่าให้พรหมณ์บา
ปบยณลูกกุ โสดเทอญ กุก็จะเอาลูกรักกุทั้ง
สอง จากจำนองจำนำมณมา จงสร้างโสภาค
โสดเทอญ (หน้า ๑๗๙)

กล่าวถึงสัตว์อันเกิดในอสุรกายภูมิเป็น
จตุตถกัณฑ์โดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล
(หน้า ๖๒)

กล่าวถึงฝูงสัตว์อันเกิดในมนุษย์ภูมิอัน
เป็นปัญจกัณฑ์โดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล
(หน้า ๑๓๑)

กล่าวถึงพรหมทั้งหลายอันมีรูปชื่อว่ารูปา
วจรภูมิเป็นสัตตมกัณฑ์ด้วยสังเขปแล้วแต่
เท่านี้แล (หน้า ๑๕๕)

แลกล่าวถึงพระพรหมอันชื่อว่าอรุปาจร
ภูมิอันเป็นอัญญมกัณฑ์โดยสังเขปแล้วแต่
เท่านี้แล (หน้า ๑๖๐)

กล่าวถึงอวินิโคกรุปอันเป็นนวมกัณฑ์
โดยสังเขปเท่านี้แล (หน้า ๑๗๗)

กล่าวถึงโอกาสมหากัลปสูญญตาอันเป็น
ทสมกัณฑ์โดยสังเขปแล้วเท่านี้แล
(หน้า ๑๘๙)

สุภาสิตพระร่วง

ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย

(หน้า ๒๔๓)

ที่ทับจอมมีไฟ ที่ไปจอมมีเพื่อน (หน้า ๒๔๔)

หิมานวตมณณา นิภูจิตา จตุตติสสตาภาปฏิ
มณทิตา ก็ประดับด้วยพระคาถาอันมีร้อย
สามสิบสี่บทบาทบาฬีสิ้นแล (หน้า ๕๙)

วนปเวสนกณฺฑที นิภูจิตํ ๫ พระคาถา ๕๗
พระคาถาจบบริบูรณ์ (หน้า ๑๐๘)

ชูชกปพฺพ นิภูจิตํ อันประดับประดาด้วย
พระคาถา ๗๙ พระคาถา คณนาในชูชก
บรรพพระสรรเพชญ์บันทูล บริบูรณ์พระธรรม
เท่านี้แล (หน้า ๑๒๔)

จุลลวนวณฺณนา นิภูจิตา จุลพน ๓๕ พระ
คาถาจบเสร็จ พระสรรเพชญ์บันทูล ก็
บริบูรณ์พระธรรมเท่านี้แล (หน้า ๑๓๑)

มหาวนวณฺณนา นิภูจิตา มหาพน ๘๐ พระ
คาถาจบเสร็จ พระสรรเพชญ์บันทูล
บริบูรณ์พระธรรมเท่านี้แล (หน้า ๑๕๒)

กำสรวลโคลงคั้น

มลักเห็นน้ำหน้าไ้	ไ้ตา พี่แม่
рымตากตนติงกาย	น้ำน้อง
ลนลพี่แลมา	บากจาก
จยรจากตือกร้อง	รยกนางหานาง
	(หน้า ๕๒๘)

ระฤกรตน้องไ้	ไ้ตา พี่แม่
เออสมุทรอยงกาม	กล่อมเหน้า
เยี้ยแลลนลุงมา	บางค้อม
ถนัดค้อมน้อยข้าเจ้า	ส่งจนนทน์
	(หน้า ๕๓๔)

โถมแม่จกฝากฟ้า เกรงอินทร หยกกนา
อินทรท่านเทอกโถมเอา สู้ฟ้า
โถมแม่จกฝากดิน ดินท่าน แล้วแฮ
ดินฤชัตเจ้าหล้า สู้สี่สองสี่

(หน้า ๕๑๖)

ถารยมให้ชูพราก กนนแพรง ก้อนฤ
กรรมแบ่งเอาอกมา ดั่งนี้
เวรานุเวรเอง พระบอก บารา
ผิดชอบใช้หนี้หน้า สู้สี่สองสี่

(หน้า ๕๒๕)

ลิลิตพระลอ
ครั้นช่วยลูไต้ ตูจะให้ลากจงครัน จะให้
รางวัลจงพอ (หน้า ๓๖๒)

ใครจักเทียมจกคู่ ปู่เจ้าสมิงพราย ธว่าให้
ตายก็ตายทันเห็น ธว่าให้เป็นก็เป็นทันใจ
(หน้า ๓๖๓)

เชิญปู่หมอขึ้นขี่ ขับช้างปรีปริงตาม ทั้ง
สามไปร่าย ปายหน้าสู่เขาเขี้ยว เหลียวแล
ทางจรลิว เหลียวแลทิวเทินป่า (หน้า ๓๖๕)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชรีบเมื่อยังลูกไท้ ให้มาพลาจวันทต สลด
 ฤทัยพระองค์ ทรุคนั่งลงแลพระพักตร์ พระลอ
 ลักษณะตลก ทาบตือกร็องให้ มือทุมทรว
 ไล้ไล้ ลูกแก้วกับตน แม่เออย (หน้า ๓๗๓)
 จึงทูลแต่อกนางนาฏชนนี ฟังคตือศจรรย
 ว่าจะกันกันบได้ ให้มาเห็นเช็ญปลาต ทุก
 ประการนาฏพิลาป สองมือทาบตือกให้ ใคร
 จักช่วยเจ้าได้ ลูกแก้วกับตน แม่เฮย จอม
 ใจแม่ฮา (หน้า ๓๗๗)

ฟ้าหล้าเหลือองอุบาทว์ อากาศลุ่มเป็นควัน
 ฟ้าเครงครชิตผา ใจเมืองบ้ำดั่งจะผก หัว
 อกเมืองดั่งจะพัง เทพดาฟังพัน ตกใจสั่น
 ระริว (หน้า ๓๗๗)

ให้ระลวงภาลัน สนั่นทัวทั้งเวียง ฟังเสียง
 ให้ดั่งจะหว่า ใจเมืองบ้ำดั่งจะผก หัวอก
 เมืองดั่งจะพัง ทั้งแผ่นดินทัวหน้า ให้ร้ำรัก
 เจ้าหล้า ฟางเพ็ยตัวตาย (หน้า ๔๔๔)

ขนัดนายพลแกลัวกล้า แห่หนหน้าเหลือแหล่
 แห่หนหลังเหลือหลาย (หน้า ๓๘๙)

ที่ชัดข้าเห็นถ่อง ที่คล่องข้าเห็นถึ (หน้า ๔๐๐)

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กล่าวดีใจแล้ว สองพระที่เลี้ยงแก้ว
 กล่าวเล่าโลมสอง อรนา (หน้า ๔๐๘)
 สองธิดาหลับแล้ว สองพระที่เลี้ยงแก้ว
 ซอกล่อมท้าวกลอยหลับ เล่านา (หน้า ๔๐๙)
 มาจะตีตนตายจุงแล้ว สองพระที่เลี้ยงแก้ว
 ยกย่างข้าเหยียด ดั่งนี้ (หน้า ๔๒๑)

กรูเกี่ยวกรกอดเกือ เนื้อแนบเนื้อโอเนื้อ
 อ่อนเนื้อเอาใจ
 พักตราใสใหม่หมา หน้าแนบหน้าโอหน้า
 หมุ่มหน้าสรสม
 นมแนบนมนิ่มน่อง ท้องแนบท้องโอท้อง
 อ่อนท้องทรวงสมร (หน้า ๔๒๙)

พระลอสนองที่เลี้ยง สองพระนุชเนื้อเกลี้ยง
 สุขอยู่รื้อฉันท (หน้า ๔๑๙)
 ของเสวยสวรรคตไปเพียง เพราะพระนุชเนื้อเกลี้ยง
 แนบเนื้อเรียมเสวย (หน้า ๔๓๑)

ลางคาบแดงดูจไข ลางคาบไทรสำราญ
 ลางคาบบานใจเหล่น ลางคาบเร้นซ่อนองค์
 (หน้า ๔๓๖)

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เพื่อข้าก็กษัตริย์ชาติ ใจบมิขลาดกลัวตาย
 บมิเอาชายอื่นเป็นคู่ บมิอยู่ให้ไทดูซ้ำ บมิ
 อยู่ให้ข้าดูแคลน ... (หน้า ๔๓๗)

เรียกฉันใดก็บมิพร่อง ต้องฉันใดก็บมิถึง
 (หน้า ๔๓๙)

เรียกฉันใดก็บมิพร่อง ต้องฉันใดก็บมิถึง
 ยิน้องกันอยู่กระต่าง (หน้า ๔๓๙)

เดือนฉันใดก็บมิพร่อง ต้องฉันใดก็บมิถึง
 ยิน้องกันอยู่กระต่าง (หน้า ๔๔๑)

ไซ้แม่ตัวเจ้าหล้า ธิก็ให้ฆ่าให้ลำบาก ลาก
 เอาศพเสียเสร็จ ธิก็เสด็จยังลูกให้ ให้บรู๊ก็
 ให้ ไอ้ลูกแก้วกับตน พ่อเอย (หน้า ๔๓๙)
 ไ้ธรราชบุญเหลือ เครื่องทินกรราชชนนี
 ภควดีฟังพจนสาร ถ้วนทุกประการประกาศ
 ธิมิอาจที่จะดำรง พระองค์ท้าวธอยู่ได้ ไ้
 สยบชบเหนือหมอน พระกรปิดพระพักตร์
 ไ้ร่ำรักลูกให้ ให้บรู๊ก็ให้ลูกแก้วกับตน
 แม่เอย (หน้า ๔๔๓)

มิแต่งแ่งให้แม่ชม มิหวิ้มให้แม่เชย มิ
 เยหน้าให้แม่จวบ ... (หน้า ๔๔๐)

ชวลิตโชติชวลา ดูเหลือตราเหลือไทร พิศ
 ประไพไพโรจน์ ช่วยโชติช่วงชัชวาลย์
 อเนกนุประการงามล้วน ถ้วนทุกสิ่งโอพาร
 ... ธิ์แต่งกุฎาการปราสาท ผจงไว้ธาตุสาม
 กษัตริย์ ถัดสองข้างซ้ายขวา รจนามนทร์
 แล้ว ขวาชุนแก้วแลนางรีน ซ้ายหมื่นขวัญ
 แลนางโรย ทำวธแต่งโดยใจภักดี มหิมาณัก
 พันแพ่ง แต่งอเนกนุประการ ถวายพระทาน
 จอมกษัตริย์ ... (หน้า ๔๔๖)

สมุทรโฆษคำฉันท์

บมิลีนบมิลอกบมิมาน สองคือข้างสาร
 แลชนกันปลักกลางแปลง (หน้า ๑๒๕)

ดุษฎีฟ้าฟาดเพชรคีรี ดุจเสียงชลธี
 ระลอกกระฉอกผกาแจรง (หน้า ๑๓๗)

เพ็ญภูมณฑลโทรมทรุด เพียงลับตรสมุทร
 ระลอกกระฉอกผกาแฮรง (หน้า ๒๒๓)

เสด็จออกนอกทิพยพิมาน มุ่งเมิลสบสถาน
 ดุพลคือสายชลธี (หน้า ๑๖๐)

เมืองพูนพิศาลสุขรม- ยและราษฎรเหลือหลาย
 ซ่างม้าพลาพลคือสาย ชลธินทรหนั้นหนา

(หน้า ๑๗๐)

มนตรีเริ่มเรียบริ้พล เสนาสามน-
 ตชุมคือสายชลสินธุ์ (หน้า ๑๘๑)

ด้อมสังัดเสียงดุริยตั้งคม ด้อมสังัดสาวสนม
อันจาวจำเรียงเสียงฉันท์

ด้อมสังัดเสียงพลโทหรรษ์ สังัดทวยเทียวจรัส
อันจาร์วังพระบุรี (หน้า ๑๖๒)

ตาสมรคือศรยิงยรร ทรวงสองโหยหรรษ์
และกามกวนกลางใจ (หน้า ๑๖๓)

พิศเนตรนฤมลคือศร สมรราชยิงยรร
แสงกามกมลหฤทัยทร- ปและลี้มดูกรรมา
(หน้า ๑๗๑)

ปางนั้นท้าวสำนิตรา ตีนตนาตาหา
และมีอประหว่าคว่าหมอน (หน้า ๑๖๗)

ครั้นน้องตีนตนาตาหา บมิพบราชา
ประจាកก็เปล่าเปลื้องใจ (หน้า ๑๗๓)

อาวุชอาภรณ์โพรงพราย ยาเกียรติ์ภระภราย
อเนกนาหุประการ (หน้า ๑๘๙)

แต่งสรรพกระยาบูชา นานุประการนา
สการเสร็จถ้วนการ (หน้า ๒๑๓)

อนิรุทธคำฉันท์

พระสุริยอัสดง คตเมรุบังลับ

ศศิฉแจ่มจับ รัสมีส่องรสายสบ

ถือฉัตรเกือบกั๊ง นฤปดินทรจอมภพ

ศศิฉแจ่มจับ ทั้งเวหากั๊ทฤหรรษ์

(หน้า ๕๗๕)

มองสังตเสียงดุริยดำแดง ไปเขียนขลุ่ย
ในพรหมพักตรประเอียง

มองสังตสาวสวรรค์จำเรียง ไปเขียนขลุ่ยเคียง
มณีเมกกุฎพิมาน (หน้า ๕๗๙)

อรุอรุพัทฐ กรกระหวัดคือวลีทอง
กลมเกลียวคือเกลียวกรอง สบลงของลเบงกาม

.....
สมสุขสมสอง สบลงของลเบงกล
กามายยรรพผล รทวยทอดตรดयर
(หน้า ๕๘๓)

พาดนาสุดากับมิดู เพราะมิดูจอันสมศรี
ใครพบจะละนฤบดี ดูยากแท้ชวาคีน

.....
เทพีอุษากับมิดู ดุรพาษปธารา
ธารีพิจิตรกรุณา มาเขียนรูปพระเอวอร

.....
เทพีอุษาบมिरเมียร บมิพิศก็ประปราน
ทำวั้นผู้เดียวชานิบมาน เอนดูน้องมาวาดพลัน
(หน้า ๕๘๙)

.....
เทพีอุษาบมिरเมียร บมิพิศก็ประปราน
ทำวั้นผู้เดียวชานิบมาน เอนดูน้องมาวาดพลัน

.....

นางศรีอุษาบมिरเมียร เร่งคำนึ่งก็ลาญสวาท
โถมนี้ก็ไซพิจิตรวาท นฤปอันกุอาตุร

เทพีอุษาบมिरเมียร ดำเนียรนาฏตุมตี
อกอ้านี่ไซนฤบดี ผู้มาเสพยสมสมร

เทพีอุษาบมिरเมียร ก็ลิมพาษปธารา
สี่มื่อมิดจนฤยุพา และแปรเพสฤดีตวน
(หน้า ๕๘๙-๕๙๑)

เทพีอุษาบมिरเมียร บมิพิศก็ประปรารณ
ท้าว้นผู้เดียวชานิบมาน เอนคูน้องมวาทพลัน

เทพีอุษาบมिरเมียร ดำเนียรนาฏตุมตี
อกอ้านี่ไซนฤบดี ผู้มาเสพยสมสมร

เทพีอุษาบมिरเมียร ก็ลิมพาษปธารา
สี่มื่อมิดจนฤยุพา และแปรเพสฤดีตวน
(หน้า ๕๘๙-๕๙๑)

จากที่ได้คัดข้อความที่เป็นกลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกันมาให้เห็นข้างต้น พบว่าเป็นกลุ่มคำที่ใช้ถ้อยคำเหมือนกันก็มี และที่ใช้ถ้อยคำต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกันก็มี ทั้งยังมีอยู่ส่วนหนึ่งที่เป็นกลุ่มคำที่มีโครงสร้างของภาษาเป็นอย่างเดียวกัน กลุ่มคำซ้ำเหล่านี้พบว่าเป็นกลุ่มคำซ้ำที่พบในเนื้อความส่วนหนึ่ง พบในการขึ้นต้นเนื้อความแต่ละตอนส่วนหนึ่ง และพบในการลงท้ายข้อความอีกส่วนหนึ่ง ลักษณะดังกล่าวที่พบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นน่าจะจะได้แบบอย่างมาจากวรรณคดีสมัยสุโขทัย เพราะมีปรากฏให้เห็นชัดเจนในวรรณคดีสุโขทัย

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า กลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกันนี้มักใช้ในกรณีคร่ำครวญ หรือพรรณนาอารมณ์ ร่องลงมาเป็นการใช้ในคำบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ

๓.๒) กลวิธีการชมความงามของผู้ชายและผู้หญิง ในวรรณคดีสุโขทัยมีกลวิธีการชมความงามของตัวละครที่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะเป็นแบบอย่างให้แก่วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้แก่ การชมความงามของผู้ชายและผู้หญิงที่ชมแบบเปรียบเทียบซึ่งแสดงความคิดในเชิงเปรียบเทียบที่เหมือนกัน หรือชมความงามโดยแยกชมรูปร่างหน้าตาทีละส่วน ดังจะยกมาให้เห็นได้ชัดเจน ดังนี้

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

ไตรภูมิภกา

องค์พระญามหาจักรพรรดิราชนั้นรุ่งเรือง
งามดั่งเดือนเพ็ญบูรณ และมีลูกเจ้าเหง้าขุน
ทั้งหลายที่ไปโดยเสด็จท่านั้น ก็รุ่งเรืองงาม
ดั่งดารากรทั้งหลายอันห้อมล้อมเป็นบริวาร
พระจันทร์เจ้านั้นแล (หน้า ๘๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

เดือนจรัสโพลมแจ่มฟ้า ฝิบได้เห็นหน้า
ลอรราชไชรัดูเดือน ดุจแล (หน้า ๓๕๗)
พระองค์โอภาสเพียง ศศิธร
เสด็จดุจเดือนเขจร แจ่มฟ้า
ดวงดาวดาษอัมพร เรียงเรียบ
ดูดุจพลเจ้าหล้า รอบล้อมเสด็จโดย
(หน้า ๓๘๙)

ไตรภูมิภกา

ฝูงคนทั้งหลายอันเป็นบริวารซึ่งไปด้วยเสด็จ
พระมหาจักรพรรดิราชเจ้าในกลางอัมพรากาศ
วันนั้นงามนักหนาตั้งเทพยดาทั้งหลายซึ่ง
เป็นบริวารแห่งสมเด็จพระอัมรินทร์ราชเจ้า
นั้นแล (หน้า ๘๑)

ลิลิตพระลอ

รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า มาอ่าองค์ในหล้า
แหล่งให้คนชม แลฤ (หน้า ๓๕๗)
สองขอยอยศไท้ มหิมา
ดูตั้งองค์อมรา สู้หล้า
พาหุดุจคเชนตรา จอมเทพ เป็รียบฤ
พลตั้งพลหยาดฟ้า แหล่งหล้าสรรเสริญ
(หน้า ๓๘๘)

ไตรภูมิภิกขา

และมีฝูงหญิงอันอยู่ในแผ่นดินนั้นงามทุกคน
รูปทรงเขานั้นบมิต่ำบมิสูงบมิพีบมิผอม บมิ
ขาวบมิดำ สีสมบุรณงามดังทองอันสุกเหลือง
เรื่องเป็นที่พึงใจฝูงชายทุกคนแล นิ้วตินนิ้วมือ
เขานั้นกลมงามนะแน่น เล็บตินเล็บมือเขานั้น
แดงงามดังน้ำครั่งอันทันท่างแล้วแลแต่มีไว้
แลสองแก้มเขานั้นใส้งามเป็นนวลดังกล้วยงา
แป้งผัด หน้าเขานั้นหมดเกลี้ยงปราศจาก
มลทินหาฝ้าหาไผ่บมิได้ แลเห็นดวงหน้าเขา
ใส ดูดั่งพระจันทร์วันเพ็ญบุรณนั้น เขานั้นมี
ตาเป็นอันดำดังตาแห่งลูกทรายพึงออกได้
๓ วัน ที่พรรณขาวก็ขาวงามดังสังข์อันทันท่าง
ผ่นใหม่ และมีฝีปากนั้นแดงดังลูกพิกเข้าอันสุก
นั้น และมีลำคองลิ้าขานี้งามดังลำกล้วย
ทองผ่าแผ่นดินนั้นแล และมีท้องเขานั้นงามราบ
เพียงลำตัวเขานั้นอ่อนแอ้นเกลี้ยงกลมงาม แล
เส้นขนนั้นก็ละเอียดอ่อนนั้กแล เส้นผมเขานั้น
ละเอียดอ่อนนั้ก ๘ เส้นผมเขาจึงเท่าผมเรา
นี้ เส้นหนึ่ง แลผมเขานั้นด่างามดังปีกแมลงภู่
เมื่อประลงมาถึงริมป่าเบ็องต่ำแลมีปลายผม
เขานั้นง้อมเบ็องบนทุกเส้นแล เมื่อเขานั่งอยู่ก็
ดี ยืนอยู่ก็ดี เดินไปก็ดี ดังจักแยมหัวทุกเมื่อ
แล ขนคิ้วเขานั้นดำแดงงามดังกล้วยงา เมื่อเขา
เจรจาแล น้ำเสียงเขานั้นแจ่มใสปราศจาก
เสมหะเซพะทั้งปวงแล (หน้า ๗๑)

มหาชาติคำหลวง

ตาจตามฤคคำปลอด เมื่อน้อยคลอคปุน
ปีหนึ่งนั้นน...บพิตรในเมื่อเข้าทรงครรรค์ ใน
เมืองมรรตยมานุษยนั้นน จงอรธมางคชรบาบ
เอวัตรราบรางชาวคนแ่งเทอญ มีทางท้อง
สรแทบ อรรถั่งแนบน้อยงามแ่งนั้นน
อนนรบเพียงเกาทันธี พระพิศวกรมรรง
เรขแล สองนมแจกเฉลาลเอง อย่าคล้อย
เคลงคลาทรวงท้าวั้นน บพิตรอันว่าเกษา
เสวตร ศิโรเพศอย่ามีหนึ่งเลย (หน้า ๓๙)

ทวาทศมาสโคลงดั้น

พักตราไตรเตรียมสร้อย	เสาวคนธ์
พรายนิลารัตนไน	ภู่แพรว
ภมูพิมลกล	กามก่ง
ทรวงบังอรฐานแก้ว	ยั้งยง
	(หน้า ๖๘๖)
เล็บนางแน่นเนาวรัตน์	ไชรช่อ
	(หน้า ๖๘๔)
ปางทวิขเริ่มแรกตั้ง	แขวนขदान
ขदानราบคือขदानคือ	ดอกไม้
	(หน้า ๗๑๑)

กำสรวลโคลงดั้น

ขदानราบคือขदानคือ	ดอกไม้
	(หน้า ๕๑๘)

ลิลิตพระลอ

เดือนจรัสโพยมแจ่มฟ้า	ฉิบได้เห็นหน้า
ลอรราชไชร้คูเดือน	ดูจแล
ดาเหมือนตามฤคมาศ	พิศคิ้วพระลอรราช
ประดุงแก้วเกาทันท์	ก่งนา
พิศกรรมงามเพริศแพรว	กลกลีบบงกชแก้ว
อีกแก้มปรางทอง	เทียบนา
ทำนองนาสิกไท้	คือณฤมิตไว้
เปรียบด้วยชอกาม	
พระโอษฐ์งามยิ่งแถม	ศคืออยู่เยียวะแย้ม
พระโอษฐ์ไธ้งามตรู	บารนี

พิศดูคางสระสม พิศศอกกลมกลมกลิ้ง
 สองไหล่พึงใจงาม ออกงามเงื่อนไกรสร พระ
 กรกลวงวงช นี้วสลายชดเล็บเล็ศ ประเสริฐ
 สรรพสรรพางค์ แต่บาททางค์สุดเกล้า พระ
 เกศงามล้วนเท่า พระบาทไ้งามสม สรรพนา
 (หน้า ๓๕๘)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เกศาระวาระทระทวย ประเหลหางมยุรทอง
 ไรเกศพพรายรัศมีรอง คือโรมอัฐฎกามา
 พักตรากฤดิอันบริสุท- ธิพบุและโสภา
 ดุจจันทร์โสพักกลา และนะเนงนะนวลอนงค์
 วรรณาคือกลีบมกลโก- มลกามแกล้งผจง
 ทรงกาญจนกฤษชลยรรยง มณีพรายพิรางาม
 นาสาล้ายองคือขอค่านวน กลควรคือชอกาม
 แก้มปรางประโลมรস্যายม คนใดตองก็ติดใจ
 สำขาคือกาญจนกัทลี และลำเพ็ญลำพาลไส
 สองนมชชิตวิจิตรใน อกาสันแก้วโฉมเจลา
 คิ้วค้อมคือกงกลกัทธ- ชอันก้งและแกล้งเกลา
 พระเนตรพรายพิมลเพรา และพพริ้งยั้งตายอง
 (หน้า ๑๗๐)

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนิรุทธคำฉันท์

พิศภาคยสมสรรพ	ยยับเกศไยยอง
ฟฟายคือยงทอง	ยยับนิลนฤมล
เลงไรคือโรมกาม	มและกามเกลากล
คิ้วค้อมยรรยงยล	คือเกาทันทงไกร
ดาสองรวิรมัน	ยยับพรรณवादไว
ขอแก้วอันขัดใส	คือนาสาอุษาศรี
พระกรรมไบบาง	คือกลีบบุณฑริกขจี
แก้มปรางคเปรมปรีดี	จำรายโอษฐ์ยยับแยง
พระทันตเรียงเรียง	คือรายรัตน์ใสแสง
คางเพลาะบิยุษคแคง	คือตั้งฐานพิมพ์จันทร์
ลำคอคือมฤคิ	และประเสริฐใสสันต์
พักตราพบุพรรณ	คือตั้งจันทร์เพ็ญพาล
อกเสมอประเล่ห์ฐาน	สีหราชเปรียบปาน
สองถันกรพุ่มกาณู	จนแมนมาเลขา
ดวงคือประเล่ห์ทิพ	ยสระส้อยสโรชา
เอวกลมคือกามา	มาแกล้งเกลอานงค์ยง
อุรุษทวยเทียม	กัทลิตแมนผจง
ซงชายยรรยง	จิตตโครบแลลาญ

(หน้า ๕๗๙)

ข้อความข้างต้นนี้เป็นการพรรณนาความงามของผู้ชายและผู้หญิงโดยพรรณนาหรือชมความงามทีละส่วน ที่เปรียบเทียบความงามตรงกันก็มีไม่น้อย

๓.๓) การสรุปสาระสำคัญ วรรณคดีสุโขทัยเรื่องไตรภูมิกถา ในส่วนที่เรียกว่า “อารัมภกถา” ซึ่งอยู่ตอนต้นของเนื้อหามีการสรุปสาระสำคัญของเนื้อหาในเรื่องไตรภูมิกถาไว้ทั้งหมด แต่เพียงย่อ ๆ แล้วไปขยายความให้รายละเอียดในส่วนที่เป็นเนื้อหานับแต่ปฐมกัณฑ์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนรกภูมิเป็นต้นไปจนจบเรื่อง ดังตัวอย่าง

อันว่าสัตว์ทั้งหลายเที่ยวร่อมเวียนวนไปมา
 แลเกิดในภุมิ ๓ อันนี้แล อันใดแลชื่อภุมิ ๓ อันนั้นเล่า ?
 อันหนึ่งชื่อว่ากามภุมิ อันหนึ่งชื่อว่ารูปภุมิ อันหนึ่งชื่อ
 ว่าอรูปภุมิ ในกามภุมินั้นยังมีประเภท ๑๑ อันใดบ้าง ?
 อันหนึ่งชื่อว่านรกภุมิ อันหนึ่งชื่อดิรัจฉานภุมิ อันหนึ่ง
 ชื่อเปรตวิสัยภุมิ อันหนึ่งชื่ออสุรกายภุมิ ภุมิ ๔ อันนี้
 ชื่ออบายภุมิก็ว่า ชื่อทุคติภุมิก็ว่า อันหนึ่งชื่อมนุษยภุมิ
 อันหนึ่งชื่อจาตุมหาราชิกภุมิ อันหนึ่งชื่อดาวดึงษาภุมิ
 อันหนึ่งชื่อยามาภุมิ อันหนึ่งชื่อดุสิตาภุมิ อันหนึ่งชื่อ
 นิมมานรติภุมิ อันหนึ่งชื่อปรนิมมิตวสวัตติภุมิ ภุมิทั้ง ๗
 ชั้นนี้ชื่อสุคติภุมิ ผสมภุมิทั้ง ๑๑ แห่งนี้ชื่อกามภุมิแล

.....

สัตว์อันเอาปฏิสนธิในอรูปาวจรภุมิ ๔ ชั้น อัน
 ชื่อว่าปัญญาจณานั้น เอาปฏิสนธิในอากาศาณัญจายตน
 ภุมินั้น เอาปฏิสนธิด้วยอากาศาณัญจายตนวิบาก
 ปฏิสนธิอันเดียวได้ ในอันเอาปฏิสนธินั้นว่าบมีรูปใดน้อย
 หนึ่งเลย เอาอากาศาณัญจายตนะ เอาใจจับอยู่ใน
 อากาศน้อยหนึ่ง จึงเอาปฏิสนธิ สัตว์อันเอาปฏิสนธิใน
 วิญญาณัญจายตนภุมินั้น เอาปฏิสนธิด้วยวิญญา
 ณัญจายตนวิบากปฏิสนธิอันเดียวได้ ใจอันเอาปฏิสนธิ
 นั้นว่าบมีเห็นอากาศเลย จึงเอาปฏิสนธิแล สัตว์อัน
 เอาปฏิสนธิในอากิญจัญญายตนภุมินั้น เอาปฏิสนธิด้วย
 อากิญจัญญายตนวิบากปฏิสนธิอันเดียวได้ ใจอันเอา
 ปฏิสนธินั้นเอาปฏิสนธิอันเดียวได้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้น
 เอาปฏิสนธิด้วยวิญญาณอันละเอียดแล จึงเอาปฏิสนธิ
 สัตว์อันเอาปฏิสนธิในเนวสัญญานาสัญญายตนภุมินั้น
 เอาปฏิสนธิด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนวิบากปฏิสนธิ
 อันเดียวได้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นว่าดั่งจักมีดั่งจักบมีจึง

เอาปฏิสนธิ แต่ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเอาโยนิปฏิสนธิ
แห่งภูมิ ๓๑ เป็นประเภทในไตรภูมิดังกล่าวมานี้แล

(หน้า ๒๔-๒๘)

ลักษณะของการสรุปสาระสำคัญเช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
หลายเรื่อง ได้แก่

เรื่อง **ยวนพ่ายโคลงฉันท์** มีการขอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วยวิธีสรุป
สาระสำคัญของพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ของพระองค์ไว้ในส่วนที่เรียกว่า
“สูตรสถานี” รวม ๒๐ บท ซึ่งกวีเองให้ความหมายว่าเป็น “บันทึกสารสงเขป” (หน้า ๓๒๐) โดย
เริ่มตั้งแต่โคลงบทที่ ๖๑ ถึงบทที่ ๘๐ มีเนื้อความกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ แต่ละเรื่อง ดัง
ตัวอย่าง

แต่นี้จักตั้งอาทิ	กลกานท แลนา
เป็นสูตรสถานีอัน	รยบร้อย
แกลงปางปิ่นภูบาล	บิดุราช
ยังยโสทรคัลล้อย	คลีพล
แกลงปางพระมาตรไ้	สัภาพ ท่านนา
แดนตำบลพระอุทย	ท่งกว้าง
แกลงปางเกลื่อนพลรบ	เรื่องเดช
เอามิ่งเมืองไ้จ้าง	แง่รบ
ปางเทนครเรศเรือ	ยังกรุง
พระนครโยททยา	ยิ่งฟ้า
แกลงปางท่านผดุงเอา	รสราช
เวนพิภพไ้ห้ล้า	เศกศรี
แกลงปางนฤนารถไ้	สวรรัต
ยังมิ่งเมืองบหนี	ยศเย้า
แกลงปางปิ่นเอารส	คัลยโสภ
ยอพระศพพระเจ้า	เจษฎา

.....

แกลงปางปรางโมทยเชื้อ	เชอญสงฆ
สัสโมสรสบ	เทศไท้
แกลงปางเมื่อลาวลง	ชยนาท นั้นฤ
พระยุทธิษฐิรใต้	ย่างยาว
แกลงปางจอมราชู	เสด็จดล นั้นนา
จงจเอากรุงลาว	จูงแล้ว
แกลงปางปิ่นลาวจญ	จักป่วย แลนา
บ่างรอดเพราะรู้แล้ว	สรุดหนี
	(หน้า ๓๑๗-๓๑๘)

ฯลฯ

หลังจากจบ “สูตรสถานี่” แล้ว กวีได้นำเอาเหตุการณ์ตอนพระยายุทธิษฐิระยกทัพมาตีชยนาท เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงยกทัพไปทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราช จนกระทั่งตีเมืองเชียงใหม่ขึ้นคืนมาได้มากแล้วบรรยายขยายความอย่างละเอียดเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าติโลกราช

ส่วนที่เป็น “สูตรสถานี่” นี้จัดว่าเป็นการสรุปสาระสำคัญทำนองเดียวกับ “อาร์มภพจน์” ในเรื่องไตรภูมิภคกถา ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย

เรื่องมหาชาติคำหลวงมีการสรุปสาระสำคัญไว้ตอนต้นกัณฑ์แต่ละกัณฑ์ เรียกว่า จุณเฑียบท เป็นการสรุปเนื้อความสำคัญของกัณฑ์นั้น ๆ เอาไว้อย่างคร่าว ๆ แม้ว่าจุณเฑียบทในบางกัณฑ์จะสรุปสาระสำคัญของกัณฑ์นั้นไว้ไม่หมดก็ตาม ดังตัวอย่างจุณเฑียบทต้นกัณฑ์ที่ศพร ดังนี้

 มุสสุตี วรรณณาเกติ อิหิ สดถา กปิลวดตุ
 อุปนิสสาย นิโครธาราเม วิหรนโต โปกุขรวรสส์ อารพ
 ภ กเถสิ ฯ

 สดถา อันว่าพระสรรเพชญ์พุทธอยู่เกล้า อุปนิส
 สาย เจ้ากุฐเสด็จอาศรัย กปิลวดตุ แก่พิชัยกบิลพัสดุ์ บุรี
 รัตนพิศาล วิหรนโต ฐเสด็จสิงสาราญสาริทธิ นิโครธารา
 เม ในพิจิตนียโครธาราม อารพภุ พระผู้ผจญเบญจกาม
 พิชัย ตั้งทฤทัยเสด็จเฉพาะ โปกุขรวรสส์ อนุเคราะห์แก่
 โปษขรพระรชารา อิหิ ฌมมเทศน์ ยงงพระธรรมเทศนา

มาตุร คาทาสหสฺสปฏิมณฺหิตํ อันปริบูรณ์ระดับนี้ด้วย
 คาถาถึงสหัสอักษรอรธบเอ ฯ

นอกจากนี้ ในตอนต้นกัณฑ์มหาพน พระอรชรอุทฺทมิได้บอกหนทางที่จะไปยังเขาวงกต
 แก่ชูชก ในตอนแรกก็ชี้ทางให้ หลังจากนั้นก็พรรณานาธรรมชาติในบริเวณเขาวงกตนั้นให้ชูชก
 ฟัง ลักษณะเช่นนี้เป็นการกล่าวสรุปตอนต้น แล้วกล่าวขยายความในภายหลัง ดังข้อความต่อไปนี้

ในเมื่อพระฮาม ยามสุริยเสด็จออก ดาบศก
 บอกหนทางแก่พราหมณ์ โสดแล ดาบศกก็ยกมือขวาขึ้น
 ข้างหนึ่ง ชี้ช่องซึ่งพราหมณ์จะได้เดิน ไปสู่เจ้าจอมนารถ
 ก็ประกาศด้วยคาถา ดังนี้

ฟงแฮทชีพราหมณ์	ชายยวงามทั้งงแห่งทงน
ไม่ไล่ช่อชรงกัน	ต่างต่างพรรณไชจร
	(หน้า ๑๔๑)

ฯลฯ

เรื่อง สมุทฺรโฆษา-คำฉันท์ ก็มีการสรุปสาระสำคัญของเรื่องไว้ในตอนต้นเรื่องในส่วนที่
 เป็นการสังเขปเรื่องสมุทฺรโฆษา ซึ่งกวีเรียกว่า "สุรสัตถาติ" (หน้า ๑๑๖) เริ่มตั้งแต่

มีท้าวหนึ่งในราชตรี	เปนนินภูมิ
ชื่อพินทุทตภูธร	
เสวยราชย์ในราชนคร	พรมบุรีขจร
ด้วยราชเกียรติประกาศ	
ปางพระเสด็จเสวยสุรราช	พิภพสุคชาติ
แลพระก็เมื่อเมืองดิน	
เปนนเอาราชขจรอินต์	สมเด็จพะพิน-
ทุทตทรงพสุธา	
พระเสด็จทรงพระสมญา	สมุทฺรโฆษา-
ชिरาชเรื่องภุชพล	
ปางพระเสด็จสู่พระมน-	ทิวแก้วแกมกล
ประดับด้วยราชพิภพ	
ปางนายพินจจรวัลจบ	ไพโรไลลประสบ
คเชนทรแขงหน่นหนา	

ทูลสารท้าวท้าวทูลลา บันโดยนเรนทรทฤไทย	พระราชบิดา
ปางพระภูธรเสด็จไคล แลชมสนุกพนสณฑ์	คล้องคชไนไพร
ปางเสด็จหยุดจรดพล พิศาลล้าลัดตรู	ใกล้ไม้ไพรสณฑ์
ปางพระโพพาพระภู- แลสองตระกองกริษา	ชรสมพระพฐ
ปางพระโพพาพระมา พิมานแก้วเกวียนไถ	ยังไพรไสยา
ปางท้าวตื่นตกใจไฉน แลยังนครคีนคง	แสนโคกาลัย
ปางพินทุมตีตาลหลง แก่กามใจจาบัลย์	เปนพิศวงจง
ให้วาดโฉมท้าวทุกพรรค หาผู้จะเปรียบโฉมศรี	โฉมเทพทั้งสวรรค์
ใช้พี่เลี้ยงซื้อขารี ไปทูลอัญเชิญราชา	เอาทูลทุกเทพี
.....	
ปางเสด็จแสดงศิลปประลอง ด้วยศิลปศรตามไฉน	ผจญท้าวทั้งผอง
.....	
ปางพระภูธรเสด็จพน ด้วยศอกแสนอาไลย	พิทยาธรทน
พิยาธรถวายขรรค์ไชย ตระกองอนุชนงคราญ	พระกุมแก้วไถ
เสด็จเหาะคลแดนหิมพานต์ คีรีชรองคูหา	เสวยสุขสบสถาน
.....	

ทั้ง ๗ ที่อยู่ในแม่น้ำสินธุจนลุกเป็นไฟ และไฟนี้จะไหม้เขาทั้ง ๗ ลูกที่เรียกว่าสัตตบริภันท์ แล้วไหม้ชมพูทวีปและสรรพสิ่งจนกระทั่งถึงชั้นพรหมไฟก็หยุดอยู่แค่นั้น เทพทั้งหลายพากันหนีไปเบียดเสียดกันดุจดั่งเบี่ยงอัดแน่นอยู่ในชั้นพรหมที่ไฟไหม้ไปไม่ถึง จากนั้นฝนก็จะตกลงมาจากนันทวัน เมื่อน้ำท่วมถึงชั้นพรหมโลกก็หยุด และทรงตัวอยู่เช่นนั้น ต่อมาอีกสองไชยหนึ่งจึงเกิดลมพัดเอาน้ำท่วมดังกล่าวนี้ให้เหือดแห้งไป แล้วพระพรหมก็สร้างโลกขึ้นใหม่ เหล่าพรหมในชั้นอภิสรรพรมได้กลิ่นหอมของดินที่ถูกไฟเผา อุดใจไม่ได้เหาะลงมากินง้วนดิน เมื่อกินง้วนดินแล้วรัศมีในกายก็ดับลง และไม่สามารถกลับคืนไปยังชั้นพรหมโลกได้อีก จึงต้องอยู่ในโลกมนุษย์ปรากฏเป็นเพศชายและหญิงตามเพศเดิมที่มีอยู่ก่อนไปเกิดในชั้นพรหม แล้วขอแสงสว่างจากพระพรหม จึงมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์เกิดขึ้น หลังจากนั้นคนเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์ทางเพศกัน มีการแบ่งที่นาทำกิน และมีเหตุขัดแย้งทะเลาะวิวาทกันขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการตั้งหัวหน้าขึ้นเป็นพระราชาปกครอง โดยตั้งพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นพระราชา ทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของคนในสังคม จนมีการสืบเชื้อสายกษัตริย์ต่อ ๆ กันมา

ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นหลายเรื่องได้กล่าวถึงเนื้อหาดังกล่าวข้างต้นไว้ ดังต่อไปนี้

เรื่องลิลิตโองการแข่งหน้ากล่าวถึงการสิ้นโลกและการสร้างโลกขึ้นใหม่ในโคลงบทที่ ๑ - บทที่ ๑๑ คือเริ่มจากโคลงบทที่ว่า

นานาอเนกหน้า	เดิมกลับ
จักร้าจักรวาท	เมื่อใหม่
กล่าวถึงตระวันเจด	อันพลุ่ง
อันพลุ่งน้ำแล้งไข	ขอดหาย
เจดปลามันพุ่งหล้า	เป็นไฟ
ไฟวาบจตุรบาย	แผ่นขว้า
แผ่นขว้าชักไตรตรึงษ์	เป็นเผ้า
เป็นเผ้าแลปล้า	สีลอง
สามารถญาณนครเพราะเกล้า	ครองพรหม
ฝูงเทพนงบนปาน	เบียดแบ่ง
เบียดแบ่งสรลมเต็ม	พระสุทวาสา แห่งหัน
แห่งหันฟ้าแจ้งจอด	นิโรโ

.....

บรรณาเลือกผู้	ยิ่งยศ
ยิ่งยศเป็นราชา	อคธำว
อคธำวเรียกนามสมมติ	ราชเจ้า
เจ้าจึงตั้งท้าวเจ้า	แผ่นดิน
	(หน้า ๔๖-๔๘)

เรื่องทวาทศมาสโคลงคั้น มีการกล่าวเปรียบเทียบความร้อใจที่เกิดจากการ

พลัดพรากจากหญิงคนรักว่าร้อนกว่าความร้อนตอนสิ้นกัลป์ ดังนี้

เจ็ดสิษฐ์สาคเรศร้อน	รบนก
แสนนทีธารเทียร	หาดแห่ง
อาตุรกระออก	เรียมราศ
สมรจากเจียรร้อยแล้ง	ไปปาน

ทินกรจรแจ้งแจ่ม	หาวहन
ธารนทีชลหาย	หาดแห่ง
อกเรียมนิราจล	เจ็บจาก กัณหา
ร้อนยิ่งทินกรแจ้ง	จวบกัลป์
	(หน้า ๖๘๙)

๔.๒) เรื่องนรกสวรรค์ วรรณคดีสุโขทัยมีเนื้อหากล่าวถึงนรกสวรรค์อยู่ ได้แก่ ศิลาจารึกวัดพระยืน ศิลาจารึกปุขุนจิตขุนจอด และไตรภูมิกถา

ในศิลาจารึกวัดพระยืน มีข้อความกล่าวถึงนรกสวรรค์ว่า

พระมหาเถรเป็นเจ้านันโสต ประกอบด้วยอิริยาบถอันดีมี
อินทรีย์อันสอาด ทานอดญาณกรัตตัญญุดา กอปรด้วย
ปัญญาและศีลาจารบุญสมภาร รู้ฉลาดในโวหารอรรถ
ธรรมทั้งหลาย รู้สั่งสอนคนเข้าในไตรสรณคมน์ และ
ผู้ใดจักจมไปในจุตราบายนรกไซริ์ ทำนยกออกบอ
หนทางสวรรค์ ... (หน้า ๙๕-๙๖)

ศิลาจารึกปุขุนจิตขุนจอด มีเนื้อความกล่าวถึงความเชื่อเรื่องนรก ดังนี้

ผีผู้ใดใครบชื่อ จุงผีฝูงนี้หักก้านาวคอ อย่า
เป็นพระยาเถิงเท่าเป็นเจ้าอยู่ยี่นหีนตายตั้งวัน ทันตั้ง
เครียว เขียวเหินอเวจिनรทกอบายเวทนา ...

(หน้า ๑๒๑)

เรื่องไตรภูมิภามีเนื้อความกล่าวถึงนรกภูมิ และสวรรค์อย่างละเอียด คือกล่าวถึง
ความไม่น่าอยู่และความทุกข์ทรมานที่สัตว์นรกได้รับ พร้อมทั้งกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ต้องมารับ
โทษทัณฑ์ในนรกกับความน่านิรมย์ของแดนสวรรค์ (หน้า ๒๘-๔๔ และหน้า ๑๓๑-๑๔๙)

ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีเนื้อหาที่กล่าวถึงนรกสวรรค์ ดังนี้

เรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า พราหมณ์ผู้ทำพิธีกล่าวเชิญเทพยดาในชั้นฉกามาพจมา
ช่วยเป็นพยานในการประกอบพิธีแข่งหน้า และกล่าวสาปแช่งผู้ที่คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดินว่า
ขอให้ตกนรกอเวจี ดังนี้

กามภูมิฟ้าจรแรง	หกคลง ช่วยดู
ช่วยดูครุมคลงแผ่น	ข้างเผือก
ข้างเผือกฝึกลงหวา	หารแอน ช่วยดู
ช่วยดูเสียงเงือกงวาว	ขึ้นลง
	(หน้า ๕๐)

... เขาผู้บชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียจกาย ...
ยมบาลลากไป ไพนรกปลาบปลิ้นดินพลง เขาวาง
เหนืออพิจี ...

(หน้า ๕๒)

เรื่องลิลิตพระลอ มีเนื้อความกล่าวไว้ดังนี้

ผีไปถึงแล้วและ	ถึงกรรม กิติ
ตกนรกแสนศัลย์	หมื่นไหม้
เสวยสุขโสดเสวยสวรรค์	เพราะอยู่ กิติ
บออยู่เลยลาให้	ธิดาแล้วจักไป

(หน้า ๓๘๑)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔.๓) **เรื่องบุญกรรม** เรื่องไตรภูมิภคาซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัยกล่าวถึงเรื่องบุญกรรมไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือ เมื่อทำบุญกุศลใดไว้ก็จะได้รับผลบุญโดยไปเสวยสุขอยู่ในสวรรค์ แต่ถ้าทำบาปก็จะนำไปใช้กรรมในนรก ดังตัวอย่าง

นรกบ่าวอันเป็นคำรบ ๔ นั้นชื่อว่า อังคารกาสุ
นรก คนผู้ใดแลชักชวนท่านผู้อื่นว่าจะกระทำบุญ แล
ท่านเอาทรัพย์สินมาให้แก่ตนว่าให้ทำบุญ แลตนมิได้
กระทำบุญ แลลวงเอาทรัพย์สินท่านมาไว้เป็นอาณา
ประโยชน์แก่ตน คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่า
อังคารกาสุนรกนั้น แลฝูงยมบาลอันอยู่รักษานรกนั้น
บ้างถือหอกดาบ บ้างถือค้อนเหล็กแดงลุกเป็นเปลวไฟ
แลไล่ขับต้อนบ้าง แทะบ้าง ฟันบ้าง ตีบ้าง ไล่ผลักใส่ให้
ตกลงในหลุมถ่านไฟอันแดง แลถ่านไฟอันแดงนั้นไหม้
ตนเขา เขาร้อนทนนวนานักหนา ฝูงยมบาลจึงเอา
จะหวักเหล็กอันใหญ่ตักเอาถ่านไฟแดงหลังรถเหนือหัว
เขาลง เขาก็บมิอาจจอร้อนได้ เขาก็ร้องไห้ด้วยเสียงอัน
แข็งนักหนา แลกรรมบาปแห่งเขานั้นบมิให้เขาตาย
ครั้นเขาหนีจากขุมถ่านไฟนั้นได้ เขาแล่นหนี แลฝูง
ยมบาลไล่ต้อนตีฟ่งแทงเล่า ตกลง ทำตั้งก่อนนั้นต่อ
เท่าสิ้นอายุสมัยในนรกนั้นอันชื่อว่าอังคารกาสุนรกนั้นแล

(หน้า ๓๗)

เรื่องมหาชาติคำหลวง มีเนื้อความกล่าวถึงเรื่องผลกรรมตอนนางพรามณ์ทั้งหลายรวมกันดำหนินางอมิตดาว่า “บาปเพรงขึ้นนมเจ้า จึงแม่มาได้ผวเว้าว่าว่าเก แก่นี่” (หน้า ๑๑๕)

เรื่องทวาทศมาสโคลงสั้น มีเนื้อความกล่าวถึงเรื่องผลกรรมว่า

เพรงเรารอยพรากเนื้อ	นกไกล คู่ฤา
ริบราชเอาเขาขัง	คังไว้
มาทันปลิดสายใจ	เจียรจาก เรียมนา
มานิรารสให้	ห่างไกล

.....

รอยกรรมหากแบ่งแก้ว กับกรรม ฟ้าฤ
(หน้า ๖๙๗)

เรื่องลิลิตพระลอมมีเนื้อความกล่าวถึงเรื่องบุญกรรมว่า
ถึงกรรมจักอยู่ได้ ฉันทิ พระเอย
กรรมบ่มีมีใคร ฆ่าข้า
กุศลส่งสนองไป ถึงที่ สุขนา
บาปส่งจำตกข้า ช่วยได้ฉันทิ
(หน้า ๓๘๑)

รอยกรรมจักจากเจ้า จอมกษัตริย์
รอยบาปเพรงจำพลัด ออกท้าว
พระคุณไปแทนขัด ใจตั้ง นี้นา
ยากหยูกเขาโน้มน้าว ลูกให้ไหลหลง
(หน้า ๓๘๓)

เป็นขุณยศยั้งฟ้า ฤบาทบจำห้วยหล้า
หล่มหล่มตนเดียว (หน้า ๓๙๙)

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีเนื้อความกล่าวถึงความเชื่อเรื่องบุญบาป ดังนี้
บุญใดนี้โททำ และมานำไปสมนาง
บาปใดนี้หนอปาง มาบาราสพงางาม
(หน้า ๑๖๘)

เรื่องอิรุทธคำฉันท์มีเนื้อความกล่าวถึงเรื่องดังกล่าว ดังนี้
นี่รอยเบื่องบุญสองรา เทียรทอดรอดมา
มาลูมาหลงโดยใจ
(หน้า ๕๘๑)

กำสรตสองท้าวทฤหรรษ์ จักจากกันกรรม
แลมาบ้นจวยจำเป็น
(หน้า ๕๘๔)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔.๕) เรื่องหนีถือเทพดาอารักษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทพดาอารักษ์ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ มีปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลายหลัก เช่น

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง มีเนื้อความกล่าวถึงความเชื่อเรื่องอารักษ์ที่สถิตอยู่ในภูเขา ดังนี้

มีพระขลุ่ยผีเทพดาในเข้านั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ดี พลีถูก ผีในเข้านับคุมปกครอง เมืองนี้หาย

(หน้า ๑๖)

ศิลาจารึกปู่ขุนจิดขุนจอด มีเนื้อความสะท้อนความเชื่อเรื่องอารักษ์ประจำเมืองอารักษ์ประจำภูเขา ประจำห้วย ประจำป่า ดังมีเนื้อความปรากฏดังต่อไปนี้

แม้ผู้ใดบวชชื่อไซรีให้(ผี)มัน ทั้งเสียใหญ่ เขาพุดา เขาผาดานผาแสด) แผงแม่พระศักดิ์พระสอเสื่อทานยอปางพานสถานปุชระมีน หมิ่นห้วย แสนดง ทั้งปู่เจ้าพระขพงเขายรรยงพระศรี ผีบางพระศักดิ์ อารักษ์ทุกแห่ง แต่งดาตูลองปู่หลานรักกัน ผีผู้ใดใครบวชชื่อ จุงผีฝูงนี้หักก้านาวคอ อย่าเป็นพระยา เถิงเท่าเป็นเจ้าอยู่ยีนหินตายดั่งวันทันดิงเครือวเขียวเห็นอเวจันรกดกอบายเวทนาเสวยมหาวิบาก... (หน้า ๑๒๐-๑๒๑)

ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ปรากฏความเชื่อเรื่องดังกล่าวข้างต้น ดังนี้ เรื่องลิลิตโองการแข่งหน้า มีเนื้อความแสดงความเชื่อเรื่องอารักษ์ประจำป่า (รวมพระพนัสบดี) ประจำถ้ำ ประจำเขา ดังนี้

ผีดงผีหมิ่นถ้ำ ล้ำหมิ่นผา มาหนหน้าหนบก ตกนอก
ขอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า ทั้ง
เหง้าภูติพนัสบดี ...

(หน้า ๕๒)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรื่องมหาชาติคำหลวง มีเนื้อความ ดังนี้

ศรีศิลป์ก็พาไป บัดให้มิ่งขวัญขาดดับไต ก็จะเป็นพลี
บูชาผีที่ป่านี้ ส่วนเนื้อมิ่งก็พล่าแลสยบไม้ ให้ไหว
เทพยดา บูชาพระพนศบตี...

(หน้า ๑๒๒)

พราหมณ์เร่งเร้าลำบาก เจ็บยากพันประมาณ รมานี
มาเราจะบำบวงไหว เทพดาให้รู้ความทุกข์ ที่ราพีฮา
อ้ออ้อเทพอาร์ักษ์ อยู่สูงศักดิ์ตัวแดนเขาใหญ่นี้ มาเรา
จะยอกรกายเกล้า ไหว้เทพดา ผู้เป็นเจ้าของรักษาสระนี้
อีกปู่เจ้าวังหลวงนทีปวงวงใหญ่หนั้น หล้าแพรกวัล
ปรยงป่า ปู่เจ้าหญ้าออย่าอ อยู่โสด อีกเขาถ้ำน้ำเดือน
ผีฟ้าเกลื่อนกลางหาว อยู่หนั้น จงรบอกว่าคุณมีไข
อย่าให้ออกท้าวไทยท้าวตนตายด้วย ลูกเลย ...

(หน้า ๑๘๕)

เรื่องทวาทศมาสโคลงฉัน มีเนื้อความแสดงความเชื่อเรื่องเทพยดา ดังนี้

กรเกษมทุกไหว	สรวงสิทธิ์
สบสุราสุรใน	แผ่นดินล่า
ขอสมสุตานิจ	นุชนาฏ เดียวแม่
แสนสุขเมรุห้องฟ้า	บได้ปราณี

(หน้า ๗๐๒)

เรื่องกำสรวลโคลงฉัน มีเนื้อความแสดงความเชื่อเรื่องนี้ว่า

ไหวเจ้าวัชฌฝากน้อง	นางรักษ พี่ฮา (หน้า ๕๓๖)
--------------------	--------------------------

นพเทพซ้ขอมทุก	ย่านยัง
พระเออยจำศรีคราญ	คีนคอบ สร้า
อয়ারยกลิให้ปลั่ง	พลยกเรือลงเรือ

(หน้า ๕๔๑)

เรื่องลิลิตพระลอ มีเนื้อความว่า

เขาเร่งรับปู่เข้ามา ปู่ตั้งกลาภรณ์พิธี พลีเทพผู้มี
ฤทธิ์ คักศีลธิ์มนตราคม ... ตั้งมณฑลสามชั้น บัน
ในไว้อารักษ์ กลางไวยักษ์บริบาล ...

(หน้า ๓๗๕)

ปู่รำพึงถึงเทพดา หากันมาแต่ป่า มาแต่ท่า
แต่น้ำ มาแต่ถ้ำคูลา ทุกทิศมานั่งเฝ้า พระปู่เจ้าทุก
ตำบล คนบริวารทุกหมู่ ตรวจตราอยู่ทุกแห่ง ปู่แต่ง
พระพนัสบดี ...

(หน้า ๓๗๕)

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีเนื้อความกล่าวถึงพระสมุทรโฆษบวงสรวงพระโพเทพารักษ์
เพื่อขอให้พระโพเทพารักษ์คุ้มครองพระองค์และไพร่พลระหว่างพักแรมในป่า การกระทำครั้งนี้มี
ผลให้พระโพเทพารักษ์อุ้มสมเด็จพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดีต่อไป กวีบรรยายตอนพระสมุทรโฆษ
บวงสรวงพระโพเทพารักษ์ ดังนี้

ท้าวรังอาราธนาสรณ	พฤกษาสาผล
แลแสรังสตุติโดยปอง	
อำพระอันรักษสัตว์โลก-	ยและโลกยควรครอง
อำพระอันรักษและจำนอง	สัตว์โลกยสงสาร
อำพระอันรักษจะมารัก-	ชอย่าคลายพยาบาล
กันสรพโทษจงอย่าพาล	ภยในพนาไลย
เกรงกันพลาพลนิก	อันมานอนในพงไพร
กันสรพโทษและจัญไร	จงอย่าร้อนอย่าปรารมภ์
	(หน้า ๑๕๙)

เรื่องอิทธิฤทธิ์คำฉันท์ แสดงความเชื่อเรื่องนี้ตอนพระอิทธิฤทธิ์บวงสรวงพระโพ
เทพารักษ์ ดังนี้

สนธยากรกมุข	บบังคมบำบวงสรณ
พระไตรบริมณ	ชลเทพยสิงศักดิ์
อำพระจรรโลงโลก	ยแลโลกยรั้งรักษ
เป็นที่พำนักภัก	ดิแก่เทพคนธรรพ์

จรงรักษรักษา
 นฤโศกนฤศัลย์
 อำพระพเพรียมพราย
 พระหากจะปองโปรด
 อำพระอันรังรักษ
 บังปลอดจัญไรไฟ
 อำพระอันโปรดปรา
 รังรักษรักษา

พลพิริยโจษจรร
 นฤทัยนฤโทษ
 พรรณรายรัศมิชวยโชดี
 ชคส์ตวอาไศรย
 คิริธารแถวไพโร
 รือยาพาลอยาพาธา
 นิชคส์ตวสังขยา
 สุขสาพิลาลาส
 (หน้า ๕๗๕)

๔.๕) เรื่องนับถือพระศรีพรหมรักษย์ักษ์กุมาร มีปรากฏในศิลาจารึกปุขุนจิตขุนจอดซึ่งเป็น
 วรรณคดีสมัยสุโขทัย ส่วนในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการ
 แข่งน้ำและเรื่องลิลิตพระลอ

ในศิลาจารึกปุขุนจิตขุนจอด มีเนื้อความเชิญพระศรีพรหมรักษย์ักษ์กุมารมาเป็น
 พยานและลงโทษบูหรือหลานที่ทำสัตย์ต่อกันหากผู้้นคิดไม่เชื่อต่ออีกฝ่ายหนึ่ง (หน้า ๑๒๕)

เรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ ตอนเชิญบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้มาเป็นพยานในพิริ
 ถือน้ำและลงโทษผู้คิดคดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดิน มีการเชิญพระศรีพรหมรักษย์ักษ์กุมารด้วย
 ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

ผิดงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก
 ตกนอกขอกฟ้าแมน แดนฟ้าดั่งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต่า
 ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี ศรีพรหมรักษย์ักษ์กุมาร ...

(หน้า ๕๒)

เรื่องลิลิตพระลอ มีเนื้อความกล่าวถึงปู่เจ้าสมิงพรายเชิญพระศรีพรหมรักษย์ักษ์มาใน
 กองทัพผีเพื่อให้ยกทัพไปรบกับผีที่รักษาเมืองของพระลอ ดังปรากฏในเนื้อความดังนี้

ปู่แต่งพระพนัสบดี ศรีพรหมรักษย์ักษ์กุมาร บริพา
 ภูตปีศาจ ดาเดียรดาษมहिมา นายกคนแลคน ดน
 เทพยผู้ห้าวท้าวผู้หาญ เรื่องฤทธิ์ชาญเหลือหลาย ตั้ง
 เป็นนายเป็นมุล ...

(หน้า ๓๗๕)

๔.๖) เรื่องคำสาปแช่ง มีปรากฏในศิลาจารึกปูชนียวัตถุขอมซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย และมีในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ และลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ในศิลาจารึกปูชนียวัตถุขอม มีความกล่าวสาปแช่งว่า หากปูและหลานที่ได้กระทำสัตย์สาบานต่อกันและฝ่ายใดคิดคดทรยศ ขอให้มีอันเป็นไปตามคำสาปแช่ง ดังปรากฏในเนื้อความดังนี้

อารักษ์ทุกแห่ง แต่งดาตูดองปูหลานรักกัน ผิดูใดใครบ
ชื่อ จุ่งผีฝูงนี้หักก้าวหน้าวค ออย่าเป็นพระยาเถิงเท่า
เป็นเจ้าของยืนหินตายตั้งวัน ทันดั่งเคียว เขียวเห็น
อเวจันรก ตกอบายเวทนา เสวยมหาวิบาก ออย่าได้
คาดได้พบพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์สักคาบ บาปอัน
ตัดคสงฆ์ จุ่งให้ได้แก่ผู้บชื่อ แต่นี้คำปูหลานสบถด้วย
กัน จุ่งทั้นเห็นเป็นปรตย์ักษ์ดังคำกล่าวนี้

(หน้า ๑๒๑)

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีธำน้ำกล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ทั้งหลายให้

บินมาเยียบพหลุง จุ่งมาสูบเอา เขาผู้บชื่อ ชื่อใครใจ
คด ขบถเกียจกาย ว่ายกระทู้ฟาดพัด ความแควน
มัดศอก หอกดินเต้าเท้าถก หลกเท้าให้ไปมีทั้นตาย
หงายระงมระงม ยมบาลลากไป ไฟนรกปลาบปลิ้น
ดินพลาง เขาวางเหนือพิจิ ผู้บตบชื่อ ชื่อใครใจคด
ขบถแก่เจ้า ผู้ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระรามาริบัติ
ศรีสินทรบรมมหา จักรพรรดิศรราชาริราช ท่านมี
อำนาจมีบุญ คุณอนเนกา อันอาศัยรม แลอาจข่มชัก
หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วยฤทธานุภาพ บาปเบียนตน
พันธุพวกพ้องญาติกามาไซร์ ไชวใจจอด ทอดใจรัก
ชักเกลอสหาย ตนทั้งหลายมาเพื่อจะทำขบถตโตรท
แก่เจ้าตนไซร์ จึงเทพยุดาผู้บให้ตายในสามวัน
อย่าให้ทั้นในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี
อย่าให้มีสุขสวัสดิเมื่อใด

จงไปเปนเปลวปล่อง น้ำคลองกลอกเป็น
พิษ คาบิดเป็นดาวงุ่ม ฟ้ากระทุ่มทับลง แล่ง
แผ่นดินปลงเอาชีพไป อย่ากินเข้าเพื่อไฟจนตาย
อย่าอาศัยแก่น้ำ จนตาย นอนเรือนค้ำรนา จน
ตาย ลืมตาหงายสู่ฟ้า จนตาย ก้มหน้าลงแผ่นดิน
จนตาย สีสองกินไฟต่างจวัน

จรเข้ริบเสื่อพืด หมี่แรดถวัดเสงขนาย
หอกปืนปลายปักครอบ ใครต้องจอบจงตาย งู
เงี้ยวพิษทั้งหลายลุ่มฟ้า ตายตำหนายังดิน ...

(หน้า ๕๒)

เรื่องลิลิตพระลอ มีเนื้อความแสดงความเชื่อเรื่องคำสาปแช่ง ตอนพระนางบุญเหลือให้

โอวาทพระลอว่า

ดับกลี๋อย่าให้ลูก อย่าชิงสุกก่อนห่าม อย่าล่ำม้าสอง
ปาก อย่าลากพิษตามหลัง อย่าให้คนชังลักแช่ง ...

(หน้า ๓๘๔)

จากที่กล่าวมานี้เห็นได้แจ่มชัดว่าฉันทลักษณ์ ภาษาและสำนวนโวหาร กลวิธีการแต่ง
รวมทั้งความคิดและความเชื่อที่มีปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้ มีบางส่วนที่
ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีสมัยสุโขทัยอันน่าจะสืบเนื่องมาจากการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างคน
ในอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา

สถาบันส่งเสริมบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถที่ ๔

^๑คำอธิบายเรื่องนางนพมาศของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๘, หน้า ๒๕๔.

^๒ในคำอธิบายเรื่องนางนพมาศของกรมศิลปากร สันนิษฐานว่าแต่งประมาณรัชกาลที่ ๒-รัชกาลที่ ๓ ไม่เก่าไปกว่านั้น

แต่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.

^๓คำอธิบายเรื่องนางนพมาศของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๕๓.

วัชร รมยะนันท์. วัฒนาการวรรณคดีไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒. โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๗๔.

ประเสริฐ ณ นคร. สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑ : ๑๕๔.

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๕

อิทธิพลของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

ต่อวรรณคดีสมัยหลัง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นได้รับการยอมรับในหมู่นักวิพากษ์และคนทั่วไปว่าเป็นวรรณคดีชั้นครู มีคุณค่าและเป็นแบบอย่างแก่กวีสมัยหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่กวีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เร่ร่อนพื้นฟูวรรณคดีไทยขึ้นมาใหม่ทั้งในรูปของการแต่งช่อมวรรคคดีที่ชำรุดเสียหายเนื่องจากการทำศึกสงคราม และการแต่งขึ้นใหม่โดยเลียนแบบวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้

จากการศึกษาพบว่าวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลังต่อมาอยู่ไม่น้อยทีเดียว อิทธิพลดังกล่าวปรากฏให้เห็นทั้งในด้านฉันทลักษณ์ ภาษาและสำนวนโวหาร กลวิธีการแต่ง และเนื้อหา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ฉันทลักษณ์ อันที่จริงฉันทลักษณ์ที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลังเป็นฉันทลักษณ์ที่มีใช้ในวรรณคดีสมัยอยุธยาและกวีสมัยหลังต่อมาได้นำมาใช้แต่งวรรณคดีของตน เช่น มาลินีฉันทน์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวคือ หลังจากที่กวีผู้แต่งอนิรุทธคำฉันท์ได้นำมาลินีฉันทน์ในมหาชาติคำหลวงมาปรับให้แต่งได้ง่ายขึ้น คือมีขนาดของบทเล็กลงครึ่งหนึ่ง และมีจำนวนบังคับสัมผัสในบทน้อยลงแล้ว กวีสมัยหลังต่อมาก็ได้นำมาลินีฉันทน์ที่ได้รับการปรับขึ้นใหม่ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์นี้ไปใช้ ดังมีปรากฏในปุณณโฆวาทคำฉันท์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นต้น

เพื่อให้กล่าวได้อย่างกระชับ ในหัวข้อนี้ผู้เขียนจะขอกล่าวเฉพาะเรื่องให้เห็นได้อย่างเด่นชัดคือ

๑.๑) การใช้คำเกินกำหนด ในการแต่งคำประพันธ์แต่ละประเภทหรือแต่ละชนิด จะต้องมีการบังคับจำนวนคำที่ใช้แต่ง ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏทั้งคำขาดและคำเกินจำนวนในวรรค ในบาท และในบท ที่เป็นคำเกินกำหนดมีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยนี้หลายเรื่อง และปรากฏในที่หลายแห่งดังที่ได้กล่าวไปอย่างละเอียดแล้วในบทที่ ๒ ในวรรณคดีสมัยหลัง คือ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง และสมัยรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏคำเกินกำหนด ดังปรากฏในร่ายนำของกาพย์ห่อโคลง หรือร่ายนำโคลงนิราศนครสวรรค์ ของพระศรีมโหสถ^๑ ดังนี้

ศรีสิทธิจิตรสกันธ พิมลพิมตประนตประนม บังคมคัล
อัญชวลี ตรินทรเทพผู้ห้าวท้าวผู้หาญ เรื่องฤทธิชายู
ไชยเดช อันวิเศษวิศาล ถ้วนสบสถานตระศักดิ์ จง
บริรักษ์ช่วยชี ทิศที่ทางใด ผึ่งายใสจงได้เหน ขอ
เปนที่ทางที่กั๊ กลดัตร์ตั้งรรมรมยเกษี ศัลยแสนทวี
หมื่นใหม่ จากอยุธยาไทย ที่ฟุ้งพุลเกษม ๫

(หน้า ๖๖๙)

การใช้คำเกินมีปรากฏในโคลงสามสุภาพในเรื่องลิลิตพ่ายพิ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

โภชนาหารรสหลากหลาย
ผู้ว่าราชกิจน้อม

ทั้งบุหรี่ปุ่หมากจัดมาพร้อม
เกศเกล้าทูลถวาย ๫

(หน้า ๑๑๓)

๑.๒) **ร่ายที่ปรากฏคำสร้อยสลับรรด** ร่ายสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลัง ได้แก่ ร่ายที่ปรากฏคำสร้อยท้ายวรรคดังที่เรียกกันว่า คำสร้อยสลับรรด ในสมัยอยุธยาปรากฏทั้งในร่ายโบราณและร่ายสุภาพ อยู่ในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ วรรณคดีสมัยหลังที่พบร่ายดังกล่าวนี้คือ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย เรื่องลิลิตนิทราชาคริต^๒ ผู้เขียนจะไม่ยกตัวอย่างร่ายที่ปรากฏคำสร้อยสลับรรดไว้ในที่นี้ เพราะจะมีปรากฏให้เห็นในหัวข้อต่อไป

๑.๓) **การใช้คำสร้อยชนิดเสริมความหมายในการแต่งคำประพันธ์** ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏทั้งการใช้คำสร้อยเสริมความหมาย และคำสร้อยเสริมเสียง ชนิดที่เป็นคำสร้อยเสริมความหมายจะมีปรากฏอยู่มาก เพราะวรรณคดีส่วนใหญ่ของยุคนี้เป็นวรรณคดีมุขปาฐะ การเติมคำเพื่อให้สื่อความได้ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้นจึงเป็นเรื่องปกติธรรมดาทั่วไป การใช้คำสร้อยเสริมความหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีทั้งคำสร้อยเสริม (ที่ปรากฏหน้าวรรคหรือต้นข้อความ) คำสร้อยท้ายวรรคที่เรียกว่าคำสร้อยสลับรรด และคำสร้อยท้ายบท ดังที่ได้กล่าวไปอย่างละเอียดแล้วในบทที่ ๒ และ ๓ ในวรรณคดีสมัยหลังก็มีการใช้คำสร้อยเสริมความหมายในการแต่งคำประพันธ์อยู่บ้าง แม้จะไม่ใช่ที่นิยมเหมือนอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็ตาม พบในวรรณคดีรัตนโกสินทร์ เช่น ลิลิตพ่ายพิ ดังนี้

ปากฟิงฟิงแก๊งแท้	เจียวนา
นอนวิสูตรแล้วหนา	ไปโป
มะกะสะยั้งลอดมา	เจาะกัด ได้โอย
โดนปากยุงฟิงไอ้	เร็ดไร้นิทราศุนย์
	(หน้า ๑๙)

๒. ภาษาและสำนวนโวหาร ภาษาและสำนวนโวหารของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีต่อวรรณคดีสมัยหลังมีอยู่มากพอสมควร แบ่งออกได้เป็น

๒.๑) ภาษา ด้านภาษา ในวรรณคดีสมัยหลังมีการใช้คำหรือกลุ่มคำเลียนแบบวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ คำหรือกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับฉันทลักษณ์ประเภทหนึ่ง และคำหรือกลุ่มคำทั่วไปอีกประเภทหนึ่ง

๒.๑.๑) คำหรือกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับฉันทลักษณ์ มีดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑) คำหรือกลุ่มคำที่เป็นคำสร้อย เป็นคำสร้อยในคำประพันธ์ชนิดร่าย และโคลง มีวรรณคดีสมัยหลังหลายเรื่องที่เลียนแบบการใช้คำสร้อยในร่าย และโคลงของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑.๑) คำสร้อยในร่าย เป็นคำสร้อยทำยวรรครายที่เรียกว่า คำสร้อยสลับรรด เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ในส่วนที่เป็นร่ายสุภาพบางบท พระองค์ทรงใช้คำสร้อยสลับรรด แลนา แบบเดียวกับที่มีปรากฏใช้ในเรื่องลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

เรื่องลิลิตนิทราชาคริต เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ร่ายสุภาพ และมีคำสร้อยทำยวรรครายแบบที่เรียกกันว่า คำสร้อยสลับรรด ดังที่เคยพบในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ มหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอมาแล้ว เมื่อพิจารณาคำสร้อยสลับรรดที่ใช้ พบว่าใช้คำสร้อยสลับรรดเลียนแบบเรื่องลิลิตพระลอ คือ ใช้กลุ่มคำ *กระหมั่ง แก่แม่รา แลนา* เหมือนกับที่มีปรากฏใช้ในเรื่องลิลิตพระลอ และมหาชาติคำหลวงมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังจะขอคัดมาให้เห็นอย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

เครื่องคำเหลือผู้ซื้อ กะหม้ง สิ้นตัวย้อมีถึง
 กะหม้ง มีบอกจึงบอกพราง กะหม้ง ทรง
 ขุนนางอะเคื้อ กะหม้ง เนื้อขาววังไซ้ซ้ำ
 โฉมไซ้โฉมคนคำ หน้าไซ้หน้ากริกกริว
 (หน้า ๔๑๖)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนิทราชาคริต

หะชันจักตายก่อน กระหม้ง นางเมีย
 อ่อนอกใจ กระหม้ง ตายตามไปด้วยรัก
 กระหม้ง ฤยงจักไปหมั้น กระหม้ง นาง
 เมียนั้นบรรลัย กระหม้ง อาบู่ใจหม่นหมาง
 กระหม้ง จึงวายวางด้วยโศก กระหม้ง
 ฤาปริโภคยาพิษ กระหม้ง คิดผูกคอต
 ตาย กระหม้ง ทิมแทงกายให้ม้วย
 กระหม้ง ฤาภรณ์ด้วยกลันจิต กระหม้ง
 คิดฉันไต่ตั้งนี้ จึงหลีกตายลับลี้ บ่แจ้งสักคำ
 หนึ่งเลย (หน้า ๑๕๖)

คำว่า กะหม้ง ในเรื่องลิลิตพระลอ กับคำว่า กระหม้ง ในเรื่องลิลิตนิทราชาคริต แม้จะเขียนสะกดต่างกัน แต่ก็เป็นคำเดียวกันนั่นเอง ทั้งสองเรื่องใช้คำสร้อยสลับบรรคมาจนกระทั่งถึงตอนท้ายของร่ายที่จะจบด้วยโคลงสองสุภาพ

ลิลิตพระลอ

หวังสิ้นชนม์ด้วยไซ้ แก่แม่รา สิ้นชีพให้ด้วย
 ฝี่ แก่แม่รา ในบุรีเราแม่ลูก แก่แม่รา แม่
 จะยาหยูกจงเต็มใจ แก่แม่รา ดังฤาฟอไป
 ตายเมืองท่านม้วย แก่แม่รา ด้วยหอกดาว
 หลาวดาบ แก่แม่รา ด้วยกำซาบป็นยาดังนี้
 (หน้า ๔๔๓)

ลิลิตนิทราชาคริต

ไยพ่อมาตั้งนี้ แก่แม่รา ปี่ป่นบเป็นตน
 แก่แม่รา ทนเวทนาสาหัส แก่แม่รา หมด
 เมตดาเจ้า แก่แม่รา เศร้าอยู่ตรงนัยันตา
 แก่แม่รา ขอแม่ยาจุงได้ แก่แม่รา ให้แม่
 ยาแก่มือ แก่แม่รา ไยพ่อถือทิจู แก่แม่รา
 ไยบบริปากพร่อง แก่แม่รา ไอ้อกแม่จักต้อง
 แดกแล้วดวงใจ แม่เอย (หน้า ๖๐)

มหาชาติคำหลวง

แม่นกลุณนกหาย แลหา ข้าสูญตายแด
รง แลหา ออกคือองงไฟรอน แลหา เหตุ
เทศจากป้อน เขี้ยวช้านนใด กิติ

.....
แม่นกลุณนกหาย แลหา เห็นรงงตายเปล้า
ปล่ยว แลหา ผอมเหลืองห่วยแห้งเข้า แลหา
เหตุบเห็นลูกเศว้า ชุ่นหน้าอนนใด กิติ

(หน้า ๖๙)

ลิลิตพระลอ

ผีภายในแล่นออก แลหา ผีภายนอก
แล่นเข้า แลหา เทพดาปู่เจ้าสั่ง แลหา มา
ทำตั้งปู่สอน แลหา ให้อย่อยอนทุกสิ่ง แลหา
จึงให้สารไปกล่าว แลหา จึงให้ข่าวไปถึง แลหา
สมีงพรายผู้เฒ่า แลหา ปู่เจ้าฟังแล้วไล่
แลหา ปู่จึงใช้สลาหิน แลหา เดินเวหาไปสู่
แลหา ตกลงอยู่ระคน แลหา ปนหมาก
เสวยท่านให้ แลหา ครั้นท่านได้หยิบเสวย
แลหา บนานเลยลอรราช แลหา ใจจะขาด
รอนรอน แลหา ถึงสายสมรพี่น้อง คิดบล
เลยข้อง ชุ่นแค้นอาตุร (หน้า ๓๗๗-๓๗๘)

ลิลิตตะเลงพ่าย

ชโคลพลคล้าคล้าย แลหา ย้ายมาโดย
รภัยา แลหา คลาทางบ้านสระแก้ว แลหา
แคล้วทางบ้านสระเกล้า แลหา แล้วชเข้าที่
เสวย แลหา ยั้งยั้งเกยประทับ แลหา
เสร็จชกลับทรงสาร แลหา คลีพลหาญคว่น
เดิน แลหา ดำเนินในมรรคา แลหา สุริย
ประภาทรงกลด จนกำหนดปายควาย ชาย
สามนาทีกาเศษ ทัพถึงประเทศหนองสราย
ซึ่งค่ายหน้าเขาตั้ง ชให้หยุดยั้งอยู่หลัง เอา
กำลังพลสรรพ เสด็จประทับเกยชัยในฉายา
ไม้ประดู่ อยู่เหนือจอมปลวกหลวง ต้อง
กระทรวงครุฑนาม ตามชัยภูมิพยุหะ แล้วช
ให้กะเกณฑ์กัน บันหน้าที่ตั้งค่าย ฝ่ายหน้า
หลังซ้ายขวา ดูดาชดาทั้งมวล เป็นกระบวน
ปทุมพยุหี ขุดคูพูนสนามเพลาะ เฉพาะทุก
หน้าค่าย ภายนอกวางรั้วชวาก มากรั้ว
หนามเป็นชั้น ชั้นเป็นเขื่อนเป็นขอบ แต่ง
ตามระบอบศึกเสร็จ บพิตรเสด็จพักพล คอย
จักผจญศึกกล้า อยู่กระชั้นค่ายหน้า ซึ่งตั้ง
ขัดพล อยู่ ณ (หน้า ๕๕)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คลี่ไคลพลคล้ายคล้าย แลนา เร่งฝ้ายเร่ง
 คลาศคลา แลนา ล่วงแดนนาแดนไร่ แลนา
 ใต้ทางหลวงทางหลาย แลนา กลายถิ่นฐาน
 บ้านนอก แลนา ดันหนบอกตำบล แลนา
 ให้หยุดพลเอาทัพ แลนา ไพร่พริบจับการ
 จวน แลนา แต่งตามขบวนเขบีจ แลนา
 ท้าวชเสด็จพพลาทอง แลนา เสนานองนั่ง
 ฝ้า ลอบพิตรพระเจ้า ท่านท้าวหมิมา
 (หน้า ๓๙๐)

ลิลิตนิทราชาคริต

ณ ทันไดอาบ แลนา ยกถ้วยชูปมิช้ำ แล
 นา อ้าปากกินสิ้นหมด แลนา ไปปรากฏอัน
 ใจ แลนา ผินหน้าไปหาน้อง แลนา คิดจัก
 พร้องพจนา แลนา วาจาบทันไซ แลนา ณ
 บัดใจดาหลับ แลนา ศีรษะพับสยบ แลนา
 ชบไต่ะไปดิงกาย แลนา ดูตั้งวายชีพมรณ
 แลนา เช่นภุทธทำแต่ปาง แลนา จึงอนงค์
 นางเข้ารับ แลนา จับถ้วยมาจากมือ แลนา
 ซึ่งยังถือบั้นวาง แลนา ปางภูบาลเห็นเสร็จ
 แลนา ธิ์เสด็จไคลคลา แลนา ออกมาที่
 หะชั้น แลนา ธิ์สรวลสันต์ก็กก้อง เสร็จจก
 สัมฤทธิ์ต้อง จิตให้ปองประสงค์ แลนา
 (หน้า ๔๕)

ลืมความทุกข์แต่หลัง แลนา ดันหาบังความ
 ขลาด แลนา จิตพิปลาสลิ้มละเลิง แลนา ต้น
 เป็ดเปิงโง่งเงง แลนา ปากทำเพลงจุกฉาย
 แลนา ชัดแขนกรายเล่นไหล่ แลนา พลิกมือ
 คว้างแคว้ง ต้องแต่ง
 ไหล่ แลนา ดิน ดูปดับ
 พล่องแพล่ง ต้องแต่ง
 แลนา รี่รำหรับร้ายระแระ แลนา เลียบเลียม
 ล้อหลอก เข้าหยอก
 และ แลนา ยั่ว ยิ้มยวน
 โลมเล่า หยอกเข้า

แลนา เกาะแกะกวนกอแก แลนา คลัวเคลีย
 แคลเคล้าคลอ แลนา กรุยกรีดกรอกกริมเกร่อ
 แลนา เห็นเหิมเห่อเฟือฟุ้ง แลนา ไปกระเตื้อง
 สะดุ้งฟุ่มฟ้าย แลนา ไร่หลากหลายทำนอง
 แลนา ไปถูกลบองทำนุก แลนา เหลือสนุก
 น้าขบขัน แลนา ฝ่ายทรงธรรม์กาหลิบ แลนา
 บพริบพริบเนตรลง แลนา ทรงพระสรวล
 กีกก้อง พलगทำงานครีสรเรียกร้อง หยุดฮ้า
 อาบู (หน้า ๙๔)

๒.๑.๑.๑.๒) คำสร้อยในโคลงสองสุภาพ ปรากฏท้ายบทของร่ายสุภาพ และโคลงสองสุภาพ
 การใช้คำสร้อย บารนี ท้ายบทของร่ายสุภาพ และโคลงสองสุภาพ มีปรากฏมาแล้ว
 ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นในเรื่องมหาชาติคำหลวงและเรื่องลิลิตพระลอ อิทธิพล
 ดังกล่าวนี้นพบได้ในวรรณคดีเรื่องลิลิตนิทราชาคริตซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

มหาชาติคำหลวง

อนนว่าพระญาติท้าวไท บมิหวังไหว้พระ
 ตถาคต ใจแลไปกรรข บารนี (หน้า ๓๑)

ลิลิตนิทราชาคริต

ขนมหวานนุ่มแท้ ที่กรอบก็กรอบแล้
 เลิศด้วยกลิ่นจรุง บารนี (หน้า ๙)

ลิลิตพระลอ

ลูกท้าวชได้เมียรัก สำนักเนตรเสนา อยุ่
 นานมามีบุตร สุดสวาทกษัตริย์สององค์ ทรง
 โฉมจันทร์งามเจื่อน ชื่อท้าวเพื่อนท้าวแพง
 จักแกลงโฉมเลิศล้วน งามถึงงามพิศถ้วน แห่ง
 ต้องติดใจ บารนี (หน้า ๓๕๖)

พระโอรฐ์งามยิ่งแต่้ม ศคิอยู่เยียวยะแย้ม
 พระโอรฐ์ไ้อ้งามตรู บารนี (หน้า ๓๕๗)

๒.๑.๑.๑.๓) คำสร้อยในโคลงสี่

การใช้คำสร้อย กิติ ทำยบาทในโคลงสี่ มีปรากฏในยวนพ่ายโคลงต้น และลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมาแล้ว แต่ใช้ในการแต่งโคลงสี่ต้น เรื่องโคลงชะลอ พระพุทธไสยาสน์ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เรื่องลิลิตนิทราชาคริตและเรื่อง ลิลิตพ่ายฟ้าซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เลียนแบบการใช้คำสร้อยดังกล่าวนี้ไว้ เพียงแต่ ใช้ในการแต่งโคลงสี่สุภาพ ดังปรากฏในความต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น		วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย	
ยวนพ่ายโคลงต้น		โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์	
ตรีศรีตรีเนตรด้าน	ตรีศักดิ์ กิติ	ภัพผลันลาภล้ำ	จักรวรรดิ
ตรัสท่านตรัสปานตรัส	ท่านได้	มั่นใดในเนาวรัตน์	โกฏแก้ว
ไตรตรีงษ์กิติตรัส	ไตรถ่อง	สมบัติจักรพรรดิจัด	ภูนเพิ่ม กิติ
ตรีโทษตรีคุณให้	เลิศกา (หน้า ๓๐๘)	บุญแบ่งแมลงลัดแล้ว	เลิศล้ำแสนเสนอ (หน้า ๕๙)
เบญเจนนริเยศบัน		วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์	
นันทริเยเบญจัก	เบญจา	ลิลิตนิทราชาคริต	
เบญจปรการณา	ไปล์เปลื้อง	พนักงานทุกพวกทั้ง	หญิงชาย กิติ
เบญจยศนั้นเรื่อง	พิชมารค กิติ	เตรียมจัดการทั้งหลาย	อย่าเว้น
	รวดพรหม (หน้า ๓๐๙)	งานใครเร่งชวนชวาย	จงสรรพ สุขเยย
ใครครคใครชื่อร้าย	ดีใด กิติ	คอยรับใช้วังเด่น	จูงพร้อมตามเพรง (หน้า ๘๑)
ใครใครครองตนบยพ	ท่านม้วย	จักแทนคุณราชด้วย	ใดใด กิติ
ชื่อนึกแต่ในใจ	จงชอน กิติ	บมิสยเสมอใจ	จิตตั้ง
พระอาจสว่างรู้ด้วย	ดุจหมาย (หน้า ๓๑๖)	ขอฉลองบทรชไป	ตราบชีพ มลายเฮย
		พระเดชพระคุณกั้ง	เกศคั่งวันตาย (หน้า ๑๖๐)

ทวาทศมาสโคลงฉันท์

นถวางค์นฤชัพสิ้น
ชัพนัพนัยังเรียว
สรรพวงค์คำฤชัพนัพ
ยิ่งกว่ากัลป์กลี

แสนกัลป์ กิติ
เรียวรี
วิพवास
ก่อนหมาย
(หน้า ๗๒๕)

ลิลิตพายัพ

ฝากโฉมสมรมแม่ไว้
ฝากเมฆเกรงวรุณไท
ฝากโฉมลักษมีใน
เกรงพระสีกรปล้ำ

แห่งใด ดีฤ
ลอบกล้า
เกษียรสมุทร กิติ
ปลุกให้สลายศรี
(หน้า ๔)

ลิลิตพระลอ

คลังกุคลังลูกแก้ว
จักจ่อมจ่ายเยียวยา
สิ้นทั้งแผ่นดินรา
สิ้นแต่สิ้นจงเจ้า

กุณา
หน่อหน้า
แม่ลูก กิติ
แม่ได้แรงคืน
(หน้า ๓๗๒)
ถึงกรรม กิติ
หมื่นไหม้
เพราะอยู่ กิติ
ชิราชแล้วจักไป
(หน้า ๓๘๑)

มิไปถึงแล้วและ
ตกรนกลแสนศัลย์
เสวยสุขไสดเสวยสวรรค์
บอญ์เลยลาไ้

๒.๑.๒) คำหรือกลุ่มคำทั่วไป ประเภทนี้เป็นคำที่ใช้ทั่วไป แต่ก็เห็นได้ชัดว่ากวีสมัยหลังเลียนแบบการใช้คำหรือกลุ่มคำดังกล่าวของกวีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
สมุทรโฆษคำฉันท์

พระคำเน็งนางพินทุมดี ลูกสาวกษัตริย์
กรุงในรมยนคร (หน้า ๑๖๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
บุณโณวาทคำฉันท์

ปางฤดูหิมผคุณมาส องค์อิศวรราช
ป็นพิภพกรุงทวา (หน้า ๓๑๗)

คำว่า กรุง เป็นคำเขมร มีความหมายว่า เจ้าเมือง เจ้าแผ่นดิน

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ทวาทศมาสโคลงต้น

ทศโคตรดวงสวาติน้อง
ฟ้าฟอดบาดาลโดย
ชฎาธารเทพรังสฤษฏี
เชิญท่านเล็งแลหน้า
สถิรสถิต
ด่านเต้า
ศรีสี
ข่าวข้าขอฟัง
(หน้า ๖๙๖)

ลิลิตพระลอ

นางโรยนางรีนขึ้น
เห็นราชสองหมองเหมือน
ทุกวันดูจดวงเดือนงามขึ้น
หมองดั่งนี้ข้าไหว
ไปเยือน
ตั้งไข
ไสนา
บอกข้าขอฟัง หนึ่งรา
(หน้า ๓๕๘)

มหาชาติคำหลวง

เพื่อจักใครเห็น
ผีให้ยังรู้
บอกแจ้งยาวนาน
กุมมาใช้เข็น
ท่านเจ้าใจหวาน
ที่พระภูบาล
ดูข้าขอฟัง หนึ่งรา
(หน้า ๑๔๑)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนิทราชาคริต

บัดดลท่านหยุดยั้ง
ถามเหตุอันใดพาน
จึงทำกิริยาปาน
แสดงอรรถอย่าขัดข้อง
ราชการ
พะพ้อง
ดั่งโคก ฉะนีนา
หนอยข้าขอฟัง
(หน้า ๑๒๔)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ภูษางามแฉ่งเกื้อ กุญชร ชื่นแฮ
เทพยสังหรยง ยวดกล้า
ทยมสารชื่อสัตถุจร จตุรทวีป
พลพวกหาญถ้วนถ้ำ ร่อนรงค์
(หน้า ๓๔๐)

มหาชาติคำหลวง

คิดโฉมงามแฉ่งหน้า ชายปาวบ้ำใจโดย
คต้าวแล (หน้า ๑๑๕)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
ลิลิตเพชรมงกุฎ

ปางเพชรมงกุฎให้ ทอดตา
ยลมฤคหนึ่งอาภา เผือกผู้
สีสังข์เสวตมุกดา งามแฉ่ง
หม่อมฤคร้ายรอบรู้ ยศเบื้องบรवार
(หน้า ๘๕)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนิทราชาคริต

ชมพู่พรรณพัสดริใช้ อังคาร
มณีจักรรัตน์ประพาพ เมื่อดกล้า
ประดับสรรพอลังการ งามแฉ่ง
ผาดพิศพิจิตรล้า เล่ห์เพี่ยงอัปสร
(หน้า ๑๐๙)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

ท้าวธจันองโคลงอ้าง โคลงบพิตรเจ้าช้าง
ชื่อแท้ไคเทียม เทียบนา (หน้า ๓๖๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ลิลิตเพชรมงกุฎ

เสียงผาผายแผ่นผา ขลาฟุบแฝงคอยโค แรด
ร้ายโมห์เคี้ยวหนาม ต่ายเดินตามหมู่หมาย
สัตว์หลากหลายเหลือตรา ต่างคณาเหลือไกร
ชมมฤคในปากกว้าง เพลินหฤทัยเจ้าช้าง ชื่น
แท้โดยจง (หน้า ๘๕)

สถาบันวิทย์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

โคลงนิราศพระยาตรัง

ทุกไทยท้าวพำนักนี้ เจกหลักโลกย์ภูลเกษม
เปรมใจเมืองมิ่งเย็น เป็นเมืองมงคลจักรพา
พิศาลสุขสมบุรณ์ ปูนแมนมารังสฤษฏี เพื่อ
บพิตรเจ้าช้าง ยศยิ่งยศฤอ้าง อาจให้พึงแสง
(หน้า ๑๓)

คำว่า เจ้าช้าง ใช้ในความหมายว่า พระเจ้าแผ่นดิน

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ทวาทศมาสโคลงต้น

คิดนัยนาเพทห้วย เวหา
คือศศิสุริยแข แข่งแย้ม
คือองค์อนงคชา ยาวเรศ ภูนา
เหมือนเมื่อตฤบรสแก้ม กลิ่นกลา
(หน้า ๖๙๒)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อิเหนาคำฉันท์ตอนเข้าห้องจินตะหรา

ตฤบรสกำโบลบง กชจรงสุคันธีจันท์
ช่อนชุกนอมถัน ยุคลาประโยธ
(หน้า ๒๔)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ตฤบรสจุไรเกศ ยุพเรศทั้งสองทรง
เสาวภาคพิมลลง- กฏลักษณ์วีไลยวรรณ
(หน้า ๒๓๘)

มีข้อน่าสังเกตว่า ตฤบรสแก้ม ในทวาทศมาสโคลงต้น กับ ตฤบรสกำโบล ในอิเหนาคำฉันท์ตอนเข้าห้องจินตะรหามีความหมายเหมือนกัน เพียงแต่ใช้คำต่างกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ยวนพ่ายโคลงคั่น

แกลงปางนฤนารถไต้	สวรรณคดี
ยั้งมิ่งเมืองบณปี	ยศเย้า
แกลงปางปิ่นเอารส	ศัลยโคก
ยอพระศพพระเจ้า	เจษฎา
	(หน้า ๓๑๘)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศนรินทร์คำโคลง

แกลงปางบาราตห้อง	ไทยครวญ
เสนาะเสนห์กำศรวญ	สังแก้ว
โอบองค์พโณอวน	ออกโอษฐ์ อรเอย
ยามหนึ่งฤแล้วแล้ว	คลาดคล้ายชวบปี
	(หน้า ๑๔)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

พลับทองลึงลองเลื่อง	ผลเรื่องรังรองไร
หมากสังสรลมไทร	ใบทรสมุทรสายศาล
	(หน้า ๑๓๐)

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท

อ้าแม่พี่พากรมาใน	พนพฤกษร์มระหง
ขวัญแม่อย่าหลงจรในดง	ทรสมุทรสายศาล
	(หน้า ๒๖๐)

สมุทรโฆษคำฉันท

ดวงดอกพินลอกสร้อย	และทรสมุทรสายสม
สาขาสรหลมกลม	มกรคือกรกราย
	(หน้า ๑๕๑)

อนิรุทธคำฉันท

พลหลวงลอบล้อมพระไป	บัดดลพระไทร
ทรสมุทรสายสาขา	(หน้า ๕๗๔)

คำว่า ทรสมุทรสายศาล และทรสมุทรสาย มีความหมายว่า สุ่มกันเป็นกลุ่ม เป็นช่อ เป็นสาย อันที่จริงคำว่า ทรสมุทรสาย น่าจะเขียนสะกดว่า ทรสมุทรสาย เข้าใจว่าเวลาคัดลอกอาจคัดสะกดคลาดเคลื่อนไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ทวาทศมาสโคลงต้น

ลิลิตตะเลงพ่าย

เดือนเพ็ญสาโรชสร้อย สรัทกาล
 เรียมราศจักจงเท ท้าวดีน
 กัลยาณคินพาล พักเตรศ
 โอบ้เห็นหายสิ้น แสบทรวง
 (หน้า ๗๑๘)

อุรารานร้าวยแยก ยลสยบ
 เอนพระองค์ลงทบ ท้าวดีน
 เหนือคอคชซอนชบ สังเวช
 วายชีวาตม์สุดสิ้น สู้ฟ้าเสวยสวรรค
 (หน้า ๘๗)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

มหาชาติคำหลวง

ลิลิตนิทราชาคริต

แม้ว่าพระมัทรีสภพรงบังยบสงบอยู่น้อยหนึ่ง
 ทำวจริงได้สมฤดี แล้วก็มิกลยดกมลวบาป
 เสด็จอุฎการกรรณกราบพระภัสดา ...
 (หน้า ๒๐๕)

เปรมใจจักใคร่เชื้อ เชิญท่านจรลเมื่อ
 สู่บ้านเรือนเรา น้อยเทอญ (หน้า ๗)

ลิลิตพระลอ

ปู่ไปผายตบถ้อย อยู่น้อยหนึ่งบมีนาน
 ปู่ก็ธิญาณเล็งดู กูจะช่วยควรรฤามิควร ...
 (หน้า ๓๖๖)

คำว่า น้อย มีใช้ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนในวรรณคดีสมัยสุโขทัยใช้ว่า สน้อย และ สน้อย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

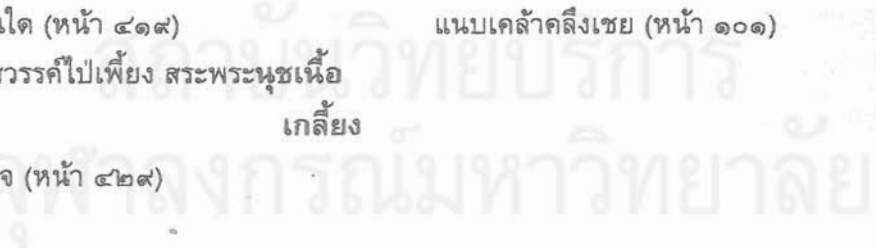
ลิลิตพระลอ

ลิลิตเพชรมงกุฎ

พระลอสนองพี่เลี้ยง สองพระนุชเนื้อเกลี้ยง
 สุขอยู่ร้อนฉันใด (หน้า ๔๑๘)
 สรงสระสวรรคไปเพียง สระพระนุชเนื้อ
 เกลี้ยง

พระนิยมคำพี่เลี้ยง ดั่งได้นุชเนื้อเกลี้ยง
 แนบเกล้าคลั่งเซย (หน้า ๑๐๑)

อาบโอ้เอาใจ (หน้า ๔๒๔)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

บาปเพรงขึ้นข่มเจ้า จึงแม่มาได้ผัวเก่าว่า
 เกแก่นี้ นางโนเหนนั้น บักปิ่นเกล้าโจรง
 โขดง พี่เฮอย (หน้า ๑๑๕)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

กาพย์ห่อโคลง

หญิงชายหลายลำซ้อง มามีก้องดั่งแถวทาง
 ผุ่งบัวสาวสำอาง รางซางแกลังแต่งดูงาม
 หญิงชายหลายลำซ้อง โนเน
 ผุ่งบัวสาวสรวลเส ยั่วยิ้ม
 ตูงานผ่านโลก ศวรราช
 แต่งแ่งแพร่พรายพริ้ม พริบพร้อมพรุมา
 (หน้า ๖๖๔)

เสื่อโคคำฉันท

โนเนหนุ่มเหน้าบัวบาน สดใสเพ็ญพาล
 คือเทพยแกลังหล่อเหล่า (หน้า ๓๖๘)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

กรรมิกากันสีเสด คิดผ้าเสดติดขลิบนาง
 เห็นเนื้อเรือโรงราง ห่มสองบ่าอำโนเน
 ผ้าสีมีขลิบเนื้อ บางดี
 ก้านกรรมิกาสี เสดเก่า
 โนเนนาดน้องสี ลาเลิศ
 เมียมิ่งเรียกดูเจ้า ท่อนได้วางตา
 (หน้า ๒๗๙)

คำว่า โนเน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ อธิบายว่ามีความหมายว่า อ่อนแอ
 แบบบาง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแข่งหน้า

โอมสิทิสรวงศรีแก้ว แฝ้มมฤตยู เอาจ
เป็นแท่น แก้วนกลินฟ้ากลินดิน ... (หน้า ๔๖)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

อ้างอิงทวฤทธิ สิทิสรวงศรีแก้ว
หริราชะแผ้ว มฤตยู (หน้า ๘๘)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

สองธิดาหลับแล้ว สองพระพี่เลี้ยงแก้ว
ชอกล่อมท้าวกลอยหลับ เล่านา (หน้า ๔๐๙)
พระทองเฝยม่านแล้ว เรียกพระพี่เลี้ยงแก้ว
ทั้งสี่เข้าไปใน (หน้า ๔๓๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ลิลิตเพชรมงกุฎ

ครั้นนางโคลกลาดแคล้ว พระปลุกพี่เลี้ยงแก้ว
เล่าสิ้นเสร็จความ (หน้า ๑๐๐)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

ลำดับนั้น อันว่าพระมหาสัตว์ทรงฟัง
พาหะประณงนี่สง พยงพายุพัดพนนภก
ท้าวธกัร่าฟิงคณึ่งนี้กดงนี้ โอตงงอาดมมาใส่
ใจ ฤทพวกไพริศแมนมนน มียาเลอย มล้าง
ชนากูแล้ว ชิงเอาเมืองแก้วกูเล่า แลฤ
ยงงตามมาเพื่อประโยชน์ จะรนนท่าโทษแก้กู
อีกนี้ ชกลววมรณไทยกิด ภัคตรเศรัซิด
เสียใจ สลดแล ภาภควะติมัทหรือรอดุลย์
จากอดิศูรศาลาไลยนั้นน ขึ้นสู่สูงศิขร ชอก
ซอนซอนพระองค์แอบอยู่แล (หน้า ๒๔๗)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์

ขอพรเพ็ญโพธิ์ให้ วนิดา
ภักควดีคงคา กล่าวกล้อย
ขอจงนฤเบนทรา ธิปราช
สุขสมบุรณ์ท้าวร้อย กราบเกล้าอภิวันท์
(หน้า ๖๖๕)

คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง

เทวีอุมาภักวดี ดูประเสริฐโพรงพราย
มานรัศมีดาษทิศนาย นุประโพธิสพสถาน
(หน้า ๗๓๕)

อันว่าขัตติยดาบศทั้งสองพระองค์ คือพระ
 พงษประภาษากร แพศยันดรดิลกก็ดี คือ
 ภควดีมัทรีศรีสุนทรพินดาก็ดี ทายทัศน้าน
 ตระหนัก ซึ่งทำผู้เป็นจอมจักรวรรคบิดรงค์
 อนหมีม่านจ่านองปองปฏิพัท เอรสรัดน์
 นรสูร เอาพลจตุรเสด็จมา ... (หน้า ๒๕๐)
 อันว่าบรรภักควดี มัทรีอรเอกองค์พิลาศ นาง
 ท้าวธรมยมารคเต็มตา ซึ่งกุมารชรไมมาเพื่อ
 นั้นน (หน้า ๒๕๕)

ลิลิตพระลอ

ราตรีมัวมืดฟ้า เชิญบพิตรเจ้าหล้า
 ลอบขึ้นสมศรี

ภควดีดวงดอกไม้ เสด็จออกมารับให้

ริราชเข้าไปใน

เยียดพระอยู่ช้ำ พระจะละให้ช้ำ

พี่น้องตรอมตาย

(หน้า ๔๓๕)

คืนราตรีดึกสงัด เขาก็สะพัดสามรอบล้อม
 เขตนิเวศน์วัง ชับบให้คนเข้าออก เขาจึง
 บอกแก่นายแก้วนายขวัญ สองฟังพลันยังจอม
 กษัตริย์ ทูลรหัสทุกประการ ภูบาลยิ้มแย้ม
 หัว บมิกลวเร่งองอาจ ดุดจราชไกรสิทธิ์ ครวี
 อวรุทภูษพล ตนนายแก้วนายขวัญ ชันอาสา
 เจ้าหล้า เพื่อข้าแจ้งใจถวาย ขอตายก่อน
 พระองค์ สองอนงค์อ่อนช น้อมศิรามพุษกับ
 บาท ไท้ริราชสาหัส ฐกิโลมบงกชกษัตริย์
 สองภควดีอย่าตกใจ บเป็นไฉณสองศรี ...

(หน้า ๔๓๗)

บุชาศพสามกษัตริย์ แล้วธกัตรีสให้หา
 ทูตานุทูตมาไซร์ ให้จำทูลพระราชสาส์น อีก
 บรรณาการทั้งหลาย ไปถวายแต่พระบาท ให้
 ธิราชบุญเหลือ เครือทินกรราชชนนี ภควดี
 พังพจนสาร ถ้วนทุกประการประกาศ ธิมโอาจ
 ที่จะดำรง พระองค์ท้าวธอยู่ได้ ... (หน้า ๔๔๓)

คำว่า ภควดี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ อธิบายว่า ใช้เป็นคำเรียกสตรีที่
 เคารพ แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อความข้างต้น พบว่า ใช้ได้กว้าง คือเป็นคำใช้เรียกผู้หญิง ใช้
 เรียกหญิงผู้เป็นใหญ่ หรือหญิงคนรักก็ได้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 ลิลิตโองการแช่งน้ำ

โอมสิทิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู
 เองเป็นแท่น แก้วนกลิ่นฟ้ากลิ่นดิน ...
 (หน้า ๔๖)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

อ้าองค์เทวฤทธิ์ สิทธิสรวงศรีแก้ว
 ทธิราชชะแผ้ว มฤตยู (หน้า ๔๘)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

ข้าแต่สเด็จพระพิตรภัสดา ดงงฤาฟอมามัทยัดมิ
 ได้ตรัสจำนจา หนึ่งใจคอยจะขาดคิดจงาย
 ด้วยนิมิตรร้ายราตรีหลง ทังงไก่อภาปารงแล
 นกเค้า ก็เหงาเจียบเซียบสังัด ...
 (หน้า ๑๙๗)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นรีศอิเหนา

ทุกเจื่อมเขาเหงาเจียบเซียบสังัด
 ไบไม้กวัดแกวงกิ่งประวงไหว
 ยะเยือกเย็นเส้นหญ้าพนาลัย
 ยิงเยือกในทรวงชำระกำเย็น
 (หน้า ๒๒๓)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า

มาอำองค์ในหล้า แหล่งให้คนชม แลฤา

(หน้า ๓๕๗)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องจินตะหรา

อ่าองค์สรงชล

สุคนธหามามาลัย

ทรงเครื่องอลังการ

กรคั่นหกฤชจร

(หน้า ๑๓)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

พรหมณ์เร่งเร่าลำบาก เจ็บยากพัน

ประมาณ รบานี้ มาเราจะบำบวงไหว้

เทพดาให้รู้ความทุกข์ ที่ราพีธา อ้าอ้าเทพ

อาร์ักษ์ อยู่สูงศักดิ์ด้าวแดนเขาใหญ่นี้ มา

เราจะยอกรกายเกล้าไหว้เทพดาผู้เป็นเจ้าของอยู่

รักษาสระนี้ อีกปู่เจ้าวังหลวงนทีปวงวง

ใหญ่หนน ... (หน้า ๑๘๕)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

บุณโณวาทคำฉันท์

อ้าอ้าสรรพสนุกนินฤทุกขนิรันดร์

แต่นี้จะวายยล

ยะเยียบ

อ้าอ้าประชะนี้สังัดศัพทเสงียบ

วังเวงวิเวกเขียบ

พนานต์

โหยหวนหาพุทธบาทชินาวจรญาณ

ทุ่มทรวงกรรแสงสาร

พิโร

(หน้า ๓๓๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ปางนั้นรณภิกษุขมิ

मुखพรรณอ์ปรีย

ปรวนศัลยโสภทุกขพี

นิเสนาะนิราสา

อ้าอ้าอรยุพินทรพาลพินิตา

พิศพักตรเพียงพา-

ลจันทร์

(หน้า ๒๒๕)

คำว่า อ้าอ้า ใช้ในการแสดงความเศร้าโศก
ช่วยเหลือ

รำพึงรำพัน หรืออ้อนวอนขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
สมุทรโฆษคำฉันท์
โอโธมาทนทุกขท่างล เพราะว่าพรากพฐสมร
เสมอหายเหตุภัยทุกขทร- มนัสกีฬิลाप
(หน้า ๒๒๔)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
ปถุณโณวาทคำฉันท์
โอโธแสนเกษมพนเวศศิขรสินธุ์
ธารไหลระรินริน
สุคนธ์
(หน้า ๓๓๒)

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี
อิเหนาคำฉันท์
โอโธเวรอันใดแลโดยจรลอุทม์
เสียทีประยูรชาติ
วรา
(หน้า ๒๕๓)

โอโธแลผลบุรพปาง ก่อนนั้นประการใด
จึงกูอุบัติภพไตร ฤทธิกูเป็นการ

โอโธแต่อาตมแสง วรจักรเทพ
หวังโฉมเฉลิมมุขวรี แต่ตรุณกึ่งชนม์

โอโธแลดวงบุษบาเอ๋ย จะนิราศแรมจร
แต่เรียมจะสมสุขสมร นุชบ้างभीเลย
(หน้า ๒๕๖)

โอโธอริหวาบเมิลกรเรียมถาบ
ทุ่มทรวงพิลาปแสน วิโยค

โอโธแลอุระพีนิกระอุละห้อยหา
จวบโททิวากาล
บพาน
(หน้า ๒๕๙)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศเดือน

โอ้อ้อกอดมาน้ำอาภัพ

ทั้งไร้ทรัพย์สาระพัดนำบัดสี

ดูเพื่อนบ้านเขาทั้งหลายสบายดี

เขาคิดมีลูกเมียเสียทุกคน

สำราญรมย์ซม่นองในห้องหอ

เฝ้าเคลียคลอเจรจาวากุศล

ที่ยังไม่ส่งตัวนี่กกลัวตน

ก็ต่างคนต่างนี่กคะเนิงตรง (หน้า ๑๑๘)

คำว่า โอ้อ้อ หรือ อ้อ้อ ใช้ในบทคร่ำครวญเหมือนกัน เป็นการแสดงความอาลัย

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าภาษาในวรรณคดีสมัยอยุธยา มีกวีสมัยหลังได้นำมาใช้แต่งในวรรณคดีของตนอยู่มากพอสมควรทีเดียว

๒.๒) **สำนวนโวหาร** สำนวนโวหารในหัวข้อนี้ หมายถึงทั้งสำนวนโวหารที่ไม่ใช่ความเปรียบ และสำนวนโวหารที่เป็นความเปรียบ มีดังนี้

๒.๒.๑) **สำนวนชมเมือง** สำนวนชมเมืองที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลังปรากฏอยู่ในเรื่องกำสรวลโคลงฉัน เป็นการชมความมั่งคั่งมั่งคั่งการตาของบ้านเมือง คือ สิ่งก่อสร้างและศาสนสถานต่าง ๆ และกล่าวว่าสิ่งต่าง ๆ ที่งดงามเหล่านี้เกิดจากบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ เป็นการนำเอาเรื่องชมเมืองมาสัมพันธ์กับการสร้างสมพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ ปรากฏว่าวรรณคดีสมัยหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นสมัยฟื้นฟูและอนุรักษ์วรรณคดีโบราณได้ยึดเป็นต้นแบบ และแต่งเลียนแบบอย่างเห็นได้ชัดดังที่ปรากฏในวรรณคดีหลายเรื่อง อันที่จริงสำนวนชมเมืองมีปรากฏทั้งในร่ายนำเรื่องและโคลงสี่ที่แต่งต่อเนื่องมา แต่ส่วนที่มองเห็นการเลียนแบบชัดเจนจะปรากฏในส่วนที่แต่งเป็นโคลงมากกว่า ผู้เขียนจึงนำเฉพาะส่วนที่แต่งเป็นโคลงมาเปรียบเทียบ ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

กำสรวลโคลงต้น

อยู่ทวยาศยงฟ้า	ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีลออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรรม
พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयरจนนทร แจ่มแฮ
ไตรโลกยเลงคือโคม	ค่าเช่า
พิหารบยงบรร	รุจิเรข เรืองแฮ
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	นงเงือง
ศาลาอเนขสร้าง	แสนเสา โสดแฮ
ธรรมาศจุงใจเมือง	สู่ฟ้า
พิหารยอมฉลักเงลา	ฉลุแผ่น ไสนา
พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง

(หน้า ๕๑๔)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

โคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพสำน้าน้อย

อยู่ทวยาศยงฟ้า	ทั้งสาม ภพฤา
องค์อดีตสวาม	ศุขหล้า
บุชิตศาสนราม	เรื่องทะเล วิปเฮย
บุญพระดวงฟ้าค่า	ค่าสวรรค
เจดียัลลบัลลังพระ	พรายแสง ทองแฮ
โบสถ์สระศาลานันต์	เนื่องด้าว
ธรรมาศน์อาสน์สงฆ์แสดง	เสดะสัตว์ ทุกข์ทั่ว
แผ่นสุธาท้าวสร้าง	สังคิล
เผยอผยองไตรรัตนตั้ง	เดือนใจ โลกย์แฮ
เสมอมหามินรุธร	ทุดชั้น
ยากยกขัตติยแดนใด	โดยง่าย
ภุมเมศร์สุรชั้นฟ้า	เฟื่องคุณ

(หน้า ๓๙-๔๐)

๒.๒.๒) สำนวนฝากนาง สำนวนฝากนางที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลัง ได้แก่ สำนวนฝากนางในเรื่องกำสรวลโคลงต้น มีเนื้อหาชมความงามอันเป็นเลิศของนาง จนไม่แน่ใจว่าจะฝากนางไว้กับผู้ใดดีจึงจะปลอดภัย ในที่สุดก็ตัดสินใจว่าฝากที่ตัวนางเองจะดีที่สุด สำนวนดังกล่าวมีอิทธิพลต่อกวีสมัยรัตนโกสินทร์สูงมาก กวีสมัยนี้นิยมเลียนแบบกันมาก จึงมีปรากฏในวรรณคดีรัตนโกสินทร์หลายเรื่อง ตั้งแต่โคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพสำน้าน้อย โคลงนิราศไปแม่สำน้าน้อย นิราศนรินทร์คำโคลง นิราศหลวงนา นิราศเวียงจันทร์ และเรื่องลิลิตพ่ายฟ้าซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กลวิธีเป็นอย่างเดียวกัน เพียงแต่มีรายละเอียดปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ แตกต่างกันไป ดังจะเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

กำสรวลโคลงฉันท์

โฉมแม่จ๊กฝากฟ้า	เกรงอินทร์ หยอกนา
อินทรท้านเทอกโฉมเอา	สู้ฟ้า
โฉมแม่จ๊กฝากดิน	ดินท้าน แล้วยแฮ
คันทัดเจ้าหล้า	สู้สี่สองสี่
โฉมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤา
ขยวนาคเขยชอก	พี่ใหม่
โฉมแม่รำพึงจบ	จอมสวาสดี ภูเอย
โฉมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

(หน้า ๕๑๖-๕๑๗)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

โคลงฉันท์นิราศตามเสด็จทัพพำน้ำน้อย

โฉมเจ้าจะแหวกฟ้า	ฝากพรหม เมศฤา
เกรงจะชมฉานเมิน	แม่ไว้
จะฝากอิศรกรรม	ไกรลาส
ไพเราะคร่อนหล้าให้	ทั่วแห่ง
เลียบเลิงโลกธาตุสิ้น	สรรพางค์
เจ็บฝากเจ็บแฝงฝัน	ไผ่เฝ้า
คิดทั่วทิศานาง	แห่งพี่ วายเลย
โฉมแม่ฝากไว้เจ้า	จึงคง

(หน้า ๕๒)

โคลงนิราศไปแม่พำน้ำน้อย

จ๊กฝากโฉมแม่ไว้	ธรณี
เกรงกริ่งกรุงภาลี	ลอบเล่า
จ๊กฝากนทีศรี	สาครเรศ ท่านนา
กลัวเกลือกพระสมุทเจ้า	ท่าเทียรทารุณ
จ๊กวิงวอนว่าฟ้า	ฝากสงวน
กลัวพระพายชายชวน	ชอกเนื้อ
จ๊กฝากวลาหกรวญ	ครีมีครำ ราแม่
กลัวแต่โฉมงามเกื้อ	ชุ่มชื่นเสียศรี
จ๊กฝากยุพเรศร้อย	เรียมคิด
ฤาปล่องปลงใจมิด	กิ่งเฝ้า
ได้อาจปกป้องปิด	ยังยาก
โฉมแม่ฝากใจเจ้า	ยิ่งด้วยใครครอง

(หน้า ๙๐)

นिरาศนรินทร์คำโคลง

โถมควรวักฝักฟ้า
เกรงเทพไ้ชรรณินทร์
ฝักลมเลื่อนโถมบิน
ลมจะชายชักซ้ำ

ฝักอุมาสมรแม่แล้
ทรมสมมกุจักรี
เรียมคิดจบจนตรี
โถมฝักใจแม่ไ้

ฤาติน ดีฤา
ลอบกล้า
บนเล่า นะแม่
ชอกเนื้อเรียมสงวน
ลักษมี เล่านา
เกลือกใกล้
โลกล่วง แล้วแม่
ยิ่งด้วยใครครอง
(หน้า ๑๖-๑๗)

นिरาศหลวงนา

โถมแม่จะฝักฟ้า
ฝักทะเลลมฝน
เกรงเทพยดาตล
โถมพีฝักใจเจ้า

ดินบน
พักเฝ้า
ดอมสวาท แม่เอย
จ่งรู้เรียมสงวน
(หน้า ๒๔๑)

นिरาศเวียงจันทน์

โถมแม่จะแหวกฟ้า
น้อยเทพเลงไปลาน
หวนคิดฝักชั้นฉาน
พรหมกิติโดยสิ้น
จักฝักพินไ้ด้า
กรองกริ่งไพโรจจิตร
ฝักน้ำเกลือกนาคอิจ
จนอกไ้พีเฝ้า

ฝักพิมาน แมนเฮย
สวาทดิน
โสพส เล่านา
สิ่งเกล้ายังแคลง
เมรุमित รอดฤา
แยบเฝ้า
ฉาลอบ โลมแม่
ฝักน้ำดานาง
(หน้า ๑๙๑-๑๙๒)

ลิลิตพಾಯัพ

ฝากโฉมสมรมแม่ไว้	แห่งใด ดีฤา
ฝากเมฆเกรงวรุณไท	ลอบกล้า
ฝากโฉมลักษมีใน	เกษียรสมุทร ก็ดี
เกรงพระสีกรปล้ำ	ปลุกให้สลายศรี
ฝากองค์อุมาแม่เจ้า	จอมสวรรค์ ดีกระมัง
เกรงเกลือกองค์อินทร์ฝัน	ใฝ่น้อง
ฝากฟ้าขลาดทิวิน	สอดเนตร สบแม่
ฝากน้ำเกรงนาคต้อง	จิตต์ต้องใจสมร
ฝากมาตุหรือท่านไซร์	บุตร์หลาย
ฝากมิตรกริ่งมิตรหมาย	ตะต้อง
เรียนนี่กออกเรียนคลาย	วิตกแน่ แล้วแม่
โฉมฝากใจแม่น้อง	ยิ่งด้วยฝากใคร

(หน้า ๔)

๒.๒.๓) ส่วนนร่าพึงว่าหญิงคนรักกำลังทำอะไรอยู่ ส่วนนร่าปรากฏในเรื่องกำสรวลโคลงตั้ง และมีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์เป็นอย่างมาก มีปรากฏในวรรณคดีสมัยนี้หลายเรื่อง ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

กำสรวลโคลงตั้ง

ปารนี้แก้วข้าตื่น
นอนนั่งจนนไต่ดู
ยอมมอบนท้บอก
เจ็บยิ่งล้ำพันผี

ฤาหลับ อรเออย
ต้งนี้
โดยแม่ กูเออย
หมื่นทวิแสนทวิ

(หน้า ๕๓๐)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

โคลงนिरาศพระยาตรัง

ปานนี้ศรีสวัสดิ์เจ้า
กันจู่ไรฤาถอน
แซมพวงกุ่กเสสร
ฤาว่านุชสระเส้น

จอมสมร พี่เอย
นั่งเหล้น
บุปผชาติ ชมฤา
เกษน้องน่านสนาน

(หน้า ๒๔)

ปารนีอรเข้าแม่	เกลางอค์ อยู่ฤา	นिरาศนรินทร์คำโคลง	
ดั่งกรตาดนจตุรงค์มยง	มายม้า	ปานนี้มาโนชญ์น้อย	นงพาล พี่เอย
ฤาว่างสกาลง	ทายบาศ	เก็บเกศฤากรองมัลย์	มาศห้อย
ฤากล่าวคำหลวงอ้า	อ้อนแกล้งเกลางนหนท	ปรุงจันท์จอกทองธาร	ประทีน ทาฤา
	(หน้า ๕๓๑)	นอนนึ่งตามแถลงถ้อย	ทุกษ์พ้องควมไมคร
			(หน้า ๓๐)

นिरาศหลวงนา

ปานนี้นวลแ่งน้อย	นงพาล พี่ฤา
ครองสตรีกุสุมาลย์	แม่พ้อง
ปรุงปรนสุคนธ์ธาร	ทิพรส ทาฤา
แขวนฎุกลิ้นกลั่นห้อง	ท้อสร่อมเสาวคนธ์
	(หน้า ๒๓๙)

๒.๒.๔) ส่วนวนแสดงควมพอใจหรือดีใจ

ส่วนวนแสดงควมพอใจหรือดีใจ มีมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ปรากฏในเรื่อง ลิลิตพระลอ คือเหมือนกับได้สิ่งที่อยู่สูงเกินที่จะเอื้อมมือควมมาได้ คือได้ฟ้าและดินมาไว้ในมือ โวหารทำนองนี้มีปรากฏในวรรณคดีสมัยหลังด้วย แม้จะใช้ถ้อยคำไม่เหมือนกันหรือตรงกันก็ตาม สันนิษฐานว่าน่าจะได้อิทธิพลมาจากวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้เอง ดังปรากฏใน เนื้อความต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น	วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์
ลิลิตพระลอ	ลิลิตนิทราชาคริต
ลักขมขวัญคู่ค้อย	ลอรราชินีเทาร้อย
อยู่เงื่อมบทจร	แม่ดีใจไซ่น้อย
ได้ภูธรดจได้	คูดั่งดวงจันทร์ย้อย
อยู่เงื่อมมือเรา (หน้า ๔๓๖-๔๓๗)	หยิบได้ถึงมือ แม่เนา (หน้า ๔๙)

๒.๒.๕) **สำนวนฝากสาร** ในตอนท้ายของนิราศคำโคลง กวีผู้แต่งจะกล่าวฝากเรื่องที่แต่งนั้นให้
 ทางอ่านและเก็บไว้ให้ดี มีปรากฏในเรื่องกำสรวลโคลงต้นของสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และมี
 อิทธิพลต่อวรรณคดีประเภทโคลงนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างยิ่ง ดังจะคัดข้อความ
 มาให้เห็นชัดเจน

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

กำสรวลโคลงต้น

สารนี้ขุแซบไว้ ในหมอน
 อย่างเมื่อย่าควรวเอา อ่านเหล่าน
 ยามนอนนารถเอานอน เปนเพื่อน
 คืนคำฤาได้วัน ว่างใจ
 (หน้า ๕๔๕)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

โคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพลำน้ำน้อย

สารนี้สายสวาดิเจ้า จงสงวน ไว้แม่
 แทนพี่แทนถนอมองค์ แอบพร้อง
 ไปควรวเมื่อย่าควรว คำพี่ แพร่งเลย
 เข้าคำเพื่อนห้องน้อง ฦศรี
 (หน้า ๗๗)

๒.๒.๖) **สำนวนขอพรของกวี**

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กวีขอพรให้ตนเองปราศจากทุกข์ ปราศจากโรค ปราศจากโรค ใน
 เรื่องอิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องจินตะหรา กวีในสมัยรัตนโกสินทร์ได้แต่งเลียนแบบเรื่องอนิรุทธ
 คำฉันท์ ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

อนิรุทธคำฉันท์
 นกทุกขนฤโคก นฤโรคอาวณ
 เปนสวัสดิสุนทร มิตศกโสภ
 (หน้า ๖๑๕)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องจินตะหรา
 จงนिरทุกขนिरโคก นฤโรคนिरาไทย
 นีราศอุปัทวกระไซะ ยอมิตรวินาสา
 (หน้า ๓๗)

๒.๒.๗) **สำนวนแสดงอำนาจของเทพเจ้า**

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแช่งน้ำ
 โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอา
 เป็นแทน แก้วนกลินฟ้ากลินดิน บินเอา
 ครุฑมาชี สีมือถือสังข์จักรคธาธรณี ...
 (หน้า ๔๖)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนารายณ์สิบปาง
 เอาขุณูเป็นแทน แก้วนกลินดินอีกฟ้า
 เอาครุฑมาชี้อ้า เอกขลัง (หน้า ๘๘)

๒.๒.๘) ส่วนวนที่ใช้เรียกบุคคลอันเป็นที่รัก
วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ทวาทศมาสโคลงต้น

พรรษาภิเชกสร้อย สรรเพชญ์
เคยบำรุงสรรธรรม ที่ให้
ไฉ่แก้วกับแด่เดจ เดียวจาก ไปฤา
ละแต่ภรรดาให้ แหบไทย
(หน้า ๗๐๑)

ลิลิตพระลอ

... ทุกประการนาฎพิลาป สองมือทาบตีก
ให้ ใครจักช่วยเจ้าได้ ลูกแก้วกับตน แม่เฮย
จอมใจแม่เฮา (หน้า ๓๗๗)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ตนกุตายก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู
ไฉ่แก้วกับตนกู ฤเห็น
(หน้า ๒๒๘)

อนิรุทธคำฉันท์

แต่เริ่มจากแก้วกับตน ไปปล้ปลระสคน
ชคิดคำนี้วันคืน (หน้า ๕๓๒)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
ราชาพิลาปคำฉันท์

ใครหนอเรื่องฤทธิชาญยล พาแก้วกับตน
จอมสวาสดีนिरาศเจียรไกล (หน้า ๗๔๘)

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

กำสรวลโคลงคั่น

ดวงเดือนาภิตน่อง	นางสรวรค กุเออย
กระแห่นวแหวนาภี	พืดัน
ใครเหนอรเอววรรณใจวาท	วางฤ
ปานปีกน้อยน้อยริน	ถาร้างกลวตาย
	(หน้า ๕๔๓)

สมุทรโฆษคำฉันท์

สรรพสรรพวงคสรูรงค์คณาดังฤจะทัน	
เทียมมองคเอววรรณ	วิลาส
	(หน้า ๒๒๕)
คิดเอววรรณวรรณานาภีนงนุชคือเจลา	
เฉลิมกามแกล้งเกลา	ประดับ
	(หน้า ๒๒๗)

อนิรุทธคำฉันท์

	ยอมลุกท้าวไ้
สมบูรณบัวใส	วิไลยอาภา
ลออเอววรรณ	ลาวาดเอวลา
พิศเพี้ยนพักตรา	เปรียบตราบูรณจันทร์
	(หน้า ๕๕๙)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

บทละครเรื่องนางมโนห์รา

เมื่อนั้น	
เอววรรณขวัญข้ามโนห์รา	
บอกแก่พระพี่ศรีจุลา	
น้องไ้ยินมาเหมือนเสียงคน	
	(หน้า ๔๕๐)

คำว่า เอววรรณ น่าจะเขียนสะกดว่า เอววัลย์ มีความหมายว่า เอวอันดั่งเถาวัลย์ ใช้เป็น
 ความเปรียบและใช้เป็นคำเรียกผู้หญิง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
สมุทรโฆษคำฉันท์

ตาสมรคือศรยิงยรร ทรวงสองโทยหรรษ์
และกามกวนกลางใจ (หน้า ๑๖๓)
พิศเนตรนฤมลคือศร สมรราชยิงยรร
แสดงกามกมลเหตุภัยทร- ปและลี้มดูกรรมา
(หน้า ๑๗๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
เสื่อโคคำฉันท์

พระเนตรคือศร สมรราชยิงไกร
ใครเห็นก็พิสมัย รัญจวนจิตรจินต์จัน
(หน้า ๓๔๓)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
โคลงนิราศพระพุทธรบาท

ศรเนตรเสียบเนตรคัน คมขัน
ศรสำเนียงตริงกรรณ สงข์
ศรโฉมแม่ยิงยัน ยายาก
ต้องผู้ใดอกข์ แจกท้าวสาดศร
(หน้า ๓๕๘)

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท์

บงเกศพีสำคัญว่าปีก ภมรมาศบรร
บงเนตรพีสำคัญว่าศร กฤษณาส่องแสงตา
(หน้า ๒๕๗)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
มหาชาติคำหลวง

ท้าวธเสด็จเหนือศิลาบาตรบรรยงก์ ก็มี
พระองค์คือพระมาศ เนื่อนิกขชาติชามพูนทุ
ศรีสุทษประไพ ... (หน้า ๑๕๙)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
ลิลิตเพชรมงกุฏ

พี่เอยฉันทได้ วานพี่ช่วยชักให้
ร่วมน้องดูจปอง
ว่าพระทองอย่าเศร้า เชิญพระแปรองค์เจ้า
เช่นเชื้อพราหมณา (หน้า ๑๐๑)

กำสรวลโคลงฉันท์

บได้กล้าเข้าแต่ วนนมา
 กลิ่นแต่ยาคุณวน กิ่งช้อน
 รุกกกระลาพิม พระมาศ ภูเออย
 ดาลกนหนายเร้าร้อน รากคั้น
 (หน้า ๕๓๙)

ลิลิตพระลอ

พระทองผทมตื่นขึ้น สที่นเทียบระอื่น
 ประหว่าโอโหยหา (หน้า ๓๗๑)
 คำว่า พระมาศ และ พระทอง ใช้ในความหมายเปรียบเทียบ หมายถึง งามประหนึ่งทอง และใช้
 เป็นคำเรียกหญิงหรือชายก็ได้ หมายถึงผู้มีรูปงามดั่งทอง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น	วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์
ทวาทศมาสโคลงฉันท์	ลิลิตตะเลงพ่าย
แม่สรงสระเทพท้าว	ทุกสถานธารศแมน
ยังไปปูนย่ำยาม	หวังจักไว้ให้สรง
สระสวรรคค์อำมฤตย์รឹង	ปางร้างอรอนงค์
สรงสระหงศ์นุชแผ้ว	สรงปลสร้างใจซ้ำ
	แมนผจง ไว้ฤ
	เชาหน้า
	แห่งโคก
	เช่นน้ำสระสมร
	(หน้า ๖๘๖)
(หน้า ๖๘๖)	

ลิลิตพระลอ

สรงสระสวรรคค์ไปเพียง สระพระนุชเหนือเกลี้ยง
 อาบโอ้อาใจ (หน้า ๔๒๙)

ลิลิตพระภา

ภุขงลงเล่นสร้อย สระสวรรคค
 กลัวเกลือกเยือกเย็นยัน ยัวเย้า
 กำเริบฤทธิ์โรมรัน แรงเรี่ยว
 ค่อยคลี่คลายคลึงเกล้า เร่งเร้ารุกราน
 (หน้า ๘๖)

คำว่า สระแก้ว สระหงศ์นุช สระพระนุช และ สระสมร ใช้ในความเปรียบ หมายถึงอวัยวะเพศของหญิงคนรัก

๒.๒.๑๑) ส่วนวนแสดงพรรณนาภาพ

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

กำสรวลโคลงฉันท์

โคลงนिरาศพระยาตรัง

ศาลาอเนกขรรค์

แสนเสาศิลาแลง

ดิเรกกรุงเกียรติเจ้า

จักรภาพ

รรมาศงูใจเมือง

สุฟ้า

จูงจิตรพลเมืองสถาน

สุฟ้า

(หน้า ๕๑๔)

(หน้า ๑๓)

๒.๒.๑๒) ส่วนวนกล่าวเปรียบเทียบมีค่าของบุคคลที่รัก

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

มหาชาติคำหลวง

กาพย์ห่อโคลงนिरาศธารโศก

ซึ่งหมายในเหตุยววารอยสองกษัตริย์ กลว

มะเมียมเมียมึงแคล้ว

อกเรียม

แก่ชัชวกรขจรังไป จะร่าอยู่ในตรพวง บมิ

พี่รักจักขุเทียม

เท่าแท้

อย่าเลอย ตรีภยเจ้าชาลีกุมาร ก็มีพระราช

(หน้า ๒๖๗)

โองการลห้อย กล่าวแก่อ่อนน้อยด้วยคาถา

ดงนี้ ตูกรเจ้าชาลีลูกรัก อันว่าเจ้าผู้เสมอ

จักขุทั้งคู่ อย่างยังอยู่เร็วมา ...

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

(หน้า ๑๖๗)

นिरาศเมืองแกลง

ไหนดัวพินี่จะชมทะเลหลวง

จะชมดวงหยันเนตรของเชษฐา

คือลูกอนนเสมอหน่วยตาทั้งสอง แลข

โ้อาลัยไกลแก้วกานดามา

ปองให้เป็นทาน (หน้า ๑๘๐)

กลั่นน้ำตามีใครหยุดสุดระกำ (หน้า ๑๐๕)

ไปเที่ยวเล่นเห็นดอกไม้แล้วใจอยาก

จะใคร่ฝากดวงเนตรของเชษฐา

ก็จวนใจไกลทางต่างสุธา

แต่น้ำตานี้แลพุ่มละลุมลง (หน้า ๑๐๖)

๒.๒.๑๓) ส่วนนแสดงความปรารถนาของกวีที่ต้องการแบ่งกายไว้อยู่กับหญิงคนรัก

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

กำสรวลโคลงต้น

ลิลิตพายัพ

รฎกรศัอัยชาบ

พระทนต์

แม่อิศวรอวยฤทธิ์แมน นารายณ์

อวยปากไปนารศ

รจเร้า

เรียมจักทำโทกาย เทียบไว้

มิละแสงตนเปน

สองซีก

กายหนึ่งจักให้ผาย

ผ่นราช การนอ

ซีกหนึ่งไว้ห้องหน้า

หนึ่งมา

กายหนึ่งพี่จักให้

อยู่เคล้าคสังนาง

(หน้า ๕๒๙)

(หน้า ๕)

๒.๑.๑๔) ส่วนนแสดงความทุกข์ใจ

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

ทวาทศมาสโคลงต้น

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

คิดพาลพาโพธฝ่าย

ลองใด

มีอักเรศฝ่ายซ้าย

ชวาผจง

ถอนถอดเทพรวงกรรม

ก่องไหม้

หมู่พระสนมองค์

อ่อนพริ้ม

ฤดูส่งพระไฟ

สพราช มาแม่

ย้อมเผ่าขัตติยพงศ์

เมืองออก

ยังไปเห็นนุชให้

พี่ให้เอกา

โลกเลงสมรบี้ม

ลุ่มลุ่มเทพรวง

(หน้า ๗๑๙)

(หน้า ๒๘๑)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นिरาศนรินทร์คำโคลง

เอียงอกเทออกอ้าง

อวดองค์ อรเอย

เมรุชูปสมุทดินลง

เลขแต้ม

อากาศจกजारผจง

จารึก พอฤา

โถมแม่หยาดฟ้าแยม

อยู่ร้อนฤาเห็น

(หน้า ๗๑)

๒.๑.๑๕) สำนวนเปรียบสิ่งเล็กน้อยกับเส้นผม

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

ลูกกูดอยู่ยงนयर

ทูลโทษทयरเท่าเฝ้า

การณฤาแรงเมืองเฝ้า

ลูกกู (หน้า ๖๕)

ลิลิตพระลอ

บกลัวตายเท่าเฝ้า

กรกระลิ่งดาวเต้า

ต่อข้างดัสกร แลนา (หน้า ๔๓๙)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

บทละครเรื่องสังข์ทองตอนพระสังข์ตีคลี

เมื่อนั้น

พระสังข์ดังกจะแล่งไหล

จะถอดเงาะออกเสียวก็ไม่ได้

ที่ในจะพบพระมารดา

ครั้งจะมีเข้าไปตีคลี

รจนาน่าที่จะสังข์ขาร์

จะคิดไฉนดินะอกอา

จำจะอาสาพระภูมิ

ครั้งว่าคิดแล้วก็ทูลไป

ไม่กลัวหส์ไนยเท่าเกศี

ผ้านุ่งผ้าห่มไม่สมประดี

อายแกโกสิยเป็นพันใจ (หน้า ๔๖๙)

สำนวน เท่าเฝ้า หรือ เท่าเกศี แปลว่า เพียงเส้นผม มีความหมายว่า แม้แต่น้อยนิด

๒.๑.๑๖) สำนวนเกี่ยวกับความหลงใหล

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

เห็นไก่ซำธก็สราว ไก่เห็นหวายหายนตร

ภูเบศร์ดูอัปทิศ บพิตรคิดพระองค์ โอ้ภูมา

หลงแก่ไก่ ไก่ผีไขว่เอาภู - ท้าวชเหลือยวดู

พี่เลี้ยง สองพี่กล่าวคำเกลี้ยง ถี่ถ้วนทั้งมวล

(หน้า ๔๐๑)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตเพชรมงกุฎ

ขับไล่มฤคบริบคัน

กับพี่เลี้ยงเดี่ยวตัน

ป่าตันโดยไท

กางเห็นไกลล่อเหล่าน

ฉุกจักไกลลับเร้น

ป่าลี้ลับตน (หน้า ๘๗)

ฝ่ายพระหน่อสุริย์กษัตริย์ ทรงกัณฐ์ศรีวิไลลาศ
 พี่เลี้ยงราชขุดหาง จรในกลางหิมเวศ โดย
 เสวตมฤคา ล่วงทิวารัตตี พลัดมนตรีไพร่
 พล ว้ากมลหมองหลาย แลหาหายรอย
 มฤค พระนึ่งนึ่งโอหลง ชักม้าววงเวียน
 กลับ ... (หน้า ๙๒)

๒.๑.๑๗) ส่วนวนที่เกี่ยวกับบาป

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 มหาชาติคำหลวง
 อันว่าบันนพระคาถานี้ แลพระผู้บีบบาปบาน
 บุญ อุดลยเดชไซไซย ไตรภพนารถ แกล้ง
 ประกาศแก่สงฆ์ทงหลาย ดั่งนี้ (หน้า ๙๖)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
 โคลงชะลอพระพุทไธยาสัน
 เดชะพระพุทให้ สถาผล
 เดชะพระธรรมผจญ บาปบี
 เดชะพระสงฆดล แคนมารค
 เดชะตระบะบุญมลี หลีกร้ายขจายหนี
 (หน้า ๖๓)

๒.๑.๑๘) ส่วนวนที่เกี่ยวกับความแออัด

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 ลิลิตโองการแข่งหน้า
 สามรรถญาณนครเพราะเกล้า ครองพรหม
 ผูกเทพนองบนปาน เบียดแบ่ง
 (หน้า ๔๗)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์
 ลิลิตนิทราชาคริต
 รังเรื่องลิลิตนี้ นับประมาณ
 ห้าเล่มเต็มแนบนปาน เบียดแบ่ง
 (หน้า ๑๖๖)

๒.๑.๑๙) สำนวนที่พี่เลี้ยงกราบทูลเตือนสติตัวเอกฝ่ายชาย

สำนวนโวหารที่เป็นคำเตือนของพี่เลี้ยงที่เตือนสติตัวเอกฝ่ายชายในยามที่ต้องเดินทางจากบ้านเมือง พี่เลี้ยงกล่าวเตือนว่าเมื่อจากบ้านเมืองมาอยู่ในสภาพยากไร้ จะให้ทุกสิ่งตั้งงามเหมือนเมื่อยังอยู่ในบ้านในเมืองไม่ได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

พระเอยอาบน้ำชุน เอายืน
ปลาหมอกหมกหมิ่นยาม ยากเคี้ยว
รุกรูยราคจำเป็น ปางเมื่อ แคลนนา
อดอยู่เยียวตัวเตี้ยว อยู่ได้ฉนใจ
ยามไร้เต็ดดอกหญ้า แชนผม พระเอย
หอมบ่หอมทัดดม ตั้งบ้า
สุกรมล้ำดวนชม เซยกลิ้น พระเอย
หอมกลิ่นเรียมโอ้อ้ำ กลิ่นแก้วติดใจ
(หน้า ๓๙๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ลิลิตเพชรมงกุฎ

พระเอยยามยากกลั่น กระจาย
เสพย์สิ่งใดอย่าหมาย อิ่มท้อง
รสใดจะหลงหลาย ดุจรส ราคนา
พ่อย่าหลงเลศต้อง วุ่นวายภายหลัง
(หน้า ๙๔)

๒.๑.๒๐) สำนวนเกี่ยวกับน้ำตา

สำนวน ฟายน้ำตา มีใช้มาตั้งแต่ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น วรรณคดีสมัยหลังก็มีปรากฏอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะได้อิทธิพลมาจากวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้เอง แม้จะใช้ถ้อยคำไม่ตรงกันก็ตาม ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

แล้วรก็เสด็จเข้าในบรรณศาลา ฟายน้ำตา
ลห้อย ถึงลูกน้อยทั้งสอง อนนพราหมณ์
จำนำจำนองเอาไป (หน้า ๑๗๗)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

ราชาพิลาปคำฉันท

เรียมลัมพระกาย เหนือพาลุฟาย ชลจักรษ์
ลำเค็ญ รำเคื่องไกล่สิ้น ชีวาทมาถูร่างเป็น
ฤค่าใครเห็น อันร้อนในพระนารี (หน้า ๗๕๗)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ขุนช้าง-ขุนแผน

วันทองฮึดฮัดสะบัดหน้า

แค้นตัวชั่วช้าไม่รู้หาย

คิดขึ้นมาถึงผัวบิรมตัวตาย

แสนอายุมิให้ใครเห็นน้ำตา

อยู่แต่ในห้องได้สองวัน

โศกศัลย์ฟางเพียงจะเป็นบ้า

จำใจอยู่ด้วยขุนช้างมา

พอลบหลังโศกาถึงเจ้าพลาย

ไม่เป็นกินอยู่ทั้งปลาข้าว

ตื่นเช้าก็นอนไปจนสาย

ตรอมใจเพียงนางจะวางวาย

มือพายน้ำตาอยู่ฟุ้งฟอง

(หน้า ๒๙๑)

๒.๑.๒๑) สำนวนแสดงความทุกข์ใจโดยเปรียบกับไฟ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีการใช้สำนวนเปรียบโดยกล่าวว่าใจร้อนรุ่มเหมือนมีไฟเผา
อก สำนวนนี้มีอิทธิพลต่อกวีสมัยหลังต่อมาไม่น้อย ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

มหาชาติคำหลวง

ราชาธิลาปคำฉันท์

แลคำพรามณ์เสมอไฟจ่อลูกสาว ร้อน

พระกายตรหิว พระทัยเรียมปลิว ฤมี

ผ่าวเผาอก (หน้า ๑๖๘)

สมฤาดี ชลเนตรเป็นเลือด ไหลอาบพักตร์

ภรณี ในทรวงดุจมี ไฟกัลป์ร้อนยิ่งลน

สมุทรโฆษคำฉันท์

(หน้า ๗๕๗)

ไฟดวงในแด่เกรียม กระอู

(หน้า ๒๒๖)

อนิรุทธคำฉันท์

ร้อนเร่าคือเพลิงลาม

ลั่นลึงแตก้าเดาแดง

(หน้า ๕๙๑)

๒.๑.๒๒) สำนวนเปรียบเทียบเกี่ยวกับความรวดเร็ว

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
มหาชาติคำหลวง

อันว่าเทพวิฑูรย์ ก็รับสุเรศรสรวานี่ว่า
สาธุแล สุเรศรสจากสุรลัย รลัดไต่ดวยวิก
ดลดิน โสดแล (หน้า ๑๐๕)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
พระมาลัยคำหลวง

ชรรณคุณสุดสรวงสวรรคต ทั้งนิรียนยมโลก หวัง
ดับโศกโศกา ครั้งหนึ่งจราทรเห็จ ลัดมือ
เด็ดเดี่ยวดล นรกายลบทันนาน (หน้า ๑๕๓)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อิเหนา รัชกาลที่ ๒

เมื่อนั้น

องค์อัสัญแดหวาศักดาหาญ

สำแดงเป็นพายุพัดพาน

พารถเขาวมาลัยปลิวไป

เฉวียนฉวัดลัดนิ้วมือเดียว

บัดเดี่ยวพันเขตเขาใหญ่

ถึงแดนประมอดันทันใด

ก็เวียนวงลงในพนาวัน (หน้า ๕๖๑)

สถาบันวิจัยสมเด็จย่า
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒.๑.๒๓) ส่วนวนที่สื่อความว่าสิ้นชีวิต

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ยวนท้ายโคลงฉันท์

ปางพระชนนิศรสิ้น เสียสกนธ์
ยังพิมานสวรรคตขรร ช่อแก้ว
แกลงปางไปลงเมืองบน ทิศมาศ
ถวายแก่สรรเพชญ์แล้ว เลิศคุณ
(หน้า ๓๑๙)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
เสื่อโคคำฉันท์

เอาตัวทดแทนราวี ฤาให้ถึงศรี
พหลราชพิณ
เมื่อใดสุดสิ้นเสียสกนธ์ ม้วยภักดีดล
ประจักษ์ประจักษ์เจียรกัน (หน้า ๓๔๑)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ขุนช้าง-ขุนแผน
ครานั้นนางแก้วกิริยา
เสนหานิ่งนึกอางขนาง
นี้ขุนแผนแมนใจจึงไม่พราง
แบบบางน้อยน้อยน่าเอ็นดู
แหม่มแหม่มซ้ำซ้ำน่ารักใคร่
เป็นไรหนอวันทองจึงมีอยู่
เรื่องฤทธิ์ประสิทธิ์ประสาทครู
ถึงขุนช้างจะสู้คงเสียตัว
(หน้า ๓๗๔)

คำว่า เสียสกนธ์ หรือ เสียตัว มีความหมายว่า เสียชีวิต สิ้นชีวิต

สถาบันวิจัยศิลปกรรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒.๑.๒๔) สำนวนเปรียบเทียบความปวดใจราวกับถูกของมีคม

สมัยอยุธยาตอนต้นมีการใช้สำนวนว่าเจ็บปวดราวกับถูกหนามแหลมเสียบใส่ หรือเสียบแทงใจ สำนวนนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลัง ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ทวาทศมาสโคลงคั่น

ทรงงำกรมกลหนาม เสียบใส่
(หน้า ๗๒๐)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

อีกหนามหนามากลุ่ม เสียบใส่ในทรง
(หน้า ๒๕๕)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ยวนพ่ายโคลงคั่น

กลางแดดจุกหนามเหน็บ เหน็บอยู่
(หน้า ๓๒๔)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

เพล่าห้าหึ่งทุ่ม คือเพลิงรุ่มสุขกลางใจ
ร้อนเรียมเทียมร้อนไฟ อีกหนามรุ่มกลุ่ม

เสียบทรง
(หน้า ๒๕๕)

มหาชาติคำหลวง

สองแผ่นดินดาลโกรธ บมิควรแก่ตุ้มผู้จะมล้าง
ปลิโพทภายใน วิเคราะห์ใจเจ็บแสบ ก็จะเป็น
สัณแปลบปลาบแทง ก็จะต้องดาวแยงยุทร
ใหญ่ ... (หน้า ๑๐๑)

กำสรวลโคลงคั่น

เย็บมาเย็บหนามเหน็บ ออกอยู่
(หน้า ๕๒๐)

อนิรุทธคำฉันท์

ไอ้เจ็บกูเร่งเจ็บ คือเหน็บเสี้ยนเสียดแดกลาง
(หน้า ๕๘๕)

๒.๑.๒๕) สำนวนกล่าวถึงใจที่จัดจ้อยอยู่กับหญิงคนรัก

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น		วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์	
ทวาทศมาสโคลงต้น		โคลงนिरาคะเชิงเทรา	
พิศวงพิศวาสขวัน	แขวนทรวง พี่นา	โสรธรรเอกสร้อย	โสพิน พอฤ
ถนัดเปล่าปลิวเปลื้องใจ	จอดเจ้า	พาพฐพหลลิน	ลาศฝ่าย
ทฤษฎีล่งแลดวง	ดาวดาษ	เรียมปราศประหวัดถวิล	ไหวจิต จอดแม่
ถนัดว่าเดือนดวงหน้า	หนุ่มสมร (หน้า ๖๙๙)	เกลือกจักเกิดราพณ์ร้าย	เรื่องเพียงโสพิน (หน้า ๒๑)
กำสรวลโคลงต้น		ลิลิตพ่ายพ	
ฝ่ายสงขลุโนกให้	หานาง แม่ฮา	ประจำรักรักพี่ต้อง	ประจำจริง
рымทนทึงแกงโลม	ลินเล่า	คั่นโลกบ่พบหญิง	เปรียบเจ้า
มาดลบำระครอง	ครวญสวาสติ	ใจพี่เปรียบผีสิง	ศาลจอด ใจแม่
ให้บำระหน้าหน้า	จอดใจ (หน้า ๕๒๓)	หญิงอื่นหมิ่นแสนเก่า	โกฏีแพ้นางเดียว (หน้า ๑๐๙)

๒.๑.๒๖) สำนวนเปรียบใจที่อ่อนกำลังว่าราวกับจะขาดใจ

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น		วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง	
ทวาทศมาสโคลงต้น		ภาพย์ห่อโคลง	
เดือนเจ็ดจรหล้าฟ้า	เพื่อนพอน สวาดีนา	สองแลแปรต้องกัน	สองกระสลปั่นใจหา
เจียรจากนุชแคยรร	หย่อนไส้	สองใฝ่ใครกริธา	สองตาต่อจ้อใจหวัง
ราตรีสงัดนอน	เสียงเน่ง แล้วแฮ	สองแลแปรต่อต้อง	ตากัน
เรียมนิรารสได้	โตรดตรอม (หน้า ๖๙๕)	สองใส่ใจยวระร	ย่อนไส้
		สองหวังหญิงความศัลย์	สมโยก
		สองป่วนกวนกามใหม่	รุ่มร้อนหวนโหย (หน้า ๖๗๒)

ลิลิตพระลอ

สะเทือนฟ้าพื้นแผ่นดิน สรวงสวรรค์
 พื้นแผ่นดินแดนธร หย่อนไผ่
 สาครคลื่นอิงอรร ณฑพเฟื่อง ฟองนา
 แลทั่วทิศไม่ไหล โยคเยื้องอัครจรรย
 (หน้า ๔๓๐)

๒.๑.๒๗) สำนวนชมความงามของตัวละครว่าราวกับมาจากสวรรค์

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

สองขอยอยศให้ มหิมา
 คู่ดั่งองค์อมรา สู่หล้า
 พาหนดุดจกเซนทรา จอมเทพ เปรียบถา
 พลดั่งพลหยาดฟ้า แห่ลงหล้าสรรเสริญ
 (หน้า ๓๘๘)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศนรินทร์คำโคลง

เอียงอกเทออกอ้าง อวดองค์ อรเอย
 เมรุขุบสมุทรดินลง เลขแต้ม
 อากาศจักรจางผจง จารึก พอถา
 โฉมแม่หยาดฟ้าแย้ม อยู่ร้อนฤาเห็น
 (หน้า ๗๑)

๒.๑.๒๘) สำนวนบรรยายลักษณะเด่นของเทพเจ้า

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแช่งน้ำ

โอมสิทธีสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอา
 งูเป็นแท่น แก้วนกลินฟ้ากลินดิน บินเอา
 ครุฑมาชี สีมือถือสังข์จักรคธาธรณี ภิรุ
 อวตาร อสุรแลงลาญทัก ทักคณิจรนายข
 (แห่งพระแสงศรปลั้ววาด) (หน้า ๔๖)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

เอาขุนงูเป็นแท่น แก้วนกลินดินอีกฟ้า
 เอาครุฑมาชี อ้า เอกขลัง (หน้า ๘๘)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ลิลิตโองการแช่งน้ำ

โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอาจู
เป็นแท่น แก้วนกลิ่นฟ้ากลินดิน ...
(หน้า ๔๖)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

เอาขุนงูเป็นแท่น แก้วนกลิ่นดินอีกฟ้า
เอาครุฑมาขี่อ้า เอกขลัง (หน้า ๘๘)

๓. กลวิธีการแต่ง กลวิธีการแต่งของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลัง มีดังต่อไปนี้

๓.๑) กลวิธีการแต่งที่เกี่ยวข้องกับฉันทลักษณ์ ได้แก่

๓.๑.๑) กลวิธีการใช้คำประพันธ์ชนิดร้อยแปดบทยประนามพจน์ของโคลงนิราศ มีปรากฏมาตั้งแต่เรื่องกำสรวลโคลงต้นของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เนื้อความในร้อยแปดบทยเป็นการกล่าวชมความงามของบ้านเมือง และโคลงที่แต่งต่อจากร้อยแปดบทยก็เป็นเนื้อความชมบ้านเมืองเช่นกัน เป็นการชมความงามของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถานด้วย กลวิธีดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายเรื่อง ได้แก่ โคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพลำน้ำน้อย โคลงนิราศพระยาตรัง นิราศนรินทร์คำโคลง ดังตัวอย่าง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
กำสรวลโคลงต้น

ศรีสิทธิวิวิธบรร นครควรชั ไกรพรัหรง
สรวรค สรวรคแต่งแแต่้ม แยมั้พิ่นแผ่นพสุธา
มหาติลภภาพ นพรัตน์ราชธานี บูรีรมยเมือง
มิ่ง แล้วแฮ ราเมศให้ท้าวตั้ง แต่งเอง

อยู่ทชยายศยั้งฟ้า ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญพร่องพระ ก่อเกื้อ
เจติลลออินทร ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ นอกโลรม

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

โคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพลำน้ำน้อย

ศรีสิทธิ์อิศรภาพ บุญอบอาบซาบธารนิล
สกลภิตสิตารมณั ชมชื่นตื่นกฤชดากร บา
นอกหล้าฟ้าหกแห่ง แขงอริบุชชรรวมิก พลิก
อุบัติชติดยสุขุม ชุมเชิญเสริญสิทธิทาน ผ่าน
พระนครถอนกษัตริย์ ตัดร่อนราชภูริชาด
ไภษยทุกข์ ปลุกเปลือกเมืองเป็นเยื่อ เพื่อ
ประมาณปานห้าฝน ปรงแผ่นภพนพรัตน์
ราชธานี ศรีอยุธยาขมแมนมิ่ง สวรรค์เฮย กรุง
กระเดื่องเดชให้ท้าว ท้าวขจร

พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयरจนนทรแจ่มแฮ	อยู่ทชยาศยั้งไท้	ทั้งสาม ภพฤา
ไตรโลกยเลงคือโคม	คำเข้า	องค์อดีตสวาม	ศุขหล้า
พิหารรบยงบรร	รุจิเรข เรืองแฮ	บุชิตศาสนราม	เรื่องทะ วิปเฮย
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	นงนเือง	บุญพระดวงฟ้าคำ	คำสวรรค
ศาลาอเนขสร้าง	แสนเสา โสคแฮ	เจตีย์สลบสล้างพระ	พรายแสง ทองแฮ
ธรรมาศจุงใจเมือง	สู่ฟ้า	โบสถ์สระศาลานันต์	เนื่องด้าว
พิหารยอมฉลักเจลา	ฉลุแผ่น ใส่นา	ธรรมาสน์อาสน์สงฆ์แสดง	เสดะสัตว์ ทุกข์ทั่ว
พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง	แผ่นสุธาท้าวสร้าง	สุจศิล
ฯลฯ			(หน้า ๓๙-๔๐)

(หน้า ๕๑๓-๕๑๔)

โคลงนิราศพระยาตรัง

ศรีสิทธิวิวิทวาร นครศรีอยุธยาเขต
 อดุลเดชฟุ้งฟ้า จบแหล่งหล้าเกรงยศ เกียรติ
 ปรากฎทั่วด้าว ทุกไทยท้าวพำนักนี้ เจก
 หลักโลกย์ภูลเกษม เปรมใจเมืองมิ่งเย็น เป็น
 เมืองมงคลจักรพาพ พิศาลสุขสมบุรณ์ ปูน
 แมนมารังสฤษฏี เพื่อบพิตรเจ้าช้าง ยศยั้ง
 ยศฤาอ้าง อาจให้พึงแสง

อยู่ทชยาไสภิตพัน มาแปลง เป็นฤา
 ฤาว่าบุญเพรงแสดง พระสร้าง
 สิงหาศน์พิมานแสง สยบโลกย์
 แสงสุวรรณณ์พรั่งพรั่ง พระพริ้มพรายตา
 พรายพรายพระพุทศแก้ว มรกฏ
 ศรีสุวรรณณ์แจ่มจรด รุ่งเร้า
 พิหารเลื่อนมุขลด รุจิเรข เรืองแฮ
 ไตรโลกย์เล็งคำเข้า นอบน้อมกรถวาย

ดิเรกกรุงเกียรติเจ้า	จักรพาพ
จุงจิตรพลเมืองสถาน	สุฟ้า
กัลยาคันนิคมชาญ	ชายชื่น ชมแฮ
โสภิตภาพเลื่องหล้า	แหล่งล้วนภษาเกษม
	(หน้า ๑๓)

นิราศนรินทร์คำโคลง

ศรีสิทธิ์พิศาลภพ	เลอหล้าลบล่มสวรรค์
จรจรโลกลูกกว่ากว้าง	แผนแผนผ้างเมืองเมรุ
ศรีอยุธยาเอนทร์แย้มฟ้า	แจกแสงจ้าเจิดจันทร์
เพียงรพิพรรณผ่องดาว	ขุนหาญห้าวแหนบาท
สรนุกนี้ราชภูธรรอนเสียน	สวยเด็กเหลี่ยมส่ง
หล้า ราษฎรราบหน้าภริน	เข็ญข่าวยินยอม
ตัว คอบค้อมหัวไหวละล้า	ทุกให้น้ำวมาลัย
น้อม ขอออกอ้อมมาอ่อน	ผอนแผ่นดินให้
ผาย ขยายแผ่นฟ้าให้แผ้ว	เลี้ยงทเกล้าให้กล้า
พระยศไท้เทอดฟ้า	เฟื่องฟุ้งทศธรรม์ ทานแฮ
อยุธยายศล่อมแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤ
สิงหาสน์ปรางค์รัตโนบรร	เจิดหล้า
บุญเพรงพระหากสรร	ศาสน์รุ่ง เรื่องแฮ
บังอบายเบิกฟ้า	ฝึกฝึกใจเมือง
เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง	คำเข้า
เจตีย์ระตะแซง	เสียดยอด
ยลยั้งแสงแก้วแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์

โบลด์ระเบียงมรทพพื้น ไพหาร

ธรรมาสน์ศาลาลาน	พระแผ้ว
หอไตรระฆังฆาน	กายคำ
ไชประทีปโคมแก้ว	กำฟ้าเพื่อนจันทร์
	(หน้า ๑๑-๑๓)

๓.๑.๒) กลวิธีการแต่งโคลงให้มีสัมผัสสระระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังในบาทแรก มีปรากฏในโคลงสี่สั้มยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น คือปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น และกำสรวลโคลงต้น วรรณคดีสมัยหลังพบในเรื่องโคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และในเรื่องนิราศสุพรรณซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ พบในบาทแรกของโคลงเช่นกัน ในเรื่องกำสรวลโคลงต้นพบไม่มาก ในเรื่องโคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์พบน้อย แต่ในเรื่องนิราศสุพรรณพบมาก จัดเป็นลักษณะเฉพาะของโคลงสี่สุภาพแบบหนึ่งของสุนทรภู่ โคลงของสุนทรภูู่จะปรากฏลักษณะเช่นนี้อยู่กลุ่มหนึ่ง ดังตัวอย่าง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น		วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย	
ทวาทศมาสโคลงต้น		โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์	
วรรณโมลิศแล้ง	แดงเดี่ยว (หน้า ๖๙๔)	พระผทมพนมไมกไม้	ไพธสาณท์
ชลธิปละปลั่งคว้าง	ทางสินธุ์ (หน้า ๗๐๖)		(หน้า ๕๒)
เดือนดลกรรตีกกล้า	ชลาชล (หน้า ๗๐๗)	ตริกไตรในเล่ห์ล้วน	ขบวนการ
ฤดูดูว่าคว้าง	กลางทาว (หน้า ๗๑๐)		(หน้า ๕๔)
ฟ้าดินแดนเดียรด้าว	สาวสินธุ์ (หน้า ๗๒๔)	ประชานกล่นเกลื่อนชรวง	สนองถวาย
			(หน้า ๕๖)
กำสรวลโคลงต้น		ที่สุวรรณอันชอกช้า	
สว่างทุกสุดหยงพื้น	คณนา		สล้าสลาย
			(หน้า ๕๗)

(หน้า ๕๓๓)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นिरาศสุพรรณ

เลี้ยวทางบางกอกน้อย	ลอยแล (หน้า ๒๘)
เขิงสวนลั่นรังกน้ำ	คล้ำไคล (หน้า ๓๐)
บางคูเวียงเสียงสังัดลั่น	สวนไสว (หน้า ๓๑)
ผู้รั้งตั้งรั้วรอบ	ขอบราย (หน้า ๔๕)

ฯลฯ

๓.๑.๓) กลวิธีการแต่งโคลงสี่โดยให้มีคำซ้ำกลางบาท ๓ ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นหลายเรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น และลิลิตพระลอ ลักษณะดังกล่าวพบในวรรณคดีสมัยหลังอยู่บ้าง ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตโองการแข่งน้ำ

หอมายดินเลอ เลอก่อน (หน้า ๔๘)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตพายัพ

จ๊กเผยอแข่งศรีสมร สมรบับ ลู่ฮา (หน้า ๖๑)

ยวนพ่ายโคลงต้น

ลวงลวงลาดหนีลวง ลวงไล่ กิติ (หน้า ๓๑๕)

ทวาทศมาสโคลงต้น

จ่าระจำเราอร อรนิต หายแม่ (หน้า ๖๘๘)

กำสรวลโคลงต้น

โถมแม่จ๊กฝากดิน ดินท่าน แล้วยแฮ

(หน้า ๕๑๖)

ลิลิตพระลอ

ฟังคำพ่อคิดเหลือ เหลือที่ คิดนา (หน้า ๓๘๐)

เมรุทองละลองป้อ ป้อรอด ไปนา (หน้า ๔๑๗)

บเห็นลูกกับตน ตนอย่า เป็นเลย (หน้า ๔๔๑)

๓.๑.๔) กลวิธีการแต่งโคลงให้มีสัมผัสพยัญชนะระหว่างวรรคในบาทเดียวกัน ในเรื่องทวาทศมาส โคลงต้นพบกลวิธีการแต่งในลักษณะนี้ค่อนข้างมาก ส่วนมากปรากฏอยู่ ๓ บาทในโคลงหนึ่งบท แต่ก็ยังมีบ้างที่มีครบทั้ง ๔ บาท ในเรื่องลิลิตพระลอก็พบบ้าง ลักษณะเช่นนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลัง คือเรื่องนิราศสุพรรณ ของสุนทรภู่ ที่ปรากฏใน ๓ บาทหลังที่มีบาทหน้าเป็นสัมผัสสระหรือทั้ง ๔ บาทก็มี ดังตัวอย่าง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น		วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์	
ทวาทศมาสโคลงต้น		นิราศสุพรรณ	
อัญชันชูช่อช้อย	นิลรัตน์	เชิงสวนล้วนรักน้ำ	คล้าไคล
กลวิมลนัยนิล	แห่งน้อง	ลูกตกรกเรือใบ	บิตพลิว
ครั้นคิดกำเตากลัด	กลางเจด	รักร้ายฝ่ายคนไกล	กลั้วรัก นักเอย
จรลีวธารทิพย์ห้อง	แห่งองค์	เด็ดลูกถูกยางนี้	นิตเนื้อเหลือกัน
	(หน้า ๗๑๔)		(หน้า ๓๐)
พิศวงพิศวาสขวัน	แขวนทรวง	รอกตแลลลอดเลี้ยว	โลดโผน
ถนัดเปล้าปลิวเปลือใจ	จอดเจ้า	นกหกจกจิกโจน	จับไม้
ทฤษฎีล่งแลดวง	ดาวดาษ	ยางเจ้าเหล่ายางโทน	ห้องเทียว เขี้ยวเอย
ถนัดว่าเดือนดวงหน้า	หนุ่มสมร	โอบฉาบคอบปลาได้	ดวนขึ้นกลืนกิน
	(หน้า ๖๙๙)		(หน้า ๓๑)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๑.๕) กลวิธีการแต่งโคลงที่มีสัมผัสสระระหว่างคำสุดท้ายของบาทกับคำสร้อยท้ายบาท โคลงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีสัมผัสสระระหว่างคำท้ายวรรคกับคำสร้อย มีปรากฏในโคลงสองของเรื่องลิลิตพระลอ คือเป็นการเชื่อมสัมผัสสระระหว่างคำหน้าของคำสร้อยกับคำสุดท้ายของข้อความที่อยู่ก่อนหน้า ลักษณะเช่นนี้ก็วิธึ้นหลังต่อมาคือสุนทรภู่ได้ยึดเป็นแบบอย่างและนำมาแต่งเป็นโคลงสี่ที่มีลักษณะเฉพาะของสุนทรภู่ คือมีการใช้คำสร้อยในบาทที่ ๓ โดยให้คำสร้อยนั้นมีสัมผัสสระกับคำสุดท้ายของบาทนั้น ๆ เสมอ ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงกล่าวว่าโคลงที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ที่ปรากฏในโคลงสองของเรื่องลิลิตพระลอน่าจะเป็นโคลงแม่แบบส่วนหนึ่งของโคลงสี่สุภาพของสุนทรภู่ ในเรื่องลิลิตพระลอพบเพียงแห่งเดียว แต่ในนิราศสุพรรณของสุนทรภู่พบมาก ปรากฏในโคลงทุกบท ดังจะยกตัวอย่าง ๕ บทแรกในเรื่องมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน นอกจากนี้ในเรื่องลิลิตนิทราชาคริตก็พบกลวิธีการใช้คำดังกล่าวนี้อยู่ ๓ บทด้วย วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์เรื่องอื่น ๆ ก็มีปรากฏอยู่ประปรายด้วย ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

เป็นตามความชอบแล้ว จักแต่งตามใจแก้ว
กำพร้าฤาษิน อื่นเอย (หน้า ๓๘๐)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศสุพรรณ

เดือนช่วงดวงเด่นฟ้า ดาดาว
จรรยาจรรัศมีพราว พรางพร้อย
ยามดึกนีกหนาวหนาว เขยแหมบ แอบเอย
เย็นน้ำน้ำค้างย้อย เยือกฟ้าพาทหนาว
มหานาคชะวากุ้ง กุ้งคลอง
ชุ่มชื่นรื่นรุกข์สอง ผิ่งน้ำ
ชุกคิดมิตรหมายครอง ลัจสวาท ขาดเอย
กลัดกรกเรือช้า โศกทั้งหมางสมร
ขอฝากซากสวาทสร้อย สุนทร
ไว้ที่ท่าสาคร เขตนี้
ศาลาน่าวัดพร ที่ฝาก มากเอย
ไครที่พี่เป็นผี พี่ให้อภัยครัน

จำร้างห่างน้องนีก
 สองฝ่ายชายหญิงยวน
 หวังชายฝ่ายหญิงชวน
 กลเช่นเล่นซักเส้า
 เลี้ยววัดสระเกศกัม
 กุฎีศพนบมารดา
 เดชะพระกฤษณา
 เสวยสุขทุกคำเข้า

นำสรวล
 ยั่วเย้า
 ชื่นเช่น เห็นเอย
 เสพผื่นเพื่อนเกษม
 คมลา
 เกิดเกล้า
 พันโลก โอหมเอย
 ช่องชั้นสรวรยางค์
 (หน้า ๒๕)

ลิลิตนิทราชาคริต

กุเกรงกูจึงได้
 มั่นกลับเปิดทวาร
 ปิตาจจึงสวนมา
 ทำจิตความคิดให้

สัญญา
 ไรไว้
 สิงสู่ ภูแอ
 เฟื่องฟุ้งฝันเห็น
 (หน้า ๘๔)

จนจิตจักแก้อีก
 เมื่อพระอยู่ไสยา
 บรรทมตื่นก็ใน
 ข้าพระจักทูลชี้

ฉันท เสด้านา
 ที่นี้
 สถานที่ นี้แฮ
 อื่นอ้างอันใด
 (หน้า ๙๑)

ฟังความกาหลิบข้า
 ขึ้นพูดตื้อตึงตัน
 เมียดอกใช้หะชั้น
 พุดนักมักหมั่นไส้

สรวลสันต์ สนั่นแฮ
 อยู่ได้
 ตายแน่ นางเอย
 ต้อล้อลวนลาม
 (หน้า ๑๓๒)

๓.๑.๖) กลวิธีการแต่งโคลงที่มีคำสัมผัสสระกลางวรรคหลังในบาทสี่ พบในเรื่องทวาทศมาส โคลงต้น และเรื่องลิลิตพระลอ ในวรรณคดีสมัยหลังก็มีลักษณะเช่นนี้ ปรากฏในเรื่องโคลงชะลอ พระพุทธไสยาสน์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และเรื่องนिरาศสุพรรณในสมัยรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าวรรณคดีสมัยหลังน่าจะได้อิทธิพลจากเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น และลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ในโคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์มีปรากฏอยู่มากพอสมควร แต่ในวรรณคดีสมัยหลังคือนิราศสุพรรณมีปรากฏอย่างสม่ำเสมอ เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย มีปรากฏไม่ต่ำกว่า ๕๐ บท เรื่องลิลิตนिरาชาคริตมีปรากฏอยู่ไม่ต่ำกว่า ๓๐ บท และเรื่องลิลิตพ่ายพมมีไม่ต่ำกว่า ๒๐ บท ดังตัวอย่าง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ทวาทศมาสโคลงต้น

เริ่มร่ำรักดินด้วย

ดอกไม้ในนาง

(หน้า ๗๒๕)

ลิลิตพระลอ

แล้วเก็บผักบัวปล่อน

เปลือกสีนกินพลาง

(หน้า ๔๑๓)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์

กदानเตาะเนนะชาตชั้น หลุดหลุ่ยขจุยขจาย

(หน้า ๕๒)

จักกันอันตรรายแก่

เกิดน้ำทำเข็ญ

(หน้า ๕๓)

เล่าท่กลร่นคดีให้

ผ่องพันชลธาร

(หน้า ๕๓)

มากมีพิริยพลสท้าน

ทั่วแคว้นแดนพรหม

(หน้า ๕๕)

ฯลฯ

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นิราศสุพรรณ

ออกแม่น้ำย้ากุ่ม

ถีน้องสองยาม

(หน้า ๒๖)

ลุโลกโมกข์เมืองแก้ว

กิจร้ายหายสูญ

(หน้า ๒๗)

มีคู่ชูขึ้นหน้า

นุชป्ली้มลิมเดิม

(หน้า ๒๘)

แลลับกลับชาติม้วย

ไม่ได้ไถ่กลับกาย

(หน้า ๒๙)

ฯลฯ

ลิลิตตะเลงพ่าย

ถวิลทุกยามเย็นเช้า

ชอกช้ำกำทรวง

(หน้า ๒๒)

เสนอแต่ดีกลบร้าย

เกลื่อนร้ายกลายดี

(หน้า ๓๗)

ภูจ๊กไถลกรุงแก้ว

เกลือกซำคลาติน

(หน้า ๔๑)

พระยาอมตย์นำเฝ้า

บอกเบื่องเคื่องเข็ญ

(หน้า ๔๑)

ฯลฯ

ลิลิตนิทราชาคริต

จงประสิทธิ์ประสงค์ข้า

คิดต้องคลองธรรม

(หน้า ๑)

คงจักคิดคุณต้อง

ออกให้ไปเฉย

(หน้า ๔)

เฝ้าฝ่ายซ้ายขวาถ้วน

อย่าให้ใครหลอ

(หน้า ๑๗)

สถาบันวิทยุอเมริกา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้าจะออกอีกให้

ส่วนข้างนางเมีย
(หน้า ๑๖๐)

ฯลฯ

ลิลิตพ่ายัพ

ตำรวจระจ่ายื้อ

ยุคห้ามความหาย
(หน้า ๒๔)

กักรักรักจักสู้

ต่อต้านต้านถอย
(หน้า ๓๑)

ยามนิทรจิตต์พีตั้ง

แต่ไคลไผ่ผัน
(หน้า ๓๓)

พิศพิศวิจิตรแท้

ปลาตล้นควรรดู
(หน้า ๓๕)

ฯลฯ

๓.๑.๗) กลวิธีการแต่งฉันท์ที่ใช้คำซ้ำกลางบาท

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อนิรุทธคำฉันท์

พระหลคำฉันท์

สองพิศสองเพียรมาคัย สองเสวยมลากสองเสวยรมย์

ใครอื่นบควรคู่

พระพุทฺพระภูธร

สองท้าวสองแทบชม ชมเซยชิดคือตริงตรา

เธอศักดิ์เสมออร

อศักดิ์เสมอเธอ

(หน้า ๕๘๒)

(หน้า ๑๓๒)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๑.๘) กลวิธีการแต่งคำประพันธ์โดยซ้ำเสียงพยัญชนะสะกดของคำสุดท้ายในวรรคก่อนเนื่องกับคำแรกในวรรคถัดมา พบในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นหลายเรื่อง และพบในวรรณคดีสมัยหลังต่อมาด้วย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

สมุทรโฆษคำฉันท์

สรรเสริญเลื่องจง- กลนี้แกมกมลโชติ
เกสรล่องไอช - ละออบสุคนธา
(หน้า ๒๑๕)

เวลาอ่าน วรรคหลังต้องออกเสียง ชะ-ละ-อบ-
สุ-คน-ทา

ปางพีตระโบมอนุชนาฏ -ตระกองยบมโษษปี
สำอางวรางคมนาโอช - ฤดีอนงค์ยง
(หน้า ๒๒๔)

เวลาอ่าน บาทแรก ต้องอ่านว่า นาด-ตะ-ตระ-
กอง ส่วนบาทหลัง ต้องอ่าน โอด-ชะ-รี-ดี

อนิรุทธคำฉันท์

เลขาสมเด็จพระพรุณทรง วรรณาคบวงบาท
เสด็จเหนื่อมหาอุครราช ชก้เล็กพังพานพาล
(หน้า ๕๘๘)

วรรคสุดท้าย คำแรก คือ พยัญชนะเสียงสะกด
ของคำสุดท้ายในวรรคหน้า

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องจินตะหรา

เล็งลักษณะสุรางค์รัตน์ กำเเดะดัดฤดีดู
เคาะทวาระแจ่มมูล- รัศบาหยัน
(หน้า ๒)

เวลาอ่าน ต้องอ่านวรรคสุดท้ายว่า คะ-ระ-หัด-
สะ-บา-หยัน

ให้เซยพอวายนิรวโศก- วิโยคเนิ่นปาง
ตรีสพลางทรงสัมผัสพลาง กรโอบพระองค์อ้อม
(หน้า ๑๗)

วรรคที่สอง ต้องอ่านว่า กะ-วิ-โยก-คะ-เนิ่น-ปาง

ศูนย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๑.๙) กลวิธีการแต่งคำประพันธ์แบบเล่นคำ มีดังนี้

๓.๑.๙.๑) การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์มีปรากฏในคำประพันธ์หลายเรื่องของสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ส่วนมากเป็นการเล่นคำต่างระดับเสียงวรรณยุกต์ ๒ เสียง เช่น มี-มี ฟองฟอง คลุ่มคลุ่ม เป็นต้น แต่ที่มีการเล่นคำต่างระดับเสียงวรรณยุกต์ ๓ เสียงก็มีอยู่บ้าง ดังที่ปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ กลวิธีการใช้คำแบบเล่นระดับเสียงวรรณยุกต์เช่นนี้แสดงให้เห็นรสนิยมของกวีสมัยนี้และน่าจะจะมีอิทธิพลต่อการแต่งคำประพันธ์ชนิดเล่นคำต่างเสียงระดับวรรณยุกต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ๓ เสียงในวรรณคดีสมัยหลังต่อมา ดังที่ปรากฏในการแต่งกลบทชื่อตรีประดับหรืออักษรสามในเรื่องศิริวิบุลยคติในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และในเรื่องนิราศสุพรรณในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม การเล่นเสียงคำต่างระดับวรรณยุกต์แบบหลังนี้ไม่เป็นที่นิยมกันนัก ที่นิยมกันมากเป็นแบบเดียวกับที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น กล่าวคือ เล่นเพียงบางคำเท่านั้น ไม่นิยมเล่นมากจนเพ้อและขาดความไพเราะ เช่น คำว่า ลมล้ม ในโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี คำว่า เน้นเนิน ว่างวัง ในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การแต่งคำประพันธ์แบบเล่นเสียงวรรณยุกต์ ๓ เสียงไม่ใช่ของอินเดียและไทยเราไม่ได้รับมาจากอินเดียแน่นอน อาจจะเป็นส่วนที่กวีไทยพัฒนาขึ้นมาจากการเล่นคำต่างระดับเสียงวรรณยุกต์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็เป็นได้ เพราะภาษาไทยของเราก็เป็นภาษามีวรรณยุกต์อยู่แล้ว อิทธิพลข้อนี้ของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีต่อวรรณคดียุคหลังที่นำไปใช้ตามแบบของกวีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และพัฒนาจนมีแบบแผนที่แน่นอนตายตัว คือใช้คำต่างเสียงวรรณยุกต์ ๓ เสียง ดังต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ยวนพ่ายโคลงฉันท์

แกลงปางขยงขึ้นศร้าว	ใจพล พรรณนา
เพราะเพื่อฤาแรงขาม	ปิ่นเกล้า
แกลงปางล่อลวงกล	ไพรศ เนืองนา
ถึงถึงเข้าตีเข้า	จึงเข้าเขาแพง

(หน้า ๓๑๙)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์

ศุภีตรีเนตรเรือง	เรื่องฤทธิ์
พรหมเมศแมนสรวงสิทธิ์	สี่เกล้า
เชิญพระบันทมนิทร์	เหนือนาค
มาสำรายทุกขเร้า	รุ่งฟ้าดินขจร

(หน้า ๖๕๓)

พลพระภูมิศรเรื่อง
รองร้องร้องไกรยโดย
พลหาญแห่พลคช
พลพวกม้าแควแล้วเกล้า

เอารส ท่านแฮ
ปิ่นเกล้า
แครเคลื่อน ไคลแฮ
คลีคลา
(หน้า ๓๔๖)

โคลงอักษรสามหมู่
เสนาสุสูสู
ยิงค่ายทลายเมืองแยง
รุกรันร่นรนแรง
ลวงล้วงล้วงวังแว้ง

ศรแผลง
แย่งแย่ง
ฤทธิ์รบ
รวบเจ้าเอามา
(หน้า ๖๔๕)

ทวาทศมาสโคลงต้น

เพลงเราเคยพรากเนื้อ
บริบราชเอาเขาขัง

นกไกล คู่ฤา
คังไว้
(หน้า ๖๙๗)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

หล่มหล่มมอกอำไธ
เจียรจากนุชอนงค์

อกพระ พี่เอย
เมื่อนี้
(หน้า ๗๐๒)

กลองทองตีครุ่มครุ่ม เดิรเรียง
จำตะเต็งเต็งเสียง
เสียงปี่เรื้อยเพียง
แต่รันแต่รันแต่ร้งขึ้น

เรียมพายโรงโห่ง
เพราะเพื่อพลพายห่ม

หกอยู่
ห่มแรง
(หน้า ๗๐๖)

หู้หู้เสียงสังข์
(หน้า ๒๐๙)

ขับขอปีแคนหลาย
ตั้งตั้งนิ้วนิ้วเดิน

เพลงพาทย์
ร่อนรำ
(หน้า ๗๐๖)

ลิลิตเพชรมงกุฎ

กระแททองท่องท่อง
ทงเหงเห่งเห่งหาญ
แขวงแว่งแว้งพาล

ชลธาร
ปากกล้า
ผิดเพื่อน

ทุงทองท่องกินปลา
ออกร้องเรียมให้

ทองไฟ ผีน่านา
ออกโอย
(หน้า ๗๐๙)

ราหูหู้หู้หน้า

เพศเพียงอสุรินทร์
(หน้า ๙๘-๙๙)

สงขลานครินทร์มหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กำสรวลโคลงฉันท์

มลักเห็นน้ำหน้าไน้ ไนตา พี่แม่
 รมตาทกตนติงกาย น่าน้อง
 (หน้า ๕๒๘)
 ถนอมมือบนนทับหลง โลมลูบ กนหนา
 รมตื่นซ้เจ้าค้าง ค่างเขอย
 (หน้า ๕๓๒)

ศิริวิบุลภิตต์

เจ้าโศกแค้นแค้นแค้นดั่งแสนสร
 มารานร้านร้านรอนให้ดักไซย
 ว่าโอโอโอ้กำมาจำไกล
 เวรุชื่อใดจงจ้องจ้องประจาน
 ให้ร่อนราวร้าวร้าวดวงจิตรวิล
 จากบดินแควแควแคว้วสงสาร (หน้า ๒๐๔)

ลิลิตพระลอ

ทุกคนในแหล่งหล้า เสียงสรรเสริญถ้วนหน้า
 ทั่วทั้งเมืองมี มีแล (หน้า ๔๔๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ดูสองจรรจรดแคว้งแควง สองสูักกลางแปลง
 บรู้กับวรพกพัน (หน้า ๑๒๘)
 ถ้อยขึ้นถ้อยแขงมีมี ไชยเมื่อถึงที่
 จะใกล้ที่แดนยอพาย (หน้า ๑๓๒)

ยongทองอันท่องท่อง ธรณีดูสระสม
 เยื้องยongมาชายชม สมเด็จท้าวเสด็จคลาย
 (หน้า ๑๔๘)

อนิรุทธคำฉันท์

แพนมาศทวนมาศยุงทวา เชนเขียนรจนา
 พิพิธแสนแสนสำสำ (หน้า ๕๖๔)
 ท้าวท้าวทุกขแล้วท้าวแล ล่องใดท้าวแปร
 บเห็นตรงองคดอมหน (หน้า ๕๖๖)

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท์

อ้าอ้าพระสรรพจงเอา มขุสเจือปลาย
 ลิ่นล่อละเลิงกลมลาย เสน่ห์แล้วจะลอยตรอม
 (หน้า ๒๓๙)
 โอ้อ้อแต่นี้แล ชนมชีพจักมลาย
 ใครเลยจัพสผาย ดลกรุงก็ไปมี
 (หน้า ๒๔๔)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

นिरาศสุพรรณ

เสียงซออ้ออ้ออ้อ เอื้อยเพลง
 จับปีเต็งเต็งเตง เต็งตอง
 ดอดตุดตุดตุดย هنگ เหม่งเหม่ง ระนาดเอย
 จ้องหนองหนองหนองหนอง หรี้งหรี้งหรี้งตะโพน
 (หน้า ๖๖)

พยัญชนะเกือบทุกคำ คือเสียง /ล/ ดังนี้

- ลางลิ่งลิ่งลอดไม้ ลางลิ่ง
- แลลูลูกลิ่งลงชิง ลูกไม้
- ลิ่งลมไล่ลมติง ลิ่งโลด หนีนา
- แลลูลูกลิ่งลางไหลล์ ลอดเลี้ยวลางลิ่ง (หน้า ๓๔๓)

ทวาทศมาสโคลงต้น ปรากฏการเล่นคำที่มีเสียงสัมผัสพยัญชนะดังนี้

- บลบำบวงสรวงหม้า ใหม่ศรี
- เนื้อแนบนวลนุชเนื้อ แนบใน
- แนบก้าโบลปรางเปรน เปรียบแก้ม

ที่เป็นการเล่นคำทั้งวรรคในวรรคหลังของบาท เช่น แผ่นแผ้ว
แกลกล้า นวลนาง ห่างหัน กิ่งกร จอดเจ้า แนบใน
กอดเกี่ยว สอดสม กลีบแกลิ่ง กามก่ง ยิงยง ลาศแล้ว
จำจาก ลิวโลด ร่วมเรียง ฯลฯ

กำสรวลโคลงต้น มีดังนี้

- พรายพรายพระธาตุเจ้า จयरจันทร แจ่มแจ
- ตระการหน้าวัดแหวัน วงพระ
- วารถ้าววยรวงवल ลล้าว

ที่เป็นการเล่นคำทั้งวรรคหลังของบาท เช่น สู้สี่สองสี่ ส่งสงยสุด
สงย เฟื่องฟองฟุ่มฟอง ซาบศรีสี่ศรี รวงแรงโรยแรง
แบ่งบาล แจกโถม ยินยาก หยากเยื่อ เดือดต้น ผ่องเฝ้า
ลิวโลด วองว่อง นอนหนาว ถังงแกม โครกศร้อย น่าน้อง
บอกบ้าง ตากตน มิ่งไม้ ฯลฯ

การเล่นคำในฉันท์ ตัวอย่างเช่น

มหาชาติคำหลวง

- พิสุทชนนอาภา ขาวทงสองตา ดูโพรงพราย
- วิวิจิตรโถมฉาย เกิดแต่ไพลาย ลอดองค์ (หน้า ๑๔๘)
- รัมรยงรายรุกขชษานาคณตรกอง
- สารคนองคณาดาช ทงตง (หน้า ๑๕๐)

สมุทรโฆษคำฉันท์

อ้าพระอันรักษสัตวโลก- ยและโลกยคารครอง
อ้าพระอันรักษละจ่านอง สัตวโลกยสงสาร (หน้า ๑๕๙)

อนิรุทธคำฉันท์

พระสุริยอัสดง คตเมรุบังลับ
ศคิจแจ่มจับ รัสมีส่องรสายสบ

.....
ควรรนางตระโบมโลม ฤติกามเกรียวกรอง
ประสบสมองค์สอง สุขเสวยมโนรมย์
(หน้า ๕๗๕-๕๗๖)

การเล่นคำในกาพย์ ตัวอย่างเช่น
มหาชาติคำหลวง

พลับทองตั้งลงเลื่อง ผลเรื่องรังรองไร
หมากสังสรลมไทร ไบทรสุมทรสายศาล
(หน้า ๑๓๐)

.....
คำไก่ไตรโตรดตร่าง กิ่งกระช่างเจกไม้แมน
ประดู่ตื่นหมื่นแสน ดอกดาดแดนด้าวอาศรม
(หน้า ๑๓๑)

สมุทรโฆษคำฉันท์ ตัวอย่างเช่น

สู้กันผกพันผันผาย ฤาเพื่อนมิ่งหลาย
จะเข้ามาไซรมกุเดียว
ไกรหาญเคียดพุนฉุนเฉียว กาไต่ลอบเลี้ยว
กัลมัตระแบงแห่งหนงาย (หน้า ๑๒๗)
แรดร้ายแรดร้ายรางเริง เพียงแรดพระเพลิง
กิติ์กิตาลอับอาย (หน้า ๑๒๘)
บัดใจสองแรดแผดผัน ชึ่งเข้าชบกัน
กเกริกทั้งท้องธาษตรี (หน้า ๑๒๙)

หมุ่คำดำน้ำแหล่หลาย ชิวชาวชอนชาย
ฉวีสะพรั่งแลหลาม

.....
ปลาแกว่งปลากวาว่ายคลา หกหัวทางหา
แลแล่นในน้ำกว่าหางย (หน้า ๑๕๗)

อนิรุทธคำฉันท์ มีตัวอย่าง ดังนี้

ดูจันทราทิตยมณฑล เกือบกั้งเบื่องบน
บุรีระเรื้อยฉายา

.....
ไชยสินธุสมุทรแขวงขอบ เรียบรัตนรายรอบ
คือฝั่งสมุทรเซราะชะชะ

.....
สลิกขหนนงของขอบแคลนแคลน พื้นไรรายแหวน
วิโรจนดาษคำถมอ (หน้า ๕๕๖-๕๕๗)

บ้างจับระบำ	แออวยนวยรำ
ปรีดีเปรมพักตรา	ยยิ้มแย้มโอษฐ์
ม่ายเมียงหางตา	เห็นที่นหรรษา
สุดสิ้นใจรัก (หน้า ๕๕๙)	

จ้ำกรักสนิท	เชยชมชมชิต
ประสงค์สงสาร	ประสพสบกัน
ประสมสมการ	ตฤพรสธาธาร

.....
สุคนธารทา (หน้า ๕๘๒)

การเล่นเสียงสัมพันธ์ขุณณะในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้น่าจะมีอิทธิพลต่อการเล่นคำทำนองเดียวกันนี้ในสมัยหลัง ซึ่งต่อมาเมื่อรับเอาแบบอย่างการแต่งคำประพันธ์แบบเล่นอักษรล้วน หรือเล่นเสียงสัมพันธ์ขุณณะตัวเดียวตลอดทั้งวรรคอย่างมีแบบแผน ความนิยมเล่นคำที่มีเสียงสัมพันธ์ขุณณะก็มีมากขึ้น ตัวอย่างการเล่นสัมพันธ์ขุณณะในวรรณคดีสมัยหลังมีดังนี้

การเล่นคำในร้อย

กาพย์มหาชาติ (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง) มีตัวอย่าง ดังนี้

ท้าวเธอให้แต่งเครื่องกสิศกสรงสนาน นานัศครรสอาหารอันเอม
โธษ สรรพเครื่องสักการสมโภชพิจิตรบรรจง ถวายให้ทรงทุก
สิ่งพรรณ เป็นมหันตมโหฬารลากล้าเลิศ ... เป็นฉัตรชั้นที่
พนมมาศหมู่ไม้ ย่อมเย็นชะชื้อชิดไปเป็นบรมสุขสำราญ ...
เสียงกระครึกครื้นโครมครื้น ทั้งท่าก็ราบรื่นรมสบาย ... ร้อง
ระเรื่อร่ำรำพันพื่อนแฝงคู่ ... หกห้อยหัวเห็นแต่ตัวบังบิน
หนี ... บ้างก็ไผ่ผืนผ่นร้อง เสียงชะช้องเซงแซ่ ...

(หน้า ๔๕๘-๔๕๙)

พระมาลัยคำหลวง (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย)

ธรรงคุณสุดสรวงสวรรค์ ทั้งนิริยนิยมโลก หวังดับโศกโศกา
ครั้งหนึ่งจราทรเหือ ลัดมือเด็ดเดี้ยวตล นรกายลบทันนาน

(หน้า ๑๕๓)

ลิลิตตะเลงพ่าย (สมัยรัตนโกสินทร์)

พิศศิขรรายเรียง เพียงสุดสายเมฆเมิล เหืองเห็นเห็นแนวไศล
สูงไสววายฟ้า ชรอำอำหาวหน เห็นถกลกูก่อง เขิงชั้นช่อง
ปล่องเปลว เหวหุบห้วยตรวยโตรก ชะโงกชะง่อนเงื้องงำ
ถ้ำท่าธารธารา ... พรายพะแพ้วไพโรจน์ ช่างช่อโชติฉาย
ฉิน ... (หน้า ๒๑)

การเล่นคำที่มีเสียงสัมผัสพยัญชนะในโคลงที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอยุธยา มีดังนี้

โคลงนिरาศนครสวรรค์ (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง)

ตรีมุขกรงนาคช้อย แททวย

บันบราลีชวย ช่อฟ้า

โรงธารคำหนักนวย เหืองแหก

พิศพระลานล้ำหน้า แวนแก้วแสงใส (หน้า ๗๗๘)

โคลงนिरาศพระพุทธรบาท (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย)

นางนวลนางนกน้อย	บินมา
เรียมก็สั่งสารา	นกนั้น
นางนวลแม่ครวญหา	นวลแม่ หมองฤา
นกนิยมนสารชั้น	สู่แล้วลานวล (หน้า ๓๕๗)

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี (สมัยกรุงธนบุรี)

ป้อมค่ายคูเขื่อนขันธ์	ปรากฏ
ในนอก วังเวียงสถาน	ท่านไท่
หอรบวิชัยชาญ	เรียงรอบ
สบบรรพาวุธไว้	ผดับเมืองบพศรี (หน้า ๒๘๑)

ลิลิตพายัพ (สมัยรัตนโกสินทร์)

ฤกษ์รุ่งรุ่งฤกษ์แล้ว	กระบวนจรัล แม่เฮย
คลาดล่วงนครสวรรค์	ย่านน้ำ
เจียนจิตต์จักจรจล	จอดถิ่น เจียวแม่
ตรียั้งตรียั้งซ้ำ	ชอกเพียงทรวงสลาย (หน้า ๑๖)

การเล่นคำในฉันทน์ มีดังนี้

เสื่อโคคำฉันทน์ (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง)

ข้าขอประนมกรประนต	บงกชบทเรือรอง
ธาดาวราฤทธิจำนอง	สฤทธิโลกยสบบกล
	(หน้า ๓๒๑)

ปฤณโณวาทคำฉันทน์ (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย)

ตามแต่มีณร์กร้อย	ประดับพลอยมณีฉาย
เจดิกสิบบงกลกลาย	บทนาคสดุ้งตี
	(หน้า ๓๑๓)

อิเหนาคำฉันทน์ (สมัยกรุงธนบุรี)

แสนโสภกระสันซ้ำ	ปะทะแค้นคะนั่งตรอม
หยิกชวนบได้ออม	กลจะทรุดลงจากเพลา
	(หน้า ๒๓๕)

อิสรราชคำฉันท์ (สมัยรัตนโกสินทร์)

แถวธารสะพานศิขรหลาก

ชลหลังละลุ่มหลาม

มัวมวลละมั่งมฤคตาม

วนสนทน์สเริงไพร (หน้า ๗)

การเล่นคำในกาพย์ มีดังนี้

เสื่อโคคำฉันท์ (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง)

เล่าหล่มสมสนิท

ผูกรักรักรักชิต

สี่สัตว์เนหานาน

พิศวาสหลงไหล

บมีเกทไทย

ด้วยกันในไพร

พิโรธสักอัน (หน้า ๓๒๖)

บทเห่เรือ (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย)

สุวรรณหงส์ทรงภู่ห้อย

งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์

เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์

ลินลาคเลื่อนเตื่อนตาชม

(หน้า ๑๙๑)

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ (สมัยกรุงธนบุรี)

เก็บไว้จำจิต

คอยข้อผ้าผัด

ประมาทไม่กลัว

พูดเล่นเจรจา

ไม่เป็นนำพา

หัวร่อระรา

การกินการนอน (หน้า ๓๒๐)

สุธนคำฉันท์ (สมัยรัตนโกสินทร์)

เมลเมียรโถมท้าวโลมลาญ

บันดาลแดดดาล

ประดีพิทพิศพิศวง (หน้า ๕๐)

อย่างไรก็ตาม การเล่นคำที่มีเสียงสัมผัสพยางค์หนึ่งมีอิทธิพลต่อการเลือกรับชนิดการแต่งคำประพันธ์แบบกลบทจากอินเดียอยู่ไม่น้อย เพราะมีรสนิยมชื่นชมการแต่งแบบนี้อยู่แล้ว จึงรับแบบแผนการแต่งกลบทดังกล่าวได้ง่ายขึ้น กลบทดังกล่าวนี้มีชื่อว่า อักษรล้วน เป็นการแต่งโดยใช้เสียงพยางค์หนึ่งเพียงเสียงเดียวในแต่ละวรรค ปรากฏในเรื่องศิริวิบุลยคติในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และมีปรากฏในโคลงเรื่องนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ด้วย ดังตัวอย่าง

กลบทศิริวิบุลภิตดี (สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย)

จากจอมเจ้าใจจวนจิตรจิตรจักเจียน ให้หันเหียนหนุนหันหันเหवाल
 เดิรเดียวแต่ตัวคุ่มตันตั้งดวน ท้อแท้ทวนทับเทาท้าวท้าวทาง
 ลัดลอบเลียบแลเหลียวเหลียวแลหลง ... (หน้า ๒๑๒)

นิราศสุพรรณ

เขาเขี้ยวโขดคุ่มขึ้น	เคียงเคียง
ร่มรื่นรุกข์รังเรียง	เรียบร้อย
โหมหักหึ่งหายเหียง	หวัหวาด แสงแส
ยางใหญ่ยอดเย็นย้อย	โยกโยโยนเย็น (หน้า ๗๒)

๓.๑.๙.๓) การเล่นคำซ้ำในบท กวีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนิยมเล่นคำซ้ำในบท ที่เห็นเด่นชัดคือการเล่นคำซ้ำต้นบาท ต้นวรรคในแต่ละบท หรือการเล่นคำซ้ำในวรรค ประเภทที่เป็นการเล่นคำซ้ำในวรรคนี้ที่เห็นอิทธิพลได้เด่นชัดคือการเล่นคำซ้ำในวรรคของกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และการเล่นคำซ้ำในวรรคที่ ๒ ของโคลงสองสุภาพ

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำต้นบาทหรือต้นวรรค บางครั้งอาจมีไม่ครบทุกบาทหรือทุกวรรคก็ได้ ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น	วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
มหาชาติคำหลวง	โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์
พจนคนหกคชขมิ	จงพระแรมโรคร้าง
พนาลีการงพนม	จงพระจำเริญขนม
พจนคนหกคชขมิ	จงพระเสวยศุขผล
รกรี้ไปมา (หน้า ๑๕๐)	จงพระไทยไคลคล้อย
	เดชะพระพุทธรูปให้
	เดชะพระธรรมผจญ
	เดชะพระสงฆดล
	เดชะตระบำบุญมลี
	ในสกันธ์
	กว่าร้อย
	เพียรเพิ่ม
	คลาศห้องพงษพันธุ์
	สถาผล
	บาบปี
	แดนमारค
	หลักร้ายขจายหนี

.....

ขอพระทรงโลกยล้า	สุริยวงษ
จงจำเนริญยศยงค	อย่าม้วย
จงเรื่องรุ่งฤทธิรงค์	ราญราพณ
จงสิ่งใดได้ด้วย	เดชพร้อมพรถวาย
	(หน้า ๖๓)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตตะเลงพ่าย

จงเจริญชัยศด้วย	เดชะ
ชาวอยุธยาพะ	พ่อไต้
จงแพ้พินาศพระ	วิริยภาพ พ่อนา
ชนะแต่สองท่านไท้	ธิราชเจ้าจอมสยาม
	(หน้า ๙)
จงจำคำพ่อไซร์	สั่งสอน
จงประสิทธิ์สมพระ	พ่อให้
จงเรื่องพระฤทธิร้อน	อริราช
จงพ่อลูกลากไต้	เผด็จจ้าแดนสยาม
	(หน้า ๑๐)

ลิลิตพายัพ

ฝากโฉมสมรมแม่ไว้	แห่งใด ดีฤา
ฝากเมฆเกรงวรุณไท	ลอบกล้า
ฝากโฉมลักษมีใน	เกษียรสมุทร กิติ
เกรงพระสีกรปล้า	ปลุกให้สลายศรี
	(หน้า ๔)

งามนราธิราชทั้ง	งามรด ทรงพ่อ
งามสะสองยาตร์พยส	ย่างย้าย
งามสารถัจรด	สายขับ
งามอศวาภรณ์คล้าย	พิษณุแล้งสวรรค์กาย (หน้า ๙)

มีการเล่นคำซ้ำต้นวรรคชนิดซ้ำคำต้นวรรคแรกกับต้นวรรคที่ ๒ พบในการแต่งโคลง
กาพย์ และฉันท์ ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น วรรณคดีสมัยหลังพบในกาพย์ ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ลิลิตพระลอ

ดอกขายหูขายตา	ดอกบนำพารู้
ขจรข่าวถึงท้าวผู้	พ่อให้ทั้งสอง (หน้า ๔๓๖)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เสียงแตรเสียงสังข์สำเร็จ เสียงพลมณีนชิ่ง
แลชิงประเบียดแห่แหน (หน้า ๑๔๔)

หลากพารมกรราชา	หลากกรสนมสลา
ชำเนียรชรเนียรเอมอร	
หลากรัตนบรรทมฉมขจร	หลากรสศรีสมร
และท้าวธสงกานาน (หน้า ๑๖๔)	

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท์

ลิมสมสมบัติ
ลิมสุขสุขสานต์
ประจักษ์จักปาน
รังสฤษฏ์รังสี (หน้า ๒๔๘)

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนิรุทธคำฉันท์

สองพิศสองเพียรภาคย์ สองเสวยมลากสองเสวยรมย์
 สองท้าวสองแทบชม ชมเชยชิตคือตริงตรา
 สองเมียงสองม่ายเมียง สองประเียงประอรกา
 มาเสพยกรีชา สุขเสวยสุไขศวรรย์
 (หน้า ๕๘๒)

มีข้อนำสังเกตว่าการเล่นคำซ้ำต้นวรรคที่ ๑ กับต้นวรรคที่ ๒ ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ มีหลายบทที่มีการเล่นคำที่ ๓ ในวรรคแรกด้วย

การเล่นคำซ้ำในวรรคของกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ นิยมเล่นคำซ้ำกลางวรรคเป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่าง

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 อนิรุทธคำฉันท์

ประสาณสาณแด
 ยยิ้มยิ้มยรร
 สองสรवलสรवलหรร
 รสรสโอชา
 (หน้า ๕๘๒)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
 ราชาพิลาปคำฉันท์

อ้ารมฤฤเรศ
 พระภักะวดี
 แต่กิลีนกิลีนมี
 จำเรียมเรียมมหา
 (หน้า ๗๕๒)

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท์

สองสมสมพาส
 จบบทบทละบอง
 สุดสุดสังวาส
 สุขไชโคลง
 บังวายวายทุกข์
 สุไชโคลง
 สวาดิрумรมสอง
 เปรมปรีดีปรีดา

รัฐสรสดี

ไหลหลงหลงกาม

หัตถ์ลีมลิมธา-

ลีมสองสองกษัตริย์

เริ่มแรกแรกรัก

เสวยทิพย์พิมาน

พระนุชนุชนาฏ

ชื่นชมชมทิพย์

ย้ายยามยามผา

สุคันท์คันธางค์

ตระอรอรแอบ

เคื่องค้อนค้อนคม

แหม่มชื่นชื่นชีวี

เสน่ห์เสน่ห์หา

กลหรรษ์หรรษา

นীরาชราชฐาน

ลีมสมสมบัติ

ลีมสุขสุขสานต์

ประจักษ์จักปาน

วังสฤษฏ์วังสี

(หน้า ๒๔๘)

สองสมสมสวาท

เทิ้มหรรษ์หรรษา

วิมลมณฑา

สุกสองสองสม

ชื่นเชยเชยปราง

รวรรื่นรื่นรมย์

เนียนแนบแนบนม

ย้ายวนวนวนยี่

(หน้า ๘)

ววรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

อุเทนคำฉันท์

ชวนชื่นชื่นชิต

หยอกเฝ้าเฝ้ายี่

ชอบเชิงเชิงลา

สองสมสมสนธิ

ภิรมย์รมยา

เปรมปรีดีปรีดา

เกโลมโลมใจ

(หน้า ๙๔)

การเล่นคำซ้ำในวรรคที่ ๒ ของโคลงสองสุภาพ มีแบบแผนที่เห็นได้ชัดเจน คือซ้ำคำที่ ๑ กับคำที่ ๓ ในวรรคที่ ๒ ของบท ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวง

ทอดตนตกเหวห้วย ม้วยแม่ม้วยเทอญม้วย
อยู่ไย (หน้า ๖๕)

ลิลิตพระลอ

โฉมผจญสามแผ่นดิน งามเลิศงามล้วนแล
รูปต้องติดใจ บารณี (หน้า ๓๕๗)

กรุเกี่ยวกรอดเกี่ยว เนื้อแนบเนื้อโอเนื้อ
อ่อนเนื้อเอาใจ

พิศตราใสใหม่หมา หน้าแนบหน้าโอหน้า
หนุ่มหน้าสรสม

นมแนบนมนี้มน้อง ท้องแนบท้องโอท้อง
อ่อนท้องทรวงสมร

สมเสน่หอรใหม่หมีว กลั้วรสกลั้วกลิ่นกลั้ว
เกลสกลั้วสงสาร

บุษบาบานคลี่คล้อย สร้อยแลสร้อยช้อนสร้อย
เสียดสร้อยสระศรี (หน้า ๔๒๘-๔๒๙)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตนิทราชาคริต

คือผู้หาญฮีทผู้ ร่วมกับร่วมแค้นสู้
ร่วมรื้อน้ำจิต ท่านแล (หน้า ๗)

อีกขนมมีเลิศล้ำ อย่างละอย่างไปซ้ำ
สิ่งล้วนหวานมัน (หน้า ๙)

พลอดบปองหยุดยั้ง พลอดต่อพลอดแต่ตั้ง
พลอดต้องใจตาม กัณหา (หน้า ๑๐)

อาบหยุดเฟ่งยั้ง งามยิ่งงามนักรตั้ง
แต่หน้าดาตู (หน้า ๓๔)

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๑.๘.๕) การเล่นคำซ้ำต่างบทหรือต่างวรรค มักปรากฏในการแต่งบทที่ต่อเนื่องกัน เป็นการเล่นคำหรือกลุ่มคำต้นบท ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ยวนพ่ายโคลงฉันท์

กลางสารงามเงื่อนแกล้ง	เกลาเหล่า หล่อแฮ
กลางล้ำจางมันผัน	ม่ายม้าย
กลางสารอาจเอาธาร	ชาญช้อย
กลางล้ำแกล้งกล้าบ้า	ชื่นตา
กลางสารกตگویวช้าย	ชวาชับ ควนแฮ
กลางล้ำางขวางอน	ง่าแกล้ง
กลางตำขลั้บคือ	แมลงกู่
เคยผาดแผ่แผ้วผู้	ผ่าเข็ญ

(หน้า ๓๔๓)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
เสื่อโคคำฉันท์

เลงลักษณะสองสรรพ	สำหรับกระษัตริย์มีใน
ท้วงควิไลย	ลักษณะเลิศนิลาวรรณ
เลงเครื่องประดับอง	คยรยงระยับพรรณ
แก้วแก้วประจิกกัน	ประกอบกัญจนภรณ์

(หน้า ๓๓๙)

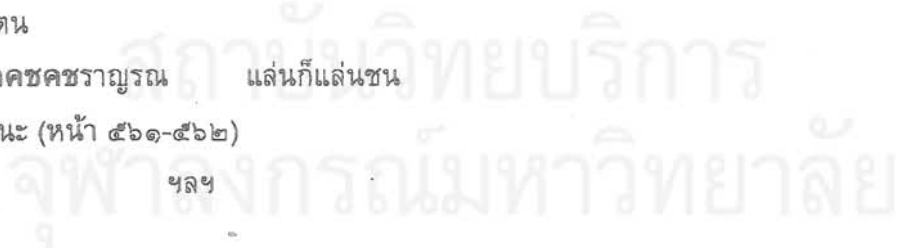
อิทธิฤทธิ์คำฉันท์

พลคชคชเมามัน	ผูกจรชรร
คโตมร	
พลคชคชสายสมร	กฤษณาภรณ์
ประดับดาษ	
พลคชคชนฤนาท	สรรพประดับมาศ
ศแต่งตน	
พลคชคชราฎรณ	เล่นก็เล่นชน

กีชนชนะ (หน้า ๕๖๑-๕๖๒)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
ปุ่นโผนวาทคำฉันท์

พลคชคชแรงโรม	โจมณรงค์คง
อาวุธสรรพ	
พลคชคชเร็วรับ	จับอรินทรราชพาด
ขจัดจร	
พลคชคชฤทธิ์รอน	เบญจลึงคร
เถลิงงา	
พลคชคชศักดา	งานอนช้อยสอย
เอาดวงดาว (หน้า ๓๒๑)	

พลรถธรรุขแรง ตระมันคง	นายกำแหงแรง	พลรถธเจเวียนฉวัด นปลายธง	เรียบแปรกรัด-
พลรถธทองธง นเพริศพราย	เบญจรงค์รัต	พลรถธก้องกง คือกังหัน	เวียนระเห็จหงส์
พลรถธเจ็ดฉาย กุทัณฑ์ธ	ธงฟ้ายนาย	พลรถธพรายพรรณ มณีแสง	สรรพประดับกาญจน์
พลรถธเทียมสร รทองธง (หน้า ๕๖๓)	สิงหสพสมร	พลรถธค่าแหง สยบมรณ์ (หน้า ๓๒๑)	ปรบักษ์แสง

ฯลฯ

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท์

ฤพาชีพาราชา เลี้ยวลอดลดา
แล้วลยกระหวัดเกี่ยวกร
ฤาตระหนามหนามรอนญ อำพระภูธร
บมิระวังกายี (หน้า ๒๓๒)

๓.๑.๙.๕) การเล่นคำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำต่างวรรคแบบกลบทว่าพินหลัก ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ปรากฏการเล่นคำชนิดนี้ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ใช้ในการแต่งกาพย์ฉมัง ก็อาจจะได้กลวิธีการแต่งเช่นนี้มาจากกลวิธีการแต่งของอินเดียไม่โดยตรงก็ทางอ้อม เพราะการแต่งเช่นนี้มีปรากฏในตำราคำประพันธ์ของอินเดีย ต่อมาในสมัยหลังปรากฏการแต่งเช่นนี้ในการแต่งกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และในการแต่งกลอนสุภาพ ดังนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
อนิรุทธคำฉันท์

สาขาแงามโสภา โสภาพฤษา
พันภักพันภักพิงชม
พิงชมกึ่งกำนยอดสม ยอดสมสุขรมย์
ชรอ้อชรอ้ออัมพร

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
ราชาพิลาปคำฉันท์

โอโถมเฉลิมภาค
ยากแลแลมา
ไกลแก้วแก้วอา
หาไหนจักปาน
(หน้า ๗๕๒)

อัมพรบั๋งแสงทินกร ทินกรเขจร
ร่อนก็เอารถจรด
จรดใต้ไม้ไทรปรากฏ ปรากฏพระยศ
บรรยงในมุลมณี (หน้า ๕๗๔)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
ศิริวิบุลกิตติ์
อันเรื่องท้าวดาบศสร้างพรตทรง
ทรงจำนงน้อมกร่อนเศียรศรี
ศรีโรราบกราบไหว้เปลววรรณคดีมี
มียินดีนึกหมายชายจิวร
จิวรแห่งพระปัจเจกพุทธองค์
องค์ท้าวทรงจิตระจำคำสั่งสอน
สอนดวงจิตระทักฎิแต่ก่อน
ก่อนสั่งสอนฤาษียอมมีมา
ฯลฯ
(หน้า ๑๘๘)

๓.๑.๙.๖) การเล่นเกมคำล้อกัน มีทั้งล้อกันในวรรคและต่างวรรค ลักษณะเช่นนี้เป็นการเล่นคำซ้ำ คำหนึ่ง และเปลี่ยนสระของคำคำนั้นไปอีกคำหนึ่ง เช่น ก็หัวนั้นก็หวาด กระจ่างกระจ่าย จะหมิ่น จะเหมือน จำทับจำแหง ฯลฯ มักปรากฏในการแต่งโคลง และร่าย ในร่ายจะพบมากที่สุด ลักษณะการแต่งเช่นนี้มีอิทธิพลต่อการแต่งวรรณคดีสมัยหลังอยู่มากทีเดียว

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
ลิลิตโองการแช่งน้ำ
ฝังผีหมีน้้ำ ถ้ำหมีน้้ำ มาหนน้ำหน
บก ดกนอกขอกฟ้าแมน ... (หน้า ๕๒)
มหาชาติคำหลวง
พลหงสองสีพีราชฎี ก็จะบาดเนื่อบาดใจ
ฟูน... (หน้า ๑๐๑)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง
โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์
กางเขนเขาชุ่มซาบ นางนวล
ภูรโศกกันโหยหวน คู่เคี้ยว
กระสากระสันต์สรวล เรียงร้อ
เอียงแอ่นลมกลมเกลี้ยง ม่ายคลั่งโคลงคลั่ง
(หน้า ๖๕๙)

ย้อมพลหื่นพลหาญ ห่มเกราะกาญจน์ขยว
 ขาว ย้อมพลดาวพลแดง ... (หน้า ๒๓๘)
 พลงดูรสระตักสระดิน ฟ่างภูมิพินหิมพานต์
 ... (หน้า ๒๔๘)

ทวาทศมาสโคลงต้น

เทวาเทเวศถวัน เทวินทร์
 เสวยสุขรมย์ย่ำยาม ยั่วเย้า
 วิไลยวิลาพินท์ เพาโพธิ
 สุขภิรมย์สมหน้า แฉ่งมาลย์
 (หน้า ๖๘๓)

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
 โคลงชะลอพระพุทธรไสยาสน์

ตัวนลงตรงทิกตั้ง ทางสาย
 เซราะมิ่งพังระหุยระหาย รอดน้ำ
 ขุดเขื่อนเลื่อนทลมทลาย ริมราก
 ผนึ่งแยกแตกแดนซ้า รูปราวปฏิมา
 (หน้า ๕๒)

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

อิเหนาคำฉันท์
 ปางนั้นบรมวง- คอสัญญาเดหวา
 อุ่มมองควินิดา กรตระกองตระการชม
 (หน้า ๒๓๕)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ลิลิตตะเลงพ่าย

พิศพุ่มเสมอเหมือนนั้ตร เป็นชนิดเนื่องนั้ตร
 หลายเหล่าพรรณพฤกษา มีนานาไม้แมก
 หมู่ตะแบกตระบาก มากกระเบากระเบียน
 ตะขบตะเคียนคุณแค สมอสมิ่แสมม่วงโมก
 ซากซีกโคกสนสัก รวกโรกรักรังรง ปริก
 ปริงปรงปรางปรู ลำแพนลำพูลำพัน จิก
 แจงจันท์พันจำ เกดระกำกอกกุ่ม กระทุ้ม
 กระถินพิมาน เหล่าเสลาลานโลดเลียบ
 เพียบพื้นแผ่นดินไพร หมู่มะไฟมะฝ่อ หมู่
 มะก้อมะกัก กระลำพักกระลำพอ ยุงยาง
 ยอกำยาน ... (หน้า ๒๓)

สองฝ่ายยันยืนยุทธ์ อุดอึ้งโห่เอาฤกษ์ เอิกอึ้ง
โห่เอาชัย สาดปืนไฟยะแย้ง แผลงปืนพิษ
ยะยุง ฟุ้งหอกใหญ่คะคว้าง ขว้างหอกขัด
คะไชว่ ไล่คะคลุกบุกบัน เงื่อตาบพัน
จะฉาด ง่างาวฟาดจะฉับ ชับปีกซ้ายเข้า
ตา ชับปีกขวาเข้าแตก แยกกันออกโรม
รัน บันกันออกโรมรณ ทนสู้ศึกบ่มีลัด อด
สู้ศึกบ่มีลัด ...(หน้า ๗๔)

๓.๒) กลวิธีการชมโฉม กลวิธีการชมโฉมของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีต่อ
วรรณคดีสมัยหลัง คือกลวิธีการชมแบบแยกชมที่ละส่วนอย่างละเอียด โดยกล่าวชมแต่ละส่วน
และมักเปรียบเทียบให้เห็นภาพได้ประเภทหนึ่ง และชมโฉมแบบแสดงความสงสัยว่าบุคคลที่เห็น
อยู่นั้นเป็นใครกันแน่ แล้วทำยที่สุดเกิดนึกได้ว่าเป็นตัวเอกในเรื่องนั้น

๓.๒.๑) กลวิธีการชมโฉมแบบแยกชมที่ละส่วน การชมแบบแยกส่วนแม้จะมีมาแล้วใน
วรรณคดีสมัยสุโขทัย คือปรากฏในเรื่องไตรภูมิกถา กล่าวคือ ในไตรภูมิขมไว้ดังนี้

ผิว	งามดั่งทอง
นิ้วมือนิ้วเท้า	กลมงาม
เล็บมือเล็บเท้า	แดงดั่งน้ำครั่ง
แก้ม	นวลดั่งเอาแป้งผัด หน้าเกลี้ยงเกลาและงามดั่งดวงจันทร์วันเพ็ญ
ตา	ดำดั่งลูกเนื้อทรายที่มีอายุได้เพียง ๓ วัน
ตาขาว	งามดั่งสังข์
ปาก	แดงดั่งลูกฟักเข้าสุก
ขา	งามดั่งลำกล้วยทอง
ท้อง	งามราบเพียงลำตัว
ลำตัว	งามอ่อนแอ่น
ขน	ละเอียดอ่อน
ผม	ดำดั่งสีปีกแมลงภู่

แต่ถ้าพิจารณาอย่างละเอียดจะพบว่าวิธีการชมนิยมในลักษณะนี้กวีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นทำได้ละเอียดกว่า กล่าวคือ ชมทุกส่วนตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า และค่อนข้างเรียงไล่อย่างเป็นระเบียบ เป็นต้นแบบให้แก่กวีที่แต่งวรรณคดีในสมัยหลังต่อมา ต้นแบบดังกล่าวนี้ปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ (ในเรื่องมหาชาติคำหลวงก็มีการกล่าวถึงความงามและการเปรียบเทียบความงาม แต่ไม่กล่าวอย่างละเอียดดังที่ปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ) เรื่องลิลิตพระลอมีการชมความงามตั้งแต่ใบหน้าซึ่งแยกแยะอย่างละเอียด คือชมคิ้ว ตา จมูก แก้ม ปาก เป็นต้นและกล่าวสรุปว่างามตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า การกล่าวชมด้วยวิธีการแยกชมทีละส่วนยังมีปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเรื่องอื่น ๆ อีก ได้แก่ เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ วรรณคดีสมัยหลังที่ได้รับอิทธิพลของกลวิธีการกล่าวชมความงามแบบนี้ ได้แก่ เรื่องเสื่อโคคำฉันท์ และในเรื่องกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง รวมทั้งเรื่องกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงพัฒนากลวิธีให้ชมได้ละเอียดมากขึ้นไปอีก ตั้งแต่ชมส่วนศีรษะ ใบหน้า คอ บ่า หน้าอก และส่วนอื่น ๆ ไล่ลงมา และชมแบบแยกแยะว่าแต่ละส่วนงามอย่างไร ดังนี้

ผม	ดำดั่งนิล
ไรผม	งามเป็นระเบียบ
หน้าผาก	งามผ่องราบ
คิ้ว	ดำเป็นมัน
ตา	ดำเป็นมัน
จมูก	งามเหมือนขอ
ปาก	งามยามยิ้ม
คาง	งามแฉล้ม
แก้ม	งามดั่งทอง
ผิว	งามดั่งทอง
ฟัน	งามเป็นระเบียบและดำเปรียบดั่งนิล
หู	งามราวกับกลีบบัว
หน้า	แจ่มดั่งจันทร์วันเพ็ญ
คอ	งามเป็นปล้องดั่งคอหงส์ที่กลมสมรูป
บ่า	งามผึ่งผาย

อก	งามราบกว่ากदानทอง
หน้าอก	งามดังดอกบัวขาว
แขน	อ่อนงามราวกับวงช้าง
นิ้ว	เรียวยงาม
เล็บ	ย่อมเทียบงามราวกับเทียนที่พันไว้
เอว	อ่อน
สะโพก	รัด
ขา	งามราวกับลำต้นกล้วย
แข้ง	งามประหนึ่งเหล่าขี้ หรือพรหมสร้างขึ้น
เท้าและนิ้วเท้า	งามสมตัว

จะเห็นได้ว่าการกล่าวชมแบบแยกส่วนในพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีรายละเอียดมาก มีการชมบางส่วนเพิ่มขึ้น และมีการชมโดยใช้ความเปรียบที่ต่างไปหรือไม่มีปรากฏมาก่อน ในวรรณคดีสุโขทัย ได้แก่ ผมดำดั่งนิล (ที่จริงมีมาก่อนหน้าเรื่องลิลิตพระลอแล้ว ปรากฏในเรื่อง มหาชาติคำหลวง) หูงามเหมือนกลีบบัว จมูกงามเหมือนขอ แก้มงามดังทอง คองามเหมือน คอหงส์ บ่างามผึ่งผาย หน้าอกงามราวกับดอกบัวขาว แขนงามดังวงช้าง (อ่านรายละเอียดในส่วนที่เกี่ยวกับสำนวนโวหารในบทนี้)

นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นกลวิธีการชมความงามแบบแยกส่วนนี้ในกลอนกลบทจากรีกวัดพระเชตุพนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และในเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง(หน)

๓.๒.๓) ชมแบบแสดงความสงสัย วิธีการชมแบบนี้มีปรากฏในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ พระโศภะพริภังค์ชมตัวเอกฝ่ายชายขณะกำลังนอนหลับอยู่ใต้ ต้นโพ่างามเหลือเกิน และสงสัยว่าเป็นใคร เป็นเทพ เป็นยักษ์ หรือเป็นผู้ใดกันแน่ หรือจะเป็น พระนารายณ์ พระอิศวร พระไพสพ พระราชาแห่งครุฑ หรือพระราชาแห่งนาค ฯลฯ ปลอม แปลงร่างมานอนในที่นี้ ในที่สุดก็จำได้ว่าเป็นพระสมุทรโฆษนั่นเอง (หน้า ๑๖๐)

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ก็มีกลวิธีการกล่าวชมเช่นนี้ เมื่อพระอนิรุทธนอนหลับอยู่ใต้ต้น ไทร พระโศภะพริภังค์ได้ชมความงามของพระอนิรุทธ แล้วแสดงความคิดแบบสงสัยว่าบุคคลที่ เห็นอยู่นี้คือผู้ใดกันแน่ มานอนอยู่ตามลำพัง น่าจะมีคนรักมาอยู่ด้วย บุคคลผู้นี้เป็นเทพยดา หรือเป็นคนธรรมดา หรือว่าจะเป็นพิทยาธร หรือเป็นพระนารายณ์ พระพรหม พระอินทร์ หรือ

ราชาแห่งนาค หรือจะเป็นพระกามเทพ พระอิศวร ฯลฯ ปลอมแปลงมา และทั้ง ๆ ที่ไม่ทราบว่าเป็นใครก็คิดจะอุ้มสมให้ได้อยู่กับนางอุษา (หน้า ๕๗๖-๕๗๘)

กลวิธีดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เรื่องลิลิตพระศรีวิชัยชาดก (ปรากฏตอนพระศรีวิชัยบวงสรวงเทพยดา พระอินทร์มาชมโฉม และอุ้มสมพระศรีวิชัย) และเรื่องสุธนคำฉันท์ (ปรากฏตอนนายพรานนำนางกินรีมาถวายพระสุธน พระสุธนชมความงามของนางแบบแสดงความสงสัย) ดังจะยกข้อความมาให้เห็นชัดเจนต่อไปนี้

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น	วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์
สมุทรโฆษคำฉันท์	ลิลิตพระศรีวิชัยชาดก
พระโพธิ์คูดาลพิสมัย ตรงตริเต็มใจ ว่าท่านนี้ท้าวโศมา	เหตุใดหนอมาสรวง สรรพปกป้องสมโภช เสียงคฤโฆษเนียรนาท ฤาจอมไกรลาศอิโร
ฤาเทพยนิกรยักษา ฤาพระกามา	ไยบมีโคระวินทรง มหาภูงศ์สังวาลเวศ
ธีราชฤาจักรี	ฤาว่าท้าวแก้วเลิศครรไล ไยบมีราชวิหคหงส์
.....	ฤาพระหริวงศ์วรสังข์ บมีบัลลังก์ภูษเคนท์
ฤาราชครุฑหลังลอง ชวีร์แปรรูปร่าง	ฤาจอมสุเรนทรอำมเรศ ไยมิประเวศไอยรา เทพตรีภตราเฉาฉงน (หน้า ๒๐๗)
ฤาชีฤาสัททพิทยา ธีราชฤทธีสกล	สุธนคำฉันท์
แหล่งนฤมิตเพศพิมล แลพลประดับดาษดา	สรรพางคยุพินภาคย ศุภลักษณ์ล้ำยอง มือแมนประจงปอง อรอกองค์กาม
ฤาแทตย์นิกรยักษา- ธีราชแปรภษฎี (หน้า ๑๖๐)	คือจันทรจากอำ- พรทิพพมานงาม ตัวต่ายไปตกตาม ดำหนิดังประไพพล

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนิรุทธคำฉันท์

เมื่อนั้นพระเทพา
 ความตริตำริหตรอง
 พระบาทนี้รอย
 หากแกล้งมาอาไศรย
 รอยเทพยคนธรร
 พิตยาธเรศผยอง
 ฤาพระตรีศูลี
 ฉงนใจคำนึงพรรณ
 ฤาจักปาณี
 ฤาพรหมไชกัล
 ฤาเพ็ชรปาณี
 ฤานาคกลีบกลาย
 ฤากามพระอิส
 ฤาเทพเทพา
 ฤาจันทรมณฑล
 ตัวตายดำหนิเยน

รักษจิตคำนึงคลอง
 ก็ดำรัสรำพึงไฉน
 สุรราชท้าวไท
 ฌรถรัตนเรืองรอง
 พแปรรูปปลั่งลง
 มาเพ็ญพักตรพิมพิฉันทร์
 บมีสูรยีนฉงน
 มิใช่พักตรนฤมล
 บมีจักรตาลฉงน
 พรหมพักตรหลากหลาย
 บมีเพ็ชรเหมือนหมาย
 มาเปนองคราชา
 วรเผ่าอย่าสงกา
 สุรรูปแปรเปน
 ฤาวัคันทรหากเห็น
 ยากจะเทียบจะทัดทาน

(หน้า ๕๗๗)

ฤาโฉมพระศรีศรี

แปรจากกรษิรชล
 ฤาโฉมอุมามา-
 ทิพลักษณมันจง
 ฤาอินทรอัษร
 บันลายบุษปแบ่งบาล

อภิลาศกามน
 ทิพอาศนเองค์
 ดรเทพแปลงปลง
 ยุพเรศให้ลาญ
 แลมล้างอสุรพาล
 อรอกคเปนองค์
 (หน้า ๕๖)

อนึ่ง นอกจากกวีสมัยรัตนโกสินทร์จะนำกลวิธีดังกล่าวนี้มาใช้ในการชมโฉมแล้ว ยังนำ
 มาใช้ในเรื่องอื่น เช่น เรื่องกาภีกุลอนสุภาพ ตอนพระพรหมทัตครวญถึงนางกาภีกีที่หายไปโดย
 ไม่ทราบร่องรอย พระพรหมทัตครวญแบบแสดงความสงสัยว่าเทพยดาพระองค์ใดหรือผู้ใดมา
 ลักพานางไป เป็นพระอิสวรผู้ทรงโค พระจักรีผู้ทรงครุฑ พระพรหมผู้ทรงหงส์ พระอินทร์ผู้
 ทรงช้าง พระเพลิงผู้ทรงแรด พระพายผู้ทรงม้า มาลักนางไป หรือว่าครุฑ นาค วิทยาธร
 ดนใดมาลักไปกันแน่ (หน้า ๑๑) ส่วนในเรื่องสามกรุง กวียังชมปลาด้วยกลวิธีแบบนี้ คือเมื่อชม
 ปลาหม้อ ก็แสดงความสงสัยว่าทำหน้าที่เป็นหมอรักษาโรคหรืออย่างไร ปรีอเมื่อชมปลาลิ้นควาย
 ก็สงสัยว่าได้ชื่อนี้มาเพราะเหตุใด เป็นต้น แสดงว่ากวีสมัยรัตนโกสินทร์นำกลวิธีดังกล่าวนี้มาใช้
 ได้กว้างขวางกว่ากวีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

๓.๓) กลวิธีการพรรณนาความเศร้าโศกโดยใช้เวลาหนึ่งรอบปีเป็นการเดินเรื่อง พบในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และมีอิทธิพลต่อกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และนิราศเดือนของนายมีซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

เรื่องทวาทศมาสโคลงต้นกวีเริ่มพรรณนาสภาพดินฟ้าอากาศและพระราชพิธีในเดือนห้าซึ่งแต่โบราณนับเป็นเดือนที่ ๑ ในรอบปีเป็นจุดเริ่มต้น เมื่อพรรณนาถึงสิ่งใดที่จะสามารถเชื่อมโยงให้กวีได้พรรณนาอารมณ์เศร้าเพราะคิดถึงนางได้ กวีก็จะไม่ละเว้นโอกาสนั้น กวีใช้กลวิธีเช่นนี้ไปจนถึงเดือน ๔ เป็นการใช้เดือนทั้ง ๑๒ เป็นเวลาในการดำเนินเรื่อง

เรื่องกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กวีเลียนแบบกลวิธีการแต่งของเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น เพียงแต่ใช้เวลาในการพรรณนาความคิดถึงนางอย่างหลากหลาย คือ เริ่มตั้งแต่ใช้เวลาที่เรียกว่าโมง คือจากหกโมงเช้าจนถึงตีห้า หลังจากนั้นใช้วันทั้ง ๗ ในหนึ่งสัปดาห์เป็นเวลาเพื่อคร่ำครวญ เริ่มจากวันอาทิตย์จนกระทั่งถึงวันเสาร์ ต่อจากนั้นใช้เดือนในรอบปี โดยเริ่มจากเดือนห้าแบบทวาทศมาสโคลงต้นไปจนกระทั่งถึงเดือน ๔ หลังจากนั้นใช้ฤดูกาล คือเริ่มตั้งแต่ฤดูคิมหันต์คือฤดูร้อน จนกระทั่งครบ ๓ ฤดูคือมาจบที่ฤดูเหมันต์หรือฤดูหนาว ต่อจากนั้นใช้ปีนักษัตร คือเริ่มตั้งแต่ปีชวดจนกระทั่งถึงปีกุน หลังจากนั้นจึงเริ่มพรรณนาชบวนตามเสด็จไปพระพุทธรูป กลวิธีการแต่งแบบใช้เวลาเป็นสื่อในการแสดงความคิดถึงนางนี้กวีที่แต่งกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกได้อิทธิพลไปจากกลวิธีในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้นนี้เอง

ส่วนนิราศเดือนซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น กวีเริ่มจากเดือน ๕ เป็นต้นไปจนกระทั่งถึงเดือน ๔ โดยกล่าวถึงประเพณีของชาวบ้านในแต่ละเดือน แล้วแทรกความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ถึงหญิงคนรัก เช่น งานสงกรานต์ในเดือน ๕ งานแต่งงาน พิธีแรกนา ในเดือน ๖ เป็นต้น การใช้เวลาในรอบ ๑๒ เดือนเพื่อเดินเรื่องนี้ได้อิทธิพลจากวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอย่างแน่นอน

๓.๕) กลวิธีการกล่าวสรุปในตอนท้าย กลวิธีนี้ต่างจาก "สูตรสถานี" ในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น หรือ "สุรัสวดี" ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก อาร์มภพจน์ ในเรื่องไตรภูมิกถาซึ่งเป็นวรรณคดีสุโขทัย

การกล่าวสรุปในตอนท้ายหลังจากที่ได้กล่าวรายละเอียดต่าง ๆ ไปแล้วในตอนต้น มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง และกำสรวลโคลงต้น ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

เรื่องมหาชาติคำหลวงปรากฏในตอนพระนางมุสดีขอพร ๑๐ ประการจากพระอินทร์ พระนางได้ทูลขอพรต่าง ๆ มีรายละเอียดมากมายดังต่อไปนี้คือ

ขอเกิดในพระราชวังของพระยาสิพีราช ขอมีตางาม และคิดำดั่งสีดอกอัญชัน ตานั้นขอให้เหมือนดั่งดาเนื้อทรายที่เพิ่งตกจากท้องแม่ได้เพียงปีหนึ่งเท่านั้น เมื่อมาเกิดในโลก มนุษย์ขอให้มีพระนามว่าสบรรชดี ขอได้รับการแต่งตั้งให้มียศในปราสาทแห่งพระเจ้ากรุงสญชัย ขอมีโอรสที่ใฝ่พระทัยในการบำเพ็ญทาน ยินดีให้ทานแก่ผู้มาขอไม่ว่าจะเป็นดวงตาทั้งคู่ หัวใจ เนื้อ เลือด ราชสมบัติ โอรส มเหสี เมื่อทรงครรภ์ขอให้มรูปร่างอ่อนแอ่นสวยงาม มีท้องแบนราบดั่งลูกศรที่พระวิษณุกรรมทรงสร้างขึ้น ส่วนหน้าอกก็ไม่คล้อย ขอให้มิเส้นผมตกดำทุกเส้น ไม่มีผมขาวเลยแม้แต่เส้นเดียว ขอให้ร่างกายไม่มีฝุ่นธุลีมาแปดเปื้อน ขอให้ได้ปลดปล่อยนักโทษ ขอให้มิเสียงนกร้องในตำหนักที่ประทับ ในตำหนักขอให้มีสาวสวยอยู่ด้วย รวมทั้งมีคนเฝ้าค่อม และคนรับใช้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ขอเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสิพี

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าไม่มีการลำดับข้อของพรที่ขออย่างชัดเจน ข้ามีการกล่าวกลับไปกลับมา ไม่เป็นระเบียบ ซึ่งอาจก่อให้เกิดความสับสนได้ ความต่อจากนี้จึงมีการสรุปพรที่ขอเป็นข้อ ๆ แต่ละข้อกล่าวอย่างสั้น ๆ ดังนี้

อันว่าสภาพเป็นอรรคชายา แห่งกรุงสิพีราชสิราช
ในปราสาทบรรพพรนั้นนเป็นที่พึง ทวยรณับพหนึ่งแล
อันว่าสภาพตาเพราพรรณพรอง เปนพระพรคัมภ
สอง สิ่งแล

อันว่าสภาพค้วนินลาญชนเลงงาม เปนพรคัมภ
สามสิ่งแล อันว่าสภาพทรงนามสบรรชดียอดให้ ข้า
ขอได้ถ้วนถึ เปนพรคัมภสี่ สิ่งแล

อันว่าข้าขอมีลูกชาย จงภาสายในแหล่งหล้า เปน
พรคัมภห้า ประการโสดแล อันว่าสภาพท้องบมี
ทรวดเสมออก เปนพรคัมภหก สิ่งแล อันว่าสภาพ
นมบคล้อยตก ขอแต่้นายกเทพทรงเพ็ชร เปนพร
คัมภเจ็ด สิ่งแล อันว่าสภาพอย่ามีหงอกเหง้าท้าว
ถึงสกันร์ ขอแต่พระผู้ผจญแทตย์ เปนพรคัมภแปด
ประการโสดแล อันว่าสภาพสุขุมฉวี กัลยาณศีรี
สบุรณศรั เปนพรคัมภเก้า สิ่งแล อันว่าสภาพข้า

ขอโปรด ผู้งนักโทษทั้งหลาย อันจะล้มตายฉิบ เปน
พรคาร์บสิบ สิ่งแล (หน้า ๔๐)

เรื่องกำสรวลโคลงต้นมีปรากฏในตอนต้นเรื่องเมื่อกวีกล่าวชมเมืองโดยใช้คำประพันธ์
ชนิดร่ายและต่อด้วยโคลงอีก ๖ บท มีเนื้อความชมนครว่ามีความงามราวกับเป็นเมืองที่
พระพรหมสร้างขึ้น เป็นนครที่มีชื่อเสียงมาก ที่เป็นเช่นนี้สืบเนื่องมาจากบุญญาบารมีที่
พระมหากษัตริย์ทรงสั่งสมไว้แต่ชาติปางก่อน ศาสนสถานต่าง ๆ เหลืองอร่าม เป็นทองทั้งข้างใน
และข้างนอก มีพระพุทธรูปต่าง ๆ อยู่ในวิหาร ส่องสว่างราวกับโคมไฟอยู่ทุกเมื่อ ศาลา
ธรรมาสน์ วิหารต่าง ๆ ฉลุไว้อย่างงดงาม โนม่น้าวใจชาวเมืองให้ประพุดติปฏิบัติเพื่อจะได้ไป
อยู่ในสรวงสวรรค์

ต่อมา ในโคลงบทที่ ๗ กวีกล่าวสรุปว่ากรุงศรีอยุธยา นั้นซึ่งมีความงามเลิศนั้นเป็นเมือง
ที่ชะลอกจากฟากฟ้ามาไว้ในโลกมนุษย์ เป็นดอกฟ้าเพียงดอกเดียวในแดนดิน เป็นนครที่รุ่งเรือง
ด้วยพระรัตนตรัยส่องสว่างราวกับเมืองสวรรค์ ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

อยู่ทชยาศโยกฟ้า	ฟากดิน
ผาดดินพิภพดวย	ดอกฟ้า
แสนโกฏบยลยิน	หยากเยื่อ
ไตรรัตนเรืองรุ่งหล้า	หลากสวรรค์ (หน้า ๕๑๕)

ลักษณะเช่นนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีเรื่องกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และเรื่องนิราศ
นรินทร์คำโคลง

เรื่องกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก เมื่อกวีกล่าวชมความงามของนางที่รัก แล้วกล่าว
รำพันคร่ำครวญต่าง ๆ โดยใช้เวลาที่นับเป็นโมง เป็นวัน เป็นเดือน เป็นฤดู และเป็นปีนักษัตร
ดำเนินเรื่อง ตอนท้ายของแต่ละช่วง คือหลังบทชมโฉม หลังบทคร่ำครวญเป็นโมงจนครบ ๒๔
ชั่วโมง หลังบทคร่ำครวญเป็นวันจนครบ ๗ วัน หลังบทคร่ำครวญเป็นเดือนจนครบ ๑๒ เดือน
หลังบทคร่ำครวญเป็นฤดูจนครบ ๓ ฤดู และหลังบทคร่ำครวญจนครบ ๑๒ ปีนักษัตรแล้ว กวีจะ
กล่าวสรุปไว้เป็นช่วง ๆ ดังต่อไปนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลังจากชมโฉมนางอย่างละเอียดตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าแล้ว กวีสรุปว่า

ชมล้วนถ้วนสารพวงค์	สุดแต่นางร่างเจิดจรัส
นารีที่แดนดิน	คนใดใดไม่เสมอสมร
ชมล้วนถ้วนสิ่งสิ้น	สรรพวงค์
งามแต่นางควรวาง	แท่นไว้
นารีที่เดินทาง	ภูวโลก
หาแห่งใดไม่ไต่	ดั่งน้องเสมอสมร (หน้า ๒๕๐)

หลังจากรำพันถึงนางเป็นโมงจนครบ ๒๔ ชั่วโมงแล้ว กวีสรุปว่า

ดีสิบเอ็ดเสร็จจรวยหา	แต่เข้ามาคุ้มราตรี
จวบจนพระสุริย์ศรี	เสด็จรถทองส่องสกล
สิบเอ็ดเสร็จจรำให้	หาศรี
ในทิวาราตรี	แหล่งหล้า
จวบจนพระสุริย์ศรี	ล่าเลื่อน
เสด็จรถทองท่องฟ้า	ส่องแคว้นแดนดิน
แสงทองเรืองรองวาง	ขึ้นกระจ่างสว่างเวหา
รุ่งแล้วแก้วกัลยา	สุดเสนาหาไม่มาเลย
แสงเงินแสงนากผู้่ง	แสงทอง
แสงสว่างเรืองรังรอง	อร่ามฟ้า
รุ่งแล้วแคล้วเคยสอง	สังวาส
ไอ้สายสุดสวาทข้า	หอนได้เห็นเลย (หน้า ๒๕๘-๒๕๙)

หลังจากคร่ำครวญครบ ๗ วันแล้ว กวีสรุปว่า

สงสารรักรักกัน	ถ้วนเจ็ดวันอันใจชาย
รักเมียเสียตัวตาย	สายสุดใจไม่เห็นเลย
สงสารรักรักเจ้า	โฉมฉาย
ถ้วนเจ็ดวันใจชาย	ขึ้นชี้
รักเมียเสียตัวตาย	ดีกว่า
สายสุดสวาทพีนี	หอนได้เห็นเลย (หน้า ๒๖๑)

หลังจากคร่ำครวญครบ ๑๒ เดือน กวีสรุปว่า

สงสารเรียมคลาศน้อง	สิบสองเดือนเลื่อนครบปี
รัญจวนครวญหาศรี	สุดสวาทพี่น้องไเหน
สงสารเรียมคลาศแคล้ว	สตรี
สิบสองเดือนเลื่อนครบปี	ขวบเข้า
รัญจวนครวญหาศรี	แสนสวาท
โออกว่านวลเจ้า	พี่น้องเป็นไเหน (หน้า ๒๖๔)

หลังจากคร่ำครวญครบ ๓ ฤดู กวีสรุปว่า

สงสารรักนางงาม	สามฤดูอยู่โหยหา
รูปเอี่ยมของเรียมอา	คลาศคลาศเจ้าเศร้างกรม
สงสารการพรากแก้ว	หทัยา
สามฤดูโหยหา	คู่เกล้า
สนิทเรียมเอี่ยมเอกา	ยายิ่ง
สุดสวาทคลาศคลาศเจ้า	อกว่างเกรียมกรม (หน้า ๒๖๕)

หลังจากคร่ำครวญครบ ๑๒ ปีนักษัตร กวีกล่าวสรุปไว้ดังนี้

สงสารการโหยให้	นางไกรจรอรนารี
รำร้องสิบสองปี	พี่เร้งแคล้วแก้วกัลยา
สงสารการแหบให้	แสนทวี
หายห่างอรนารี	ฝ้ายเฝ้า
รำร้องสิบสองปี	ฤาเหนือย
กรรมพี่เร้งแคล้วเจ้า	แก่นแก้วกัลยา (หน้า ๒๖๘)

ส่วนเรื่องนิราศนรินทร์คำโคลง หลังจากชมเมืองแล้ว ได้กล่าวสรุปและเริ่มกล่าวถึงการที่ต้องจากนางเพราะติดราชการสงครามว่า

เสร็จสารพระยศขร้อง	สรรเสริญ
ไปแจ่มใจจำเริญ	รำอ้าง
ตราตรอมตระโมจเห็น	ทวนสวาท
อกะหวีหวันร้าง	รีบร้อนการณรงค์ (หน้า ๑๓)

๔. เนื้อหา ในหัวข้อนี้ผู้เขียนขอกล่าวถึงเนื้อหาที่เป็นเนื้อหาบางตอนและเนื้อหาที่เป็นเนื้อเรื่องทั้งหมดของวรรณคดี แบ่งออกเป็น

๔.๑) **เรื่องอุ้มสม** เรื่องอุ้มสมซึ่งเป็นอนุภาคสำคัญในเรื่องอนิรุทธ์ มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลังต่อมา กล่าวคือกวีสมัยหลังได้แต่งวรรณคดีโดยให้มีเรื่องอุ้มสมอยู่ด้วย เช่น เรื่องลิลิตพระศรีวิชัยชาดก และเรื่องจันทะโครบ ในสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีปรากฏในเรื่องพระมะเหลเถไถ เพียงแต่เรื่องหลังนี้แปลกกว่าเรื่องอื่นที่เป็นการอุ้มสมฝ่ายหญิงให้แก่ชาย

๔.๒) **เรื่องมหาชาติคำหลวง** สมัยพระเจ้าทรงธรรม ได้มีกวีนำเนื้อหาจากเรื่องมหาชาติคำหลวงมาแต่งให้กระชับขึ้นจนเกิดเป็นวรรณคดีเรื่องกาพย์มหาชาติขึ้น แต่กระนั้นก็ยังมีความยาวมากอยู่ทำให้ไม่สามารถฟังสวดให้จบได้ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียว ต่อมาจึงมีผู้แต่งเป็นร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกขึ้น ทำให้สามารถฟังให้จบเรื่องได้ภายในวันเดียว

๔.๓) **เรื่องพระลอ** เรื่องลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีกวีสมัยรัตนโกสินทร์ได้นำไปแต่งขึ้นใหม่โดยไม่เปลี่ยนแปลงเนื้อหาหลักของเรื่อง ได้แก่

บทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์ พระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรมหาศึกดิพลเสพ ในสมัยรัชกาลที่ ๓

บทละครเรื่องพระลอ ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) และบทละครเรื่องพระลอ พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๕

เรื่อง Magic Lotus พระนิพนธ์ในพระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร ในสมัยรัชกาลที่ ๘

นอกจากนี้ ยังมีการนำเนื้อหาไปแต่งเลียนแบบโดยเปลี่ยนตอนท้ายของเรื่องให้ตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไม่ตาย และได้ครองคู่กัน เรื่องดังกล่าวคือ ลิลิตพระภู่ ของหลวงศรีมโหสถ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีข้อน่าสังเกตว่าเรื่องนี้แม้จะมีการเปลี่ยนชื่อตัวละคร ชื่อเมือง แต่เนื้อหาเลียนแบบเรื่องลิลิตพระลออย่างเห็นได้ชัดเจน ทั้งสำนวนโวหารและรายละเอียดต่าง ๆ ก็เลียนแบบอย่างเห็นได้ชัด แม้ว่าจะมีรายละเอียดบางอย่างแตกต่างกันบ้างก็ตาม

๔.๔) **เรื่องอนิรุทธ์** เรื่องอนิรุทธ์นี้มีกวีสมัยหลังได้นำมาแต่งขึ้นเป็นหลายสำนวน วรรณคดีเรื่องปุณณิวาทคำฉันท์ได้กล่าวถึงการแสดงละครในเรื่องอุณรุทตอนพระอุณรุทพบนางกนิรี แสดงว่าสมัยนี้มีการนำเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยามาขยายเนื้อเรื่องตอนท้ายออกไป สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้ทรงนำกลอนบทละครเรื่องอุณรุทสำนวนอยุธยามาทรงตัดตอนให้เหมาะแก่การแสดงละคร นอกจากนี้ยังมีกวีสมัยนี้อีกคนหนึ่งนำเรื่องอนิรุทธ์ที่ปรากฏในอนิรุทธ์คำฉันท์มาเป็น

ต้นแบบในการแต่งโคลงเรื่องอนิรุทธิ์ขึ้นเพราะมีกล่าวไว้ในต้นเรื่องอย่างชัดเจน แต่แต่งค้างไว้ไม่จบ

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลังเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะคนในสมัยรัตนโกสินทร์ยกย่องวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นวรรณคดีชั้นครู นิยมแต่งเลียนแบบกันมาก

สำหรับอิทธิพลของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีต่อวรรณคดีสมัยหลังมีหลายด้านด้วยกัน ได้แก่ ด้านฉันทลักษณ์ ภาษาและสำนวนโวหาร กลวิธีการแต่ง และเนื้อหา ดังปรากฏรายละเอียดตามที่ได้กล่าวไปตั้งแต่ต้นแล้ว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถบทที่ ๕

“รายบพนี้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าเป็นรายนำเรื่อง โคลงนิราศนครสวรรค์ ของ พระศรีมโหสถ แต่มีการคัดลอกมาไว้ต้นเรื่อง กาพย์ห่อโคลง ของพระศรีมโหสถ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าไม่ว่าจะเป็นรายนำเรื่องของเรื่องใดก็เป็นของกวีคนเดียวกันแต่ และอยู่ในสมัย กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

ผู้เขียนไม่นับเรื่องลิลิตนารายณ์สิบปางรวมเข้ามาด้วย เพราะในลิลิตเรื่องนี้มีการใช้ คำสร้อยสลักรวดต่างไปจากเรื่องอื่น คือมิได้ใช้คำสร้อยท้ายวรรคแต่ละวรรค แต่เป็นการใช้ คำสร้อยท้ายทุกสองวรรค ดังนี้

อัครีทศทเวา ข้าเชิญเปนพยาน ช่วยดู ท้าวมัจฉวน
 เทเวศร์ เชิญท่านเสด็จมา ช่วยดู สุริยาทิตยจันทร
 ดารากรท้วกัน ช่วยดู สวรรค์อีกทิศสี่ ทังราตรีทิวา
 ช่วยดู มหาภูมิมณฑล เมทินีดลมหันต์ ช่วยดู ปวง
 คนธรรพ์ชั้นฟ้า อีกอสุราแรงกาจ ช่วยดู ปีกาจปุ
 สมิงพราย ผันผายยามมิดคำ ช่วยดู เทวากำแหง
 ศักดิ์ อารักษ์ภูมิสถาน ช่วยดู ภูตผีหาญเก่งกล้า ขอ
 เชิญมาพร้อมหน้า รวมกัน ช่วยดู

(หน้า ๒๑๑)

การใช้คำสร้อยลักษณะนี้เกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง วิเคราะห์การใช้คำสร้อยในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ แล้วทรงจัดเนื้อความที่มีคำสร้อย “ช่วยดู” ใน เรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำเป็นคำประพันธ์ประเภท ร่าย แล้วทรงแต่งตามแนวเทียบที่พระองค์ได้ ทรงจัดไว้

ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าข้อความตอนนี้ในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำไม่ใช่ร่าย แต่เป็น โคลงสี่ด้นบาทกฤษร

ประกอบ นิมมานเหมินท์ ก็เคยมีความคิดว่าเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษร และได้ลองจัด ข้อความบางส่วนในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำเป็นรูปแบบของโคลงสี่ด้นบาทกฤษรไว้ใน วิทยานิพนธ์เรื่อง “มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาวิเคราะห์”.

บทที่ ๖

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นครั้งนี้พบว่าไม่จำเป็นต้องกำหนดระยะเวลายาวนานเกินกว่าที่มีหลักฐานทางวรรณคดีปรากฏอยู่ ทั้งยังต้องพิจารณา ลักษณะของวรรณคดีแต่ละเรื่องว่ามีคุณลักษณะร่วมยุคร่วมสมัยกันหรือไม่ ทั้งนี้เพราะวรรณคดีส่วนใหญ่ขาดหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องสมัยที่แต่งและเรื่องผู้แต่ง จากการศึกษาของผู้เขียน สามารถให้คำจำกัดความคำว่า “วรรณคดีสมัยกรุงศรี-อยุธยาตอนต้น” ได้ว่า หมายถึง วรรณคดีที่แต่งขึ้นในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ กล่าวคือกินระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๘๙๓-๒๐๗๒ รวมระยะเวลา ๑๗๙ ปี

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้มีลักษณะร่วมกันที่ทำให้รวมกลุ่มอยู่ในยุคสมัยเดียวกันได้อย่างมีเหตุผล ที่นำมาศึกษามีทั้งสิ้น ๘ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่าย โคลงฉันท์ มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงฉันท์ กำสรวลโคลงฉันท์ ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษ คำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

ผู้เขียนสรุปสาระสำคัญของวรรณคดีแต่ละเรื่องได้ ดังนี้

๑. ลิลิตโองการแช่งน้ำ

สมัยที่แต่ง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๘๙๓ ถึงปี พ.ศ. ๑๙๑๒ เรื่องนี้น่าจะแต่งตอนต้นรัชสมัยเพื่อรวมใจไพร่พลให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม คือทั้งจากอโยธยา สุพรรณบุรี และลพบุรี

ผู้แต่ง พราหมณ์ผู้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พราหมณ์ผู้นี้ น่าจะเป็นคนไทย และเป็นพราหมณ์ที่อพยพจากเมืองนครศรีธรรมราช หรือจากเมืองไชยาเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา

เนื้อหา ผู้แต่งเลือกรับเนื้อหาเกี่ยวกับความคิดความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดโลก กำเนิดของพระมหากษัตริย์ และอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีมาก่อนหน้านั้น แล้วนำมาผสมผสานกันเพื่อให้มีเนื้อหาที่เข้มข้น ทำให้

ผู้ฟังประกาศเรื่องนี้ยอมรับอำนาจของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นอำนาจอันชอบธรรม และเกิดความเกรงกลัวที่จะได้รับโทษทัณฑ์จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย หากไม่เชื่อสัตย์หรือไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วยการกล่าวคำสรรเสริญเทพเจ้าสูงสุดทั้ง ๓ พระองค์ในศาสนาฮินดู กำเนิดจักรวาล กำเนิดราชาและการสืบเชื้อสายอย่างถูกต้องของพระราชา สิทธิธรรมของพระราชา การกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาเป็นพยานและลงโทษผู้คิดคดทรยศต่อพระราชาในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา คำสาปแช่งและโทษที่ผู้คิดคดทรยศต่อพระราชาจะได้รับคำกล่าวสรรเสริญและรางวัลที่ผู้ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระราชาจะพึงได้รับ

ฉันทลักษณ์

เป็นลิลิตดั้น ประกอบด้วยร้อยโบราณ ๙ บท และโคลงสี่ด้นบาทกฤษณชนิตกลบทเก็บบาท ๒๙ บท แต่ต้นฉบับไม่สมบูรณ์เพราะมีบางส่วนขาดหายไป ในการแต่งมีการร้อยสัมผัสระหว่างร้อยกับโคลง และโคลงกับร้อย อย่างที่เรียกกันว่า “เข้าลิลิต” ร้อยในเรื่องนี้ อยู่ตอนต้นเรื่อง ๓ บท นอกนั้นแต่งแทรกสลับกับโคลง

จำนวนคำในวรรคของร้อยส่วนใหญ่มี ๓-๕ คำ ที่เกินกว่านี้ก็ยังมีแต่น้อย ในจำนวนร้อยทั้งหมด ๙ บทนี้ มีอยู่ ๓ บทที่มีวิธีการจบบทร้อยด้วยการย้ายคำรับสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรค คำรับสัมผัสในวรรคร้อยนี้ได้ตั้งแต่คำแรกจนกระทั่งถึงคำสุดท้ายของวรรค นอกจากนี้มีข้อสังเกตว่าในร้อยบางบทมีคำเสริมหน้าวรรค คำสร้อยสลับวรรค และคำสร้อยท้ายบท

ส่วนโคลงสี่ด้นบาทกฤษณชแบบกลบทเก็บบาท มีการร้อยสัมผัสระหว่างโคลงแต่ละบท สัมผัสระหว่างบทนี้ส่วนใหญ่เป็นสัมผัสแบบโคลงสี่ด้นบาทกฤษณช แต่ก็มีย่อยบางบทที่มีสัมผัสระหว่างบทแบบโคลงสี่ด้นวิวิธมาลี โคลงเหล่านี้มีความยืดหยุ่นเรื่องจำนวนคำในวรรคและตำแหน่งคำรับสัมผัสอยู่บ้าง และไม่เคร่งครัดเรื่องคำโทคู่อันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่ด้นมากนัก ส่วนเรื่องคำสร้อยในโคลง พบว่าโคลงส่วนใหญ่ไม่ปรากฏคำสร้อย ที่เห็นได้ชัดเจนคือไม่มีคำสร้อยท้ายบทเลย ปรากฏแต่คำสร้อยท้ายบาท คือท้ายบาท ๑ และบาท ๓

คำสร้อยท้ายบาท ๑ และบาท ๓ ในโคลงบางบทเป็นกลุ่มคำซ้ำกันหรือกลุ่มคำเดียวกัน ทำให้มีลักษณะคล้ายคำสร้อยสลับรรรคในร้อย อาจเรียกเลียนแบบว่าคำสร้อยสลั ๒ บาท นอกจากนี้ยังมีโคลงบางบทที่มีคำสร้อยท้ายบาทเฉพาะท้ายบาท ๑ หรือท้ายบาท ๓ เท่านั้น ส่วนการเก็บบาทในโคลงมีทั้งเก็บบาทเพียงคำเดียว และเก็บบาท ๒ คำ แต่ส่วนใหญ่เป็นแบบเก็บบาท ๒ คำ การเก็บบาทในโคลงแต่ละบทมีตั้งแต่ ๑-๔ แห่ง

วัตถุประสงค์ เพื่อใช้อ่านในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

๒. ยวนพ่ายโคลงคั่น

สมัยที่แต่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องมหาชาติคำหลวง อยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๑๖-พ.ศ. ๒๐๒๕

ผู้แต่ง พระยาราชผู้เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระนิพนธ์ระหว่างผนวชเป็นพระภิกษุ

เนื้อหา ประกอบด้วยบทนมัสการตอนต้นเรื่องที่ไหว้พระพุทธเจ้าและคุณลักษณะเฉพาะของของพระองค์ บทเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นเทพเจ้าของพระองค์ การปกครองที่ทำให้ทวยราษฎร์ร่มเย็นเป็นสุข การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระปรีชาสามารถที่ทรงแตกฉานในเรื่องของศาสตร์ต่าง ๆ รวมทั้งธรรมะในพุทธศาสนา การกล่าวถึงผลงานของตนเอง พระราชประวัติสังเขปของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สังเขปเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยของพระองค์ การบรรยายเหตุการณ์การทำสงครามชิงเมืองเชียงขึ้นระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ และบทเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่สามารถชนะศึกครั้งนี้ได้อย่างงดงาม ทำให้มีเมืองต่าง ๆ มาอ่อนน้อมและขอเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา

ฉันทลักษณ์ เป็นโคลงสี่ด้น ๒๙๕ บท โดยมีรายด้นนำเรื่อง ๑ บท และรายสุภาพแต่งแทรกตอนท้ายเรื่องอีก ๑ บท อยู่ระหว่างโคลงบทที่ ๒๖๖ กับบทที่ ๒๖๗ ในจำนวนโคลง ๒๙๕ บทนั้น ประกอบด้วยโคลงสี่ด้นบาทกฤษร จำนวน ๒๙๐ บท และโคลงสี่ด้นวิวิธมาลี ๕ บท ในจำนวนโคลง

ทั้งหมดนี้มีอยู่ ๖ บทที่มีวรรคสุดท้าย ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ นอกจากนี้ยังมีการแต่งเป็นโคลงกลบทอยู่หลายบท ในการแต่งโคลง มีการร้อยสัมผัสระหว่างโคลงทุกบทเข้าด้วยกัน

ในจำนวนโคลงเหล่านี้ มี ๖ บทที่มีวรรคสุดท้าย ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ และมีบางบทใช้คำเกินจำนวน ทั้งยังนิยมเล่นคำที่มีเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรคหลังของบาท ส่วนคำรับสัมผัสในโคลงพบว่ามี การรับสัมผัสของคำที่มีเสียงสระสั้นยาวไม่เท่ากัน และคำรับสัมผัสของคำที่มีสระเดียวกัน แต่มีพยัญชนะสะกดต่างกัน รวมทั้งมีคำรับสัมผัสที่เป็นคำคำเดียวกันหรือเป็นคำที่อ่านเสียงตรงกันด้วย ส่วนตำแหน่งคำรับสัมผัสในบาท นิยมรับสัมผัสตรงคำที่ ๕ มากที่สุดทั้งในบาท ๓ และบาท ๔ ส่วนความนิยมใช้คำสร้อยในการแต่งโคลง พบว่านิยมใช้คำสร้อยมากกว่าไม่ใช้ และนิยมใช้คำสร้อยท้ายบาททั้งท้ายบาท ๑ และบาท ๓ มากที่สุด

สำหรับรายต้นนำเรื่อง มีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ กล่าวคือ มีตั้งแต่ ๔-๑๐ คำ ตำแหน่งคำรับสัมผัสมีได้ตั้งแต่คำที่ ๑-๔ รายบทนี้ จบด้วยบาท ๓ และบาท ๔ ของโคลงสี่ต้น นอกจากนี้มีรายหลายวรรคที่เล่นทั้งเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระ

ระหว่างรายต้นต้นเรื่องกับโคลงสี่ต้นบาทกฤษร มีการร้อยสัมผัสดังที่เรียกว่า "เข้าลิลิต"

ส่วนรายสุภาพ สันนิษฐานว่ามีผู้แต่งเดิมภายหลัง เพื่อบอกให้ผู้อ่านทราบว่ในที่นี้มีข้อความบางส่วนขาดหายไป

จำนวนคำในวรรคของรายสุภาพบทนี้ไม่สม่ำเสมอ และลงท้ายบทด้วยโคลงสองสุภาพ มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระแบบเดียวกับที่ปรากฏในรายต้นต้นเรื่อง

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าระหว่างโคลงสี่ต้นที่อยู่ก่อนหน้ากับรายสุภาพบทนี้ และระหว่างรายสุภาพบทนี้กับโคลงสี่ต้นที่อยู่ถัดไป ไม่มีการร้อยสัมผัสเข้าด้วยกัน ทำให้เห็นได้ชัดว่าที่ผู้เขียนกล่าวไว้ตอนต้นว่ารายสุภาพบทนี้แทรกเข้ามาเพื่อเป็นสัญญาณเตือนผู้อ่านให้รู้ว่ามีข้อความขาดหายไปนั้นมีความเป็นไปได้มากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องที่ทรงทำศึกชนะพระเจ้าติโลกราชในการทำสงครามชิงเมือง เชียงชื่นในปี พ.ศ.๒๐๑๖

๓. มหาชาติคำหลวง

สมัยที่แต่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่งก่อนปี พ.ศ.๒๐๒๕ และแต่งจบ บริบูรณ์ปี พ.ศ.๒๐๒๕

ผู้แต่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และนักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนัก ของพระองค์

เนื้อหา ประกอบด้วยมูลเหตุของการเล่าประวัติชีวิต และการบำเพ็ญทาน บารมีของพระเวสสันดรซึ่งเป็นพระชาติที่แล้วของพระพุทธเจ้าที่ พระองค์ทรงเล่าให้บรรดาสาวกฟัง การบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร เป็นเหตุให้ทรงถูกเนรเทศจากบ้านเมือง ระหว่างพำนักอยู่ในป่า พระเวสสันดรยังทรงบำเพ็ญบุตรทรทาน ภายหลังได้รับเชิญให้เสด็จ นิวัตพระนครเพื่อครองบ้านเมือง หลังจากนั้นกล่าวถึงการกลับชาติของ บุคคลในเรื่องเวสสันดรชาดก

ฉันทลักษณ์ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อย โคลง ฉันท์ และกาพย์ โดยมีร้อย เป็นคำประพันธ์หลัก

ในจำนวน ๑๑ กัณฑ์ที่นำมาศึกษา แบ่งตามฉันทลักษณ์ได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยเท่านั้น มี ๕ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์กุมาร และนครกัณฑ์ ร่ายดังกล่าวนี้มีทั้งร้อยโบราณ และร้อยสุภาพ อีก กลุ่มหนึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยและมีคำประพันธ์ประเภทอื่น แทรก มีอยู่ ๖ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์มหाराช และกัณฑ์ฉกษัตริย์ คำประพันธ์ประเภท อื่นที่แทรกอยู่ในร้อยมีโคลง ฉันท์ และกาพย์

โคลงมีทั้งโคลงสี่ โคลงสอง และโคลงสาม

โคลงสี่นี้เป็นโคลงสี่สุภาพ มีปรากฏอยู่ทั้ง ๖ กัณฑ์ แบ่งออกได้ เป็น ๒ กลุ่ม

กลุ่มแรกเป็นโคลงสี่สุภาพที่ยังมีลักษณะของโคลงต้นผสมอยู่ คือ มีคำโทคู่ท้ายวรรคหน้าในบาท ๔ มีทั้งสิ้นรวม ๘ บท คือ

ในทานกัณฑ์ ๑ บท

ในกัณฑ์จุลพน ๑ บท

ในกัณฑ์มหาพน ๓ บท

ในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒ บท

ในกัณฑ์มหาพรต ๑ บท

โคลงทั้ง ๘ บทนี้มีอยู่ ๑ บทเท่านั้นในทานกัณฑ์ที่มีคำสร้อย ๒ คำ ท้ายบาท ๑ และบาท ๓ นอกนั้นไม่ปรากฏคำสร้อยท้ายบาทเลย แสดงว่าสมัยนี้แต่งโคลงสี่สุภาพโดยไม่นิยมใช้คำสร้อยท้ายบาท

นอกจากนี้หากพิจารณาคำเอกคำโทในโคลงทั้ง ๘ บทนี้ พบว่ามีที่ใช้คำเอก คำโท ต่างไปจากปัจจุบันที่กำหนดให้ใช้คำเอก ๗ คำ และคำโท ๔ คำ นอกจากนี้ยังมักปรากฏการใช้คำโทคู่ท้ายวรรคหน้า บาท ๔ แบบโคลงสี่ต้น

โคลงทั้ง ๘ บทนิยมใช้คำสร้อยท้ายบท กล่าวคือ มีคำสร้อย ๒ คำ ท้ายบทโคลงถึง ๕ บท กล่าวคือ มีแต่โคลงสี่สุภาพ ๓ บทในกัณฑ์มหาพนเท่านั้นที่ไม่มีคำสร้อยท้ายบท นอกนั้นมีทั้งสิ้น

หากพิจารณาสัมผัสในบทของโคลงทั้ง ๘ บท พบว่าเป็นแบบโคลงสี่สุภาพ มีตำแหน่งคำรับสัมผัสค่อนข้างยืดหยุ่น บางบทจึงมีลักษณะคล้ายโคลงตรีพิชพรรณ (กรณีที่ได้รับสัมผัสตรงคำที่ ๓ ในบาท ๒) หรือโคลงจตุบาทันตี (กรณีได้รับสัมผัสตรงคำที่ ๔ ในบาท ๒)

อนึ่ง โคลงสี่สุภาพทั้ง ๓ บทในกัณฑ์มหาพน มีลักษณะข้อบังคับพิเศษเพิ่มมากขึ้นกว่าโคลงอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกัน คือ เพิ่มสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของบาท ๓ กับคำที่ ๒ ในบาท ๔

โคลงกลุ่มที่สองเป็นโคลงสี่สุภาพที่ไม่มีลักษณะของโคลงต้นเหลืออยู่ มีทั้งสิ้น ๓ บท คือ

ในทานกัณฑ์ ๒ บท

ในกัณฑ์มัทรี ๑ บท

ในจำนวนโคลง ๓ บทนี้ มีอยู่บทหนึ่งในทานกัณฑ์ที่มีคำสร้อย ๓ คำอยู่ท้ายบท ทำให้เห็นว่าโคลงสี่สุภาพกลุ่มที่ไม่มีลักษณะของโคลงต้นเหลืออยู่ไม่นิยมใช้คำสร้อยท้ายบทโคลง ซึ่งลักษณะนี้ต่างไปจากโคลงกลุ่มแรกที่มีลักษณะของโคลงต้นผสมอยู่ที่นิยมใช้คำสร้อยท้ายบทโคลง

มีข้อสังเกตว่าโคลงกลุ่มที่สองนี้มีข้อบังคับการแต่งโคลงตรงกับข้อบังคับในปัจจุบันนี้ ทั้งจำนวนคำเอกคำโท (คือคำเอก ๗ คำ และคำโท ๔ คำ) และตำแหน่งคำสัมผัส

ส่วนโคลงสอง มีทั้งโคลงสองต้น และโคลงสองสุภาพ ทั้งสองชนิดเป็นโคลงที่พัฒนามาจากการแต่งรายโบราณที่เปลี่ยนคำรับสัมผัสมาอย่างคำสุดท้ายของวรรค และมีคำเอกคำโทที่ยังไม่ลงตัวแน่นอนอย่างโคลงสองในปัจจุบัน

โคลงสองต้นมีปรากฏในทานกัณฑ์ ๓ บทโดยแต่งต่อเนื่องกัน ในโคลงสองต้นนี้ปรากฏคำโทเพียงคำเดียวในตำแหน่งของคำโทคู่แบบโคลงต้น มีข้อสังเกตว่ามีโคลงสองต้นอยู่ ๑ บทที่เล่นคำซ้ำในวรรค ๒ ในคำที่ ๑ คำที่ ๓ และคำที่ ๕ ซึ่งลักษณะการเล่นคำเช่นนี้จะมีปรากฏในโคลงสองสุภาพของเรื่องลิลิตพระลอ นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่าโคลงสองต้นทั้ง ๓ บทนี้ไม่นิยมใช้คำสร้อยท้ายบท เพราะไม่มีปรากฏทั้ง ๓ บท

ส่วนโคลงสองสุภาพมีปรากฏในทานกัณฑ์เช่นกัน มีอยู่ ๑ บทเท่านั้นโดยอยู่ต่อจากโคลงสามต้น โคลงสองสุภาพนี้มีคำสร้อย ๒ คำอยู่ท้ายบทและยังมีลักษณะของโคลงต้นปนอยู่ คือปรากฏคำโทคู่ชัดเจนทั้ง ๒ คำ

โคลงสามนั้น เป็นโคลงสามต้นที่พัฒนามาจากโคลงสองต้น คือเพิ่มวรรคเข้าหน้าบทของโคลงสองอีก ๑ วรรค โดยให้มีสัมผัสระหว่างวรรค โคลงสามนี้มีปรากฏในทานกัณฑ์ มีทั้งสิ้น ๕ บทและแต่งต่อเนื่องกัน แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม

กลุ่มแรกเป็นโคลงสามต้นแบบธรรมดา คือเพิ่มอีกวรรคหนึ่งเข้าหน้าบทโคลงสองต้น มีอยู่ ๒ บท มีข้อสังเกตว่าทั้ง ๒ บทนี้ใช้คำ

ขึ้นต้นบทและคำ ๒ คำสุดท้ายเป็นคำเดียวกัน คือ “ลูกกู” ทำให้มีลักษณะคล้ายการแต่งกลบทวิหังพินหลักที่ปรากฏในสมัยหลังต่อมาดังที่ปรากฏในการแต่งกาพย์ฉบังของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

กลุ่มที่สองเป็นโคลงสามต้นแบบมีคำสร้อยเสริม คือมีคำสร้อยเสริมอีก ๑ วรรคระหว่างวรรคที่ ๒ กับวรรคที่ ๓ ในบท มีข้อสังเกตว่า คำสร้อยเสริมนี้ไม่มีการรับส่งสัมผัสกับคำในวรรคก่อนหน้าหรือคำในวรรคถัดไปแต่อย่างใดทั้งสิ้น โคลงสามต้นแบบนี้มีอยู่ ๓ บทแต่งต่อเนื่องกัน และแต่งต่อจากโคลงสามต้นแบบธรรมดา และทั้ง ๓ บทใช้คำลงท้ายบท ๒ คำเป็นคำเดียวกันแบบโคลงสามต้นแบบธรรมดา คือ “เหตุไฉน”

จากการศึกษาโคลงสองและโคลงสามในวรรณคดีเรื่องมหาชาติ คำหลวง พบว่าการใช้คำเอกและคำโทยังไม่ลงตัวแน่นอน กวีใช้คำประพันธ์ชนิดนี้ในกรณีที่ต้องการเน้นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเป็นพิเศษ มักเป็นการรำพันคร่ำครวญที่มีการกล่าวข้อความซ้ำกัน เพื่อเน้นหรือย้ำความให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

ส่วนคำประพันธ์ประเภทฉันท์ มีปรากฏเฉพาะในกัณฑ์มหาพน เท่านั้น เป็นฉันท์ ๔ ชนิด ได้แก่

อินทรวชิรฉันท์	๒๘	บท
วสันตดิถีฉันท์	๑๘	บท
มาลินีฉันท์	๖	บท
และสัททูลวิกิพิตฉันท์	๑๐	บท

จะเห็นได้ว่าในจำนวนฉันท์ทั้ง ๔ ชนิดนี้ กวีใช้อินทรวชิรฉันท์มากที่สุด และใช้มาลินีฉันท์น้อยที่สุด

การใช้คำครุและลหุในฉันท์ทั้ง ๔ ชนิดนี้ได้ยึดติดกับรูปคำอย่าง การแต่งฉันท์ในปัจจุบัน แต่ขึ้นอยู่กับกรอ่านออกเสียงคำนั้น ๆ

นอกจากนี้เรื่องจำนวนคำในแต่ละวรรคก็ยังไม่แน่นอนตายตัวค่อนข้างมีลักษณะยืดหยุ่น

มีข้อสังเกตว่าข้อบังคับเรื่องคำรับส่งสัมผัสในฉันท์แต่ละบทนั้น มีแต่สัททูลวิกิพิตฉันท์เท่านั้นที่มีจำนวนคำรับส่งสัมผัสตรงกับฉันท์ชื่อ

เดียวกันในปัจจุบันนี้ นอกนั้นมีจำนวนสัมผัสในบทมากกว่าข้อบังคับที่
ใช้กันอยู่ในปัจจุบันอีก ๑ แห่ง คืออินทวิเชียรฉันท์ และวสันตติลก
ฉันท์มีสัมผัสระหว่างวรรคในบาทที่ ๒ ส่วนมาลินีฉันท์มีสัมผัสระหว่าง
วรรค ๑ กับวรรค ๒ ในบาทที่ ๒ ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากขนาดบทของ
มาลินีฉันท์ปัจจุบันต่างจากขนาดบทของมาลินีฉันท์ในมหาชาติคำหลวง
กล่าวคือ มาลินีฉันท์ปัจจุบันจำนวน ๒ บทเท่ากับมาลินีฉันท์ใน
มหาชาติคำหลวง ๑ บทเท่านั้น

สำหรับกาพย์ในมหาชาติคำหลวง พบใน ๕ กัณฑ์ คือ ทานกัณฑ์
กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์ฉกษัตริย์ ประกอบ
ด้วยกาพย์ ๓ ชนิด ได้แก่

กาพย์ยานี	๔๗ บท
กาพย์ฉมัง	๖๖ บท
และกาพย์สุรางคนางค์	๑๘ บท

จากข้อมูลดังกล่าว เห็นได้ชัดเจนว่ากวีใช้กาพย์ฉมังมากที่สุด และใช้
กาพย์สุรางคนางค์น้อยที่สุด กาพย์สุรางคนางค์น่าจะเป็นคำประพันธ์
ชนิดใหม่ที่กวีไทยเพิ่งจะนำมาทดลองแต่ง ผิดกับกาพย์ฉมังและกาพย์
ยานีที่เห็นได้ชัดว่ากวีไทยแต่งได้อย่างชำนาญมากแล้ว

จากการศึกษาพบว่ากัณฑ์ที่มีการแต่งกาพย์ครบทั้ง ๓ ชนิด
มีแต่กัณฑ์ฉกษัตริย์เท่านั้น

กาพย์ยานีมีปรากฏในทานกัณฑ์	๑๖ บท
ในกัณฑ์จุลพน	๒๓ บท
ในกัณฑ์มัทรี	๒ บท
และในกัณฑ์ฉกษัตริย์	๖ บท
กาพย์ฉมังมีปรากฏในทานกัณฑ์	๖ บท
ในกัณฑ์จุลพน	๒๖ บท
ในกัณฑ์มหาพน	๒๘ บท
และในกัณฑ์ฉกษัตริย์	๖ บท

ภาพย์สุรางคนางค์มีปรากฏในกัณฑ์มหาพน ๙ บท
 ในกัณฑ์มัทรี ๗ บท
 และในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๒ บท

มีข้อน่าสังเกตว่าภาพย์ยานีในมหาชาติคำหลวงนั้นมีจำนวนคำใน
 วรรคค่อนข้างยืดหยุ่น อาจมีคำขาดหรือคำเกินบ้าง นอกจากนี้บาง
 บทโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทสุดท้ายของการแต่งคำประพันธ์ชนิดนี้นิยมใช้
 คำสร้อยท้ายบท ๒-๓ คำ ภาพย์ยานีที่ปรากฏคำสร้อยท้ายบทมีใน
 ทานกัณฑ์ ๑ บท ในกัณฑ์มัทรี ๒ บท และในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๑ บท
 สัมผัสระหว่างบทของภาพย์ยานีในมหาชาติคำหลวงตรงกับปัจจุบัน
 แต่สัมผัสในบทแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มตามจำนวนสัมผัสในบท
 กล่าวคือ กลุ่มหนึ่งมีสัมผัสในบท ๒ แห่งแบบเดียวกับการแต่งภาพย์
 ยานีในปัจจุบัน ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีสัมผัสในบท ๓ แห่ง คือมีมากกว่า
 การแต่งภาพย์ยานีปัจจุบันอีก ๑ แห่ง

สำหรับภาพย์ฉบังในมหาชาติคำหลวง มีขนาดบทและจำนวน
 สัมผัสในบทเท่ากับปัจจุบัน ถ้าพิจารณาจำนวนคำในวรรคพบว่าแบ่ง
 ออกได้เป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีจำนวนคำในวรรคแบบ ๖-๔-๖ เหมือน
 การแต่งภาพย์ฉบังในปัจจุบัน และอาจมีคำสร้อย ๒-๓ คำท้ายบทได้
 อีก ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีจำนวนคำในวรรคแบบ ๖-๔-๘ คือมีจำนวนคำ
 ในวรรคสุดท้ายต่างไปจากการแต่งภาพย์ฉบังในปัจจุบันนี้ พบเพียง ๖
 บทในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ในจำนวน ๖ บทนี้ยังปรากฏคำสร้อย ๒ คำ
 ท้ายบทอีก ๑ บทด้วย

ส่วนภาพย์สุรางคนางค์ในมหาชาติคำหลวงมีขนาดบทเท่ากับ
 ปัจจุบัน และอาจเติมคำสร้อยเสริมหน้าบทได้อีก ๑ วรรคจำนวน ๓-๕
 คำ โดยไม่มีคำรับส่งสัมผัสกับวรรคแรกของบทแต่อย่างใด ภาพย์
 สุรางคนางค์ชนิดที่เติมคำเสริมสร้อยหน้าวรรคมีอยู่ ๕ บทเท่านั้น อยู่
 ในกัณฑ์มหาพนเพียงกัณฑ์เดียวเท่านั้น มีข้อสังเกตว่าจำนวนคำใน
 วรรคยังไม่แน่นอนตายตัว มีคำเกินปรากฏอยู่หลายวรรค

หากพิจารณาจำนวนฉันทลักษณ์ที่ใช้ พบว่าใช้ร้ายมากที่สุด รอง
 ลงมาคือฉันท์ ภาพย์ และโคลง ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ เพื่อใช้สวดให้อุบาสะกุบาสะกาฬัง

๔. ทวาทศมาสโคลงสั้น

สมัยที่แต่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปีที่แต่งอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๗-๒๐๓๑
ผู้แต่ง พระยาวรราช โอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงนิพนธ์ถวาย
สมเด็จพระบรมราชาเจ้า ขณะที่สมเด็จพระบรมราชาเจ้าทรงครอง
กรุงศรีอยุธยาโดยทรงมีอำนาจเทียบเท่าพระมหากษัตริย์ ในขณะที่
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จประทับที่เมืองพิษณุโลก ในการ
ทรงนิพนธ์ครั้งนี้มีกวีอีก ๓ คนช่วยเกลากลอน ได้แก่ ขุนพรหมมนตรี
ขุนศรีภิรมย์ และขุนสารประเสริฐ

เนื้อหา ประกอบด้วยบทนมัสการในตอนต้นเรื่อง โดยกล่าวสรรเสริญเทพเจ้า
สูงสุด ๓ พระองค์ในศาสนาฮินดู สรรเสริญพระรัตนตรัย กล่าวถึง
การเสด็จไปประทับที่เมืองเหนือ คือเมืองพิษณุโลกของกษัตริย์อยุธยา
แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระโอรสครองนครศรีอยุธยา รวมทั้งสรรเสริญ
พระเกียรติคุณของพระโอรสซึ่งดำรงตำแหน่งสมเด็จพระยุพราชคือ
สมเด็จพระบรมราชาเจ้าในเวลานั้น ต่อมากล่าวถึงความงามของหญิง
ที่รักและความอาลัยรักที่กวีต้องจากหญิงคนรักโดยคร่ำครวญผ่านวัน
เวลาที่คลื่อนคล้อยไปในหนึ่งรอบปี โดยเริ่มพรรณนาความทุกข์โศก
ตั้งแต่เดือน ๕ เป็นต้นไปจนครบ ๑๒ เดือน ในตอนท้ายมีเนื้อความ
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การกล่าวชมผลงาน
ตนเองของกวี กล่าวสรรเสริญพระ-เกียรติคุณของพระมหากษัตริย์
และความอุดมสมบูรณ์ของกรุงศรีอยุธยา การกล่าวถวายพระพร
พระมหากษัตริย์ให้ทรงครองราชย์อย่างยาวนาน และการกล่าวอวยพร
ประชาชนให้มีความสุขโดยทั่วหน้ากัน

ฉันทลักษณ์ เป็นโคลงสี่ด้น ๒๕๙ บท และร่ายสุภาพขนาดสั้น ๑ บทในตอนจบเรื่อง
โคลงสี่ด้นในเรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นโคลงสี่ด้นวิหิมาลี คือมีจำนวน ๒๔๐
บท - และเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษณรเพียง ๑๙ บทเท่านั้น ในการแต่ง
โคลงมีการร้อยสัมผัสระหว่างโคลงด้วย รวมทั้งมีการร้อยสัมผัสระหว่าง
โคลงกับร่ายด้วย นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่ากวีซ้ำสองคำสุดท้ายของ
โคลงกับสองคำแรกของร่าย ได้แก่ คำว่า “เสวยรมย์” เป็นการเกี่ยว

คำประพันธ์ทั้ง ๒ ประเภทเข้าด้วยกันแบบกลบทวิวัฒนาการ คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในการแต่งโคลงที่ต่อเนื่องกันของโคลงสองและโคลงสามในเรื่องมหาชาติคำหลวง ส่วนรายในเรื่องนี้มีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ มีตั้งแต่ ๓-๖ คำ คำรับสัมผัสไม่แน่นอนสม่ำเสมอ และอาจรับตรงคำสุดท้ายของวรรคได้

มีข้อสังเกตว่าโคลงสี่ดั้นในเรื่องทวาทศมาสโคลงสี่ดั้นนี้มีลักษณะของโคลงสี่สุภาพปะปนอยู่ กล่าวคือ มีจำนวน ๔๓ บทหรือประมาณ ๑๕% ที่มีวรรคสุดท้าย ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ การใช้คำ ๔ คำนี้ใช้เพื่อสื่อความหมายหรือขยายความให้ชัดเจนมากกว่าใช้เพื่อซ้ำเสียงหรือย้ำความ จากการศึกษาพบว่าใช้เพื่อสื่อความหมายหรือขยายความถึง ๓๖ บท และใช้เพื่อซ้ำเสียงหรือย้ำความเพียง ๗ บทเท่านั้น นอกจากนี้โคลงในเรื่องนี้ยังปรากฏลักษณะของโคลงสี่สุภาพอีกอย่างหนึ่งคือ มีคำเอกคำโทในตำแหน่งคำที่ ๖ และ ๗ ในบาท ๔ มีปรากฏอยู่ ๑๐%

หากพิจารณาเรื่องคำโทคู่อันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสี่ดั้น พบว่าโคลงในเรื่องนี้ปรากฏคำโทคู่ไม่ถึง ๕๐% คือมีปรากฏเพียง ๑๐๒ บทเท่านั้นในจำนวนทั้งสิ้น ๒๕๙ บท และในกรณีที่มีคำโทคู่ เป็นคำโทคู่ที่เป็นคำซ้ำจำนวน ๒๓ บท

จำนวนคำในบทของโคลงสี่ดั้นในวรรณคดีเรื่องนี้คล้ายคลึงกับจำนวนคำในโคลงสี่สุภาพปัจจุบัน เพราะอาจมีคำสร้อยท้ายบาทที่ ๑ หรือ ๓ หรือทั้งท้ายบาท ๑ และบาท ๓ ผู้เขียนพบว่าโคลงสี่ดั้นในเรื่องทวาทศมาสโคลงสี่ดั้นนี้มีโคลงที่ปรากฏคำสร้อยถึง ๑๓๙ บทในจำนวนทั้งสิ้น ๒๕๙ บท ในจำนวนนี้มีโคลงที่ปรากฏคำสร้อยทั้งท้ายบาทที่ ๑ และ ๓ จำนวนเพียง ๔๔ บทเท่านั้น

อนึ่ง คำรับสัมผัสในบทโคลงมี ๒ แห่งเหมือนโคลงสี่ดั้นในปัจจุบัน และกวีค่อนข้างเคร่งครัดเรื่องตำแหน่งคำรับสัมผัส คือรับสัมผัสตรงคำที่ ๕ ทั้งในบาท ๓ และบาท ๔ มีโคลงอยู่ ๒ บทเท่านั้น คือบทที่ ๑๑๒ และ ๑๘๙ ที่คำรับสัมผัสในบาท ๓ เลื่อนมาเป็นคำที่ ๔ แบบโคลงจิตวาทณที และในบทที่ ๑๘๙ คำรับสัมผัสในบาท ๔ ของ

โคลงบทที่ ๑๘๙ เลื่อนมาตรงคำที่ ๔ ของบาท มีข้อสังเกตว่าคำรับส่งสัมผัสในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นคำที่มีรูปสระต่างกัน

นอกจากนี้ยังพบลักษณะเด่นประการหนึ่งของโคลงสี่ดั้นในวรรณคดีเรื่องนี้ คือ นิยมเล่นคำสัมผัสพยัญชนะระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำแรกของวรรคหลังในบาทเดียวกัน ส่วนมากจะปรากฏลักษณะเช่นนี้ถึง ๓ บาทในโคลงบทเดียวกัน ที่พบทุกบาทก็มีแต่มีน้อย

วัตถุประสงค์ เพื่อแสดงความอาลัยรักต่อหญิงคนรักที่สมมุติว่าพลัดพรากจากกัน โดยใช้เวลาในหนึ่งรอบปีเป็นตัวเดินเรื่อง

๕. กำสรวลโคลงดั้น

สมัยที่แต่ง ปลายรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือปี พ.ศ.๒๐๒๖
 ผู้แต่ง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ผู้เป็นพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและเป็นกษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อคราวเสด็จไปวังข้าง ณ ตำบลไทรย้อย
 เนื้อหา ประกอบด้วยบทชมเมืองและกล่าวถึงหญิงชายชาวเมืองที่พากันมาไหว้พระ กล่าวถึงความงามอันล้ำเลิศของหญิงคนรัก กล่าวฝากนาง และบรรยายการเดินทางจากหญิงคนรัก การคร่ำครวญแสดงความอาลัยรักที่มีต่อหญิงคนรักนั้น ตอนท้ายก็กล่าวถึงเรื่องที่แต่งขึ้นนี้โดยเรียกว่า "สาร" และขอให้นางเก็บสารดังกล่าวไว้อย่างดีและให้เก็บไว้เป็นเพื่อน
 ฉันทลักษณ์ เป็นโคลงสี่ดั้น และมีรายดั้นนำเรื่อง ๑ บท

รายดั้นนำเรื่อง มีจำนวนคำในวรรคไม่สม่ำเสมอ มี ๓ คำบ้าง ๔ คำบ้าง และ ๕ คำบ้าง แต่ส่วนใหญ่เป็น ๕ คำ คำรับสัมผัสในรายมีทั้งรับตรงคำที่ ๑ หรือ ๒ ในวรรค

ระหว่างรายกับโคลง มีการร้อยสัมผัสเข้าด้วยกันแบบที่เรียกว่า "เข้าลิลิต"

ส่วนโคลงสี่ดั้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นโคลงสี่ดั้นบาทกฤษร มีถึง ๑๐๘ บท มีที่เป็นโคลงสี่ดั้นวิวิธมาลีเพียง ๓ บท และที่เหลืออีก ๑๗ บท เป็นโคลงสี่ดั้นที่จำแนกชนิดไม่ได้เพราะไม่ปรากฏสัมผัสระหว่างบท อย่างไรก็ตามในจำนวนโคลงทั้งหมดนี้ พบว่ามี ๒๗ บทที่ลงท้ายโคลงด้วยคำ ๔ คำแบบโคลงสี่สุภาพ และนิยมเล่นคำ ๔ คำนี้ด้วยการซ้ำคำที่ ๒

กับคำที่ ๔ และส่วนใหญ่เป็นการใช้คำเพื่อซ้ำเสียงหรือย้ำความหมายมากกว่าเพื่อสื่อความหรือขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

หากพิจารณาเรื่องจำนวนคำในวรรคของโคลงพบว่าส่วนใหญ่ตรงตามข้อบังคับ มีเพียงไม่กี่วรรคที่มีคำขาดหรือคำเกินบ้าง เช่น วรรคหน้ามีเพียง ๔ คำ หรือวรรคหลังมีเพียงคำเดียว

ส่วนตำแหน่งคำรับสัมผัสนั้น นิยมรับสัมผัสในคำที่ ๕ ของบาทมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็บบาท ๓ หรือบาท ๔ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น แต่แม้กระนั้นก็มีคำรับสัมผัสในคำที่ ๓ หรือ ๔ มากกว่าที่มีปรากฏในเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น แสดงให้เห็นว่ากวีที่แต่งเรื่องกำสรวลโคลงต้นนี้มีความยึดหยุ่นเรื่องตำแหน่งคำรับสัมผัสในบาทมากกว่ากวีที่แต่งเรื่องทวาทศมาสโคลงต้น

อนึ่ง สังเกตได้ว่าในการแต่งโคลง กวีเน้นการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะระหว่างคำสุดท้ายในวรรคหน้ากับคำแรกของวรรคหลังในบาทเดียวกัน โดยมาก มีสัมผัสพยัญชนะดังกล่าวไม่ครบทุกบาท แต่ที่มีครบทั้ง ๔ บาทก็มีแต่น้อยมาก กวีนิยมซ้ำคำในวรรคหน้าของบาทมีทั้งซ้ำคำต้นวรรค กลางวรรค และท้ายวรรค

นอกจากนี้ ในจำนวนโคลงเหล่านี้มีโคลงกลบทเก็บบาทปรากฏอยู่หลายบท มีทั้งที่เก็บบาทเพียงคำเดียว และเก็บบาท ๒ คำ เป็นการเก็บบาทเฉพาะในโคลงบทเดียวกันเท่านั้น การเก็บบาทดังกล่าวมีทั้งการเก็บบาทระหว่างบาท ๑ กับบาท ๒ หรือระหว่างบาท ๓ กับบาท ๔ หรือทั้งบาท ๑ กับบาท ๒ และบาท ๓ กับบาท ๔

วัตถุประสงค์ เพื่อรำพันความรู้สึกล้อล่รักต่อหญิงคนรัก "พระศรีจุฬาลักษณ์" ที่ทรงจากมา

๖. ลิลิตพระลอ

สมัยที่แต่ง สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ประมาณปี พ.ศ.๒๐๔๖

ผู้แต่ง "ไม่ทราบว่าเป็นใคร แต่น่าจะเป็นกวีในราชสำนัก และสันนิษฐานว่าแต่งถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เนื้อหา

ประกอบด้วยคำนำมัสการตอนต้นเรื่อง กล่าวขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำสงครามชนะลาวซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสงครามระหว่างสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ กับฝ่ายล้านนาในรัชสมัยของพระองค์ วัตถุประสงค์ในการแต่ง การกล่าวชมผลงานตนเองของกวี เนื้อหาความรักระหว่างพระเอกกับพระเพื่อนและพระแพงโดยเริ่มกล่าวถึงความเป็นศัตรูกันของเมืองทั้งสอง ความรักระหว่างตัวเอกฝ่ายชายกับตัวเอกฝ่ายหญิง ความตายของตัวเอกทั้งสาม และการกลับมาผูกมิตรกันของเมืองทั้งสอง และการกล่าวสรุปประเด็นของเรื่องพระเอกในตอนท้าย

ฉันทลักษณ์

เป็นลิลิต ประกอบด้วยร้อยกับโคลง

ร้อย มี ๑๑๔ บท มีทั้งร้อยโบราณ และร้อยสุภาพ

ร้อยโบราณในเรื่องนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับร้อยโบราณในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ และในมหาชาติคำหลวง จำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน สม่่าเสมอ บางวรรคมีเพียง ๓ คำหรือ ๔ คำ และบางวรรคมีมากกว่า ๕ คำ ทำให้มีลักษณะคล้ายร้อยยาว ส่วนคำรับสัมผัสรับได้ตั้งแต่คำที่ ๑ ถึงคำสุดท้ายของวรรค ทั้งคำรับส่งสัมผัสอาจเป็นคำเดียวกันก็ได้ นอกจากนี้ร้อยโบราณในเรื่องนี้มีหลายบทที่ปรากฏคำสร้อยท้ายบท และยังปรากฏคำสร้อยสลับวรรค ๑ บท ได้แก่ “แก่มรธา”

ส่วนร้อยสุภาพในวรรณคดีเรื่องนี้มีหลายบทที่ลงท้ายโดยปรากฏคำโทคู่อันเป็นลักษณะเด่นของโคลงสั้น ร้อยสุภาพในวรรณคดีเรื่องนี้ นิยมมีคำสร้อยท้ายบท ที่เป็นคำสร้อยสลับวรรคก็มี มีถึง ๕ บท คือ “แลนา” จำนวน ๔ บท และ “นะพี่” จำนวน ๑ บท นอกเหนือจากนี้ยังมีคำสร้อยเสริมที่ปรากฏต้นบทแบบเดียวกับที่เคยมีปรากฏมาแล้วในเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ และในเรื่องมหาชาติคำหลวง มีอยู่ ๓ บท คำสร้อยเสริมดังกล่าวได้แก่ คำว่า “ยายว่า” “ท้าวธ” และ “ปู่กระสัน”

ส่วนโคลงมีทั้งโคลงสี่ โคลงสอง และโคลงสาม

โคลงสี่ มีมากถึง ๒๙๔ บท ส่วนใหญ่เป็นโคลงสี่สุภาพ คือมีถึง ๒๙๑ บท ในจำนวนนี้มีการใช้คำโทคู่แบบโคลงสั้นถึง ๑๒๔ บท และมีโคลงจัตวาทัศนที่ ปรากฏอยู่ ๒-๓ บท ที่เป็นโคลงสี่สั้นมีเพียง ๓ บท

เท่านั้น เป็นโคลงสี่ด้นวิวิธมาลีที่ลงท้ายบทด้วยจำนวนคำ ๔ คำแบบ
โคลงสี่สุภาพซึ่งตรงกับลักษณะของโคลงโบราณที่ชื่อหาวิวิธมาลี
ปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่องคือตั้งแต่โคลงบทที่ ๑-๓ เท่านั้น

มีข้อสังเกตว่าโคลงสี่สุภาพในวรรณคดีเรื่องนี้ไม่เคร่งครัดเรื่อง
คำเอกคำโทนักมักใช้คำตายแทนคำเอก ทั้งคำรับส่งสัมผัสในโคลงสี่
สุภาพเป็นคำคำเดียวกันก็มีอันเป็นลักษณะร่วมที่พบในวรรณคดีสมัย
อยุธยาตอนต้นนี้ นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการใช้คำสร้อยท้ายบทโคลงสี่
สุภาพแบบเดียวกับที่เคยพบในเรื่องมหาชาติคำหลวงอยู่จำนวน ๖ บท
หนึ่งโคลงสี่สุภาพในเรื่องนี้ยังมีการแต่งแบบกลบทคือ กลบทเก็บบาท
กลบทที่มีการซ้ำคำต้นบท หรือต้นบาท

ส่วนโคลงสองในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นโคลงสองสุภาพที่กวีไม่
เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำในวรรคและคำเอกคำโท มีคำเกินปรากฏให้
เห็นหลายแห่ง ทั้งยังมีการใช้คำสร้อยท้ายบทหลายแห่งนอกจากนี้ยัง
ปรากฏคำโทคู่แบบโคลงด้นอีกด้วย หนึ่ง เห็นได้ชัดเจนว่ากวีมีความ
เชี่ยวชาญในการแต่งโคลงสองสุภาพมาก คือมีการแต่งแบบกลบทถึง ๕
บท คือ ซ้ำคำที่ ๑ กับคำที่ ๓ และ ๕ ในวรรค ๒ ต่อเนื่องไปยังคำที่
๒ ในวรรค ๓ ด้วย

ส่วนโคลงสามในวรรณคดีเรื่องนี้ก็เป็นโคลงสามสุภาพที่พัฒนามา
จากโคลงสองสุภาพนั่นเอง โดยเพิ่มวรรคหน้าเข้าไปต้นบทโคลงสอง
สุภาพ ในเรื่องนี้มีโคลงสามสุภาพเพียง ๘ บทเท่านั้น และเห็นได้ว่า
กวียังแต่งได้ไม่ชำนาญนัก ในจำนวนนี้มี ๑ บทที่มีคำสร้อยท้ายบทตาม
ความนิยมของยุค

วัตถุประสงค์ แต่งเพื่อขับถวายพระมหากษัตริย์

๗. สมุทราโฆษคำฉันท์ เฉพาะส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นคือก่อนสำนวน
ที่เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีเนื้อความตั้งแต่ตอนต้น
เรื่องถึงตอนรณานิมุขกำสรวล

สมัยที่แต่ง สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะมี
ลักษณะคล้ายคลึงกับเรื่องลิลิตพระลอและเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

ผู้แต่ง มีได้มีการระบุชื่อไว้ แต่น่าจะเป็นกวีในราชสำนักในสมัยนั้น และ
 น่าจะเป็นกวีคนเดียวกันกับที่แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

เนื้อหา ประกอบด้วยคำมัสการต้นเรื่องซึ่งเป็นคำยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์
 กษัตริย์ที่กวีเรียกว่า “พระรามาริบัติ” พระราชปราชญ์ของพระมหากษัตริย์
 กษัตริย์ที่มีพระบรมราชโองการให้กวีแต่งเรื่องนี้เพื่อใช้เป็นบทเล่นหนังสือ
 สังเขปเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในเรื่องสมุทรโฆษ การไหว้ครูเล่นหนังสือ
 การพรรณนาสถานที่สำคัญในเรื่องสมุทรโฆษ ตั้งเรื่องเบิกโรงเล่นหนังสือ
 รวม ๗ เรื่อง สังเขปเรื่องสมุทรโฆษรวม ๔ ตอน เล่นเรื่องเบิกโรงทั้ง
 ๗ เรื่อง เล่าเรื่องสมุทรโฆษ กวีกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงเทศนา
 สมุทรโฆษชาดกอันเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ มีการประชุม
 ชาดก แถลงเรื่องผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ และวันเดือนปีที่แต่งจบ
 พร้อมทั้งความปรารถนาของผู้แต่ง

ฉันทลักษณ์ ประเภทคำฉันท์ ประกอบด้วยกาพย์และฉันท์

กาพย์มีจำนวน ๑๐๑๘ บท มีทั้งกาพย์ฉับและกาพย์สุรางคนางค์
 กาพย์ฉับมีจำนวนมากที่สุด และกวีแสดงให้เห็นความชำนาญในการ
 แต่งกาพย์ฉับอย่างเห็นได้ชัด คือแต่งเป็นตอนยาว ๆ และแต่งเป็น
 กลบท ทั้งยังให้ความสำคัญแก่กาพย์ฉับด้วยการนำมาแต่งบทไหว้ครู
 ตอนต้นเรื่อง ส่วนกาพย์สุรางคนางค์มีปรากฏอยู่ไม่มากนัก เป็น
 กาพย์ธรรมดา ไม่มีลักษณะเป็นกลบทแต่อย่างใด กาพย์ชนิดนี้มีส่วน
 หนึ่งตรงกับที่มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง และอีกส่วนหนึ่งที่มี
 พัฒนาการเพิ่มมากขึ้นกว่าที่พบในมหาชาติคำหลวง คือเพิ่มสัมผัสอีก
 ๑ แห่ง คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ กับคำที่ ๒ ในวรรค ๕

มีข้อสังเกตว่ามีกาพย์ฉับจำนวนหนึ่งที่มีคำรับสัมผัสในวรรค ๒
 ถึง ๒ แห่งและเป็นคำคำเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับมาลินีฉันท์
 ในอนิรุทธคำฉันท์ที่มีคำรับสัมผัส ๒ แห่งในวรรค ๒ และเป็นคำ
 คำเดียวกันด้วย

ส่วนฉันท์ในวรรณคดีเรื่องนี้มี ๔๓๐ บท ประกอบด้วยฉันท์เพียง ๓
 ชนิดซึ่งเคยมีปรากฏมาแล้วในมหาชาติคำหลวง ได้แก่ อินทรวีเชียร
 ฉันท์ วรรณคดีกลฉันท์ และสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ ชนิดที่เป็นอินทรวีเชียร

ฉันทน์มีมากที่สุดคือ ๒๔๔ บท เป็นอินทรวีเชียรฉันทน์ธรรมดา ไม่มีลักษณะที่เป็นกลบทแต่อย่างใดเลย ส่วนใหญ่เป็นอินทรวีเชียรฉันทน์ที่มีจำนวนสัมผัสในบทน้อยกว่าที่พบในมหาชาติคำหลวง ๑-๒ แห่ง รองจากอินทรวีเชียรฉันทน์ คือ วสันตติลกฉันทน์ มีจำนวน ๑๒๒ บท เป็นแบบธรรมดา ไม่มีแบบกลบท ส่วนใหญ่จะมีจำนวนสัมผัสในบทน้อยกว่าแบบที่พบในมหาชาติคำหลวง ที่พบมากที่สุดในวรรณคดีเรื่องนี้ เป็นแบบมีสัมผัสในบทเพียง ๑ แห่ง คือ ระหว่างคำสุดท้ายของบาทแรกกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๒ ส่วนสัททูลวิกกีฬิตฉันทน์มีเพียง ๖๔ บท เป็นแบบธรรมดา ไม่ใช่กลบท มีสัมผัสในบทเพียง ๑ แห่ง ตรงกับที่พบในมหาชาติคำหลวง เพียงแต่ในเรื่องนี้นิยมรับคำสัมผัสตรงคำที่ ๕ ของวรรค ๒ ส่วนในมหาชาติคำหลวงรับได้ตั้งแต่คำที่ ๒ - คำที่ ๕

วัตถุประสงค์ เพื่อใช้เป็นบทเล่นหนังใหญ่ในโอกาสที่มีงานฉลองพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์

๘. อินรุทธคำฉันทน์

สมัยที่แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
 ผู้แต่ง เป็นกวีในราชสำนักที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูเป็นกวีคนเดียวเท่ากับที่แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันทน์
 เนื้อหา ประกอบด้วยเนื้อหาเรื่องอินรุทธ โดยเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระกฤษณะว่าเป็นพระอัยกาของพระอินรุทธ จุดประสงค์ในการแต่งเรื่องอินรุทธคำฉันทน์ และคำอธิบายของพรให้ตนเองของกวี
 ฉันทลักษณ์ เป็นคำฉันทน์ ประกอบด้วยกาพย์และฉันทน์ รวมทั้งมีร้อยโบราณแทรกอยู่ตอนท้ายเรื่อง

กาพย์มีทั้งสิ้น ๔๔๖ บท ประกอบด้วยกาพย์ ๒ ชนิดคือ กาพย์ฉมัง และ กาพย์สุรางคนางค์ ส่วนใหญ่เป็นกาพย์ฉมัง มีถึง ๔๑๔ บท มีทั้งกาพย์ฉมังธรรมดา และกาพย์ฉมังที่แต่งเป็นกลบท กาพย์ฉมังที่แต่งเป็นกลบทมีทั้งการขึ้นต้นบทด้วยกลุ่มคำเดียวกัน และการซ้ำคำระหว่างวรรคกับระหว่างบทแบบกลบททั่วพันทลัก ส่วนกาพย์สุรางคนางค์มีเพียง ๓๒ บทเท่านั้น สันนิษฐานว่ายังอยู่ในช่วงแรก ๆ

ที่มีการแต่งกาพย์ชนิดนี้ ในเรื่องมหาชาติคำหลวงก็พบจำนวนไม่มาก แต่เห็นได้ว่ากวีแต่งกาพย์สุรางคนางค์ได้ชำนาญกว่ากวีที่แต่งไว้ในมหาชาติคำหลวง เพราะมีการแต่งแบบกลบทด้วย คือซ้ำคำกลางวรรคด้วย แต่ก็พบลักษณะเช่นนี้เพียง ๖ บทเท่านั้น

ส่วนฉันทมีทั้งสิ้น ๒๙๐ บท คือเป็นเพียงครึ่งหนึ่งของกาพย์ ประกอบด้วยฉันท ๔ ชนิดที่เคยปรากฏมีมาแล้วในมหาชาติคำหลวง ได้แก่ อินทริเชียรฉันท ๑๖๒ บท วสันตติลกฉันท ๕๕ บท มาลินีฉันท ๓๘ บท และสัททูลวิกิพิตฉันท ๓๕ บท จะเห็นได้ว่ากวีชำนาญแต่งอินทริเชียรฉันทมากที่สุด แต่ก็ยังเป็นแบบที่มีจำนวนสัมผัสในบทน้อยกว่าที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง ส่วนมากเป็นแบบมีสัมผัสในบทเพียงแห่งเดียวคือระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทแรกกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาท ๒ นอกจากนี้มีอินทริเชียรฉันทจำนวนหนึ่งที่มีลักษณะเป็นกลบทคือเล่นคำในวรรค และเล่นคำซ้ำต้นบท วสันตติลกฉันทก็มีลักษณะอย่างเดียวกันกับอินทริเชียรฉันท คือนิยมแบบมีสัมผัสในบทเพียง ๑ แห่ง และที่เป็นกลบทเป็นแบบเล่นคำซ้ำต้นบท ส่วนมาลินีฉันทมีแต่ชนิดที่เป็นกลบทเท่านั้น มีขนาดบทเพียงครึ่งหนึ่งของขนาดบทในมหาชาติคำหลวง กวีแสดงให้เห็นความเชี่ยวชาญของผู้แต่งด้วยการเล่นกลุ่มคำซ้ำต้นบท และเพิ่มสัมผัสในวรรค ๒ อีก ๑ แห่ง ส่วนสัททูลวิกิพิตฉันทในวรรคคือเรื่องนี้ส่วนใหญ่มีสัมผัสในบทเพียง ๑ แห่งแบบเดียวกับในมหาชาติคำหลวง นอกจากนี้ ยังมีอีกจำนวนหนึ่งที่กวีเพิ่มสัมผัสในบทมากขึ้นโดยเพิ่มสัมผัสในวรรค ๒ อีก ๑-๒ แห่ง

ส่วนร้อยโบราณ มีเพียง ๒ บทสั้น ๆ ที่ไม่ได้แต่งต่อเนื่องกัน เพราะมีกาพย์บังคับอยู่ ๓ บท มีข้อน่าสังเกตว่าร้อยโบราณในเรื่องนี้มีจำนวนคำในวรรคค่อนข้างสม่ำเสมอ คือ มักมี ๕ คำ ไม่มีที่เป็น ๓ หรือ ๔ คำอย่างที่ปรากฏในวรรคตียุคสมัยเดียวกัน แต่ก็มีอยู่หลายวรรคที่มีคำเกินแบบวรรคตียุคเดียวกัน ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคมีได้ตั้งแต่คำที่ ๑-๓ แต่ส่วนใหญ่มักเป็นคำที่ ๑

ในกลุ่มวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องนี้ พบว่าส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีที่แต่งเพื่อใช้เป็นวรรณคดี
มุขปาฐะ กล่าวคือ

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ	ใช้อ่าน
เรื่องยวนพ่ายโคลงดั้น	ใช้กล่าวขอพระเกียรติ
เรื่องมหาชาติคำหลวง	ใช้สวด
เรื่องลิลิตพระลอ	ใช้ขับ
เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์	ใช้พากย์หนังสือ
เรื่องอนิรุทธคำฉันท์	ใช้พากย์หนังสือ

ในวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่อง มีการใช้คำประพันธ์ต่างประเภทอยู่ ๒ รูปแบบ ได้แก่ ร่ายสลับ
กับโคลงซึ่งเรียกวาลิลิต และฉันท์กับกาพย์ซึ่งเรียกว่าคำฉันท์ นอกจากนี้ยังพบว่ากวีที่แต่ง
เรื่องลิลิตพระลอ ชำนาญการแต่งโคลงสองสุภาพมาก แต่ไม่ชำนาญการแต่งโคลงสามเท่าใดนัก
กวีที่แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ชำนาญการแต่งกาพย์ฉมังจนสามารถแต่งเป็นกลบทชนิดวัพพันหลัก
ได้ติดต่อกันหลายบท (หลังจากกวีผู้แต่งเรื่องลิลิตพระลอได้แต่งโคลงสองและโคลงสามเป็น
ทำนองริเริ่มกลบทดังกล่าวนี้ไว้แล้ว) และชำนาญการแต่งกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ด้วยการเล่น
คำซ้ำในแต่ละวรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งคำซ้ำกลางวรรค (ลักษณะเช่นนี้มีการริเริ่มไว้แล้วในการ
แต่งร่ายในเรื่องมหาชาติคำหลวง) รวมทั้งยังชำนาญการแต่งมาลินีฉันท์ที่มีคำรับสัมผัส ถึง ๒
แห่งในวรรคที่ ๒ ของแต่ละบท

นอกจากวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจะปรากฏการใช้ฉันทลักษณ์ภายในกรอบ
ของฉันทลักษณ์ ๔ ประเภทข้างต้นแล้ว วรรณคดีเหล่านี้ยังมีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นกลุ่ม ๆ
ดังนี้

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ และอนิรุทธคำฉันท์ ปรากฏ
คำประพันธ์ชนิดร่ายโบราณ

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ นิยมใช้คำสร้อย ปรากฏทั้ง
คำสร้อยเสริมหน้าวรรค คำสร้อยท้ายวรรค และคำสร้อยท้ายบท

เรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตพระลอ และกำสรวลโคลงดั้น ปรากฏการใช้คำซ้ำกลาง
บาทที่ ๓ ของโคลง

เรื่องทวาทศมาสโคลงดั้น และกำสรวลโคลงดั้น ปรากฏการใช้คำบางคำและสำนวนบาง
สำนวนที่คล้ายคลึงกันหรือตรงกัน รวมทั้งเรียกหญิงคนรักว่า "ศรีจุพาลักษณ์" ตรงกันอีกด้วย

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์มีอนุภาคของเรื่องเทวดาอุ้มสมเหมือนกัน และมีการแต่งเนื้อหาเลียนแบบกัน

นอกจากนี้ยังมีกลวิธีการแต่งที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นกลวิธีการแต่งกลบท หรือ การแต่งคล้ายกลบทที่เกิดจากการใช้คำซ้ำในลักษณะต่าง ๆ รวมทั้งกลวิธีการใช้กลุ่มคำซ้ำกัน ทำยวรรคของร้อย ดั่งมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

๑. ซ้ำคำทำยบาทกับคำต้นบาทถัดไปภายในบทโคลง เรียกว่า กลบทเก็บบาท มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น และลิลิตพระลอ มี ทั้งการเก็บบาททั้ง ๒ คำ และการเก็บบาทเพียงคำเดียว

๒. ซ้ำคำกลางบาทที่ ๓ ของโคลงสี่ กล่าวคือซ้ำคำสุดท้ายของวรรคหน้า กับคำหน้า ของวรรคหลังในบาทเดียวกัน ปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ กำสรวลโคลงต้น และลิลิต พระลอ

๓. ซ้ำคำทำยวรรคกับคำต้นวรรคแบบกลบทว้าวพันหลัก ปรากฏในการแต่งโคลงสาม ต้นในเรื่องมหาชาติคำหลวง และในกาพย์ฉมังของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

๔. ซ้ำคำในวรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งซ้ำคำกลางวรรคของกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ มี ปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

๕. ซ้ำคำที่ ๑ กับคำที่ ๓ และคำที่ ๕ ในวรรคที่ ๒ ของโคลงสอง ดังปรากฏในการแต่ง โคลงสองต้นในเรื่องมหาชาติคำหลวง และในการแต่งโคลงสองสุภาพในเรื่องลิลิตพระลอ

๖. ซ้ำคำต้นบท มีปรากฏทั้งต้นบทประพันธ์ที่แต่งเป็นโคลงสี่ต้น มาลีฉันท์ และกาพย์ ฉมัง

ซ้ำคำต้นบทโคลงสี่ต้นมีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวล โคลงต้น

ซ้ำคำต้นบทมาลีฉันท์ มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

ซ้ำคำต้นบทประพันธ์ที่แต่งด้วยกาพย์ฉมัง มีปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์

๗. ซ้ำกลุ่มคำทำยวรรคร้อยแต่ละวรรค มีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ มหาชาติ คำหลวง และเรื่องลิลิตพระลอ

จากการศึกษารูปแบบของฉันทลักษณ์และกลวิธีการแต่งของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนต้นทั้ง ๘ เรื่องข้างต้น ผู้เขียนสันนิษฐานได้ว่ากลอนและร้อยนำจะเป็นคำประพันธ์ที่คนไทย คิดขึ้นเองจากความนิยมในการใช้คำ ๔ พยางค์ที่มีความคล้องจองกันเป็นพื้นฐาน โดยในระยะ

แรกมีลักษณะเป็นกลอนที่มีวรรคสั้น ๆ หรือเป็นร้อยโบราณที่มีจำนวนคำที่ไม่เคร่งครัดก่อน แล้วพัฒนาเป็นร้อยฉันท์ ร่ายสุภาพ และร้อยโบราณในภายหลัง ส่วนโคลงสองทั้งแบบฉันท์และสุภาพพัฒนามาจากร้อยโบราณที่มีการเปลี่ยนคำรับสัมผัสสมาที่คำท้ายวรรคเมื่อใกล้จบความแต่ละตอน สำหรับโคลงสามไม่ว่าจะเป็นโคลงสามฉันท์หรือโคลงสามสุภาพก็พัฒนามาจากโคลงสองนั่นเอง กล่าวคือเพิ่มวรรคแรกเข้าไปในโคลงสอง และให้มีสัมผัสระหว่างวรรคเท่านั้น ในกรณีของโคลงสี่แม้จะยอมรับกันว่าน่าจะได้รับรูปแบบมาจากอาณาจักรล้านนาซึ่งอยู่ทางเหนือ แต่ก็ยังเป็นเพียงข้อสันนิษฐานที่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าอาณาจักรอยุธยาได้แบบแผนการแต่งโคลงสี่มาจากอาณาจักรล้านนา แม้นักวิชาการอย่างประคอง นิมมานเหมินท์ ก็มีความเห็นเช่นนี้ ในการแต่งโคลงสี่ในอาณาจักรอยุธยาช่วงต้นนี้พบว่าระยะแรกนิยมแต่งโคลงสี่ฉันท์ก่อน ต่อมาจึงเปลี่ยนความนิยมเป็นโคลงสี่สุภาพ ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นพบโคลงสี่ฉันท์ที่มีลักษณะของโคลงสี่สุภาพปนอยู่ และมีโคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะของโคลงสี่ฉันท์ปนอยู่เช่นกัน ทำให้สรุปได้ว่าช่วงนี้น่าจะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่มีการเปลี่ยนความนิยมจากการแต่งโคลงสี่ฉันท์เป็นโคลงสี่สุภาพ ส่วนคำประพันธ์ประเภทกาพย์น่าจะได้รับมาจากขอมหรือเขมร เพราะมีใช้แพร่หลายอยู่ในวรรณกรรมของขอมหรือเขมร ส่วนคำประพันธ์ประเภทฉันท์น่าจะได้รับแบบอย่างมาจากอินเดียเพียงแต่นำมาเพิ่มเติมสัมผัสตามรสนิยมของคนไทยให้มีความไพเราะมากขึ้น

จากการศึกษาของผู้เขียน พบว่าวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องมีลักษณะร่วมกันอย่างเห็นได้ชัดจนหลายประการ อันได้แก่

๑. ลักษณะร่วมกันทางด้านฉันทลักษณ์ มีดังนี้

๑.๑ ใช้คำประพันธ์ประเภทใดประเภทหนึ่งในกลุ่มร้อย โคลง กาพย์ และฉันท์ หรือใช้คำประพันธ์ประเภทผสมที่เรียกว่า ลิลิต หรือคำฉันท์

๑.๒ ฉันทลักษณ์ที่มีรูปแบบยังไม่ลงตัว ดังเห็นได้จาก

-ขนาดบทที่แตกต่างกันของมาลินีฉันท์ในเรื่องมหาชาติคำหลวงกับในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์

-โคลงสี่ฉันท์ที่มีลักษณะของโคลงสี่สุภาพเข้ามาปะปน ได้แก่ โคลงสี่ฉันท์ในเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ ในเรื่องทวาทศมาสโคลงฉันท์ และในเรื่องลิลิตพระลอที่ลงท้ายบทด้วยคำ ๔ คำอย่างโคลงสี่สุภาพ

-โคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะของโคลงสี่ฉันท์ปนอยู่ คือปรากฏคำโทคู่สองคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาท ๔

-โคลงสองสุภาพที่มีลักษณะของโคลงต้นป่นอยู่ คือปรากฏคำโทคู่ท้ายวรรค ๒ (อาจเป็นคำโทคู่ที่อยู่ติดกัน หรือเป็นคำโทคู่ที่มีคำอื่นคั่นหรือแทรกอยู่ก็ได้)

-จำนวนหลากหลายของสัมผัสบังคับภายในบทของโคลงสี่สุภาพ อินทริวิเชียรฉันท์ วัฒนตติลฉันท์ ภาพยฉบั้ง และภาพยสุรางคนางค์ กล่าวคือโคลงสี่สุภาพในกัณฑ์มหาพนมีสัมผัสบังคับในบทเพิ่มมากกว่าโคลงสี่สุภาพในเรื่องเดียวกันและเรื่องอื่นอีก ๑ แห่งคือระหว่างคำสุดท้ายของบาทสามกับคำที่ ๒ ในวรรคหน้าของบาทสี่ ส่วนภาพยฉบั้งในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีแบบที่มีสัมผัสในบทมากกว่าที่พบในเรื่องอื่นอีก ๑ แห่ง คือเพิ่มสัมผัสในวรรค ๒ อีกหนึ่งแห่ง หรือเพิ่มสัมผัสต่อเนื่องไปยังวรรคสาม สำหรับภาพยสุรางคนางค์ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีแบบที่มีสัมผัสมากกว่าที่พบในเรื่องอื่น ๑ แห่ง คือเพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคสี่กับวรรคห้า

-จำนวนหลากหลายของสัมผัสบังคับภายในวรรค ปรากฏในมาลินีฉันท์ และในสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ กล่าวคือมาลินีฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีสัมผัสบังคับในวรรคสองจำนวนแห่งเดียวกันมี หรือสองแห่งก็มี ส่วนสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยนี้ก็เป็นแบบเดียวกัน กล่าวคือ ในเรื่องมหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ มีสัมผัสในวรรคแห่งเดียว และมีบางบทในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ที่ปรากฏสองแห่งก็มี และปรากฏสามแห่งก็มี

-ตำแหน่งที่ไม่แน่นอนของคำรับสัมผัสในวรรค มีปรากฏทั้งในรายโคลงสี่ ภาพยฉบั้งและฉันท์ กล่าวคือคำรับสัมผัสในวรรคของวายรับได้ตั้งแต่คำแรกหรือคำใดคำหนึ่งจนกระทั่งถึงคำสุดท้ายในวรรค ส่วนโคลงสี่อาจเลื่อนคำรับสัมผัสจากคำที่ ๕ ของวรรคหน้าในบาท ๓ และ ๔ มาเป็นคำที่ ๔ ก็ได้ ส่วนภาพยฉบั้งในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคสามมีทั้งคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ หรือคำที่ ๕ ส่วนอินทริวิเชียรฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคหลังของบาทแรกเป็นได้ทั้งคำที่ ๑ หรือคำที่ ๒ หรือคำที่ ๓ สำหรับสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ในเรื่องมหาชาติคำหลวง ตำแหน่งคำรับสัมผัสในวรรคสองสามารถรับสัมผัสตรงคำใดในวรรคก็ได้

-จำนวนคำยัดหยุ่นภายในวรรคแต่ละวรรค อาจมีค่าน้อยหรือมากเกินกว่าที่กำหนดไว้ในแบบแผนข้อบังคับของการแต่งคำประพันธ์แต่ละชนิด เช่น รายโบราณควรมีวรรคละ ๕ คำ แต่ก็มียอดไม่น้อยที่มีวรรคละ ๓ คำ หรือ ๔ คำ หรือมากกว่า ๕ คำ ส่วนโคลงสี่ต้นนั้นวรรคหลังของบาทควรมีเพียง ๒ คำ แต่ก็มียอดไม่น้อยที่มีเพียงคำเดียวหรือมีมากกว่า ๒ คำ ในกรณีของสัททูลวิกกีฬิตฉันท์วรรคที่สามควรมีเพียง ๒ คำ แต่บางบทในมหาชาติ

คำหลวมมี ๓ หรือ ๔ คำก็มี นอกจากนี้ภาพยืมบังในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ วรรคแรกในบางบท ซึ่งควรมี ๖ คำกลับใช้คำเกินก็มี หรือวรรคที่สองของภาพยืมบังปกติควรมี ๔ คำแต่ปรากฏว่า บางบทใช้ ๕-๖ คำก็มี ส่วนภาพยืมสร้างคนางค์ในเรื่องเดียวกันนี้ปกติควรมีวรรคละ ๔ คำ แต่มี บางวรรคปรากฏเพียง ๓ คำเท่านั้น

-ไม่เคร่งครัดเรื่องคำรับส่งสัมผัส กล่าวคือ คำรับส่งสัมผัสในวรรณคดี สมัยนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นคำที่มีรูปสระเดียวกัน หรือหากใช้สระเดียวกันก็ไม่จำเป็นต้องมีตัวสะกด เสียงเดียวกัน ทั้งยังอาจรับส่งสัมผัสด้วยคำคำเดียวกันหรือคำที่ออกเสียงอย่างเดียวกันได้

-ไม่เคร่งครัดเรื่องคำครุลหุตามรูปคำที่ปรากฏ กล่าวคือคำครุหรือลหุ ในวรรณคดีสมัยนี้ขึ้นกับการอ่านออกเสียงเป็นสำคัญ จึงมีความยืดหยุ่นมากกว่าปัจจุบันที่นิยม ยึดรูปคำเป็นหลัก

-นิยมแต่งคำประพันธ์ประเภทกลบทที่เกิดจากการซ้ำคำหรือซ้ำกลุ่ม คำเดียวกัน มีทั้งซ้ำคำต้นบท ซ้ำคำต้นบทกับต้นวรรคสอง (ดังที่พบในภาพยืมบังในเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์และอินทวิเชียรฉันท์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์) ซ้ำคำต้นบาท ซ้ำคำท้ายบาท กับต้นบาทถัดไป (แบบกลบทเก็บบาทในโคลงสี่ด้น) ซ้ำคำกลางบาทในโคลงสี่ ซ้ำคำในวรรค (แบบที่ปรากฏในภาพยืมสร้างคนางค์และอินทวิเชียรฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์) และซ้ำคำระหว่าง วรรคแรกกับคำต้นวรรคสองรวมทั้งซ้ำคำสุดท้ายของบทกับคำแรกของบทถัดไป (แบบกลบท วัวพันหลักในภาพยืมบังของเรื่องอนิรุทธคำฉันท์)

๒. ลักษณะร่วมในด้านภาษาและสำนวนโวหาร มีดังต่อไปนี้

๒.๑ นิยมใช้คำไทยโบราณหรือคำไทยง่าย ๆ ปรากฏทั้งใช้เป็นคำทั่วไป และคำ เรียกชื่อเฉพาะ

๒.๒ ใช้ภาษาเขมรปะปนอยู่มากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีเรื่องแรก ๆ ของยุค คำเขมรเหล่านี้มีทั้งคำราชาศัพท์และคำสามัญที่ใช้กับคนทั่วไปและใช้กันอยู่ในชีวิต ประจำวัน ชวนให้คิดว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นน่าจะมีคำเขมรใช้กันอยู่ในหมู่นคนไทย ค่อนข้างมาก นอกจากนี้ในวรรณคดียุคนี้ยังปรากฏการสร้างคำไทยและคำภาษาอื่นที่ไทยนำมา ใช้แบบการสร้างคำของภาษาเขมรโดยการเติมหน่วยหน้าคำศัพท์หรือกลางศัพท์ การนำภาษา เขมรมาใช้ในวรรณคดียุคนี้นอกจากเพื่อการสื่อความแล้ว ยังช่วยเพิ่มความไพเราะของคำ เพิ่ม จำนวนพยางค์หรือคำให้เหมาะสมแก่ข้อบังคับเรื่องจำนวนคำของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด หรือ เพื่อย้ำความหมายของคำที่ใช้ เป็นประโยชน์แก่การแต่งคำประพันธ์เป็นอย่างดี

๒.๓ นิยมใช้คำว่า “ศรี” เรียกกษัตริย์ หรือใช้ประกอบคำที่เป็นนามเฉพาะหรือ คำนามทั่วไป

๒.๔ นิยมใช้คำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำหรือประโยคซ้ำเพื่อเน้นย้ำความหมาย เหมาะสม แก่วรรณคดียุคนี้ที่เป็นแบบมุขปาฐะ ความนิยมในการใช้คำดังกล่าวนี้ปรากฏทั้งในร้อยและโคลง ในลักษณะของคำเสริมหน้าวรรค คำสร้อยท้ายวรรคราย คำสร้อยท้ายบทโคลงสอง คำสร้อย ท้ายบาทโคลงสี่ ปรากฏในต้นวรรคหรือกลางวรรคหรือท้ายวรรคของร้อย โคลง ฉันท์ และกาพย์ ปรากฏในคำซ้ำคำสร้อยท้ายบาทกับต้นบาทในโคลงสี่ที่เรียกว่ากลบทเก็บบาท

๒.๕ นิยมใช้คำอ้อพาสเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะอันเกิดจากจังหวะหนักเบาที่สลับกัน ของคำนั้น

๒.๖ นิยมใช้คำเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะ

๒.๗ นิยมใช้ภาษาและสำนวนโวหารที่คล้ายคลึงกัน

๓. ลักษณะร่วมกันด้านกลวิธีการแต่ง

๓.๑ นิยมสรุปประเด็นสำคัญของเรื่องที่แต่ง ปรากฏในลักษณะต่าง ๆ กัน ได้แก่

- ก. กล่าวสรุปเพียงคร่าว ๆ ก่อนแถลงรายละเอียดดังที่เรียกว่า “สูตรสถานี” ในเรื่องยวนพ่าย หรือที่เรียกว่า “สูตรสัตถาติ” ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์
- ข. กล่าวสรุปไว้ท้ายตอนดังที่ปรากฏท้ายกัณฑ์ศพร
- ค. กล่าวสรุปไว้ตอนท้ายเรื่องดังที่ปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ

๓.๒ นิยมชมความงามของตัวละครโดยมีแบบแผนอย่างเดียวกันรวม ๓ แบบ ได้แก่ ชมแบบให้ภาพรวมวิธีหนึ่ง ชมแบบแยกชมที่ละส่วนวิธีหนึ่ง และชมแบบแสดงความสงสัยอีกวิธีหนึ่ง

๓.๓ นิยมบรรยายภาพบทอัศจรรย์อย่างตรงไปตรงมา แม้จะมีการบรรยายแบบ เปรียบเทียบอย่างบ้างก็ตาม

๓.๔ นิยมกล่าวอ้างตัวละครจากนิทานเรื่องอื่นที่รู้จักกันแพร่หลายในเวลานั้นมีทั้ง นิทานจากบาลีและนิทานจากสันสกฤต

๔. ลักษณะร่วมกันทางด้านความคิดและความเชื่อ มีดังนี้

๔.๑ มีความคิดคล้ายคลึงกัน ได้แก่ ความคิดเรื่องสร้างโลกหรือจักรวาล การทำลาย ล้างโลก การสิ้นกาลป์ ความคิดเกี่ยวกับเรื่องนรกสวรรค์ ความคิดยกย่องผู้ซื่อสัตย์และจงรักภักดี ต่อเจ้านาย ความคิดเรื่องผู้ไม่ซื่อสัตย์จะตกนรกเป็นการได้รับโทษหลังจากตายไปแล้ว นอกจากนี้ ยังมีความคิดเปรียบเทียบอย่างเดียวกัน เช่น ร้อนใจเหมือนมีไฟเผา ปวดร้าวใจเหมือนมีหนาม

หรือเลียนแบบ เปรียบเทียบระยะเวลาอันรวดเร็วราวกับติดนิ้วมือ หรือชั่วเพียงนิ้วมือ เปรียบเทียบอำนาจอันยิ่งใหญ่ของกองทัพหรือของบุคคลว่าสามารถดับทั้งท้องฟ้า เมฆ แสงอาทิตย์ และแสงของเดือนดาวได้ หรือสามารถเอื้อมหยิบเอาดวงอาทิตย์ ดวงเดือน และดวงดาวมาไว้ในเงื้อมมือได้ ความคิดเปรียบเทียบคนจำนวนมากกับคลื่นหรือกระแสน้ำ ความคิดเปรียบเทียบลูกศรที่ยิงออกมาคราวละจำนวนมากกับเม็ดฝนที่นับจำนวนมิได้ ความคิดเปรียบเทียบเครื่องเพศของหญิงกับสระน้ำ เปรียบหน้าท้องว่าราบเรียบดังแผ่นกระดาน เป็นต้น

๔.๒ มีความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน เชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือเทพเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ เชื่อเรื่องการสร้างสมัญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ เชื่อเรื่องการบวงสรวงหรือบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีทั้งผี เทพดาอารักษ์ และเทพเจ้าต่าง ๆ เชื่อเรื่องบุญบาป เรื่องขวัญที่มีประจำอยู่ในคนแต่ละคน เชื่อเรื่องความฝัน และเชื่อลางสังหรณ์

ลักษณะร่วมกันของวรรณคดีทั้ง ๘ เรื่องสะท้อนให้เห็นรสนิยมร่วมยุคได้อย่างชัดเจน และทำให้การจัดกลุ่มวรรณคดีในยุคสมัยนี้มีความหมายมากขึ้นกว่าเพียงการจัดกลุ่มตามการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ตามที่เคยจัดแบ่งหรือเคยศึกษากันมาแต่ก่อน

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นของผู้เขียน พบว่ามีร่องรอยของวัฒนธรรมในอาณาจักรสุโขทัยปรากฏอยู่ไม่น้อย แสดงว่าคนในอาณาจักรทั้งสองนี้จะต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กันจนมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมกัน ร่องรอยของวัฒนธรรมดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

๑. ด้านฉันทลักษณ์ ได้แก่

๑.๑ ร่ายโบราณที่มีจำนวนคำในวรรคและตำแหน่งคำรับสัมผัสไม่แน่นอนสม่ำเสมอ คือมิได้ตั้งแต่วรรคละ ๓-๕ คำ หรือมากกว่านั้น ตำแหน่งคำรับสัมผัสมิได้ตั้งแต่คำแรกจนถึงคำสุดท้ายของวรรค ฉันทลักษณ์ดังกล่าวนี้มีปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ศิลาจารึกนครชุม และไตรภูมิภูคา ส่วนในวรรณคดีของกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และเรื่องมหาชาติคำหลวง

๑.๒ การใช้คำสร้อยสลับวรรคในการแต่งร่าย มีใช้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ศิลาจารึกนายศรีโยธาออกบวช และไตรภูมิภูคา ส่วนในวรรณคดีกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏในเรื่อง ลิลิตโองการแข่งน้ำ มหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ

๑.๓ การใช้คำสร้อยท้ายบาท "กิติ" ในการแต่งโคลงสี่ ลักษณะนี้สืบเนื่องมาจากการใช้คำสร้อยดังกล่าวในวรรณคดีประเภทร้อยแก้วในสมัยสุโขทัย ได้แก่ ศิลาจารึกนายศรีโยธาออกบวช และไตรภูมิภูคา ส่วนในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่นำมาใช้เป็นคำสร้อย

ท้ายบาทที่ ๑ และ ๓ ในการแต่งโคลงสี่มีปรากฏในเรื่องยวนพ่ายโคลงตั้ง ทวาทศมาส และเรื่องลิลิตพระลอ

๒. ด้านภาษาและสำนวนโวหาร จากการศึกษาพบว่ามีภาษาและสำนวนโวหารที่ใช้ในสมัยสุโขทัยปรากฏอยู่ในวรรณคดีอยุธยาตอนต้นมากพอสมควร วรรณคดีสมัยสุโขทัยที่ปรากฏการใช้ภาษาและสำนวนที่ตรงกับที่มีอยู่ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ศิลาจารึกวัดศรีชุม ศิลาจารึกนครชุม ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑ ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๒ ศิลาจารึกปู่ขุนจิตขุนจืด ศิลาจารึกวัดหินตั้ง ศิลาจารึกเขาสุมณภูฏ ศิลาจารึกวัดเขากบ ศิลาจารึกวัดช้างล้อม ศิลาจารึกวัดบางสนุก สุภาสิตพระร่วง และไตรภูมิกถา

๒.๑ ด้านภาษา มีดังต่อไปนี้

ก. คำที่ปรากฏใช้ตรงกัน มีคำว่า กลอย กว่าขึ้น แกล้ง ขบ ขอก ข้ำ (คือข่า) ข้ำเสือกข้ำเสื่อและข้ำเสิกข้ำเสื่อ ชี ชุน เข้า (มีความหมายว่า ปี่) เขียว คลวง คัล คาบ ค้ำรบ ครยว (มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า เขียว) เคียด ภาย ฉิบ (มีความหมายว่า หาย) ชระมีน ซี เฉอ ฎิบ โดยใจ ดน ดนเขา ต้อง ตระพัง ตระตักดี ดิง ดิน ดู เตียมแต่หรือเตียบแต่ แต่งแง แต่งแงแผ่ตน สนิมหรือถนิม ถ่อง ถ่อม ทอด ท่วย เท้า (มีความหมายว่า เท้า) เที้ยรย้อมหรือเที้ยรย้อม นะแน่ง บ่าว ประดับนิ ประหยัด (มีความหมายว่า ระวัง) เผื่อแผ้ว ผุง (ใช้กับคนและเทพยดา) เพื่อ (มีความหมายว่า เพราะ) พุ่น โพน เพรา พุ่น มลัก มลากหรือลาก มล้าง แมลบ มัก มี เมาะ ยอ ย่าง (มีความหมายว่า เดิน) ย่า ย่าแยง ยิน เยียไต เยียว รัม (มีความหมายว่า ป่านกลาง) ลูกไม้ ลูท่างหรืออยู่ช่าง แล่ง แล่น สนอยหรือสะหนอยหรือสนอย สนุกนิ สำนักนิ สิน (มีความหมายว่า ตัดและเงินทอง) โสด หงสิบบาท หนน หนัก หนั้น หัว หึง เขียมหรือเขี่ยม โทด อัน อ้าย

ข. กลุ่มคำ ๔ พยางค์ที่ปรากฏคำซ้ำในพยางค์ที่ ๑ และ ๓

๒.๒ ด้านสำนวนโวหาร มีสำนวนโวหารที่ใช้ตรงกันคือ ขนลุกหนังหัวพองหรือหนังหัวผิงพองหรือหัวหูพอง จงมัน คั้นจงตายหรือคั้นจงเป็นกล ดั่งล้ากล้วยทองฝ่าแผดหรือเพียงกล้วยทอง ดั่งหอยสังข์อันท่านฝนใหม่หรือดุษังขี้ ต่างามดั่งปีกแมลงภู่ คำดั่งตาแห่งลูกทราย ฟุ้งออกได้ ๓ วันหรือเมื่อคลอได้ปีหนึ่ง ดิดนิ้วมือเดียวหรือดิดมือเดียว ปลูกไมตรี ผู้บ่ชื่อไพร่ฟ้า ไพร่ฟ้าหน้าใส มีย่าเลยหรือบ่มีย่าเลยหรือมีย่าแลหรือบ่มีย่าแล เมืองฟ้าเยี่ยะใหญ่หรือเยี่ยใหญ่ แลปีหรือแลตันหรือแลวัน สนุกดั่งนันทนโบกขรณีหรือนันทพิโยทยาน

สวรรค์สมบัติ สักหยาดใหญ่เท่าภูเขา หลากคาบหลายครา เหลืองดังใบไม้ หิ่งห้อยอย่า
แข่งไฟ อย่าประมาทลิ้มตนหรืออย่าได้ประมาทลิ้มตน อ่อนดังสำลี

๓. ด้านกลวิธีการแต่ง ได้แก่

๓.๑ กลวิธีการใช้กลุ่มคำซ้ำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน มีทั้งการใช้ถ้อยคำ
เหมือนกัน และต่างกัน รวมทั้งมีโครงสร้างของภาษาเป็นอย่างเดียวกัน กลุ่มคำซ้ำเหล่านี้พบ
ในเนื้อความ หรือการขึ้นต้นเนื้อความแต่ละตอน หรือในการลงท้ายข้อความ

๓.๒ กลวิธีการชมความงามของตัวละคร คือชมความงามของรูปร่างหน้าตาที่ละส่วน
โดยใช้ภาษาและความเปรียบอย่างเดียวกัน เช่น งามตั้งเดือนเพ็ญบูรณ์ งามตั้งเทพยดา
ทั้งหลายซึ่งเป็นบริวารแห่งสมเด็จพระอัมรินทร์ราชาธิราชเจ้า ตาดำดั่งดาแห่งลูกทวาย ลำขางามดั่ง
ล่ำกล้วยทอง ท้องงามราบ ผมด่างามดั่งปีกแมลงภู

๓.๓ การสรุปสาระสำคัญ ในส่วนที่เรียกว่า “อารัมภพจน์” ในเรื่องไตรภูมิิกถา มีการ
สรุปสาระสำคัญของเนื้อหาไว้แต่เพียงคร่าว ๆ ในตอนต้นเรื่อง แล้วจึงนำไปขยายรายละเอียดใน
ภายหลัง ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้แก่ เรื่องยวนพ่าย
โคลงดั้น มหาชาติคำหลวง และสมุทรโฆษคำฉันท์

เรื่องยวนพ่ายโคลงดั้น กวีย่อพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วยวิธีสรุป
พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ของพระองค์ไว้แต่เพียงคร่าว ๆ ในตอนต้นเรื่องใน
ส่วนที่กวีเรียกว่า “สูตรสถานี่” หรือ “บันทึกสารสงเขป” หลังจากนั้นกวีจึงนำเอาเหตุการณ์ตอน
พระยาอุธิษฐิระ ยกทัพมาตีชัยนาทจนเป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงทำสงครามกับ
พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ จนกระทั่งสามารถชิงเมืองเชียงใหม่กลับมาได้มากล่าวบรรยาย
ขยายความอย่างละเอียด ในส่วนที่เป็น “สูตรสถานี่” นี้จัดว่าเป็นการสรุปสาระสำคัญทำนอง
เดียวกับ “อารัมภพจน์” ในเรื่องไตรภูมิิกถา

เรื่องมหาชาติคำหลวง มีการสรุปสาระสำคัญของเนื้อหาไว้ในตอนต้นของแต่ละกัณฑ์
เรียกว่า จุณณียบท

ส่วนในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีการสรุปสาระไว้ในตอนต้นเรื่องในส่วนที่เป็นการ
สังเขปเรื่องสมุทรโฆษ ว่ามีเหตุการณ์สำคัญ ๆ อะไรเกิดขึ้นบ้าง กวีใช้คำเรียกส่วนที่สรุปสาระ
สำคัญนี้ว่า “สูตรตถาคติ”

๔. ด้านความคิดและความเชื่อ ความคิดและความเชื่อในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนต้นที่ได้จากอาณาจักรสุโขทัย มีดังนี้

๔.๑ ความคิดความเชื่อเรื่องลี้ลับแล้วสร้างโลกใหม่ รวมทั้งกำเนิดพระราชธาตุนครในเรื่องไตรภูมิภพของวรรณคดีสุโขทัย ส่วนวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่มีเรื่องความคิดนี้ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีปรากฏในเรื่อง ทวาทศมาสโคลงต้นอีกด้วย

๔.๒ ความคิดความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ วรรณคดีสุโขทัยที่ปรากฏความคิดความเชื่อ ดังกล่าวนี้คือ ศิลาจารึกวัดพระยืน ศิลาจารึกปูชนียวัตถุขุขวิด และเรื่องไตรภูมิภพ ส่วนวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่ได้รับความคิดความเชื่อดังกล่าวนี้ ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงต้น ลิลิตพระลอ

๔.๓ ความคิดความเชื่อเรื่องบุญกรรม มีปรากฏในเรื่องไตรภูมิภพของสุโขทัย ส่วนในวรรณคดีกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั้นปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๔.๔ ความคิดความเชื่อเรื่องเทพดาอารักษ์ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ วรรณคดีสมัยสุโขทัยมีปรากฏในเรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และศิลาจารึกปูชนียวัตถุขุขวิด ส่วนวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏความคิดความเชื่อเรื่องดังกล่าวนี้ทุกเรื่อง ได้แก่ เรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์

๔.๕ ความคิดความเชื่อเรื่องพระศรีพรหมรัศมียักษ์กุมาร วรรณคดีสุโขทัยมีปรากฏในศิลาจารึกปูชนียวัตถุขุขวิด ส่วนวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และเรื่องลิลิตพระลอ

๔.๖ ความคิดความเชื่อเรื่องคำสาปแช่ง มีปรากฏในศิลาจารึกปูชนียวัตถุขุขวิดของสุโขทัย ส่วนวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ และลิลิตพระลอ

ส่วนการศึกษาอิทธิพลของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นต่อวรรณคดีสมัยหลังนั้น พบว่ามีอิทธิพลต่อวรรณคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์อยู่มาก ทั้งในด้านฉันทลักษณ์ ภาษาและสำนวนโวหาร กลวิธีการแต่ง และเนื้อหา ดังสรุปแต่พอสังเขปได้ ดังนี้

๑. อิทธิพลด้านฉันทลักษณ์ เห็นได้ชัดเรื่องการแต่งร่ายที่มีคำสร้อยสลับรรรด สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีการใช้ฉันทลักษณ์ดังกล่าวนี้ทั้งในร่ายโบราณและร่ายสุภาพ ปรากฏในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ มหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ได้นำฉันทลักษณ์ดังกล่าวนี้ไปใช้ ได้แก่ เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย และเรื่องลิลิตนิทราชาคริต

๒. อิทธิพลด้านภาษาและสำนวนโวหาร ทางด้านภาษาพบว่าวรรณคดีสมัยหลังใช้คำหรือกลุ่มคำเลียนแบบวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอยู่ ๒ ประเภท คือคำหรือกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับฉันทลักษณ์ประเภทหนึ่ง และคำหรือกลุ่มคำทั่วไปอีกประเภทหนึ่ง

คำหรือกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับฉันทลักษณ์ ได้แก่ คำหรือกลุ่มคำที่เป็นคำสร้อย กล่าวคือวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ มีการใช้คำสร้อยในการแต่งร่ายและโคลงเลียนแบบคำสร้อยที่มีใช้อยู่ในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น คำสร้อยในร่ายเป็นคำสร้อยสลับรรรด ได้แก่ "กระหมั่ง แก่แม่ว่า แลนา" ส่วนคำสร้อยในโคลงสองสุภาพเป็นคำสร้อยท้ายบท ได้แก่ "บารนี้" ส่วนคำสร้อยในโคลงสี่ ได้แก่ "กิติ"

นอกจากนี้มีคำสร้อย "ช่วยดู" ในร่ายของวรรณคดีรัตนโกสินทร์ ซึ่งเลียนแบบการใช้คำสร้อยดังกล่าวในโคลงสี่ของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพราะกวีผู้แต่งวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์เลื่อมดังกล่าวนี้วิเคราะห์ว่าโคลงสี่ของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้เป็นร่าย จึงทำให้แต่งเลียนแบบด้วยความเข้าใจผิด ทั้งยังมีผลให้คำสร้อย "ช่วยดู" ในร่ายของวรรณคดีรัตนโกสินทร์นี้ต่างไปจากคำสร้อยสลับรรรดเรื่องอื่น ๆ เพราะแทนที่จะปรากฏหลังวรรครายทุกวรรค กลับปรากฏหลังวรรครายทุก ๆ สองวรรค ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับคำสร้อยท้ายบาทหนึ่งและท้ายบาทสามในโคลงสี่ของวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั่นเอง

ส่วนคำหรือกลุ่มคำทั่วไป พบว่ากวีสมัยหลังเลียนแบบการใช้คำหรือกลุ่มคำทั่วไปในวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด แสดงว่ากวีสมัยหลังจะต้องได้อ่านหรือได้ศึกษาวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอย่างละเอียดและจดจำนำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ของตน

สำหรับอิทธิพลด้านกลวิธีการแต่งนั้น ปรากฏดังต่อไปนี้ คือ

๑. กลวิธีการแต่งที่เกี่ยวข้องกับฉันทลักษณ์ ได้แก่ กลวิธีการใช้คำประพันธ์ชนิดร่ายแต่งบทประณามพจน์ของโคลงนิราศ กลวิธีการแต่งโคลงสี่ให้มีสัมผัสสระระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังในบาทแรก กลวิธีการแต่งโคลงสี่ให้มีสัมผัสพยัญชนะระหว่างวรรคในบาทเดียวกัน กลวิธีการแต่งโคลงที่มีสัมผัสสระระหว่างคำสุดท้ายของบาทกับคำแรกของคำสร้อยท้ายบาท กลวิธีการแต่งโคลงที่มีคำสัมผัสสระกลางวรรคหลังของบาทสี่ กลวิธีการแต่งคำประพันธ์ที่ใช้

คำซ้ำเสียงพยัญชนะสะกดของคำสุดท้ายในวรรคก่อนเป็นคำแรกของวรรคถัดมา และกลวิธีการ
แต่งคำประพันธ์แบบเล่นคำด้วยวิธีการต่าง ๆ

๒. กลวิธีการชมโฉม ได้แก่ กลวิธีการชมโฉมแบบแยกชมความงามที่ละส่วนอย่าง
ละเอียด และกลวิธีการชมโฉมแบบแสดงความสงสัยว่าบุคคลที่เห็นว่ามี ความงามเลิศนั้นเป็นผู้ใด
กันแน่

๓. กลวิธีการพรรณนาความเศร้าโศกโดยใช้เวลาหนึ่งรอบปีเป็นการเดินเรื่อง

๔. กลวิธีการกล่าวสรุปในตอนท้ายหลังจากที่ได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ
ไปแล้วในตอนต้น

ส่วนอิทธิพลด้านเนื้อหา วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง สมัยอยุธยาตอนปลาย และ
สมัยรัตนโกสินทร์บางเรื่อง เห็นได้ชัดชัดแจ้งว่ามีการแต่งขึ้นโดยเลียนแบบเนื้อหาของวรรณคดีสมัย
กรุงศรีอยุธยาตอนต้น ซึ่งมีทั้งเลียนแบบเนื้อหาเฉพาะตอนใดตอนหนึ่ง (ได้แก่ ตอนเทพารักษ์
อุ้มสมจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์) และเลียนแบบเนื้อหาหลายตอนหรือเนื้อหาทั้งเรื่อง (ได้แก่ แต่ง
เลียนแบบเนื้อหาจากเรื่องมหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ และเรื่องอนิรุทธคำฉันท์)

อิทธิพลดังกล่าวข้างต้นทำให้สรุปได้ว่า กวีสมัยหลังโดยเฉพาะอย่างยิ่งกวีในสมัย
รัตนโกสินทร์ได้ใช้วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นต้นแบบในการแต่งวรรณคดีอย่าง
เห็นได้ชัด ทั้งนี้เพราะตามทัศนะของกวีสมัยรัตนโกสินทร์นั้น วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
เป็นวรรณคดีชั้นครูที่มีความไพเราะยิ่ง การแต่งเลียนแบบครูได้ถือว่ามี ความสามารถที่นำยกย่อง
ระดับหนึ่ง การแต่งเลียนแบบดังกล่าวทำให้มีการฟื้นฟูวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจน
ทำให้วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นกลับมาเป็นที่นิยมอ่านและนิยมศึกษากันอย่าง
กว้างขวางในสมัยรัตนโกสินทร์ แม้แต่ในสมัยปัจจุบันความนิยมยกย่องวรรณคดีสมัยกรุงศรี
อยุธยาตอนต้นก็ยังมีได้ลดน้อยลงแต่อย่างไร ทั้งนี้เพราะวรรณคดีสมัยนี้เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่า
ทั้งยังมีกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพียงแต่อาจมีอุปสรรคทางด้านฉันทลักษณ์
และภาษาที่ชวนให้พิศวงและอ่านเข้าใจได้ยาก แต่หากตั้งใจศึกษาอย่างจริงจังก็จะสามารถเข้าใจ
และเข้าถึงความไพเราะและความงามของวรรณคดีสมัยนี้ได้เป็นที่สุด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ และเล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของ
คุรุสภา, ๒๕๓๗.

“การเทศน์มหาชาติเพื่อเฉลิมพระเกียรติ : พิธีภาษา พิจารณาวรรณกรรม” เอกสาร
ประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ของภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, วันที่ ๒๑-๒๒ ตุลาคม ๒๕๓๗.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ถกเขมร พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : นครเกษมบุ๊คส์โตร์, ๒๕๓๗.

จันทร์จิรายุวัฒน์ รัชณี, ม.จ. กำสรวลศรีปราชญ์ นีราศนรินทร์ ประชุมวรรณคดีวิจารณ์
เกี่ยวกับเรื่องลิลิตพระลอ และกำสรวลศรีปราชญ์ กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๐๒.

..... ประชุมนิราศคำโคลง พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

จารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช
๒๕๒๖.

จิตร ภูมิศักดิ์. โองการแข่งน้ำ และ “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา”
กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, ๒๕๒๔.

จินตามณี เล่ม ๑-๒ บันทึกเรื่องจินตามณี และจินตามณี ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. ธนบุรี : รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. นิตราชาคริต พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, ๒๕๐๑.

..... พระราชพิธีสิบสองเดือน ธนบุรี :

ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๑.

จำลอง ยอดยิ่ง. “อนิรุทธคำฉันท์วิเคราะห์” วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒ (มกราคม-มีนาคม
๒๕๑๗).

ฉันทน์ ขำวิไล. ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๗.

ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (คั่นคว้าวรรวม ถอดความและอธิบาย) ทวาทศมาสโคลงต้น ประชุม
วรรณคดีไทยภาคพิเศษ พร้อมทั้งพระวิจารณ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภ
พฤฒิยากร. กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, ๒๕๑๒.

..... ยวนพ่ายโคลงต้น ภายอพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า มปท. :

๒๕๑๓.

ชลดา เรื่องรักษลิขิต. "ลักษณะร่วมบางประการในวรรณคดีอยุธยาตอนต้น" เอกสารหมายเลข
๑๕ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน" เฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ
๔๐ พรรษา วันที่ ๒๖-๒๗ มีนาคม ๒๕๓๘ ของศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย ภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

..... "ลิลิตพระลอแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ : สนับสนุน
ข้อสันนิษฐานของม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล" ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๑๒
ฉบับที่ ๑-๒ (มิถุนายน และธันวาคม ๒๕๓๘).

..... "วรรณคดีไทยเรื่องอิเหนา : การศึกษาวิเคราะห์" วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

..... "อุ้มสมในวรรณคดีไทย" กัตัญชลี ที่ระลึกในงานเกษียณอายุราชการ
รศ.ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา.

..... อ่านโองการแข่งหน้า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ชลธิรา กลัดอยู่. "ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง" เมืองโบราณ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (เมษายน-
มิถุนายน ๒๕๑๘).

ชลธิรา สัตยาวัฒนา และสุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. วิวัฒนาการของวรรณกรรมไทย
พระนคร : อักษรสยาม, ๒๕๑๗.

ชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวย พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๓.

ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้า
ของคุรุสภา, ๒๕๑๙.

ตำราราชอาณาจักร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่
พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บรรณศิลป์, ๒๕๑๖.

เดชาดิศร, กรมหมื่น. โคลงนิราศกรมหมื่นเดชาดิศรเสด็จไปทัตเวียงจันทร์ พระนคร :

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.

ดั่ง, พระยา. วรรณกรรมพระยาตั่ง พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครหลวงฯ : บรรณาการ, ๒๕๑๕.

ทวน วิริยาภรณ์. ชุมนุมพระนิพนธ์ และ บทประพันธ์ ม.ป.ท. : ป.พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๐๗.

ทวิช สุภาภรณ์ (รวบรวมและเรียบเรียง). ประวัติศาสตร์ไทย ขอม เขมร พระนคร :

แพร่พิทยา, ๒๕๐๘.

ธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้า. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ : พระราชประวัติและบทร้อยกรอง กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร, ๒๕๐๕.

ชนิด อยู่โพธิ์. การสืบสาวราวเรื่อง ภาพยนตร์ กลอน โคลง ฉันท์ พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันที่ ๒๐

ตุลาคม ๒๕๐๔. พระนคร : มปท., ๒๕๐๔.

ธิดา สารยา. (ศรี)ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร :

เมืองโบราณ, ๒๕๓๒.

น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :

บริษัท ดันอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๔๐.

นววรรณ พันธุเมธา. "การซ้ำคำในวรรณคดีอยุธยา" เอกสารหมายเลข ๘ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน" เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๔๐ พรรษา วันที่ ๒๖-๒๗ มีนาคม ๒๕๓๘ ของศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล. "ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง : กัณฑ์มหาพน" ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (ธันวาคม ๒๕๓๓).

นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา พระนคร : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕.

นियะดา เหล่าสุนทร. "ลิลิตพระลอ : การศึกษาเชิงประวัติ" และ "ยวนพ่ายโคลงฉันท์ : มุมมองใหม่" เอกสารหมายเลข ๓ และ ๔ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน" เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๔๐ พรรษา วันที่ ๒๖-๒๗ มีนาคม ๒๕๓๘ ของศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิยดา สาริกภูติ. “ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรอง
ของไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา และ สังข์ทอง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ ๓.
พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๘.

บริหารเทพธานี, พระ (เรียบเรียง). พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระบริหารเทพธานี (เฉลิม กาญจนาคม), วันที่ ๕ สิงหาคม
๒๕๑๔.

บวรวิชัยชาญ, กรมพระราชวังบวร. อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องจินตะหรา พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ หม่อมมุนาย อิศรเสนา ณ อยุธยา วันที่ ๑๗ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๗๖.

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ลิลิตตะเลงพ่าย พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๐.

ประคอง นิมมานเหมินท์. “มหากาพย์เรื่องท้าวมาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ประเสริฐ ณ นคร. สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร. กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
๒๕๔๑

เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

พ. ณ ประมวญมารค(นามแฝง). ตรวจสอบ ชำระใหม่ และเขียนเพิ่มเติมเป็นฉบับนรินทร์จัน
ประชันนรินทร์อิน. นิราศนรินทร์คำโคลง และ นิราศปลีกย่อย พระนคร :
แพรวพิทยา, ๒๕๑๓.

_____ . ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา

อินเตอร์เนชั่นแนล หจก., ๒๕๑๙.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร :
แพรวพิทยา, ๒๕๑๕.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์(อาด)

พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

พระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓. พิมพ์เป็นส่วนราชกุศลในมงคลสมัยแห่ง

สิริราชสมบัติได้ ๒๕ ปี, ร.ศ.๑๑๒.

พัฒนาการวรรณคดีไทย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาศิลปศาสตร์, ๒๕๓๓.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. พระนลคำฉันท์. พระนคร : คลังวิทยา, มปป.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอก : พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

..... อีเหนา รัชกาลที่ ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ธนบุรี :

ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๔.

ไพฑูริย์ พรหมวิจิตร. โคลงกลบทล้านนา มปป., มปป.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ลิลิตพ่ายพิท กรุงเทพฯมหานคร : องค์การค้าของ

คุรุสภา, ๒๕๑๖.

วรรณกรรมสมัยธนบุรี กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๒.

วรรณกรรมสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๘.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑ และเล่ม ๒. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๘.

วัชร รมยะนันท์. วิวัฒนาการวรรณคดีไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒. โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

วิภา กงกะนันท์. "กวีนิพนธ์เรื่องยวนพ่ายและลิลิตพระลอ เป็นวรรณคดีร่วมสมัยหรือ" และ

"สืบสานงานค้นคว้าวรรณคดีไทยที่ พ. ณ ประมวญมารค ทรงค้างไว้" เอกสารหมายเลข

๙ และ ๑๐ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน" เฉลิม

พระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสทรงเจริญ

พระชนมายุ ๔๐ พรรษา วันที่ ๒๖-๒๗ มีนาคม ๒๕๓๘ ของศูนย์ภาษาและวรรณคดี

ไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วุฒิชัย โกลสกาญจน์. "การชำระวรรณกรรมเรื่องโองการแข่งน้ำ" วิทยานิพนธ์ปริญญา

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,

๒๕๓๑.

ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. "กำสรวล(ศรีปราชญ์?)อีกครั้ง" ศักดิ์ศรีนิพนธ์ รวบรวมงานนิพนธ์ของ

ดร.ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. กรุงเทพฯมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

ศรีมโหสถ, หลวง. ลิลิตพระภฯ. แต่งเมื่อครั้งเป็นพระราชครูพิเชต (มหากาลัด). พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายช่วย แสงสุชาติ ณ ฌาปนสถานวัดสระเกศราชวรมหา
วิหาร, วันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๓.

ศรีสุนทรโวหาร, พระยา. อิลราชคำฉันท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๑๒.

สมทรง ชีวะพันธ์. "วิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางในพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.

สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการเรื่องทิศทางการใช้ ภาษาไทยเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสฉลองสิริราช
สมบัติครบ ๕๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๓๙.

สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒๒. กรุงเทพฯ : ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๓๘.

สิงมะ วรณสัย. อูสสาบารส วรรณกรรมลานนาไทยสมัยพระเจ้ากือนา หนังสือปริวรรต
ตามโครงการลานนาคดีศึกษา อันดับ ๑. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙.

สิทธา พิณจิววล. "วรรณกรรมขอมเทียบไทย" วารสารมนุษยศาสตร์ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓
(กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๑๓).

สุกัญญา ภัทราชัย. เพลงปฏิพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย โครงการตำรา
คณะอักษรศาสตร์ ลำดับที่ ๒๙, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนทร ชุตินทรานนท์. "ลิลิตโองการแข่งน้ำและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา" เอกสาร
หมายเลข ๑๒ ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน"
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสทรงเจริญ
พระชนมายุ ๔๐ พรรษา วันที่ ๒๖-๒๗ มีนาคม ๒๕๓๘ ของศูนย์ภาษาและวรรณคดี
ไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ.(ทรงเรียบเรียง). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม กรุงเทพมหานคร
: พิมพ์, ๒๕๑๖.

สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว. "เรื่องสอบสวนการแต่งลิลิตพระลอ" วารสารสมาคมค้นคว้าแห่ง
ประเทศไทย เล่ม ๓ (สิงหาคม ๒๕๔๘).

- สุมาลี กียะกุล, เรืออากาศโทหญิง. "สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา : การวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.
- เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ธนบุรี : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๐.
- อาคม พัตถิยะ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์. ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๗.
- อิศรานุกภาพ (อัน), พระยา. พระสุธนคำฉันท์ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๖.
- _____ . อุเทนคำฉันท์ พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ภาษาอังกฤษ

- Charvit Kasetsiri. **The Rise of Ayudhya** A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Bangkok : Duang Kamol Book House, 1976.
- Manee-pin Phromsuthirak. "**Hindu Myth in Thai Literature with Special Reference to The Narai Sip Pang**" Thesis Submitted for the Ph.D. degree of The University of London. School of Oriental and African Studies, 1980.

สถาบันวิจัยการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก
ลิลิตโองการแข่งหน้า
(จัดรูปแบบใหม่)

รายบทยี่ ๑

โอมสิทธิสรวงศรีเกล้า แฝ้มมฤตยู เองูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟ้า-
กลืนดิน ชบินเอาครุฑมาขี้ สีมือถือสังข์จักรคทาธรณี ภิรุวดาร อสุรแสง-
ลาญทัก ทักคณิจรนาย ๗ (แทงพระแสงศรปลั้ววาท)^๑

รายบทยี่ ๒

โอมปรเมศวราย ผายผาหลวงออกครัว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก
เอาเงือกเกี่ยวช้าง อ่างทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา สามตาพระแพรง
แกว่งเพชรกล้า ฆ่าพิฆนจัญไร ๗ (แทงพระแสงศรอัคนีวาท)^๒

รายบทยี่ ๓

โอมไชยะไชย ไชโสฬสพรหมญาณ บานเศียรเกล้า เจ้าคลีบัวทอง
ผยองเหนือขุนห่าน ท่านรังก่อดินก่อฟ้า หน้าจตุรทิศ ธรรมิตรดา มหา-
กฤตราไตร อมไถยโลกศ จงตรีศกิตท่าน พิญาณปรมาธิเบศ ไทชเรศ-
สุรสิทธิพ่อ^๓ ประถมบุญการดิเรก เสวยพรหมานทีใช้น้อย บูรภาพบุรุษที่ร้อย
ก่อมา ๗ (แทงพระแสงศรพรหมาศ)^๔

โคลงบทยี่ ๑

นานาเนกน้ำ	เดิมกัลป์
จักร้าจักรวาท	เมื่อใหม่
กล่าวถึงตระวันเจด	อันพลุ่ง
อันพลุ่งน้ำแล้งไซ้	ชอดหาย

โคลงบทที่ ๒

เจดปลามันพุงหล้า	เป็นไฟ
ไฟวาบจตุราบาย	แผ่นขัว
แผ่นขัวชักไทรตริงษ์	เป็นผ้า
เป็นผ้าแลบล้า	สีลอง

โคลงบทที่ ๓

สามารถญาณนครเพราะเกล้า	ครองพรหม
ฝูงเทพนองบนปาน	เบียดแย้ง
เบียดแย้งสรลมเต็ม	พระสุชาวาส
แห่งหันฟ้าแจ้งจอด	แห่งหัน นิโรธ

โคลงบทที่ ๔

กล่าวถึงน้ำฟ้าฟาด	ฟองหาว
ฟองหาวดับเคโซ	จ้ำหล้า
จ้ำหล้าปลาตินดาว	เดือนแอนด์
เดือนแอนด์ลมกล้าป่วน	ไปมา

โคลงบทที่ ๕

ไปมาแลเป็นแผ่น	เมืองอินทร์
เมืองอินทร์เมืองชาดา	แรกตั้ง
ขุนแผนแรกเอาดิน	คูที่
คูที่ทุกยังฟ้า	ก่อคิน

โคลงบทที่ ๖

ก่อคินแลเป็นสี	ปวงดิน
ปวงดินปนเขายืน	ทรงจำหล้า
ทรงจำหล้าเป็นเรือนอินทร	ถเถือก
ถเถือกปนสร้อยฟ้า	จึงบาน

โคลงบทที่ ๗

จึ่งเจ้าตั้งผาเผือก	ผาเยอ
ผาเยอผาหอมหวาน	จึ่งขึ้น
ขึ้นหอมอายดินเลอ	เลอก่อน
เลอก่อนสรดินหมู่	แมนมา

โคลงบทที่ ๘

ตนเขาเรื่องร้อนหล้า	เลอหา
เลอหาหวานกิน	ไปได้
ไปได้จาวชิมดิน	แสงหล่น
แสงหล่นเพียงดับได้	มีดมูล

โคลงบทที่ ๙

มีดมูล่วน่วนตา	ขอเรื่อง
ขอเรื่องเปนพระสุริย	ส่องหล้า
เปนเดือนดาวเมือง	เมืองฉ่า
เมืองฉ่าเห็นฟ้าเห็น	แผ่นดิน

โคลงบทที่ ๑๐

แผ่นดินแลมีคำ	มีวัน
มีวันกินสาลี	เปลือกปลี่ยน
.....
ปมีผู้ต้อนแต่ง	บรรณา

โคลงบทที่ ๑๑

บรรณาเลือกผู้	ยิ่งยศ
ยิ่งยศเปนราชา	อคร้า
อคร้าเรียกนามสมมติ	ราชาเจ้า
เจ้าจึ่งตั้งท้าวเจ้า	แผ่นดิน

โคลงบทที่ ๑๗

คู่แมนमारเพียดไท	ทศพลพระ ^๖ ช่วยดู
ช่วยดูไตรแดนจักร	อยู่ค้อย
อยู่ค้อยธรรมารคะ	ประเตยก ช่วยดู
ช่วยดูห้าร้อยเทียร	แมนเตียว

โคลงบทที่ ๑๘

แมนเตียวอเนกถ้อง	พระสงฆ์ ช่วยดู
ช่วยดูเขียวจรยา	ยิ่งได้
ยิ่งได้ขุนหงษ์ทอง	เกล้าสี่ ช่วยดู
ช่วยดูชราฟ้าใต้	แผ่นหงาย

โคลงบทที่ ๑๙

แผ่นหงายฟ้าพิศพรี	ใจยัง ช่วยดู
ช่วยดูใจตายคน	บไกล
บไกลสี่ปวงผี	ท้าวแห่ง ช่วยดู
ช่วยดูพันได้ชื่อ	กามภูมิ

โคลงบทที่ ๒๐

กามภูมิฟ้าจรแรง	หกลวง ช่วยดู
ช่วยดูक्रमคลองแผ่น	ข้างเผือก
ข้างเผือกผีกลวงท้าว	हारแอน ช่วยดู
ช่วยดูเสียงเงือกงวาว	ขึ้นลง

โคลงบทที่ ๒๑

ช่วยดูฟ้ากระแน่น	เรือนผยอง ช่วยดู
ช่วยดูเอาชงเปน	หมอกหว่าย
.....
.....

โคลงบทที่ ๒๒

...เจ้าผาดำ	สามเฒ่า ช่วยดู
ช่วยดูแสนผีฟุ้ง	ยอมท้าว
ยอมท้าวเจ้าผาดำ	ผาเผือก ช่วยดู
ช่วยดูหันย้าวปู่	สมิงพราย

โคลงบทที่ ๒๓

สมิงพรายเจ้าผาลวง	ผาลาย ช่วยดู
.....
.....
ช่วยดูตีร้ายบอก	คนจำ

โคลงบทที่ ๒๔

คนจำผีพรายผี	ชรหมื่นดำ ช่วยดู
ช่วยดูกำรูกลิ้น	เปนเปลว
เปนเปลวบชื่อน้ำ	ตัดคอ
ตัดคอตัดคอเร็ว	ให้ขาด

โคลงบทที่ ๒๕

บชื่อมล้างออเอา	ใส่เกล้า
บชื่อน้ำหยาดห้อง	เปนรุง
บชื่อแรงกาเต้า	แตกตา
แตกตาเจาะเพาะพุง	ไบแบ่ง

โคลงบทที่ ๒๖

บชื่อหมาหมูหมี	เข่นเขี้ยว
บชื่อเขี้ยวซาแขวง	ยายี
.....

สงเคราะห์โดยมหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โคลงบทที่ ๒๗

ยมราชเกี้ยว	ดาวดาว ช่วยดู
ช่วยดูชื่อทุณพี	ตัวโตรต
ตัวโตรตลมฝนฉาว	จำฟ้า ช่วยดู
ช่วยดูฟ้าจรโลด	ลิ่วขวาน

โคลงบทที่ ๒๘

ลิ่วขวานชนกล้าแก้ว	ชี่ยง ช่วยดู
ช่วยดูเกล้าฟ้าเคลือบ	เปลวลาม
.....
.....

โคลงบทที่ ๒๙

...สิบนหน้าเจ้า	อสุร ช่วยดู
พระรามพระลักษมณ์	ชวักอร
ชวักอรแผนทูลเขา	เงือกปล้ำ ช่วยดู
ช่วยดูปล้ำเงี้ยวรอน	ราษฎร์

ร้อยบทที่ ๔

ผิวดมผิหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก ตกนอกชอกฟ้าแมน
แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า ทั้งเหงำภูติพนัสบดี ศรีพรหมรักษ์ยกษ์กุมาร
หลายบ้านหลายท่า ล้วนผีท่าผีเหว เร็วยิ่งลมบ้า หน้าเท่าแผง แแรงไทยเอาขวัญ
ครั้นมาถึงถับเสียงเยี่ยชระแรงชระแรง แผงขาวยินเยี่ยชระวางชระวาง รวงชาง-
จวบปากเยี่ยจเจียวจเจียว เขี้ยวสรคาน อานมลินเยี่ยละลายละลาย ตราบมี-
ในฟ้าในดิน บินมาเยี่ยพหล่ง จุ่งมาสวบเอา เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคด
ขบถเกียจกาย วายกระทู้ฟ้าดพืด ความแควนมัดศอก หอกดินด้าเท้าถก
หลกทำให้ไปมีทันตาย หงายระงมระงม ยมบาลลากไป ไฟนรกปลาบ-
ปลิ้นดินพลง เขาวางเหนืออพิสี ผู้บ่ดิบชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถแก่เจ้า
ผู้ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระรามาชิปดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศร-
ราชาธิราช ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณนอเนกา อันอาศัยรม แลอาจชมซัก
หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วยฤทธาภาพ บาปเบียนตนพันธุ้พวกฟ้องฎาติกา-
มาใส่รั ไขว้ใจจอด ทอดใจรัก ซักเกลอสหาย ดนทั้งหลายมาเพื่อจะทำ-

ขบถ ทดโททรแก่เจ้าตนไสร้ จงเทพยดาฝูงนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทัน
ในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิ์เมื่อใด ๆ

ร่ายบทที่ ๕

จงไปเปนเปลวปล่อง น้ำคลองกลอกเป็นพิษ คาบิตเป็นดาวจุ่ม
ฟ้ากระทุ่มทับลง แล่งแผ่นดินปลงเอาชีพไป อย่างกินเข้าเพื่อไฟ จนตาย
อย่าอาศัยแก่น้ำ จนตาย นอนเรือนคำรนคา จนตาย ลืมตาหงายสู่ฟ้า
จนตาย ก้มหน้าลงแผ่นดิน จนตาย สีสองกินไฟต่างวัน ๆ

ร่ายบทที่ ๖

จรเข้ริบเสื่อพิศ หมี่แรดถวัดแสงงขนาย หอกปืนปลายปักครอบ
ใครต้องจอบจตาย งูเงี้ยวพิษทั้งหลายลุ่มฟ้า ตายตำหนายังดิน นรินทร-
หยาบหลายหล้า ใครกวินชื่อแท้ผ่านฟ้า ป่าอวยพร ๆ

ร่ายบทที่ ๗

อำนาจแปลเมื่อแมนอำมรสิทธิ ยศท้าวตรีไตรจักร มิ่งเมืองบุญ-
ศักดิ์แพร่ เพิ่มช้างม้าเผว้วควาย เพรงรัตนพรายพรรณเย็น เพิ่มเขาหมื่น-
มหาไชย กลิ่นชนมาให้ยืนยง ๆ

ร่ายบทที่ ๘

อย่ารู้ว่าอันตราย ขยายขจระเนกบุญ มีศรีบุญพอก่อเศกเหง้า
ใครชื่อเจ้าเต็มนาง ใครชื่อรางควายทอง ใครชื่อฟ้าสองย่าวเร่งยิน ใครชื่อ-
สินเกตรา ... ใครชื่อใครรักเจ้าจงยศ (ใครชื่อ)เทพายศลุ่มฟ้า (ใครชื่อ)
ได้ใจกล้าดังเพชร ๆ

ร่ายบทที่ ๙

สมเด็จพระรามาริบัติ ศรีสินทรบรมมหา จักรพรรดิศรราชเรื่อย-
หล้า สุขผ่านฟ้า เบิกสมบูรณ์พ่อ สมบูรณ์ ๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถภาคผนวก

๑ ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้เคยจัดเนื้อความบางส่วนที่ผู้เขียนจัดเป็นโคลงสี่ด้นบาทกฤษรไวในวิทยานิพนธ์เรื่อง "มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์".

๒ เป็นกริยาอาการของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี.

๓ เป็นกริยาอาการของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี.

๔ คำว่า "พ่อ" เป็นคำสร้อยท้ายวรรค

ข้อความตอนท้ายรายบทรนี้ ผู้เขียนเรียงลำดับความไม่เหมือนสำนวนอื่น.

๕ เป็นกริยาอาการของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี.

๖ คำว่า "ทศพลพระ" ในโคลงบทที่ ๑๗ ได้แนวเทียบมาจากการใช้คำดังกล่าวในเรื่องมหาชาติคำหลวง ในท้ายกัณฑ์มหาพน.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต

จบการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๒) ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต และปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็นผู้สนใจศึกษาและค้นคว้าวรรณคดีไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีโบราณ และวรรณคดีต่างประเทศที่สัมพันธ์กับวรรณคดีไทย อาทิ วรรณคดีเขมร และวรรณคดีของอินโดนีเซีย เป็นต้น เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านวรรณคดีไทยให้แก่นิสิตในคณะอักษรศาสตร์ทั้งระดับปริญญาบัณฑิต ระดับปริญญาโท และระดับปริญญาตรี นอกจากนี้ยังเป็นอาจารย์พิเศษ วิทยากร และเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ด้วย

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นผู้อำนวยการศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลงานมีทั้งงานวิจัย ตำรา และบทความต่าง ๆ อาทิ

อักษรวิธีและการใช้ภาษาของฮิวเมอริสต์

ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่

ตะเลงพ่าย ศรีมหาภพย์

ทอไหมในสายน้ำ ๒๐๐ ปีวรรณคดีวิจารณ์ไทย (เขียนร่วมกับ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ และ ดวงมน จิตรจำนงค์)

สร้อยผกาจากวี (เขียนร่วมกับ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

อ่านโองการแข่งน้ำ คู่มือสำหรับนิสิตและนักศึกษา

อ่านลิลิตพระลอ คู่มือสำหรับนิสิตและนักศึกษา

อ่านลิลิตพระลอ ฉบับถอดความ

“ไก่อ๊แก้ว : ความงามหรือความเป็นความตาย ?”

“การชมความงามของนางในวรรณคดีไทย”

“อุดมเต็ยว : ความสัมพันธ์กับวรรณคดีไทย”

“พญากง พญาพาน : ตัวละครที่ได้ที่มาจากวรรณคดีสันสกฤต”

“ปฏิภาณและความสามารถของสุนทรภู่”

“รูปนั้นสำคัญไฉน : ศึกษาจากตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทย”

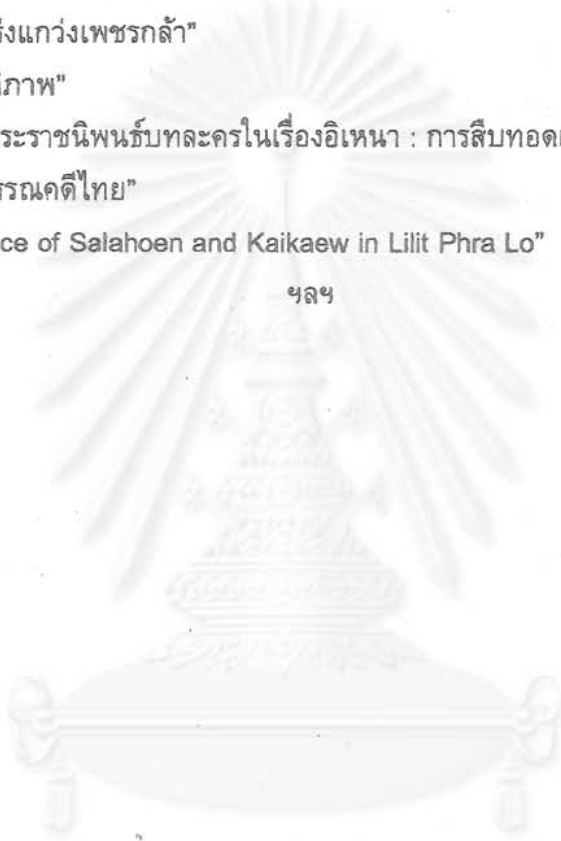
“สามตาพระแพรงแก้วเพชรกล้า”

“สุนทรภู่กับสันติภาพ”

“สูตรสถานี ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอิเหนา : การสืบทอดและการพัฒนา
ชนบววรรณคดีไทย”

“The Significance of Salahoen and Kaikaew in Lilit Phra Lo”

ฯลฯ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย